

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

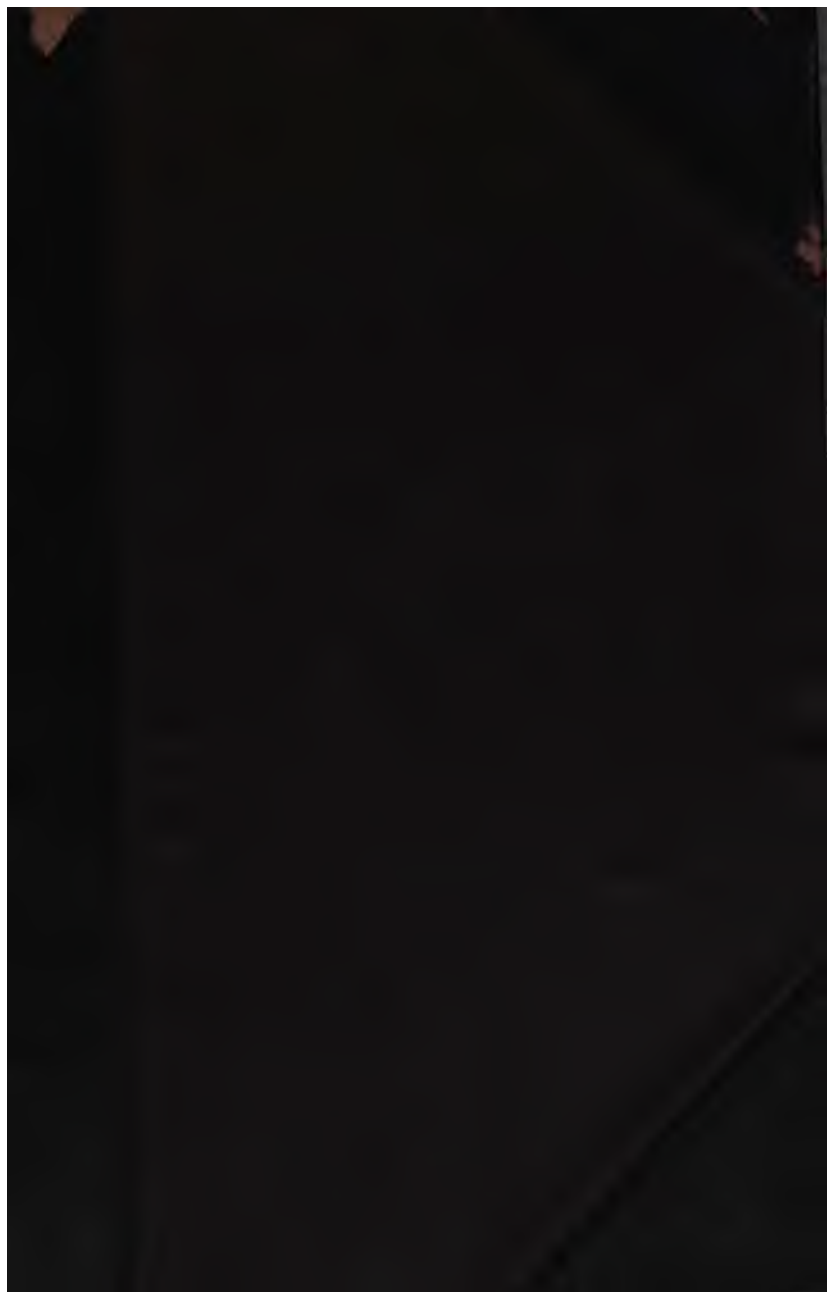
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

JO. GUILIELMI BAIERI
COMPENDIUM
THEOLOGIAE POSITIVAE

SECUNDUM EDITIONEM ANNI 1694

DENUO ACCURATISSIME TYPIS EXSCRIBENDUM CURAVIT
VITAM B. BAIERI AC INDICES NECESSARIOS

ADJECIT

ED. PREUSS

DR. PHIL. LIC. THEOL. NAMQUE IN UNIVERSITATE LITTERARIA BEROLINENSIS
PRIVATIM DOCENS.

BEROLINI

SUMPTIBUS GUST. SCHLAWITZ.

1864.

100. v. 46.

JO. GUILIELMI BAIERI
COMPENDIUM
THEOLOGIAE POSITIVAE

SECUNDUM EDITIONEM ANNI 1694

DENUO ACCURATISSIME TYPIS EXSCRIBENDUM CURAVIT
VITAM B. BAIERI AC INDICES NECESSARIOS

ADJECIT

ED. PREUSS

DR. PHIL. LIC. THEOL. EAMQUE IN UNIVERSITATE LITTERARIA BEROLINENSIS
PRIVATIM DOCENS.

BEROLINI
SUMPTIBUS GUST. SCHLAWITZ.
1864.

100. v. 46.

ECCLESIAE EVANGELICAE

QUAE EST IN AMERICA

SALUTEM.

Sana verbi Dei doctrina, **quae** et trans Oceanum docetur et **citra**, ecclesiasticae communionis solidissimum est fundamentum. Eam autem post **M. Lutherum** nostratum pauci tam constanter confessi sunt quam qui obdormiverunt in Christo: **Martinus Chemnicius** et **Joannes Gerhardus**. **Illius** examen concilii Tridentini annis 1861. 1862

IV

Berolini edidimus, hujus locos theologicos nunc recudendos curamus. Jam vero Jo. Guil. Baieri senioris compendium theologiae positivae, quod raro invenitur, revocamus ad lucem, in quo eadem sonat doctrina et in libro concordiae.

Vobis autem fratres, qui in America Dei geritis bella, novam hanc editionem sacram esse jubemus, ut adolescentes vestros facilius sanam doctrinam docere possitis. Non istum mixtum compositum, quod novatores superbi ex ipsorum cordibus obtenebratis confingant, verum illam doctrinam simplicem certam firmam, pro qua patres nostri certarunt.

Textum juxta editionem anni 1694 exhibeo, cui ultimam b. Baierus manum admovit. Vitam b. auctoris cum brevissima impressi libri historia praemitto. Ubi b. Baierus, id quod rarissime accidit, singulare quid habet, pium lectorem notula infra textum posita modeste admonui.

Quod reliquum est precor Deum, qui et trans Oceanum et citra est idem, ut per hujus compendii ministerium denuo velit filios suos in verbi sui confessione firmare.

Scribebam Berolini in festo s. s. trinitatis
A. D. 1864.

EDITOR.

VITA JO. GUIL. BAIERI

sen.

Jo. Guil. Baierus a. 1647 die XI Nov. Norimbergae, honestis e parentibus natus est. Patrem quidem civem et mercatorem Norimbergensem nunquam oculis vidit, mense Septembri a. 1647 jam mortuum. Mater autem pia precibus suis puerulum infirmissimum sustentavit, adolescentem concomitata est. Adjuta est ab amicis Jo. Michaelē Dilherro et Martino Beerio, theologis Norimbergensibus clarissimis, ad quorum consilia Baierus adolescens praeceptores domesticos primum idoneos obtinuit, deinde in scholam publicam receptus est, quae nomen a Spiritu sancto invenerat. Cujus quidem scholae postquam classes singulas feliciter permigravit, a. 1659, quum annum duodecimum explevisset, in gymnasium Norimbergense introductus est. Ibi a magistris iisque theologis satis bene instructus, linguam Latinam Graecam Hebraeam didicit, usque dum a. 1662 ad lectiones publicas in auditorio Aegidiano audiendas ablegaretur. His quum duos annos ~~auspiciis~~ Dilherri v. cl. aliorumque operam daret;

audiendo, scribendo, disputando tantum profecit, ut ante absolutum jam decimum septimum annum ad academiam Altdorfinam dimitteretur*). Ubi qui philosophiam et theologiam profitebantur, quamquam plerique non magni nominis, tamen sanam verbi Dei doctrinam tam constanter docebant, ut Baierus adolescens statim a studiorum initio recta via incederet. Praecipue institutiones Dietericii catecheticas maximo cum fructu audiebat, ab eoque s. Scripturae doctrinam simpliciter et perspicue populo Christiano explicare discebat. Jo. Conr. Durrio fortasse nimis adhaesit, a cujus quidem instructionibus philosophiam Aristotelis Scholasticorumque medii aevi methodum adeo memoria tenebat, ut post vix quidquam scribere posset, quod eorum vestigiis careret. Verum anno 1669 academiae Altdorfinae valedixit atque Jenam migravit. Ibi virum invenit tam doctum tamque mitis ingenii, ut adolescens et ipse mitis sese ei confestim adscisceret cumque eo totam per vitam arctissime conjunctus maneret. Jo. Musaeum dico theologorum, qui tunc Jenae erant, principem. Ubi Baierus viginti duos annos natus Jenam veniebat, pugna Syncretistica per Germaniam vigeat. Calixtus quidem senior a. 1656 jam mortuus erat, sed filius Frid. Ulr. Calixtus Helmstadiensis professor et abbas patris et nomen et doctrinam defendebat. Annis 1664. 1665 Abrahamus Calovius, ecclesiae orthodoxae Achilles, cum Witebergensibus suis consensum repe-

---

*) Haec ut pleraque alia, quae externum vitae Baieri cursum spectant, sumsi ex Pippingii Memoria theologorum, cujus libri copiam eximiae benevolentiae D. D. Kahnisi, v. cl., p. p. o. Lips. debeo.

titum ediderat, anno 1668 Aegidius Strauchius consensus apologiam. His dissidiis commotus Jo. Musaeus anno post adventum Baieri lectiones de quaestionibus controversis habere coepit, quibus doctorum orthodoxorum rem quidem suam faciebat, verba tamen ut asperiora et minus cauta saepenumero vituperabat. Dissensiones in modo docendi declarandi ac defendendi doctrinam fidei existere oportere docebat, eas autem, si fundamenta non tangerent, aut tolerandas esse aut reintegrata investigatione ac fraterna admonitione de medio tollendas. Errantes vel minus caute loquentes non praetoria singulorum auctoritate percellendos. Jo. Guil. Baierus principia haec libentissime sua faciebat totoque se corde viro tam moderato inque eo orthodoxo tradebat. Antea quum academias regionesque peregrinas visitare in animo habuisset, jam mutato consilio ad Musaei pedes manebat, ejus auspiciis adversus Wendelinum Calvinianum, adversus Becanum Papistam, adversus Christophorum Sandium Anti-trinitarium diligentissime disputabat, omniaque etiam singularia Musaei amore ardentissimo amplectebatur.

Anno 1672 de professione theologica quarta, cui officium historiam ecclesiasticam profitendi annexum est, Baiero conferendo deliberatum fuit. Negotio hinc a. 1673 ad consultationes aulicas delato, Baierus doctoris in theologia gradum assumere jussus est, cui mandato lubens morem gesturus die XXV. Julii post receptionem in numerum candidatorum consuetum subiit tentamen, dein lectionem cursoriam, concionem *δογμαστικὴν*, disputationem inauguralem adversus Ebermannum habuit, die XXX. Julii examen rigorosum sustinuit. Anno sequente professio theologica ordinaria provinciaque histo-

riam ecclesiasticam publice proponendi ejus humeris sollenniter imposita est simulque summi in theologia honores collati. Lectiones ejus primae dogmatico-historicae erant, in quibus juxta seriem locorum theologicorum dogma quodque orthodoxum argumentis ex Verbo Dei petitis demonstrabat, patrum deinde conciliorumque assensum allegabat, ac, quomodo haereticis obviandum esset, ostendebat. Temporis processu varia ex cathedra tractabat, Mornaei librum de veritate religionis Christianae scriptum discursibus illustrabat, theologiam moralem in succinctas theses redactam una cum annexis casibus conscientiae, exegeticam ejusque naturam praecepta et adminicula docebat, epistolam ad Galatas explicabat, de theologia polemica disserebat, libros ecclesiae evangelicae symbolicos cum s. Scriptura quoad omnia concordare monstrabat, peculiariter adversus Quackeros, dein contra Pontificios disputabat, prae caeteris autem ipsam Verbi Dei doctrinam in compendium redactam discipulis proponebat. His ex lectionibus liber coalescebat, quem nunc ecclesiae reddimus. De quo postea plura

Praeter autem hos labores academicos a serenissimis, quibus suberat, ducibus saepe etiam in consilium adhibitus est et anno inprimis 1682 cum episcopo Tinensi, legato Pontificio de materia unionis inter Protestantes et Romanenses publica auctoritate colloquebatur. Quin ad aulas alias ejus fama percrebuit, qua commota abbatissa Quedlinburgensis in negotiis ecclesiasticis non raro eum suum esse jussit consiliarium. Inde factum, ut Fridericus tertius, elector Brandenburgicus, quum novam academiam Hallensem erigeret, Baierum professorem theologiae primarium ac

primum academiae rectorem constitueret. Dimissus itaque a ducibus suis munus hoc novum, ipso electore praesente, solenniter suscepit. Non tamen diu eo functus est. Quum enim a Guilelmo Ernesto et Joanne Ernesto, ducibus Vinariensibus, in consiliarium ecclesiasticum, concionatorem aulicum supremum et superintendentem generalem, atque a senatu et civitate Vinariensi in pastorem primum templi s. Petri et Pauli vocaretur, Baierus hanc vocationem accepit, die XVI. Julii a. 1695 Vinariam venit, dom. XIII. post trinitatem munus in aula obeundum et dom. XIV. p. tr. in urbe auspicatus est. Labor autem recens susceptus tantus erat, ut jam post octo hebdomadas moreretur.

Ad initum a Baiero matrimonium quod attinet, a 1674 uxorem nactus est Annam Catharinam, Jo. Musaei magistri dilectissimae filiam. Sex filiorum, quos ex uxore habebat, tres minores praematura morte subrepti sunt; majores tres paternam fata superarunt, quorum maximus Jo. Guil. Baierus postea Altdorfii professor theologiae fiebat. Animo erat Baierus noster mitis et facilis, non ut Martinus Chemnicus ad viam aliis sternendam aptus, sed ad alios potius sequendum propensus. Non igitur inter illos eminet, qui bella Domini forti, corde gesserunt, verum in eum numerum referendus est, qui sanam Verbi Dei doctrinam a patribus acceptam discipulis fideliter et perspicue tradiderunt. Pietas autem ejus sana et sincera erat. Veluti in conspectu mortis confessus est: Vor Gott bin ich ein armer Sünder. Ich weiss, dass ich mangle des Ruhms, den ich für Gott haben soll, werde aber gerecht ohne Verdienst aus Gottes Gnade durch die Erlösung,

so durch Jesum Christum geschehen ist *). Corpus ejus admodum imbecille a primis pueritiae annis erat, unde aetate succrescente modo colica, modo malum hypochondriacum, modo calculi dolores misere interdum eum afflixerunt. Quin a. 1691 morbi aliquot complicati in eum irruerunt, tanta quidem vehementia, ut plerique mortem instare existimarent. Sed Dei gratia vitae redditus est. Halae tamen novos insultus passus, quos vix sic superavit, ut Vinariam proficisci posset. Die autem XI. mens. Octobr. anni 1695 feбри catarrhali acerrima correptus, die XIX. Oct. in vigiliis dominicae XXII. post festum s. trinitatis inter preces sacerdotum amicorum interque suorum lacrimas spiritum in manus Jesu Christi salvatoris sui reddidit.

Praeter disputationes de rebus diversis habitas sex libros paulo majores publici juris fecit. Primum est Compendium theologiae homileticae Jenae 1676 impressum. Secutus est liber quem nominavit: Gründliche Erweisung und Vertheidigung der reinen Lehre von der Nothwendigkeit des gläubigen Erkenntnisses Christi wie auch von der Nothwendigkeit und Kraft des äusserlichen Wortes Gottes und Sacramentes der h. Taufe wider die heutigen Irrgeister oder sogenannten Quäker Jena 1681. 4. Postea edita: Collatio doctrinae Pontificiorum et Protestantium, Jenae 1686. 4. Deinde a. 1694 ibidem (nova) collatio doctrinae Quaeckerorum et Protestantium una cum harmonia errorum Quaeckerorum et heterodoxorum aliorum. Anno 1695 Halae lucem adspexit: Gründliche Erweisung, dass Lu-

---

*) Pipping: I. 621.

therus und die es mit ihm gehalten weder an der Trennung der Kirche noch denen ihnen beigemessenen Ketzereien schuldig seien *). Liber autem, qui nomen beati Baieri multo celebrius fecit quam hi omnes tractatus, est *Compendium theologiae positivae*. Id quidem, quod nunc denuo ecclesiae praebemus, primo impressum est Jenae anno 1686. 8., sumtibus Tobiae Oehrlingii. Haec quidem editio tum multo brevior est quam sequentes tum vitiis typographicis tam turpiter foedata, ut necessarium videretur esse septem ultimas paginas indice corrigendorum implere**). Postea Jo. Guil. Baierus compendium suum novis accessionibus locupletavit. Quum enim Jo. Musaei, quem in compendio potissimum secutus est, orthodoxia a nonnullis impugnaretur, Baierus ad vindicandam eam passim theologorum nostratium variorum atque orthodoxiae laude florentium nomina nec raro verba ipsa adjecit. Itaque secundam compendii editionem a. 1691 Jenae in lucem emisit, prima emendatiorem sed indice rerum et verborum carentem***). Tercio compendium nostrum anno 1694 Jenae lucem adspexit, maxime emendatum et indice rerum et verborum

---

*) Disputationes ejus enumeratas invenis apud Pippingium p. 625 — 627.; Opera posthuma, quae Jo. Guil. Baierus filius edidit, apud Zeltnerum in Vitis theologorum Altorphinorum Norimbergae 1722. 4°. pag. 506.

**) Hujus editionis copiam benignitati D. D. Henkii v. cl. p. p. o. praepositi bibliothecae elect. Marpurgensi debeo, cui his publicas agi gratias velim.

***) Hujus editionis copiam benevolentiae D. D. Hoeckii v. cl. p. p. o. directoris bibliothecae universitatis Litt. Georgiae Augustae debeo, cui his publicas ago gratias.

ab H. Christophoro Ludwig composito locupletatum. Haec autem editio optima et rarissima summam fidem meretur, siquidem b. Baierus ultimam ei manum admovit*). Post mortem auctoris est editio quarta a. 1698 secuta, quae quidem cum tertia consentit, praeterquam quod editor praefationes omnes omisit**) Editio quinta, a. 1704 publicata, est pessima propter vitia innumera typographica. Nec melior est sexta anni 1706; septima contra anno 1708 divulgata ad editionem tertiam proxime puritate accedit, eâque pleraeque sequentes ut fundamento nituntur. Ita quidem factum est, ut hujus editionis errores in omnes fere, quae postea viderunt lucem, transirent***). Editio octava prodiit a. 1712, nona a. 1717, ambae parum emendatae. Decima paullo melior a. 1724 lucem adspexit, undecima Lipsiae a. 1739, duodecima ibidem a. 1750 †). Centum per annos secutos nulla editio, quantum equidem video, apparuit. Nostra igitur, nisi si qua me fugerit, decima tertia est. Tempore autem ab anno 1686 usque ad annum 1780, priusquam Rationalismus ecclesiam vastaret, compendium theologiae positivae a Baiero scriptum multum usurpabatur. In academiis publicae

*) Varios post exantlatos labores hujus editionis exemplum septem thalerorum Borussicorum pretio mihi emere contigit.

**) Hanc editionem benignitati D. Josephsonii v. cl. supperattendentis Bahrtiani debeo, cui publicas his verbis gratias ago.

***) Jo. A. Strubberg Historia compendii Baieriani Jenae 1723. 8. pag. 9.

†) Haec saepius reperitur quam aliae. Ipse ejus exemplum in manibus habeo.

de eo habebantur lectiones*), viri docti aut de eo commentarios scribebant, aut id in tabulas redigebant, aut certe ejus premebant vestigia. Ita Jo. Fabricius annotationes ad comp. th. pos. Baierianum edidit Helmstadii 1696 et 1697. 8°., Jo. Peter Reuschius similes annotationes, uberiores tamen Jenae 1757 in lucem emisit**). Christ. Guil. Schneier theologiam Musaeo-Baierianam in tabulas redactam a. 1697 publici juris esse jussit, Samuel Nitschmann a. 1701 Baieri compendii th. p. synopsis, Jo. A. Strubberg similiter a. 1723 compendium compendii. Anno 1711 Christian. Stockius fundamenta biblica theologiae positivae Baierianae conscripsit iisque dicta Scripturae, a Baiero adducta, Hebraice, Graece, Latine et Germanice exhibuit. Multi praeterea in suis compendiis theologiae dogmaticae Baierum secuti sunt, ut Jo. Andreas Schmidius, Jo. Sam. Tromsdorfus, Abr. Kromayerus. Ex his omnibus satis elucet, Baieri compendium maxime se commendasse multumque utilitatis ecclesiae, cujus laus est in evangelio, dedisse.

Denique quod ad ipsam compendii Baieriani indolem et doctrinam attinet, nihil fere in eo reperitur, quod non ex Musaei theologia originem traxerit. Quae Jo. Musaeus variis tractatibus de Scriptura s., de conversione, de ecclesia deque aliis rebus disseruit, ea collegit collectaque in compendio Baierus exhibet universa. Ideoque factum est, ut liber hiccine sanam doctrinam non forma Calovii

*) Anno 1721 quotannis Lipsiae, Jenae, Giessae, Helmstadii, Altdorfii, teste Strubbergio; anno 1757 Jenae, teste Jo. Ge. Walchio, et alibi fortasse.

**) Liber Reuschii implet praeter indicem copiosissimum 990 paginas.

bellicosa contineat, verum potius forma quietae ac pacificae demonstrationis. Quoad res graviores fidelissime M. Chemnicii ac Jo. Gerhardi premit vestigia. Ubi tamen Jo. Musaeus singulare aliquid habet (idque solummodo in rebus minoribus) ibi Baierus etiam a veteribus doctoribus orthodoxis cum modestia discedit. Nos quidem hos locos, quamquam paucissimi sunt ac minoris momenti, tamen salva erga b. Baierum reverentia infra textum notavimus, ne lectores minus periti singularia Musaei pro Verbi Dei doctrina secundum veterum confessionem haberent.

JOH. GUILIELMI BAIERI

S. THEOL. D. ET PROF. PUBLICI

**COMPENDIUM
THEOLOGIAE POSITIVAE**

ADJECTIS NOTIS AMPLIORIBUS

QUIBUS

DOCTRINA ORTHODOXA

AD HALLÆIAN ACADEMICAM EXPLICATUR

ATQUE

EX SCRIPTURA SACRA

EIQUE INNIXIS RATIONIBUS THEOLOGICIS

CONFIRMATUR

ALLEGATIS SUBINDE SCRIPTIS DICTISQUE

B. JOHANNIS MUSAEI

ET PLURIUM

THEOLOGORUM ORTHODOXORUM

CONSENTIENTIUM.

EDITIO TERTIA EMENDATIO.

JENAE

SUMPTIBUS TOBLÆ OEHRLINGII.

MDCLXXXIV.

[Dedicatio editionis principis.]

SERENISSIMO
PRINCIPI AC DOMINO
DOMINO
F R I D E R I C O

DUCI SAXONIAE, JULIACI, CLIVIAE AC MONTIUM, LANDGRAVIO
THURINGIAE, MARCHIONI MISNIAE, PRINCIPI COMITI HENNE-
BERGIAE, COMITI MARCAE ET RAVENSBURGI, DYNASTAE
RAVENSTEINII ET TONNAE

PRINCIPI AC DOMINO
MEO CLEMENTISSIMO
VITAM ET FELICITATEM

SERENISSIME DUX
DOMINE CLEMENTISSIME.

Permitte servo tuo, qui in umbra academica vi-
tam degit, ut te principem, augusto imperio prae-
ditum, ad literarias operas spectandas invitare
queat. Neque enim, dum in excelso aetatem agis,
musarum officinas fastidire soles. Neque animam
tuam sublimem ita occupare possunt regiminis
secularis negotia, ut non ea quoque, quae ad
scholas, praesertim τῆς θεολογίας, pertinent, in
partem curarum veniant: quando tuis auspiciis
non minus, quam caeterorum SERENISSIMO-
RUM NUTRICIORUM, academia haec florem

suum ac felicitatem se debere, quotidie profitetur. Redeunt per te in lucem, et novo velut Spiritu animantur, veterum ac praestantissimorum ecclesiae doctorum vasta volumina: quae tuae quoque pietatis ac *μεγαλοπρεπείας* monumenta futura sunt, aere perenniora, et nec innumerabili annorum serie diruenda. Ego vero, qui nec laudem ingenii, neque amplitudinem eruditionis ac meritum, nec molem scriptorum illorum assequi possum; praesentem tamen libellum TUAE SERENITATI, DOMINE, offero; non quo mereri me quicquam posse, confidam: sed quo TIBI me totum debere tester. Neque, credo, vitio vertes, si, quid consilii ad hunc ausum in animo meo fuerit, meque permoverit, apertius exponam.

Quatuor ac decem abierunt anni, ex quo parenti TUO, ERNESTO PIO, gloriosissimae et in omnem aetatem perennaturae memoriae principi, dissertationem historico-theologicam, vindicandae innocentiae atque auctoritati Concilii Nicaeni primi et oecumenici, a criminationibus *Danielis Zwickeri* Monarchiani et *Christophori Sandii* Ariani conscriptam, atque in lyceo hoc Jenensi disquisitioni publicae expositam, humillime obtuli; gratiam autem ac benignitatem laudatissimi principis, ex voto quidem, verum ultra spem atque dignitatem meam, plane insignem ac singularem obtinui, ita ut non solum tenue istud pignus devotissimae mentis meae clementissime acceptum esse; sed mearum quoque fortunarum incrementa mihi promitti, mox intelligerem. Ac factum est, ut primum quidem de professione theologiae extraordinaria, mihi demandanda agerentur, et cum SERENISSIMIS hujus academiae NUTRITORIBUS caeteris, communicaren-

tur consilia: postea vero interveniente professoris ordinarii, nunc *παραπρωτοῦ*, *D. Sebastiani Niemannī*, ex hac academia ad supremum munus ecclesiasticum in ducatu Slesvico-Holsatico obeundum, discessu; ex consensu libero atque auctoritate communi omnium SERENISSIMORUM NUTRICIORUM, functio ab illo relicta mihi committeretur; quam, divina gratia vires animi corporisque imbecilles roborante, ac per varia rerum discrimina, velut porrecta manu, me ductitante; nunc per annos prope duodecim sustineo; ac licet non sine infirmitatis meae conscientia, fretus tamen divino auxilio, atque eorum, quos DEI vicem in terris gerentes veneror, tutela et favore, opus vocationis, licet non ex asse, tamen fideliter, animoque ob gravitatem muneris ac sensum periculorum quotidie sollicito, prompto tamen simul ac lubenti, facio.

Ab eo autem tempore, quo provinciam hanc suscepi, mox equidem a seniore tum temporis collegii theologici, meoque socero, *Johanne Musaeo*, *τῷ νῦν ἐν ἀγίοις*, negotium mihi datum est, conficiendi compendium quoddam theologiae positivae; quod abs TUO, SERENISSIME PRINCEPS, PARENTE, tunc superstite, jam beatissimo, pridem jussus esset, ut vel ipse illud conficeret, vel alii, juxta formam docendi a se frequentatam, elaborandum committeret. Ac me quidem, fateor, absterruit aliquandiu ab hoc opere, praesertim luci publicae exponendo, non solum laboris ipsius ratio, qui, quamvis tirocinia theologiae continere videatur; revera tamen eo spectat, ut, quod alias philosophus dixit, *principium sit dimidium totius*; verum etiam, quod ad seculi nostri mores atque aliena exempla attendens,

intelligerem, vix aliquid ita solidum ac limatum edi posse, quod non in aliorum censuras incurrat, ac in materiam augendarum litium convertatur. Ne tamen deessem muneri meo, et accedenti commilitonum nostrorum desiderio, coepi in lectionibus publicis proponere compendium theologiae positivae, paucis quaternionibus comprehensum. Nunc tandem, post annos quasi decem, cum interea multis vicibus ad illius filum ducendi mihi essent sacri studii cultores, precibus illorum locum dedi, qui partim sterilem describendi laborem declinare volentes; partim errores calamorum, quos jam alii, qui descripserant, admisisse videbantur, multiplicari magis, quam agnoscere semper, judicantes, monuerunt, ut, quod semel usui academicae juventutis destinatum esset, mittendo in compendium labori, typis committeretur. Itaque secundis curis, et cum uberiore explicatione eorum, quae antea thesibus ac notis paucis et brevibus continebantur, in lucem edere decrevi.

Sed cum simul intelligerem, *B. Musaei* nostri in hoc studio labores, adeo non cum corpore defuncti ex oculis hominum aut mentibus excessisse, ut non potius multi, ad hanc academiam concedentes, patronorum suorum consiliis aut hortatibus nixi, postularent, ad scripta viri, quae existent, sese mox deduci; ejusque doctrina plenius imbui: non abs re fore existimavi, si in hoc theologiae positivae compendio quasi summam quandam eorum exhiberem, quae laudatus doctor in scriptis variis sparsim, pro diversitate argumentorum, quae tractabat, tradiderat; ita ut hac ratione praepararentur animi juvenum ad accuratorem tractationem theologiae positivae, ipsi

studio polemico, quoad varias cum variis sectis controversias, Deo juvante, non parum servituram. Quanquam nec negare possum, semper mihi displicuisse morem illorum, qui alienam operam in suae laudis materiam convertere malunt; quam quid aliis et quibus debeant, sincere profiteri. Ego vero pietatis lege me devinctum ac persuasum fateor, ut insignibus *B. Musaei*, non de me tantum, verum de ecclesia nostra ac re literaria meritis, publicum quoddam gratitudinis signum statuerem; praesertim cum scriptis illius ἀνεδότοις, ex voto multorum ac celebrium virorum in lucem dandis, impedimenta quaedam hactenus obstiterint; praesens autem opella nostra, evulgandis, quae adhuc latent, *B. Musaei* scriptis praemissa, non tam animum, quam facultatem reddendae ἀντιπελαργήσεως, mihi defuisse testari queat.

Caeterum addidi quoque in notis compendii hujus, nomina et loca, nec raro verba ipsa theologorum nostratium variorum atque ὁρθοδοξίας laude florentium; unde consensus eorum cum nostris, et his, quae *B. Musaeus* jam ante docuerat, cognoscatur. Quanquam enim contentus esse poteram, S. Scripturae dictis, et ei superstructis rationibus theologicis, sententias ipsas firmasse: modos autem loquendi, seu scholae academicae terminos, materiae substratae, quam vocant, congruos, et ab heterodoxo sensu aut collusione cum adversariis alienos, ostendisse: Quia tamen et concordia doctorum unius ecclesiae, etiam quoad ea, quae non ingrediuntur fundamentum fidei, sed ad quaestiones annatas, quas appellant, vel ad non terminorum ac phrasium pertinent, jucunda est cognitio, atque aliquando utilis: et praeterea

novitatis ac singularitatis affectatae non solum culpa, sed et suspicione, carere cupiunt boni: ideo non defugi operam illam, qua aliorum doctorum cum hac docendi forma *ὁμολογία* monstraretur.

Accipe igitur, DOMINE CLEMENTIS-SIME, SERENITATI TUAE dicatum humillime libellum: qui cum auspiciis beatissimi atque immortalis memoriae PARENTIS TUI, eique consecratus, prodire jampridem debuisset; nunc sero ad TE, FILIUM tanti principis, et successorem dignissimum, tendit. Et quemadmodum non minore gratia, quam is, me indignum dignatus es hucusque, et fovisti, et recreasti: ita porro tutela TUA ac munificentia frui permitte. DEUS, cui anima TUA et res omnes curae sunt, quemque pro salute TUA devotissimi pectoris precibus invocare non desino, vitam ac vires semper vegetas, regimen felicissimum, domum florentissimam, et quicquid principis DEO dilectissimi vota optare possunt, ex divitiis inexhaustae bonitatis suae largiatur!

Scrib. in academia ducali Saxo-Jenensi, die XIII. Martii, a. Chr. cIoIocLXXXVI.

SERENITATI TUAE

*ad preces et obsequia humillima deditissimus
servus*

JOH. GUILIELMUS BAIERUS.

[Praefatio editionis secundae.]

JOH. GUILIELMI BAIERI

D. et P. P.

De

ΣΥΖΗΤΗΣΙ CONCILII HIEROSOLYMITANI

Actor XV. v. 2 et 7.

PROGRAMMA INVITATORIUM AD DIS-
PUTATIONES PUBLICAS THEO-
LOGICAS.

Quo major est dignitas primi illius concilii, quod apostolorum aetate in illa matre ecclesiarum, Hierosolymis celebratum fuit; hoc magis operae pretium est, considerare *συζήτησιν* istam, quae partim occasionem dedit habendo concilio, partim in eo jam inchoato locum habuisse legitur. Scilicet jam pridem Antiochiae, Lucas memorat, *ortam* fuisse *στάσιν καὶ συζήτησιν οὐκ ὀλίγην*, *seditionem* (uti vulgo vertitur) *et disquisitionem non parvam* cap. XV. act. v. 2. et porro, congregatis apostolis ac presbyteris, ut dispicerent de negotio sibi objecto, mentionem facit *πολλῆς συζητήσεως γενομένης* v. 7. Quamvis enim priore loco *vulgatus* interpretes solam *στάσιν*, non item *συζήτησιν* legerit, *factam seditionem non minimam*, dicens, veterum tamen codicum Graecorum atque interpretum orientalium consensus voces ambas coniungit: et ex Pontificiis quoque *Erasmus* ac *Bartholomaeus Petri* posteriorem vocem necessario

XXIV   PROGRAMMA INVITATORIUM

hic legendam judicarunt. Est autem συζήτης vulgato quidem, v. 7. *conquisitio*, velut ad literam vocum simplicum. *Erasmus*, *Arias Montanus*, *Beza*, *Schmidius*, aliique *disceptationem* aut *disquisitionem*, magis Latine et ex usu reddiderunt. Recte etiam *Martinius* in lexico: συζητεῖν ait cum in gentilibus scriptoribus tum in novo testamento de disputationibus, collationibus, aliquando altercationibus usurpatur. Id autem Latinis non est *conquirere*. Sed ut citati versus utriusque ex cap. XV. actor. rationem distinctam habeamus, primum quidem videndum est, quo sensu dicatur στάσις καὶ συζήτης γενομένη τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβῃ. Στάσιν *seditionem* vulgo reddunt auctores, et cum *Suida* pro bello intestino habent. Atqui fatendum est, Paulum ac Barnabam seditiosos aut contentiosos neutiquam fuisse: *servos* potius *Domini*, non *pugnaces*, sed *placidos* erga omnes, *tolerantes malos*, cum *lenitate erudientes eos*, qui *contrario animo sunt affecti*: quales Paulus ipse esse alios jubet 2. Tim. II, 24. 25. Itaque factum est, ut in interpretatione versus 2. actor. XV. auctor glossae interlinearis scriberet, factam esse seditionem a Judaeis contra Paulum et contra Barnabam. *Erasmus* etiam propterea συζητήσεως vocem a vulgato omissam, voci στάσεως jungendam putat, quia *alioqui non quadret, quod sequitur, cum Paulo et Barnaba*. Sed quia in textu dicitur, factam esse στάσιν et συζήτησιν illam τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβῃ πρὸς αὐτοὺς, *adversus illos* videlicet, de quibus v. 1. dicebatur, quod venerint a Judaea: non autem, quod facta sit αὐτοῖς (Judaeis, sive a Judaeis) πρὸς τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν; propterea jam olim alii cum glossa ordinaria reddide-

runt, factam fuisse illam a Paulo et Barnaba, contra illos, qui haec dicebant (nimirum: nisi circumcidamini ritu Mosis, non potestis servari v. l.) Et Caspar Sanctius in h. l. pag. 287. scribit: Paulo et Barnabae (nomina intelligit) in dativo sunt, et vim habent agentis personae, quae apud Latinos saepius in passiva voce in ablativo ponuntur. Quare sensus est, Paulum et Barnabam contentionem suscepisse contra eos, qui circumcisionem necessariam putabant. Ne autem hac ratione maneat aut crescat difficultas, de culpa seditionis aut tumultus in Paulum et Barnabam conjicienda, ideo monet Sanctius, seditionem hic nil significare ab odio profectum, sed tantum studium atque conatum veritatis defendendae contra impugnatorum contentionem et vim. Et Barth. Petrus Lintrensis ad h. l. Hoc vocabulum (στάσις, quod vulgatus vertit seditio) fere in malum sumitur apud Latinos; et tamen non potest hic in malam partem accipi: quare non secundum usum, sed secundum vim originationis suae intelligendum erit, ut sit secessio, separatio, dissensio. Eodem tendit Beza, qui vocem στάσις interpretatus est repugnantiam, quasi scriptum esset ἀντιστάσις; seditionis nomen autem nullo modo convenire huic loco, judicat. Sed et Cornelius a Lapide, Ludovicus de Dieu, alique non seditionem, sed secessionem, dissensionem, litem aut controversiam denotari existimant. B. Lutherus noster, retenta significatione vulgari, seditionis indeterminate, ratione personarum, mentionem fieri arbitratur, ac tantum συζητησιν tribui Paulo et Barnabae. Sic enim transtulit: Daß uns ein Aufruhr erhüb, und Paulus und Barnabas nicht einen geringen Zank mit ihnen hatten u. ~~Glennatores~~ autem Vinarienses declaraturi, quod

XXVI   PROGRAMMA INVITATORIUM

ad sensum spectet, in textu non expressum, seditionem illam ortam esse dicunt, *inter conversos ex Judaeis et ex gentilibus*, quorum illi noluerint hos pro genuinis agnoscere Christianis. Similiter in paraphrasi sua *Lucas Osiander*. Sed et *Hugo Grotius* in annotat. *Hi dativi* (personarum, τῷ Παύλῳ, καὶ τῷ Βαρνάβῳ) *ad συζήτησιν pertinent, non ad στάσιν*. Et addit: *Paulo et Barnabae imposita necessitas, cum illis hominibus disputandi*. Nec sane alienum est ab usu loquendi, ut duo conjungantur nomina rerum cum uno verbo aut participio, nec tamen illorum utrumque aequè spectet personam aut personas, quae sequuntur: *eaque ratione h. l. dici potest, factam esse στάσιν, seditionem*, excitantibus Judaeis, more suo contentiosis; *factam autem esse συζήτησιν, disceptationem non parvam inter Paulum et Barnabam* ab una et illos *pseudodoctores* ex conversis Judaeis ab altera parte: cum tumultuantibus his, et jugum legis vel invito populo imposituris non possent Paulus et Barnabas non contradicere, aut sinceritatem doctrinae una cum libertate Christiana non vindicare. Sic ergo disceptatio tribuitur Paulo et Barnabae, non seditio culpabilis. Et quod *Lutherus* in versione dixerat, *litem* aut *rixam* non parvam, nicht einen geringen Zank, fuisse his cum adversariis; id ipsum etiam glossatores non male sic exposuerunt, eine heftige Disputation und öffentliches Gespräch; ac ad v. 7. et ad verba, da man sich nun lange mit einander gezankt, addunt: durch Rede und Widerrede sich unter einander von diesem Handel besprochen hatte. Jam enim ipsius συζήτησεως ab his viris sanctis habitae formam propius contemplaturi, facile observamus, id actum fuisse, ut primum *quaestio* controversa perspicue

proponeretur; hinc *argumenta* ab utraque parte occurrentia conferrentur atque expenderentur. Sane confusum genus colloquii, si maxime antagonistis seductoribus placuisse dicas, ab hominibus Dei alienum fuisse, fatendum est. Nec proinde clamoribus certatum, aut dictis male cohaerentibus rem actam putabimus. Ipsum potius vocabulum συζητεῖν idem esse, ac *collatis argumentis et sententiis per mutuas interrogationes et responsiones disputando aliquid disquirere*: etiam B. M. Chemnicus observavit ad *Marci I. v. 27. Harmon. evang. cap. XXXVII. pag. m. 504. Ac respondent loca plura Marci VIII, 11. cap. IX, 10. 14. 16. cap. XII, 28. Lucae XXII, 23. cap. XXIV, 15. actor. VI, 9. cap. IX, 29. Nec nisi per accidens fit, ut in altercationem συζητήσις degeneret. Ita vero et quae vers. 2. et quae vers. 7. fuerit disceptatio ab orthodoxorum parte, jam clarum est. Nec male Arias Montanus ad vers. 7. magnam illam conquisitionem, quam vulgatus appellaverat, expositurus, disceptatio, ait, argumentatioque (fuit) ex variis divinae Scripturae locis et ex rationibus et consequentiis deductis a consideratione gentium et Judaeorum utriusque populi collatione. Et laudatus saepe Bartholomaeus Petri pag. 396. docet, Judaizantes tunc strenue certasse pro sua sententia; Paulum et Barnabam cum aliis sapientibus contrarium affirmasse, et rationes Judaizantium dissolvisse. Quibus observatis, in pudorem dari potuissent magistri artis novae inter Pontificios, praesertim fratres Walenburgii, qui in method. august. pag. 168. scripserunt: *Probationes et consequentiae non sunt sufficiens fundamentum fidei, si in se ipsis considerentur, seposita**

XXVIII PROGRAMMA INVITATORIUM

auctoritate supernaturali Christi et apostolorum, quasi scilicet consequentias semper ita in terminis a Christo, aut apostolis, qui suam *auctoritatem* in formandis illis praetendant, factas esse oporteat. Sane h. l. Paulus, licet apostolus, in illa συζητήσει suam auctoritatem non allegavit. Petrus autem et Jacobus, cum calculum praeberent Paulo et Barnabae, non tamen suam simpliciter auctoritatem urgere deprehenduntur; qui potius veritate Scripturae vet. testam., quae in confesso erat, supposita, probationibus inde petitis et firma consequentiae lege agnoscendis insistendum atque acquiescendum esse monent. De controversia ipsa, quae non tantum ceremonialis legis aut circumcisionis observantiam praecise attinebat: verum legis moralis pariter ac ceremonialis habitudinem ad justificationem, ideoque observationis atque impletionis necessitatem atque usum, jam non licet agere prolixius. Disputationis solum theologiae exemplum notamus, quod a sanctissimis viris praestitum, nos moneat, non esse, cur putemus, sufficere in ecclesia, si docendo, hortando, monendo, homines ad pietatis exercitia ducere aut movere nitamur, negligamus autem, quae ad vindicandam doctrinam coelestem, confutandosque errores pertinent. Aliter profecto apostolis visum esse oportuit, qui exortis erroribus non arbitrati sunt, silendo, cedendo, blandiendo, aut quaesita quoquo modo tranquillitate et pace aut immunitate a certaminibus, consuli posse salutem ecclesiae, sed potius *disceputationem non parvam* ingredi et sustinere maluerunt. Ac nostro tempore, jamque in immensum auctis multiplicatisque et vario colore pictis erroribus, adeo non

AD DISPUTATIONES THEOLOGICAS. XXIX

licet nobis esse otiosis aut securis, quasi sua sponte collapsurae sint haereses, modo in asceticis pietatis occupemur, et in his versari jubeamus alios; ut potius Israelitarum exemplo, altera manu aedificare, altera arma gestare necessarium sit. Sed neque putandum est, artem ipsam beligerandi adversus haereticos immediate nos edoctum iri; quaeque ad statum controversiarum tot modis variantium, ad *πρῶτα ψεύδη* adversariorum, ad dolos multiplices detegendos spectant, immediate nobis revelatum, aut per nos tanquam instrumenta passiva divinitus praestitum iri. Imo postquam nobis Deus id beneficii concessit, ut instauratis artibus ac scientiis liberalibus, velut adminiculis uti nobis liceat ad enervandas haereses, ac velut armis suis conficiendas; ingratos esse adversus DEUM oportet, qui occasionem excolendi animum in talibus, et peritiam eorum in usum ecclesiae convertere detrectant. At bene est, quod nec in hac academia desunt meliores animae, quae quamvis theologiam practicam esse non nesciant, imo quicquid est scientiae sacrae, ad aedificationem suam aliorumque in fide et moribus adhibendum esse omnino judicent, non tamen theologiae polemicae exercitia fastidiunt, sed in his, post tirocinia pridem posita, etiam ad certiora certamina, publico nomine, si ita DEO visum fuerit, gerenda, sancto non minus, quam sedulo studio sese praeparant. Ita mihi nunc in orchestram producendus est vir juvenis nobilissimus ac doctissimus

DN. JUSTUS CHRISTOPHORUS
BOEHMERUS
HANNOVERANUS

s. theol. cultor, ingenii bonitate, elegantia morum, alacritate studii, jamque factis doctrinae progressibus omnino laudandus, qui cum avunculi sui, reverendissimi domini GERHARDI, liberi ac imperialis coenobii Loccensis abbatis et ecclesiarum per ducatus Grubenhagensem, Calemburgicum et Göttingensem directoris excellentissimi, spes de se conceptas, ἐὰν ὁ Θεὸς θελήσῃ, impleturus, sed et insignia multa familiae omni laude exsplendescantis exempla animo contemplatus esset, jam in eo est, ut post publicas privatasque ἀκροάσεις et meditationes atque exercitationes frequentes, juxta *compendii nostri theologici* filum, totius doctrinae sacrae summam *disputationibus XXX.* publice defendendam in se suscipiat, idque, nostro praesidio usus, hac charta nuntia ex loco publico significari voluit. Ac meum sane est, non tantum non deesse conatibus ejusmodi piis et rei Christianae profuturis, sed vel maxime id operam dare, ne eliminatis velitationibus academicis, in ipso decretorio certamine cum adversariis inopia militum laboret ecclesia. Scilicet inter cacoëthes inutiliter disputantium, et otiosam aut superstitiosam abstinentiam a disputationibus necessariis atque utilibus, velut inter Scyllam et Charybdim, navigandum nobis est. Nec deerit, qui res nostras sua sapientia et bonitate moderatur, Deus opt. max. quem in vota ac preces vocamus. Cujus auxilio fretus, jam ad exercitium hoc d. XXIIX. hujus mensis inchoandum,

AD DISPUTATIONES THEOLOGICAS. XXXI

inde hebdomatim continuandum, clarissimos, nobilissimos et praestantissimos dominos commilitones socios atque arbitros, meo et laudati BOEHMERI nomine officiose invito, et amorem ac studia perpetua polliceor. P. P. D. XVI. Augusti anno Christi cIo lOc xci.

[Praefatio editionis tertiae.]

LECTORI BENEVOLO

gratiam misericordiam et pacem a Deo Patre
et domino nostro Jesu Christo

precatur

JOH. GUILIELMUS BAIERUS D.

Prof. Publ.

Quod anno superiore LXXXVI. primum in lucem emisi, *compendium theologiae positivae*; inde anno XCI. secundis curis auctius edidi, jam tertia vice sisto, non solum a mendis typographicis sollicitius purgatum, verum etiam indice rerum verborumque locupletatum. In quo quidem posteriore negotio operam mihi vicariam, sed merito laudandam praestitit VIR perquam reverendus et clarissimus Dn. Henricus Christophorus Ludwig, ecclesiae Christianae Rudolphopolitanae in illustri illa comitum Schwarzburgicorum sede diaconus benemerentissimus, amicus noster multis nominibus colendus: qui, cum olim ad primam editionem inter commilitones alios me excitasset, ipsoque compendio hactenus familiariter usus esset, tanto promptior etiam fuit, uti prae aliis aptior, ad parandum indicem accuratum, quem et sine fastidio confecit, et usibus aliorum offert. Superavit autem profecto spes nostras divina bonitas, quae libello huic, nec amplo, neque ad fastum aut delicias aut detrimentum aliorum com-

PRAEFATIO EDITIONIS TERTIAE. XXXIII

posito; sed ad sinceritatem doctrinae fidei, academicaeque paediae cultum servandum tuendumque destinato, fautores bene multos largita est, quos egomet mecum habitans, et partim ignarus artium, quibus emendicari suffragia aliorum atque applausus solent, partim religioso timore ab illis alienatus, vel quaerere vel obtinere non potuissem. Factum tamen est, ut non solum repetitis vicibus cum studiosa juventute academica, privatorum collegiorum sociis, tractandum esset, sed etiam disputationibus publicis triginta subjiciendum hoc compendium.

Cui quidem posteriori instituto occasionem dederat nobilissimus et doctissimus Dn. Justus Christophorus Boehmerus, Hannoveranus, s. theologiae tunc apud nos cultor, praestantissimis accensendus, cujus ad praeclara quaevis non minus feliciter enitens, quam naturae beneficio aptum atque a doctrina instructum ingenium his etiam exercitiis perfici voluit: quemadmodum programma nostrum, hic subjectum, quo tunc ad disputationes audiendas juventutem academicam invitabamus, etiam nunc testatur.

Quamvis enim, exeunte anno illo, divina manus me in morbum vehementem conjecerit; ac non solum opera illa disputatoria inhibita tantisper, sed et spes vitae nostrae longioris in mea pariter atque amicorum mentibus collapsa fuerit: placuit tamen Deo, ὅς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐξῆύσατο ἡμᾶς, uti ad alia muneris negotia me reducere, sic efficere simul, ut et illud curriculum emetiri possem: in quo etiam ac tam frequenter cum selectis ex doctiore juventute antagonistis sexaginta certamine ad finem usque adeo probatum se dedit Boehmerus, ut vivida vis

mentis ejus atque in expendendis solvendisque dubiis objectis promptitudo ac dexteritas cum eleganti modestia sociata, non innotesceret solum confluentibus magno numero studiosis; sed et animos ad egregia conamina, velut signo elato, accenderet.

Distracetis autm compendii exemplaribus utriusque editionis, cum tertia paranda esset, non tam novis accessionibus extendendam hanc putavi, quam secundae conformem reddendam. Equidem et causam dederat nonnemo, vindicandi assertiones duas, quas cum B. Musaeo communes habemus, ipse autem nuper admodum utroque nomine b. doctori dicam scripsit; alteram scilicet de *regeneratione infantum a Christianis parentibus genitorum, sed ante baptismum morte decedentium*, alteram de *efficacia Scripturae*, tanquam *Dei organo aut instrumento*, a Deo ad producendos supernaturales effectus divina virtute elevato. Quoad priorem perhibet, *Musaeum putare, quod pia tantum sit illa opinio, qua statuitur, Deum in infantibus parentum fidelium, decedentibus ante baptismum, regenerationem ac fidem extraordinarie operari, quodque ea ex Scriptura et verbo Dei probari non possit*: Ad posteriorem refert, quod hac phrasi, *scilicet Scripturam sacram elevari Dei concursu supernaturali ad assensum sui per se immediate causandum*, usus fuerit Musaeus, quodque *naturam et propriam vim verbi praedicati non sufficientem esse ad conversionem hominis producendam*, docuerit, utpote quoniam sit *instrumentum cooperativum sive etiam causa instrumentalis: cujus vis seu δύναμις nativa et propria, qua in effectum influere possit, sit ignobilior, quam ad effectum producendum requiritur, nisi accederet Spiritus sancti*

operatio. Ita duplici nomine B. Musaeum ἐτεροδοξίας postulat. Quo minus autem in his censuris examinandis novam operam ponendam esse putaverim, ratio est, quod utrique jam in nostro compendio primae et secundae editionis factum esse satis, deprehendo. Nam de infantibus parentum fidelium, absque baptismo decedentium, part. III. cap. de *baptismo*, quod in prima editione nonum est, altera decimum §. VIII. not. *b.* ostendi, B. Musaeum non negare, quod regeneratio horum infantum per gratiam extraordinariam ex Scriptura probari possit: (Neque enim dicere, esse de ea *spem non dubiam*, nisi spei fundamentum in revelatione divina Scripturis comprehensa agnosceret:) sed loqui eum de certo modo agendi et regenerandi eos per gratiam extraordinariam; de quo modo nihil determinatum inveniat in Scripturis. Atque haec cum ex nostris illis, tum ipsius B. Musaei discursibus satis clara erant; prout et alias nihil frequentius est in theologia, quam ut τὸ ὅτι credendum esse dicatur, licet τὸ πῶς, aut quomodo quid fiat, tanquam non revelatum, non aequè credatur. Ne dicam, quod censor ipse eodem loco, quo Musaeum impugnat, scribit: *Qua via et quomodo Deus ex infantibus aliquid faciat, nobis ita est obscurum, ut non nisi pauca de ipsorum regeneratione et ea fere non intellecta loquamur.* Ad posteriorem accusationem quod attinet, patebit ex conspectu compendii nostri, cap. II. proleg. §. XXXIX. nota *m.*, non tam B. Musaeo, quam antecessoribus ejus, viris orthodoxis ac de ecclesia Christi optime meritis, D. I. Majori, D. I. Gerardo et D. I. Himmelio, quorum in consiliis Dedekennianis signata vestigia is secutus est; ~~ipse~~ ipsi Aug. Confessioni et Formulae Concordiae,

XXXVI PRAEFATIO EDITIONIS TERTIAE.

denique *D. S. Glassio, G. Cundisio, Chr. Chemnicio, I. E. Gerhardo, C. Schluesselburgio, Th. Thummio, et theologis Lubecensibus, Hamb. et Luneb.* dicam scribi, quando ab omnibus illis discrimen *Dei et verbi ejus* aut *Scripturae* s, tanquam *causae principalis et instrumentalis*, et quod virtus illa infinita Deo quidem sit essentialis, verbo autem, quod non est ipse Deus, sed *λόγος προφορικός*, non aequè essentialis et propria sit, aut esse possit, solícite inculcatur. Licet enim ex adverso dicatur, *non tam instrumentum esse* (verbum Dei) *quam medium, si velimus ἀκριβολογεῖν*; attamen nec theologos memoratos, neglectae ἀκριβολογίας accusandi causam vidit *B. Musaeus*, neque nos videmus: praesertim quod illi in certamine cum Enthusiastis terminum *organi* aut *instrumenti* gravibus ex causis retinendum esse, monuerunt: uti nos indicavimus. De *elevatione* Scripturae videri possunt, quae pag. 148. (prius p. 143.) habentur, ubi et sensum phraseos genuinum, et consensum *B. Gerhardi et B. Chr. Chemnicii* exposuimus. Speramus etiam, censorem illum, his observatis, quae fortassis hactenus non vidit, benignius de b. doctore nostro judicaturum. Tu vero, lector benevole, his, quae bono animo scripta exhibemus, ita utere, ut infirmitates humanas ab homine alienas non esse, quae vero recte dicta sunt, in Dei gloriam converti debere memineris: cujus gratiae te una mecum pie commendo.

Scrib. d. XXIX. Decembr. Anno Chr. cIoIo cXCIII.

I. N. I.
THEOLOGIAE POSITIVAE
C O M P E N D I U M.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΩΝ

CAPUT I

DE NATURA ET CONSTITUTIONE
THEOLOGIAE.

§. I.

Theologia (a) vi vocis (b) denotat λόγον περὶ τοῦ Θεοῦ, id est, sermonem aut rationem (c) de Deo. Ex usu loquendi autem importat habitum (d) cognoscendi Deum et res divinas, easque docendi, (e) confirmandi ac defendendi, talem quidem, qui objecto (f) conformis est, et in homines pro statu hujus (g) vitae (h) cadit (i).

(a) Patribus Graecis hoc nomine jam olim appellata: prout *Clemens Alex.* Lib. IV. Strom. sub initium, p. m. 475. A. ἐπιδρομὴν τῆς θεολογίας vocat quam Latini cursum theologicum dicerent. Et *Justinus Martyr.* exhort. ad gentes p. 4. τῶν ποιητῶν θεολογίαν nominat. Non autem firmiter probat *Valesius*, quod in annotat. ad Euseb. hist. eccles. L. I. c. 1. scribit: *Veteres theologice dixisse, quam nos vulgo theologiam vocamus.*

(b) Θεολογία nomen abstractum est, et, si derivationem grammaticam spectes, descendit a concreto, θεολόγος: licet, attendendo ad denominationem logicam, conceptum seu denominativum ab abstracto, tanquam forma denominante, habeat appellationem. Vid. B. *Jac. Martini* theol. disp. I. th. 9. p. 3. Dicitur autem θεο-

λόγος is, cui adjacet, aut inest ὁ λόγος περὶ τοῦ Θεοῦ. Sic *theologi* nomen accipitur in *ἐπιγομφῇ* apocalypseos. Sic apud *Lactantium* de ira Dei cap. XI. p. m. 638. et *August.* L. XVIII. d. C. D. cap. XIV. Tom. VI. Opp. p. m. 620. Conf. B. *Musaei* Introd. in theol. p. 2.

(c) Sic *Augustin.* L. VIII. de C. D. cap. 1. p. m. 87. *Verbo Graeco* (theologiae) *significari intelligimus de divinitate rationem sive sermonem.* Quamvis enim theologia quoad rem non solum sit λόγος περὶ τοῦ Θεοῦ, verum etiam, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸς τὸν Θεόν: non tamen vis vocis omnia haec aequae atque illud significat: sed nomen Θεοῦ in compositione cum nomine λόγος, obiectum denotat, prout *γῆσις, ἀρετὴ, ἄστρο* in compositis, *γυναικολογία, ἀρετιολογία, ἀστρολογία.* Confer. B. *Jac. Martin.* I. c. §. 12. 13. 14. p. 3. 4. B. *Gerh.* in Exeg. LL. p. 1. B. *Musaeum* in Introd. p. 1.

(d) Non enim propter qualemcunque cogitationem aut sermonem de Deo aut rebus divinis statim homines usitate dicuntur *theologi*, (etsi forte dicantur *θεολογεῖν*): sed qui ex habitu ratiocinari aut disserere de Deo possunt ac solent. Quando etiam doctrina de Deo, qua Deus et res divinae proponuntur et explicantur, in casu recto theologia appellatur, locutio *metonymica* est, non propria. Causae enim nomen pro causato ponitur. Vid. B. *Mus.* Introd. p. 3. B. *König* Compend. theol. pos. p. 4. §. 27.

(e) Ut sit scientia, vel habitus scientiae *ἀνάλογος*. Quae autem in homines simpliciores, docendi imperitos, cadit notitia Dei, theologos denominare non solet. Sic BB. *Theologi Lipsienses* in Append. Consil. Dedek. fol. 137. a. monent, *propter aliqualem verbi Dei notitiam neminem proprie appellari theologum:* scilicet quod theologia proprie dicta, praeter cognitionem *apprehensivam et adjudicativam*, comprehendat etiam *finem*, qui est instituire, saltem aptum reddere ad instituendum hominem ad salutem aeternam consequendam. Conf. B. *Meisn.* P. III. Ph. S. p. 104.

(f) Ad habitum mentis enim requiritur τὸ ἀληθεύειν, h. e. verum enuntiare de objecto suo, affirmando aut negando. Ideoque hoc loco non curamus theologiae gentilis genera diversa, mendaciis et superstitionibus impiis plena; *μυθικόν* s. *fabulosum*, in quo poëtae: et *πολιτικόν* seu *civile*, in quo sacerdotes occupati fuerunt. Imo

vero et φυσικὸν seu *naturale*, quod philosophi sibi vendicarunt, quamvis quoad nomen conveniat cum theologia naturali, quam §. seq. laudamus; tamen, prout penes philosophos gentiles deprehenditur, non paucis erroribus contaminatum, et nomine theologiae non omnino dignum est. Unde et *Clemens Alex. θεολογίαν ὀρθήν καὶ ἀληθῆ, rectam et veram* vocat eam, quae absolute hoc nomen mereatur. L. V. Strom. f. m. 569. A. 574. B. Qua ratione simul universa haereticorum *ματαιολογία* removeatur. Conf. B. *Gerh.* in Exeg. §. 13. 14. p. 6. 7. et B. *Mus.* Introd. p. 3. 4.

(g) Theologiam *viatorum* alias appellant: prout vitam hanc, *viam*, qua tenditur ad metam aut ad patriam coelestem, dicunt. Vid. infra ad §. V. not. (b)

(h) Etsi enim exactissima cognitio DEI in ipso Deo, nec minus in *Christo* homine, per communicationem divinarum idiomatum, vi unionis personalis locum habeat, *angeli* quoque in bono confirmati, et homines *beati* Deum perfectius, quam quisquam nostrum, cognoscant; quia tamen usus loquendi non fert, ut propterea vel *Deus*, vel *Christus*, vel beati homines, aut angeli *theologi* dicantur; facile apparet, eam significationem hic relinquī, quae alias obtinet, quando cum addito *theologiam viatorum* dicimus. Interim illa cognitio, quam Deus de se ipso habet, ab auctoribus (non tam ad usum loquendi, quam ad vim significandi, pro ratione etymi spectantibus) theologia ἀρχέτυπος dicitur: quippe quae non dependeat ab alia cognitione Dei in subjecto alio, tanquam ab exemplari causa; ipsam potius, tanquam formam et exemplar, licet in minori perfectionis gradu, (quod nec alias in ectypis insolens est) imitetur ea cognitio Dei ac rerum divinarum, quam Angeli atque homines habent ex divino beneficio: quaeque ideo ἐκτυπος dicitur. Conf. B. *Mart.* l. c. Disp. II. §. XXIII. seqq. pag. 27. B. *Gerh.* in Exeg. §. 15. pag. 7. B. *Himmel.* Syntagm. pag. 2. §. 10. 11. 12. Quae vero in Christo secundum humanam naturam est, per communicationem idiomatum ex vi unionis personalis, cognitio Dei et rerum divinarum; cum sit ipsa scientia infinita, quam *Christus* secundum divinam naturam ab aeterno habet, constituta in ordine ad Deum, tanquam certum objectum: *ipsa* est ipsa theologia ἀρχέτυπος, non alia aut ἐκτυπος: licet humanae naturae non competat *subjective*, sed

communicative, non ex se, sed propter unionem personalem. Habitualis autem illa cognitio Dei, quae in H. C. N. naturaliter est, sicut *ἡγεμονία* recte dicitur, ita a theologia unionis recte distinguitur. Vid. B. J. F. Koenig in Theol. pos. pag. 2. §. 15. inprimis vero B. *Museum* Introd. Cap. I. §. IV. seqq. ad finem pag. 4. ad 23.

(i) Peculiaris est acceptio vocis *θεολογία*, apud scriptores ecclesiasticos, qua partem doctrinae sacrae denotat, alteri, quam *οἰκονομία* vocant, contradistinctam. Sic enim illius nomine denotatur ea, quae est de Dei essentia, personis et attributis: Haec vero de incarnatione et officio Christi filii Dei agit. Vid. *Greg. Nazianz.* Orat. XXXVIII. in Natal. Christi sive Theophania, *Basil.* Ep. CXLI. *Cyroll.* L. I. in Joh.

§. II. Theologia vera hominum in hac vita, pro duplici ratione cognoscendi, duplex (a) est: *Naturalis et revelata*. Illa principiis seu lumine naturae; haec supernaturali (b) manifestatione seu revelatione nititur. Utraque versatur circa Deum, non solum ut in se est, sed tanquam finem et bonum hominis summum (c).

(a) Eodem redit distinctio theologiae in *naturalem et supernaturalem*. Posteriores hanc speciem *supernaturalem ab ortu*, et revelatam aut *revelationis theologiam*, a *gratioso communicationis modo appellamus*, ait B. I. Mart. l. c. Disp. IV. §. 3. p. 80. Est autem et hic discrimen ejusmodi, ut inter Christianos theologia revelata aut supernaturalis, theologia absolute; naturalis vix aliter, quam cum hoc suo additamento, naturalis theologia dicatur. Conf. B. Mus. Introd. Cap. III. §. I. p. 105.

(b) Alias enim verbum *revelare*, in generali significatione, etiam ad naturalem notitiam pertinet: prout vox Graeca *φανερώσαι* accipitur *Rom. I.* 19. Sed hic revelatio strictius sic dicta intelligitur, qua vel res occultae et latentes, seu naturaliter non cognoscibiles, manifestantur, et quasi *detegetur*, aut *sublato velamine conspiciendae praebentur*: cui respondet vox Graeca *ἀποκαλύπτειν*, *Luc. X.* 22. vel rerum quarumvis, etiam quae ductu luminis naturae cognosci possunt, peculiaris manifestatio, supernaturaliter a Deo facta, denotatur. Vid.

Introd. B. Mus. Cap. III. §. XXV. n. 5. p. 155. et Tract. de Convers. Disp. VI. Cap. II. §. XXIX. p. 359.

(c) De revelata theologia infra distinctius patebit. De naturali vel inde hoc certum est, quod nulla alia disciplina sibi hanc insignem operam vindicare potest: quodque Dei perfectiones, si haec consideratio absit, explicari satis et cognosci non possunt. Vid. B. Mus. Introd. Cap. II. §. 1. pag. 23. Similiter B. Jacob. Martini de theologia viatorum, qua naturalem pariter et supernaturalem complectitur, finem ejus internum (s. intermedium) dicit esse *Dei rerumque divinarum contemplationem et piam vitam*; externum vero eumque ultimum, *aeternam conversationem beatissimam cum Deo*. Disp. III. §. 37. p. 57. Conf. Disp. I. §. 80. et 89. p. 18. 20.

§. III. Theologia naturalis est scientia (a), et quidem practica (b), in qua occurrunt (c) finis, subjectum operationis et causae atque media: itemque objectum (d) materiale ac formale (e).

(a) Est enim habitus evidens circa objectum necessarium, conclusiones ex principiis necessariis deducens. Conf. B. Mus. Introd. Cap. II. §. III. pag. 28. Seu, ut loquitur B. Jac. Martini l. c. Disp. III. §. 47. p. 58: *Procedit ex principiis naturalibus secundum se notis, naturali intellectus lumine: Unde, quod addit l. c. §. 54. pag. 59. certae et verae conclusiones de Deo et rebus divinis colliguntur et constituuntur.*

(b) Dari scientias practicas, Aristoteles agnovit I. Nicom. I. et VI. Metaph. II. quique eum sequuntur, Ammonius, Alexander Aphrodisaeus, Franc. Bonamicus, Antonius Montecatinus, Conimbricenses, Scherbius, Piccartus, et qui horum loca indicat B. Joh. Conr. Duerrius, Institut. eth. p. 2. 3. et Not. ad Isag. Piccarti. Theologiam autem esse practicam scientiam, constat, quia conclusiones ejus omnes, si non formaliter, saltem virtualiter practicae sunt. Illas dicimus, quae formaliter ac directe praescribunt operationem aliquam, quae (quantum ad praesens) ad cultum Dei pertinet, ideoque ab homine in hac vita exerceri debet: v. g. Deus est invocandus: proximus in necessitatibus est adjuvandus. Has appellamus, quae cum formaliter non praescribant opera-

tionem aliquam ad cultum Dei pertinentem; spectant tamen, et intra ambitum hujus ipsius scientiae faciunt ad inferendas conclusiones formaliter practicas; prout v. g. haec: Deus est causa bonorum, quibus indigemus; et ista: Proximus a Deo aequae, ac nos, diligitur; licet formaliter non praescribant homini operationem aliquam, faciunt tamen ad priores illas formaliter practicas, quas diximus, inferendas; ideoque cum et ipsae sint ac tractentur praxeos causa, pro practicis recte habentur. Conf. B. Mus. Introd. Cap. II. §. IV. p. 29. et Cap. III. §. IV. p. 125.

(c) Nempe quatenus est habitus practicus, ubi primum occurrit *finis*, a quo movetur voluntas agentis ad agendum: deinde *subjectum*, quod substernitur operationi, quam praescribit habitus practicus: porro *causa efficiens* finis, (si non rei, tanquam per operationem efficiendae aut obtinendae; tamen operationis, qua rem illam, quae bonitatem summam in se continet, adipiscimur): Causa quoque *impulsiva*, movens eum, qui efficit aut confert finem ad efficiendum aut conferendum finem; denique *media*, quae, si non et ipsa causae rationem ad finem consequendum habent, quando is alterius beneficio indebito seu gratuito obtinetur; (quemadmodum h. l. ut mox indicabimus) sunt tamen conditiones ex parte subjecti requisitae. Conf. Introd. B. Musaei pag. 29. seqq. ad 44. Distinctionem mediorum, quorum alia antecedant rem, ut causae alicujus rationem habeant, a qua res illa pendeat; alia nudum antecessum ordinis notent, et inter causas rei et rem ipsam duntaxat interjecta sint, necessitate non efficientiae, sed praesentiae: tradit etiam B. H. Hoepfnerus Disp. II. de Justif. §. 25. p. 113. et Disp. XI. §. V. p. 1021. ubi distinguit inter *medium organicum* seu *causale*, et *medium viae*, quod *ordinem antecessum et consequentiae*, notat. Eandem etiam agnoscit B. Balth. Meisnerus Anthropol. S. Deoc. III. Disp. XXVIII. §. 20. e. g. quod luctus peccatoris habeat rationem medii, non meriti. Similiter dari conditiones, quae tantum determinant *subjectum salvandum*, non continent vel exprimunt salutis causam: his verbis docet in Consid. theol. Photin. Cap. II. pag. 177. Dari conditiones, quae continent *remotionem obstaculorum*, non *promotionem aut causationem ipsius finis* (justificationis aut salutis) scribit in Anthr. I. c. §. 21. Consentit prorsus, et distinctionem

inter conditionem subjecti et *causam effectus*, saepius inculcat B. Gerhardus Conf. cath. L. II. P. III. art. XXIII. cap. VI. p. 777. 779. Et B. Hoepfnerus l. c. Disp. XI. Aph. I. §. 6. et §. 48. seqq. Aph. II. §. 19. p. m. 1021. 1022. 1031. 1032. 1047. Inter conditionem *causalem*, et eam, quae est *nudi ordinis*, vel *signi*, distinguere jubet. Uterque, Gerhardus et Hoepfnerus ll. cc. concedunt, conditiones non causales habere relationem aliquam *ad finem*; quamvis non habeant relationem velut *causae* ad *causatum* suum.

(d) Scilicet quatenus est scientia: ubi occurrunt cum *res cognoscenda*, sive de qua conclusiones inferuntur; tum illud, ex quo prius cognito conclusiones deducuntur, sive quod primo cognitum est *ratio cognoscendi* caetera. Illud *materiale*, hoc *formale* objectum appellatur. Conf. Introd. B. Mus. c. II. §. XIV. XV. p. 47. 48.

(e) Constat autem ex dictis, theologiam naturalem esse habitum ex toto practicum: Quamvis enim, quemadmodum Deus duobus modis considerari potest, 1) in se absolute, 2) in ordine ad hominem, ut est ejus finis ultimus et summum bonum; ita theologia naturalis, pro hac duplici Dei consideratione duplex aliquando dicatur: non tamen ideo *duae* sunt theologiae naturales; sed *una* est theologia naturalis, sub quam tanquam unam scientiam, utraque consideratio cadit: ita ut unius et ejusdem scientiae (theologiae naturalis) sit, explicare finem (Dei essentiam et perfectiones essentielles) et media consequendi finis (seu summi boni illius): unius et ejusdem scientiae (theologiae naturalis) sit considerare finem obiectivum et regulam operationis circa eundem, quam radicaliter et virtualiter in se continet, ex eodem cognito erueret et tradere. Ac fatendum est, quod Dei essentia et perfectiones essentielles non possint ita absolute explicari et cognosci, quin simul in iis ratio summi boni explicetur et cognoscatur: quodque theologia naturalis non satiet hominis appetitum cognitione Dei nuda, sed accendat potius in homine majus desiderium fruendi illius: quod prolixè ostendit B. Musaeus Introd. Cap. II. p. 24. 25. 26.

§. IV. Finis, ad quem ultimo et per se (a) tendit, et omnia, quae tradit, eo refert theologia naturalis, est ultima hominis beatitudo (b), quo

nomine Deum (c), tanquam finem *objectivum*, et consecutionem atque fruitionem ejus, in operatione (d) intellectus et voluntatis perfectissima (e) consistentem, tanquam finem *formalem*, complectimur (f).

(a) Alias enim non negatur, *finem theologiae naturalis* hunc recte dici, *reddere hominem inexcusabilem, eundemque paulatim manuducere ad theologiam supernaturalem*: de quo vid. B. *Himmeli*us Syntagm. Disp. I. §. 20. Nempe hinc finis post lapsum, introductamque corruptionem generis humani, et hominibus restaurandis communicatam theologiam supernaturalem, demum accessit, adeoque *per accidens*: cum in primaevo statu hunc finem non intenderet auctor luminis naturae ac theologiae naturalis; sed eum, quem in thesi indicamus. Vid. *Jac. Mart.* Disp. II. §. 46. 52. 53. p. 32. 33. 34.

(b) Est enim theologia naturalis (1) scientiarum practicarum nobilissima: ideoque finem perfectissimum tractat, 2) agit de Deo, ut summo bono, adeoque ut obtinendo, 3) agit de homine, tanquam beando absolute. Homo autem absolute beatus non fit nisi in Deo. Vid. *Introd. B. Mus.* Cap. II. §. VI. p. 30.

(c) Qui omnem bonitatem in se continet et solus potest explere appetitum. Unde *Augustinus*: *Fecisti nos, ait, Domine, ad te, et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te.* Lib. I. Confess. Cap. I. Conf. *Introd. Mus.* l. c. et *Jac. Mart.* l. c. Disp. II. §. 55. seqq. p. 34.

(d) Est enim bonum homini proprium, adeoque in operatione animae rationalis collocandum. Vid. *Introd. Mus.* Cap. II. §. IX, p. 35. Actu intellectus potimur Deo seu conjungimur ei, attingentes rationem boni, quod in Deo est: Actu voluntatis eodem fruimur, seu inhaeremus illi, tanquam bono nostro impetrato. B. *Mus.* l. c. p. 36. 37.

(e) Nempe ut satiare possit appetitum. Ideoque aliam esse oportet operationem, quam quae in hac vita locum habet: ubi cognitio Dei imperfecta est; voluntas vero desiderium habet perfectioris conjunctionis cum Deo: licet, qualis sit futura cognitio Dei post hanc

vitam, videlicet intuitiva et clara, non possit homo per lumen naturae distincte cognoscere. *Mus.* l. c. p. 37. 38. *Jac. Martini* Disp. III. §. 35. 36. 37. p. 56. 57.

(f) Ita, ut uterque finis, junctim sumti, unum completam finem constituent. Alias enim per Deum aut in Deo non beamur, nisi certa operatione eo potiamur et fruamur. Operatio etiam animae nostrae, qualiscunque sit, beatos nos non efficit, nisi circa Deum versetur. *Mus.* l. c. §. IX. p. 34.

§. V. Subjectum operationis (a) est homo viator (b), seu ad beatitudinem aeternam tendens (c).

(a) Sive id, quod operationi, quam theologia naturalis, in respectu ad consequendam beatitudinem, praescribit, subternitur. Dicitur alias *finis CVI.* *Mus.* l. c. §. X. p. 41.

(b) Qui opponitur *comprehensori*; sicut alias status *viae* et status *patriae* distinguuntur, ex *I. Cor. IX, 24.* ubi, qui in terris vivunt, *currentibus ad metam*; qui beate vita defunguntur, *metam comprehendentibus* assimulantur: Et *II. Cor. V, 6. et 8.* ubi, qui in hac vita sunt, *peregre abesse (ἐκδηῶσαι) a Domino*; et desiderio commorandi apud Dominum, ubi tanquam *domi habitare (ἐνδηῶσαι)* possint, tangi dicuntur. Conf. *Philipp. III, v. 12. et 13.* et *Introd. Mus. Cap. I. §. VIII. p. 13.* Non autem dicimus hoc loco hominem peccatorem, sed viatorem: Quia hactenus agimus de theologia naturali, praecise et in se spectata: qua ratione praescindit a statu integritatis et corruptionis. Vid. *Mus. Introd. Cap. II. §. X. p. 41.*

(c) Et quidem quatenus ad beatitudinem deducendus est, adeoque potissimum ratione intellectus et voluntatis. De subjecto enim operationis in scientiis practicis ex fine ferendum est iudicium. B. *Mus.* l. c. §. XXX. p. 87.

§. VI. Ad causas beatitudinis referuntur (1.) efficiens, quae est Deus (a). (2.) Impulsiva interna, quae est bonitas seu gratuitus favor Dei (b).

(a) Non natura, aut doctrina, aut assuefactio. His enim post hanc vitam nihil demum acquiritur; sed tunc accipitur, quod respondet vitae priori, bene aut male transactae. Cumque beatitudo consistat in cognitione Dei perfectissima, certum est, hanc homini neminem posse conferre, nisi Deum ipsum. B. Mus. l. c. §. XI. p. 42.

(b) Non justitia, bonitati contradistincta. Homini enim, qui (1) inesse et operari dependet a Deo, et (2) quicquid boni agit, ex debito agit; ad Deum jus nullum, nullum meritum proprie et stricte dictum est. B. Mus. l. c. §. XII. p. 43. Atque haec causa est, quamobrem causae impulsivae internae tantum; non aequae externae, mentionem fecimus.

§. VII. Media (a) consequendae beatitudinis, in theologia naturali, sunt actus mentis et voluntatis circa Deum occupati, quibus recte agnoscitur (b) et colitur Deus. Dicuntur uno nomine religio (c). Continentur lege naturae seu morali (d), et partim directe atque immediate (e) circa Deum occupantur; partim directe hominem ad seipsum (f), vel ad proximum (g); consequenter tamen ad Deum (h) ordinant.

(a) Intelligimus media generalius sic dicta, quae idem sunt, atque conditiones non causales, ex parte subjecti beandi requisitae: de quibus diximus §. praecedente III. nota (c). Patet autem illud hoc loco ex eo, quod §. VI. diximus, Deum gratuito suo favore moveri ad beandos homines: quo ipso excluditur medium causale, seu meritorium, a parte nostra. Neque meritum alienum, quod apprehendendo nostrum fiat, theologia naturalis agnoscit. Unde necesse est, media, quae hic dantur, conditiones tantum esse, adeoque media in significato laxiore et minus proprie dicta. Conf. B. Mus. l. c. §. XIII. p. 43. 44.

(b) *Non potest enim religio a sapientia separari, nec sapientia a religione secerni: quia idem Deus est, qui et intelligi debet, quod est sapientiae; et honorari, quod est religionis. Sed sapientia praecedit, religio*

sequitur: quia prius est, Deum scire, consequens colere. Vid. Lactant. Lib. IV. de Vera sap. cap. IV. p. m. 176. Nonnunquam tamen ipsa agnitio Dei nomine *cultus* divini comprehenditur: scilicet, quod *principium* cultus divini est, *nosse, quem colas.*

(c) *Nomen religionis a vinculo pietatis deductum est, quod hominem sibi Deus religaverit, et pietate constrinxerit: quia servire nos ei, ut domino; et obsequi, ut patri, necesse est.* Lactantius l. c. Cap. XXVII. p. m. 349. 351. Denotat autem vox religionis, in significatione strictiore *vel* habitum voluntatis, quo inclinamur ad devotionem, et honorem cultumque Deo debitum, propter ejus excellentiam; *vel* actus ipsos honorandi aut colendi Deum, propter excellentiam ejus: et connotat ex parte intellectus agnitionem Dei rectam, ex parte voluntatis virtutes alias, (aut actus virtutum), quae (qui) ad Dei honorem cultumque diriguntur: in laxiore vero significatione importat complexum omnium virtutum aut actuum, ad Dei cultum pertinentium. Vid. B. Mus. Introduct. Cap. II. §. II. p. 25. 27. et in Refut. Tract. Theol. Pol. de libert. philos. §. XXXVII. p. 19. et §. XLVII. p. 28.

(d) Qua, quae creaturae rationali, quatenus rationalis est, conveniunt, ideoque ad mores, seu rationem vivendi attinent, definiuntur et praescribuntur; opposita autem, seu quae illi disconveniunt, prohibentur. Estque lex illa Dei, tanquam auctoris naturae, digito, seu influxu, in ipsa creatione, animae hominis implantata: de quo infra suo loco plura videbimus.

(e) v. g. ex parte intellectus, actus meditando et cognoscendi essentiam, affectiones, providentiam, opera et beneficia divina: ex parte voluntatis, actus timoris, dilectionis, fiducia, spei, patientiae, etc. quibus respondent actus externi, per quos interni illi declarantur; v. g. preces, invocatio Dei et gratiarum actio, signis sensibilibus facta, sive in publico coetu, sive privatim; hymni et variae celebrationes Dei, perfectionum et beneficiorum ejus etc.

(f) e. gr. actus interni, in moderandis affectibus occupati; actus excolendi animum honestis artibus ac scientiis; actus recte tuendi vitam, corpus, famam, opes etc. qui partim interni, partim externi sunt.

(g) v. g. actus justitiae, quibus suum cuique tribuitur, actus liberalitatis, fortitudinis ad tuendam patriam, propinquos etc. qui itidem vel in animo elicit, vel imperati et externi sunt.

(h) Habent etiam rationem cultus divini, quatenus ad Deum, tanquam ad finem, ultimo referuntur, et in ejus obsequium, laudem et gloriam fiunt. Vide de his omnibus B. *Mus.* l. c. §. XXXIII. seqq. p. 88. 89.

§. VIII. Quoad sufficientiam vero cultus divini, quem theologia naturalis praescribit, in ordine ad beatitudinem post hanc vitam consequendam, maxima occurrit et diligentissime observanda est diversitas, quoad diversos status (a) hominis, primaevum, seu integritatis, et statum corruptionis, seu peccati. In illo statu poterat homo, ductu theologiae naturalis, et per concessas sibi vires, ad sufficientem Dei agnitionem, cultumque Deo debitum, absque defectu seu peccato praestandum, pertingere; adeoque (b) hoc modo beatitudinem aeternam a Deo impetrare. In hoc posteriore autem statu, per ipsius naturae corruptae conditionem, a Deo aversus atque ad ea, quae Deo displicent, propensus est: cumque Deum propter peccata sibi infensum (c) habeat, non tamen invenit in theologia naturali medium, quo Deo laeso satisfacere (d), et cum eo in gratiam reduci (e) possit: imo neque, quae alias ad Dei cultum pertinent, perfecte (f) cognoscere, sibi prae scribere; neque eum cultum, quem Deo deberi, vi luminis naturae intelligit, praestare (g) potest. Unde pro praesenti statu nulli hominum (h) sufficit theologia naturalis ad salutem.

(a) Status illi diversi hactenus supponuntur: *infra* autem in theologia revelata suo loco manifestius tradentur.

(b) Habebat enim Deum propitium, atque ad beatitudinem aliquando sibi conferendam sine difficultate proptensum. Conf. B. *Jac Martini* l. c. Disp. III. §. 84. seqq. p. 66. seqq. B. *Mus.* Introd. Cap. II. §. XIII. num. 4. pag. 45.

(c) Licet enim Deus sit maxime bonus; est tamen etiam summe justus, et peccatorum, sanctissimae legi suae adversantium, vindex gravissimus, idque ex vi immutabilis suae justitiae: quamobrem, nisi laesae justitiae divinae satisfiat, bonitas Dei, quae Dei justitiam non tollit, ita cognosci non potest, ut ab ea expectari queat remissio peccatorum et salus, peccatori conferenda. Conf. B. *Musaei* Disp. peculiarem de Insuff. theol. nat. ad sal. contra *Ed. Herbert. de Cherbury* (quae tractatui de act. elect. decr. annexa est) §. LXIV. p. 36. 37.

(d) Hoc autem praecipuum est, quo absente, nullus Deo placens cultus exhiberi potest. *Necesse est enim, ut persona Deo antea placeat (idque propter solum Christum) si modo personae illius opera Deo placere et accepta esse debent: verba sunt Solidae Decl. Form. Conc. Art. IV. p. 700. 701. Quomodo autem etiam potest humanum cor diligere Deum, dum sentit eum horribiliter irasci, et opprimere nos temporalibus et perpetuis calamitatibus? Lex autem semper accusat nos, semper ostendit irasci Deum. Non igitur diligitur Deus, nisi postquam apprehendimus fide misericordiam, tum demum fit objectum amabile: verba sunt Apol. A. C. pag. 83. 84. conf. p. 66. Atque ita constat, theologiam naturalem, quae non potest suppeditare illud, quod primum est in statu post lapsum, unde incipit cultus Deo placens, non esse sufficientem ad salutem.*

(e) Quanquam enim theologia naturalis poenitentiam homini peccatori praescribat, qua doleat de peccatis; tamen haec poenitentia neque ad omnia peccata sese extendit, cum multa a nescientibus aut negligentibus committantur: originale vero peccatum ab homine sibi relicto, ac revelatione supernaturali destituto, non recte agnoscatur. Sed neque dolor ille de peccatis, peccata, quatenus offensam Dei important, et hominem irae Dei ac reatu poenae aeternae subjiiciunt, eluere potest, licet retractationem quandam eorum importet. Vid. B. *Musaei* Disp. cit. §. 37. seqq. p. 22. seqq.

(f) Ob connatam intellectus, etiam in naturalibus,

obscuritatem, de qua infra in L. de Pecc. Orig. Interim notatu digna sunt verba, quibus B. G. *Mylius* ostendit, *notitiam* (theologiam) *naturalem* *mancam* *esse* *et* *mutilam*: quia, inquit, *doctrina coelestis partem duntaxat unam, eamque mininam, legem nimirum; et ne hanc quidem etiam integram; sed dimidiatam tantummodo inculcat: ignorata partim veri cultus divini, partim evangelicae salutis cognitione, in qua utraque nucleus ipse notitiae divinae inclusus latet.* Posit. de Deo, th. XIII.

(g) Quia tota natura humana corrupta, bonisque, quas habere debebat, viribus destituta, et ad malum proclivis facta est. Pulchre iterum B. *Mylius* l. c. th. XII. *Mentem scientia tingit et aspergit: cordis autem motus inconditos nimis languide subigit.* Confer cum his et praeced. B. *Jac. Mart.* l. c. §. 112. 113. p. 73. B. *J. Mus.* l. c. p. 45. 46. et Disp. cit. §. 32. 33. p. 18. 19. 20.

(h) Sive audiverit aliquid de revelatione supernaturali, deque Christo mediatore, sive non. Per gratiam Dei enim et meritum Christi nemo quisquam salvatur, nisi qui praestitam a Christo satisfactionem pro peccatis fide apprehendit, sibi que appropriat, ut istud Deo irato, quasi suum esset meritum, sistatur. Vid. iterum Disp. cit. B. *Mus.* §. 101. seqq. p. 6. seqq. et Dissert. ejusdem contra *Steph. Curcellaeum* in quaestione: *Utrum gentiles absque fide in Christum per extraordinariam DEI gratiam ad salutem aeternam pertingere possint?* etc.

§. IX. Interim theologia naturalis (a) tum quoad principia sua, tum quoad conclusiones, quae ab illis pendent, vera (b) omnino ac certa est, neque theologiae revelatae verae (c) repugnat: licet, prout hominibus post lapsum actu inesse deprehenditur, praejudiciis atque erroribus variis contaminatam esse, fatendum sit (d).

(a) Quae in se una, neque propter diversos status hominum, ipsa quoque quoad speciem alia atque alia esse putanda est: licet quoad gradus perfectionis et imperfectionis diversitas admittenda sit. Confer *Mus.* Introd. Cap. II. §. VI. p. 32.

(b) Dependent enim, velut constituentes theologiam

ectypam, ab auctore Deo, cui falsum repugnat. Et quemadmodum principia prima sunt, de his, quae aliter se habere non possunt, adeoque necessario vera sunt; ita conclusiones, quarum cum principiis istis necessarius nexus est, similiter veras ac certas esse, constat. Huc referunt theologi Lipsienses in App. Consil. Ded. fol. 143. quod Paulus *Rom. I, 18.* de gentilibus dicens, eos *veritatem retinere*, etc. respiciat ad notitiam naturalem, qualis in se est, quippe vera scientia aut cognitio.

(c) Verum enim vero consonat. Neque est nisi unica veritas. Quanquam autem theologia naturalis non assequitur objecta, quae theologiae revelatae sunt propria; non tamen ideo quicquam eorum negat aut impugnatur, seu oppositum statuit: sed iudicium suum, tanquam de rebus extra sphaeram suam positis, suspendit. Imo si accesserit revelatio, certum est: naturalis nostrae cognitionis defectum addita cognitione sublimiore suppleri. Conf. B. *Musaei* Introduct. P. II. Cap. V. §. VII. p. 324. seqq. et §. XV. p. 337. 338. et libellum B. *Graueri* de unica veritate. Pleniorum vero collationem verae theologiae naturalis cum revelata a. 1676. sub praesidio nostro exhibuit in Disp. inaug. B. *Heinricus a Lith*, affinis desideratissimus.

(d) Sic theologiam *φυσικήν* aut naturalem philosophorum gentilium, una cum caeteris theologiae gentilis generibus, supra removimus, tanquam erroneam not. f. ad §. 1. Et homines vera revelatione divina destitutos, ratione quoque sua abusos, atque in errores varios quoad cognitionem cultumque Dei fuisse abreptos, docemur ex ipsa revelatione *Rom. I, 22.* seqq. Atque hinc est, quod cum veram revelationem non invenissent, falsas pro veris potius, quam nullas, revelationes amplexi fuerunt. Confer. B. *Himmel.* Syntag. Disp. I. §. 23. seqq. ad 28.

§. X. Objectum formale (a) theologiae naturalis, tanquam scientiae practicae, finis (b) est, isque objectivus (c) seu Deus, quatenus ex lumine naturae (d) ante demonstrationem, per notitiam, cum *insitam* (e), seu lucem quandam (f) intellectui ingentam, et instinctum (g) naturae; ~~tam~~ ex inspectione creaturarum acquisitam vulgarem seu (h) communem, cognoscitur (i).

(a) Sive id, quod in theologia naturali primo cognoscitur, et cognitum est ratio cognoscendi cactera; juxta ea, quae diximus ad §. III. not. d.

(b) In quavis enim scientia finem oportet esse quantenus praecognitum, unde ad praxin seu operationem, ejus causa suscipiendam, homo inducitur. Vid. B. *Mus.* Introd. Cap. II. §. V. p. 29. §. XV. p. 48.

(c) Formalis enim finis cognitio, si non distincta, confusa tamen, pendet a fine objectivo; neque adeo ille, sed hic, primo cognoscitur. *Mus.* l. c. §. XV. p. 48.

(d) Nam quatenus ex divina revelatione innotescit, non ad naturalem, sed revelatam, theologiam cognitio ejus pertinet. *Mus.* l. c. p. 49. *Luminis naturae* appellatione autem intelligimus h. l. propositiones, quae Dei existentiam, essentiam et perfectiones essentielles declarant, quatenus vel ex principiis naturae et rationis per discursum, vel virtute intellectus agentis et phantasmatum, ex terminis apprehensis, per se immediate et citra discursum cognitae sunt. *Mus.* l. c. p. 50. 51. 52. Ac notandum est, objectum formale theologiae naturalis non constitui praecise lumen naturae, sed Deum ex lumine naturae cognitum. Illud enim non est ratio assentiendi theologiae naturali propria et proxima, sed nimis generalis et remota. *Mus.* l. c. et §. XXVIII. p. 85. 86.

(e) Quae talis dicitur, non quod cognitio Dei actualis, aut species expressa, homini per naturam ante rationis usum insit; sed quia apprehensis terminis statim intellectui citra discursum inest, non secus, ac si cum ipsa natura ei actu implantata esset. *Mus.* l. c. §. XIX. p. 52.

(f) Quae quidem non est species impressa, intellectui ante usum rationis per naturam inexistens; neque adeo habitus proprie dictus, neque etiam ipsa nuda *δύναμις* seu potentia cognoscendi: sed aliud potentiae cognoscendi superadditum aut innatum. Perfectio videlicet aliqua, per quam intellectus potens, aut in potentia propinqua ad actus cognoscendi immediate eliciendos constituitur; quae, licet non sit habitus proprie dictus, habitui tamen *ἀνάλογος* est: quemadmodum B. *Musaeus* non solum in collegiis MSS. pluribus, verum etiam in Introd. Cap. II. §. XIX. p. 52. seqq. usque ad 80. prolixè docuit, et rursus asserit in der ausführl. Erklärung p. 150. seqq. Sed et B. *Hülsemannus* in Praelect. ad Breviar. Cap. I.

p. 1134. *expresse fatetur, se illi sententiae assentiri, quae naturalem illam cognitionem non per modum habitus, sed per nudam potentiam cognoscendi* (intelligit autem haud dubie potentiam propinquam) *connasci cum homine statuit: adductisque locis, Rom. I, 19, 20. II. 14. probat sententiam illam, et concludit, cognitionem illam naturalem inesse homini per potentiam, non per infusum habitum.*

(g) Qui nihil aliud est, quam inclinatio naturae in Deum, tanquam finem suum, quae intellectum, luce illa connata pollentem, velut addito pondere ad assensum, cum aliis communibus de Deo notionibus, tum praecipue illi, quae est de existentia Dei. immediate ac citra discursum, praebendum determinat. Vid. *Mus.* in *Introduct.* p. 78. 79. 80. *Ausführl. Erklärung* p. 161. 162. 163.

(h) Qualis vulgo omnibus, etiam simplicioribus, qui demonstrationum capaces non sunt, inesse solet; et vel ex aliorum v. g. parentum, praeceptorum, magistratus, populiue testificatione, vel ex inspectione creaturarum, per consequentiam quidem, sed facilem, et cuivis etiam illiterato obviam, comparatur. *Mus.* *Introduct.* l. c. §. XXIII. XXIV. p. 81.

(i) Hanc itaque utramque notitiam supponit; inde autem, velut ex principio cognoscendi, regulam rectae operationis petit, et suas conclusiones infert theologia naturalis, tanquam habitus demonstrativus. *Mus.* l. c. §. XXVIII. p. 86. Et sic B. *Himmeli*us *Syntagm. Disp.* I. §. 19. p. 3. scribit: *naturalis theologiae duo sunt principia: internum, videlicet νοητὸν εἶδός, divinae imaginis rudera, seu reliquiae: et externum, videlicet inspectio creaturarum.*

§. XI. Ad obiectum materiale (a) pertinent subjectum operationis (b), et finis consequendi causae atque (c) media: imo suo modo etiam finis ipse, cum formalis (d), tum objectivus, quatenus quidem hic exquisite per demonstrationem (e) cognoscitur.

(a) Quo nomine intelliguntur res cognoscendae in theologia naturali, tanquam scientia; quas considerat, et

de quibus conclusiones suas, ad explicandam earum naturam probandamque veritatem, ex aliqua antecedente cognitione, aut ex principiis quibusdam notioribus et prioribus infert. *Mus.* l. c. §. XIV. p. 47.

(b) Hoc enim, in quantum finis consequendi causa certae operationi substernitur, sub considerationem theologiae naturalis, tanquam scientiae practicae, cadit: licet fatendum sit, in statu corruptionis plenam ejus rationem ipsiusque corruptionis pravitatem, per lumen naturae, quantum quidem ejus adhuc reliquum est. non satis cognosci. *Mus.* l. c. §. XXXI. p. 87.

(c) Horum enim habitudo ad finem, manifestissima est: et videantur, quae diximus §. VI. seqq.

(d) Huius enim cognitio, si non distincta (quam ductu luminis naturae, quoad specificam ejus rationem, investigari non posse, diximus ad §. IV. not. e.), saltem confusa, a fine objectivo pendet, indeque peti potest.

(e) Nempe existentia Dei pariter et attributa ac perfectiones essentiales ejus a posteriori ex rebus creatis, tanquam effectibus divinis, earumque consideratione accuratiore demonstrari utique possunt: de quibus scholae philosophorum passim agunt, et consuli possunt. Interim videbis *Mus.* l. c. §. XXVI. seqq. p. 82. ad 86.

§. XII. Partes theologiae naturalis tres (a) sunt. Prima de fine, secunda de subjecto operationis, et tertia de principiis ac mediis.

(a) Quae juxta methodum analyticam, perinde ut in aliis scientiis practicis, collocari debent.

§. XIII. Describi potest theologia naturalis, quod sit scientia practica, ex principiis naturae de Deo, praescribens homini viatori cultum Deo convenientem, eumque explicans, confirmans ac defendens, consequendae in Deo et a Deo beatitudinis aeternae causa.

Conf. Introd. B. *Mus.* l. c. §. XLI. p. 103. Et hactenus de theologia naturali.

§. XIV. Ut de theologia revelata recte informemur, ante omnia certum esse debet, dari supernaturalem quandam revelationem (a) divinam. Hoc autem non nobis tantum, qui in ecclesia nati sumus (b), sed etiam gentilibus (c) constat.

(a) Hoc enim ostenso, deinde non difficulter colligitur, dari habitum theologiae revelatae, quo homines quidam apti reddantur ad ea, quae divinitus revelata sunt, ita cognoscenda, ut docere eadem atque explicare, confirmare et defendere possint. Non solum enim revelatio divina, immediate ad paucos facta, ideo illis obtigisse cognoscitur, ut per hos, divinitus instructos, alii erudirentur; verum etiam ipsa revelatio expresse docet, *dari a Deo doctores ad instaurationem sanctorum*, Ephes. IV, 12. et locis aliis.

(b) Partim enim in prima aetate revelatio, scripturis comprehensa, ductu parentum aut praeceptorum nobis innotuit: partim ipsa illa revelatio de divina origine sua testimonium praebuit et fidem divinam ingeneravit. Conf. *Mus. c. III. §. II. p. 106.*

(c) Hoc est, quod ad §. IV. annotavimus ex B. *Himmelio*: ipsam theologiam naturalem *manuducere homines paulatim ad supernaturalem*, quo is refert loca *Rom. I, 19. 20. Act. XVII, 27.* Itaque gentiles, cum per lumen naturae nossent, esse Deum, et animam humanam post mortem corporis superesse: dari quoque status diversos, bonorum et malorum post mortem; homines vero ad peccandum maxime propensos esse, et quotidie Deum offendere; neque habere ex theologia naturali medium, quo Deum placare possint; facile in eam cogitationem venerunt, ut crederent, Deum pro sua bonitate, peculiari revelatione viam et media salutis aliqui ostendisse. Constat etiam per experientiam, quod nulla gens in theologia naturali substerit. Vid. B. *Mus. l. a. et P. II. Cap. V. Sect. I. §. XV. p. 387.*

§. XV. Est autem habitus (a) theologiae revelatae scientia (b), si non *πρώτως* aut in ri-

gore sic dicta, saltem in significato laxiore (c): et quidem scientia practica (d).

(a) Theologiam revelatam *proprie loquendo* esse habitum, occasione certaminis Magdeburgici inter M. Andr. Cramerum et Collegas, a. 1623. aperte pronunciarunt theologi Wittebergenses, ut mirari se dicerent, hoc abs quoquam vocari in dubium. Idem statuerunt theologi Lipsienses a. 1624. ut est in Append. Consil. Dedek. fol. 136. ac, si theologiae nomen accipiatur pro doctrina, id per *metalepsin* fieri dixerunt. Sed et alii plerique theologiam οὐσιωδῶς seu *essentialiter* consideratam, habitum animi; συμβεβηκότως, *accidentaliter et relate*, doctrinam denotare monuerunt; scilicet, quod *accidat theologiae, ut doceatur et discatur*. Confer. B. Musaeum Introd. P. I. cap. I. §. II. p. 3.

(b) Certe cum habitum mentis esse theologiam constet, non sine causa disquiritur, ad quam speciem rectissime referatur, ut conceptum generis propinquiore assumatur. Atqui inter habitus, qui hactenus agniti fuerunt, nulla species est, ad quam rectius referatur, quam ad scientiam. Tendit enim sua natura ad docendum, explicandum et confirmandum res sibi substratas, tanquam certum ac determinatum objectum, ideoque ex principiis certis conclusiones certas infert, seu demonstrationes conficit: quod scientiae proprium est, nec ulli alii habitui aequae convenit. Vid. B. Mus. Introd. Cap. III. §. IV. p. 112. 113. Eodem tendunt, quae jam a. 1598. scripsit B. G. Mylius noster, posit. de verbo Dei et Script. sacr. th. I. *Quemadmodum quaelibet scientia ex suis principiis per probationum et demonstrationum conclusa emergit, ita theologia (tanquam scientiae) in religione Christiana suum quoque esse principium, etc.* Idem etiam in peculiari disp. an. 1602. habita ex professo exhibuit *methodum τῆς θεολογικῆς ἀποδείξεως*, et ostendit, ἀπόδειξιν, tametsi serpat per omnia scientiarum genera, *amen nusquam perfectiorem haberi, quam in theologia, in qua propter revelationem divinam tanta sit certitudo, ut par majorve dari non possit*. Vid. thes. XLV. et seqq. Itaque, qui theologiam revelatam agnoscunt esse habitum intellectus, et esse habitum docendi, ac deducendi conclusiones certas de objecto peculiari ac deter-

minato, ita, ut connexio extremorum sit necessaria, propterea quod conclusiones pendent ex necessariis ac certis praemissis: non sine causa genus theologiae constituunt scientiam: quia ratio formalis scientiae in hoc consistit, quod est habitus demonstrativus.

(c) Nempe si ad scientiam simpliciter et proprie requiratur (quod juxta Aristotelem vulgo solet) ut ex principiis evidentibus ac per se notis demonstrationes conficiat. Fatendum enim est, theologiam revelatam in praecipuis doctrinae christianae capitibus, quae mysteria dicuntur, ex sola revelatione divina, quae naturaliter inevidens est, conclusiones suas deducere. Vid. B. *Mus.* in *Introd.* l. c. p. 116. 117. Interim satius est, retento nomine scientiae, in ipso conceptu generico theologiae ea exprimere. quae ipsi, tanquam habitui, non solum mentis, eique practico, verum ut habitui conclusionum, seu demonstrativo, cum aliis habitibus mentis communia; sed ad designandum conceptum generis non remotioris, sed propinquioris, accomodata sunt; quam ut illa omittantur, ac tantum nomen habitus, aut habitus mentis, aut habitus intellectus practici, aut habitus *θεωρητικῆς* (quorum nullum exprimit naturam habitus demonstrativi), discentes docentesve alios contentos esse jubeamus.

(d) Conclusiones enim omnes, si non *formaliter*, saltem *virtualiter*, practicae sunt. Illae formaliter aliquid agendum aut omittendum praescribunt: v. g. DEUS trinunus est adorandus. Hae, ob conjunctionem cum aliis formaliter practiciis, inferunt conclusionem formaliter practicae: v. g. Christum esse verum Deum; unde concluditur: E. in illum credendum est. Confer. B. Joh. *Olearii* Univ. theol. prooem. p. 8. 9. Eodem redit, quod B. *Gerhardus* scribit in exeg. LL. prooem. §. 12. p. 5: *Omnia, quae in theologia traduntur, ad πρᾶξιν spectant, si non immediate et directe, tamen mediate et indirecte.* Quod autem scientiae non repugnet, esse practicae, ostendit B. J. *Martini* l. c. Disp. II. §. XIII. seqq. p. 82. seqq. et Disp. IV. §. XXII. seqq. p. 86. Confer. supra §. III. not. b.

§. XVI. Finis theologiae revelatae (a) duplex est: *Internus*, qui consistit in actibus cognoscendis objecta theologiae, non quomodocunque,

sed quatenus (b) accurate explicanda, confirmanda ac defendenda sunt, fidei et salutis hominum causa: et *externus* (c), qui est ipsa fides et salus hominum, quaeque cum fide sunt conjuncta.

(a) Tanquam scientiae practicae.

(b) Hos enim actus per se attingit theologia, et theologus vi scientiae sibi inexistens in potestate sua habet. Conf. B. *Musaeus* Introd. Cap. III. §. VI. p. 127. et B. *Meisn.* P. III. Ph. S. p. 112. ubi, facta theologi cum medico comparatione, *finem internum* theologiae dicit esse *ro medicari theologicum, vel operari circa hominem salvandum*; ita ut theologus munere suo recte *perfunctus* dicatur, si, quae in sua potestate sunt, ad sanandos restituendosque homines, nihil omiserit, quanquam non omnes ad salutem perducatur.

(c) Quia est extra potestatem theologi, nec vi scientiae, quae ipsi inest, semper attingitur: quod per experientiam constat. Conf. B. *Meisnerum* l. c.

§. XVII. Finis externus distingui solet in *ultimum et intermedium*. Uterque porro distinguitur in *objectivum et formalem*. Objectivus est Deus, infinite perfectus et summe bonus. Formalis est operatio quaedam circa Deum, qua eo velut summo bono potimur et fruimur. Itaque objectivus finis utrinque unus est: Formalis vero alius est, si ultimum; alius, si intermedium spectes.

§. XVIII. Nempe finis formalis ultimus consistit in intuitiva et clara Dei (a) cognitione, itemque amore (b) Dei intuitive cogniti intensissimo.

(a) Sic Christus *Matth. V. 8. Beatitudinem* eorum, qui corde mundi sunt, declaraturus: *Deum visuros* dicit. Et *Johannes I. Ep. III. 2. beatitudinem futuram, quae nunc nondum apparuerit*, in eo collocat, quod *Deum*

(cujus *filii* sumus) *visuri* simus, *sicuti* est. Dicimur autem hac ratione potiri Deo, tanquam summo bono: quia Deus per actum illum intellectus apprehenditur, nobisque intime praesens redditur atque unitur. Vid. B. Mus. Introd. Cap. III. §. XI. p. 130. Plura dicemus infra suo loco.

(b) Quo Deo, tanquam bono nostro, clare cognito seu apprehenso, inhaeremus propter ipsum. Neque enim fieri potest, quin voluntas in summum Dei amorem pertrahatur, quando intellectus eum, tanquam summum bonum nostrum, perfecte cognoscit. Mus. l. c. p. 131.

§. XIX. Finis formalis intermedius est fides

(a) in Christum, tanquam causam impetrandae gratiae apud Deum. Eodem autem deinde pertinet amor Dei (b), tanquam nobis reconciliati: Imo et actus (c) alii, quibus divinae bonitatis participes reddimur: ac suo modo tota vitae sanctimonia (d).

(a) Per hanc enim potimur Deo, tanquam bono nostro, jam in hac vita; quatenus Christus, cujus meritum fide apprehendimus, fit nobis *placamentum*, Rom. III, 25. ut *pacem* habeamus *erga Deum*, Rom. V, 1. ac *jus* seu *haereditatem vitae aeternae*, Joh. III, 16.

(b) Sic dilectionem Dei cum vera et salutari *cognitione Dei* conjungit Johannes I. Ep. IV, 7. 8. Ac certum est, actu amoris jam in hac vita nos inhaerere Deo, ac frui eo, tanquam bono nostro.

(c) V. g. fiducia filialis, seu acquiescentia voluntatis in Deo reconciliato, tanquam causa caeterorum bonorum impetrandorum: ut tanquam *filii clamemus* ad Deum: *Abba, Pater!* Rom. VIII, 15. Unde statim etiam locum habet spes bonorum illorum, spiritualium ac temporalium: *nam* l. c. vers. 24. *spe salvi facti* dicimur, i. e. salutem actu spei firmo expectare; et vers. 28. *certo persuasi*, adeoque etiam secure sperantes aut expectantes, fore, ut *omnia simul nobis adjumento sint in bonum*.

(d) Nempe theologiae ad totam vitae sanctimoniam summo tendit, atque ut eam obtineat, occupata est in tradendis et confirmandis conclusionibus, quae eo ducunt,

ac tanquam ad scopum collineant: licet certum sit, eam non etiam, uti fides, rationem causae habere in ordine ad finem ultimum; verum, sicut vocem *medii*, ita et hic terminum *finis intermedii*, in latiore significatione accipi oportere: quamobrem etiam aliqui hic terminum *finis secundarii* aut *concomitantis* usurpant. Interim B. I. Försterus in Probl. th. disp. I. scribit: *Finem theologiae architectonicum consistere in πράξει: quae πράξις vel in fide, vel in vita exerceatur*. Th. 19. et seqq. ad 23. Et B. Jac. Martini l. c. §. 34. p. 38. *finem externum theologiae dicit esse pietatem, cujus vera descriptio habeatur 1. Tim. I, 5. Finis mandati est Charitas ex puro corde, scientia bona et fide non ficta: additque alterum locum Ebr. XII, 14. Sine sanctimonia nemo videbit Deum*. B. Gerhardus quoque in exegesi prooem. §. 12. p. 5. *πράξιν illam, ad quam, tanquam ad finem, tendat theologia, consistere dicit in facienda voluntate Dei, juxta L.L. Matthaei VII. 21. Luc. VI, 46. Joh. XIII, 17. Quodsi ergo finis theologiae est vitae sanctimonia; in ea autem non subsistitur ultimo, sed datur finis ulterior, nempe salus aeterna; ita quidem, ut, quamvis sanctimonia vitae non praescribatur, ut per eam, tanquam causam, consequamur vitam aeternam; praescribatur tamen illa, tanquam ad viam vitae aeternae pertinens, per quam eundum est, ne hac excidamus: quidni sanctimonia vitae, finis theologiae intermedius recte dicatur? quem si quis cum addito *finem intermedium non causalem* (respectu finis ultimi) dixerit, non repugnabimus.*

§. XX. Subjectum operationis (a) est homo peccator (b), quatenus est ad salutem aeternam perducendus (c).

(a) Dari subjectum operationis theologiae revelatae, agnoscunt nostrates theologi, qui theologiam revelatam pro habitu practico habent. Et quamvis alias philosophi doceant, subjectum operationis habitum ac scientiarum practicarum *ἐκπόνησις* sive aptitudinem quandam naturalem ad operationem, quae praescribitur, praestandam afferre debere: quamvis etiam ipsam *πράξιν* restringant ad ea, quae sunt *ἐφ' ἡμῖν*, sive in nostra potestate; hic autem *praxis fidei a supernaturali Dei gratia et influxu*

pendeat; et homo ad eam natura ineptus sit, instar mortui: Putant *tamen* nostri, sufficere h. l. quod finis nihilominus in hominem, tanquam subjectum, per certa media hic praescripta, virtute gratiae divinae, est introducendus, aut ipse ad finem per media deducendus est. Vid. B. *Gerhard.* in Exeg. l. c. §. 28. p. 27. B. *Meisn.* Ph. S. P. III. p. 114. 121. Coincidit autem subjectum operationis cum *fine cui.* Vid. B. *Mus.* Introd. l. c. §. XV. p. 136.

(b) Seu peccato corruptus aut obnoxius: qualis est post lapsum omnis homo carnaliter genitus per omnem vitam. Neque enim statum peccati ita stricte accipimus, prout opponitur statui regenerationis; fatemur potius, hominem etiam regnitum porro indigere praxi theologica, quoadusque in via aut in hac vita est.

(c) Nempe homo peccator subjectum operationis *materiale*; quatenus autem ad salutem formandus ac perducendus est, subjectum operationis *formale* constituit. Confer. B. *Gerh.* l. c. B. *Meisn.* Ph. S. P. III. p. 115.

§. XXI. Causa efficiens finis ultimi formalis (a) Deus (b) trinunus (c) est.

(a) Seu operationis illius, qua Deo ipso, tanquam summo bono nostro, perfecte potimur et fruimur.

(b) Solus enim Deus potest intellectum humanum lumine gloriae donare, atque ita ad eliciendam illam operationem, quae naturalem vim intellectus finiti prorsus excedit, elevare. Solus etiam proinde voluntatem ita perficere potest, ut actus intensissimi amoris hujus boni in ea oriatur.

(c) Est enim collatio beatitudinis opus ad extra, tribus personis commune.

§. XXII. Causa impulsiva interna est Dei (a) bonitas. Externa, ac meritoria meritum Christi (b).

(a) Non solum, quod homini ex justitia divina non ~~est~~ beatitudo; sed inprimis, si spectes beatitudinem ~~potest~~ dandam.

(b) Cum enim justitia Dei, peccatis laesa, satisfactionem aut poenam ab homine exigit; gratia seu bonitas Dei non fit principium completum nostrae salutis, nisi intercedente merito, quo satisfiat justitiae divinae. Et sic Paulus *Rom. III, 24.* conjungit, in ordine ad justificationem peccatoris, *gratiam Dei et redemptionem, quae est in Christo Jesu: et 1. Tim. II, 4 et 6.* cum dixisset: *Deum omnes velle salvos fieri: statim addit mediatorem Dei et hominum, qui semetipsum dederit pretium redemptionis, ut possimus salvi fieri.*

§. XXIII. Sed et fides in Christum (a) causis salutis (b) recte accensetur.

(a) Sic enim reliquis causis, gratiae seu amoris Dei, quo *mundum* dilexit, et *filio* ejus *unigenito*, quatenus mundo is *datus* est, tanquam mediator, expians peccata mundi suo merito, fides, sive *τὸ credere in eum*, conjungitur *Joh. III, 16.* Atque alias dicimur *salvari διὰ τῆς πίστεως, per fidem, Ephes. II, 8. vivere ἐκ πίστεως, ex fide, Rom. I, 17. Gal. III, 11. Ebr. X, 38.* Particulae autem *ἐκ* et *διὰ*, vim causae manifestam ibi habent.

(b) Non autem in se et absolute spectata, ut est actus vel qualitas; neque quatenus est efficax per dilectionem: sed in ordine ad objectum, quod est Christus mediator. Quodsi ad certum aliquod genus causarum accedendum sit; sicut fatendum est, fidem non habere se ad salutem ac visionem beatificam, per modum causae efficientis, materialis, formalis, aut finalis; causalitatem autem ejus in eo consistere, quod, dum Deo meritum Christi, tanquam ab homine apprehensum, exhibet, hoc ipso Deum movet ad salutem homini illi ex gratia conferendam; ita ad genus causae impulsivae recte refertur fides: et quia non sua, sed meriti Christi dignitate Deum movet; ideo ad differentiam ipsius meriti Christi, *causa impulsiva minus principalis* dici potest. Vid. B. Mus. Introd. l. c. §. XVIII. p. 138. 139.

§. XXIV. Et quia fides hominibus non nisi a Deo (a) confertur, qui illam per verbum et sacramenta, tanquam per organa (b) producit

et confirmat: Ideo et haec inter causas salutis recte numerantur (c).

(a) Non enim humanarum virium opus est, sed supernaturaliter confertur homini, natura inepto ad credendum: ut infra videbimus.

(b) Sic *Jacobi I, 21. verbum Dei dicitur semen*, unde nascuntur fideles; adeoque tribuitur ei vis activa, et vera causalitas in ordine ad fidem in hominibus producendam. Et baptismus ad *Tit. III, 5. dicitur lavacrum regenerationis*; scilicet quod regeneratio ab illo, tanquam a causa, pendeat.

(c) Quia enim sunt causae fidei, quae est causa salutis; etiam salutis ipsius, tanquam causati, causae recte censentur.

§. XXV. Objectum theologiae revelatae duplex est: *Materiale et formale*. Materiale sunt res (a) revelatae, quae in theologia revelata cognoscuntur. Atque huc pertinent non tantum subiectum operationis, et causae ac media consequendi finis; sed et finis ipse (b), quatenus habitu theologiae cognoscitur. Formale, seu principium et ratio cognoscendi, unde pendet cognitio rerum, quae in theologia revelata proponuntur, est revelatio divina (c).

(a) Dicuntur autem hoc loco res revelatae, quae supernaturaliter a Deo sunt manifestatae: sive per lumen naturae etiam potuerint cognosci, sive non: ut ex seq. patebit.

(b) Alias quidem finis est principium cognoscendi in scientiis practicis; sed finis theologiae revelatae objectivus pariter et formalis, non tam notus est, ut non sub alio prius cognita ratione cognoscendi, nempe revelatione divina, tradi et doceri debeat. Vid. B. Mus. Introd. l. c. §. XXIV. p. 151. 152.

(c) Vocatur alias *veritas prima revelans*: et uno nomine, si de theologia, qualis hodie est, loquamur, intel-

ligitur Scriptura Θεόπνευστος, quae de seipsa per Dei concursum in animo hominis testificatur: et unde omnes conclusiones theologicae deducuntur; quod in seq. Cap. docebitur.

§. XXVI. Materiale objectum distinguitur (a) in *credenda et agenda*. Credenda dicuntur, quae ita subsunt fidei, ut formaliter (b) non sint operationes, praevis actibus practicis directae; sint autem credenda ab his, qui perventuri sunt ad salutem. v. g. Deum diligere genus humanum, Christum esse filium Dei et filium hominis, etc. Agendorum nomine intelliguntur ipsae operationes theologiae actibus practicis praescriptae, forte etiam habitus ad operationem transferendi, aut per operationem acquirendi; si non consequendae salutis causa, tamen, ne salute excidamus. e. g. apprehensio actualis aut habitualis meriti Christi, quam vocamus fidem; dilectio actualis aut habitualis; qua Deum, Christum et proximum diligimus: spes vitae aeternae, etc.

(a) Si vim vocum spectes, possunt convenire, et nonnunquam realiter idem sunt, credenda et agenda. Nempe agenda hoc ipso, quod supernaturaliter sunt revelata, recte etiam possent vocari credenda: et contra, si quid credendum sit ita, ut ad operationem sit deducendum, aut tanquam operatio, quae fieri a nobis debeat, revera ad agenda pertinet. Vid. *Mus.* l. c. §. XXVI. p. 156. Quomodo autem ex usu loquendi hic distinguantur, ex seqq. in thesi patet.

(b) Et hac ratione constat, fundamentum distinctionis illius non esse hypothesin illam, quod theologia sit habitus partim theoreticus, partim practicus: Nam et credenda, licet formaliter non sint πράξεις, tamen πράξεως causa tractari, supra diximus.

§. XXVII. Credenda vocantur alias *articuli fidei* (a) qui in latiore (b) significatione divi-

duntur (1) in articulos fidei *puros et mixtos*, (2) in *fundamentales et nonfundamentales*.

(a) Articuli fidei dicuntur, quia ex illis, tanquam partibus, arcto nexu cohaerentibus, constat fides, seu doctrina fidei, quae credenda est: prout partes, digitorum sibi invicem coaptatae, et arcto nexu cohaerentes, dicuntur articuli. Vid. *Mus.* Introd. Cap. III. §. XXX. p. 163. Alii articulos non tam fidei, quam *doctrinae fidei* appellant. Sed jampridem factum est, ut fides non tantum dicatur ea, quae creditur; verum etiam, quae creditur, seu doctrina fidei.

(b) Certum est, vocem articuli fidei aliquando in *strictiore* significatione accipi consuevisse; prout praecise denotat mysteria fidei ad salutem creditu necessaria: Adeoque articulos puros, eosque fundamentales solos. Sic *Lutherus* enarrat. in Ps. XLV. Tom. III. Jen. lat. fol. 490. *Vos hoc primum scitote, ait, articulos fidei vere esse sententias de talibus, quae oculus non vidit, auris non audit, nec descenderunt in cor hominis, et per solum verbum et Spiritum sanctum docentur et intelliguntur. Et est ea natura omnium articulorum fidei, ut universa ratio ab eis abhorreat.* Similiter *Conr. Schluesselburgius* Lib. II. Theol. Calvin. p. 13. *usitam definitionem articulorum fidei a nostris theologis traditam, sic habere pronunciat: Articulus fidei est sententia seu doctrina, non nota naturaliter, sed divinitus revelata, et expresso verbo Dei tradita, vel indubitata consequentia inde extracta, de Deo, de ejus essentia, voluntate, verbo et sacramentis ac beneficiis Dei, ad cultum Dei verum et hominum salutem pertinens, fide apprehendenda.* Notum etiam est, quomodo *B. Hunnius* in Colloquio Ratisb. sess. XI. p. 351 seqq. prolixè contenderit: *Omnes omnino articulos fidei, omnibus et singulis Christianis necessario notos esse et credi debere.* Quibus respondent, quae de requisitis articuli fidei stricte sic dicti, docuit *B. Musaeus*, Quaest. IV. de syncret. §. XIII. p. 28. 29. Alias autem terminus articuli fidei in *latiore* significatione, praesertim hodie, frequenter accipitur, ac divisionem in thesi indicatam admittit: eamque in rem prolixè disseruit *B. Musaeus* Introd. C. III. §. XXX. p.

162 seqq. Conf. Ausführl. Erklärung p. 111 seqq. et Quaest. IV. de syncret. in annotatt. p. 38.

§. XXVIII. Articuli fidei puri dicuntur, qui unice ex revelatione divina cognoscuntur: qualis est articulus de SS. Trinitate, articulus de incarnatione filii Dei, et alii. Mixti dicuntur, qui non solum ex revelatione, verum etiam ex lumine naturae (a) constant: v. g. articulus de existentia Dei, deque attributis divinis.

(a) Ac de his recte dicitur, quod non tantum *creantur*, verum etiam *sciuntur*. Vocantur autem articuli fidei; non, quatenus evidenter ex principiis luminis naturae sciuntur; seu quatenus creduntur, seu quatenus propter revelationem divinam assensu fidei recipiuntur.

§. XXIX. Articuli fidei fundamentales sunt, qui talem habitudinem ad fundamentum fidei et salutis important, ut eo salvo ignorari aut saltem negari non possint. *Fundamentum* fidei (a) autem dicitur, cum *res* illa, cui fides et salus hominum innititur; et est Christus (b), quatenus est causae nostrae salutis (c): tum *doctrina*, qua res illa, cui fides innititur, continetur (d); estque complexus plurium propositionum (e) divinitus revelatarum, quae habitudinem quandam at salutem (f) important. Illud fundamentum *reale* sive *substantiale*; hoc fundamentum *dogmaticum* auctores appellant.

(a) Fundamentum alias potissimum in architectonicis spectatur, et denotat illud, quod primum est ex illis, quae aedificii constitutionem, velut partes ejus, ingrediuntur, estque ratio et causa, cur illud, quod fundat, nempe aedificium sit aut esse possit. Unde h. l. κατ' ἀναλογίαν fundamentum fidei et salutis dicitur id, quod in fide salutari, hominumque salute primum est, estque ratio et causa, cur fides salvifica et salus ipsa hominum sit, aut

esse possit. Vid. B. *Musaei* Introd. Cap. III. §. XXXIV. pag. 166. 167.

(b) Sic Paulus *fundamentum*, cui ecclesia, seu coetus fidelium et salvandorum, quatenus talis, adeoque fides salvifica hominum innitatur, dicit esse *Jesum Christum*; neque aliud *fundamentum*, praeter hoc, posse poni, 1. Cor. III, 11.

(c) Quemadmodum autem Christus per hoc est causa salutis nostrae, quod suo merito satisfaciens justitiae divinae, benignam Dei voluntatem movet, ad remittenda nobis peccata et conferendam salutem aeternam; ita non excluditur, sed includitur in fundamento fidei ac salutis, Deus ipse, tanquam causa efficiens, ejusque gratia seu *φιλανθρωπία*, tanquam causa impulsiva interna conferendae nobis salutis. Vid. B. *Mus.* l. c. p. 169.

(d) Sic *Eph. II, 20*. Paulus dicit, fideles *superstructos esse super fundamentum prophetarum et apostolorum*, id est, doctrinam ab illis praedicatam; imo *angulari lapide existente ipso Jesu Christo*, in quem ratio fundamenti ultimo redeat. *Musaeus* c. l. p. 171. 172.

(e) Neque enim singuli articuli, qui fundamentales vocantur, seorsim spectati; sed omnes conjunctim sumti, fundamentum fidei dogmaticum constituunt. Sublato autem uno alterove articulo fundamentali, fides ipsa et salus deficit. *Mus.* p. 172.

(f) Aliquam sane habitudinem ad salutem omnes important; licet non prorsus aequalem: ut ex seqq. patebit. Interim nec necesse est ad articulum fundamentalem, ut habitudo ejus ad salutem sub expressa necessitate credendi ad salutem tradatur in scripturis. Quanquam enim hoc aliquando fiat, v. gr. quoad articulum de uno solo vero Deo, deque filio Dei misso in carnem, *Joh. XVII, 3.*: sufficit tamen etiam, si in scripturis implicate et per consequentiam tradatur habitudo eorum ad salutem, quando illi, licet non sub expressa necessitate credendi; ita nihilominus proponuntur; ut nexus eorum necessarius cum fundamento salutis, JESU Christo, ex ipsa illorum consideratione penitior intelligi, et per consequentiam pronam ac manifestam concludi possit. B. *Musaeus* de *Syncret.* Q. IV. §. XV. p. 30.

§. XXX. Articuli fidei fundamentales distinguuntur in *primarios et secundarios*.

Ratio distinctionis fundata est inaequali habitudine et necessitate cognitionis explicitae eorum ad generandam ac sustentandam fidem.

§. XXXI. Primarii vulgo dicuntur, qui (a) salva fide et salute non solum non negari, sed nec ignorari (b) possunt.

(a) Seu, quorum cognitio explicita necessaria est ad id, ut fides salvifica generetur et sit. B. *Hunnius* de dissensu fundam. §. 63. p. 41. 42. B. *Musaeus* Introd. p. 176. 177.

(b) Ratio a priori est, quod ad salutis fundamentum reale apprehendendum aut retinendum cognitio illorum necessaria est. Fundamentum enim non generat fidem, aut causat salutem, nisi cognitum. *Mus.* l. c. p. 177.

§. XXXII. Primarii articuli rursus distinguuntur (a) in *alios*, quorum res significata est de intrinseca ratione fundamenti realis. e. g. (b) articulus de Christo *Θεανθρωπῶν* (c); item articulus de Christi merito et satisfactione pro nostris peccatis; et *alios*, quorum res significata, licet non sit de intrinseca ratione fundamenti realis, tamen cum eo arctissime connexa est, ita ut, nisi ipsa explicite sit cognita, caetera fundamenti illius constitutionem ingredientia ad generandam et sustentandam fidem salvificam idonea futura non sint: e. g. articulus de DEO (d) eoque patre, filio et Spiritu s. (e); articulus de gratiosa Dei voluntate, qua vult (f) omnes homines salvos fieri: articulus de (g) peccato, quo polluemur, Deo exosi reddamur ac poena digni: articulus de justificatione seu remissione peccatorum per Christum impetranda (h), deque fide, per quam impetretur remissio peccatorum (i), de vita beata

(k), quam consecuturi sint, qui Deo propitio ex hac vita discesserunt.

(a) Vid. *Musaeus* l. c. p. 173.

(b) Nempe sicut fundamentum salutis reale sive substantiale est Christus, quatenus est causa meritoria consequendae a Deo remissionis peccatorum et salutis aeternae; juxta not. (b) ad §. XXIX. ita articulus de Christo *θεανθρωπος* exhibet eum, qui est causa meritoria: et articulus de satisfactione Christi pro peccatis exhibet id, quo is meretur remissionem peccatorum. Utrumque ergo est de ratione fundamenti realis.

(c) Ad hoc enim, ut cognoscatur, *Christum satisfecisse pro nobis*, necessarium est, ut sciatur, eum sustinuisse ac praestitisse aliquid, quod homines sustinere aut praestare debuissent; adeoque esse *hominem*: necessarium quoque est scire, illud, quod praestitit aut sustinuit, fuisse satis, aut habuisse valorem ac pretium sufficiens; adeoque Christum ipsum esse *Deum*. Sive autem hoc, *Christum esse θεανθρωπον*, cognoscatur directe per praedicationem, sive oblique, dum ex effectu de causa judicatur, perinde est: cognosci certe debet. Vid. *Hunnius* l. c. p. 183. §. 294.

(d) Nam sicut inter causam meritoriam et inter causam efficientem, quae merito illius mota, effectum largitur, arctissimus nexus est; ita, si quis ignoret, esse Deum, qui conferat remissionem peccatorum et salutem, is neque Christum pro causa salutis meritoria agnoscere potest. *Mus.* l. c. p. 173. 174.

(e) *Nosse enim oportet patrem, ideo ut non sit ignotus, qui gratiam adeo amplam humano generi offert. Si patrem, ergo et filium; nam qui ignorat patrem, ignorat quoque filium (et qui non habet filium, is nec patrem habet.) Porro qua necessitate patris agnitio pascit notitiam filii, eadem agnitio spirantis patris et filii requirat notitiam Spiritus s. B. Hunnius l. c. §. 272. 273. p. 172. 173. et §. 427. p. 270. Conf. B. Mus. Q. IV. de syncret. §. IX. p. 26. Notandum autem: aliud esse, mysterium trinitatis formaliter et distincte cum characteribus personarum consideratum, seu quando simpliciter numerus personarum numerans attenditur, et praecise tres tantum personae, non plures, nec pauciores in trinitate statuun-*

tur: et aliud, materialiter seu secundum numerum numeratum, cum creditur pater, filius et Spiritus s. Vid. B. Joh. Meisnerus Iren. dur. sect. II. §. CCXI. seqq. p. 191. Conf. B. Huelsem. Dial. apol. p. 56.

(f) Nempe voluntas illa Dei benevola et gratuita, est *causa προηγουμένη, sive impulsiva interna impetrandae nobis remissionis peccatorum*: cum qua proinde arctissime connectitur meritum Christi, tanquam causa impulsiva externa, quae ne locum quidem haberet, si absque illa esset. Si enim Deus non dilexerit homines, ut propter eos dederit filium suum unigenitum, nulla ratio erit, cur Deus Christi meritum, tanquam alienum, acceptet a nobis tanquam nostrum: Hoc enim totum dependet a benevola Dei erga nos miseros homines voluntate: scribit B. Musaeus Tract. de Syncret. Q. IV. §. IX. p. 26. Dogma autem hoc de universalitate gratiae divinae (aeque ut alterum de universalitate mortis Christi) ad litteram universaliter acceptum, sicut omnino accipi debet, esse simpliciter omnibus ita creditu necessarium, ut nemo per verbum DEI ordinario et consueto modo, (quicquid sit de simplicioribus fidelium, et speciali modo gratiosae operationis, quo Spiritus s. fidem in illis operatur), de se in individuo certus esse possit, Deum velle se fieri salvum (Christum esse pro se mortuum) nisi per illas doctrinae partes actu cognitae et creditae: expresse docuit laudatus Musaeus l. c. pag. 66. §. 7. Cum quibus plane consentiunt, quae scribit B. J. Meisnerus Iren. Dur. S. II. §. CCXXVIII. p. 200. et 201. ubi de propositionibus illis universalibus differens, absque quibus, ait, si fuerit, nemo certo scire atque statuere potest, beneficia Christi morte parta ad se pertinere. Addit autem et haec verba: Si tamen omnino concesserim, aliquem hominem, v. g. Adamum et Eoam, fidem concepisse, aut adhuc concipere posse, qui forte de universalis Dei benevolentia, universali Christi merito nunquam quicquam audiverunt, aut ob imbecillitatem intellectus, defectum iudicii, vel aliam ob causam eousque penetrare non potuerunt; nego tamen id fieri posse, si intellectus contrario errore particularitatis imbutus sit.

(g) Christi satisfactio enim pro peccatis, utique relationem quandam importat ad peccata. Vid. B. Mus. l. c. p. 27. Et nisi quis sciat homines peccare, et quisque in singulari intelligat, se peccasse, nulla est fides spe-

renda: verba sunt B. Hunnii l. c. §. 340. p. 266. Conf. §. 454. p. 291. Nemo enim satisfactione mediatoris apud Deum se opus habere putaverit, qui se offendisse Deum non putaverit.

(h) *Sic enim justificatio nulla esset, Christi meritum nobis (peccatoribus) nihil esset profuturum. Mus. l. c. Et habet se Christus mediator ad remissionem peccatorum nostrorum, ut causa meritoria ad effectum, promerendo acquirendum vel acquisitum. Inter causam meritoriam autem et effectum hic perpetuus nexus est, ut si effectus, cujus causa meritum est, non datur; causa meritoria nulla futura, vel certe ejus conatus, labor, actio aut passio promerendi effectus causa suscepta, vana et irrita futura sit. Mus. Introd. p. 173.*

(i) *Si enim fides non esset, meritum Christi nobis nihil esset profuturum. Mus. Tr. de syncr. h. o. p. 27. Et quemadmodum necesse est scire, Christum suo merito omnibus acquisivisse gratiam remissionis peccatorum; sic necessarium est, scire, meritum Christi aetna prodesse, ad obtinendam remissionem peccatorum, credentibus.*

(k) *Pertinent hac suo modo, quae diximus in nota (h) de articulo justificationis. Nam et vita aeterna habet se ad Christum ejusque meritum, ut effectus ad causam: quemadmodum justificatio confert jus vitae aeternae, aut hereditatem ejus, hominibus. Et, si quis ignoret, dari vitam beatam, quam tandem aliquando consecuturi sint, qui Deo propitio ex hac vita discedunt; is nec Christum pro causa salutis nostrae meritoria agnoscere, nec in eo fiduciam impetrandae a Deo vitae aeternae defixam habere potest. Mus. in Introd. p. 173. 174.*

§. XXXIII. Articuli fundamentales secundarii describi solent, quod sint partes (a) doctrinae Christianae, quae licet ignorari (b) possint salvo salutis fundamento; negari tamen (c) salvo illo non (d) possunt. Tales sunt articuli de personarum divinarum proprietatibus (e) characteristicis, de unione personali distincte spectata, et communicatione idiomatum (f) in Christo: de peccato (g) originis: de decreto electionis, in-

tuitu fidei (h) finalis; de justificatione per solam fidem, excluso operum merito (i) etc. quorum etsi cognitio explicita non est omnium fidelium simpliciorum, tamen negatio ex parte negantis stare non potest (k) cum fide et salute, nisi ingens simplicitas et ignorantia consequentiae, per quam negatio illa ipsi fundamento fidei per consequentiam adversatur, et animus ab errore, qui fundamento fidei directe adversatur, abhorrens ac meliorem interpretationem admittere paratus, intercesserit (l).

(a) Nempe sunt *partes* ac declarationes ipsorum fidei articulorum primariorum potius, quam ut peculiare, integros, completos, et a caeteris distinctos articulos fidei constituent: licet, in generali significatione, articuli fidei recte dicantur, quatenus pertinent ad fidem, et cohaerent cum fundamento fidei: v. g. in articulo de persona Christi partes tres de totidem generibus communicationis idiomatum continentur. Vid. B. *Musaeus* Tract. de syncr. p. 53. 54. Conf. Ausführl. Erklärung, p. 126 seqq.

(b) Quo respectu dicuntur *secundarii*, et *primarii* contradistinguuntur. Juxta alios dicuntur creditu necessarii, *non secundum se, positive et directe* (quod articulorum fundamentalium primariorum proprium sit) sed *ratione alterius, negative, indirecte*. Vid. B. *Hunnus* De diss. fund. §. 63. p. 42. et §. 284. p. 178. B. *Meisn.* Iren. dur. S. II. §. CCXXVII. p. 199.

(c) Qua ratione *fundamentalium* articulorum nomen merentur et retinent.

(d) Nempe quod *negatio hujusmodi articuli necessario et semper importat errorem fundamento fidei et salutis indirecte adversantem; et quo per consequentiam illud, vel aliquid, absque quo id salvum esse non potest, destruitur*. B. *Musaeus* l. c. p. 177.

(e) Quemadmodum enim personae divinae in esse certarum personarum per certas proprietates aut characteres hypostatice constituuntur, et ab aliis personis distinguuntur: ita negatis proprietatibus, negantur esse

personae divinae. Interim possunt patrem, filium et Spiritum s. tanquam unum verum Deum, credere et colere, qui *neque cogitarunt, quid differat persona ab essentia? in quo differat personalitas Spiritus sancti a personalitate filii seu Messiae? Seu quis et qualis sit utriusque character proprius et discretivus? deque aliis hujusmodi consecrariis.* B. Huelsem. Dial. Apol. p. 56. et B. J. Meisner. Iren. Dur. p. 191. 192.

(f) Unio personalis enim et communicatio idiomatum continetur in Christi persona *θεανθρώπου*, et ejus meritum praesupponit necessario utramque. Itaque qui personam Christi *θεάνθρωπον* agnoscit et credit, is eo ipso, si non explicite, implicite tamen etiam unionem personalem et communicationem idiomatum credit. Et ex adverso, qui unionem personalem aut communicationem idiomatum negat, aut naturas vel proprietates naturarum confundit; is per consequentiam ipsum Christum *θεάνθρωπον* negat, et vel tantum Deum, vel tantum hominem, vel duos Christos esse fingit. Vid. B. Mus. Introd. p. 175. 176.

(g) *Scilicet ad fiduciam in Christum concipiendam non requiritur simpliciter ejus (Peccati-Orig.) in intellectu notitia: requiritur tamen ad praecavendam opinionem contrariam, quae est persuasio connatae sanctitatis et facultatis, divina mandata servandi, quasi quis fallitur, ad agnitionem peccati et salutem nunquam perveniet.* B. Huelsem. Calv. irreconc. p. 475. B. J. Meisn. S. II §. CCXXIX. p. 201.

(h) Prout enim decretum et executionem sibi accurate respondere necesse est; ita si negetur, decretum electionis factum esse intuitu fidei in Christum; per consequentiam etiam negabitur, Deum in tempore salvare homines intuitu fidei in Christum: quod ostendit B. Mus. Tract. de aeterno el. decr. in primis Cap. V. §. 119 seqq. Certum tamen est, ignorantiam simplicem decreti illius non obstare fidei simpliciorum, qui gratiam Dei et meritum ac satisfactionem Christi nihilominus amplecti possunt, tanquam causam salutis, etsi de decreto electionis non cogitaverint.

(i) Ipsa sane scriptura fidem et opera in justificatione ita opponit, ut ab unius positione ad alterius deductionem, v. g. a justificatione per opera ad negationem justificationis per fidem, argumentetur *Rom. III. et 20.* Interim potest credere in Christum, et per hanc

fidem consequi remissionem peccatorum, qui de justificatione per solam fidem; et non per opera, non cogitaverit. Unde et B. J. Meiserus dogma illud inter ea refert, quae ex accidente et ideo tantum necessaria sunt, ne error oppositus, aut falsa opinio intellectum subeat, quae id, quod semel recte constitutum est, labefactet aut destruat. I. c. §. CCXXXIX. p. 205.

(k) Nempe qui articulum aliquem fundamentalem secundarium ita negat, ut simul videre possit et videat, eo negato, per consequentiam everti articulum aliquem fidei primum, ipsumque adeo fundamentum fidei; is non solum indirecte, vi illius negationis, adversatur fundamento fidei; sed jam, per errorem ex illa negativa deductum, directe destruit ipsum fundamentum fidei, et quo minus fides in ipso generari aut esse possit, efficit. Vid. Mus. I. c. p. 177.

(l) Quia enim negatio articuli secundarii non adversatur fundamento fidei, nisi per consequentiam; consequentiam autem non capit, qui ex simplicitate negativam illam amplectitur; ideo cum fundamento ipso negatio ista, in tali subjecto, stare potest. Et quia cognitio expressa articuli, qui negatur, ad generandam fidem et causandam salutem simpliciter necessaria non est; ideo negatio ejus, ex mera ignorantia et simplicitate perfecta, stare potest cum cognitione caeterorum, quae ad fundamentum ipsum, in quantum ad causandam fidem et salutem cognitu necessarium est, pertinent: neque adeo fides ipsa et salus necessario tollitur atque impeditur. B. Mus. I. c. p. 177. 178. Consentit B. Hulsemannus in Calvin. Irreconc. p. 432 seqq. ubi hoc axioma exhibet: *Non omne dogma, quod ex sua natura aliquod fidei necessario praesuppositum aut eam consequens, astruit vel destruit, idem in hominis cujusque mente illud efficit*: dumque ad consequentiarum intelligentiam, quaestionem redire monet, distinguendum putat, inter seductos ac dociles, et seductores ac pertinaces: idque exemplo articuli de communicatione idiomatum declarat, etc. Hulsemannum autem sequitur B. Kromayerus Prooem. theol. pos. pol. p. 4.

§. XXXIV. Articuli non-fundamentales dicuntur, qui salvo fidei fundamento non solum ignorari, verum etiam negari, aut in utramque

partem disputari (a) possunt. E. g. de peccato et reiectione perpetua quorundam angelorum, de immortalitate primi hominis ante lapsum, de antichristo (b): de origine animae per creationem vel traducem (c), etc.

(a) Interim etiam in his cavendum est, ne errorem amplectendo aut profitendo, in revelationem divinam Deumque ipsum temere peccetur: praesertim, ne contra conscientiam et cum seductione aliorum aliquid statuat, quo labefactentur fulcra et veritas unius aut plurium articulorum fidei fundamentalium. Sic enim, tanquam per peccatum mortale, excuti tamen potest et solet Spiritus s. et fides. Quo tendunt, quae scripsit B. J. Meisnerus l. c. §. CCXLII. p. 207.

(b) Vid. de his B. Nic. Hunnius l. c. §. 65. p. 43.

(c) Ita sane existimavit B. Lutherus, quando etiam urgente et instante D. Pomerano (*Bugenhagio*), ut *terminaret certo, quid tandem de origine animae statuendum esset; reluctatus est: et licet inclinans in sententiam de traduce, tamen cum Augustino maluit sentire et pugnare, non esse pro articulo fidei habendum, contra dogmatistas audaces, qui parum in his rebus sint attenti*, etc. referentibus, B. Joh. Wigando, qui se ejus discursus meminisse, ait, lib. de neutralibus et mediis p. 38. 39. et *And. Musculo* in LL. Comm. ex patribus collectis Lib. I. pag. 89 seqq. ubi exhibet. *Excepta ex ore Lutheri in dissertatione habita hoc anno, quod obiit, 1546. Ipse autem Wigandus l. c. p. 38. postquam rationes pro utraque parte adduxisset, concludit: liberum esse, totam rem in medio relinquere, nec esse haeresin putandam, vel in hanc, vel illam sententiam deflectere. Atque intra hos terminos substituerunt, praeter B. Musculum LL. Th. P. I. L. de Pecc. Orig. Q. IV. p. m. 234. ad 256. et B. David Chytraeus Comment. in Apoc. Cap. III. p. 91. Conf. Balduin. Comm. in Ep. ad Tit. C. III. Q. I. p. 1519.*

§. XXXV. Objectum formale theologiae, quod est revelatio (a) divina, per hoc (b) exercet suum, quod voluntatem humanam (c) af-

ficit, pulsat et flectit, ut intellectui imperet assensum.

(a) Vid. supra §. XXV. et not. (c).

(b) Continet enim revelatio divina haec duo principia: Unum, *quicquid Deus dicit, seu revelat, id verum est*; alterum, *hoc*, seu (quando de theologia revelata ejusque objecto formali pro statu praesente loquimur) *quicquid in Scripturis s. continetur, Deus dicit*. Prius principium evidens est ex natura et attributis Dei per lumen naturae cognitis. Posterius inevidens est: adeoque, cum intellectus non possit veritatem ejus, seu identitatem praedicati cum subjecto, clare perspicere; necesse est, assensum intellectui a voluntate imperari, ac propterea voluntatem ab ipsa revelatione allici seu moveri, ut intellectum ad assensum determinet. Sic *Act. XVI, 14*. dicitur, *Dominum aperuisse cor Lydiae*, id est, animam, quae *cordis* nomine in scripturis saepe appellatur, efficaciter movisse, *ut attenderet his, quae a Paulo dicebantur*, seu ut voluntas ipsa intellectum ad attentionem, ac praebendum assensum applicaret. Conf. B. Mus. Introd. C. III. §. XXXIX. p. 184.

(c) Interim theologia formaliter spectata manet habitus intellectus. Non enim definit esse habitus cognoscendi atque assentiendi: connotat autem aut supponit habitum quendam voluntatis, quem *piae affectionis* auctores vocant. Mus. l. c. §. XL. p. 185.

§. XXXVI. Atque hinc constat, theologiam esse habitum in substantia sua (a) supernaturalem; actibus nostris (b) quidem, sed per vires gratiae et operationem Spiritus sancti (c) acquisitum (d).

(a) Seu qualis *per se* et vi genuini objecti sui formalis est et esse debet; vel, quoad habitum assentiendi genuinum spectata. Nam si spectes praecise habitum apprehendendi objecta dudum revelata, et apprehensa aliis tradendi; hoc sensu, si absit habitus assentiendi supernaturalis sicut in homines non renatos atque impios, cadit, ita non nisi aequivoce dicta theologia est.

B. Mus. l. c. §. XLII. XLIII. p. 189 seqq. Conf. Dn. D. Ph. J. Speneri Tr. Germ. Die allgemeine Gottes-Gelehrtheit etc. P. I. Qu. V. p. 185 seqq. ubi multorum theologorum nostratum loca consona afferuntur.

(b) Puta hodie, et de lege communi, seu ordinarie. Nam alias non negamus, habitum theologiae *modo extraordinario per immediatam Dei illuminationem et inspirationem* obtineri posse, prout *prophetis et apostolis* contigit. B. Mus. l. c. §. XLIII. p. 192. 193. B. Gerh. Exeg. prooem. §. 17. p. 9.

(c) Quam ob causam aliqui theologiam habitum *θεόδοτον* appellant: quod hoc quidem sensu, seu habito respectu ad gratiosum Dei concursum, seu illuminationem, recte dici agnoscit B. Mus. l. c. §. XLIV. p. 169. licet, accepta voce sensu *Aristotelico*, (cui *ἐνδαιμόνια θεόδοτος* dicitur. I. Nicom. IX. in oppositione ad ea, quae nostro studio et labore comparantur), theologiam nostram esse *θεόδοτον*, non praeter causam negaverit. l. c. p. 194.

(d) Successive quidem, nec sine labore et studio aliquot annorum. Quo sensu etiam B. Scherzerus dicit, theologiam esse *habitum acquisitum, quia meditationem Ps. I, 2. ad quam apparatus artium ac linguarum prae- requiritur, ac orationem Ps. CXIX, 18. includit*, System. theol. proleg. §. VIII. p. 3. conf. B. Gerh. in Exeg. l. c. §. 17. p. 9.

§. XXXVII. Distinguitur autem theologia a fide, ut includens ab eo, quod includitur. Theologia enim praeter fidem importat etiam facultatem explicandi et confirmandi ea, quae revelata sunt.

Confer. Mus. §. XLV. p. 199 seqq. ubi etiam docet, theologiam perfectionem esse fide, non *intensive*, sed *extensive*, p. 206.

§. XXXVIII. Definiri potest theologia, quod sit scientia (a) practica, docens, confirmans, defendens ex divina (b) revelatione ea (c) omnia, quae homini (d) peccatori, cum ad fidem (e)

in Christum cognitu, tum ad vitae (f) sanctimoniam factu sunt necessaria, consequendae a DEO (g) et in DEO (h) beatitudinis aeternae causa (i)

(a) Genus hoc est: de quo vide §. XV.

(b) Quod est. objectum formale theologiae. Vid. §. XXV. et XXXV.

(c) Haec et sequentia ad objectum materiale spectant

(d) Qui subjectum operationis est. Vid. §. XX.

(e) Tanquam finem intermedium primarium. Vid. §. XIX.

(f) Quae ad finem intermedium secundarium spectat. Vid. §. XIX.

(g) Velut causa efficiente finis ultimi formalis; quamquam et intermedii. Vid. §. XXI et XXIV.

(h) Finis ultimus hic est, objectivum et formale complectens. Vid. §. XVII. et XVIII.

(i) Confer. B. *Mus.* l. c. §. XLVI. p. 206.

§. XXXIX. Partes theologiae revelatae juxta ordinem analyticum collocandae sunt, et primo tractentur, quae ad (a) finem, deinde quae ad subjectum operationis, denique quae ad causas et media pertinent.

(a) Quamvis enim finis non sit e censu rerum naturalium, ut alias in scientiis practicis: tamen ejus cognitio, ex revelatione divina petita, natura prior est cognitione mediorum, itidem ex divina revelatione petita. Conf. B. *Musaei* Introd. l. c. §. XLVII. seqq. 209 seqq.

PROLEGOMENORUM

CAPUT II.

DE PRINCIPIO THEOLOGIAE REVELATAE, SEU DE SCRIPTURA SACRA.

§. I. Principium cognoscendi, seu objectum formale (a) theologiae revelatae, est divina (b) revelatio, et quidem, pro hodierno ecclesiae statu, revelatio mediata, quae Scripturis s. tanquam signis sensibilibus continetur (c).

(a) Quoad rem enim coincidunt, licet ratione differant: quatenus *principium cognoscendi* dicitur in ordine ad conclusiones, tanquam principiata; *objectum formale* autem, quatenus intellectui objicitur ita, ut sit forma aut ratio formalis, dirigens ad cognitionem aliorum. Vid. Mus. Introd. P. II. C. I. §. I. p. 221. 222.

(b) Vid. h. l. Cap. I. §. II. p. 5. et §. XXV. p. 38. 39. Alii pro termino revelationis divinae adhibent terminum *verbi Dei*, quod eodem redit. Intelligunt enim *verbum divinae revelationis*. Vid. B. Gerh. Exeg. prooem. §. 18. p. 9.

(c) Olim equidem multis ac variis mediis Deus usus est ad revelanda ea, quae ad hominum salutem pertinent; juxta *Ebr. I, 1*. Speciatim (1) *alloquio* vocis articulatae, in aëre, praeter naturae ordinem efformatae; prout Patriarchis *Gen. XVIII, 2. XIX, 1. seqq. XXII, 24. seqq.* Mosi, *Exod. III, 2. Num. XII, 6.* populo Israelitico, *Exod. XIX, 10. seqq.* contigit revelatio. (2) *Somniis* sive speciebus, phantasiae dormientium objectis. Vid. *Gen. XXVIII, 12. Dan. II, 1.* (3) *Visionibus* extinctionis vigilantium, *Ezech. I, 4. Dan. X, 15. Act. X, 10.* denique (4) *immediata illuminatione* intellectus, extra sensum et visionem, vid. *II. Tim. III, 16. II. Pet. I, 19.* At nunc, postquam Deus ea, quae de rebus revelatis ad salutem cognitu sunt necessaria, certis libris comprehendi voluit; desinentibus novis revelationibus,

theologiae habitus antiquis illis, quae ad prophetas et apostolos immediate factae, atque ita in literas relatae sunt, revelationibus, tanquam principio unico, ordinarie nititur.

§. II. Intelligitur autem nomine Scripturae sacrae complexus ille, seu volumen (a) librorum, qui non tantum res sacras (b) tractant, et ad fidem ac vitae sanctimoniam (c) tendunt; verum etiam peculiari operatione Spiritus sancti (d) consignati sunt: quos vulgo *Biblia* (e) appellamus.

(a) Significat utique Scriptura sacra, ex vi vocis et usu loquendi, in casu recto, Scripturam seu libros potius, quam sensum: etsi connotet sensum ac mentem Dei, tanquam id, quod exhibent, et cuius exhibendi causa consignati sunt libri. Vid. B. *Hutterus* in Comp. Q. I. ex *Chemn.* Exam. conc. trid. et B. *Cundis.* in Not. §. 3. p. 5. Similiter B. *Aegid. Hunnius* Disp. I. th. L. *Scriptura sacra volumen est, quod certis prophetarum, apostolorum et evangelistarum libris constat, qui biblici et canonici appellantur.*

(b) Qua ratione sacra dicitur ab *objecto*: quod tamen cum aliis scriptis, catecheticis, homileticis, etc. commune habet.

(c) Ita sacra dicitur a *fine*; quod itidem ei cum aliis commune est.

(d) Quae denominatio petita est a causa *efficiente*; et significatio maxime propria est Scripturae s. ut ex seqq. patebit.

(e) Scilicet κατ' ἐξοχὴν; et nomine plurali τῶν βιβλίων, qui multi, diversis locis ac temporibus scripti, in uno codice apparent: prout alias, non solum ἡ γραφή *Joh. II, 22.* sed etiam αἱ γραφαί, *Matth. XXI, 42. αἱ γραφαὶ ἁγίαί, Rom. I, 2. et τὰ γράμματα II. Tim. III, 15.* citantur. Quanquam vero fatendum sit, in codice biblico, praeter libros ex divina inspiratione profectos, etiam alios, ex parte objecti et finis quidem sacros; sed tamen humano studio consignatos, una contineri; et nomen Scriptura sacrae toti codici per *synecdochen* tribui consuevisse: hic tamen significationem *specialem* ac *propriam* retinemus.

§. III. Causa efficiens principalis Scripturae s. Deus (a) trinunus (b) est: per appropriationem (c) autem Spiritus sanctus (d).

(a) Vid. *Rom. III, 2. Paulus* Scripturam vocat λόγια τοῦ Θεοῦ, *eloquia Dei*, seu a Deo profecta, et *II. Tim. III, 16.* ubi Scriptura dicitur θεόπνευστος, et hoc ipso eam a Deo efficienter dependere indicatur.

(b) Est enim Scriptura opus *ad extra*, et λόγος προφορικός Dei, secundum essentiam, sapientiam, ac potentiam, unius.

(c) Seu, per modum loquendi Scripturis receptum, quo Spiritui s. velut opus proprium tribuitur, quod toti SS. Trinitati commune est.

(d) Sic *Petrus II. Ep. I, 21.* dicit, *Prophetas in scriptis suis*, juxta vers. 20. locutos fuisse, *προφητεῖν ὑπὸ πνεύματος ἁγίου*. Et Paulus scribens ad *Corinthios I. Epist. II, 13.* dicit, *se loqui sermonibus, quos docet Spiritus sanctus*. Confer. *II. Sam. XXIII, 2.* ubi David *Psalmorum* suorum originem refert ad *Spiritum Jehovah*, qui locutus sit in ipso.

§. IV. Causalitas causae efficientis principalis (a) est ipsa θεοπνευστία, seu divina inspiratio (b), id est actio ejusmodi, qua Deus non solum conceptus (c) rerum scribendarum (d) omnium, objectis conformes; sed et conceptus verborum ipsorum atque omnium (e), quibus illi exprimendi essent, supernaturaliter communicavit intellectui scribentium, ac voluntatem eorum ad actum scribendi (f) excitavit.

(a) Sive ratio formalis, per quam Deus in esse actu causae ejus (Scripturae) constitutus est, et influxum suum in illam praebuit.

(b) Nempe sicut *II. Tim. III, 16.* ubi Scriptura θεόπνευστος dicitur, dependentia ejus a Deo, tanquam a causa, indicatur: ita simul constat, Deum per θεοπνευστίαν ipsam, a qua Scriptura θεόπνευστος denominatur, in

esse causae efficientis Scripturae constitui. *Mus. Introd. P. II. C. H. §. III. p. 245.*

(c) Sane non tam res, secundum solum esse reale; (qua ratione sunt extra intellectum scribentis) quam conceptus rerum scripto exprimendarum, inspirantur intellectui scriptoris.

(d) Non solum autem rerum *sublimium*, humanae rationis captum excedentium; sed et ceterarum *omnium*, quas Scriptura continet, tanquam in litteras referendarum, conceptus scriptoribus sacris a Deo inspiratos fuisse credimus: cum *πάντα γράφῃ tota Scriptura*, non aliqua tantum pars ejus, divinitus inspirata dicatur. Inspiratio vero non nudam *assistentiam* aut *gubernationem*, ad praecavendos errores; verum ipsam *conceptuum communicationem* aut *suggestionem* importat: prout amanuensi in calamum dictantur, quae is scribere debeat. *Vid. Mus. Introd. P. II. Cap. II. §. III. n. IV. V. p. 246 seqq.*

(e) Quemadmodum enim Scriptura sacra ex vocum et literarum characteribus *scriptis* habet, quod est *scriptura*: ita quando Scriptura *tota, absolute, simpliciter* et absque ulla restrictione *ᾠοννευτος* dicitur (juxta ea, quae in *not. praeced.* indicavimus), fatendum est, etiam conceptus vocum, quae literis exprimerentur, scriptoribus sacris inspiratos fuisse: quod prolixius probavit, et ad objectiones dissentientium respondit B. Musaeus l. c. n. VII. seqq. p. 256 seqq. Quod autem semper ita docuerit, clarissime ostendit in Tract. quae. de Syncr. et Script. S. L. I. Q. III. p. 319. et seqq. Conf. *Ausführl. Erklärung, Q. VI. p. 42. seqq.*

(f) Quo pertinet, quod *II. Pet. I, 20. 21.* dicitur, *Propheticam scripturam (προφητικὰς γραφὰς) non esse ablatam olim hominis voluntate* (non suo motu et arbitratu protulisse homines illos suas prophetias) *sed actos (φερομένους) a Spiritu sancto, locutos fuisse* (seque accinxisse ad exercitium actus, ut loquendi, ita et scribendi). Partim enim ipsa inspiratio divina, qua suggeruntur, quae in litteras referri debeant, importat in fluxum ad exercitium actus scriptionis: partim etiam certum est, scriptores sanctos expresso Dei mandato ad scribendum fuisse excitatos, e. gr. *Moysem, Deuter. XXXI, 19. Esaiam, c. VIII, 1. XXX, 8. Jeremiam, c. XXX, 2. Johannem, Apoc. I, 11. 19. II, 1. 8. 12. 18. etc.* aut alias *occasionem et incentiva* ad scribendum per peculiarem Dei pro-

videntiam fuisse objecta, quibus de Dei voluntate certi redderentur. Conf. *Mus.* l. c. § VIII. p. 257 seqq.

§ V. Causa impulsiva (a) consignatae ex voluntate divina Scripturae sacrae, interna est bonitas (b) Dei; externa (c) hominum salvandorum indigentia (d).

(a) Quam necesse est agnoscere eos, qui *consilii* divini causas scrutantur, et tradunt, quamobrem Deus doctrinam coelestem, aliquandiu per vivas vocis traditionem, sine Scripturarum adminiculo conservatam, literis mandari voluerit. Vid. B. Gerh. Exeg. L. I. §. 19. p. 36.

(b) Est enim communicatio Scripturae, hominibus facta, utique beneficium Dei indebitum.

(c) Quam vulgo *νεμεσις* vocant: qua ratione alias nostrates voluntatis divinae de mittende filio causam *προκατασκευάζει* dicunt miseriam humanam: ita ut a causa meritoria valde differat. Sic enim et indigentia pauperis movet hominem divitem ac liberalem ad dandam ei eleemosynam: nec tamen ideo pauper ille sua indigentia meretur eleemosynam.

(d) Scilicet (1) multiplicato genere humano, (2) vitae vero humanae spatio abbreviato; non aequè ut olim a patriarchis, immediata revelatione Dei instructis, viva voce coram instrui poterant omnes homines. Sed et (3) invecis variis doctrinae corruptelis; accedente (4) hominum informandorum infirmitate et memoriae imbecillitate, ut tamen praesto esset revelatio, ad quam in omni necessitatis casu secure confugi posset, *littera scripta* non abs re desiderabatur. Atque ita divinae providentiae consultissimum visum est, capita divinarum revelationum scripto comprehendere. Conf. Gerh. l. c. p. 37.

§ VI. Causa efficiens minus principalis (a) Scripturae s. fuerunt homines (b) sancti (c), prophetae (d) et apostoli (e).

(a) Non enim Deus, sicut olim semel decalogum, ita Scripturam sacram, quam habemus, suis digitis, seu inspirata operatione, in literas redegit: verum opera

hominum, tanquam amanuensium, usus fuit, qui quoad speciem pariter et exercitium actus scribendi, a Deo inspirante aut conceptus rerum et verborum scripto exprimendos suppeditante, velut a causa principali, dependebant: quamvis ad *characteres* literarum et syllabarum, calamo in membrana aut charta pingendos, ex vi artis scriptoriae, seu naturalis, seu per supernaturalem influxum semel collatae, ipsi per modum causae principalis sese haberent. Vid. B. Mus. Introd. l. c. et §. IX. p. 259.

(b) Alias equidem a peccato non plane immunes: non tamen in actu scribendi, periculo errandi expositi: quippe Spiritui s. tunc plane subjecti, ut nec memoriae lapsus aut alium quemcunque errorem admitterent, nec fallere velle possent.

(c) Sic II. Pet. I, 21. dicuntur *homines Dei*, h. e. homines peculiariter et immediate a Deo ad id vocati atque electi, ut divinas revelationes scripto consignarent. B. Gerh. in Exeg. L. I. §. 18. p. 35. Nam et Ebraeis *איש אליהם* est homo Spiritu Dei gubernatus; etsi alias nonnunquam vox latius accipiat.

(d) Id est, homines ante Christi incarnationem consignantes Scripturam, cujus nucleus erat Christus venturus. Vid. Ebr. I, 1. Conf. Mus. l. c. §. IV. p. 252.

(e) Quo nomine non solum illi, quos Christus in diebus carnis ad docendum omnes gentes elegerat, additque post ascensionem ejus, *Matthias* (cujus tamen scripta non habemus; licet apostolum habendum esse sciamus): et *Paulus*; verum etiam viri apostolici, apostolis munere ac dignitate proximi, quales *Marcus* et *Lucas* evangelistae, scriptis publicis non minus quam praeconio vocis suae, ecclesiam universam informaturi, designantur. Vid. Mus. l. c.

§. VII. Materia, ex qua (a) s. Scripturae sunt verba, phrases et periodi (b) in veteri (c) testamento, juxta sermonem Ebraeum (d); in novo (e) testamento, juxta sermonem Graecum (f), stylo ipso, seu delectu et structura verborum, pro diversis scribentium ingeniis, moribus, affectibus,

et characterē dicendi consueto, variante, consignata (g).

(a) Sive illud, ex quo Scriptura s. composita est; quodque S. Scripturae et scriptis aliis, tanquam signis certarum rerum, commune esse potest. Alias enim fatendum est Scripturam non tam esse substantiam ex materia et forma compositam, quam unum per aggregationem partium. B. Gerh. Exeg. L. I. §. 74. p. 73. Alii *materiale* dicere malunt, quam materiam.

(b) Verba quidem in se absolute spectata, materia remota S. Scripturae; eadem vero in contextu posita aut constructa, ejusdem materia propinqua dici possunt. Vid. Mus. l. c. §. X. XI. XII. p. 259 seqq. Eodemque redire videtur, quod B. Gerhardus in Exeg. l. c. Cap. IV. §. 54. p. 73. scribit: *Materiam ex qua Scripturae formaliter consideratae haud incommode statui posse ipsam compagem et seriem librorum biblicorum.* Conf. Ejusd. Isag. LL. Disp. IV. §. 2. p. 11.

(c) Sive quoad libros ante Christum natum scriptos: qui vocabulo veteris testamenti, *systematice* seu *dogmatice* accepto, significantur.

(d) Quanquam etiam Chaldaica quaedam intercurrant; v. g. apud Jerem. X, 11. Dan. II, 4 seqq. usque ad Cap. VIII, 2. et Esdram IV, 8 seqq. usque ad Cap. VI, a Cap. VII, 11 seqq. ad 27. Patet autem, Deum, in adhibenda certa lingua, accommodasse se ad statum populi, quem hactenus, velut electum in peculium, gratiosae revelationis inprimis participem reddere voluerat: ita ut vigente statu Israelitarum libero, lingua patriarcharum Ebraea alloqueretur Deus populum: sed Chaldaeorum potentiae et linguae isti aut dialecto assuetis, similiter alloquendo eos condescenderet.

(e) Quo nomine, *systematice* accepto, designari solent libri post Christum natum scripti.

(f) Placuit autem Deo, Graeca uti lingua, quae inde ab aliquot saeculis inter Judaeos pariter et gentes fere omnes, in quibus ecclesia per praedicationem apostolicam plantanda, ipsoque adhuc tempore consignatae Scripturae N. T. unitatissima erat. Atque ex hac συγκατάθεσις factum est, ut graeca illa dictio esset ἐλληνιστική,

seu ebraismis permixta. Vid. B. Mus. l. c. §. XI. p. 261. Et conf. B. Scherz. System L. I. §. XIV. p. 14. Quamvis non ideo *soloecismos et barbarismos* Scripturae s. tribuendos esse dicamus: quod neque unquam statuit B. Musaeus, qui, cum olim in disquisitione philol. de stylo N. T. anno 1641. habita, viros quosdam eruditos ac bene meritos, qui differentiam styli Scripturae et scriptorum aliorum in lingua graeca clarorum monstrare volentes, terminis illis, praeunte inter patres veteres *Hieronymo*, usi fuerant; ab imputato crimine *impietatis* ac *blasphemiae* in *Spiritum sanctum* commissae, defenderet, ideoque argumenta scriptoris cujusdam examinaret, et ἀσυλλογιστίας notaret (eo more, quo etiam B. Huesemannus Patres et recentiores, qui ita locuti sunt, excusandos credidit, et B. Musaei Disquisit. illam secutasque Vindicias citat, Praelect. in F. C. art. I. c. III. §. V. p. 222.), non solum sententiam ipsam, quod in Scripturis revera sint barbarismi et soloecismi, nunquam suam fecit; verum etiam, quod eam non amplecteretur, aliquoties in eadem disputatione, et per integras vindicias, testatus; in toto autem isthoc negotio B. Joh. Majoris, theologiae t. t. professoris primarii, calculum nactus est: cujus etiam carmen gratulatorium, quod quasi *ἑπαιγμὴ* est et *ἀναξερφαλατῶσις* omnium fere, quae in Disq. illa disputantur, disputationem ipsam hodiernum ornat. Et legi meretur appendix B. Musaei ad vindicias Disq. p. 457. 458. item Tr. de syncr. et Scr. S. L. I. p. 319. 320. Quamobrem etiam B. Scherzerus in System. l. c. p. 14. licet soloecismos *κατὰ* seu *foeditatem* importantes, ac barbarismos, graecitati *ἑλληνιστικῇ* oppositos, Scripturae tribuendos negat, tamen B. Musaei Disq. de stylo N. T. commendat. Caeterum, quod de *evangelio Matthaei et epistola ad Ebraeos* disputatur: Annon libri illi primum sermone ebraeo consignati fuerint? quod patribus non paucis visum fuit: sufficit h. l. quod textus graecus illorum, qui hodie superest, seu originalis sit, seu ex alia lingua translatus, revera sit *θεόπνευστος*, adeoque in partem principii credendorum *ἀποστόλων* recte veniat. Conf. Mus. Introd. l. c. p. 261.

(g) Sane enim res ipsa loquitur, genus dicendi in Scripturis alicubi *lenius et submissius*, alibi *gravius et vehementius*; rursus alicubi *humilius, minusque contum,* alibi *magis grande contumque*; aliquando *purius*, quoad

unius linguae usum; alias aliarum linguarum idiotismis permixtum apparere: cumque auctor Scripturae primarius unus sit, ac tota Scriptura θεόπνευστος; fatendum est, Spiritum s. ipsum in suggerendis verborum conceptibus accomodasse se ad indolem et conditionem amanuensium. Vid. *Mus.* l. c. §. XIII. p. 262. 263. Hanc autem styli proprietatem, quam quidam Scripturae *formam externam et accidentalem* dicunt; ad materiam, tanquam *affectionem materiale*m, recte referri, ex dictis colligitur. Conf. *Mus.* §. XVIII. p. 272.

§. VIII. Forma, seu ratio formalis (a) Scripturae sacrae sunt ipsi conceptus (b) rerum et verborum (quorum signa sunt verba scripta), quatenus (c) mentibus scribentium divinitus sunt inspirati.

(a) Illud, inquam, per quod Scriptura sacra in esse suo *specifico*, velut per rationem *a priori et propriam*, constituitur; atque ab alia quavis Scriptura distinguitur. B. *Mus.* l. c. §. XV. p. 265.

(b) Qua ratione quidam dicunt, *formam internam* aut *formale* Scripturae, esse sensum. Vid. B. *Cundisius* ad Comp. Hutt. Q. I. p. 7. *Sensus* enim verborum Scripturae nihil aliud est, quam conceptus mentis, quibus objecta intellectui repraesentantur: et quando res ipsae sub nomine sensus intelliguntur, certum est, eas non in se, sed prout verbis et conceptibus significantur, spectari. *Musaeus* l. c. p. 269.

(c) Sicut enim Scriptura s. per sensum verbis significatur, in esse *generico* Scripturae; ita per sensum, ut est θεόπνευστος, in esse *specifico*, seu in esse sacrae Scripturae constituitur. Atque eodem redit, si dicas, *formam* Scripturae esse θεοπνευστικαν; modo haec non accipitur praecise pro *actione* inspirandi: (Sic enim ad causam *efficientem* pertinet: quod etiam observavit B. *Gerhardus* in Exeg. L. I. §. 305. p. 322.): sed *terminative*, seu prout terminatur ad ipsos conceptus rerum et verborum in intellectu hominum sanctorum, qui scripto ex-
plendi debebant. Unde etiam B. *Himmeli*us in Syntagm. *lib.* II §. 17. scribit; *formam* Scripturae internam esse *θεοπνευστικαν*. Conf. B. *Mus.* l. c. qui etiam p. 266. osten-

dit, quomodo non solum in *αὐτογράφοις* Scriptorum sacrorum codicibus; verum etiam in *ἀπογράφοις* librarium, adeoque etiam nunc hodie, Scripturae sacrae forma una et eadem maneat: scilicet, quod codices illi *ἀπογραφοί*, ad imitationem primigeniae Scripturae seu immediate seu mediate sunt concinnati: unde, multiplicatis quoad apices externos codicibus Scripturae, tamen conceptus *θεόπνευστοι* rerum et verborum iidem supersunt.

§. IX. Objecturam Scripturae (a) *generaliter* loquendo sunt res sacrae omnes, in quarum commemoratione (b) occupatur Scriptura s. *Speciatim* vero et *primario* res illae, quae ad hominum salutem per se ordinantur, et (c) *vel* ad dogmata creditu necessaria, *vel* ad vitam homini salvando convenientem spectant (d).

(a) Vocatur alias *materia circa quam*.

(b) Certum enim est, Scripturam s. stylo historico consignatam, varias res continere; quae quamvis non aequae omnes sint cognitu necessariae: suo modo tamen omnes faciunt ad aedificationem: ideoque objectum Scripturae recte dicuntur. Vid. *Mus.* Introd. §. XIV. p. 264.

(c) Sic B. *Gerh.* Exeg. L. I. §. 52. p. 72. *Legem et Evangelium dicit primaria divinae revelationis capita ad quae omnia, quae in Scripturis traduntur, revocari possint.*

(d) Et hac ratione objectum Scripturae et objectum theologiae revelatae coincidunt: quamvis et ea, quae praeter objectum primum in Scriptura sacra tractantur suo modo ad theologiam revelatam, *vel* quoad illustrands fidei ac morum dogmata, *vel* quoad ipsius Scripturae interpretationem pertineant. Vid. B. *Mus.* l. c. p. 265.

§. X. Finis CUI. (a) Scripturae sacrae sunt *in genere* quidem homines omnes, citra status ecclesiastici et secularis discrimen (b); tanquam ex Scripturis erudiendi, non aliorum solum sed et

sua (c) opera: *speciatim* vero illi, qui ecclesiae doctores (d) sunt, aut futuri sunt.

(a) Sive subjectum, cuius bono destinata est Scriptura sacra. Vid. *Mus.* §. XXIII. pag. 277. 278. Quidam nomine *objecti*, sed a *materia circa quam distincti*, appellant, aut cum addito, *objectum personale* vocant. Vid. *B. Gerh.* l. c. §. 480. p. m. 525.

(b) Patebit istud clarius, si attendatur ad *finem* cuius (de quo statim dicemus), qui ad omnes homines ex intentione Dei pertinet.

(c) Certe in veteri pariter Israelitica, et primitiva christiana ecclesia, non solum scriptura publice praelecta, et populus inde informatus; verum etiam lectio Scripturae omnibus promiscue concessa et commendata fuit: idque ex mandato divino *Deut. VI, 6. 7. verba ista. quae ego praecipio tibi, acute ingeres filiis tuis, ac loqueris de eis.* Similiter *Cap. XXXI, 11. 12.* Ubi jubet Deus, *congregato populo, viris feminisque et parvulis et peregrinis, qui in portis Israelitarum futuri essent, legere totam, quae tunc extabat, scripturam.* Et *Esaiæ XXXIV, 16.* promiscuam multitudinem alloquens propheta: *Quaerite, ait, ex libro Jehovah, et legite, unum ex his non defuturum est, etc.* Imo *David Psal. I, 2.* beatum illum praedicat, qui in *meditatione legis*, seu Scripturae sacrae, occupatur *die ac nocte* In N. T. autem Christus *Luc. XVI, 29. et 31.* non obiter in parabola, sed vi ipsius scopi parabolae, a singulis hominibus, scripta *Moysis et prophetarum* omnino evolvenda, consulenda, et quae ibi traduntur, amplectenda esse dicit. Et *Joh. V, 39. Scrutinium Scripturarum*, quo ipsi lectores in sensum Scripturae, et agnoscendum ejus *testificatione* Messiam, vitae aeternae consequendae causa, penetrare nitantur (hoc enim est *ἐρευνᾶν τὰς γραφάς*, instar eorum, qui in venas metallicas inquirunt, aut antra ferarum) populo Judaeorum commendat: sive mandato formali, sive approbatione minimum sua. Laudantur etiam Christiani, in studio legendarum Scripturarum, et scrutandi sensus, diligentius *veneti. Berrhoenses Act. XVII, 11. et Timotheus, cum puerus adolescens, imo puer esset, II. Ep. III, 15.*

(d) Nempe illi non solum suo, sed et aliorum bono, quibus ministrant, ex Scripturis erudiendi sunt. Conf-

hI. Tim. III, 16. 17. ubi Scriptura utilis esse dicitur *somini Dei*, ad opera omnia officii *sufficienter instruendo*.

§. XI. Finis CUJUS Scripturae, isque ultimus (a) est salus (b) aeterna. Intermedius, respectu quorumvis hominum, est fides (c) in Christum, respectu ministrorum ecclesiae peculiariter finis Scripturae sunt ipsae operationes ministeriales, ex revelatione divina pendentes (d).

(a) Scilicet *respectu nostri*. Aliis finis *absolute* ultimus, qui et *communis* omnium, quae a Deo fiunt aut dantur, est gloria Dei. Conf. *Gerh. Exeg.* §. 361. 362.

(b) De qua vid. quae supra de fine theologiae revelatae diximus Cap. I. §. XVII. et XVIII. p. 31. 32. nempe finis ultimus theologiae. et principii theologiae idem est.

(c) Sic *Johannes* cap. XX. evang. v. ult. finem intermedium Scripturae indicat, et cum fine ultimo conjungit, inquires: *Haec scripta sunt*, proxime quidem ad hunc finem, *ut credatis Jesum esse Christum filium Dei; et ut credentes*, finem ultimum consequamini, seu *vitam aeternam habeatis per nomen ipsius*. Caeterum non hic excluduntur actus alii, qui cum fide conjuncti sunt, sed suo modo potius includuntur: juxta ea, quae de fine theologiae revelatae intermedio diximus Cap. I. §. XIX. p. 32 seqq.

(d) Sive *πάντα ἔργα ἀγαθὰ* illa, quae Paulus recenset, et ad quae, tanquam ad finem consequendum, Scripturam utilem esse dicit: videlicet ad *διδασκαλίαν*, seu *informationem hominum* in his, quae sunt scitu necessaria, quoad fidei articulos ac totam doctrinam Christianam: ad *ἐλεγχον*, *ostensionem*, seu *refutationem* errorum cum veritate coelesti pugnantium; porro ad *ἐπανόρθωσιν* seu correctionem morum inordinatorum, per increpationes et correptiones, quibus abstrahantur homines a peccatis; denique ad *παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ*, sive *exhortationem ad justitiam*, sive ad justam et sanctam vitae conversationem *II. Tim. III, 16*. Vid. *Gerh.* in Comm. ad h. l., ubi etiam docet, quomodo *παράκλησις* seu *consulatio*, cujus, tanquam finis, causa Scriptura consignata di-

citur 1. Rom. XV, 3. vel sub διδασκαλίᾳ, vel sub παιδείᾳ comprehendatur. Nimirum quatenus vel doctrinam de cruce, ejusque origine, Deique immittentis intentione; simul testimonia gratiae divinae sub ratione revelationis divinae exhibet: vel ad patientiam hortatur Christianos. Atque ita simul patet, fines hos, etsi non sint fines scripturae in se simpliciter spectatae, sed potius in ordine ad ministerium ecclesiasticum peculiariter consideratae: consequenter tamen dirigi ad fidem in Christum: quoniam ministri ecclesiae, docendo, redarguendo, corrigendo, et instituendo alios, id agunt, ut homines ad fidem in Christum, et quae eam perpetuo comitatur, ad sanctimoniam vitae perducantur, perductique in his conserventur. Vid. Mus. Introd. l. c. §. XXII. p. 277.

§. XII. Inter affectiones Scripturae s. primum (a) locum obtinet ejus auctoritas (b), seu dignitas (c) manifesta (d), movens intellectum humanum, ad assensum (e) dictis ejus; et voluntatem ad obsequium (f) ejus mandatis praebendum.

(a) Sic enim apparet, quomodo Scriptura s. obeat munus objecti formalis theologiae revelatae.

(b) Quam graece ἀνθεντίας dixeris: prout apud Jurisconsultos *authentica* instrumenta et scripta dicuntur, quae certam et justam habent auctoritatem ut ad assensum, vel etiam obsequium obligare possint.

(c) Conf. B. Cundis. in not. ad Comp. Hutt. L. I. Q. I. p. 20.

(d) Non enim, ex usu loquendi, in auctoritate esse, aut auctoritatem habere dicitur, nisi cujus dignitas, qua assensum aut obsequium meretur, ita cognita est, ut animos eo alliciat.

(e) Qua ratione auctoritatem Scripturae quidam ἀξιονομίας, alii ἀντινομίας appellant; id est, auctoritatem in *dicendo* aut *testificando*, ut habeatur *fides*.

(f) Cui respondet vocabulum ἐξουσία, seu *potestas*, velut imperantis: sive auctoritas in praeciando.

§. XIII. Atque haec Scripturae auctoritas ~~est, et absolute~~, seu quoad rem (a) spectata ab ~~auctore~~ Scripturae, Deo, unice (b) dependet, et ex

ejus veracitate (c) ac potestate (d) summa et infinita resultat.

(a) Nempe auctoritas *primo* et per se competit ipsi auctori alicujus dicti aut scripti, v. g. legis, mandati, etc. ac *fundamentum* auctoritatis *remotum* est perfectio auctoris in se spectata: *proximum* perfectio ejus cognita. Inde autem, seu propter dependentiam dicti aut scripti ab eo, qui auctoritate valet, ipsi quoque dicto aut scripto tali competit auctoritas; et sic Scripturae sacrae auctoritas in ipsa *θεοπνευσία* seu dependentia a Deo, tanquam ab auctore, ejus summa perfectio omnibus cognita est, fundatur. Vid. B. Mus. Introd. P. II. C. III. §. I. et IV. p. 282. et 288.

(b) Non autem a causa minus principali: sicut nec aliae Scripturae ab amanuensibus, sed ab eo, qui eas composuit aut in calamum dictitavit, auctoritatem habent. Mus. l. c. §. III. p. 289. Atque inde patet, quod Scriptura sacra nec ab ecclesia habeat auctoritatem; quippe quae illius auctor et causa efficiens non fuit. Mus. l. c. p. 290.

(c) Sicut enim Deus propter infinitam scientiam ac bonitatem suam, summe verax est in dicendo, ut nec falli nec fallere possit; unde illi loquenti merito assensus commodandus est: ita Scriptura sacra, per suam a Deo verace dependentiam, similiter digna est assensu omnium hominum.

(d) Nam sicut Deus jure creationis supremum in homines, tanquam creaturas, habet dominium, cujus vi homines ad obsequium sibi praebendum obligare potest; ita Scriptura, per hoc, quod est Dei verbum, digna quoque est, cujus praeceptis homines omnes obsequium praestent. Conf. Mus. l. c. §. VI. p. 289.

§. XIV. Quoad nos autem, seu ut nobis constet (a) Scripturam s. dignam esse, cui fides et obsequium praestetur; notas esse oportet non solum ipsas perfectiones Dei, verum etiam Scripturae a Deo dependentiam seu *θεοπνευσίαν* (b).

(a) Conf. h. l. §. XI. not. (c).

(b) Itaque haec notitia, licet *non sit pars constitutiva* auctoritatis Scripturae. neque *causa vel fundamentum* aut *pars fundamenti* illius in se spectatae; id est, dignitatis, quam auctoritatis nomen in casu recto importat: *conditio* tamen est, ex parte hominum, quorum animi per dignitatem Scripturae *cognitam*, ad fidem et obsequium moveri debent, necessaria. *Mus.* §. XI. p. 292.

§. XV. Auctoritas Scripturae, quatenus spectat assensum (a) dictis ejus praebendum, *dupliciter* (b) considerari potest: *partim* praecise in ordine *ad causandum assensum* credendorum: per quem Scriptura habet, quod est *principium cognoscendi et objectum formale* fidei ac theologiae revelatae (c): *partim* in ordine *ad dignoscendas* ab ipsa Scriptura *θεοπνεύστως* et verace, *Scripturas et doctrinas* alias, quae de rebus fidei ac morum agunt: qua ratione Scriptura habet, quod est *canonica*, seu quod est *norma* ac regula discernendi verum a falso (d).

(a) Atque haec illa est, quam theologi communiter nomine auctoritatis Scripturae *simpliciter* intelligunt, in eaque explicanda fere unice occupantur. Ac fatendum est etiam, eandem esse ordine doctrinae *priorem* altera, quae importat vim obligandi ad obsequium mandatis ejus praebendum: quippe quae etiam nihil difficultatis habet, ubi illa ostensa fuerit. Vid. *Mus.* l. c. §. XIV. p. 294.

(b) Quamvis enim *una* et eadem sit *auctoritas* Scripturae, in Dei veracitate ac dependentia Scripturae a Deo fundata, per quam ipsa, *cum* in ratione motivi formalis ad causandum fidei assensum; *tum* in ratione normae ad examinandas ac dijudicandas quaslibet Scripturas et doctrinas alias, constituitur; sicuti tamen Scriptura *paulo aliter* adhibenda est per modum motivi formalis *ad causandum* assensum fidei (quippe quo munere doctrina Scripturae in quavis lingua fungi potest); *aliter* per modum *normae* ad dignoscendum verum a falso (quod Scri-

ptura in textu primigenio tantum praestat): ita de auctoritate Scripturae ratione utriusque habitudinis merito distincte agendum est. Vid. *Mus.* I. c. §. XV. p. 295.

(c) Quam forte auctoritatem *motivam fideique causativam* dixeris.

(d) Dicitur alia auctoritas *canonica* seu *normativa* veri et falsi. Conf. *Mus.* I. c.

§. XVI. Auctoritas Scripturae in ordine ad causandum fidei assensum spectata, notitiam duorum principiorum complexorum requirit: Unum est: *Quaecunque Scriptura Deo inspirante consignata est, illa certo et infallibiliter vera est.* Alterum: *Scriptura sacra Deo inspirante consignata est* (a). Prioris principii veritas fere dubio (b) caret. De posteriore vero paulo plenius dispiciendum est: quatenus *vel* de notitia fidei *humanae* (c), qua Scripturae sacrae origo divina innotescit; *vel* de notitia fidei *divinae* (d) sermo est.

(a) Confer. quae §. XIII. diximus.

(b) Est enim naturaliter atque evidenter, ex ipsis terminis apprehensis, notum.

(c) Quo nomine intelligitur notitia ejusmodi, cujus ratio assentiendi ultima est testificatio humana, aut alia ratio probabilis, *opinionem* gignens, seu ut judicetur, *credibile* esse, quod Scriptura sacra non sit humani ingenii inventum; sed a Deo ipso profecta vereque divina.

(d) Id est, de cognitione *simpliciter certa*, et formidinem omnem oppositi excludente, ob certitudinem divinae revelationis sive testificationis prorsus infallibilem, qua velut ratione assentiendi ultima nitatur.

§. XVII. Argumenta, quae divinam Scripturae originem humana fide agnoscendam, seu credibilem, declarant (a) alia *interna* sunt, sive ex intrinseca Scripturae natura ac proprietatibus ejus

desumta: alia *externa*, seu extra Scripturam aliunde desumta.

(a) Quanquam enim divinam fidem Scripturae sacrae praebendam ipsa non gignant, non tamen nullum, sed egregium praebent usum, videlicet, ut contemptus et temeraria iudicia de doctrina non satis cognita coërceantur, ac potius ingenerata animis hominum opinativa quaedam, vel fidei humanae notitia de divina Scripturae origine, praeparentur illi atque inducantur ad Scripturam s. cum studio et desiderio discendi legendam ac meditandam: ut remotis obstaculis, Scriptura ipsa porro cum concursu Dei fidem divinam sibi praebendam producat: prout ex sequentibus patebit.

§. XVIII. Interna argumenta alia ex parte *materialis* sui styli; alia ex parte *formalis*, seu sensus Θεοπνεύστου et rerum significatarum occurrunt.

Vid. *Mus.* Introd. P. II. Cap. V. S. I. seqq. p. 305.

§. XIX. Ad priorem classem pertinet styli simplicitas (a), conjuncta cum gravitate, solo Deo digna (b); quodque non raro expresse sub ipsius Dei nomine (c) proponuntur credenda atque agenda.

(a) *Non*, quasi dictio *confusa et commixta* sit; sine connexionione et ordine verborum ac rerum (quod omnino falsu mest): *sed* quia Scriptura non utitur verborum lenociniis et *fucō eloquentiae* secularis, ad captandos animos accommodato.

(b) Scilicet quod quae *credenda* sunt, etsi maxime sublimia ac difficilia, tamen sine demonstrationibus, per *audaces assertiones*; quaeque *agenda* aut *omittenda* sunt, etsi et ipsa ardua ac molesta, tamen velut *pro auctoritate* et hominibus quidem *omnibus*, etiam illis, qui superstiti in terris neminem habent, *praecipiendo* aut *prohibendo* proponuntur. *Mus.* l. c.

(c) Seu quod tales occurrunt *verborum formulae* quibus Deus introducitur loqui aut testificari, seipsam esse, qui, per ministros suos, v. g. prophetas, hoc illud enuntiet. Quamvis enim, quatenus Deus ipse, sic cum aliis, ita et cum hac parte seu doctrina Scripturae sacrae, virtutem suam coniungens, efficaciter in hominum animo operatur, non tam fides humana, quam divina ortur; quod etiam agnoscit B. Mus. in Quaest. de Syn et Scr. L. I. Q. I §. VII. p. 84. et 195. Conf. A. Führ. Erklärung pag. 40. Quando tamen argumenti spectatur *praecise*, quatenus ad *stylum et formulas querendi* pertinet; fatendum est, fieri posse ac solere, etiam pseudoprophetae ac seductores talia dicta perferant: unde et B. Joh. Schroederus in Opusc. de principio theol. sect. I. Q. VII. n. 1. monet, argumenti hoc unum ex illis esse, ex *quibus sigillatim sumtis non proclive sit concludere, quod planum est*. Et B. J. Muellerus Atheis. dev. p. I. cap. III. num. III. p. 111. itemque B. Huelsemannus in Comm. ad Jerem. cap. aphor. III. theol. p. 42. consentiunt. Interim et hoc certum manet, et ad credibilem reddendam Scripturarum originem divinam non parum facit, quod, quando de editoribus Scripturae aliunde (v. g. quod personae infantes aut suspectae, vel ex materia substrata, vel ex defectu complementi praedictionum, etc.), praesumi non potest, quod falso aut fallaciter locuti fuerint; utique vero prorsus consentaneum sit, Scripturam eam, quae cum tanta asseveratione Deum auctorem refert, non esse hominum inventum, sed verum Dei ipsius verbum. Co. Mus. Introd. l. c. p. 309.

§. XX. Ad posteriorem classem internorum argumentorum pertinent ea, quae petuntur a proprietatibus alicujus Scripturae, si quam hominibus ad salutem instruendis divinitus destinata esse vel ipsa naturali ratione iudice existimandum sit quales (a) sunt: *veritas* assertionum, sine admittis erroribus (b): *sanctitas* (c) perfecta, exclus omnibus, quae inhonesta aut indecora sunt: *sufficiencia* (d) eorum, quae tanquam credenda agenda tendentibus ad salutem proponuntur.

(a) Vid. *Mus.* Introd. l. c. §. VI. VII. pag. 317. 318. Et B. *Huelsen.* Prael. in F. C. A. I. c. II. §. IV. p. 216. 317. Eodem vero, quantum ad rem attinet, redeunt, quae ab aliis ita proponuntur, ut referantur ad *perfectiones ipsius auctoris* Scripturae vere divinas: v. g. ad *veracitatem sanctitatem, sapientiam et bonitatem* plane perfectam auctoris Scripturae, quatenus haec *ex ipsa Scriptura* relaceant: quod facta collatione haud difficulter patebit.

(b) Sicut enim ab hominibus ad salutem aeternam perventuris requiritur vera cognitio Dei, et quae ad cultum ejus pertinent: ita ad Scripturam seu doctrinam, hominibus salutariter informandis divinitus concessam, vel ipsum naturae lumen requirit veritatem dogmatum ab omni errore puram.

(c) Nempe sicut ab hominibus salvandis requiritur vita sancta, seu legibus divinis conformiter instituenda: ita Scripturam, verae religioni et saluti hominum destinatam, sanctam esse oportet, ut, quae ad sanctitatem vitae pertinent, ita tradat, ne quid turpe aut alienum ab honesto ac decoro ipsa proferat.

(d) Alias enim, nisi ea, quae creditu factumque hominibus salvandis sunt necessaria, in tali Scriptura tradantur omnia, sine defectu; Scriptura ipsa ad salutem perducere poterit neminem.

§. XXI. Veritas Scripturae probatur (a) *partim per inductionem* omnium dogmatum, quae salutis causa in ea traduntur, et *vel* ex ipso lumine naturae (b) cognosci possunt, *vel* lumen naturae excedunt (c); quorum nullum falsitatis convinci potest: *partim ex consensu* (d) librorum veteris et novi testamenti, omniumque partium inter se: *partim collatis vaticiniis* rerum futurarum contingentium, talium cumprimis, quae praecise ex Dei et hominum voluntate libera pendent, *qua eventu* (e) seu complemento, accurate illis *respondente*.

(a) Vid. B. *Mus.* l. c. §. VIII. p. 319.

(b) Haec enim, v. g. de Deo, ejusque essentia, attri-

butis, providentia, cultu ac vita juxta voluntatem I recte instituenda, traduntur in Scripturis non solum rationi per omnia convenienter; verum etiam simpliciter certius et aliquando perfectius, quam pro hoc corrupturae statu per rationem sibi relictam cognosci posse. Unde non solum veritas Scripturae quoad haec ipsa demata patet, ac talis quidem, quae Deum, cujus perfecturae vim naturae et rationis humanae immensum supergreitur, ejus auctorem arguit; verum etiam argumentum, scitur, quo colligatur, Scripturam hanc etiam in aliis quae tradit, quaeque lumen naturae excedunt, itidem veram atque a Deo profectam esse. *Musaeus* l. c. §. 2 p. 121. 122. et §. XIV. p. 334.

(c) Atque ex his alia quidem cadunt sub lumen naturae secundum genericam quandam rationem; excedunt vero illud secundum suam rationem specificam: v. g. creatione hujus universi et primorum hominum; statu hominum cum integritatis, tum corruptionis; fine ultimo seu beatitudine hominis: quae non tantum luminis naturae revera non adversantur; verum etiam quando cognita sunt ex revelatione in Scripturis comprehensa, naturalem nostram cognitionem perficere, ipsi quoque defectum, velut sublimiore quadam cognitione accedente, supplere, ductu luminis naturae ipsius cognoscere possunt. Unde rursus colligere licet; non solum Scripturam in talibus esse veram; verum etiam DEO auctori omnino dignam, imo non hominibus, sed DEO revelari tribuendam. Vide *Musaeum* l. c. §. XII. p. 324. seq. et §. XV. p. 336 seqq. Alia vero lumen naturae simpliciter excedunt, v. gr. de trinitate personarum divinarum in una essentia, de incarnatione, deque duabus personis et unitate personae Christi, de redemptione generis humani per Christi passionem et mortem, de justificatione per fidem in Christum, de resurrectione mortuorum, visione Dei intuitiva et clarificatione corporum, in quibus beatitudo nostra sit constituta, etc. quae hoc ipso quod tanquam mysteria a Deo ad salutem nostram velata commendantur, pro veris ac certis, neque ab homine excogitatis, sed Deo supernaturaliter revelatis primis cognitis et in literas relatis, haberi merentur et Scripturam etiam in reliquis suis partibus, atque ad totam, veram et a Deo profectam esse arguunt. *B. Musaeus* l. c. §. XVI. p. 338 seqq. Nam quamvis haec

mysteria rationi corruptae (id est, suorum principiorum ductum ita sequenti, ut per μεταβασιν εἰς ἄλλο γένος ad res divinas transferat, quae non omnino, sed forte tantum in sphaera rerum naturalium universaliter vera sunt); *contradictionem* involvere *videri* possint: sufficit tamen *contradictionem veram* in istis mysteriis (seu, quod idem simul affirmetur et negetur de eodem secundum idem et eodem tempore); evidentissime *demonstrari non posse*. Vid. B. Mus. l. c. p. 341 seqq.

(d) Sane quod scriptores tam *multi*, ingenio, educatione, moribus *dissimillimi*, quidam etiam locorum ac temporum intervallis longissime *sejuncti*, deficiente occasione communicandi secum invicem animi sensa in literas referenda; tamen *in materia* tam *gravi*, tamque sublimi, *religionem* ac *salutem* hominum attinente, in *unam sententiam*, tam egregie et ubique conspirant, id veritatem Scripturae sic ostendit, ut simul in *unum* et eundem totius Scripturae *auctorem*, et *conceptus* scripto exprimendos *singulis* atque *omnibus* illis *inspirantem*, uno verbo, Deum, spectare jubeat. Musaeus l. c. §. XVI. p. 345. Nam quae alicubi occurrunt, et cum aliis pugnare videntur, loca *obscuriora* aut *difficiliora*; non ideo revera cum illis *pugnant*: ac potius pridem, interpretum eruditiorum opera, *conciliata* fuerunt. Vid. Mus. l. c. p. 346 seqq.

(e) Nam *futura contingentia* ejusmodi certo et infallibiliter praesciri ac praedici nequeunt, nisi a Deo, cujus scientia infinita est (ut infra in L de Deo videbimus): itaque Scripturam s. quae plena est talibus vaticiniis eventu comprobatis, v. g. de his, quae adventum Messiae ejusque circumstantias; item fata populi Judaici, etc. attinent; ita esse *veram* cognoscitur, ut a Deo *omniscio et verace* profectam esse credendum sit. Conf. B. Mus. l. c. §. XVIII. p. 364 seqq.

§. XXII. Sanctitas Scripturae per inductionem omnium verae religionis partium (a), quibus homo, cum directe ad *Deum*, tum ad *seipsum*, tum ad homines *alios*, juxta voluntatem Dei, *aeternamque* ejus legem ordinatur, quaeque in *Scriptura* sacra perfectius, quam alibi traduntur (b), constat (c).

(a) Vid. *Mus.* l. c. §. XIX. p. 368 seqq.

(b) Vid. quae modo diximus ad §. XIX. not. (c).

(c) Atque ita simul agnoscitur, Deum sanctissim
esse ejus Scripturae auctorem.

§. XXIII. Sufficientia Scripturae sacrae salutem, prioribus affectionibus stantibus, utiq
necessario admittenda est, nisi ostendi possit, a
quid creditu aut factu necessarium esse homi
salvando, quod in illa non contineatur (a). I
terim vero ea vel exinde cognosci potest, qu
rationem *reconciliandi hominis peccatoris cu*
Deo, quam nulla alia religio aut Scriptura ti
dit, Scriptura sacra tam clare et perspicue mo
strat (b).

(a) Et quia nemo hominum omnia illa, quae hom
salvando scitu et factu sunt necessaria, nisi Deo re
lante, nosse ac docere potest (nam et theologiam na
ralem insufficientem esse, supra ostendimus cap. I. §. VI
p. 19.): porro patet, Scripturae hujus, quae sufficit
salutem, auctorem esse Deum. Conf. *Mus.* l. c. §. X
p. 373. et 377.

(b) Exhibet enim rationem expiandi peccata per
crificium mediatoris, a Deo ipso constituti, plane ad
randam: quam gentiles per *κακοζήλιαν* suam inepte ir
tantes, hoc ipso praestantiam ejus vel imprudentes ca
firmant. Conf. *Mus.* l. c. p. 374. 375. 376.

§. XXIV. Inter argumenta *externa*, quib
Scripturae divina origo probatur, *primum* occur
antiquitas (a), seu quod Scriptura, ratione *doct*
nae fidei ac morum, *partim* cum ipsa mun
origine (b) coepit; *partim* paulo post ipsis p
mis hominibus innotuit: ratione *vocum* Scriptaru
vero, omnium gentilium libros aetate (d) ant
cedit.

(a) Quae quidem suo modo ad signa interna referri posset, quatenus duratio rei a re ipsa tantum ratione differt: hic tamen spectatur, habita ratione *temporis*, quo duratio rei mensuratur, quodque duratio rei ipsi extrinsecum est. Vid. *Mus.* l. c. Sect. II. §. I. p. 378.

(b) Si spectemus eam doctrinae partem, quae praeciso statu peccati, homini cognoscenda erat, de Deo et culta ejus, deque vita justae et sancte degenda: quae deinceps relata est in 8. Scripturas. *Mus.* l. c.

(c) Quod attinet ea, quae homini peccatori cum Deo reconciliando sunt cognitu necessaria: quo spectat *παρακαλεῖσθαι*, *Gen.* III, 15.

(d) Vid. *Justin. Martyr.* Paraenes. ad Gentes pag. m. 18. seqq. *Tertullianus* in Apolog. cap. XIX. p. m. 711. 712. *Eusebius* in Prooem. Chron. *Augustinus* de C. D. Lib. XVIII. Cap. XXXIV. T. X. Op. p. m. 233. Conf. *Phil. Mornaeum* de Verit. Rel. Chr. Cap. XXIV. p. m. 405. *H. Grotium* de V. R. Chr. L. I. §. XV. XVI. p. 28. seqq. *I. H. Ursinum* Exerc. de Zoroastre etc. ubi etiam probare nititur, *primi omnino libri scriptorem fuisse Moysen*.

§. XXV. *Alterum* argumentum desumi potest ab ipsorum hominum, qui Scripturam sacram consignarunt, cum *notitia* rerum tradendarum (a), tum *studio veritatis* sincero, absque ullo partium aut affectuum (b) studio: unde illos fide dignos esse, haud difficulter agnoscitur (c).

(a) *Partim* enim recensent *historias* rerum a se, vel suo tempore, et quibus ipsi interfuerunt; vel etiam anterioribus temporibus gestarum: omnium autem, quas recensent, sese gnaros fuisse, ipso opere ostendunt: *partim* dogmata e lumine naturae cognoscibilia sic proponunt, ut illorum cognitionem, qua alios superant, in ipsis mireris: *partim* denique exponunt, quae rationis captum excedunt, ubi non minus; imo si cogites, plerosque ex illis idiotas, ac literarum, artium et sententiarum rudes fuisse, omnium maxime deprehendas, ac tanquam divinitus collatam aestimes, notitiam plane eximiam. Conf.

Mus. l. c. §. II. p. 383. seqq. *H. Grotium* de V. R. Christian. L. III. §. V. p. m. 208.

(b) Sane tantum abest, ut vel *metus periculi*, vel *spes* lucri aut commodi privati, illos, sive ad *scribendum*, sive ad quaedam inter scribendum *dissimulanda*, aut *aliter*, quam res ipsa posceret, efferenda, permovisse dici possit; ut potius ex adverso scripta ipsa testentur, quod *nec* adulari aliis, aut gratiam captare, *nec* naevos suos ipsi dissimulare, *neque* odia, persecutiones et extrema pericula cum veritatis detrimento declinare didicerint. Vid. *B. Mus.* l. c. p. 387. seqq. et quae ex *B. Aeg. Hunni* Tract. de majestate Scripturae arg. X. adducuntur. Adde *H. Grot.* l. c. §. VI. p. m. 210.

(c) Nempe sicut omne *falsum*, vel ab *ignorantia*, vel a *mala voluntate* proficiscitur; ita *notitia et veritatis studium* scriptorem *αἰώνιον* faciunt.

§. XXVI. Accedit *tertium* argumentum a *miraculis* (a) petitum, quibus scriptores sacri et suam *missionem* (b), et *doctrinae* a se propositae originem divinam (c) ostendunt.

(a) Quo nomine intelliguntur opera aut effectus praeter ordinem totius naturae creatae producti, quique non nisi divina virtute produci possunt.

(b) De miraculis *Moyſis*, quod coram populo edita, multa, insignia, ac liquidissimis testimoniis memoriae mandata, denique vere divina et a praestigiis satanae alienissima fuerint, vid. *B. Aegid. Hunnius* l. c. arg. XIII. T. I. Op. fol. 21. 22. 23. Par autem est ratio miraculorum, quae *prophetae*, *Christus* ipse et *apostoli* patrarunt, seu quae divinitus edita, ipsorum missionem, et doctrinam a Deo profectam, ostendunt: quorum copiam ipse sacer codex exhibet. Vid. eund. arg. XIV. et conf. *Mus.* l. c. §. XIII. p. 391. seqq. Quod autem miracula *Petri* et aliorum sub initium N. T. etiam gentilibus innotuerint; docet *H. Grotius* de V. R. Chr. l. c. §. VII. p. 212. 213.

(c) Nempe Deus *miraculose* operando *non assistit seductoribus*, ad fallendos hominum animos, seu ut persuadeantur, eos esse divinitus ad docendum missos, ideo-

que audiendos: sed *his*, quos tanquam *vera et salutaria* proposituros, ipse revera *misit*.

§. XXVII. Sequitur (4.) ecclesiae per orbem terrarum diffusae (a), jam inde ab apostolorum temporibus concors et plane consentiens testimonium (b) de origine Scripturarum divina.

(a) Coetus, inquam, illius, qui Scripturae Θεοπνευστων agnoscit: simul autem florem generis humani constituit, et in quo bonae artes ac disciplinae, honestique mores magis, quam usquam alias, vigent.

(b) Neque enim credibile est, tam innumeram per totum orbem dispersam hominum prae aliis praestantium multitudinem in mendacium ejusmodi conspirasse aut conspirare potuisse, ut libros istos, quamlibet a carnis sensu et φιλαυτιᾳ humana abhorrentes, tanto in pretio haberent, ac velut uno ore testarentur, divino afflatu fuisse scriptos; si tamen eos suus cujusque scriptor humano studio judicioque confecisset. Conf. B. J. Schröderum de Princ. Theol. Cap. I. n. XII. et XIV. B. Mus. l. c. §. IV. p. 423. seqq.

§. XXVIII. Speciatim (5) notanda est martirum (a) utriusque sexus, variaeque aetatis ac gentis innumerabilium, innocentiae quoque et sanctitatis laude conspicuorum, in edendo, vel inter gravissimos cruciatus ac suo sanguine et morte obsignando, testimonio de doctrinae illius veritate atque origine divina, constantia et robur plus quam humanum (b).

(a) Nempe hi, quamvis pars ecclesiae, peculiare tamen testimonium de doctrina Christiana tulerunt, non verbale tantum, sed maxime reale: occasione speciali ex persecutionibus praestita. Mus. l. c. §. V. p. 444. 445.

(b) Quis enim crederet, homines istos, tam multos, tamque varios, rationis usu pollentes ac virtuti deditos, neglectis et velut conculcatis omnibus rebus terrenis, honore, opibus, familia, vita ipsa; singulos non solum, sed

agminatim, et per voluntariam tolerantiam acerbissimorum malorum, quibus se facile subducere potuissent; pro doctrinae illius divina origine adeo pugnatueros fuisse, nisi eam talem esse, intime apud animum, per ipsam Dei virtutem convicti, et in malis istis sustentati et confirmati fuissent? B. Mus. l. c. p. 445, seq. Conf. Schröderum l. c. n. XI. Grotium lib. II. de V. R. Chr. §. XXII. p. m. 196. seqq.

§. XXIX. Accedunt (6) doctrinae Christianae tam *felix et subita* per totum terrarum orbem *propagatio* (a), et (7) inter tot persecutiones *admiranda conservatio* (b).

(a) Praesertim si expendas *obstacula* illa, cum ex parte *hominum convertendorum*, jam tunc aliis sacris curisque terrenarum rerum implicitorum; tum ex parte *ipsius doctrinae*, rationis captum supergredientis, tamque *difficilia* postulantis aut praenunciantis; tum ex parte *proponentium* doctrinam illam, hominum, nec facundia, nec sapientia humana excellentium, ac potius in mundo contemptorum; tum denique ex parte *adversariorum* potentiorum atque callidiorum: quae omnia propagationem illam doctrinae impeditura videbantur. Unde facile est agnoscere vim divinam, quae impedimentis illis omnibus superior corda hominum occupaverit, ac de divina origine ejus doctrinae certos reddiderit. Conf. Mus. l. c. §. VI. p. 448. 449. Hunnium l. c. argum. XV. p. m. 33. seqq.

(b) Eadem prope ratio est conservationis, quae propagationis doctrinae: atque agnoscenda virtus et efficacia divina, cum quoad fidem in cordibus hominum producendam et roborandam, tum etiam quoad coercendos ac retundendos, sine vi humana, tot ac tantorum hostium insultus. Conf. Mus. l. c. §. VII. p. 449. seqq. et Hunnium arg. XVI.

§. XXX. Neque negligenda sunt (8) *testimonia* reliquorum orbis terrae *populorum*, quod, quamvis a sacris illis alieni, tamen rebus gestis populi Dei (a), atque ipsi doctrinae (b), vel imprudentes perhibuerunt.

(a) Vid. quae de *gentilibus* prolixius recenset B. Hunnius l. c. argum. VI. p. 39. seqq. quaeque in compendio exhibet B. Schröderus l. c. n. XV. De *Judaeis* quoque, facta Christi, quae vere miraculosa erant, agnoscantibus, (quamvis ea, blasphemo ausu, magiae adscribant:) et *Muhamedanis*, Christum tanquam prophetam a Deo missum et miraculis clarum celebrantibus, iidem videri possunt.

(b) Huc enim pertinet, quod religio *pagana* sponte defecit, simul ac humana auxilia defuerunt; quodque Christianae religionis quaedam dogmata ipsis gentilium sapientibus probata leguntur; ea vero, quae difficiliora illicprehenduntur, praestant tamen his, quae pagani peculiariora, nec minus difficilia creditu, imo plerumque absurda, habent: quodque sacra religionis antiquioris et verioris, ipsi per *κακοζήλιαν* quandam, imitantur. Vid. Grotius Lib. IV. n. X. et XII. p. 282. 286. Hoornbeekius de conversione Indorum et gentilium. *Judaei* vero non solum ex Scriptura V. T. quam retinent, verum etiam traditionibus suis convinci possunt, venisse Messiam, eumque esse Jesum Nazarenum, in quem proinde credendum, ejusque tantum merito consequenda sit salus. Vid. Grotius Lib. III. de V. R. Chr. integro: Mornaeus de V. R. Christ. Cap. XXIX. XXX. XXXI. Hoornbeek. Lib. de convertendis Judaeis. *Muhamedanam* vero religionem constat farraginem quandam esse ex diversis religionibus conflata, quae per se ipsam evertitur, et facta collatione cum Christiana, fascies submittere cogitur. Vid. Grotius Lib. VI. integro.

§. XXXI. Denique etiam (9) accenseri merentur exempla *vindictae* divinae (a) manifesta atque admiranda, adversus *persecutores et violatores* hujus doctrinae (b).

(a) De quibus vid. Hunnius arg. XXI. Schröderus num. XIII.

(b) Haec enim ostendunt, Deum Scripturam ipsam, ~~quae~~ a se profectam, agnoscere et coli velle, quando, in ~~his~~, qui secus agunt, tam graviter animadvertit.

§. XXXII. *Divinam* fidem, qua *Scripturae* sacrae ex parte *formalis* (seu sensus aut doctrinae) divina origo (a) agnoscatur, *doctrina ipsa* *Scripturae* omni tempore (b) gignit, quatenus cum attentione lecta, aut voce docentis proposita, explicata et auditu percepta, *per se immediate* (c) quidem, sed *virtute* (d) *divina*, quam sibi semper et indissolubiliter conjunctam (e) habet: adeoque concurrente et virtutem hanc exserente Deo, *intellectum* quidem hominis illuminat, seu excitata cogitatione sancta et objecto congrua, in assensum inclinat (f): *voluntatem* vero ejus allicit ac movet (g), ut intellectui assensum, sibi ipsi (doctrinae in *Scripturis* comprehensae) tanquam a Deo profectae, praebendum imperet; et sic intellectum ipsum ad *assentiendum*, sub ratione revelationis divinae, determinet (h).

(a) Utique enim ad assensum fidei divinae, doctrinis revelatis praebendum, requiritur, ut ipsa illarum revelatio fide divina credatur. Vid. *Mus.* Introd. P. II. cap. VI. §. II. p. 463 seqq.

(b) Nempe conceptus, per revelationis actum olim in sacrorum scriptorum intellectu producti, verbis *Scripturae* adhuc hodie comprehensi exstant; et per verba *Scripturae*, sive docentium voce, sive *Scripturarum* lectione, ad nostrum intellectum transmissa, hodie in nobis similiter produciuntur, moventque intellectum in assensum supernaturalem dependentiae suae a Deo. Vid. *B. Mus.* I. c. §. XII. p. 468 seqq.

(c) Seu ita, ut ratio assentiendi fidei divinae ultima sit ipsa revelatio divina in *Scripturis* comprehensa, in qua sistat assensus; neque in aliam revelationem distinctam, aut qualemcumque rationem assentiendi ulteriorem, resolvatur. *Mus.* I. c. §. II. p. 466.

(d) Nam revelatio divina, seu *Scriptura* sacra, per se sola *citra supernaturalem Dei concursum*, non est completa ratio motiva intellectus in sui, aut suae a Deo

dependentiae, assensum supernaturalem. *Verba* enim, ut talia, et praeciso omni concursu Dei supernaturali, non possunt intellectum ulterius movere, quam ad simplicem rerum, quas significant, apprehensionem: *res* autem verbis revelationis intellectui repraesentatae, etiam tunc, quando apprehenduntur, in se inevidentes sunt; et quamvis sua bonitate insigni polleant, qua voluntatem in consensum trahere et ad imperandum intellectui assensum movere, videri possent: quia tamen voluntas, in ordine ad spiritualia, natura inepta ac velut mortua est, ideo voluntas, deficiente supernaturali Dei concursu, non movetur ad imperandum intellectui assensum. *Mus.* l. c. §. V. p. 481. 482.

(e) Quamvis enim *autoritas* Scripturae et ejus *efficacia* confundi non debeant; certum tamen est, hanc cum illa eatenus conjungi, quatenus concursus Dei, seu potentiae ejus, per quam Scriptura efficax est: in ordine ad dependentiam Scripturae a Deo, assensu fidei cognoscendam, requiritur. *Mus.* l. c. p. 490. De hac autem virtutis divinae cum verbo divino conjunctione, plura videbimus infra, ubi de efficacia Scripturae agendum erit.

(f) Nempe alias intellectus hominis, sibi relictus, quando cogitationes suas in doctrinam sacram scripto aut viva voce sibi propositam, et vi verborum simplici apprehensione cognitam, defigit, adhibitoque judicio de ejus veritate aut falsitate (humana aut divina origine) disquirat: ineptus potius est, instar coeci, ad recte judicandum, imo inclinatus potius ad negandum, quae affirmantur, et affirmandum, quae illic negantur: juxta *I. Cor. II, 14*. Itaque, ut ad rectius judicandum, assensumque commodandum inclinetur, divinae virtutis concursu indiget. *Conf. Mus.* l. c. §. VIII. p. 492 seqq. 509. 510.

(g) Nam, quia objecta spiritualia nobis inevidentia sunt; ideo ad superanda, quae ex parte intellectus oboriri solent, judicia perversa, et actuale eumque supernaturalem assensum doctrinae sacrae praebendum, necessarium est, ut voluntas (quae alias conditionem intellectus natura corrupti sequitur, et mortua est ad spiritualia, seu ab illis alienata. *Eph. II, 1. Col. II, 13*), divinitus excitata, in consensum trahatur, ejusque imperio intellectus (nihil quicquam obstantibus, quae hinc inde emergunt, dubitantibus), ad assensum determinetur. *Conf. Mus.* l. c. §. IX. p. 516 seqq.

(h) Probantur autem ea, quae diximus (1) ex *I. 2. II, 13.* ubi Paulus, hilarius animo, et *gratias agens* memorat, quod auditores sui *λόγον ἀκοῆς, sermonem* se viva voce praedicatum *audituque perceptum, perint, non ut sermonem hominum, sed, sicut est re ut Dei sermonem:* adeoque doctrinam illam esse a profectam, agnoverint: addit autem, id inde factum quod *Deus in ipsis, qui credunt, ἐνεργούμενος, efficitur operatus fuerit;* seu quod supernaturaliter concurrens cum verbo, testatus fuerit, hoc esse verbum suum, et animos eorum ad credendum fide divina illi, tanquam Dei verbo, moverit (2) ex *I. Cor. II, 4. 5.* ubi Paulus dicit: *Sermo meus et praedicatio mea non erat in suavis humanae sapientiae verbis, sed ἐν ἀνοητοῦ καὶ δυνάμει, in ostensione Spiritus et virtutis: ut fides vestra non sit sapientia hominum, sed potentia Dei.* Hoc enim nihil aliud est, quam doctrina a Paulo tradita, cum non moveret ad assensum per argumenta ex sapientia humana deprompta; mox tamen per potentiam Dei et Spiritus s. sibi conjunctam et habuerit vim demonstrationis solidissimae, ita ut quamvis plena esset mysteriis inevidentibus, juxta verbum suam tamen a Spiritu sancto dependentiam, fide credendam, notam faceret, et ad fidei assensum efficaciter moveret animos illorum. Conf. *Mus. l. c. §. p. 475. 476.* Quomodo autem, cum Spiritus s. per verbum ex parte intellectus lucem quandam spiritu operatur, simul ex parte voluntatis pulsum aliquem motus sanctos praestet; exemplo conversorum, *Eun. Act. VIII, 36. 37. Lydiae cap. XVI, 14. et audit Petri, cap. II, 37. ostendit Musaeus l. c. §. IX. p. 522.* Caeterum et hic notandum est, quod, quibus argumentis olim persuasi fuerunt auditores, ut crederent apostoli praedicationi, iisdem argumentis etiam hodie persuasumur, credere ipsorum scriptis: eadem enim, quae fuerunt, scripserunt: ait B. Gerh. T. I. LL. de Scrip. §. 31. *Nempe verbum Dei ab apostolis ex divina inspiratione praedicatum; et Scripturae ex divina inspiratione concinnatae, non differunt, nisi accidentaliter quantum illud verbis ore prolatis, hae verbis scriptis consignatis constant. In ordine autem ad intellectum hominis credentis, una et eadem utriusque est virtus ad assensum.* *Mus. l. c. p. 476.*

§. XXXIII. Atque hoc quidem argumentum *unicum* (a) est, quo fides divina, de divina origine doctrinae in Scripturis comprehensae, singulis hominibus ingeneratur: licet argumento-
rum fidem humanam gignentium usus fortasse non (b) intercesserit. Sed tamen fatendum est; in ordine ad convertendos alios, de lege comuni, praemittenda esse argumenta ista (c): imo etiam in casu tentationis fidelibus ipsis ad removendas difficultates quasdam ea non inutiliter (d) adhiberi; imo, pro ratione status illorum, esse quodammodo necessaria.

(a) Nempe *reliqua argumenta conducunt quidem, cum ad movendum et suadendum, tum ad vincendum adversarium, sed non ad persuadendum, ita ut vel accendant, vel foveant aut sustineant fidei illam plerophoriam, qua velut coelesti radio omnes nebulae animi secum disceptantis dissipantur. Quae plerophoria est beneficium Spiritus s. qui, ut loquitur Augustinus, cathedram in coelo habet, et docet corda intus*; verba sunt B. Schroederi l. c. num. XVI. ubi agit de *Testimonio Spiritus s. interno*. Conf. B. Hülsem. Prael. in Form. Conc. Art. I. C. II. §. VI. p. 217. 218. et quos ille, praeter Schroederum, consuli jubet, B. Hunnium Comment. in I. Cor. II, 1. et Meisnerum in dica Pontificii scripta ob crimen calumniae, Th. 25. 26. Vnde simul patet, quomodo argumentum *ab efficacia Scripturae* desumptum, pro diversa acceptione vocis, *nunc* ad classem eorum, quae humanam tantum fidem gignunt, referendum sit; *nunc* vero ad hoc ipsum unum argumentum, quod fidem divinam gignit, redeat. Nempe quatenus ex actibus externis et sensibilibus aliorum hominum, v. g. confessionis doctrinae fidel, vitae sanctioris, ipsiusque martyrii, colligens, proficisci illos ab ipsa Scripturae efficacia, seu arguere doctrinae, quam complectuntur Scripturae, in ciendis, percipientis, accendendis et demulcendis animis efficaciam; Sic, iudice B. Schrödero, l. c. et num. IX. argumentum hoc non accendit fidem divinam: nempe, *antequam accedit intrinsecum Spiritus sancti testimo-*

nium, formans in mente singulorum fidelium hanc minorem et conclusionem: Hoc verbum his libris contentum est tale: Ergo est divinum; quae verba B. Huelsemann sunt l. c. Conf. B. Cundis. Not. ad Comp. Hutt. L. I Q. IV. p. 22. 23. Quando autem efficacia Scripturae spectatur, quatenus se interius in singulorum cordibus, per actus spirituales illuminationis, conversionis etc. exerit; sic nihil aliud est, quam ipsum illud testimonium Spiritus sancti, quod is, per suum cum doctrina illi concursum de doctrinae hujus origine divina in horum hominum cordibus edit, et assensum operatur. Et sic efficaciam Scripturae concurrere ad cognoscendam Scripturae a Deo dependentiam, quae ad auctoritatem Scripturae requiritur, diximus ad §. XXXII. not. (d) Conf. Mus Tr. de Synecr. et Scr. S. Q. I. L. de Scr. S. §. VIII p. 185. et 196. seqq. Item Ausführl. Erklärung L. I. Q. V. p. 41. 42.

(b) Vid. exemplum Christiani Gersonis, ex Judaec Christiani, apud Musaeum Tr. de Synecr. et Scr. S. Q. II. L. de Scr. §. XXIV. p. 244.

(c) Vid. quae diximus ad §. XVII. in nota: et conf Gerh. L. I. de Scr. S. §. 22. ubi monet, non esse jubendos eos, qui auctoritatem Scripturae negant, ut expectent donec Spiritus s. in ipsorum cordibus immediate de Scripturae auctoritate testetur: sed ducendos esse ad argumenta, cum externa, tum interna. Add. Hunnius Tr. de Maj. Scr. sub initium. Confer h. l. §. XVII notam.

(d) Nempe, si fideles in tentationibus de auctoritate Scripturae dubitare incipiant, perinde cum illis agendum atque cum iis, qui negant. Est enim dubitatio negatione proxima: verba sunt B. Gerh. l. c. §. 20.

§. XXXIV. Auctoritas Scripturae s. canonica (a), seu normativa, quam ex parte non solum sensus, sed ipsarum vocum (b) divinitus inspiratarum, seu textus primigenii, in ordine ad versiones (c) pariter, humano studio consignatas, et scripta ac doctrinas (d) alias judicandas habet; prout in se et absolute spectata (e), fundatur in

Dei inspirantis veracitate, et Scripturae, ratione vocum textus primigenii, a Deo dependentia; ita etiam in ordine *ad nos*, seu ut fide divina (f) credamus, Scripturae libros, sub eo, quo nobis exhibentur, idiomate, i. e. verborum in certa lingua delectu, serie et contextu, esse divinitus inspiratos, et sic habere vim illam normativam, seu dignitatem canonicam, non sufficit solum *ecclesiae testimonium* (g); verum et hic *internum Spiritus s. testimonium*, seu operationem efficacem per ipsam Scripturam, concurrere (h) oportet.

(a) De qua vide h. l. §. XV. Vox autem *κανόνος*, id est *normae* aut *regulae*, quae proprie mathematica est, inde autem ad *leges civiles*, *ordines* ac *stationes militares*, nec non *librarum*, quibus mercatores utuntur, *lingulas* designandas transfertur (vid. B. Chem. Exam. C. Tr. P. I. S. de Libb. Can. p. m. 81. 82. B. Cundis. ad Compend. Hutt. L. I. Q. III. p. 15. 16.): occurrit, juxta similem analogiam, in ipsis Scripturis, ad designandam certam regulam fidei et actionum Christianarum, ut, quae illi congruunt, admittantur, discrepantia vero rejiciantur. Sic enim II. Cor. X, 13. Paulus dicit, se non gloriari, nisi *κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος*, secundum *mensuram regulae*: et Gal. VI, 16. *pacem et misericordiam* precatur et pollicetur omnibus, *ἵνα πάντες τὸν κανόνα τούτων στοιχήσουσιν*, quotquot juxta hanc regulam, velut in ordine militari, *incedent*. Eademque phrasis recurrit Philipp. III, 16.

(b) Nempe doctrina quidem Scripturae movet ad assensum sui, tanquam divinae, per concursum Dei, in quacunque proponatur lingua, et quibuscunque verbis: modo doctrina ipsa, qualis revelata est, sincere proponatur. Ut autem doctrina fidei ac morum, quae hic aut illis tanquam divina proponitur, ad genuinam normam *προσέσται*, atque ejus seu *ὁρθοδοξία* aut veritas; seu *ὑποδοξία*, aut falsitas, accurate cognoscatur; accedendum est ad Scripturam ex parte verborum infallibilem, utque ad Scripturam sub eo idiomate, ubi verba ipsa

ex divina inspiratione, non intercedente humano ac fallibili iudicio, adhibita fuerunt. Conf. *Mus.* I. c. p. 540.

(c) Versionum enim illarum aliquae revera erroribus sunt obnoxiae: et, si maxime occurrant, quae textui authentico sint exacte congruae; tamen in ratione certitudinis ac veritatis a textu primigenio dependent; adeoque auctoritatem non habent, nisi postquam convenientia earum cum textu authentico investigata et cognita est. *Mus.* I. c.

(d) Vnde, quando libri nostri *symbolici* aliquando *normae* aut *normalium librorum* appellatione veniunt; non tamen intelligitur norma *absolute* sic dicta, sed, *secundum quid*, aut cum addito, *norma secundaria, normalata*, id est minus proprie sic dicta. Vid. B. *Himmel*. in F. C. disp. I. *Grauer*. in A. C. P. I. p. 3. et Supplem. C. IV. p. 149.

(e) Sic enim diximus ad §. XV. nota (b) unam a parte rei esse Scripturae auctoritatem, quae et causativa assensus fidei sit, et normativa doctrinae.

(f) Posse autem istud, ac debere fide divina credi, fatemur. Conf. *Mus.* Introd. I. c. p. 552.

(g) Sic expresse docet B. *Musaeus* Introd. P. II. Cap. VII. §. III. p. 539.

(h) Fides divina enim aliunde non oritur, quibuscunque etiam de causis divinitas Scripturarum, non solum tanquam probabiliter vera, sed etiam tanquam humanitus infallibilis, credatur. Conf. B. *Huelsem*. Praelect. ad F. C. Art. I. C. II. p. 118.

§. XXXV. Testatur autem Spiritus s. de certo idiomate (a) librorum Scripturae, quod tanquam *θεόπνευστον* agnoscendum sit, non excluso, sed adscito (b) testimonio ecclesiae, non cujuslibet tamen, sed (c) primitivae: ita quidem, ut discursus fidei fere huc (d) redeat: *Quo idiomate Scriptura sacra primitus consignata est, eo idiomate ab ipso Deo inspirata ad scribendum, et sic etiam ex divina inspiratione consignata est. Atqui Scriptura s. V. T. Ebraeo illo, quod hactenus usu receptum est; et Scriptura N. T. Graeco illo, quod usui nostro servit, idiomate primum consignata*

est. Ergo Scriptura sacra V. T. Ebraeo illo, quod hactenus usu receptum est, et Scriptura sacra N. T. Graeco illo, quod usui nostro servit, idiomate ab ipso Deo inspirata ad scribendum, et sic etiam ex divina inspiratione consignata est. Major propositio, quae ipsius doctrinae in Scripturis comprehensae (e) pars est, haud dubie est fidei divinae, et per virtutem Spiritus sancti, totius doctrinae sacrae intime conjunctam, movet ad assensum fidei divinae. Minor propositio, quae respicit factum aliquod singulare, idque sensibile, ab ipsa doctrina sacra Scripturae distinctum; ex testificatione testium *αὐτόνων καὶ αὐτηκόων* (f) pendet: prout alias, in probandis rebus facti et sensibilibus, id fieri solet. Conclusio interim non desinit esse *de fide*: prout alias non solum ex duabus praemissis revelatis, verum etiam ex una revelata et altera metaphysice aut moraliter evidente, sequitur conclusio revelata, et fide divina credenda (g).

(a) Intelligitur autem nomine *idiomatis* h. l. non tantum lingua ipsa certae gentis, aliarum gentium linguis contradistincta: sed (quemadmodum jam priore §. XXXIV. dictum est), ipse *verborum* in certa lingua *delectus*, *series*, *contextus*, etc. cui respondet nomen *syngrammatis*, quo in hoc negotio usus est B. G. Zeaemannus in Tract. de Colloq. Ratisb. Cap. IX. seu Exegesi Quaest. de Libris Can. pag. 91. 108. 112. Unde nondum probant idioma Scripturae primigenium ex ipsa Scriptura, qui ex assertionibus quibusdam Scripturae probant, Scripturam V. T. esse primum Ebraice; et Scripturam N. T. esse primum Graece conscriptam: ad idioma enim aut syngramma certum plus requiritur.

(b) Nam interna vis illuminatrix Scripturae ita est conjuncta sensui in quavis lingua; ut non monstret praedicata verba textus primigenii ab aliis verbis aequipollen-

tibus, ejusdem aut alterius cujusvis linguae, textus ad versionis, distinguenda. Caetera vero, quae θεοννευστία doctrinae, in Scripturis comprehensae, probant, κριτήρια vel plane non attinent ad materiale, seu verba Scripturae sed ad formale aut doctrinam praecise: vel, quando su modo ad materiale, sive verba et contextum eorum pertinent, et confuse Deum etiam materialis Scripturae, in aliquo, quodcunque illud sit, idiomate auctorem arguunt non tamen certum et determinatum idioma aut syngramma quo primitus quisque liber Scripturae consignatus sit, cert ostendunt. Superest itaque *testimonium ecclesiae*, quod non quidem dignitatem canonicam aut normativam largitur libris Scripturae in aliquo certo idiomate; neque assensum fidei divinae, qua θεοννευστία talis idiomati credatur, ipsum sua virtute movet: sed tamen, quatenus historice ostendit certum idioma, aut syngramma, tanquam primigenium librorum Scripturae, sub quo a scriptoribus ipsis eos consignatos acceperit, ac certitudinem moralem de eo gignit; ita conjunctum cum eo, quod Scriptura ipsa docet, et cum quo Spiritus s. virtutem suam intim conjunxit, jam in discursu fidei locum habet: prout e sequente (in thesi) argumento constat. Interim vid. B. Mus. l. c. §. VI. p. 542. 543. 544. Item Tract. QQ. d. Syncret. et Script. S. Q. II. L. I. de Script. §. V. VI. VII p. 227. 228. et 273. Ausführ. Erklärung p. 9 seqq.

(c) Intelligitur autem ecclesiae *primitivae* appellatione ecclesia illa, quae istis temporibus floruit, quibus scriptores librorum sacrorum vixerunt: nempe quoad libros V. T. Ecclesia Judaica, a Moyse ad Malachiam; quoad libros N. T. autem Ecclesia Christiana, apostolis e eorum cooperariis coeva: cui libri θεοννευστοι a suis scriptoribus traditi fuerunt, quaeque sensuum testimonio nixa, nosse pariter et testari certo potuit, quos libros quo linguae et sermonis idiomate verborumque delecti ac serie scriptos, ex eorum, qui scripserant, manibus accepisset. Vid. Mus. l. c. p. 545. Ecclesia vero sequentium temporum, in hac quaestione facti veteris, nihil definire potest, nisi nixa testimonio ecclesiae primitivae. Idem l. c. p. 551.

(d) Exstat hoc argumentum in B. Musaei *Introduct.* l. c. §. VII. p. 554. Conf. Ausführ. Erklärung p. 20. Tr. Quaest. de Syncret. et Scr. S. L. I. Q. II. §. XVIII. p. 237.

(e) Huc enim pertinet, quod *II. Tim. III, 16.* legimus: *πᾶσαν γραφὴν, totam Scripturam esse divinitus inspiratam*: quod idem est, atque eam, cum primum scriberetur, quoad ipsum etiam idioma, seu verba certae linguae, eorumque delectum, seriem et contextum esse ex inspiratione divina profectam. Conf. h. l. §. X. et notam (c).

(f) Sane quod primitivae ecclesiae testimonium ad agnoscendum certitudine morali idioma primigenium librorum Scripturae, non solum olim revera editum fuerit, verum etiam ita supersit, ut hodiernum eo sufficiat; licet in ecclesia moderna nemo sit, qui *πρωτόγωνα* viderit: luculenter ostendit B. *Musaeus* Introd. p. 545 seqq. et Tr. QQ. de Synchr. et Scr. S. I. c. p. 247 seqq. adductis simul pro hac sententia discursibus BB. DD. *Martini Clemnicii* p. 259. *Jacobi Andreae* p. 263. *Aeg. Hunnii* p. 266. et *G. Zeaemanni* p. 296. Quibus alii plures jungi possent, illi praesertim, qui contra Pontificios (quorum nota fraus est, qua a primitivae ecclesiae testimonio, in his scrutando et sectando, nos abducere nituntur) disputarunt; v. g. B. Alb. *Grauerus* Disp. Inaug. de Scr. S. contra Costerum, Praes. P. *Piscatore*, §. 126. B. J. *Major* Tr. contra Valerianum M. de Regula Cred. Resp. ad quartam Conseq. Cap. 3. §. VII. p. 367. B. *Gerhardus* in Exeg. L. I. §. 75 seqq. B. *Sal. Glassius* im Glaubensgrund Cap. II. p. 38 seqq. et Cap. VII. p. 231. B. P. *Haberkornius* contra Valer. M. Disp. II. Cap. IV. p. 71. 79. 102. 107. Add. B. *Georg. Mylius* Posit. de V. D. §. 70 seqq. *Kromayerus* Theol. Prof. Pol. Art. I. p. 37. Fatendum autem est, laudatos doctores non solum de auctoribus secundariis librorum Scripturae; verum etiam de idiomate, imo maxime de eo agere ll. cc. scilicet, quod penes ecclesiam veterem scriptorum sacrorum *πρωτόγωνα* et *αὐτόγραφα* asservata ab iisque visa, lecta, fideliterque descripta fuerint: quae sunt verba B. J. *Majoris* l. c. B. *Gerhardus* autem, ut et *Glassius* atque *Haberkornius*, urgent illud *Tertulliani* de authenticis libris apostolorum, quae in ecclesiis apostolicis fuerint notatae, servantes vocem apostolorum, etc. *Kromayerus* quoque inter *κρίθια* libri canonici N. T. quarto loco ponit, quod debeat habere testimonium ecclesiae primitivae Christianae, quae *αὐτόγραφα* viderat, legerat, apud eam. Denique B. *Dan. Cramerus* in Isag. ad

Libb. Prophet. et Apost. p. 15. ubi de discrimine rum apocryphorum a canonicis agit: *Pendet*, ait, NB. *haec testificatio a prima inspectione autog eorum, ad quorum id manus pervenit.* Manifest vero B. Zedemannus (eo loco, quem B. Musae Tract. QQ. de Syncret. et Scr. S. pag. 226. allega delictet in Tr. Theol. et Scholast. de Colloq. F. Cap. IX. seu Exeg. Quaest. de Libb. Can. p. 91. et *historicam traditionem* veteris ecclesiae, non solu quaestionem de auctoribus librorum sacrorum, etiam ad eam, quae est de *syngrammate* (ut noi quod alias *idioma* dicitur) refert, et de eo, tanqua jecto *αὐτογράφῳ* aut *sensibili*, ecclesiam testari, eique monio innitendum esse, affirmat.

(g) Sic enim v. g. conclusio de fide est, qua renatus de se in individuo colligit: *Ego per bapti factus sum filius Dei et haeres vitae aeternae.* missae autem, quibus illa nititur conclusio, hae Major quidem revelata: *Quicumque baptizatus e. per baptismum factus est filius Dei et haeres aeternae*; quod docetur *Gal. III, 27.* Minor a non revelata, sed vel aliorum hominum fide digr assertionem, si quis in infantia; vel propria sensuum monio, si in adulta aetate baptizatus sit, nixa, hae *Atqui ego sum baptizatus* (i. e. mihi affusa fuit aq nomine Patris, Filii et Spiritus sancti: quod partim partim auditu perceptum fuit). Conf. B. Mus. I. l. c. p. 554. 555. qui pluribus de hac ratione cendi disseruit in Tract. de Usu princip. Rat. in Lib. II. c. XIII. seqq. p. 435 seqq. et Tr. de Co. Disp. IX. p. 569 seqq.

§. XXXVI. Itaque libri canonici V. T. vetus ecclesia Judaica accepit, et Christianae didit (a), sunt sequentes (b): *Libri quinque M liber Josuae, Judicum, Ruth, duo Samuelis, Regum, duo Chronicorum, Esdrae unus, Nehemiae* (aut Esdrae posterior), *liber Esth Jobi, Psalmorum, Proverbiorum, Ecclesiastes, ticum Canticorum, libri quatuor Prophetarum jorum, qui sunt: Esaias, Jeremias* (cujus e

sunt *Threni*), *Ezechiel*, *Daniel*. Libri duodecim prophetarum minorum, qui sunt: *Hoseas*, *Joël*, *Amos*, *Obadias*, *Jonas*, *Michaeas*, *Nahum*, *Habacuc*, *Zepharias*, *Haggaeus*, *Zacharias*, *Malachias*: qui omnes incorrupti (c) in ecclesia supersunt.

(a) Sic enim memorantur a Christo, tanquam apud Judaeos indubitato inveniendi, et dividuntur in *Mosen et Prophetas*, *Luc. XVI, 29. 31. in Moysen, Prophetas et Psalmos*, *Luc. XXIV, 44*. Cum qua divisione quodammodo convenit illa Judaeorum, in חֻרְרָה seu *Legem*, רִאשונים seu *Prophetas* (quos porro dividunt in פְּרִיָּוִת priorēs, et אַחֲרֵוֹנִיִּים posteriores) et כְּתוּבִים scripta, quae alias dicuntur ἀγιογγραφα: licet cavendum sit, ne inaequalitatem perfectionis ac dignitatis, exemplo recentiorum Judaeorum, scriptis aequè divinitus inspiratis tribuamus. Vid. Dn. *Frischmuthi* Dissert. pecul. de hac divisione Scripturae.

(b) De quibus singulis vidd. B. J. *Gerh.* in Exeg. L. I. Cap. VII. p. 118 seqq. B. Mich. *Waltherus* in Officina bibl. B. Dan. *Cramerus* in Isag. ad Libb. Proph. et Apost. et B. Laur. *Fabricius* in partitione codicis Ebraei. Haec enim recensere prolixius, non fert ratio instituti.

(c) Christi tempore, libros illos incorruptos superfuisset, negari non potest; qui sane alias non ita absolute dixisset: *Habent Moysen et Prophetas*, *Luc. XVI, 29. Scrutamini Scripturas, et illae sunt, quae testificantur de me*, *Joh. V, 39. 40*. De corruptelis potius, si quae tunc fuissent, monuisset suos. Ac licet Judaeorum in tuenda vera doctrina, et agnoscendo Messia exhibitō, cecitatem et infidelitatem reprehendat; custodiam tamen ipsius codicis sacri, apud se depositi, fidem iis tribuit ac praeicat Paulus, *Rom. III, 2. c. IX, 4*. Post ista vero tempora, multiplicatis inter Christianos apographis Scripturae, ne quidem locus relictus fuit corruptioni universalī, quae ad omnes codices se extenderet: praesertim si cogites, vigilasse pro verbo suo Dei providentiam. *Pariter* autem corruptio quorundam codicum, non tol-

lit certitudinem Scripturae θεοπνεύστου. Conf. B. *Gla*
Philol. S. Lib. I. Tract. I.

§. XXXVII. Qui autem, praeter istos, codice biblico V. T. aliquando (a) comparent libri *Judith, Sapientiae, Tobiae, Ecclesiasticus, Baruch* duo (aut tres) *Maccabaeorum* (tertius et quartus *Indrae*), fragmenta *Estherae, Danielis de Susanna, Bel et Dracone Babylonico, orationes Asariae, triumpuorum et Manassis*: cum nec ab ecclesia veteri (b) Israëlitica, nec a Christo et apostolis (c), neque a Christiana ecclesia (d) proxime secuta, per *θεοπνεύστοις* habiti fuerint, aut canonicam auctoritatem apud illos habuerint; ideo nec hodie eam habere (f) debent: sed ut discernantur canonicis istis, recte dicuntur (g) apocryphi.

(a) Nempe non solum in versione vulgata canonici intermixti conspiciuntur; verum et alias in diversis diversarum linguarum versionibus editi leguntur: quippe non plane rejecti, utiliter legendi ad aedificationem.

(b) Hi enim non habebant pro canonicis, nisi eos qui lingua populo Dei tunc recepta consignati, sacerdotibus oblati, cognitaque vocatione atque inspiratione divina scribentium; et quod hi libri ab illis, hac verborum serie et contextu, essent conscripti, ecclesiae commendati fuerunt. Confer. *Gerh. Exeg. L. I. §. 73. 74.*

(c) Nusquam certe in N. T. ad probandum aliquod caput doctrinae fidei quisquam illorum citatur. Conf. h. l. §. XXXVI. notam (a).

(d) Illa enim canonem Hebraeorum anxie secuta; neque ullum illi addere librum ausa fuit. Testes sunt *Melito* Sardensis apud Euseb. lib. IV. Hist. Eccles. cap. XXVI. *Origenes* apud eundem Lib. VI. c. XXV. *Eusebius* ipse lib. III. c. IX. imprimis *Hieronymus* in Prologo Galeato, et alii plures apud *Gerh.* in Confess. Cath. lib. II. art. I. Cap. I. p. 19. Confer. ejusdem *Exeg. L. I. §. 75* seqq.

(e) Quod enim aliquando, et ab ipso quidem Augustino, canonici appellantur, id in propria et principali

significatione accipi non potest: verum eo tantum sensu, generaliore profecto et minus proprio, dictum est, quo quemlibet librum in ecclesia utiliter legendum ita appellare placuit. *Gerh. Exeg.* §. 156.

(f) Quia ecclesia sequentium temporum in quaestione acti veteris, nihil definire potest, nisi nixa testimonio ecclesiae primitivae: Uti diximus ad §. XXXV. not. (c) ubi finem.

(g) i. e. *absconditi*, seu quod de eorum origine, ex inspiratione divina, non constiterit ecclesiae ejus temporis, quo prodierunt; neque adeo etiam constet ecclesiae accedentium seculorum. Unde ipsi nec proferendi sunt in medium, cum canonica Scriptura postuletur: quamvis eas non plane abscondendi sint; verum utiliter legendi. *Conf. Chemnicium* P. I. Exam. Conc. Tr. Loc. I. Sect. I. §. 20.

§. XXXVIII. Libri canonici N. T. sunt omnes illi, qui in codice biblico habentur: nempe non solum illi, de quorum *ᾠκονομία* nunquam dubitatum (a) fuit, qui sunt (b): *Quatuor Evangelia, Matthaei, Marci, Lucae et Johannis: acta apostolorum: Epistolae Pauli, ad Romanos una, ad Corinthios duae, una ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Colossenses, duae ad Thessalonicenses, duae ad Timotheum, una ad Titum, ad Philemonem; Prior Petri et Johannis prima: Veterum etiam reliqua scripta, de quorum sicut scriptoribus, ita et origine (c) divina ab aliquibus non dubitatum (d) fuit, hodie tamen his nulla superest: videlicet Epistola ad Hebraeos, posterior Petri, secunda et tertia Johannis, Epistola Jacobi, Epistola Judae et Apocalypsis Johannis: quae omnia etiam incorrupta (e) supersunt.*

(a) Vocantur propterea *πρωτοκανονικοί*, seu canonici primi ordinis.

(b) Vide de his B. Mart. *Chemnicium* P. I. Exam. sect. de scriptis evang. et de scriptis atque epistolis apostolicis.

lorum. B. *Gerh.* Exeg. §. 243 seqq. B. *Waltherum* in Offic. Bibl. B. *Cramerum* in Isagoge, etc.

(c) Negari profecto non potest, quod de scriptoribus ita dubitaverint veteres, ut simul etiam auctoritatem libris *θεοπνεύστοις* propriam his denegarent. Sic enim *Eusebius* Lib. II. Hist. Eccl. c. XXIII. sub finem, de epistola *Jacobi*: *Ἰστέον, ὡς νοθεύεται*; quod *Grynaeus* vertit: *Sciendum est, esse eam adulterinam*. *Valesius* autem: *Quam nonnulli spuriam ac suppositam existimant*. Et jam olim *Ruffinus*: *Sciendum, quod a nonnullis non recipiatur*. Ita ut epistolam illam *νοθεύεσθαι* ex mente *Eusebii*, non quidem sit, esse spuriam, sed tamen haberi spuriam: adeoque non haberi *θεόπνευστον*. Neque enim de scripto *θεοπνεύστῳ*, quando scriptor, Dei amanuensis, solum ignoratur aut controvertitur; divinae autem originis esse ipsum scriptum constat, dixerint Christiani: *ὡς νοθεύεται*. Similiter *Eusebius* L. III. Cap. XXV. libro *ἀντιλεγόμενων*, quibus contradicuntur, aut qui in *dubium* vocantur, mentionem facit, eoque refert epistolam, quae dicitur *Jacobi*, et quae *Judae*, et secundam *Petri*, *Johannis* item alteram et tertiam. Imo *νόθοις* seu spurii accenseri patitur *apocalypsin Johannis*, quam quidam rejiciant, *ἦν τινες ἀθετοῦσιν*, ait. Conf. L. VI. c. XXV. Quod tamen non de tota ecclesia Christiana, sed particularibus quibusdam coetibus (qui non ipsi autographa sibi oblata inspexerant; neque de origine librorum illorum, aliunde per testimonia satis certa edocti erant) intelligendum esse, ll. cc. indicatur. Expresse potius L. II. c. XXIII. *Veruntamen*, ait *Eusebius* de epistolis *Jacobi* et *Judae*, *has quoque cum caeteris in pluribus ecclesiis publice lectitari cognovimus*. Aut, si *Rufinus* sequi malimus: *Nos tamen scimus, etiam istas cum caeteris ab omnibus pene ecclesiis recipi*. Et Lib. III. Cap. XXV. de *apocalypsi Joh.* post verba allata: *Ἐρεποι, αἱ ἐγκρίνουσι τοῖς ὁμολογουμένοις; alii inter libros omnium consensu probatos numerant*.

(d) Itaque etiam hodie a quibusdam *apocryphi* dicuntur, ab aliis commodius *canonici secundi ordinis* seu *δευτεροκανονικοί*. Non enim absconduntur, cum norma doctrinae postulatur, sed auctoritatem hanc inter *Christianos*, praesertim nostros, hodie communiter habent. Vid. *Gerh.* Exeg. §. 242.

(e) Vid. B. *Glassius* lib. I. Phil. S. Tract. II. Conf. *Buztorfsi* Anticriticam et *Hottingeri* Thes. Philol. fol. 118 seqq. ubi ostenditur, ne casu quidem et injuria temporum codices modernos *universos* et *capitaliter* esse corruptos.

§. XXXIX. Ad affectiones Scripturae s. pertinet porro (2) efficacia (a) ejus, seu quod habet vim aut potentiam activam (b), supernaturalem (c) ac vere divinam (d), ad producendos supernaturales effectus, scilicet mentes hominum convertendas, regenerandas et (e) renovandas, ex divina (f) ordinatione sibi, quoad sensum (g) spectatae, intime (h) et indissolubiliter (i) etiam extra usum, actu primo (k) unitam; quaeque accedente usu lectionis, auditus aut meditationis, sese actu secundo (l) exserit, ita ut effectus illi gratiae supernaturales, prout a Deo, tanquam causa principali; sic ab ipsa Scriptura, tanquam a causa efficiente (m) instrumentali, simul et junctim, uno indiviso influxu (n) efficienter producantur.

(a) Quam cum auctoritate Scripturae conjungendam esse, diximus not. (e) ad §. XXXII. Intelligimus autem nomine efficaciae (quo alias actus secundus, seu actualis operatio, sicut apud Graecos nomine *ἐνεργείας*, designatur); hoc loco ipsam *δύναμιν ἐνεργητικὴν*, seu potentiam effectricem spiritualium effectuum. B. *Mus.* Introd. P. II. c. VIII. §. II. p. 559.

(b) Non vim mere *objectivam*, sed *effectivam*, seu productivam virium ac motuum supernaturalium in intellecta et voluntate hominis, natura coeci et mortui ad spiritualia amplectenda. *Mus.* I. c. p. 560.

(c) Sane nec in *sermonis* cultu, neque gravitate *sententiarum*, aut *rationum* pondere oratorio quaerendam; sed omni vi agendi creata ac finita *superiorem*; quae proinde non tam Scripturae, seu ex parte vocum, seu ex parte rerum significatarum, *naturalis* est; sed *supernaturalis*, seu cum natura Scripturae, ex divina ordinatione intime conjuncta

ut in seqq. dicitur. Conf. *Mus.* l. c. §. III. IV. p. 561. 562. Sic autem etiam majores nostri, occasione controversiae Rathmannianae, in App. Consil. Ded. Q. VI. §. 3. fol. 263. b. 264. a. docuerunt, vim illuminandi et convertendi competere Scripturae *non ex necessitate physica, nec naturali, sed supernaturali modo*: ac theologos, qui forte dixerint, verbum Dei habere *vim* illam *naturalem*, usos fuisse voce illa non in oppositione ad *ὑπερφυσικόν*, sed in oppositione ad *παρὰφυσικόν* Rathmannianum: Interim cavendae ambiguitatis et litium causa, abstineri posse ab illa voce. Similiter l. c. §. 9. et 10. p. 265. b. de termino *τοῦ essentialis*, monent, quamvis sano sensu dici possit, *vim illuminandi pertinere ad essentiam verbi, prout alias non solum constitutiva, sed etiam consecutiva et necessario connexa, ad essentiam alicujus rei pertinere putentur, nomine essentiae NB. latius accepto: quia tamen hic terminus ambiguus et calumniae obnoxius sit, alium in ejus locum substitui ac dici posse, vim illuminandi, convertendi etc. pertinere ad totam perfectionem verbi, quia, non indicata hac virtute, verbum Dei non possit perfecte describi.* Conf. p. 225. b.

(d) Nempe eadem illa infinita virtus, quae essentialiter, per se et independenter in Deo est, et per quam Deus homines illuminat et convertit, verbo communicata est: et, tanquam verbo communicata, divina tamen, hic spectari debet. Conf. *Jenens.* Consil. loc. cit. pag. 265. b. 266. b. 267. a. et p. praeced. 242. b. unde quaedam recenset B. *Mus.* Introd. l. c. Cap. V. p. 566. Probatur autem haec assertio ex Ep. ad *Eph. I, 17.* ubi *virtus* aut potentia illa, per quam Deus, mediante verbo, homines *illuminat et convertit*, eadem esse dicitur cum *excellente illa magnitudine potentiae divinae et robore fortitudinis*, quod exseruit, *suscitans Jesum ex mortuis.* Atque hac ratione dicitur *Rom. I, 16.* *Evangelium esse potentiam Dei ad salutem omni credenti*: non, quod ipsum verbum evangelii in casu recto, et proprie loquendo, sit ipsa potentia Dei, quae ab essentia Dei realiter non differt (sic enim evangelium esset Deus ipse); sed quod sit *organum potens, usitatu metonymia, de qua D. Glass.* Philol. S. L. V. Tract. I. p. 25. quem his verbis citat et sequitur B. *Dannh.* in *Hodos. Chr. Phaen.* l. p. 95. (64). Nempe, juxta Glassium, dicitur *δύναμις i. e. organum aut medium, per quod Deus suam poten-*

niam in credentibus ad salutem adducendis et conservandis asserit. Atque eodem redit, quod is in Gramm. S. Tract. I. Can. VII. p. 395. (27.) docet, poni l. c. *abstractum pro concreto*, seu *substantivum pro adjectivo* cum insigni emphasi et energia; ita ut evangelium dicatur *potentia*, h. e. *potens et efficax insigniter ad conversionem et salvationem hominum*. Similiter quando Joh. VI, 63. Christus ait: *Verba mea sunt Spiritus et vita*; utique indicatur verbi divini (non solum praedicati, sed et scripti) divina vis et efficacia, seu in ordine non ad significanda tantum, sed conferenda efficienter dona Spiritus s. et vitam spirituales. Locutio autem *metonymica* est, non quidem signati pro signo, sed effectus pro causa; prout expresse majores nostri docuerunt in App. Conseil. Ded. pag. 308. b. Es ist solches (loquuntur de verbis Christi: die Wort, die ich rede, sind Geist und Leben) eine metonymica locutio, das äusserliche und innerliche Wort wird Geist und Leben genennet, weil es Geist und Leben mit sich bringet. Et paulo post: So man causam und effectum billig unterscheidet, so muss auch das lebendigmachende Wort, welches des geistlichen Lebens causa ist, und das Leben selber, welches des lebendigmachenden Worts effectus ist, jederzeit unterschieden werden. Confer B. Glassium Lib. V. Philol. S. Tr. I. cap. I, n. 1. p. 3. B. Tarnovium in Joh. cap. VI. P. 3. p. 555. B. Th. Thummium de Majest. Chr. Searsp. p. 252. et qui illos sequitur, B. A. Pruecknerum, in Vindic. ad h. l. p. 624. Per hoc autem non negatur, sed adstruitur efficacia sive vis activa verbi. Quando enim verbum causa donorum Spiritus et vitae spiritualis dicitur, utique vim activam, velut rationem causandi, ei tribui necesse est. Caeterum efficaciam hanc verbi praedicati et scripti, probant etiam loca Rom. X, 17. ubi *fides* dicitur esse *ἐξ ἀκοῆς*, seu ex doctrina, auditu (par est ratio lectionis) *percepta*. Particula *ἐξ* autem causalis est, et vim causandi in eo, quod auditur (aut legitur) arguit: et Joh. XVII, 20. ubi dicuntur homines *crediduri deī τοῦ λόγου*, per verbum; adeoque vi particulae *deī τοῦ λόγου*, aut verbo Dei, per apostolos praedicando, *excitandi* vis excitandi fidem.

(a) De quibus plura dicemus infra in LL. de regeneratione, conversione et renov.

(b) Virtus enim illuminandi in verbo est ex libera

Dei voluntate, aus freiwilliger göttlicher Ordnung: prout *maiores nostri* scribunt l. c. p. 264. a. idque repetunt et inculcant: probant etiam ex *I. Cor. I, 21. Placuit Deo* (et libere constitutum est a Deo) *per stultitiam praedicationis salvos facere credentes*.

(g) Certe quod vis illa *non verborum literis et apicibus, in charta scriptis*, realiter conjuncta et unita sit; fatentur *Jenenses* l. c. fol. 200. a. 240. a. 265. a. 270. b. *Sensui autem Scripturae, sive sit in mente apostolorum, sive ab ipsis per praedicationem exprimatur, sive scriptus sit in libro, sive sit in mente legentium*, conjunctam esse docent. p. 240. a. 267. a. 273. b.

(h) Ita contra *Rathmannum* docuit *B. Musaeus*, *vim illam divinam communicari Scripturae non demum in usu per nudam παραστάσιν et externam assistentiam, ita ut in se et extra usum spectata, vi illuminandi convertendique hominum animos destituta, inefficax et litera mortua sit: sed Scripturam in se semper efficacem esse, et vi illuminandi convertendique hominum animos polere, sive ea in usu, sive in se extra usum spectetur*. *Introductio* l. c. §. VI. p. 567. et §. VII. p. 571.

(i) Nempe vi illius ordinationis, libere quidem factae, sed nunquam revocandae: prout *Jenenses* l. c. pag. 264. a. scribunt, Dass, vermöge freiwilliger von Gott selbst gemachten Ordnung, die Kraft der Erleuchtung, Bekehrung und Seligmachung immerdar und unauflöslich mit dem Wort vereinbaret.

(k) Quanquam enim vis illa divina, quae ex parte rei est ipsa Dei essentia, Scripturae, quae est λόγος προφορικὸς Dei, non ita communicetur, ut ei formaliter et subjective insit: (Nam et *formale Scripturae divinae est sensus signorum non ἀρχέτυπος ille et immanens menti divinae; sed ἔκτυπος, propositus, delineatus et representatus per haec signa de rebus divinis intelligibilia; juxta mentem et verba B. Huelsemanni in Praelect. Form. Concord. Art. VIII. S. I. Part. I. §. III. pag. 432.*) Quamobrem *Jenenses* l. c. diligenter ac saepe monuerunt, eandem quidem virtutem competere Deo et Scripturae, verum non eodem modo: Deo enim eam esse essentialiter, principaliter, originaliter, et independenter; Verbo Scripturae autem eam competere dependenter, participative aut per communicationem (Mittheilungsweise), vid. p. 225. b. 264. b. §. 5. 267. a. §. 14. 220. b. Utique tamen

agnoscenda est *conjunctio virtutis divinae cum verbo*, de qua videri possunt antecessores nostri l. c. p. 270. a. 271. a. ubi etiam eo referunt verba *Lutheri*, Tom. IV. J. L. f. 530. b. *Habet scriptura inseparabilem comitem Spiritum sanctum*. Item verba *Theologorum Wittebergen- sium* in censura Tr. Movii: *Spiritus semper conjungitur cum verbo*. conf. p. 246. b. p. 264. a. 265. b. 266. a. quae verba etiam adducit B. Mus. Introd. p. 569. 570. ac denique p. 577. 578. docet, quomodo vis divina illuminandi et convertendi hominum animos. conjuncta sit sensui Scripturae, cum *extra intellectum*, tum *quatenus intellectu apprehensus est*: Scilicet in intellectu per actualem sui conjunctionem ac unionem cum speciebus rerum significatarum impressis et expressis: extra intellectum autem spectato sensui cum inesse, quatenus Deus liberrima sua voluntate ita ordinaverit, ut Scripturae sacrae, etiam extra intel- lectum. Spiritus sanctus sua divina vi et potentia illu- minandi convertendique hominum animos semper et ubi- que adsit, et cum eadem lecta, vel docentis voce pro- posita, simul ad hominis animum penetret, ubique cum speciebus rerum significatarum impressis partim, partim expressis, unita, ad conversionem sese per illas exerat.

(1) Nempe nisi ex parte hominum, securitate carnis, opinioe voluptatum, aut curarum hujus seculi, ejus operatio impediatur. Conf. Mus. loc. c. §. VII. p. 571. 574 et Antecessores in App. Consil. Dep. p. 225 b. p. 241 a. b. p. 265 a. §. 7. p. 269 a. b. p. 270 b. 271 a. quo ultimo loco etiam explicantur verba B. I. Brentii in Confess. Wirtemb. cap. de Evang. p. 407 ubi statuit, *Evangelium, cum literis tantum continetur. vel etiam vox pronuntiatur, sed extra suum legitimum usum, per se non esse efficax*: quae verba referunt, et sua faciunt B. Balduinus Comm. in Ep. I. ad Thess. c. I. P. II. Q. I. p. 1127. et B. Dannhauerus in Hodos. Chr. Ph. I. p. (64) (94) scilicet, quod intelligi debeant de efficacia in actu secundo spectata, quae locum non habeat, extra unum auditus, lectionis, meditationis, etc. adde p. 340 a. 340 a.

(m) Sane discrimen hoc. *Dei et verbi ejus*, tanquam *causae principalis et instrumentalis*. in hoc negotio, et controversia Rathmanniana, ita sollicite et frequenter in- stantur antecessores nostri, ut non possent magis. Vidd. Tr. p. 225 a. fine p. 227 b. princ. p. 225 a. sub finem

§. 20. p. 231 b. sub finem §. 27. ex Form. Conc. pag. 236 a. in med. p. 240 a. b. p. 242 b. princ. p. 247 b. in med. p. 253. a princ. et b. med. p. 254. a princ. et med. ex F. C. p. 267 b. §. 17. p. 343 b. in med. p. 344. a. princ. et med. Ubi inprimis observanda sunt loca p. 240 et 343. et maxime locus p. 267. §. 16. cujus etiam meminit B. Mus. Introd. §. IX. p. 593. ubi affertur distinctio inter *instrumentum passivum et cooperativum*, atque ostenditur, quod Scriptura, licet ab instrumentis passivis recte distinguatur; tamen non plane negari possit esse *instrumentum* (nempe cooperativum); praeuuntibus ipsis libris symbolicis, praeprimis Conf. Aug. art. V. conf. loc. cit. App. Consil. Dedek. p. 243 b. §. 37. p. 272. a. fin. Atque hanc sententiam de termino *instrumenti*. aut *causae instrumentalis*, in hoc negotio, de verbo Dei in ordine ad effectus supernaturales, congrue adhibendo nunquam deseruerunt aut mutarunt laudati doctores, imo potius data occasione repetierunt et inculcarunt; uti apparet ex B. J. Gerhardi Comm. in I. Ep. Petri C. I. v. 23. p. 136. *Regenerationem, ut describit apostolus ex causa instrumentali, quae est verbum Dei etc.* B. Himmelii Syntag. Disp. XVIII. p. 20. *Instrumentalis causa (poenitentiae) est Dei verbum etc.* Conf. Ejusd. Colleg. Anal. Libri Conc. Disp. III. §. 43. B. Glassii Philol. S. loco supra cit. not. (a) B. Gothofr. Cundisii, praeunte B. Huttero in Comp. L. IX. de Lib. Arb. Q. XVI et XXI. pag. 662. §. 2. *Verbum Dei est organon operandi (conversionem) etc.* et p. 671. *Duae sunt causae conversionis: Vna efficiens principalis, Spiritus s. altera instrumentalis, verbum Dei, quod est organon Spiritus S., quo conversionem hominis efficit.* B. Christ. Chemnicii, Comm. ad Rom. I. v. 16. p. 38. et 43. *Evangelium est δύναμις τοῦ Θεοῦ id est, organum seu instrumentum potens et efficax etc.* B. J. E. Gerhardi in Isag. LL. B. Parentis, L. XVIII. de Poenitentia, th. IX. p. 167. *Causa poenitentiae ὀργάνον sive instrumentalis est Dei verbum, etc.* Quodsi autem theologi Saxonici in scripto Germ. A. 1629. occasione controversiae Rathmannianae edito, von der heiligen Schrift, p. 141 seqq. nomen et conceptum *instrumenti* aut *causae instrumentalis*, verbo Dei non aequae tribuere videantur: observandum est, id dici in respectu ad *instrumenta* (qualia Rathmannus sola agnovit, videlicet) *passiva, quae in se nul-*

iam virtutem habent (leidende Instrumenta, die in sich keine Kraft haben) p. 141. *Instrumenta mere passiva et Ægya* (bloße unkräftige und leidende Werkzeuge) p. 142. 143. qualia vulgo nomine *instrumentorum* appellantur: e quorum censu verbum Dei eximendum sit (das Wort Gottes sey nicht in die Zahl der gemeinen leidenden Instrumenten und Werkzeuge zu setzen) p. 146. unde, seu ex hypothesi, quod vox *instrumenti*, sine addito, designare videretur *instrumenta passiva*; theologi illi addiderunt, verbum Dei, hoc sensu strictiore, non esse instrumentum; sed si eo nomine appellandum sit, vocem instrumenti ἐν πλάτει, in latiore significato accipi debere p. 146. Scilicet ut non praecise passiva instrumenta denotet, sed activa non minus complectatur. Quod ipsum etiam B. Musaeus agnoscit et mulcat, quando accurate et solcite distinguit inter *instrumenta alia, quae cum causa principali conjuncta non sunt, nisi in usu* (quaeque coincidunt cum his, quae passiva dicuntur) v. g. *securis, malleus*, etc. et alia, *quae causam principalem etiam extra usum sibi semper conjunctam habent supposito et virtute*: ac proinde etiam *virtutem agendi causae principalis semper in se habent* (et sunt instrumenta activa): qualia sint membra corporis humani, v. g. *manus*; et Scripturam sacram non ad priorem, sed posteriorem classem instrumentorum refert; quippe quae, ut semper, etiam extra usum, Spiritum sanctum supposito et virtute sibi conjunctum habet, ita habeat etiam ejus tanquam causae principalis, virtutem illuminandi et convertendi, semper, etiam extra usum in se. Introd. l. c. §. IX. p. 588. 589. plane ad eum modum, quo antecessores ejus in App. Consil. Dedek. p. 224. a. scripserunt: *Securis est instrumentum non conjunctum, sed separatum; non vivum, sed inanime; nec agit virtute insita, sed extrinsecus impressa, unde vocatur ex hypothesi, praesertim Rathmanni, instrumentum passivum, quamvis suo modo agat. Contra vero mentis in corpore animato est instrumentum conjunctum, vivum, insita et intrinseca vi agens: unde vocatur instrumentum activum et cooperativum. Conf. p. 267. b. ubi verbum Dei seu Scriptura sacra, ex passivorum quidem instrumentorum classe eximitur: cooperativis vero accensetur. Imo vero et alias nostrates, quando adversus Schenckfeldianos et similes Enthusiastas disputant: quodam saepe obiectio est (qua sententiam nostram de*

efficacia Scripturae impugnare nituntur); tribui hac tione verbo, seu Scripturae, illud, quod sit Deo propri respondens per distinctionem inter *causam principalem et instrumentalem*; illam esse *Deum*, hanc *verbum*. Vid. B. Conr. Schlüsselb. Catal. Haer. Lib. IX. de Steinfeld. p. 301 seqq. B. Theodor. Thummium in Imp. We Err. XII. p. 21. B. Gerh. in Dispp. Acad. Disp. I. co Weigel. §. 19. p. 827. et nuper admodum Theologos Lu Hamburg. et Luneb. in der Lehr- und Schutzschrift w den Guthmannischen Offenbarungs-Patron P. II. p. 287. 311. 313. 506 seqq. Hoc autem admissio, Scriptura sit causa instrumentalis, spiritualium effectum cum ex natura causae instrumentalis requiri, et declarum esse videretur, quomodo *Scriptura ultra naturam suam virtutem eleveatur a causa principali ad producos supernaturales effectus?* docuit B. Musaeus §. XI. p. 595 seqq. *Scripturam sacram* equidem *elevari per virtutem causae principalis* demum *in sibi extrinsecus supervenientem* (cum eam jam extra u sibi intime conjunctam habeat) *sed per hoc, Spiritus s. sua virtute illuminandi et converti cum Scriptura cui eam jam pridem communic in hominis illuminationem et conversionem simul influat, eamque ad hos, velut sua (scripturae) n et propria* (a virtute spiritus sancti distincta) *vin nobiliores effectus producendos, suae virtutis nobili* (quippe vere infinitae) *influxu adjuvet*. Qua ratio etiam B. J. Gerh. Tom. VI. L. de Min. Eccl. §. p. m. 406. scribit: *Placuit Deo, ad divinum illum effect conversionis et salutis hominum, verbum externum, quam causam instrumentaliter agentem evehere*. dubitavit B. Christ. Chemnicus in Disp. de Grat Justif. Hom. Pecc. coram Deo, §. XVIII. defende eandem sententiam, quod *Deus utatur verbo, tanq causa instrumentali*; et *verbum, licet effectum per virtute propria non attingat, tamen ultra suam naturalem virtutem ad eum producendum a causa principali eleveatur*. Confer autem, cum his, quae haec diximus, B. Musaei Ausführl. Erklärung, Lib. I. Q p. 57 seqq. ad 110.

(n) Vide Mus. Intr. l. c. §. IX. p. 580 seqq. (Antecessores in Append. Conf. Dedek. p. 266. ubi laudat Movii: *Spiritus s. et verbum Dei sunt duo disti*

conversionis principia; sed in acta conversionis conjuncta, et stant quasi pro causa una: unde non nisi una, unica et indivisa actio verbi et Spiritus sancti re-nunciare potest.

§. XL. Porro (3) ad affectiones Scripturae s. pertinet (a) perfectio ejus, sive (b) sufficientia, per quam de omnibus, quae homini salutem (c) adepturo creditu factuque necessaria sunt, plene et perfecte (d) nos instruere potest (e).

(a) Imo fluxit ex eo, quod Scriptura s. est *principium* cognoscendi primum theologiae: quam proinde *adaequatam* esse oportet rebus omnibus, habitui theologiae sub-jectis. Eodemque pertinet, quod supra §. XX. et nota (d) indicavimus, eam Scripturam, quae hominibus in reli-gione vera ad salutem instruendis divinitus concessa est, oportere esse *sufficientem*. Conf. B. Mus. Introd. P. II. Cap. V. §. VII. p. 317. 318.

(b) Nempe hoc loco perfectio et sufficientia coinci-dunt: nec tam respectus habetur ad *numerum librorum*, quotquot unquam ab hominibus sanctis scripti fuerunt, ex quibus aliqui, quoad nomina auctorum aut titulorum in superstitibus libris Scripturae citati; ipsi vero libri periisse putantur; sed spectatur perfectio Scripturae su-perstitis in ordine *ad finem*, ut ex seqq. patebit. Quan-quam etiam de *libris* illis, quos nonnulli *deperditos* di-cunt, observandum est, aliquos revera non periisse; verum adhuc, sub aliis quidem titulis, exstare: prout v. g. verba *Nathan et Gad*, I. Paral. XXIX, 29. citata, sub titulo librorum Samuelis: item Prophetiam *Abiae* Silonitae et *Jeddonis*, II. Paral. IX, 29. denique visiones *Hozai*, II. Paral. XXXIII, 19. sub nomine librorum Regum superesse, probabile est. Quod si vero aliqui a viris sanctis scripti libri revera perierint, eos tamen (1) non ex divina inspiratione, sed studio humano consignatos; (2) *historicos* etiam potius quam doctrinales fuisse: imo, si *val* hoc (3) concederetur, periisse libros *ἱστορικοὺς*; *ῥητορικά* ipsa tamen in aliis libris superstitibus non mi-nus recte et plene tradita comparere: certe (4) nullum librum, qui semel ex intentione Spiritus s. in partem

canonis aut normae venerat, cum detrimento Ser-
 monicae, sive, ut ea desineret esse adaequatam
 pium et norma doctrinae fidei et morum, inter-
 tuendum est. Conf. B. *Gerh.* Conf. Cath. L. II.
 Cap. IV. p. 254 seqq. quibus respondent, quae B
 scripsit in continuatione introductionis, posthac
 θεός διέλεσθαι edenda, Cap. IX.

(c) Nempe *perfectionem* Scripturae in ordine ac
 ejus spectandam esse, modo diximus: et consti-
 nostratum sententia. Dicuntur autem perfecta ad
 quibus nihil deest eorum, quae ad consequendum
 sunt necessaria. Finis autem Scripturae ultimus e-
 nostra: intermedius, fides in Christum; cum qua
 sario conjungitur sanctimonia vitae, ut diximus

(d) Ita ut aliud principium, aut norma partial
 v. g. traditiones non scriptae, ei a latere non sint j-
 dae: cum dogmata fidei et morum omnia, nullo e-
 contineantur in Scripturis, aliqua quidem αὐτολεξε-
 κατὰ ῥητὸν, *secundum litteram, explicite* et totide-
 bis; aliqua κατὰ διάνοιαν, *virtualiter et implicite*
 ut ex his, quae expressa leguntur, per consequ-
 legitimam ac facilem colligi et cognosci possint.
 B. *Gerh.* in Exeg. L. I. c. XVIII. §. 366. p. m. 3
 et illud utiliter monet; *Id, quod scriptum fuit,*
ecclesiae tempore perfectum canonem exhibuisse
divina revelatio in illis libris, respectu illius tem-
perfecte fuerit exposita. Et sic, cum soli libri I
exstarent, perfectam fuisse Scripturam, respectu
habito ad illud ecclesiae tempus, quo nondum ex-
plures revelationes, quas Deus in litteras redigi v-
 l. c. §. 366. p. 386.

(e) Sic enim expresse dicitur II. Tim. III. 1.
cras litteras, quas Timotheus a puero noverat (a
Scripturam V. T. quae tunc, cum Timotheus
esset, sola exstabat), posse eum σοφίσαι, erudit
sapientem reddere ad salutem, per fidem, quae
Christo Jesu: ubi manifestissima est proportio Scri-
tanquam principii perfecti ad finem suum, omni-
clesiae membris communem, videlicet fidem et s-
Quodsi autem vel unum eorum, quae ad fidem pe-
et homini salvando cognitu necessaria sunt, in Scri-
non contineretur; utique Scriptura, quoad hoc i-

se omissemus dogmas, hominem in ignorantia relinqueret, aut in errorem induceret; non autem sapientem reddere posset ad salutem consequendam. Pergit etiam apostolus I. c. et ostendit v. 16. et 17. Scripturam sacram esse perfectam in ordine ad finem doctoribus proprium. Dicit enim, *Scripturam*, sicuti *tota divinitus inspirata* est, ita etiam totam, seu quoad complexum eorum, quae continet, dogmatum, esse *utilem ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem in justitia*; utilem autem ad haec praestanda, non quomocunque, sed ita, ut *homo Dei*, minister ac Doctor ecclesiae divinitus vocatus, sit *ἄγιος, perfectus (tenens omnes officii sui partes, interprete Estio)* ad *omne istud opus bonum*: adeoque ad *docenda* omnia, quaecunque sunt creditu necessaria; ad omnes oppositos errores solide *refutandos*; ad *fugam* omnium vitiorum; et *culturam* morum, quoad omnes omnino virtutum species, persuadendam, *ἐξηρτισμέ-νος, absolute aut perfecte instructus sit et apparatus*; quod fieri non posset, nisi ipsa Scriptura isthaec omnia in se contineret et sufficienter monstraret. Confer. *Joh. IX. vers. ult.* ubi ea, quae Johannes scripserat (non solum de rebus gestis Christi, verum etiam de doctrina, persona atque officio ejus) ideo, sive ejus finis causa, *scripta dicuntur. ut homines his, quae scripta sunt, cognitis, credant, Jesum esse Christum, salvatorem illum mundi, ac Filium illum Dei, et ut credentes vitam habeant per nomen ejus.* Oportet ergo Scripturam ea, quae ad fidem salvificam salutemque ipsam cognitu necessaria sunt, sine defectu continere et docere omnia.

§. XLI. Denique (4) inter affectiones Scripturae locum habet (a) perspicuitas, seu quod ea, quae creditu et factu homini ad salutem tendenti sunt (b) necessaria, verbis (c) et phrasibus ita clavis, et usu loquendi receptis, in Scriptura (d) proponuntur, ut quilibet homo (e); linguae gnarus (f), et vel mediocri judicio (g) pollens, verbisque (h) attendens, verum verborum (i) sensum, quoad ea, quae sibi sunt scitu necessaria, assequi, et capta ipsa doctrinae, simplici (k) mentis apprehensione amplecti (l) possit: prout ad assensum

fidei, verbo apprehenso et rebus significatis prae bendum, intellectus hominis per Scripturam ipsam ejusque lumen supernaturale (m), seu virtuten divinam illi conjunctam, perducitur.

(a) Requiritur enim ad principium cognoscendi e objectum formale alicujus habitus, ut ipsum primo cogni tum deducat in cognitionem caeterorum, quae habitu subji ciuntur; juxta ea, quae diximus Cap. I. §. III. not (d) et Cap. II. §. I. nota (a).

(b) *Non enim hic objectum Scripturae generale i sua latitudine, sed speciale ac primum illud specta mus: de quo actum est supra §. IX. Alias enim, si e omnia, quae in Scripturis occurrunt, percurras, fatendum est, multum obscuritatis deprehensum iri: v. g. in ono masticis, chronologicis, genealogicis, vaticiniis ante com plementum, etc. non autem aequae in elementaribus fidei B. Cundis. Not. ad Comp. Hutt. L. I. Q. VII. p. 31.*

(c) Potest equidem perspicuitas Scripturae constitu triplex: una ex parte rerum; altera ex parte verborum et tertia ex parte luminis supernaturalis. Sed primu (quae consistit in evidentia rerum, seu claritate, in ordin ad distinctam earum cognitionem, vel per se et ex ap prehensis terminis; vel propter principia, quae per s sunt cognita, et cum quibus illae necessarium nexum habent); hoc loco non attenditur. Quamvis enim in ali quibus Scripturae objectis, quae lumini naturae subjacent locum habeat: tamen quoad mysteria fidei, in quibu tradendis Scriptura praecipue occupatur, locum non ha bet. Quod autem nostratium quidam dixerunt, *res Scriptu rae non esse obscuras*; sic intelligendum est, quod re illae, licet in se sint inevidentes (prout etiam isti dixerunt *res Dei esse obscuras*); tamen in Scriptura perspicui proponantur: ut locutionis istius sensus ad perspicuitatem verborum redeat. Conf. B. Gerh. Conf. Cath. L. II Spec. Art. I. Cap. III. p. 210. De tertia (quae suo modo ad auctoritatem et efficaciam Scripturae redit; sub finem §. agitur, et in nota (m) plenius agetur. Interim de se cunda. seu de perspicuitate verborum, notandum est eam consistere in ipsorum verborum delectu et congruentia cum rebus significatis, eorumque inter se connexionem e

ordine, juxta communem usum loquendi: quam proinde B. *Lutherus claritatem Scripturae externam* vocavit. Lib. de Serv. Arb. T. III. Jen. Lat. fol. 169. a. Alii perspicuitatem *grammaticam* vocant. Vid. B. *Cundissius* ex B. *Höpfnero*. Not. ad Comp. Hutt. Q. VII. p. 30. Pluribus de triplici illa perspicuitate Scripturae disseruit B. *Musaeus* in Contin. *ἀνεκδότω* Introd. Cap. X.

(d) Saltem in iis locis, ubi *ex professo*, quod ajunt, de certo dogmate fidei aut morum agitur, seu ubi *sedes* ejus continetur: ita ut *nullus sit fidei articulus, nullum vitae praeceptum, quod non alicubi verbis propriis, claris, et perspicuis in Scriptura proponatur*. B. *Gerh.* Conf. Cath. L. II. Art. I. Cap. III. p. 209. Certe enim in iis, quae aperte in scripturis sunt posita, inveniuntur illa omnia, quae continent fidem moresque vivendi: dicente *Augustino* Lib. II. de D. C. c. IX. ubi et illud adjicit: *Magnifice et salubriter Spiritus sanctus ita Scripturas sanctas modificavit, ut locis apertioribus fami occurreret, obscurioribus autem fastidia detergeret. Nihil enim fere de illis obscuritatibus eruitur, quod non plenissime dictum alibi reperitur.*

(e) Non solum enim renati et fideles, verum etiam irrogeniti et impii, vi ipsius claritatis verborum ex instituto significantium, quae ad omnes lectores aequaliter sese habet, assequi possunt *notitiam sensus per verba significati, literalem* quidem seu *historicam*; non autem *salutarem* seu *fidei*: ut mox dicetur. Atque ita quidem docuit B. *Musaeus* in Dispp. de conversione, A. 1647. et seqq. habitis, ac postea A. 1658. Halae Saxonum denuo editis, Disp. IV. §. XXVII. et seqq. et Tract. de Conversione, A. 1661. Jenae edito Disp. IV. c. II. §. XLIV. seqq. p. 272 seqq. rursus in der *Ausführl. Erklärung*. Q. XLIV. p. 342 seqq. ad 397. Secutus autem est vestigia antecessorum BB. DD. *Joh. Majoris* et *Joh. Gerhardi*, quorum ille A. 1630. in Confut. *Judicii* a *Valeriano M. de Acathol.* Regula Cred. editi, Prop. III. Cap. I. Sect. III. p. 162. ex professo disputat de sententia *Valeriani*, quae *Scripturae sensum nemini concedit, nisi interius illustrato et a Spiritu sancto edocto*; atque ipse (*I. Major*) *adversus* monet; *sensum SS. Litterarum verum et in-
dubitatum, vel esse conjunctum cum assensu cordis et con-
sequens fructu, vel eodem destitutum: hunc posse con-
tingere infidelibus, utpote Judaeis: illum tantum esse*

factum. Et notanter addit: *Quemadmodum A₁ dono πολυλειτουργίας immediato et extemporaneo et i sancto ornati, mysteria regni coelorum proponere gentibus, ut a singulis possent verbotenus intelligi, rante Spiritu sancto fide suscipi: quamvis non de₁ qui sensum quidem praeconii apostolici cepere, a₁ vero dictis denegantes, fructum inde percipere n₁ Act. 13. Sic multi, linguarum, quibus Deus sua o₁ exstare voluit, gnari, sensum Scripturae in locis pl₁ eruunt, et percipiunt ex verbis (NB.) verum et geni₁ fructum interim et effectum illuminationis, praep₁ improbi et a se repellunt ἀνιστά₁ perditū. Por₁ p. 365. scribit: *His ita se habentibus, non tam n₁ crude dicendum erat a Valeriano, nullum certo c₁ verum sensum sacrarum literarum, nisi interius il₁ tum et edoctum a Spiritu sancto.* Et §. 10. *Cen₁ itaque distinctionis virgulam adhibentes, corrige₁ castigemus propositionem istam in hunc modum: linguae biblicae gnarus certo assequitur verum s₁ sacrarum literarum, quam vocum notarum sign₁ pariunt: quamvis interius a Spiritu sancto neque e₁ sit neque illustratus. Deinde: Nemo verum sensi₁ orarum literarum in illis locis, quae agunt de a₁ fidei, assequitur ita, ut assensum dictis adhibe₁ fructum inde capiat, nisi Spiritu sancto intus cor m₁ et illuminante.* B. Gerhardus autem A. 1625. in L. I. postquam §. 413. p. 447. distinxerat inter c₁ tem Scripturae externam, et claritatem seu illumina₁ tiores, a Spiritu sancto petendam; ita deinceps p. 461. ad objectionem Bellarmini, contra perspicu₁ Scripturae, quam ex necessitate precum ad intelligi₁ ejus consequendam, Psal. CXIX. 18. indicata, respondet per distinctionem inter notitiam literae₁ ritus: scilicet, quod ad notitiam literalem articu₁ fidei sufficiat claritas externa Scripturae; ad no₁ vero spirituales requiratur interior Spiritus sancti₁ minatio per pias preces obtinenda. Imo vero Collegium Theol. Jenense, et una cum eo etiam F₁ Theol. Witteb. in der Widerlegung des Rathmann₁ Gegenberichts, num. LXIX. p. 365. a. ad Quaesti₁ Ob ein unbekehrter Jude ohne vorhergehendes un₁ zutretendes Gnaden-Licht, könne die heilige Schrift dem Buchstaben verstehen, und den sensum lite*

daraus ergründen? *affirmative* respondent: *cumque exempla Hieronymi, Graseri, et Buatorfi, qui, ut verum sensum verborum Scripturae V. T. assequerentur, Judaeos consuluerunt, adduxissent; denique addunt: Ein ander Ding ist es, sich auf die Wörter und significationes vocum verstehen, und solche recht auslegen: ein anders, sich auf die res verstehen, und selbige recht einnehmen, recht appliciren, im Glauben fassen. Hierzu gehöret des Heiligen Geistes Gnaden-Erleuchtung und Handreichung: aber ad investigationem, explicationem et intellectum sensus literalis non item. Et num. seq. LXX. p. 365. b. post. med. Will Gegenbericht dahinaus, dass kein Unbekannter könne den rechten Verstand, welchen die Wörter in der Schrift bei sich haben, und von sich geben, id est, grammaticum et literalem, erlangen, es sey denn, dass der heilige Geist mit seinem Gnaden-Licht herzutrete, so halten wirs nicht mit dem Gegenbericht, sondern bleiben bei unserer Meinung, die wir in voriger Post (NB.) Erd- und Nagelfest gemacht. Denn die vocabula, und welche selbige auslegen, und zum rechten Gebrauch ausrüsten, nämlich die Lexica, Dictionaria, wie auch die Libri Grammatici, in Lateinischer, Griechischer, Hebräischer, Arabischer und andern Sprachen verfertigt, seynd humani ingenii inventa, gehören unter die dona naturae, nicht aber unter die dona Spiritus sancti gratiosa: Denn er nicht darauf bestellet (NB.) noch ausgegossen, dass er die Praecepta Grammatices tradire, und lehre bei den Hebräern die radices suchen, oder lehre decliniren und conjugiren, und in Logicis enuntiationes und syllogismos machen, sondern dass er uns die Glaubens-Artikel aus der Schrift proponire und in der seligmachenden Wahrheit instruiren. Es hat mancher den rechten Verstand der Worte, aber er hat nicht den seligen Verstand der Geheimniss, der zum Glauben gehöret; darum muss man auch allhier sich (NB.) vor equivociren vorsehen. Possent autem praeterea adduci dicta *insynqna* B. Aeg. *Hunnii* Disp. LXIV. Cap. III. §. 6. 1. a. Tom. V. Op. fol. 631. B. Jac. *Martini* LL. Th. Disp. XI. §. XXIX. et XXX. §. C. et seqq. B. *Conr. Distorici* in Instit. Catech. de Scr. S. Q. XXX. Resp. et Obj. I. Pontif. p. m. 45. Theologorum Marpurgensium et nominatim B. Joh. *Steuberi* Disp. VII. de Ang. *Stat. ant.* XVIII. §. 56; p. m. 154. porro B. *Justi Feuer-**

bornii in Anti-Ostoro Disp. II. §. III. p. 17. B. H.
Kromayeri Theol. Pos. Pol. A. I. Antith. VI. p. 70.

(f) Sic B. Gerhardus scribit: *Nos nequaquam affirmamus, quod Scriptura quibusvis sit clara et perspicua; sed illis, quibus nullum ab aetate, vel ab ignorantia impedimentum iniquae, in qua Scripturam legunt, est impedimentum.* Exeg. I. c. §. 413. p. 447. 448. Et B. Jac. Martini I. c. §. XCIX. seqq. monet; *quod non omnes Scripturam intelligunt, oriri ex privatione duplicium mediorum, naturalium et supernaturalium: inter naturalia autem primum esse cognitionem linguarum.* Nempe, ut B. M. saeus in Dispp. de Convers. A. 1647 seqq. habitis, Dispp. IV. §. XXXVII. docet: *Illis quidem, qui linguarum quibus originaliter conscriptum est verbum Dei, Ebraeae scilicet et Graecae, ignari sunt, aut ne legere quidem didicerunt, satis est, si dogmata fidei, in linguis vernacula sibi proposita, credant vera esse, et sensu quo proposita ipsis sunt, a Deo in Scripturis sacris velata: quem assensum in ipsis Spiritus sanctus operatur utpote qui per verbum etiam in vernacula lingua praedicatum efficax est in cordibus hominum, et de ipso testatur, quod sit divinum verbum. His vero, qui per verbum Dei in iis linguis, quibus originaliter conscriptum est, lectum aut praedicatum (erudiri et) converti debent omnino necessarium est, ut linguas istas calleant, et non distincte de cujusque loci Scripturae, aliquod dogma fidei continentis, sensu simpliciter sint certi: credant tamen, ea dogmata, quae fundamentum salutis concernunt, singula in Scripturis sacris contineri, ita, ut de locorum illorum sensu (ex verbis ipsis, ex instituto significantibus, mediante notitia ejus linguae, apprehenso) nihil dubitent. Alias enim credere non possent, ipsa dogmata esse vera cum non alia de causa credantur vera esse, quam quia a Deo revelata sunt, seu quia eo sensu in Scripturis continentur.* Conf. Antecessores in App. Consil. Dek. I. c.

(g) Hoc est, quod B. Gerhard. I. c. requirit, *ne impedimentum ab aetate, adeoque ne defectus iudicii, ex ratione aetatis, occurrat.* Par autem ratio est, si, qui aetate profectiores, iudicio pueri sint.

(h) Nempe, qui non ad verba ipsa attendit, sed praedicti Nuis indulget, et verba Scripturae ad ea detorquet; etiam in locis perspicuis ac sensu genuino investi-

gando errare potest: unde B. *Gerhardus* in Conf. Cath. L. II. A. I. C. III. p. 209. 210. requirit, *ne a praeconcepta opinione obijciatur impedimentum*. Confer. B. *Glassii* Glaubens-Grund Cap. III. pag. 103.

(i) Etsi enim non omnes fideles sunt doctores, neque omnes interpretentur; juxta I. Cor. XII, 29. habent tamen et theologi, unde (tanquam ex principio perspicuo) eruditi, ad docendum et redarguendum apti sint; juxta II. Tim. III, 16. 17. habent et caeteri fideles, ubi *inveniant vitam aeternam*, via, quae ad vitam ducit, sibi perspicue ostensa ab ipsis Scripturis, Joh. V, 39.

(k) Haec est, quam alias *notitiam literalem* aut *historicam* dicunt; et distinguunt a *cognitione salutari*, quae ad secundam mentis operationem pertinet, et *judicium congruum* de sensu verborum tanquam vere divino, adeoque assensum plane certum ac fidei divinae (quod res significatae revera tales sint, quales verbis significantur), importat. Vidd. *Musaeus* et caeteri auctores in not. (d) citati, suis locis.

(l) Probatum autem perspicuitas illa verborum Scripturae (1) ex ipsa causa efficiente et finali Scripturae: quod videlicet, cum DEUS, Scripturae auctor, eam consignati fecerit ideo, ut homines ex ejus lectione *erudirentur ad salutem per fidem*, quae est in Christo Jesu, juxta II. Tim. III, 15. ipse vero, tanquam mentis et linguae artifex, diserte loqui haud dubie, potuerit; utique etiam credendum sit, eum summa providentia voluisse, fuco carere ea, quae divina sunt, ut omnes intelligerent, quae omnibus loquebatur: juxta verba *Lactantii* Lib. VI. Div. Inst. cap. XXI. conf. B. *Gerh.* in Exeg. l. c. §. 415. pag. 449. B. *Glassii* Glaubens-Grund, Cap. III. pag. 73. 74. Et quemadmodum alias praecipua sermonis, ad informationem aliorum destinati, virtus est perspicuitas: perspicuum autem sermonem ita comparatum esse oportet, non solum ut intelligere possis, sed ne omnino non possis intelligere: juxta illud *Quintil.* lib. II. Instit. Orat. c. II. ita agnoscendum est, Scripturam sacram, quae *ἡ διδαχὴ καὶ ἡ πίστις*, etc. a Deo ipso perfectissimo ente, data est; in his, quae scitu necessaria sunt, pollere omnino perspicuitate, quae illi ex fine debetur. Quo accedit (2), quod Paulus I. Cor. XIV. 8. 9. ubi doctoribus ecclesiae diligentissime inculcat, ut fidei dogmata perspicue et usitato sermonis genere proponant, quo ab omni-

bus facile intelligi possint; hanc addit rationem: *Etenim, inquiens, si incertam vocem tuba dederit, quis apparaturus ad bellum? sic et vos, per linguam nisi significantem sermonem dederitis, quomodo intelligetur, quod dicitur? Eritis enim in aërem loquentes.* Itaque, nisi dicamus, Scripturam non tam ad informationem hominum, quam in aërem loqui; et habere se instar tubae, incertam vocem dantis, unde nemo apparetur ad bellum; adeoque frustaneam esse Scripturam (quod citra impietatem dici non potest): fatendum est, vocum in Scriptura adhibiturum significationem, lectoribus juxta usum communem loquendi notam; atque adeo sermonem Scripturae esse perspicuum Conf. B. Mus. Dispp. de convers. A. 1647 seqq. habit. Disp. IV. §. XXVIII. Praeterea (3) Deut. XXX, 11. dicitur: *Verbum hoc, quod loquor tibi, prope est in ore ac corde tuo, i. e. verbis significantibus ex usu communi* (et quasi ex ore hominum) *depromptis consignatum est, ita, ut facile possit intelligi* (prout alias cor, seu mens hominis, certae significationi vocum assuevit). *Sic enim in versiculis antecedentibus ista propinquitas exponitur, quod verbum hoc non sit absconditum, ut ejus intellectus vel ex coelo, vel ex abyso peti debeat:* interprete B. Kromayero Theol. Pos. Pol. Art. I. Thes. VI. pag. 67. Unde, licet *lex*, de qua Deus per Moysen loquitur, quaeque agendorum regula est, unam saltem Scripturae partem constituat: quia tamen Paulus θεόπνευστος haec ipsa, quae olim de lege a Deo dicta fuerunt, transfert etiam ad evangelium de Christo et justitia fidei, Rom. X, 6. 8. utique fatendum est, Scripturam, quod evangelium aequè ac legem, ex parte verborum esse claram et perspicuam. Conf. quae in nota sequedicemus.

(m) Scilicet hoc est, quod Ps. XIX, 9. *Lex Domini* (quo nomine non intelligitur praecise lex specialiter sic dicta, et evangelio contradistincta, sed una ipsum evangelium: ut patet ex collatione Rom. X, 18. adeoque tota doctrina quae in Scriptura, tanquam objectum primum, tractatur, et de qua hic sermo est) dicitur *illuminare oculos, et sapientem efficere simplicem.* Et Ps. CXIX, 105. *verbum Dei esse lucernam pedis hominis et lumen semitae ejus:* nempe ut prudens sit, et caveat sibi a semita mendacii; juxta versum 104. Rursus II. Petr. I, 19. dicitur, ad *sermonem propheticum* (Seri-

pturae propheticae juxta vers. 20.) esse attendendum, tanquam ad lucernam lucentem (ὡς λύχνον γαλvano) in obscuro loco, donec dies illucescat, et lucifer exoriatur in cordibus nostris. Omnia enim eo tendunt, ut intelligamus, Scripturam in his, quae homini in statu viae, quem vocant, manifeste esse debent, ne in errores inductus salutem non inueniat, adeoque quoad doctrinam fidei et morum, id praestare intellectui (velut oculo mentis), quod lucerna accensa et lucens praestat viatori, et oculis corporis ejus, ad viam rectam, vitatis deviis ac sine offensione, calcandam. Oportet ergo Scripturam, non solum *in se*, sed et *aliis* esse lucidam: et quia ad id, ut homo viam salutis recte cognoscat, duo requiruntur; *unum*, ut, quae sibi ad salutem tendenti sunt cognitu necessaria, simplici apprehensione mentis percipiat; *alterum*, ut illa apprehensa, tanquam vera ac divinitus revelata amplectatur, et fidei assensum commodet: ita Scripturam, quae in hoc negotio instar luminis ac lucernae lucentis se habere debet, duo haec praestare oportet: *unum*, ut quae cognoscenda sunt, intellectui, verbis ex instituto significantibus ac perspicuis, repraesentet, ut simplici mentis apprehensione percipi possint; *alterum*, ut quando res significata sublimior est, et intellectus ipse debilior, aut plane corruptus, ita ut non possit suis viribus recte judicare de eo, quod verbis illis significatur, neque assensum, quem debet, ipse praebere aut elicere; Scriptura ipsa, virtute sua, tanquam illuminatrice, intellectum eo perducatur, et facultatem cognoscendi atque assentiendi largiatur.

§. XLII. Ut autem Scriptura ab hominibus (a), etiamsi linguarum sanctarum, Ebraeae atque Graecae, imperitis (b), ad doctrinam fidei et morum cognoscendam consuli possit; ideo versiones (c) Scripturae in quasvis linguas (d) exstare et ad legendas eas incitari homines (e) utile est.

(a) Sunt enim finis CUI Scripturae, vid. §. X. et notae (a) (c).

(b) Vid. §. XLI. et nota (f).

(c) Seu translationes verborum Scripturae ex idiomate ignotiore in idioma aut sermonem alium notiozem: quam Graeci *μετάφρασις* vocant.

(d) Prout ecclesia per omnes orbis terrarum nationes,

et quarumvis linguarum populos, plantari et vari debebat. Vid. *Matth. XXVIII, 19. Marc. 2 Col. III, 11.*

(e) Nempe ut *verbum Christi* in illis *habundanter* (πλουσίως ἐνοικεῖτω) atque alii alios *decommonefacere* possint. *Col. III, 16.* Valen etiam hoc loco argumenta, quae attulimus in not §. X. Conf. B. *Mus.* praef. Tr. de Convers. . ed. p. 7 seqq. p. 21 seqq. Quamvis vero versimano studio concinnatae non habeant auctoritaticam, quemadmodum textus θεόπνευστοι: quamen illae his conformes sunt, faciunt utique fideique profectum consequendum, et excludendo oppositos.

§. XLIII. Sed ut verus sensus (a) rum Scripturae, *literalis* praecipue (b), quoloci non nisi unus est (c); deinde verumysticus (d), sicubi (e) is locum habet, retelligatur; ac non solum locorum clariorientia, contra detorsiones heterodoxorum (miter teneatur; verum etiam loca difficiliad profectum cognitionis spiritualis, evolventelligi possint; leges bonae interpretationis observari debent.

(a) Seu conceptus mentis, quem auctor Scriptura intendit et significare voluit.

(b) Is enim *absolute* loquendo sensus verborum per verba proxime atque immediate significandudicitur: quae si proprie accipiantur, *sensus proprius* quodam modificata sint, *sensus figuratus*. Confer. B. *Glassii* Phil. S. L. II. P. I. Tr. II. m. 260 seqq.

(c) Est enim in omni lingua, in omni locutione id usitatum, ut per una et eadem verba, eodemque contextu semel posita, non nisi unum significare intendat auctor, qui non ad decipiendocandos aut informandos alios loquitur. Quia ei in Scriptura ad homines loquitur, modo humano his ex instituto significantibus, seu ex usu loquesueto desumptis docendos; recte utique creditu

etiam in Scriptura unius dicti sensus literalis unus sit, non plures. Conf. B. *Glassii* Phil. S. I. c. p. m. 268.

(d) Qui non significatur *proxime per ipsa verba*; sed per res verbis illis significatas, in quantum illae aliarum rerum typi, umbrae, figurae et signa vel symbola sunt. Dicitur alias sensus *spiritualis*. Conf. B. *Glass.* I. c. Tr. I. S. I. p. 249. Atque ita etiam constat, sensum *literalem* priorem esse mystico, *natura* et *ordine*; juxta eundem I. c. Tr. II. S. II. p. 289. qui etiam in seqq. speciatim de sensu *allegorico*, *typico* et *parabolico*, legi meretur.

(e) Non enim in omni omnino Scripturae textu, et in singulis locis, duplex iste sensus, literalis pariter et mysticus, quaerendus et amplexandus est; Vid. *Glass.* I. c. Tr. I. S. I. p. 248. ac distinguendae sunt v. g. *allegoriae innatae*, quae in Scripturis ipsis expresse traduntur, ac proprie loquendo sensus mysticus Scripturae sunt; et *illatae*, sive ab interpretibus excogitatae accommodationes rerum verbis significatarum ad res alias; quae proprie loquendo non sunt sensus a Spiritu sancto illic intenti. Vid. eund. Tr. II. S. III. art. III. p. 291. 292.

(f) Nam quamvis ex verbis Scripturae, quae de dogmate aliquo ex professo agunt, in lingua nota propositis, homines etiam simplicissimi sensum verum ac determinatum citra difficultatem concipere possint; potest tamen et solet aliquando accidere, ut fraudibus heterodoxorum, sensus etiam clarorum verborum pervertatur, et conquisitis ratiunculis dubius reddatur (quemadmodum exemplis verborum institutionis, et locorum variorum, quae Christi deitatem probant, manifestum est): cui, ut recte occurratur, leges bonae interpretationis in subsidium vocari, et sic sensus verus, legibus illis conformis, ab aliis falsis fictisque discerni debet.

(g) Vide quae diximus ad §. XLI. not. (b) et (d) Atque aliqua quidem Scripturae loca obscura sunt *per se* et *seorsim* spectata: aliqua *in respectu ad alia*, cum quibus pugnare videntur. Utrisque occurrendum est beneficio legitimae interpretationis. Vid. B. *Gerh.* de interpr. Script. §. 64 seqq.

(h) Non enim nostrates privatum cujusque spiritum sequendum statuunt: sed omnino agnoscunt leges bonae interpretationis, cum *generales*, quas recta ratio, tanquam a natura fundatas, et interpretationi omnium scriptorum

communes, suppediat; tum *speciales*, quae in Scriptura sacra ipsa peculiariter animadversae fuerunt. Atque observantem utrarumque fuisse B. *Lutherum*, ostendit B. *Musaeus* in Praef. Tract. de Convers. p. 37 seqq. et Vindic. Bibl. Germ. Glossat. Disp. II. Th. XXXV. seqq. p. m, seqq.

§. XLIV. Leges interpretandi Scripturam quoad sensum literalem, fere huc (a) redeunt: I. quod *vocum, phrasiumque habitus et constructio juxta consuetudinem linguae sanctae* (b), *diligenter sint consideranda*; II. quod *ex antecedentibus et consequentibus, ex occasione, scopo, materia et aliis causis, intentio loquentis sit investiganda* (c): de quibus, ut et specialioribus aliis, quas sub se continent, regulis, in scholis theologiae exegeticae (d) prolixius agitur.

(a) Ita B. *Franzius* duobus praeceptis inclusit, quae ad interpretationem Scripturae pertinent: 'quem sequitur B. *Glassius* Phil. S. L. II. P. II. S. I. p. 351 seqq.

(b) Nempe ut alias cuivis linguae, sic etiam Ebraeo atque Graeco sermoni, suus est genius atque idiotismi: de quibus consulendae sunt grammatica et rhetorica sacra B. *Glassii* in Phil. S. lexica quoque atque concordantiae et observationes criticae eruditorum. Sic enim non solum *πολυσημία* vocum; verum etiam *ἐμφασις*, nec raro solvendarum *ἐναντιοφανείων* occasio et medium agnoscitur.

(c) Hanc olim agnovit et tradidit *Hilarius* Lib. IV. de Trinit. p. m. 37. et Lib. IX. p. m. 116.

(d) Ac videri possunt ex nostratibus praeter *Gerhardum*, *Franzium* et *Glassium* II. cc. etiam *Flacius* in Clave, *Dannhauerus* in hermeneutica S. *Dan. Cramerus* in Isag. ad Libb. Proph. et Apost. *Georg. Grossehäyn* in epitome hermeneut. S. alique. Plura hic addere non fert ratio instituti.

§. XLV. Inprimis vero, ut mysteria fidei, in Scripturis tradita, recte agnoscantur (a) observandum est, quod (b) *in propria et usitata ver-*

rum significatione sit persistendum (c), quamdiu non manifesta circumstantia textus, aut subjectae materiae conditio, aliave urgens ratio ad impropiam significationem descendere cogit (d).

(a) Quapropter hanc regulam peculiariter inculcandum putavimus.

(b) Fundatur haec regula in naturali ratione intelligendi, qua jubemur ad eum attendere sensum, quem secundum communem verborum usum et significationem, omnes concipiunt aut conciperent: alioqui enim nulla datur intelligentiae nostrae certitudo. Conf. B. Musaei indic. Bibl. Disp. II. §. XXXV. p. 111. 112.

(c) Quamvis etiam res significata remotior sit ab ingenio humano, et conditione rerum aliarum, quibus asseverimus; cogitandum tamen est, hoc esse mysteriorum proprium. Adde B. Musaei Dissert. de S. Coena contra orotium §. V. p. 2.

(d) Quodsi enim analogia fidei, aut loca parallela priora, aut antecedentia et consequentia in contextu, opusque dicentis, aut aliae circumstantiae, significationi propriae vocum apertissime repugnent; vel etiam admissa propria significatione alicujus vocis aut phraseos, manifesta et sole clarior contradictio sese ostendat; utique necessitas recedendi a propria significatione vocum interdicti imponetur.

§. XLVI. Denique sicut ex Scriptura saepe nunquam principio perspicuo, conclusiones theologiae, et quae fide divina credantur, recte deducuntur (a), ita in argumentationibus ejusmodi, iam quarum conclusio est *mere* (b) *theologica*, non solum *principia* rationis *formalia* (c) haud ubique utiliter adhibentur (d), sed etiam *principia* rationis *materialia* (e) recte usurpantur (f); modo, quae *particularia* aut singularia sunt, principio *universali* theologico subjungantur (g): *universalia* vero rationis principia non alia adhibeantur, quae absolutae necessitatis sunt (h), ita,

ut oppositum manifestam importet contradictionem (i).

(a) Hoc enim nunquam negarunt nostri, etiamsi se *sola Scriptura*, tanquam principio, norma aut regula, uti dicerent: sed potius asseruerunt, quoties se sua dogmata ex Scripturis *probaturos* aut quaestiones controversas, *ad* Scripturam, velut *normam*, *revocari* velle, dixerunt. *Probare* enim, est per consequentiam aliquid ex alio, velut conclusionem ex praemissis deducere. Ad *normam* autem non tam revocanda veniunt ea, quae in eo, quod norma est, formaliter affirmantur aut negantur; quam ea, de quibus, utrum cum his, quae formaliter illic continentur, conveniant, dubitatio orta est. Confer B. *Musaei* Tract. de usu princ. Rat. L. I. sub initium, et Lib. II. Cap. XXX. item in Tr. de Convers. Disp. IX. Cap. II. et III. Denique Disp. I. contra Masenium, qua meditata ab eo concordia examinatur §. XXIX. seqq. p. 122 seqq.

(b) Seu *articulus* fidei purus. Nam de his, quae ad articulos fidei *mixtos* attinent, ac praeter theologiam revelatam, etiam in philosophia ex lumine rationis tractantur, minus est difficultatis. Vide autem de hac distinctione quaestionum theologicarum B. *Mus.* de Usu Princ. Rat. Lib. I. Cap. VI. §. VI. Cap. XIII. seqq. et Lib. II. Cap. I.

(c) Sive quae ad *formam* syllogismorum pertinent et terminorum dispositionem in figura ac modo, atque regulas consequentiarum attinent. Vid. *Mus.* Tract. cit. Lib. II. Cap. II.

(d) Quamvis enim non omnes discursus theologici in forma syllogistica expresse proferri debeant: quoties tamen ratio disputationis seriae ac solidae postulat, non est opera ista subterfugienda. Alias autem sufficit, discursus tales nectere, qui ad formam syllogisticam sunt revocabiles.

(e) Quo nomine intelliguntur propositiones lumine naturae notae, atque *evidentiam metaphysicam*, *physicam*, aut *moralem* habentes: quae ad materiam argumentorum spectant, et *maiores* aut *minores* ex praemissis constituunt. Vid. *Mus.* l. c. L. II. C. II.

(f) Sequitur profecto, si haec cum propositione theologica recte conjungantur, conclusio non solum *vera* ac *certa*, verum etiam, quae est *de fide*: quod ostendit B.

Museus Tract. de Convers. Disp. VIII. et IX. Confer. h. l. quae diximus in nota (g) ad §. XXXV.

(g) Pertinet huc exemplum, quod attulimus l. c. Cui jungi potest et istud, quo homo argumentatur; *omnis homo a Deo serio diligitur, et habet oblatam sibi serio gratiam et salutem. Ego sum homo. E. ego a Deo serio diligor, etc.* Adde B. Mus. Tr. de Convers. p. 593. et 594.

(h) V. g. *Quicumque habet perfectiones soli Deo proprias, is est verus Deus. Atqui Christus habet perfectiones soli Deo proprias. E. Christus est verus Deus.* Minor ex revelatione probari debet. Major lumine naturae nota est, sed absolutae necessitatis: et contradictionem implicat, si dicas, aliquem habere perfectiones, quae cum essentia divina realiter idem sunt, nec tamen habere essentiam divinam, aut non esse verum Deum.

(i) Alias enim, si adhibeantur principia rationis non absolute, sed *secundum quid*; aut in *certo genere* universales ac necessariae; facile contingit, ut inferatur conclusio, mysteriis aut articulis fidei, etiam primariis, repugnans: quod exemplis *antitrinitariorum* et aliorum patet. Vid. B. Mus. de Usu Princ. Rat. L. II. Cap. XIV. seqq. pag. 451 seqq. item Tract. de Convers. Disp. IX. §. XXX. XXXI. pag. 595. 596.

§. XLVII. In normanda doctrina fidei et morum juxta Scripturas (a), non opus est *judice* peculiari (b), proprie et stricte dicto, qui pro auctoritate ferat sententiam (c), ac *visibilis* (d) sit. Ut tamen nihilominus verum et falsum recte (e) dijudicetur, *partim* necesse est, id, quod proponitur et dijudicandum venit, sollicite expendere, ac statum quaestionis sincere et accurate formare (f), *partim* etiam sententiam cognitam ita conferre cum Scripturis, ut *vel* claris ac disertis verbis Scripturae *vel* per necessariam consequentiam, ex perspicuis et claris verbis Scripturae, juxta regulas bonae interpretationis intellectus, observatis etiam legibus bonae consequentiae, deductam (g), constet; illam in Scripturis revera

contineri, aut non contineri, vel contineri ejus oppositum. Atque hoc quidem iudicium sicut doctoribus et ministris ecclesiae, cum singulis (h), tum in concilio (i) congregatis competit; ita et ab aliis Christianis (k) suo modo exerceri potest.

(a) Seu, ut Scriptura, tanquam norma, recte applicetur ad decidendas quaestiones, quae in theologia disputantur, tanquam de rebus creditu vel factu necessariis.

(b) Nostrates enim, qui *Scripturam* dixerunt esse *judicem* controversiarum fidei, iudicis voce usi sunt in significatione *impropria*, pro ratione judicandi, seu pro *norma*, juxta quam sententia sit ferenda: prout alias *insolemis* non est, legem pro iudice accipi. Conf. B. D. *Seb. Niemannii* Disp. pro loco in Fac. Theol. de Jud. Controv. fid. V. seqq. ad XII.

(c) Quem alias *judicem auctoritativum*, item *decisivum*, *absolutum*, *principalem* appellant; nempe quod vi auctoritatis, qua pollet, litigantes obligare possit, ut in lata a se sententia, citra ulteriorem inquisitionem aut haesitationem, acquiescant. Vid. l. c. §. XVIII. B. *Gerh. Exeg. L. I. §. 452.*

(d) Alias enim fatentur nostri, *Spiritum sanctum* imprimis in his, quae claris et expressis verbis continentur in Scriptura; suo modo autem etiam quoad ea, quae per consequentiam ex Scripturis deducuntur, esse *judicem* controversiarum, eumque *auctoritativum*. B. *Niemann*. l. c. §. XX. seqq. Scilicet quamvis vi externa non cogat homines in sua decisione acquiescere, quod *λόγον τὸν ἔχω*, seu ne quid actu externo obloquantur; tamen, quando aperta est sententia Scripturae, tanquam vocis divinae, certum est, animos hominum, quoad *λόγον τὸν ἔχω* convinci, ut, nisi reclamante conscientia, nihil excipere possint.

(e) Possent sane controversiae, quae ipsa fidei et morum dogmata, definitu scituque necessaria, attinent, omnes hac ratione dijudicari et finiri: modo exorta controvertendi occasione, mentes pias, veritatis amantes, atque eruditas afferrent, qui disputaturi sunt. Sic enim, sepositis praejudiciis, studioque partium, et pravis affectibus; argumentis vero utriusque partis ad Scripturae normam expensis, facile appareret, quanam vera, quae falsa

sententia sit: propter ipsam Scripturae, de his ex instituto agentis, perspicuitatem. Quod autem caeteras quaestiones attinet, quae salva fide in utramque partem disputari possunt; harum dijudicatio et finis non aequè postulari aut expectari debet.

(f) Quo pertinet, ut ambiguitates vocabulorum et phrasium diligenter evolvantur, et concessa seu indubitata a dubiis et controversis secernantur ac removeantur; id vero, de quo superest quaestio, terminis et phrasibus propriis maximeque congruis exprimatur.

(g) Unde hic recurrunt, quae supra de interpretatione Scripturae et deducendis conclusionibus diximus. §. XLIV.

(h) Eorum enim est, recte secare (ὀρθοτομεῖν) sermonem veritatis, II. Tim. II, 15. et profanas vocum inanitates, stultas et ineruditas quaestiones rejicere, v. 16. 23. esse instructos non solum ad doctrinam, sed etiam ad redargutionem (ἐλέγχον) II. Tim. III, 16. 17. ut possint contradicentes convincere (τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν) Tit. I, 9. os obturare illis (ἐπιστομίζειν αὐτοὺς) v. 11.

(i) Imo iudicium plurium in synodo congregatorum, si docti ac pii sint, non sine causa praefertur iudicio unius aut alterius, seorsim ferentis sententiam. Ac si haberi posset concilium universale, omnium omnino Christianorum concordia suffragia exhibens, valeret utique plurimum. Interim qualia habemus concilia, sicut infallibilitatis privilegium non habent; ita aequè ac singuli doctores, iudicium discretionis, non auctoritativae decisionis, largiantur. Non enim intellectum ad assentiendum et acquiescendum in suis decisionibus obligare possunt, nisi decisionum suarum cum Scripturis convenientiam demonstraverint.

(k) Si enim adminiculis ad Scripturas sacras explicandas et controversias theologicas tractandas necessariis instructi sint, possunt satis accurate dijudicare controversias. Simplicioribus vero sufficit, si ex claris Scripturae dictis, de his, quae scitu necessaria sunt, informati, ea omnia, quae ab illis discrepant, sibi cavenda esse meminerint; quamvis accuratiori examini controversiarum ipsi non sufficiant. Nam et alias observandum est monitum Philippi Mel. in Resp. ad Art. Bavar. Tom. I. Op. p. 370. Sit ea modestia ingeniorum, ut

honestas sententias, et quidem divinitus traditas, modest retineant, etiamsi non omnes praestigias, quae contrstruuntur, destruere possint. Conf. B. Chemn. P. II LL. p. 82. et de Fundam. SS. Coenae c. X. p. 160.

§. XLVIII. Definiri (a) potest Scriptura s. quod sit Scriptura (b), Deo (c) inspirante (c̄ per prophetas et apostolos (e) partim Ebraeae partim Graeco idiomate (f), consignata, homines peccatorem (g) de omnibus, quae creditu ē factu necessaria sunt (h), instruens, ut fidem (i in Christum consequatur, Deoque reconciliatum sancte vivat, ac tandem (k) vitam aeternam D beneficio consequatur.

(a) Conf. B. Mus. Introd. P. II. Cap. II. §. XXI p. 278.

(b) Vid. supra §. II. not. (a) p. 54. Nec difficile ē cognoscere, conceptum Scripturae genericum in hoc reconstitui, quod sacrae Scripturae et scripturis aliis commune est. Quod si *verbum Dei* generis loco substituē placeat, intelligendum certe erit *verbum externum signum verbale*. Vid. B. Mus. I. c. p. 279. 281.

(c) Quae hic et porro dicuntur, ad *differentiam specificam* pertinent, a causis Scripturae desumptam: ex quibus primum occurrit causa *efficiens principalis*, Deū Vid. supra §. III.

(d) Ita indicatur partim *causalitas* causae efficiē principalis, partim *formalis* causa Scripturae. Vid. §. IV et §. VIII.

(e) Qui sunt causa *efficiens minus principalis*. Vid. §. VI.

(f) Pertinent ad *materiam ex qua*, sive ad materialē scripturae. Vid. §. VII.

(g) Qui est *finis CVI* Scripturae. Vid. §. X.

(h) Sunt haec *objectum* primarium Scripturae. Vid. §. IX.

(i) Qui est *finis cujus intermedius*. Vid. §. XI.

(k) Qui est *finis ultimus*. Vid. I. c.

THEOLOGIAE POSITIVAE

PARTIS PRIMAE

CAPUT I.

D E D E O.

[DEI (a) nomine (b) vulgo intelligimus
ium (c) excellentissimum, quo nihil me-
e vel cogitari potest: vel, ens primum,
se et caeterorum entium omnium causa
ue omnia conservat et gubernat (d).

Quod de Deo primum in theologia agendum sit,
Proleg. Cap. I. §. III. not. (c) p. 6. 7. collat.
VII. p. 28. et §. XXXIX. p. 52.

Proprie videlicet accepto. Nam alias *Dei vox*
e accipitur, quando transfertur ad creaturas cae-
allentiores, v. g. *angelos* et *magistratus*: quin
idola gentilium, quae ex falsa hominum opinione
pro diis. vid. Not. (a) ad §. seq. III.

Semper per experientiam constat, homines viatores
Deum non aliter concipere, quam in ordine ad
as. Vid. B. Mus. Introd. Cap. II. §. XII. num.

Quo pertinet, quod homines, imprimis in calamita-
ad Deum confugiunt: quodque *optimum*, *maxi-*
mo nominant. Conf. *Senecam*, de Benef. cap. VI.
Quodque nunc, ut *Judicem*, inter se alios com-
pare, male sibi conscii, metuunt, velut sanctissi-
mum.

§. II. Inter nomina Dei, quae plura (a) : scripturis V. T. occurrunt, eminet illud (b) יהוה tanquam essenziale (c) et incommunicabile (d).

(a) Solent numerari *decem*. Ex quibus emine *quatuor*: אל, אלהים, יהוה, et אדני. Vid. *Hieronymus* Epist. CXXXVI. ad Marcellinum; et B. *Geop.* I. LL. de Nat. Dei. §. 21.

(b) Quod deductum putatur ex illo, *Exodi III*, אהיה אשר אהיה. *Sum (ero), qui sum (ero)*. Quae vis enim a verbo יהיה vel הוה et futuro אהיה ducatur; non tamen ideo est ipsa tertia persona futura: יהיה; aut יהיה, *erit*: quod Deus loquens ad Moysen enuntiavit in prima persona, אהיה, *Ero*. Nam et men in grammaticis a verbo distinguitur: et puncta minis Jehovah, quibus in Scripturis exprimitur, non sunt verbi puncta, sed nomini propria. Unde rectius dicitur idem esse יהוה, quod apud *Johannem* in Apocal. c. I, enuntiatur: *ὁ ὢν καὶ ὁ ᾔων, καὶ ὁ ἐρχόμενος*; ut non precise sub ratione *futuri* cujusdam exprimat hoc nomen Deus, aut Messias; sed denotetur ens omnibus differentiis temporum superius: Ens, inquam, quod perfectissimam modo existit. Unde *Plato* pariter et *Philo* τοῦ ὄντος nomen simplex retinent: quod et *Damascenus* usurpans *Junio* dicitur *Αὐτῶν*; *Scaligero* *αὐταυτὸς*; B. *Walther* *αὐταυτὸτατος*.

(c) Denotat enim essentiam non qualemcumque, se καὶ ἑξοχὴν; seu quod Deus tale ens sit, quale aliud nullum sit, aut esse possit; ens, quod non potest non esse.

(d) Sane (1) in universa Scriptura nullus occurrit locus, in quo creaturae alicui nomen יהוה in casu retributum reperiatur. Et quando angelus apparens, nomen hoc sibi vendicat, non tamen intelligendum esse creaturam angelum, sed increatum, seu Filium Dei, contextus ostendit, v. g. *Exod. III, 14*. Imo vero (2) Deus ipse nomen istud sibi soli vindicat, *Exod. III, 14*. *Num. VI, 25. 26*. *Isaiae XLII, 8*. Et (3) alias Scriptura D illud tanquam *proprium* tribuit, *Exod. XV, 3*. *I*

XLIX, 2. LIV, 5. Addit etiam (4) quandoque voculam exclusivam; Ps. LXXXIII, 19. Es. XXXVII, 20. Quibus accedit (5) quod nomini isti omnes notae nominis proprii conveniunt, v. g. quod caret numero plurali, quod non admittit demonstrativum, quod nulla admittit suffixa, quod nunquam ponitur in regimine. Atque ita docuit B. Musaeus in Coll. MSto contra Socinian. Disp. III. Q. II. Itemque in Coll. MSto Qu. Illustr. (quarum priores, de Syncret. et Scriptura s. typis editae exstant), ad L. de Deo Q. II.

§. III. Similiter nomen Graecum Θεός, proprie acceptum (a), non tam dignitatis, quam naturae divinae nomen est (b).

(a) Alias quidem in ipsis scripturis N. T. accipitur de magistratibus, *Joh. X, 34, II. Thess. II, 4. de idolis etiam, I. Cor. VIII, 5.* verum improprie, et per quamdam ἀναλογίαν, veram aut fictam, ad eum, qui vere et proprie Deus est.

(b) Quamvis enim nomen Θεός, vi originis suae Deum ab operatione aliqua denominare videatur (prout vel ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, a contemplando juxta Damascenum lib. de orthod. fide c. 12. vel ἀπὸ τοῦ θεῖν a currendo, sive quod omnia penetret, foveat et conservet; vel ἀπὸ τοῦ θεῖν, a ponendo (quod exponitur per τὸ κατασκευάζειν καὶ ποιεῖν, parare et facere, quia Deus πάντων ποιητής, καὶ τῆς τῶν πάντων κατασκευῆς αἰτίας, h. e. omnium factor, et causa structurae omnium): vel ἀπὸ τοῦ αἰθεῖν ab urendo: quod sit quasi ignis consumens (vitia): *Deut. IV, 24.* deducitur); fatendum tamen est, quod si- cut audito nomine abstracto, θεότης, primo concipimus naturam sive essentiam divinam; ita nomine θεός audito, primum omnium concipiamus suppositum, quod divinam habet essentiam seu naturam. Sic etiam B. Musaeus docuit Coll. MS. contra Socin. l. c. Q. I. Atque huc spectat, quod Scriptura distinguit θεὸν φύσει, seu natura; θεοὺς λεγομένους, Deos nomine (non re, aut natura) *I. Cor. VIII, 5. Gal. IV, 8.*

§. IV. Esse Deum, probari (a) potest (1) ex testimoniis hujus universi (b), (2) ex testimonio con-

scientiae (c), (3) ex consensu populorum, cum gentilium, tum Christianorum (d).

(a) Equidem inter Christianos supponi magis, quam probari debere, videri potest: quia tamen non solum cum atheis; verum etiam alias ob corruptionem naturae, cum dubitationibus mentium nostrarum, decertandum est; ~~ide~~ non sunt negligenda, quae existentiam Dei probant. Conf. B. Gerh. Exeg. L. II. §. 58.

(b) Prout Paulus *Rom. I, 20*. scribit: *ἀόρατα τοῦ θεοῦ ἀφανήματα* Dei, tanquam existentia, rebus factis in intellecta pervideri: *τοῖς ποιήμασι νοούμενα καὶ ὁρατὰ εἶναι*. Atque alias constat, quomodo cum in hoc universum convertimus oculos, deducamur oppido in cognitionem de ejus causa, et concipiamus aliquod ens primum, a quo in esse suo dependeat. Vid. B. Mus. *Introd. Cap. II*. §. XXII. p. 74. §. XXIV. p. 81. 82. §. XXV. et ~~XX~~ XI. p. 82. 83. ubi etiam memoratur, quomodo exquisita et accurata cognitio existentiae Dei argumentis, ex exactis et hujus universi consideratione petitis, demonstratur, a motu inter se subordinatis ad unum primum motorem; a causis inter se subordinatis ad causam primam; a gubernatione hujus universi ad gubernatorem supremum etc.

(c) Sic Paulus *Rom. II, 14. 15*. docet, *τὸ ἔργον νόμου*, opus legis (id est, notitias illas de discrimine honestorum et turpium, cum relatione ad legislatorem supremum, seu Deum; scriptum esse (velut naturae Dei digito) in cordibus, non solum Judaeorum, verum etiam gentilium, qui legem scriptam non habent; testimonium reddente ipsorum conscientia et cogitationibus sese mutuo accusantibus (ita ut scelerati suorum delictorum convincantur, ac vindictam divinam ipsi sibi pronuntiant), aut etiam excusantibus (ita ut boni rectitudinem benefactorum erigantur). Vid. B. Mus. *Introd. Cap. III*. §. XXII. p. 57. 58. et *Diss. de Insuffic. Lumn. Nat. com. Ed. Herb.* §. LXXI. LXXII. p. 43. 44. Atque huc etiam suo modo pertinent, quae supra Prol. c. I. §. X. diximus de notitia Dei insita. Quod enim homines (1) per naturam sibi ipsis, velut ex auctoritate alterius superioris, praescribunt facienda et fugienda; adeoque (2) si

secus faciant, inde fit, quod *veritatem*, seu veram
bus agendis, ex voluntate superioris, cognitionem,
iustitia, velut captivam *detinent* (κατέχουσι); atque
iunt, quo minus ea ad honestatem morum, cultum-
Dei verum, se exserere possit; juxta *Rom. I, 18*.
ue (3) post patrata bona gaudent, post mala ex-
eunt; non cogitantes de praemiis aut poenis huma-
a omnia arguunt *internum* et natura *insitum sensum*
is (Vid. *Mus. Introd. l. c. p. 57. 58*). Licet non
notitiam habitualement nobis connatam esse, dici de-

Quamquam enim (scribit B. Scherzerus in *Brev.
m. Cap. II. p. 85. 86.*) dicta *Rom. I, 19. 20. II, 14*.
ionem hanc referant ad φύσιν, non determinant
modum, quo φύσει inhaereat. Interim, quia damna-
causa *ll. cc. refertur ad abusum τοῦ νοῦ sive in-*
us, probabilius censuit (Huelsemannus) *illam noti-*
connasci cum homine per modum potentiae (sc.
iquae et sine ope praeceptoris) si exercitium in-
us accedat. Rom. I. (sic enim haud dubie legen-
non II.) *19. 20. 21. 28. 32. II, 2 seqq. (puto, legen-*
II, 14 seq.). Accedit, quod ibidem exercitationi
ctus opponatur voluntaria ignavia, injusta detentio,
ibitus non sunt connati, nec oppositi aliis habitibus,
otentiae, et inde fluenti actus, adeoque manifeste
unt, cognitionem illam naturalem inesse homini
otentiam, non vero per habitum infusum. Ha-
scil. Proprie dictum. Nam alias eadem mente
us: per notitiam insitam, non actualement ante
is usum, sed habitualement; non ἐνεργητικὴν per
expressas, sed ἐκτικὴν per implantationem ha-
analogi. Nimirum si notitiam habitualement simpli-
dicat nobis connasci: utique proprie dictus in-
star habitus. Quod si analogum dicas, non esse
am proprie loquendo, indicabis, sed aliquid habitui

Non solum quantum attinet ad acquisitam noti-
de eo, quod sit DEUS; verum etiam quoad insitam.
Mus. l. c. p. 58. 59. 60.

V. Ut autem, quid sit Deus, et quis sit,
agnoscatur, ideo primum ea, quae ad essen-
(a) et attributa (b) divina; deinde illa, quae

ad *personas* (c) divinas pertinent, distincte (a) spectari, atque ex Scripturis (e) probari debent.

(a) Intelligitur autem nomine *essentiae* divinae illud quod *primo* in Deo concipitur, et per quod Deus aliis rebus omnibus adaequate distinguitur, quod nostro modo concipiendi *principium* et *radix* est omnium perfectionum, quae Deo per modum *proprietas* tribuuntur.

(b) Id est perfectiones, quae essentiam Dei, seu quod in ipso primo concipimus, nostro modo intelligi consequuntur, atque ita Deo per *modum formarum* adiacentium tribuuntur; licet revera non sint accidentia neque ab essentia divina realiter differant. Distinguntur autem ab essentia divina pariter et inter se, propter infinitam Dei perfectionem et intellectus nostri imperfectionem.

(c) Nempe quod Scriptura exhibet plures inter se realiter distinctos, quorum quisque se habet per modum suppositi intelligentis, et quisque essentiam illam ac proprietates divinas habere docetur: quemadmodum infra videbimus.

(d) Atque illa quidem, quae ad essentiam et attributa divina pertinent, praeter Scripturas etiam ex lumine naturae quodammodo cognoscuntur; quae vero ad personas pertinent, non nisi ex revelatione divina cognosci possunt (de quo infra dicitur): ideoque illorum consideratio merito antecedit horum tractationem.

(e) Quatenus enim aliqua ex his, ut modo indicavimus, ex principiis rationis cognoscuntur, sic eorum consideratio ad philosophiam aut theologiam naturalem pertinet: Hic autem revelatam theologiam tractamus.

§. VI. Essentia Dei (a) ita describi (b) potest: Deus est ens spirituale (c) a se subsistens (d) vel brevius: Deus est spiritus independens.

(a) Prout attributis contradistinguitur.

(b) *Definitionem* exquisitè sic dictam, non est, cuius postulet ex expectet. Fatendum enim est, quod hac vita essentiae divinae quidditativam, propriam

laequatam rationem cognitam et perspectam non habemus: *Ex parte* enim tantum *cognoscimus*: juxta *Cor. XIII, 12*. Sic etiam B. *Musaeus* in Coll. *MSto. ntra Socin. Disp. I. Q. V. §. 12*. Conf. B. *Hafenreiff. de Deo, p. 27*. B. *Franz. Interpr. Script. S. Orac. CIII. 226. 227. item Disp. V. de Sacrif. thes. 119*. B. *Cundis. t. ad Comp. Hutt. L. II. Q. II. p. 70. 71*.

(c) Quod quasi *generis* aut conceptus communioris um obtinet. Et sicut ens completum in *materiale* et *materiale*, sive spirituale, statim distinguitur; ita Deus *materiale* seu *spirituale* ens esse recte censetur. Confer *h. IV, 24*. ubi expresse dicitur *πνεῦμα ὁ θεός, Deus t) Spiritus*.

(d) Per hoc enim sicut Deus ab aliis rebus omnibus *laequate* distinguitur; ita nihil est, quod in Deo, tantam proprium et determinatum conceptum, *prius* concipere possis, quam quod *non sit ab alio*, adeoque a se necessario existat. Hoc autem etiam est, quod scriptura Deum dicit, *primum, Esa. XLI, 4. XLIV, 6. LVIII, 12. Primum enim esse*, est, non agnoscere aliud prius, a quo dependeat; seu a quo suum esse habeat. Quod ergo tale est, utique a se subsistit. Confer *Genod. III, 14*. ubi Deus dicit, se *esse, qui est*: adeoque sicut rationem existendi plane *peculiarem* sibi tribuit, ita indicat, se *non existere ab alio, neque ita, ut possit non esse*, prout entia alia quaevis existant; verum *a se ipso*, atque ita, ut ejus natura et essentia necessariam existentiam involvat.

§. VII. Attributa divina (a) dividuntur in *negativa* (b) et *positiva* (c). Illa sunt: *Unitas, simplicitas, immutabilitas, infinitas, immensitas, aeternitas*. Ad horum classem pertinent: *Vita, scientia, sapientia, sanctitas, justitia, veracitas, potentia, bonitas, perfectio* (d).

(a) Quorum descriptionem communem vide in nota *Genod. §. V*.

(b) Scilicet quod vel vi *vocum*, vel vi *significationis*, habet quandam aut remotionem imperfectionis aliquam, quae in creaturis occurrunt, important.

(c) Quae cum respectu ad perfectiones, quas creaturis deprehendimus, et per modum illarum, licet eminentiore gradu, concipiuntur.

(d) De quibus singulis suo ordine agemus.

§. VIII. Unitas DEO competit, cum absolute accepta, quae dicit essentiam Dei indivisam (nam tum exclusive, qua Deum tanquam unicum cognoscimus, praeter quem non sit Deus alius

(a) Atque haec quidem cum simplicitate Dei coincidit: de qua mox acturi sumus. Quamvis et alias omne ens esse unum dicatur: ita ut unum et tantum ens et entia distinguantur. Quia tamen Deum non solum indivisum, sed et indivisibilem esse novimus ita dicimus esse unum absolute, ut simul simplicem asseramus.

(b) Nempe ita unitas dicit negationem pluralitatis ejusdem naturae sive rationis.

(c) Probatur partim ex illis locis Scripturae, ubi Deus expresse dicitur unus, v. g. Deut. VI, 4. *Israel, Dominus Deus noster, Deus unus est.* I. Cor. VIII, 4. *Non est Deus, nisi unus.* Confer Eph. IV, 5. I. Tim. II, 5. Partim ex illis dictis, quibus negatur quod praeter eum alias Deus detur, v. g. Deut. IV, 35. *Jehovah ipse (est) Deus (et) non (est) amplius (Deus) praeter eum.* Conf. Es. XLIV, 6.

§. IX. Simplicitas Deo competit absolute, per quam Deus ab omni (a) compositione vera et reali (b) liber est (c).

(a) Nempe non solum a compositione ex materia et forma, quod ipsum esse spirituale Dei arguit; adeoque etiam a compositione ex partibus integrantibus: verum etiam ea, qua quid constat subiecto et accidente, item natura et subsistentia, realiter distinctis.

(b) Nam compositio rationis, v. g. quando concipimus Deum, ut justum, et sapientem, et bonum etc. simpliciter etiam summae, Deoque ipsi non repugnat.

(c) Solet huc referri I. c. Exodi III, 14, ibi enim indicatur, quicquid est in Deo, hoc esse Deum ipsum

mod autem Scriptura s. nonnunquam *membra* humana, etque alia, quae in creaturis, praesertim hominibus, occurrunt, et compositionem in illis arguunt, Deo tribuit; id est per *metaphoram*, eam quidem, quam ἀνθρώπων ἰδέαν, et συγκατάβασιν vocant: atque θεοποιηῶς exponi debet.

§. X. Immutabilitas Dei in eo consistit, quod Deus nulli mutationi, neque secundum *esse* (a) neque secundum *accidentia* (b), nec secundum *cum* (c), nec secundum *voluntatem* aut *propositum* (d), est obnoxius (e).

(a) Qua ratione Deus est *immortalis* aut *incorruptibilis*. Vid. Rom. I, 23. ubi ἀφθαρτος, I. Tim. I, 17. ὁ βασιλεὺς ἀφθαρτος. I. Tim. VI, 16. ubi *solus habere immortalitatem* (ἀθανασίαν) dicitur.

(b) Sic Jacobi I, 17. dicitur, apud Deum non esse μεταλλαγὴν ἢ τροπῆς ἀποστασμε, *transmutationem aut vicissitudinis umbram*: qualis est in hominibus, qui mutationes accidentalium perfectionum et imperfectionum varii generis subeunt.

(c) Vid. Jerem. XXIII, 24. Nonne coelum et terram Ego impleo? inquit Dominus. Qui autem omnia implet, locum non mutat, nec mutare potest.

(d) Vid. Numer. XXIII, 19. Deus est non homo, qui mentiat, aut filius hominis, quem poeniteat. An quae dixerit et non faciet? (qui nolit, quod hactenus voluit) an locutus fuerit et non praestabit illud? Et Proverb. XIX, 21. Voluntas Domini permanebit. Et Malack. III, 6. Ego Dominus, non mutor; sed praestiti et praestabo, quod decrevi et promisi: non mutabo voluntatem.

(e) Quod autem in Scripturis poenitentia; quodque motus localis, descensus aut ascensus, Deo nonnunquam tribuitur, id ἀνθρώπων ἰδέῳ dictum est. Confer B. Mus. Resp. de Vol. Dei Antec. et Conseq. §. V. VI. p. m. 691. Similiter affectus Deo tribuuntur; illi quidem, qui formaliter suo conceptu imperfectionem important, non metaphorice: caeteri autem, qui formaliter imperfectionem non important, revera quidem Deo competant, sed conceptum formalem; sed citra mutationem, quam involvunt.

§. XI. Infinitas essentiae (a) Deo comparatur, quatenus essentia Dei *nullis terminis* contentetur (b).

(a) Alias enim infinitas non est peculiare Dei attributum, sed ad attributa positiva varia se extendit: prodest, scientiam, bonitatem, potentiam Dei esse infinitam etc.

(b) Probatur ex *Psal. CXLV, 3. Magnus est Dominus et laudandus valde, et magnitudinis ejus non est finis* (vel pervestigatio). Intelligitur enim non magnitudinis, seu quantitatis, quae in Deum non cadit: sed magnitudo essentiae.

§. XII. Immensitas Dei in eo consistit quod essentia divina non potest ullis locorum terminis (a) mensurari aut includi (b).

(a) Imo potius, exhibentibus rebus aliis, Deus secundum substantiam suam *omnipraesens* est; ita quidem, nullo loco circumscriptus, omnibus tamen creaturis, quae sine extensione sui, quoad substantiam suam, hilominus indistanter adsit: prout vulgo cum immensitate, tanquam attributo negativo, omnipraesentia in attributi positivi conjungi solet. Probatur autem immensitas (et omnipraesentia) Dei ex *Jerem. XXXIII*, Nam qui *coelum et terram implet, repletive est in coelum et in terra*; quamvis non sit hic aut illic *circumscribitur*. Unde *Augustinus*, phrasin prophetica interpretatur, Deum implere coelum et terram *praesente potentia, non absente natura*. L. VIII. de Civ. Dei, c. XXII. p. m. 694, eamque lectionem vindicat *L. Coquaeus*. Notis: qui et *Hilarii* locum citat ex L. V. de Trinitate. *Nullus sine Deo locus est*. Similiter: *Quem coeli coelum non capiunt*: juxta *I. Reg. VIII. 27* is recte dicitur non posse mensurari ullis locorum terminis, cum coelum (supremum) ita describitur, ut ultra illud non creatum esse indicetur: simul autem recte dicitur, compariter, et his, quae coelo continentur, omnibus esse praesens: nullibi absens.

(b) Quod autem aliquando Deus dicitur *accede*

ad homines et ab illis *recedere*; non intelligendum est, quasi secundum essentiam suam aliquo loco circumscribi incipiat aut desinat, sed tanquam per ἀνθρωπογενειαν dictum: sicut de immutabilitate diximus ad §. X. not. (e). Nam et, quod Scripturae *specialem* quandam Dei in sanctis *habitationem* et *propinquitatem* tradunt, etsi praesentiam Dei indistantem quoad substantiam (sive ἀδιασφαλ) supponat; formaliter tamen significat certum aliquem *modum* praesentiae *modificatae*, seu talis, qua Deus praesens esse dicitur, ubi se praesentem esse per certas operationes manifestat: nempe quod hominibus *renatis* dona spiritualia praestantiora praesens confert atque auget, aut alias providentiae suae signa edit: *impiis* cum accedere dicitur, iram suam declarat, etc. Est *adventus* Dei *ad credentes*, quo *gratiae* et *beneficentiae* exhibitio notatur, Exod. XX, 24. Joh. XIV, 23. Est et *adventus* Dei *ad judicandum* et *puniendum*, Esaiæ III, 13. 14. verba sunt B. Glassii in Philol. S. L. V. Tr. I. Cap. VII. p. 143. (1149.) Ecce *adventus* Dei *ad credentes* in casu recto est ipsa exhibitio gratiae et beneficentiae! operatio, inquam, gratiosa et benefica: et ex adverso, respectu impiorum, operatio irae et iustitiae vindictivae. Quod autem, praeter specialem Dei (qui jam vi immensitatis suae omnibus intime praesens est), operationem gratiosam penes credentes, etiam ipsius essentiae *specialem approximationem* ad substantiam credentium inferat; nondum hactenus satis clare ostensum est. Neque enim litera phrasium Scripturae v. g. *venimus ad eum*, etc. urgeri potest: quippe cujus rigida acceptio, tanquam verbi aut phraseos ad *motum localem* proprie pertinentis, in Deum non cadit; et, vi oppositionis, inter *τὸ propinquum* et *remotum*, si ad ipsam Dei essentiam aut substantiam referatur approxinatio, *distantiam* aliquam essentiae divinae ab essentia hominis, quae praecesserit; (seu Deum prius abfuisse, antequam adveniret), tanquam terminum *a quo*, significaverit: eaque ratione immensitatem essentiae divinae negare necesse fuerit. Quodsi dicatur: negato certo modo praesentiae, non statim negari omnem adessentiam, nedum substantiam praesupponi distantiam: simul tamen dicendum erit, *distantiam* divinam, praecisa illa nova approximatione (aut ante adventum illum novum) secundum substantiam, certo quodam modo (licet non simpliciter, certo

tamen modo, ab operatione distincto) non adfuisse; et sic substantiarum divinae et humanae, certo quodam modo ab operatione distincto, dabitur aliqua aut praesupponitur distantia. Quando autem meminimus, omnipraesentiam Dei secundum substantiam ita fundari in immensitate essentiae divinae, ut hac posita, positaque simul existentia rerum a Deo distinctarum, seu creaturarum, quibus Deus praesens dicatur; non possit non poni omnipraesentia ejusmodi, qua tota essentia divina rebus omnibus intime, *intime* inquam, praesens sit: profecto non solum aliquam adessentiam necessario agnoscemus: verum adessentiam ejusmodi, quae non recipit magis et minus; quatenus ut adessentia, praecisa operatione, spectatur. Quamvis ergo praesentia Dei, quatenus efficacem Dei operationem extra se in creaturis importat, recipiat gradus, adeoque magis et minus; tamen essentiae aut substantiae divinae ea est ratio, ut, si adessentiam, praecisa operatione (non autem ipsam peculiarem operationem) spectes; novam quandam sui approximationem ad substantiam hominis (cui Deus praesens est, et in eo aut circa eum operatur), non importet; verum hanc potius excludat: cum ipsa sit intima, qua non interior, arctior aut propinquior detur, aut dari queat. Atque hoc est, quod nostrates non pauci (praecipue *Gerhardus* Disp. Isag. LL. Disp. IV. L. V. §. ult. p. 106) omnipraesentiam Dei *relate*, sive in respectu ad creaturas consideratam, dicunt esse *efficacem operationem cum adessentia conjunctam*, quae (*operatio*) deinceps diversos gradus admittat: non ipsam adessentiam substantiae ad substantiam, quae alia atque alia, magis aut minus propinqua sit. In locis Scripturae autem, quibus adventus Dei ad homines indicatur, dicunt esse *ἀνθρωποπάθειαν*, *metaphorae* speciem, ab homine aut rebus humanis ad Deum aut res divinas, per quandam similitudinem designandas translatis, desumptam: quam et *συγκατάβασιν* appellant, i. e. *condescensionem*, quia in sermone sacrosancto *Jehova* quasi descendat ad nos, et verbis humanis mysteria sua coelestia exprimat. Vid. *Glassius* l. c. p. 98. 99. (1116.) Hanc autem *ἀνθρωποπάθειαν* et *συγκατάβασιν*, pro *καταχρησεί* venditare, atque hoc nomine doctrinam et interpretationem locorum Scripturae, in ipsa *ἀναλογία* fidei fundatam, suspectam aut exosam reddere, partim usus loquendi ac definitiones in scholis rhetorum non

patiuntur; partim veritatis et caritatis leges prohibent. Certe veteres ecclesiae nostrae doctores diversos gradus praesentiae Dei non per *diversas approximationes essentiae divinae ad essentias creaturarum*, sed per *diversas operationes* Dei, per immensitatem essentiae suae omnibus aequae et semper praesentissimi, descripserunt. Frustra sententiam illam alteram quaesiveris apud interpretes dicti Christi *Joh. XIV, 25. Venimus ad eum* (ego et Pater ad diligentem me) *et mansionem ibi faciemus* (quam tamen *sedem propriam* hujus doctrinae esse, alii putant); *Casp. Crucigerum* seniore, *Joh. Brentium*, *L. Osiantrum*, *Aeg. Hunnium*. Alias autem *Nic. Selaeccerum* quidem novimus ad quaestionem: *Daturne Spiritus s. iis, qui antea habent Spiritum s.?* respondisse; *datur quoad incrementum motuum sanctorum et donorum* *P. I. Exam. p. 212.* De approximatione essentiae, *ovdè* *γρ.* Similiter *Joh. Wigandus*, cum considerationem suam methodicam de ubiquitate seu omnipraesentia Dei ederet, Jenae impressam anno 1591. doctrinam de ubiquitate in ecclesia, deque inhabitatione in renatis proponens, nihil de substantiae divinae approximatione affert. *Aeg. Hunnius* autem *QQ. et Resp. de S. Trinitate, T. I. Op. p. m. 121.* expresse docet, ac *teneri* debere monet, *esse aliud praesentiam essentiae* (qua Spiritus s. *adest etiam impiis*) *aliud vero gratiosam ipsius inhabitationem*; interim hanc illam indubitato *supponere*. Antea dixerat, Spiritum s. dici *mitti ἀνθρωποπιάδως*: quem admodum Deus ipse per ἀνθρωποπιάδιαν descendere dicitur: scilicet, quatenus qui propter essentiae invisibilitatem prius videbatur abesse, nunc novo quodam opere praesentiam suam manifestat, eamque quodammodo visibilem reddit. Conf. Ejusd. Comm. in Cap. VI. *Joh. T. IV. Op. fol. 759.* Similiter *Baldwinus* unionem mysticam Dei et sanctorum hominum declaraturus, ad Cap. VI. prioris ad Cor. p. 17. *P. II. Observ. 9. p. m. 358. a. in adhesionem mutua Dei et hominis consistere*, perhibet. Hanc autem porro explicaturus, *adhaeret nobis Deus, sit, per communicationem suae gratiae, nos adhaeremus ipsi per fiduciam cordis, quae gratiam Dei apprehendit.* Nihil de arciori conjunctione substantiarum. Ex *adv.* cum de amissione Spiritus s. quae fit per peccata *contra* conscientiam, ageret, Comm. in Epist. ad Ephes. *cap. IV. P. II. Q. V. p. m. 922.* non solum de amissione

propinquioris adessentiae Spiritus s. quoad substantiam nihil docet: verum potius, ita ait, *amittitur Spiritus sanctus, non quasi substantia sua ab homine discedat* (sive simpliciter, sive secundum quid); *ea enim orbis terrarum replet*, Sap. I, 7. *sed quia gratiam suam homine aufert, solatio et auxilio privat*. B. Gesner etiam in Disp. V. pro Libro Conc. Cap. VIII. §. Praesentiam gratiae a praesentia conversationis unitatis (quam alii adessentiam appellant) distinguit. cessum ejus dicit fieri *per verbum*; *ratione durationis quia Deus in fidelibus morari facit*, fieri dicit, *ut filii Spiritu Dei agantur, et sint templa Dei*, etc. p. m. Sic igitur etiam B. Gerhardus noster Tomo I. LL. (quod An. 1610. in lucem emisit) explicaturus diversos gradus praesentiae divinae, non solum diversitatem approximationis essentiae divinae non tradidit; sed potius expressit diversos illos gradus tantum NB. *differre effectibus*; *discrimen multiplicis praesentiae in sola effectuum diversitate consistere*, docuit, §. 219. Imo et postquam Gerhardus, elapso quindecennio, exegesis suam edidit, atque interea temporis sententia illa de approximatione essentiae divinae ad substantiam hominis, arridere busdam et innotescere coepisset; ipse tamen illi non scribere, sed allatis in *utramque partem* rationibus, *argumentum suum suspendere* deprehensus est. In harmonia vero Evangel. P. III. Cap. CLXXVI. pag. 598. ad Joh. XIV, 23. scribit, *adventum Patris et Filii* (ad filios), *fieri peculiarium effectuum demonstratione, a quo Christus per quandam οὐρανίασθαι*. Quam in Augustini, Fulgentii et Bernhards verba adducit. Factum hoc Anno 1627. Imo vero etiam in Comm. ad Deuter. (cui immortalis est) ad Cap. IV, 7. *Per appropinquationem Dei*, ait, *intelligitur gratia et favor praesentia gratiosa, benevola exauditione, liberatio ex periculis et adversis*, etc. p. 174. conf. pag. 178. num. 1. et 6. Atque ita etiam collegae et successores ejus in simplicitate doctrinae persistentes, ab amplectenda sententia altera abstinuerunt. Conf. B. Musaei *Ausführ. Erklärung*, Qu. 74. p. 610 seqq.

§. XIII. Aeternitas Dei, absolute sic dicta

(a) significat existentiam seu durationem Dei per-

manentem, sine principio et fine (b) omnique successionem (c) aut vicissitudine (d).

(a) Non enim h. l. accipitur pro tempore diuturno, *on* pro duratione, quae initium agnoscit, ac tantum fine *aret*: sed sensu strictissimo; quam Boëthius definivit, quod sit *interminabilis vitae tota simul et perfecta possessio*.

(b) Sic enim importat negationem terminorum seu itam *interminabilem*.

(c) Qua ratione dicitur *possessio vitae tota simul*: i. e. expers pretium sibi invicem succedentium; ita ut excludatur prius et posterius, praeteritum et futurum, adeoque initium, non solum quoad esse simpliciter; verum etiam quoad motum et operationem, ut sit potius duratio uniformis.

(d) Probatur aeternitas Dei, ex *Psal. CII, 28*. ubi in oppositione ad *coelum et terram*, diu quidem, sed non sine initio aut fine existentia, Deus dicitur *perstare*, tantquam omnis reclamationis, casus aut ruinae expers: dicitur *idem ipse* (semper) *esse*, sine ulla alteratione vel vicissitudine. Conf. *Ps. XC, 2*. ubi dicitur Deus esse *a seculo et usque in seculum*: ita ut terminus nullus, nec principium neque finis, assignari Deo possit. *v. 4. quod mille anni sint apud dominum uti dies jam praeterlapsa*, ad indicandum, quod nulla sint apud Deum intervalla temporum, coram quo omnium seculorum tempora velut unum quoddam *ἀδιαφθορον ὥν* se habent: uti *Aeg. Romanus* interpretatur T. I. Op. fol. 85. *Gen. XXI, 33. et Es. XL, 28*. ubi *אל עולם*, *Deus seculi*, item *I. Tim. I, 17*. ubi *Βασιλεὺς τῶν αἰώνων*, *Rex seculorum* dicitur; nempe omni tempore superior, omnibus quidem seculis coexistens, non tamen seculis aut tempore mensurabilis. *Danique Apoc. I, 4. et 8. c. XI, 17. XVI, 5. Qui est, qui erat, qui futurus est*. Quamvis enim his verbis duratio Dei describi videatur per differentias temporis; si tamen recte attendas, hoc est, quod docetur, Deum ita *existere*, ut ante, quam a nobis concipitur existere, jam *existens*, et possit concipi exstitisse in infinitum: quod *possit* etiam concipi *postea existere aut exstiturus* in *seculum*.

§. XIV. Vita (a) Dei in actu primo spectata (b) significat ipsam Dei essentiam seu naturam, quatenus se ipsam certo modo movet, aut concipi potest, ut principium operationis vitalis seu immanentis: in actu secundo denotat ipsam operationem immanentem (c), procedentem a natura divina.

(a) Dicitur Deus *vivus*, Gen. XVI, 14. Josuae III, 10. Psal. XLII, 3. LXXXIV, 3. Esa. XXXVII, 4. Act. XIV, 15. Dicitur *vitam habere* ἐν ἑαυτῷ, in se ipso, Joh. V, 26. Jurare per vitam suam, Deut. XXXII, 40. Ezech. XXXIII, 11. Atque homines jurant per Deum *vivum*, 1. Reg. XVII, 1.

(b) Nam et alias vita duplici sensu accipitur, quatenus in actu primo quidem significat naturam cujusque rei, quae seipsam quodammodo movet: in actu secundo autem ipsam motionem seu operationem immanentem, a tali natura procedentem: quae vel est materialis, rationalis puta, seu intellectualis. In Deo autem et ex parte rei plane idem sunt vita in actu primo et in actu secundo: cum ipsum esse Dei sit vivere ipsius.

(c) Atque hanc quidem, cum perfectissimum esse oporteat, immaterialem atque adeo intellectualem esse necesse esse. Unde statim de intellectu et voluntate Dei agendum venit.

§. XV. Scientia (a) Dei in eo consistit, quod Deus se et res alias a se distinctas, quae sunt, quaeque esse possunt (b), omnes (c) secundum esse suum proprium (d), quod singulae in se ipsis extra Deum habent, uno singulari actu (e), per se immediate, citra speciem intelligibilem (f) aut discursum (g), cognoscit: imo non solum ea, quae revera existunt aut exstitura sunt, sive ex necessitate naturae, sive contingenter, per liberam voluntatis humanae (h) determinationem; veram etiam ea, quae futura essent; si conditio aliqua

impleretur, quae tamen actu futura non sunt, quia conditio non impletur (i), exacte intelligit.

(a) Seu *intelligentia* ejus: quae, sive pro *potentia* intelligendi, sive pro *actu* aut actuali cognitione accipiat, cum *essentia* divina *realiter idem* et simplicissime unum est: cum in Deum non cadat accidens: juxta §. IX. et notam (a).

(b) Unde distinguitur scientia Dei in *naturalem* et *liberam*; scilicet, quod *illa* quidem Deo per naturam et necessario conveniat, quatenus Deus ab aeterno, et *antecedenter* ad omne decretum liberae voluntatis, cognoscit, cum *seipsum* necessario existentem, tum *res alias* omnes *possibiles, ut tales* (qua posteriore ratione etiam vocatur scientia *simplicis intelligentiae*): haec autem Deo conveniat, *consequenter* ad liberum decretum de rebus aliquando producendis; atque hac ratione Deus ab aeterno cognoscat omnes res, velut post liberum decretum suum futuras, quidque singulae atque omnes cum concursu divino sint acturae. (Qua ratione scientia *visionis* appellatur, quod per eam Deus res cognoscat secundum propriam suam existentiam, velut *coram intuitu*).

(c) Unde et *omniscientia* dicitur; et probatur ex *I. Sam. II, 3.* ubi Deus *scientiarum Dominus* dicitur, id est, omnem scientiam possidens. Similiter *I. Joh. III, 20.* ubi expresse dicitur: *Deus novit omnia.* Speciatim etiam observanda sunt loca, quibus Deus dicitur nosse *arcana* quorumvis *hominum cogitationes*, quas nemo alius norit aut nosse possit: *I. Reg. VIII, 39. Psal. VII, 10. XXXIV, 15. CXXXIX, 1 seqq. Proverb. XV, 3.*

(d) *Non enim solum* res creatas cognoscit, quatenus *in ipso* (Deo) suum esse eminenter habent; verum etiam *ita*, ut intellectus Dei ad illarum *esse*, quod *in se* ipsis habent, terminetur.

(e) Nam quemadmodum potentia et actus intelligendi in Deo, ex parte rei, ab essentia Dei non differunt: ita *non* multiplicanter realiter actus intelligendi quoad *diversitatem* aut numerum objectorum.

(f) *Species intelligibiles* enim, sicubi locum habent, *intellectuum* vicem gerunt, suntque ab intellectu realiter *constituae*, et unum cum eo principium intellectionis *constituunt*. In Deo autem, ubi non sunt actus

intellectus realiter producti, ipse intellectus divini modum speciei expressae repraesentat objectum.

(g) Nempe quamvis alias vox *scientiae* in cognitionem rei per causam; adeoque *progressus causa*, tanquam notiore, ad *effectum*, tanquam igitur quia tamen Deus, cui nihil ignotum est, non progressu a cognito ad ignotum; ideo neque cognitio perstrationem aut discursum Deo proprie tribui potest.

(h) Et cognoscuntur quidem ea immediate in tanquam in se determinatam veritatem habentia (quod contradictorie oppositorum v. g. *Adam peccabit*, alterutrum oportet esse alterum falsum), adeoque vere cognoscibilia. Quatenus Deus futura contingentia ejusmodi, quae existentiae suae a causa libera, seu indifferenter agendum et non agendum (videlicet ab arbitrii libertate creatae), pendent, cognoscat; quae praesentis Dei peculiari nomine vocatur: probant *partim* tot *ditiones* rerum inter homines futurarum divinitus *partim* quod Deus hoc velut *charactere* a Diis factis distinguit. Vid. *Es. XLI, 22. 23. XLII, 9. XLIII, 9.*

(i) Unde dicitur *scientia de futuro* conditionalis quidem, ubi *conditio* cum *effectu* seu re futura *conditionem* habet, sed non nisi *contingentem*. Alias appropinquat *media*, nempe quod *objectum* ejus, inter rationem *possibilitatis* praecise spectatas, et res alias futuras, interjacet. Probatur autem, Deo commensurabilem futurorum conditionatorum ex *Matth. 23* ubi testatur Christus *δαὶμόνωνος*, scire se, quod urbium *Tyri* et *Sidonis* in sacco et cinere acturi essent poenitentiam; posita certa conditione, seu si ipsis miracula talia, qualia suo tempore in urbibus *Tyrin* et *Bethsaida* contigerunt, edita fuissent: qui non impleta conditione ista, revera conversi non fuerunt. Adde *I. Sam. XXIII, 11* seqq. Confer etiam de *scientia Dei* Dissertationem Acad. pecul. B. *Frid. Manni*.

§. XVI. Sapientia (a) Dei importat et consilium Dei, quo causas et effectus omnes, modo plane admirabili disponere et ordinare novit ad suum finem (b).

(a) Quamvis enim sub scientia Dei comprehendi videtur: quia tamen vulgo, et ab ipsa Scriptura, ad captum vulgi se accommodante, distingui et peculiariter tradi solet; ideo et hic seorsim indicanda fuit.

(b) Probatur ex *Hiob cap. XII, 13.* ubi dicitur, *potes Deum esse sapientiam; illius esse consilium et intelligentiam*: et *c. XXVIII, 20 seqq.* ubi, cum plenae sapientiae laus omnibus aliis admittitur; soli Deo eam asserendam esse docetur. Confer *I. Tim. I, 17.* ubi Deus *πῶς σοφός, solus sapiens* dicitur; et *Rom. XI, 33.* ubi stupenda et *iminvestigabilis* sapientia Dei celebratur.

§. XVII. Antequam ad caeterorum attributorum considerationem progrediamur, dicendum est aliquid de *voluntate* Dei (a), seu, quatenus essentia divina habet se per modum (b) potentiae appetitivae, tendentis in bonum ab intellectu cognitum, ut volendum; et ad malum cognitum, ut aversandum.

(a) Pertinent enim attributa sanctitatis, iustitiae et veritatis ad voluntatem divinam.

(b) Seu, ut *principium* actus *volendi* objectum appetibile; et *volendi* aut aversandi objectum disconveniens aut malum: quamvis *essentia* Dei et *voluntas*, ejusque actus, inter se ab intellectu divino quoad rem non differant, sed *realiter* unum sint atque idem.

§. XVIII. Actuum voluntatis divinae non dantur causae formaliter (a) causantes dantur tamen virtualiter (b) causantes: *efficiens* (c), *impulsiva* interna (d) et externa (e); itemque *finalis* (f).

(a) Nam alias necesse foret statuere intra Deum aliquid realiter productum et ab essentia divina realiter dependentem: cum *causa formaliter causans* et *causatum* differant, ut *aliud* atque *aliud*: ex adverso autem *conditionem* implicet, si statuamus, *essentiam divinam dependentem*; et tamen *aliquid*, quod quoad rem *et cum essentia divina, esse dependens*, tanquam

vere et realiter productum ab alio. Confer B. *Musa* Tract. de Aeterno Elect. Decr. cap. I. §. IV. seqq. 2 seqq.

(b) Seu rationes essendi a priori, quae nostro capiendi modo instar causarum se habent; ita ut, si illi cujus causa dicitur, causaretur, reipsa et vere in illo gneret, causae ejus existerent. Vid. *Mus.* l. c.

(c) Sic *Deus* ipse est causa efficiens actuum voluntatis suae.

(d) Nempe alii a divina bonitate, alii a justitia divina, quae Deum moverit, proficisci dicuntur.

(e) Sic actus voluntatis, quo *Deus* decernit certis hominibus conferre salutem, agnoscit causam impulsivam externam meritum Christi, fide finali apprehendendum atque ita praevisum: ut infra L. de Praedest. videbimus

(f) Ita *Deus*, quae volens facit, gloriae suae tanquam finis causa, velle et facere dicitur.

§. XIX. Voluntas Dei distinguitur (a) in naturalem et liberam. Illa dicitur *Deus* velle quod non potest non velle. Hac velle dicitur quod etiam posset non velle, aut velle oppositum. Priore ratione seipsum (b); posteriore ratione re creatas (c) velle dicitur.

(a) Pro diversa habitudine ad diversa objecta.

(b) Tanquam in quo omnis ratio boni sine defectu apparet, ita, ut sit objectum voluntatis divinae primum, quod ad voluntatem Dei necessariam habitudinem importat.

(c) Quae sicut contingentes sunt, ac bonitatem non nisi finitam habent, ita non necessariam habitudinem important ad voluntatem divinam: quo refertur, quod *Psalm.* CXV, 3. dicitur, *Deum* facere, quae vult; adeoque liber velle, et pro libera voluntate facere, quae facit.

§. XX. Voluntas DEI libera distinguitur (1) in efficacem et inefficacem. Efficax dicitur qua DEUS aliquid vult; tanquam efficiendum (a). Inefficax, qua Deo aliquid placet secundum

se, licet non intendat illud efficere (b). Efficax voluntas porro dividitur in *absolutam*, qua Deus aliquid vult sine conditione (c); et *conditionatam*, qua vult aliquid sub conditione (d). (2) in *absolutam*, qua vult aliquid potentia sua absoluta, seu ad causas secundas non alligata, efficiendum (e); et *ordinatam*, qua vult aliquid, sua ordinata, seu ad causas secundas ac certum ordinem mediorum a se institutum alligata, potentia efficiendum (f). (3) in *primam* seu *antecedentem*, qua vult aliquid ex se solo, seu ex nativa sua inclinatione praeclae, nec dum habita ratione circumstantiarum (g): et *secundam*, seu *consequentem*, qua aliquid vult, consideratis circumstantiis, seu intuitu alicujus causae aut conditionis, ex parte creaturae, cui aliquid vult, spectatae (h).

(a) Sic voluntas, non solum humana, verum etiam divina, qua Christus *θεάνθρωπος* voluit, dare se (secundum humanam quidem naturam) in mortem, aut ponere animam suam, et se offerre victimam pro peccatoribus, Joh. X, 18. Ebr. VII, 27. efficax utique fuit, quia hoc ipsum efficere intendit Christus. Et alii quidem voluntatem efficacem definiunt, quod sit ea, quae revera impletur, ita scilicet, ut non solum intendatur aliquid efficiendum, verum etiam efficiendo attingatur aut obtineatur: quod quidem in allato exemplo etiam locum habet. Juxta *thesin* autem efficax voluntas dicitur, qua aliquid intenditur efficiendum, sive sequatur effectus, vel finis intentus obtineatur, sive non: qua ratione Deus, cum omnium hominum salutem efficace voluntate intendat, ea tamen penes omnes obtinet. Confer B. Mus. Disp. de Volunt. Dei Antec. et Conseq. quae annexa est tractatu de usu Princip. Rat. §. XIV. p. 697.

(b) Sic Christus *θεάνθρωπος* voluit conservationem humanam et declinationem mortis imminentis, Luc. IX, 42. quippe quod ea *secundum se* placeret: ut tamen non mutaret voluntatem moriendi pro hominibus. Efficacem voluntatem dicunt, quae non impletur,

licet aliquid intendatur efficiendum; quam sententiam suis auctoribus relinquimus.

(c) Voluntas *absoluta*, ut ex thesi patet, *variis modis* dicitur: certa autem significatio petenda est ex eo cuius respectu absoluta dicitur. Unde h. l. in respectu ad *conditionem* aliquam, et in *oppositione ad conditionem* voluntatem dicitur. Atque hoc sensu Deus recte dicitur ab aeterno absolute voluisse creare mundum: voluit enim sine conditione. Recte etiam dicitur, velle absolute, ut illi, quos finaliter credentes praevidit, salventur. Vult enim et hoc sine conditione; cum fides finalis praevisa habeat rationem conditionis impletae, non pendens.

(d) Pertinet huc voluntas, qua Deus *omnes homines vult salvare*, nempe si crediderint; item qua Deus *per primam bonam voluit Israëlitis*, nempe sub conditione sinceritatis et constantis obedientiae, *Deut. XXVIII*. Atque hanc voluntatem *non impleri*, (cum Deus praesciverit conditionem posse non impleri, ac non iri impletum:) non est absurdum. Conf. B. Mus. Disp. cit. de Volunt. Antec. et Conseq. §. XXXI. p. 710.

(e) Dicitur absoluta a *lege, ordine aut cursu naturae*, seu *causarum secundarum*. Sic voluit Deus *stare solem*, *Jos. X, 13*. conf. Disp. cit. §. XXVIII. XXIX. p. 708.

(f) Qua ratione Deus vult homines *electos salvare*, nempe *per media gratiae*. Unde simul patet, voluntatem *conditionatam* et *ordinatam* non omnino *coincidere*, licet primo intuitu ita videri possit. Alias autem certum est, non esse absurdum, *posse voluntati DEI ordinatas resisti*. Vid. B. Mus. l. c. §. XXX. seqq. p. 708 seqq. §. XLII. p. 719.

(g) Sic *Chrysostomus* in Cap. I. ad Eph. homil. I. et *Damascenus* lib. II. de orthod. Fide Cap. XXVI. voluntatem Dei, qua vult omnium salutem, dixerunt *ἡ ὑποταγή* ἢ *ὑποταγή*: quamvis illud non ab omnibus eodem modo intelligatur. Vid. Mus. l. c. §. II. III. p. 689. 690. §. X. seqq. p. 695 seqq.

(h) Et hanc quidem *aliqui* exponunt praecise de ea, quae ex *nostro vitio* ortum ducit, seu qua vult Deus, propter peccatum v. g. punire, damnare etc. *alii* latius accipiunt de ea, quaecunque in nobis sive a peccato, sive *aliunde* causam vel occasionem habet. Et nostrates

hac ratione ad voluntatem consequentem referunt non solum eam, quae ad *incredulorum damnationem*; verum et hanc, quae ad *salutem finaliter credentium, ut talium*, seu praevisa fide finali in Christum terminatur. Vid. *Mus. Disp.* cit. §. II. III. et X. seqq. Manifeste autem utraque haec voluntas Dei, antecedens et consequens, traditur *Matt. XXIII, 37.* ubi Christus *δαρδρανας* testatur, voluntatem suam *primum* sive *antecedenter* terminatam fuisse ad salutem populi Judaici; idque velut ex activa ac paterna inclinatione aut affectu: deinde vero, seu *consequenter*, habita prius ratione incorrigibilis eorum impietatis, terminari ad excisionem et interitum Judaeorum.

§. XXI. Peculiari sensu *decretum* (a) Dei *absolutum* dicitur, ad excludendum respectum *causae impulsivae extra Deum* (b); cui oppositur *non absolutum*, cujus datur *causa impulsiva externa extra Deum*, eaque virtualiter causans (c).

(a) Nempe *voluntatis* vox latius patet, quam *decreti*. Ac *volle* quidem dicimur, quaecumque sunt appetibilia secundum se, licet consideratis circumstantiis omnibus ea non velimus. Sed *decernere* demum proprie dicimus, quae consideratis omnibus circumstantiis efficaciter volumus. Unde et *voluntas antecedens*, (de qua §. praeced.) *decretum* proprie loquendo dici non potest. Confer R. *Leg. Humani* sub finem Admon. ad Lectorem praemisimus Tract. de Prov. et Praedest.

(b) Non solum formaliter causantis: (sic enim omne decretum Dei esset absolutum,) sed etiam virtualiter causantis. Vid. §. XVIII. not. (a).

(c) Qua ratione dicunt nostrates, decretum praedestinationis et reprobationis non esse absolutum; agnoscere enim causam seu rationem impulsivam externam: illud quidem, meritum Christi fide finali apprehensum; hoc vero, finalem incredulitatem: de quo plura suo loco videbimus.

§. XXII. Occurrit etiam (a) distinctio voluntatis divinae in voluntatem *signi* et *beneplaciti*. Dicitur, quando effectui aut objecto voluntatis

divinae tribuitur *nomen voluntatis*; scilicet tar signo alicujus voluntatis in Deo (b). *Haec d actum ipsum* divinae voluntatis, quo aliqui Unde patet, distinctionem esse *analogicam* (c), vendum autem, ne voluntatem signi *talem* cui *voluntas beneplaciti*, quam *signum ex in* significare debet, *repugnet* (d).

(a) Non solum apud *Lombardum* I. Sent. c. XLV. Cap. III. seqq. et dist. XLVII. c. II. et *T* in I. Q. XIX. art. XII. verum etiam nostrates, B. *Meisnerum* Anthropol. Disp. XII. Q. I. th. I. et *F hard.* Exeg. L. de Deo §. 269. aliosque.

(b) Quo refertur *Matth. VI, 15. Fiat volunta* i. e. fiant res et actus, ad quos tua voluntas *praecei* terminatur, tanquam efficiendos. Et c. XII, 50. *cuntur facere voluntatem patris*, qui faciunt opere Deus vult fieri. Porro *I. Thess. IV, 3.* ubi dicitur esse *voluntatem Dei*, i. e. praeceptum atque adeo i voluntatis divinae esse, quod praescribit *sanctifica* nostram, *ut abstineamus a scortatione* etc. Quasi simul objectum voluntatis aut praecepti divini s voluta ac praecepta, pro ipso praecepto accipi vi Auctores autem praeter praeceptum, etiam alia *consilium, prohibitionem, operationem* et *permisi* huc referunt.

(c) Nempe quod membrorum distinctionis ea *aequalitas*, ut alterum *proprie*, alterum *improprie* *cundum figuram* (ut illi dicunt) nomen voluntatis vendicet.

(d) V. g. si cum *reformatis*, scholasticorum i deserentibus, dicas, *Deum velle omnium salutem* tate signi: non autem hoc ipsum velle voluntati *placiti*: aut *praecipere* homini conversionem, *nec* serio *velle*, ut is convertatur. Haec enim sapientia nitati et aequitati divinae repugnant, ac certit Scripturae tollunt. Conf. B. *Mus.* Tract. de Aet. I. C. XI. CCCXXXVI. seqq. p. 253 seqq.

§. XXIII. Inter attributa voluntati primum occurrit *justitia*, qua Deus partim

us est; quam peculiari nomine *sanctitatem* (a) amamus, et importat rectitudinem divinae voluntaria omnia, quae recta atque bona sunt, aeternae legi conformiter (b) vult: partim in se ad alios, ita, ut creaturis leges convenienter praescribat, easque dirigat (c) et gubernet: et etiam et impleat promissa (d) hominibus a, bonos denique remuneretur (e), et malos iat (f).

(a) Sic *Levit. XIX, 2. Sancti estote*, ait Deus, *quia sanctus sum. Conf. I. Pet. I, 15. 16. 17.*

(b) Vid. *Deut. XXXII, 4. Omnes viae ejus judicium* (justae sunt.) *Deus (est) veritas et non iniquitas, et rectus ipse. Et Psal. XCII, 16. Rectus (est) unus, et non est iniquitas in eo.* Habet autem haec titia Dei analogiam quandam ad justitiam universalem, quam philosophi vocant: (qua omnibus legibus conformivivitur: unde omnium virtutum complexus appellatur.

Non tamen eo rigore, quo ab illis hoc nomen accur, sed *ἡ ἀρετή*, intelligenda est. Deus, qui legem periore latam non habet, ipse sibi lex est. Et huc tri solet illud *Ebr. II, 10. ἡ ἀρετή ἣν θεὸς δεcebat* m: conveniens ejus naturae perfectissimae erat.

(c) Est quidem quoad rem eadem rectitudo voluntatis priore; sed cum relatione ad creaturas ducendas uum finem, et rationem vivendi illis congruam praestendam.

(d) Implere enim, aut praestare promissa, justitiae tri solet, etsi ad veracitatem alias referatur, de qua dicemus. Interim ad praesens facit, quod *Esaias 7, 23.* dicit Deus: *Prodiit ex ore meo justitia, verum, quod non revocabitur.* Et *Rom. III.* memoratur *justitia Dei*, v. 4. 5. quatenus cum veritate coincidit, v. 7. *Deus fidem facit dictis suis*, vers. 2.

(e) Unde peculiari nomine appellari solet justitia retributoria: de qua vide *Rom. II, 5. 6. 7.* ubi ad *δικαιοσύνην*, seu *justum judicium Dei* hoc refertur, quod *meritis in bene faciendo, vitam aeternam conferat II. Thess. I, 6. 7. justum esse dicitur apud Deum reddere his, qui affliguntur, relaxationem.* Nec

tamen propterea putandum est, homini ad Deum j aliquid aut meritum proprie dictum esse, cujus vi De homini aliquid boni debeat: cum potius, quicquid b in homine est, a Dei gratia sit, ac Deus sua dona homine coronet, aut ex mera gratia remuneretur. I que sicut justitia illa remuneratoria in amore Dei et p missionibus divinis gratuitis fundatur; ita non tam c solute loquendo justitia dici solet; quam ad bonitate aut veracitatem Dei refertur.

(f) Haec illa est, quam vulgo *vindicativam* aut *atricem* vocant: de qua vidd. II. cc. Rom. II, 5. 8. 9. u Deus, ex *justo judicio*, hominibus *contentiosis*, *verita non obtemperantibus*, *sed injustitiae*; *indignationem iram et afflictionem* redditurus dicitur: et II. *Thess. I*, 7. *justum esse apud Deum*, reddere *affligentibus* alio *afflictionem*: atque ita *infigere* Deum *ultionem* *his*, *qui non noverunt Deum* etc. Conf. Gen. XVIII, 20. Psal. V, 5

§. XXIV. Sequitur veracitas (a) Dei, per quam Deus constans est in dicendo vero (b), e servandis promissis.

(a) Dicitur alias *veritas in dicendo* seu testificando et distinguitur a *veritate in essendo*, et *veritate in cognoscendo*: quae tamen utraque etiam Deo competit.

(b) Nempe quod sicut per infinitam *intellectus* perfectionem, sive scientiam, falli non potest; ita per infinitam *voluntatis* perfectionem non potest fallere. Vid Num. XXIII, 19. (h. l. §. X. not. d) et Ebr. VI, 18 *Impossibile est Deum mentiri*.

§. XXV. Succedit potentia (a) Dei, per quam essentia divina efficax (b) est ad operandum ac producendum aliquid extra se, et quidem omne (c), quicquid ullatenus possibile est, et ex parte operantis non importat imperfectionem (d)

(a) Quae *vel* est ipsa Dei voluntas, ejus scientia practica directa, quae per se tam efficax esse creditur ut, quaecunque vult, absque facultate seu potentia executiva, velut distincta, volendo producere possit; *vel* e

quatenus scientiae ac voluntati divinae, extra se subordinatur; prout Deus per rari concipitur, quae libere voluit, adeo-
 potentiam voluntatis actu libero directam

tiens potentiam intelligi constat: prout
 , Deum omnis passivae potentiae plane

entia vulgo dicitur, tanquam potentia
 alias potentia *extensive infinita*: quippe
 it terminum in latitudine suorum esse-
 atur ex *Matth. XIX, 26. Apud Deum*
ibilia. Et Luc. I, 37. Apud Deum non
uicquam, (πάν ὥμα, omne, quicquid ver-
facturum). Eodem pertinet, quod Deus
resq, omnipotens: πᾶν κράτος, omne ro-
entiam habens, aut κράτος εἰς τὰ πάντα,
obur aut imperium habens et exercens,

Apoc. IV, 8. quodque omnis virtus et
us καὶ λόγος) ei adscribitur, c. VII, 12.
 a non absurdum est, Deum non posse
 , dormire: quae posse non perfectionis,
 is est: quaeque proinde Deo, tanquam
 imo, repugnant. Nam et potentia Dei
 a, aut *in se* infinitae perfectionis est:
al. CXLV. cum dixisset: magnitudinis
finem, addit: generatio generationi nar-
, et fortitudinem (potentiam) tuam an-

. Potentia Dei distingui (a) solet
 t *absolutam. Ordinata* dicitur, quae
 vel lege aliqua determinata est ad
 rto modo (b). *Absoluta* vocatur,
 m se convenit, nec aliquo praevio
 ge determinata est (c). *Illi* potest
 lo non item (e).

dem *una et eadem* potentia Dei infinita,
 itque *aliter* se exerit, adeoque alio at-
 a *ordinata* et *absoluta* dicitur. Confer

quae diximus de voluntate Dei absoluta et ordinata
§. XX.

(b) Seu qua Deus agit convenienter suae *legi*, aut *decreto*, et sic ordini a se instituto: concurrente cum causis secundis, et pro exigentia earum operando, v. g. cum conservat homines mediantibus alimentis, cum regenerat per media a se instituta, verbum et baptismum.

(c) V. g. cum facit virginem parere, resuscitat mortuos etc.

(d) Nempe quia causis secundis resisti et earum influxus impediri potest.

(e) Alias enim potentia creaturae finita praevaleret potentiae infinitae Dei.

§. XXVII. Bonitas Deo competit cum *absolute et in se*, quae est ipsa ejus *perfectio* (a), seu essentia Dei, quatenus in se continet omnes perfectiones (b), vel *formaliter* (c), vel *eminenter* (d): tum *respective*, seu in relatione ad creaturas, quibus Deus bonus est, quatenus *efficienter* (e) producit omnem bonitatem creatam; idque juxta perfectionem suam, velut ideam aut *exemplar* (f) perfectionis creatae; allicit quoque aut movet in sui, tanquam *summi boni* (g), amorem ac desiderium.

(a) Nam bonitas et perfectio Dei per hoc tantum differunt, quod *perfectus* dicitur Deus absolute et in se: *bonus* autem non solum in se et absolute; verum etiam relative.

(b) Sic. *Matth. V. v. ult.* dicit Christus: *Estote perfecti (τέλειοι), sicut pater vester in coelis perfectus est: h. e. volo vos imitari, quoad licet, perfectionem in exemplo Dei vobis propositam.* Et *Luc. XVIII, 19.* ait: *Nemo est bonus, nisi solus Deus.* Nempe creaturae quidem perficiuntur per ea, quae essentiae suae superadduntur: Deus autem, in quem non cadit accidens, per ipsam suam essentiam.

(c) Quantum attinet ad perfectiones *simpliciter* tales, quae in suo formali conceptu non includunt imperfectionem.

(d) Quod attinet ad perfectiones *secundum quid*; seu, quae in sua formali ratione perfectionem cum admixta imperfectione important: quae proinde non sunt in Deo *secundum rationem suam propriam, sed* per aliquid praestantius, aut per virtutem eminentem ad eas producendas in subjectis aliis. Sic *Psal.* XCIV, 9. dicitur: *An plantator auris, annon audiat? aut formator oculi, annon intueatur?* scilicet, quod absurdum sit, Deo, qui visum auditumque dedit hominibus, visum et auditum non tribuere. Videt itaque et audit, non tamen per vim sensitivam; sed modo praestantiore cognoscit, quod creaturae per visum auditumve assequuntur.

(e) Unde dicitur bonus esse in genere *causae efficientis*. Quo pertinet, quod dicitur, *dare omnibus vitam et halitum per omnia*, quae sunt bona naturalia. *Act.* XVII, 25. inque ipso nos vivere, moveri et esse, v. 28. Sic etiam *πάσα δόσις ἀγαθή, καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον*, omnis donatio bona, et omne donum perfectum, ἀνῶθεν, superne esse dicitur, descendens a Patre luminum, *Jac.* I, 17. et *I. Cor.* IV, 7. Quid (boni) habes, (o homo!) quod non accepisti (a Deo)?

(f) Qua ratione dicitur bonus esse in genere *causae exemplaris*: prout videbimus in LL. de Creatione et Imagine Dei.

(g) Quo respectu bonus dicitur in genere *causae finalis*. Confer *Psal.* LXXIII, 25. 26. ubi David, *coelum et terram*, quaeque in illis sunt, contemnens, *deficiente* licet carne sua et corde suo, *robur cordis* sui et *partem suam* (veluti haereditatis optatae, adeoque bonum, in quo acquiescat) dicit *esse Deum*, in *seculum*. Eoque pertinet, quod supra ostendimus, Deum esse *ultimum finem* hominis et theologiae, cum naturalis, tum revelatae. Proleg. Cap. I. §. IV. p. 9. §. XVII. p. 28.

§. XXVIII. Quod ad personas divinas (a) attinet, simplicissime tenendum est, quod essentia omnesque perfectiones divinae, sine divisione aut multiplicatione, communes sint his tribus distinctis, quae Scriptura vocat, Patrem, Filium et Spiritum sanctum (b).

(a) Quarum consideratio ordine doctrinae junquitur, vid supra §. V. notis (a. d. e.). —

(b) Summam mysterii hujus demonstrant loca I. V, 7. et *Matth. XXVIII, 19. Illic enim dicitur: sunt, qui testificantur in coelo, Pater, Verbum et Spiritus s. et hi tres unum sunt* (ἐν εἰς). Loci αὐτῶν tanquam partis Scripturae θεονυμίου, agnoverunt ronymus, accuratissimis codicibus usus, et qui ante tamen Arianum verba illa citavit, *Cyprianus* de sin Cler. postea etiam *Fulgentius* in Resp. ad Obj. Arian. Confirmant etiam Codd. Complutensis, Antver sis, Britannicus, Rob. Stephani et Bibliothecae Vrsinae. Conf. B. Gerh. in Disp. Acad. P. III. p. m. seqq. Manifestum autem est, tres illos, *Patrem, Verbum et Spiritum s.* exhiberi (1) tanquam inter se realiter distinctos: simul vero (2) tanquam *testantes in coelo* licet majestatis suae; coelesti, seu suprema ac ver vina auctoritate et operationis efficacia, ex se polle quippe (3) inter se *sint* (non tantum sentiant aut v sed *sint*) *unum*; adeoque Deus unus. In altero autem, ubi Christus jubet apostolos *baptizare in no Patris, et Filii, et Spiritus sancti*, rursus (1) hi tanquam distincti copulantur, ita quidem, ut (2) *in mine*, velut communi, atque adeo auctoritate aequal rum, administrari debeat baptismus, quo homines c crentur Deo, et gratiae ejus ac remissionis peccati (juxta *Joh. III, 5.* et *Act. II, 38. Tit. III, 5.*) reddi capaces: Cumque (3) nullum sit nomen tantae digni in quo ritus tam gravis ac salutaris administrari i ac debeat, praeterquam solius Dei, (juxta *I. Cor. I et Luc. XX, 4. seqq.*) patet, Patrem, et Filium, et ritum s. esse verum illum unum et aeternum Deum

§. XXIX. Ad pleniorē hujus mysterii declarationem observandum est: I. Patrem a lio, Filium a Patre, et Spiritum s. ab utro realiter (b) differre, ut revera alius sit P alius Filius, et alius Spiritus s. (c).

(a) Hic tamen nondum terminis ecclesiasticis, tantum populari modo proponendam.

(b) Citra mentis nostrae operationem, seu nemine cogitante, aut diversas nomenclaturas animo concipiente.

(c) Sic Christus expresse dicit, *Patrem esse alium a se*, Joh. V, 32, 37. et Spiritum s. *παράκλητον, consolatorem sive advocatum* fidelium, esse *ἄλλον, alium a se et Patre*, Joh. XIV, 16. Idem vero vel ex nominibus *Patris et Filii* patet, quodque ille ut *gignens*, hic ut *genitus* describitur, *Psal. II, 7. Joh. I, 14. 18. cap. III, 16.* quodque Filius dicitur *missus a Patre*, cap. X, 36. *Gal. IV, 4. Spiritus sanctus procedere a Patre*, Joh. XV, 26. *mitti a Patre*, Joh. XIV, 26. *mitti a Filio*, Joh. XV, 26. Nempe nemo sui ipsius Pater est, aut sui ipsius Filius. Nemo seipsum generat, aut a se ipso generatur. Nemo a se ipso procedit aut mittitur. Confer *B. Mus. Dispp. a. 1649. habb. Disp. III. §. 11. 12. 13. p. 57. 58. 59.*

§. XXX. Deinde II. observandum est: Non solum Patrem (a), sed etiam Filium (b) et Spiritum sanctum (c) esse verum et aeternum Deum.

(a) Nam quod is, quem Scriptura dicit *Patrem Domini nostri Jesu Christi*, sit verus ac summus Deus; ab omnibus, qui Scripturam recipiunt, *hodie* conceditur: neque adeo hic ulterius probatur.

(b) Probant, Filium esse verum et natura Deum, argumenta varia:

I. Quod Scriptura eum expresse *DEUM* vocat: (Dei nomen autem *proprie* acceptum, est nomen *naturae* divinae. vid. supra §. III. et not. et (b) p. 142. 143. vid. *Act. XX, 28.* ubi *Deus* dicitur *suo sanguine redemisse ecclesiam*. Intelligitur autem Christus, Filius Dei: Pater enim et Spiritus s. in sua persona sanguinem non habent; Filius solus *ἑσχατος* habet. Alias autem adduntur *epitheta*, propriam significationem confirmantia, v. g. quod Christus *Filius Dei*, dicitur *verus Deus*, I. Joh. V, 20. quod idem, aliquando visibiliter *appariturus*, dicitur *agnus Deus*, Tit. II, 13. quod dicitur *Deus super omnia benedictus in secula*, Rom. IX, 5. (qua formula *Deus* summus describitur *Rom. I, 25.*)

II. Ex collatione dictorum Scripturae V. et N. T. patet quod, quae in V. T. diserte de summo Deo dicta

sunt, in novo de Christo Dei Filio explicantur: ut v. 1 sit argumentum: *Quem Israëlitaë, præter Moysen, in deserto tentarunt, est verus atque æternus Deus.* Quod probatur ex Num. XXI, 5. 6. Atqui Christus est i quem Israëlitaë præter Moysen in deserto tentarunt: juxta I. Cor. X, 9. E. Christus est verus Deus. Similiter: *Cujus gloriam vidit Esaias.* (c. VI, 1 seqq.) *is est verus Deus.* Atqui Christus est is, *cujus gloriam (tum) vidit Esaias:* quod probatur ex Joh. XII, 40. 41. *Ergo est verus Deus.* Qua ratione etiam conferri possunt loca: Psal. LXVIII, 19. cum Ephes. IV, 8. Illic enim is, qui in altum ascendit et dona dedit hominibus et dicitur Deus יהוה v. 5. Dominus καὶ ἑξοχὴν, יְהוָה v. 12. 18. 20. Deus Israël vers. 9. a quo stupenda illa opera populo præstita profecta fuerint, v. 8 seq. Hic autem idem ille, Christus fuisse perhibetur. Item Psal. XCVII, 7. Psal. XLV, 7. Psal. CII, 26. Psal. CX, 1. cum Ebr. I, 6. 8. 9. 10. 13. Nimirum, qui in Psalmis (1) angelis Dei adorandus proponitur et expresse appellatur יהוה v. 1. Cujus thronus (2) æternus; ipse autem Deus dicitur: Qui (3) terræ fundamenta jecisse, coelos creasse, immutabilis in esse suo, describitur; et jam antea v. 1. nomine יהוה appellatus est: Qui (4) a dextris Dei sedere dicitur; idem. II. cc. ad Ebr. Filius Dei esse docetur. Denique Esa. XL, 3. et Malach. III, 1. cum Matth. III, 3. Marc. I, 3. Luc. III, 4. Joh. I, 23. Scilicet eum, cui via paranda erat, יהוה ipsum esse, testantur prophetae. Hunc autem eundem esse Christum, docent evangelistae. Fingere autem in hoc negotio subordinationem, dependentiam aut similitudinem, aut nescio quid aliud, sub nomine accommodationis admittendum; ne necesse sit concedere identitatem et aequalitatem: alienum est a religione Christiana. Conf. B. Hackspanii Disp. de Accommod. in Sylloge Disp. p. 417.

III. Ex generatione Filii a Deo Patre argumentum nascitur hoc modo: quicumque est genitus de substantia Dei Patris, ille est verus ac æternus Deus. Atqui Christus, Filius Dei, est genitus de substantia Dei Patris. E. Major ex lumine naturæ evidens est, quod docemur, *gignentem et genitum.* si proprie dicantur, esse ejusdem essentiae; ita ut contradictio sit, esse genitum ex aliquo,

quando, nec tamen habere eandem essentiam. datur ex *Joh. I, 14. 18. c. III, 16.* ubi Christus Filius *μονογενής, unigenitus*; genitus, inquam, non praecise dilectus, aut genitus impro-
tatus etc. Conf. *Rom. VIII, 32. et Joh. V, 18.*
Filius Dei *ἰδιος, proprius*.

Ex attributis divinis, (quae ab essentia divina non differre, videmus §. V. not. (b). Christo qualia sunt: (1) *aeternitas Joh. I, 1.* de quo sit existentia *ἐν ἀρχῇ, in principio* (non *quid*, ratione creationis, aut restorationis sed *absolute*), ita, ut ante *λόγον*, seu Filium plane exstiterit; ipse vero *ab initio existi- τὸν θεόν, apud Deum* (Patrem), ita, ut nestiterit ante *λόγον*, sed *λόγος* ei ab aeterno. Conf. *Apoc. I, 8.* ubi eadem ratione, quae 4. Deus aeternus describebatur, vid. h. l. not. (d) de Christo dicitur: *ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, μένος, qui est, qui erat, qui venturus est*: et ibi persona Christi: *ἐγὼ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἔλος*, et vers. 11. *ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος*, ca-
1, quia principium omnium, quae sunt; nec ha-
1, quia ipse finis sit omnium. Conf. *Ebr.*
aeternitas Dei *Psal. CII.* descripta, Christo
(2) *Omniscientia, Joh. XXI, 17. Domine, nia.* Item quod in Christo sunt omnes
apientiae ac scientiae, *Col. II, 3.* quodque
st *scrutator cordium*, (quod non nisi divinae
iae est: vid. §. XV. not. (e) p. 159 sq.) *Matth.*
1. II, 24. 25. I. Cor. IV, 5. (3) *Omnipotentiae*,
ubi ipse dicit; *neminem* posse *oves suas* (fide-
1 *manu sua rapere*: nimirum quod potentia
t omnem potentiam finitam: et *Apoc. I, 8.* ubi
icitur *παντοκράτωρ, omnipotens*.

2. *operibus* vere divinis, (quae naturam et per-
ivinas in operante arguunt,) Christo, tanquam
cipali, adscriptis: qualia sunt (1) *creatio hu-
i, ποιήσις τῶν πάντων, Joh. I, 3. Col. I, 16.*
2 *solum per ipsum* omnia producta dicantur;
Patrem, non certe ut causam minus principa-
cipalem, Paulus se vocatum esse dicit *Gal.*
3. *etiam* in casu recto, ipse creasse omnia di-
1. 19. ex *Psalm. CII, 26. TU in initio, Do-*

mine! (Fili Dei v. 8.) *terram fundasti* etc. (2) *Consecratio* hujus universi, prout *Col. I, 17.* ubi omnia creati per ipsum *consistere* (*συνιστάειν*) ac ne dilabantur ac concidant, ejus virtute contineri dicuntur. Et *Ebr. I, 1.* dicitur ipse *ἑλκων τὰ πάντα*, portare aut sustinere omnia ne ruant ac pereant. (3) *Resuscitatio mortuorum* ac prout dem sepulcorum, idque pro libera voluntate, adeoque per modum causae principalis, *Joh. V, 21. 28. 29.* Atque huc etiam (4) pertinet *contritio capitis serpentis*, seu destructio regni et potentiae diaboli, quae *semini mulieris* seu Messiae promisso adscribitur, *Gen. III, 15.* Ea enim hoc revera opus divinum, ac Deum omnipotentem esse oportuit, qui peracturus erat: quemadmodum etiam docuit, et mysterium Trinitatis pluribus ex V. T. petiti argumentis demonstrari posse, ostendit B. *Musaeus* in Coll. MSto Quaest. illustrium L. de Deo Q. I.

VI. Ex eo, quod *cultus* vere divinus (quem Deus *alteri*, qui Deus verus non est, se *daturum negat*, *Es XLII, 7. c. XLVIII, 11.*) ipsi, tanquam *aequali* cum Deo Patre, adscribitur, v. g. *Joh. V, 23.* ubi jubentur *omnes honorare Filium*, sicut *καθώς* honorant Patrem; non alio genere cultus: qui non posset non esse dissimilis. Confer *Ebr. I, 6* et 8.

(c) Spiritum s. esse verum atque aeternum Deum, probatur itidem.

I. Ex *dictis* Scripturae, quibus diserte vocatur Deus: prout Petrus *Act. V, 3.* eum, cui Ananias, praeter apostolos atque inprimis, *mentitus*, seu cui mendacium sum obtrudere pro vero ausus fuerat, *Spiritum sanctum* esse dicit: mox autem vers. 4. *Deum* ipsum appellat. Et Paul. I. *Cor. III, 16. 17.* fideles dicit esse *templum Dei* per hoc, quod *Spiritus Dei* in ipsis tanquam in templo *habitet*. Indicat ergo Spiritum s. Deum. Conf. II. *Sami. XXIII, 2.* ubi David dicit: *Spiritus Domini locutus est in me, et sermo ejus super linguam meam.* Addit autem vers. 3. *Dixit Deus Israël, mihi locutus est petra Israël* etc. Eundem ergo, quem Spiritum Domini dicit, Dominum ipsum esse docet.

II. Ex *collatione* dictorum Scripturae V. et N. T. hoc modo: *qui locutus est ad Esaiam, et jussit eum ire ad populum* etc. *Es. VI, 9.* *is est verus ac summus Deus. Sed Spiritus sanctus est is, qui locutus est ad Esaiam:* juxta *Act. XXVIII, 25.* Ergo Spiritus s. est

verus Deus. Similiter: *Qui locutus est per Davidem, Ps. XCV, 8. 9. 10. 11. ille est Deus verus ac summus: juxta vera. 1. et seqq. ad 7. Atqui Spiritus s. est is, qui locutus est (verba illa) per Davidem: quod expresse dicitur Ebr. III, 7. 8. 9. 10. Ergo est verus, ac summus Deus. Repetenda autem sunt, quae supra in Nota (b) a II. de accommodatione monuimus.*

III. *Ex attributis vere divinis, v. g. (1) immensitate, quae Spiritui sancto adscribitur Psal. CXXXIX, 7. Quo ibo a Spiritu tuo? etc. id est, nusquam ivero, ubi non est Spiritus tuus immensus. (2) Omniscientia, quae illi tribuitur I. Cor. II, 10. nempe quod scrutetur, ἐρευνᾷ, non quod successive et cum labore aut molestia quadam nitatur cognoscere; sed quod plane penetret, et nemine alio revelante, per se ipse accurate cognoscat profunditates Dei, omnia arcana sensa et consilia mentis divinae: ita ut nihil lateat, aut maneat obscurum.*

IV. *Ex operibus vere divinis, v. g. (1) creatione, quam Job memorat Cap. XXXIII, 4. Spiritus Dei, inquam, fecit me, et spiraculum omnipotentis vivificavit me. Et David Psal. XXXIII, 6. Spiritu oris Dei omnem exercitum coelorum factum esse praedicat. (2) Liberatione ac distributione voluntaria, tanquam a causa efficiente principali, donorum spiritualium ministrantium; nec tantum communium, sed etiam extraordinariorum, ac valde miraculorum: quae Spiritui s. tribuitur, I. Cor. III, 11. (3) Gubernatione ecclesiae, et constitutione quicquid, seu ministrorum ecclesiae, Act. XX, 28.*

§. XXXI. Denique III. observandum est, *Patrem, Filium et Spiritum s. non esse tres Deos, sed Deum unum.*

Nempe jam supra §. VIII. docuimus, Deum esse unum, et praeter illum non esse alium. Itaque ostenso verum, quod Pater, Filius et Spiritus s. sint verus Deus, jam statim constat, quod sint unus Deus, non plures.

§. XXXII. Ad mysterium hoc distinctius exponendum (a), et excludendas haeticorum

sophisticationes (b), dixerunt Christiani veteri occidentales quidem, seu Latini, *tres esse personae in una essentia* divina: orientales autem, s. Graeci, esse *τρεῖς ὑποστάσεις καὶ μίαν οὐσίαν* (c): quemadmodum peculiariter patres Nicaeni de Filio statuerunt, eum esse seu agnosci debere Patri *ὁμοούσιον*, id est *coëssentialem* aut *constantialem* (d).

(a) Scilicet ut stante unitate Dei, distinctio res inter Patrem, Filium et Spiritum sanctum, tanquam eadem naturae ac aequalis dignitatis, manifestis terminis significaretur.

(b) Quorum *alii* dixerunt, solum Patrem esse verum Deum; Filium esse creaturam; Spiritum sanctum esse creaturam per Filium factam, aut donum Dei in hominibus: *alii* tantum diversa nomina uni illi atque aeterno Deo, propter diversos respectus tribui; revera autem Filium esse ipsum Filium ac Spiritum sanctum, statuerunt utrique variis quaesitis effugiis, quibus luci dictorum Scripturae se subducerent, atque errores suos tuerent et commendarent.

(c) Quamvis enim Graeci et Latini aliquamdiu inter se contenderint; atque *illi* quidem putaverint, nomina *personae* apud Latinos designari *officium* aut *habitu* externum, ac propterea tres personas non importare sed exprimere realem distinctionem Patris, Filii et Spiritus sancti: Latini vero putarent *ὑπόστασιν* denotare in ea recto ipsam essentiam, ut admissis tribus *ὑποστάσεσι*, statuendae sint tres essentiae, postea tamen, cum se invicem rectius intellexissent, factum est, ut Graeci dicerent *τρεῖς ὑποστάσεις*, et Latini tres *hypostases*.

(d) Seu, qui est unius et ejusdem, non specie, sed numero, essentiae cum alio. Neque enim essentia divina multiplicabilis est, ad modum speciei, in pluribus indivisibilis; sed unica et singularissima. Ideoque Filium, Patrem *ὁμοούσιον*, ejusdem numero cum Patre essentiae esse oportet, non specie: licet alias, quae idem sunt numero etiam specie unum sint, nempe ubi natura multiplicabilis in pluribus locum habet. Vid. quae disserui in Di-

in concilio Nicaeno §. LXXII. seqq. ad LXXVIII. et
 sup. de Paulo Samosateno cap. IV. §. ult. p. 55. 56.

§. XXXIII. Intelligitur nomine *essentiae*,
 ἢ οὐσίας ipsa natura divina, qualis in se ab-
 solute, quaeque una cum attributis simplicissime
 na ac singularis (a); atque ita etiam trium per-
 sonarum non nisi una (b) est.

(a) Juxta ea, quae diximus §. V. seqq.

(b) Sic quidem, ut Patris, Filii et Spiritus a. unus
 quoque sit *intellectus*, quo intelligunt; una *voluntas* trium,
 una volunt; una *potentia*, qua extra essentiam divinam
 operantur. Conf. Joh. V, 19.

§. XXXIV. Nomine *personae* seu ὑποστά-
 σεως, sicut alias significatur suppositum (a) in-
 telligens; ita hoc loco indicatur, tres esse sub-
 stantias seu personalitates (b) in una divina
 sentia (c); adeoque tria supposita, Patrem, Fi-
 lium et Spiritum sanctum.

(a) Quo nomine *naturam*, tanquam *materiale et sub-*
stantiam ejus, tanquam *formale* complectimur. Sed si
 pro quaeras; quid vox latina *personae* aut *suppositi*
 casu recto importet? Naturam ipsam? an subsisten-
 tiam? utrinque difficultas occurret. Nam si *prius* dica-
 ri; non apparet, quomodo admissis in una Dei essentia
 his personis, negari deinceps possit, tres esse naturas,
 tres essentias divinas. Si *posterius* admittatur, idem
 fore videtur, ac si dicas, τὸ *nigrum* in casu recto
 notare ipsam *nigredinem*. Itaque fortassis dicendum
 personam in casu recto importare aliquid *conflatum*
natura et subsistentia: sicut alias in conceptu com-
 positi materialis ex materia et forma substantiali, neutra
 compositi in casu recto ponitur. Vid. B. D. Petri
 introd. in Loc. de persona Christi §. 43. et seqq.
 ad Graecos attinet, vocabulum ὑποστάσεως ipsis
 substantiam ipsam praecise; nunc *suppositum* aut
 denotat: quemadmodum et Latini quidam vo-
 cabulum *substantiae* nonnunquam utuntur, cum personam

per substantiam definirent; licet alias naturam ipsam in substantiae nomine appellare consueverimus.

(b) Atque hae subsistentiae *relativae* sunt, non *absolutae*. Fundantur enim in relationibus divinis; de quibus mox plura dicentur. Absolutas subsistentias *plures* essentia divina una et simplex non admittit. *Relativae* autem subsistentias in Deo agnoscimus, juxta *relationem*: licet ratio sibi relicta de talibus nihil noverit.

(c) Ita, ut nulla quidem persona, nullaque subsistentia ab essentia divina realiter, sed sola ratione differat: (quod ex simplicitate Dei constat:) personae autem *inter se*, propter oppositionem relativam, realiter ac citra *mentis* operationem distinguantur.

§. XXXV. Quamvis autem Pater et Filius et Spiritus s. in Scripturis *expresse* non dicantur tres *ὑποστάσεις*, *personae*, aut tria supposita: *res ipsa tamen*, vocibus his significata, in Scripturis utique continetur.

Sane *Patrem et Filium personam* esse, negare non possunt, qui *nomina* torquere nolunt; sed in *generatione* vera ac reali fundari agnoscunt. Praeterea vero etiam *attributa* memorata, praesertim ea, quae respectum habent ad operationem, v. g. omniscientia et omnipotentia; inprimis vero *actiones* illae, creatio, conservatio, resuscitatio, (de quibus supra vidimus) suppositorum aut personarum sunt; tanquam *principiorum quae*: juxta vulgatum canonem. De *Spiritu s.* autem non minus propria, quam de Filio ac Patre praedicantur *opera* personis propria, v. g. quod singulis *distribuat dona prout vult*, I. Cor. XII, 11. quod *consoletur*, arguat, doceat, Joh. XIV, 16. et 26. cap. XV, 26. cap. XVI, 8. et 13. Ubi tropum fingere, velut ad eludendum mysterium, non licet.

§. XXXVI. Quamvis vero in hac vita satis intelligere aut explicare non possimus (a), quomodo unius simplicissimae essentiae tres personae, ab ipsa quidem essentia tantum ratione; inter se autem realiter distinctae, esse possunt:

amen, quia utrumque revelatum est, utrumque tiam merito credimus (b).

(a) Sane, si quid ratio nostra hic ausit definire; quod tamen in re suos cancellos egrediente non debet;) antum abest, ut ex suis principiis demonstrationem firmam hujus dogmatis afferre possit; ut potius, *vel* quae aut aliena a quaestione, attulerit, *vel* in absurditatem manifestam illapsura; (quemadmodum *Barthol. Keckermannii* exemplo docuit B. *Musaeus* Disp. peculiari, *pseudodelphi* ejus opposita, quae tractatui de usu Princip. lat. annexa est, pag. 661 seqq.) *vel* mysterium ipsum agatura aut impugnatura sit. (Quod exemplo Socinianorum et similium constat.)

(b) Et certi sumus, ea non implicare contradictionem; licet rationi quorundam hominum, a rerum finitatem natura et conditione male argumentantium, ita videri possit. Nempe *omnis cogitatio captiva* ducenda est *ad obediendum CHRISTO*: juxta II. ad Corinth. X, 15.

§. XXXVII. Caeterum distinguuntur personae divinae *actibus* personalibus (a), *proprietatibus* (b) et *notionibus* (c) personalibus.

(a) Dicuntur alias *opera ad intra*, quia intra essentiam divinam terminantur ad certam personam, quae personam alteram, (aut reliquas) tanquam producentem (producentes) respicit. Et sunt opera illa *divisa*, i. e. non omnibus personis divinitatis communia; sed huic tantum illi propria: qua ratione *operibus ad extra* opponuntur; quae a potentia activa tribus personis communi proficiunt, ad affectum extra Deum realiter producentem terminantur. Conf. B. *Mus.* Disp. de Deo, (quae III. est ex illis a. 1649 habitis) §. 42. p. 70. Interim negandum est, quod singulis personis divinis peculiariter adscribi soleat *opus* aliquod *ad extra*, seu opus *personale*, quo se persona illa peculiariter manifestaverit; ut *creatio* Patri, *reconciliatio* Filio, *sanctificatio* Spiritui a. adscribi consuevit, etsi singula haec a tribus personis proficiantur: quam *appropriationem* vocant *personae*. Vid. B. *Mus.* l. c. §. 54. p. 75.

(b) Vocantur proprietates illae a quibusdam *notiones συντακτικαί, constitutivae* cujuslibet personae in *essentia* talis personae: nempe sunt relationes in actibus personarum libus fundatae.

(c) Sunt rationes quaedam cognoscendi, quibus concipiuntur a nobis personae divinae, atque inter se *ad intra*, seu intra essentiam divinam, distinguuntur. *Est* haec notiones *latius* acceptae comprehendunt etiam ipsas proprietates personales; *strictius* vero sumtae distinguuntur ab illis, et dicuntur cum apposito *n* tiores *σημαντικαί, γνωριστικαί*, id est, *significativae* aut *indicativae*.

§. XXXVIII. Actus personales duo sunt, generatio et spiratio.

§. XXXIX. Generatio (a) est actio (b) ad intra, qua Deus Pater de substantia sua (c) ab aeterno (d) produxit (e) Filium.

(a) Non *tropica*; sed vere et *proprie* dicta, prout Pater et Filius in divinis non improprie, sed *proprie* dicuntur Pater et Filius. Conf. §. XXVIII. XXIX.

(b) *Realem* actionem esse dixeris, quatenus habet *terminum* realiter productum, et a producente distinctum: licet is *non* sit *effectus*, qui agnoscat causam efficientem, a qua differat, tanquam aliud et aliud. Quodsi etiam distinctus de hac actione quaeras, fatendum est, et ipsam *actionem* et *potentiam* generandi activam nobis esse *in-scrutabilem*. Sic enim et *Greg. Nazianz.* Orat. I. de Filio, *θεοῦ γέννησις σιωπῇ τιμάσθω*, p. m. 209. ned. Confer *Cyrilli Hieros. Catech.* XI. p. m. 118. E.

(c) Hoc enim ad formalem generationis conceptum pertinet. Caeterum divina haec generatio non fit aut facta est *mediate semine*, quod sit decisum de substantia generantis: nec enim essentia divina est materiale principium, ex quo productus sit Filius: sed in eo tantum consistit, quod illa ipsa essentia, quae est Patris generantis, si filio genito perfecte communicata. Conf. *B. Mus.* Dispp. cit. p. 70.

(d) Sic *Psalmo II*, 7. dicit Deus Pater ad Messiam, seu Christum (vide *Act. XIII*, 33.) *Filius meus es tu*,

• *hodie genus te*: ubi vox **היום** denotat praesentissimum atque unicum aeternitatis momentum, ubi nec praeteritum quicquam est, nec futurum. Confer. *Mich. V, 2.* • *propheta egressionem* (nativitatem) Messiae dicit esse, *olim, a diebus seculi*: **מקדם מימי עולם**

(e) Quod autem produxerit Filium Pater per actum intellectus, in se ipsum (Deum intelligentem) reflexum, et per *id dicere*; demonstrari aut defendi non potest. id. B. Mus. Disp. cit. contra Keckerm. §. IX. seqq. ag. 662 seqq.

§. XL. Spiratio est actio ad intra, qua Deus Pater et Filius (a) simul (b) de substantia sua (c) ab aeterno (d) produxerunt (e) Spiritum s.

(a) Nam (1) Sicut Filius dicitur *mittere Spiritum sanctum*. *Joh. XV, 26. Luc. XXIV, 49.* ita agnoscendum est, *Filium* etiam *spirare Spiritum sanctum*: cum *Missio* divinae personae fundetur in *processione* substantiali ejusdem a persona mittente; alius autem procedendi modus, quam *spiratio*, Spiritui sancto tribui non possit. Accedit (2) quod Spiritus s. non tantum *Patris*, *Matth. X, 20.* sed et *Filii Spiritus* dicitur, *Gal. IV, 6. Rom. VIII, 9. I. Petr. I, 11.* Dicitur enim Spiritus ejus personae, a qua spiratur. Quodque (3) alias tolleretur inter Filium et Spiritum s. relativa oppositio, adeoque et realis distinctio: nisi *Filius* sit *spirans*, *Spiritus s.* a *Filio spiratus*.

(b) Ita ut, licet Pater et Filius sint revera duo supposita, tamen per unam et eandem virtutem spirativam producant Spiritum sanctum: quo sensu dixerunt doctores, *Patrem* et *Filium* habere se tanquam *unum principium spirans Spiritum s.*

(c) Nam spiratio in eo convenit cum generatione divina, quod denotat emanationem personae spiratae a persona spirante, intra essentiam divinam: prout generatio est emanationem personae genitae a persona generante.

(d) Sicut generatio aeterna est.

(e) Per actum voluntatis autem, seu *amorem*, spirari Spiritum sanctum non audemus dicere. Conf. Mus. Disp. ag. 664 seqq.

§. XLI. Differe generationem Filii et spirationem Spiritus sancti (a), certum est: modus autem, quo differant, plenius definire non possumus (b).

(a) Non solum ratione *principii*: cum *generatio* principium sit solus Pater, quippe qui solus dicitur, fuisse Filium: *spirationis* autem principium sit Pater Filius, juxta §. praeced. not. (a. b.) verum etiam ratione *termini* producti. Neque enim *Spiritum sanctum* dici *gigni* aut *esse genitum*; nec *Filium spirari*. Et quam in Scripturis Filius dicatur *ἐξέλογεσθαι*, non tamen dici *ἐκπορεύεσθαι*: sed hoc Spiritui sancto proprium creditur.

(b) Conf. B. *Gerhardus* in Loc. de Spiritu s. §. Aug. lib. 3. contra Maxim. c. 14. *Nazianz.* in Orat. Spiritu s. et alibi.

§. XLII. Proprietates personales sunt tres (*paternitas* (b), *filiatio* (c) et *processio* stricte dicta, sive spiratio passiva (d).

(a) Nempe pro numero personarum, quarum quilibet per subsistentiam relativam in esse certae personae constituitur.

(b) Fundata in generatione *active* spectata.

(c) Fundata in generatione *passive* seu terminata spectata.

(d) Non quod in Deum cadat aliqua passio realiter sed *grammaticè* loquendo, seu quia Spiritus s. spirare non spirare dicitur: quamvis ex parte Dei spiratio per actus sit, omnis passionis experta. Conf. B. *Mus.* Di. cit. de Deo §. VI. p. 73. 74.

§. XLIII. Notiones *speciatim* sic dictae (duae sunt; innascibilitas (b); et spiratio activa

(a) Seu a proprietatibus distinctae. Alias enim *sumpta* voce notionis, et connumeratis proprietatibus *quinque* sunt notiones.

(b) Nempe per *innascibilitatem* (*ἀγεννησταν*) *Pater* innotescit, quatenus non est ab alio, vel genitus,

procedens (Sic enim vocabulum *ἀγεννηστος* accipi conuenit; licet *γέννησις* sit Filio propria): per *spirationem* actiuam Pater et Filius, licet non inter se, a Spiritu sancto tamen distinguuntur. Nec propterea multiplicantur personae: quia iuxta regulas theologorum, *in diuinis omnia sunt unum, nisi ubi obuiat relativa oppositio*. Ex arte Patris autem *paternitas, innascibilitas et spiratio actiua* inter se non opponuntur *relative*: quemadmodum et ex parte Filii, *filiatio et spiratio actiua*.

§. XLIV. Pater est *prima* (a) persona diuinitatis, non genita, nec procedens; sed ab aeterno le sua substantia gignens Filium, et cum Filio ab aeterno spirans Spiritum sanctum.

(a) Non tamen vel *tempore*, vel *natura* (qualis prioritas est causae, in ordine ad effectum) vel *dignitate*. Omnes enim personae divinae sunt coaeternae, et cum essentia diuina independente realiter idem, et sibi inuicem coaequales: sed tantum *ordine*, quem *naturalis numerationis* quidam vocant; quippe fundatum in origine eu emanatione personae unius ab alia. Unde Pater, qui non est ab alio, sed a seipso; et est is, a quo procedit Filius, nempe Filius et Spiritus sanctus, primum locum obtinet.

§. XLV. Filius est *secunda* (a) persona diuinitatis, ab aeterno a Patre genita, a qua et Patris persona procedit ab aeterno Spiritus s.

(a) Nempe quia Filius non quidem est a seipso, ab eo tamen alius, videlicet Spiritus sanctus.

§. XLVI. Spiritus sanctus est *tertia* (a) persona diuinitatis, non genita, sed procedens ab aeterno a Patre et Filio.

(a) Quia non est a seipso, nec ab eo procedit alius, sed alia diuinitatis persona.

§. XLVII. Deus, ratione essentiae et personarum simul spectatus describi (a) potest, quod

sit ens spirituale, a se, in Patre, Filio et Spiritu sancto subsistens.

(a) Solent *alias* afferri descriptiones prolixiores, quibus personae etiam ab operibus ad extra, Pater a creatione, Filius a redemptione, Spiritus s. a sanctificatione describitur: Quia autem opera haec Deo et personis divinis non sunt coaeterna; malimus retinere eam, quae Deo et personis divinis, prout in se sunt ab omni aeternitate, convenit. Conf. B. Mus. cit. Disp. III. §. ult. p. 76.

CAPUT II.

DE CREATIONE.

§. I. Inter opera, quibus Deus summam bonitatem suam (a) exercuit, primo loco spectanda venit creatio.

(a) Vid. Cap. I. §. 37. not. (a). Atque ita patet ratio ordinis, quoad hunc locum, priori statim subjunctum.

§. II. Creationis vox denotat (a) productionem rei subsistentis, vel *ex nihilo*, seu quae fit independenter a subjecto; vel dependenter a subjecto, seu ex aliquo *subjecto*, verum ita *inhabili* et indisposito, ut ex potentia ejus non possit produci talis effectus per virtutem agentis creati (b).

(a) Stylo *Scripturae* quidem et *proprie* loquendo. Nam *alias* etiam *moralis* significatione dicuntur creati *magistratus*, *consules*, *duces*, etc. Et Scriptura ipsa dicit, creati in homine *cor novum*, i. e. conferri homini novas vires spirituales: quam creationem *metaphoricam* vocant. *Philosophi* autem creationis vocem *strictius* accipiunt pro productione rei ex nihilo praecise.

(b) Occurrit duplex illa acceptio vocis *creandi* *Genes.* Cap. I. et *prior* quidem v. 1. de creatione in *principio*

acta: *posterior* v. 21. et 27. de creatione *aquatilium* ex qua: *hominis* e pulvere terrae: collato cap. II, 7. Plura & seqq. patebunt.

§. III. Fit autem etiam productio ex nihilo *expliciter*, quatenus producitur effectus *vel* independenter ab *omni* subjecto, *seu* praeexistente, *seu* ðexistente: qua ratione substantiae *imateriales*, angeli et anima (Adami) fuerunt productae (a): *et* producitur effectus, independenter *quidem* a subjecto praeexistente, *sed* tamen dependenter a ðexistente: qua ratione producta sunt corpora *implicita*, v. g. coelum et elementa (b).

(a) Nempe substantiae, quae in *esse* suo a materia non dependent, naturae suae convenienter *productae* sunt etiam independenter ab omni materia.

(b) Sane res materiales, eaeque simplices, sicut constant materia et forma, quoad *esse* suum; materia vero earum non existit seorsim ante omnem formam; nec forma (materialis) extra materiam: ita in *fieri* dependent anquam composita a materia; non tamen a materia praeexistente.

§. IV. Reliqua creationis opera, seu corpora *mixta*, producta sunt dependenter a materia praeexistente (a), nempe ex ipsis corporibus simplicibus primum productis (b).

(a) Nam quamvis Deus per absolutam suam potentiam etiam corpora mixta posset producere independenter a subjecto praeexistente, placuit tamen Deo, efficere opus creationis convenienter ordini naturae, et producere corpora mixta ex praeexistentibus simplicibus.

(b) Sic plantae ex terra, pisces ex aqua producti: ut mox videbimus.

§. V. Juxta historiam creationis (a) absolvit productionem hujus universi spatio sex (b)

(a) Quae accurate describitur *Gen. c. I. et II.*

(b) Vid. Cap. I. vers. ult. et Cap. II, 2. *Gen.*

§. VI. Prima die, et cum hactenus nulla creatura, sed solus Deus existeret (a), produxit Deus coelum (b) et terram (c), itemque lucem (c) quae diei et noctis vicissitudines constitueret.

(a) Vid. *Gen. I, 1.* ubi vocabulum *בְּרֵאשִׁית* *adverbialiter* et *negative* exponendum est: ita ut nihil, ne materiam quidem aliquam hujus universi, prius existitis dicendum sit.

(b) Puta ipsum coelum sub forma substantiali coeli et terram sub forma substantiali terrae: quod *partim* litera, seu propria significatio nominum, *coeli et terrae*, (quae sine insigni necessitate deferenda non est juxta Reg. de Interpr. Scr. supra. *Proleg. c. I* §. XLV.) *partim* et illud probat, quod Moyses *וְהָאֵרֶץ וְהַמַּיִם* *emphaticum* seu demonstrativum utrinque addit, quasi digito intenso, *hoc coelum et hanc terram* significans. Quae autem additur: terram fuisse *וְהָאֵרֶץ וְהַמַּיִם* *vacuam inanem*; equidem negat cultum et ornamenta terrae (qui hoc quidem sensu, et quod aquis involuta esset, *informi rudis* et *indigesta moles* dici potuit); non autem negat formam terrae substantialem, de qua hic sermo est. Conf. *Esaiae XXXIV, 11. Jerem. IV, 23.* ubi devastatio terrae a regionis Judaeorum, non abolitio formae substantiae terrae, istis vocibus designatur. Plura vide apud B. Me. Disp. Theol. V. de Creat. §. XXVI. seqq. p. 140 seq. et Tract. Germ. Ausführl. Erklärung Q. 23. 24. : p. 183 seqq. Eodem autem plane modo B. Hutterus *L. Theol. de Creat. Q. III. p. 201.* docuit: *Coeli et terrae appellatione non intelligendas quidem esse partes istius universi, quales postea evaserunt, aut nunc visuntur oculis admirando et stupendo opificio elaboratae: Sed informe rudem et confusam quodammodo massam, quam Deo postmodum certa ratione distinxit et elaboravit, ita quidem, ut coeli nomine veniat universum corpus coelestium cunctos orbes complectens; perfectum quidem et integrum ratione substantiae et magnitudinis: Sed tam sine luce, sine motu et distinctione siderum, etc. quae postea demum accesserunt: Terrae quoque nomine*

*Genesios intelligendum veniat ipsum terras, quod postmodum tertio die ab aquis distinctum separatum fuerit. Addit autem notanter: Sane nisi in principio statuatur creata esse aëreus ratione substantiae consideratur, non in Moyse, quando illa tandem creata sit. Nam tertio die nonnulli obstrepunt, nimis dilutulum Moyses non dicit, die illo tertio creatam esse, sed Deum dixisse, ut appareat ex aquis terra. Similiter autem docuit etiam B. Gesnerus in Gen. p. 11. et 12. Coelum, quod nunc est, l. c. intelligi: terram appellari *Tohu*, tum formae et figurae accidentariae *στέργειν* tum quod fuerit aquis permixta. Eandem dici ad epitheton denotet terram fuisse 1) incultam, 2) utpote arboribus, herbis, gramine nondum, 3) cultoribus, hominibus et animalibus de-*

Alii autem, qui negare videntur, coelum et b sua forma tunc fuisse producta, non obscure se non loqui de forma substantiali corporum; sed in oppositione ad elaborationem secutam: tum atque aquam, licet nondum ab invicem separata die primo revera *καὶ οὐρανὸν* exstitisse.

Vid. B. Selneccerus Enarr. in Gen. p. 43. rursus Phil. Sob. P. I. Sect. III. Cap. III. Q. III. et Q. IV. p. 544. B. Friedlieb Theol. Exeg. Q. VII. p. 27. Inprimis vero in rem nostram, vulgatum illud *Chaos* fuerit globus ex tribus primis, coelo, aqua et terra, locis nondum compactus: quodque seminarium coeli, terrae dicatur; quia nullum horum corporum tum fuerit: denique hoc sensu (non quoad negatam substantialem) coeli, terrae et aquae *μεν- πρὸ ληψιν* fieri, dici possit, pluribus docet rursus in System. L. III. §. X. p. 90. ubi etiam Musaei Disp. de Creat. hic a nobis citatam.

Ad et aquam una cum terra productam fuisse, coexistentem materia, colligi potest ex *Genes. I, 1. Hutterum*, B. Musaeum et B. Scherzerum ll. cc. ro et ignem, si quis detur, elementarem, simi- cacteris elementis die primo creata fuisse, pro- trahendam sententia est (prout aquae appendicem in, tanquam elementum symbolicum: nec abs re

tenebrarum super faciem abyssi mentionem fieri l. monet B. Scherzerus): quamvis alii aërem die secum ex partibus aquae tenuioribus productum putent.

(d) Vid. *Genes. I, 3*. Intelligi autem videtur cor quoddam aethereum et *lucidum*, dependenter a substantia coeli productum, et *solis vice* fungens Conf. *Hutterus* l. Q. VIII. p. 211. et *Mus.* l. c. §. 27. 28. p. 143. 144.

§. VII. Secunda die divisit Deus aquas elementares (a) in aquas inferiores et superiores interposito expanso (b) aëreo (c); ita ut expansum illud attingeret (d) a superiore parte aquae subtiliores, in nubibus (e) congregatas, a parte inferiore crassiores, terrae superficiem ambiente

(a) Quae prima die non fuerunt loco distinctae terra, sed cum ea unum confuse constituerunt globus ita ut terra in illis, tanquam in abyso, lateret. *Mus.* l. §. 30. p. 14. Nempe aquae eadem intelliguntur *Gen.* vers. 2. et 6.

(b) Vocatur a Moyse רָקִיעַ c. I. vers. 6. quod proprie *expansum* significat: fatentibus D. *Chytraeo*, L. *Osindro*, S. *Gesnero*, J. *Gerhardo* et aliis.

(c) Sic etiam accipiunt vocem non solum *Rabbin* verum etiam B. D. *Erasmus Marbachius* Comm. in *Ge* p. 10. Licet enim prima die productae sint et aquae elementares et forte etiam aëris elementum: quia tunc moles aquea terram undique cingebat, et partem aquae tenuiores aëri permixtae ad coelum usque, instar nebulae densioris, sese porrigebant; placuit Deo die secunda *facere*, ut aër haberet rationem *expansi*, et mediis intercedentis inter partes utrasque elementaris aquae Conf. B. *Mus.* Disp. cit. §. 30. p. 145. 146. Et *Ausführliche Erklärung*, p. 196.

(d) Hoc enim significant voces מִלְּמַעַל et מִתְּתַיִם quae non tam verti debent: *supra* et *infra*; sed *a supra*, *a super* (von oben), *in superiore parte*: et, *ab infra*, *parte inferiore* (von unten): adeoque confirmant sententiam illam, quod per רָקִיעַ istud *non aethereum* coelum (quod profecto non pertingit ad aquas inferiores); *aëreum* intelligi debeat; quod quamvis *non secundum*

totum (quod etiam verba textus non requirunt) revera tamen *secundum* aliquam sui *partem* interjacet inter aquas superiores et inferiores, et utrasque attingit. Vid. *Mus. Disp.* cit. §. 37. p. 150. 151. Ausführl. Erklär. p. 198. 199. 204. 205. Sic autem etiam *Marbachius* l. c. existimat, Deum *Genes.* l. c. *notis et pluvialibus aquis* medium aëris regionem assignare, ut ibi contineantur ad terrae irrigationem et foecundationem. Et B. *Alb. Grauerus* ad quaestionem: *An supra coelos sidereos sint verae et naturales aquae?* respondet: *Dubitatur.* vid. *Quaest. Illustr. Disp.* VIII. Coroll. I. p. 336.

(e) Sic enim etiam *Psal. CIV, 3. Aquarum* nomine nubes intelliguntur. Conf. B. *Geierum* in Comm. Et B. *Marbachius Gen. I, 7. 8. pluviales* aquas denotari credidit. Regio autem illa, ubi nubes sunt, *coelum* appellari non raro solet. Vid. *Gen. I, 26. 28. 30.* ubi *coelum pervolare* dicuntur: quae sane non in aethere, sed in aëre volitant. Conf. *Deut. IV, 17.* Et *cataractae coeli*, puta aërei, *apertae et clausae* dicuntur *Gen. VII, 11. cap. VIII, 2.* Quod autem *Ps. CXLVIII, 4.* dicitur: *אֲשֶׁר מֵעַל הַיַּמִּים* id Lutherus vertit: Die Wasser, die oben am Himmel sind; et Glossatores addiderunt: In den Regenwolken; ut adeo *expansum coelorum* complectatur et *expansum seu coelum aethereum et aëreum*; ex quibus nunc illud, nunc hoc, nunc utrumque, pro diversitate praedicatorum et contextus intelligi debet. Adde B. *Mus. Disp.* cit. §. 33 seqq. p. 148 seqq. Ausführl. Erklärung, p. 200 seqq.

§. VIII. Tertia die congregatae sunt aquae inferiores, terram alluentes, in certos sinus aut alveos, quos vocavit Deus *maria* (a). Reliquae autem partes terrae apparuerunt aridae; atque ex illis statim natae sunt herbae, arbores, frutices etc. (b).

(a) Vid. *Genes. I, 9 et 10.*

(b) l. c. v. 11. et 12. Ita quidem, ut terra haberet *semen principii* non *activi*, seu efficientis; sed *passivi*, *materialis*. Vid. B. *Mus. Disp.* cit. §. 53. 54. p. 166. *in lapides et metalla*, atque ipsum *hortum Eden*, *adisum*, hoc eodem die productum esse, non te-

mere creditur. Vid. *Mus.* l. c. §. 40. p. 153. Idem mineralibus, quae media vocant (eoque terras variis salis sulphura et bitumina referunt) dicendum videtur.

§. IX. Quarta die Deus fecit solem (a), l. nam et stellas caeteras (b), iisque certum motu atque influendi virtutem indidit, ut tempora mensurarent, atque influxu suo diversos in terra effectus possent producere (c).

(a) Nempe corpori lucido imperfecto, quod prior die erat conditum, plenior lucem ac perfectionem addidit, ut tunc demum solis rationem plane obtineret.

(b) Factae autem sunt luna et stellae reliquae, immediate ex substantia coeli aetherei, vel ex illo, quod diximus, corpore lucido. *Mus. Disp.* cit. §. 42. p. 15.

(c) Vid. *Gen.* I, 14. 15. 16. 17.

§. X. Quinta die animantia aquatilia aqua (a), et volatilia ex terra (b) producta fuerunt.

(a) Vid. *Gen.* I, 29. Nempe reptificant aquae, non ut principium effectivum, seu ut materiale: prout terra, respectu plantarum, diximus ad §. VIII. n. (1). Et conveniens sane erat naturae horum animantium, ex aqua, licet non sola aut pura, producerentur. *Mus.* l. c. §. 44. p. 155.

(b) Vid. *Gen.* II, 19. ubi Deus volucres coeli aequales ac bestias agri, ex terra formasse dicitur. Conveniens quoque naturae horum animantium terra est, quam aqua

§. XI. Sexta die produxit Deus animalia terrestria, cum quadrupeda, tum reptilia (a) ex terra (b).

(a) Vid. *Gen.* I, 24.

(b) Atque in his sane animalibus terram esse elementum praedominans, manifestum est.

§. XII. Denique (a) hominem eodem modo creavit Deus (b); corpus quidem ejus ex terra (c)

animam vero ex nihilo produciens (d), et corpori conjungens (e).

(a) Caeteris creaturis omnibus productis: cujus ordinis rationem reddit *Philo Judaeus* Lib. de mundi opific. *Ut convivatores, ait, non prius ad coenam vocantur, quam ad epulum necessaria praeparaverint; et qui gymnicos ludos et theatrales exhibent, antequam spectatores in theatra, vel stadia congregent certatorum, et earum rerum, quae ad aurium vel oculorum oblectamentum attinent, copiam parent. Ita totius mundi princeps, tanquam certaminis aut convivii dator, hominem ad epulas et spectaculum vocaturus, quicquid ad utrumque pertinebat, apparavit: ut in mundum ingressus ille statim inveniret et convivium et theatrum sacratissimum.*

(b) Vid. *Gen. I, 26. et seqq.*

(c) *Genes. II, 7.* factus dicitur *אֲדָמָה* *ex terra:* quemadmodum animantia bruta ex eadem facta dicuntur, v. 19. ut hactenus commune sit principium ortus hominis et bestiarum. Ac ratione originis suae de terra nomen *Adami* traxit. Dicitur autem factus *עָפָר* *pulvis e terra* v. 7. ubi quidam cum *Tertulliano* conjiciunt, Deum liquore addito, *pulverem in limum* et quasi *argillam coagulasse*, atque ita corpus humanum fabricasse: de quo tamen ex *Moysis* historia non satis constat.

(d) *Ibid.* *Insufflatio* enim illa, quae a Deo profecta dicitur, non potest denotare halitus corporei emissionem: cum Deus sit incorporeus: itaque nihil aliud, quam *immaterialitatem* actionis denotat, quodque *effectus* productus, sit *spiritus*, a corpore atque materia omni distinctus.

(e) Ita ut eodem momento produceretur corpus ex limo, et anima ei inspiraretur. Quamvis enim verbum *אֶרָא* alias de *figulo*, ex argilla aut luto vas aliquod efformante, usurpetur; non tamen ideo successiva productio partium corporis, aut formae heterogeneae in singulas partes successiva introductio, atque ita demum secuta corporis animatio, cogitari debet, quando divinae virtutis opem sumamur. Neque ultra tertium similitudinis egredi

§. XIII. Condedit autem Deus initio **unum** tantum individuum humanum, nempe **masculinum** (a); foeminam (b) postea ex costa (c) **▼** dormientis (d) produxit (e).

(a) Atque hic est *unus* ille *Adam*, cujus in utroque capite *Gen. I. et II.* fit mentio. Quod autem *Adam* aliquamdiu solus fuerit, sine socia foemina, constat cap. II, 18. 19. et 20.

(b) Nempe quoad corpus: uti *Adamum* prius ex *limbo terrae* produxerat Deus; scilicet secundum corpus. *Vi Gen. II, 21. et 22.*

(c) Placuit autem Deo, mulierem ex parte corporis virilis producere, *partim* ad *ὁμοουσίαν* utriusque conjugii, atque ita porro ad unitatem originis aut principii totius generis humani, tanto clarius cognoscendam: *partim*, amicitiae conjugalis insigne fundamentum conspiceretur. Quanquam, si *Hugonem* de S. Victore audiamus, peculiariter observandum sit, *non de capite, nec de pedibus* sumtum esse id, unde fieret mulier: *ne aut domina, de capite; aut ancilla, si de pedibus, putaretur: Id de medio, id est costa sumi debuisse, ut socia intellexeretur.*

(d) Verus sane somnus fuit, non *ἔκστασις*: licet divinitus immitteretur. Ac voluit Deus *Adamum* non spectatorem esse formationis, sed formati operis admiratorem.

(e) *Aedificasse* Deus costam dicitur, ut artificium structurae in machina corporis observemus.

§. XIV. In quo loco, seu in qua parte terrae, Deus *Adamum* atque *Evam* produxerit, non (a) definimus. Extra paradisum autem conditos, et in eum postea introductos fuisse (b) putatur.

(a) Nam quod Ebraei *agrum Damascenum* hic memorant, sublestae fidei traditio est: tacente Scriptura.

(b) De *Adamo* quidem res clara est ex *Gen. II, 7.* ubi narratur, quod Deus *Adamum tulerit et posuerit in paradisum.* Sic enim motus localis, aut translatio

Adami, extra Paradisum aliquamdiu commorati, in Paradisum, utique indicatur. Mulierem autem non minus extra Paradisum productam, ac demum, postquam cum Adamo divinis auspiciis copulata esset, una cum eo in Paradisum traductam *Basilius M.* putavit; quem recentiores non pauci sequuntur.

§. XV. His vero operibus absolutis, et elapso extiduo quievit Deus (a). Neque species plures creaturarum condidit (b).

(a) Vid. *Gen. II, 2.*

(b) Licet innumeras addere potuerit. Alias autem on omnino quiescit aut feriat Deus: prout in Cap. de providentia videbimus.

§. XVI. Quod ad causas creationis attinet, facile constat, DEUM (a) trinunum (b) esse causam (c) efficientem principalem.

(a) Vid. *Gen. I. et II.* et confer *Esaiæ XLV, 12. Jerem. X, 11. Psal. CXLVI, 6. Act. IV, 24. cap. XVII, 4. Apocal. IV, 11.* ubi Deum solum esse causam creationis, ostenditur.

(b) Est enim opus ad extra. Confer *Genes. I, 1.* et 26. ubi pluralitas personarum indicatur: nempe non solum per nomen plurale אֱלֹהִים, verum etiam per verbum et suffixa duo pluralia in vocibus: נַעֲשֶׂה בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ, faciamus ad imaginem nostram (velut plurium) secundum similitudinem nostram (plurium). Addantur loca, quibus supra C. I. §. XXX. probavimus, creationem Filio et Spiritui s. aequae atque Patri competere.

(c) Unam, inquam, causam; non tres causas socias. Potentia enim creandi trium personarum unica est. Conf. *Mus. Disp. cit. §. XV. p. 113.* Ubi etiam quaestionem: An tres personae recte dicantur tres creatores? ita deest, ut moneat, phrasin hanc usu loquendi a scriptoribus ecclesiasticis nunquam fuisse receptam, ac tutius videri, qui ab ea prorsus abstinere, etsi forsitan et significatione vocum defendi posse pu-

§. XVII. Causam exemplarem creationis (a) constituunt ideae singularum creaturarum in intellectu divino (b) expressae.

(a) Vid. *Gen. I.* ubi singulis fere operibus a *Moyse* praemittitur formula haec: *dixit Deus. Et subjungitur: Vidit Deus, quae fecerat, et erant valde bona.* Quo ipso indicatur, divino intellectui observatas fuisse singularum rerum producendarum formas; quodque res productae revera imitatae fuerint formas illas ex intentione Dei; atque ita a Deo fuerint approbatae. Sed et alias causarum, quae per intellectum agunt, haec natura est, ut effectus ad imitationem alicujus formae animo praecoeptae producant: Mundum vero, et quae in eo sunt, non casu, sed consilio Dei condita fuisse, hactenus certum est.

(b) Non quidem ut accidentia, quales sunt nostrae ideae: sed *θεωπεπῶς* intelligendae.

§. XVIII. Causam impulsivam creationis in bonitate (a) Dei sola (b) quaerimus.

(a) Vid. *Psal. CXXXVI, 5.* et seqq. ubi memoratis operibus creationis semper additur formula: *Quoniam in saeculum benignitas ejus* (יְרֻחֵם). Neque difficulter idem cognoscetur, si praesupponamus, voluntate Dei libera mundum fuisse conditum.

(b) Non jure quodam, quod creaturae ad sui productionem haberent ac Deum obligare possent.

§. XIX. Causam instrumentalem efficientem nullam (a) agnoscimus.

(a) Sane, an angeli, aut quicquid aliud a Deo distinctum est, saltem possit esse instrumentum creationis ejus, qua aliquid fit ex nihilo? incerta et curiosa quaestio est. Fuisse autem revera ejusmodi causam aliquam creationis hujus universi, aut partium ejus, neutiquam dici potest. Filius Dei, per quem omnia facta dicuntur, (habito nimirum respectu ad ordinem, quem ratione originis ad personam Patris habet;) non tamen proprie lo-

endo est *instrumentum* Patris: quum potentia creandi dem, quae Patris est, non autem ignobilior, ei competet. *Improprium* vero locutionem doctorum quorundam elasticorum excusare quidem, sed non imitari licet. *mf. Mus. Disp. cit. §. 11. p. 129.*

§. XX. Materia creationis rerum immaterialium nulla est: corporum simplicium materia tur, sed non existens ante formam: corporum mixtorum materia in corporibus simplicibus quaedam est.

Vid. supra §. III. IV. et V. *Mus. l. c. §. 24. 25. 139. 140.*

§. XXI. Modus creationis hujus universi, i ordini naturae congruus (a), tamen a physica t naturali generatione plane diversus (b), infinae sapientiae ac potentiae divinae argumentum t (c).

(a) Nempe quod Deus primum *simplicia*, mixtorum porum principia; et ex his deinde *mixta* produxit: *mixta imperfecte* mixta v. g. nubes, prius; postea *perfecte* mixta, et ex censu mixtorum primum *plantas*, *inde pisces, volucres, animantia terrestria*; omnia quina ex eo elemento, quod naturae illorum maxime consistit, in quo sunt, vivunt et conservantur; denique *hominem*, creaturarum corporearum perfectissimam, earum dominum futurum; ultimo produxit. Vid. *Mus. Disp. §. 28 seqq. p. 143 seqq.*

(b) Nam (1) *physica* generatio semper requirit *materiam praeexistentem*: hic autem, quod ad coeli et terrae reductionem attinet, *materia non* existit ante formam: vidimus §. II. (2) *Illic* requiritur *subjectum habile* et *passiva* passiva non minus remota, alteranda certe et *passive* disponenda ad formam actu recipiendam: *Hic* *mixta* corpora mixta ex *subjecto inhabili* et *indisponibili* sunt producta, ut dispositiones ad formam, et *in materia in instanti* producerentur. *Mus. Disp. §. 50. p. 161. 162. 163.*

(c) Patet hoc ex modo dictis: ac repetendum quod diximus §. XVII. Deum omnia *dicendo* creare seu, imperio voluntatis suae, intellectus scientia practicae, potentiam effectivam applicasse ad operandum seu ut alia docent, Deum *volendo*, seu ex vi ipsius ac voluntatis, potentiae productivae rationem habentis, et cisse in opere creationis, quae voluit. Conf. quae diximus de *potentia Dei* Cap. praeced. I. §. XXV. *Mus.* §. 51. p. 263. 264. 265.

§. XXII. Ut autem perennare posset mundus, produxit Deus corpora *simplicia* quidem conditione, ut *nunquam penitus corrumpantur* (a) *mixtis* vero, quae vitam corruptioni obnoxia habent, *vim generandi* aut multiplicandi se communicavit (b), ad conservationem *speciei*: Unde et cujusque speciei animantis duo *utriusque sexus* individua simul produxit (c). Homini quoque primo foeminam sociam mox adjunxit, et *vim generandi* iisdem indidit (d).

(a) *Coelum* sane *incorrumpibile* est, non nisi per intentionem Dei destruendum. *Elementa* vero, etsi, quater mixtorum corporum constitutionem ingrediuntur, mutationibus sint obnoxia; tamen secundum se *tota nunquam* intereunt: *mixta* autem, quae corrumpuntur, in *elementa* ex quibus constant, resolvuntur.

(b) Sic Deus creavit *herbam seminificantem semen arborescentem* quoque *facientem fructum speciei suae*, cui *semen in ea* etc. *Gen. I, 11. 12. 29.* Sic *aquatilibus* benedicens dixit: *Crescite et multiplicamini* vers. 22.

(c) In oppositione ad animalia caetera, solus Adam dicitur non invenisse aliquandiu *adjectorem similem* sibi *Gen. II, 20.*

(d) Vid. *Gen. I, 27.* ubi *masculi* et *foeminae*; et *28.* ubi *benedictionis*, cujus vi *multiplicare* se, ac *terram replere* possent, mentio fit. *Utrum* vero, *sicut bruta* habent vim sese multiplicandi per generationem, quam *concurso* Dei *generali*, cum semen, tum mediante semine alterato ac disposito formam, atque adeo animal totum

producent; ita vi benedictionis divinae homo ab homine, quoad *animam* aequae atque *corpus*, cum concursu Dei tantum *universali*, generetur? An autem in generatione humana effectus *nobilior* sit, quam ut per homines (genitores) secundum se totum, cum solo concursu Dei generali, produci possit, (nempe quod *anima* rationalis sua natura *immaterialis* sit, ac *modum productionis* modo essendi *congruum* postulet; nempe ut producat *independenter* a *materia*, seu ex nihilo, ad quod causae secundae concursu Dei generali non sufficiant;) adeoque vi benedictionis illius, *Deus* tanquam causa prima, ibi, ubi causae secundae deficiunt, *influxu speciali* concurrat, et defectum generantium suppleat? antiqua ac difficilis quaestio est; in qua malumus *ἐνέχειν*: juxta id, quod diximus de exemplis BB. *Lutheri*, *I. Wigandi*, *A. Musculi*, *M. Chemnitii* et aliorum: in Proleg. Cap. I. ad §. XXXIV. not. (c). Notandum enim est, laudatos doctores non esse locutos de modo *speciali propagationis* animae per *traducem*; sed de dubitationibus quoad ipsam sententiam de *creatione animae*, et sententiam de *propagatione* ejus, creationi contradistincta, quae nomine *traducis* jam tunc veniebat. Hic inquam, seu quando quaeritur: *Utrum anima de animabus hominum derivetur? an extrinsecus a Deo producat?* τὸ ἐνέχειν locum recte habere posse, non tam putarunt, quam asseruerunt. Ac *Lutherus* quidem, referente *Musculo* LL. CC. p. 90. *Augustinum* sequitur, qui multa hic disputat, (pro sententia de *creatione animae*, et pro altera de origine ejus per *traducem*) et dicit, neutram partem esse hic affirmandam, sed esse suspendendam cogitationem: quam (ait) magis inclinatur in eam sententiam, ut ex *traduce* oriatur anima, et tamen non vult certo asserere. Pergit *Lutherus* apud eundem: *Ego quidem pro mea credulitate sentio, quod anima sit ex traduce, sed sciamus, quod in ecclesia loquendum sit cum reverentia et timore Dei, et vereri Deum, in cujus conspectu loquimur. Non facile est statuendum hoc, quod ignoramus.* Ex his autem, quae l. c. sequuntur, manifestum est, B. *Lutherum* non solum ad argumenta, quae sententiae de *traduce* opponuntur; sed ad ea quoque, quae pro sententia illa afferuntur, responsiones dedisse. *Wigandus* quoque, cum argumenta primum pro sententia de *creatione animae*; deinde pro sententia de *traduce* attulisset,

ita discursum claudit, p. 38. *Sed quo feror? Cum etiam ista res tota adhuc sit obscura, et fortasse Dei singulari consilio eam quaestionem usque in alteram tam distulerit, nihilque inde periculi sit animae, itaque in medio relinquere liberum est **).

§. XXIII. Finis creationis ultimus est gloria sapientiae, bonitatis et potentiae divinae (a) intermedius hominis utilitas (b).

(a) Seu ut per creaturas Dei bonitas, sapientia potentia innotesceret, quatenus ex consideratione earum homo ad celebrandam bonitatem, sapientiam et potentiam excitari potest ac debet. Vid. *Psalm. XIX, CIV, 1, et 2. CXXXVI, 1. sqq. CXLVIII, 1. sqq.*

(b) Vid. *Gen. I, 28. B. Gerhardus in Disput. Ias XI. Sect. VI. de Creat. §. 6. dicit: Caetera Deus non iussisset fieri, nisi decrevisset hominem facere. Aliqueni enim creaturae ad humanae vitae necessitatem; aliae ejus delectationem; quaedam ut remedia morborum alia ut praesidia sanitatis; quaedam ut adminicula rerum gerendarum; aliae ad exemplum et imitationem vivunt. Conf. Lactant. de Ira Dei cap. XIII. et Damasc. L. II. de Orthod. Fide c. X. B. Mus. Disp. cit. §. 56. p. 167. 168. Atque ita non male quidam statuunt, finem sive cui omnia in bonum sunt creata, esse hominem: Macrocosmum in gratiam microcosmi esse editum.*

§. XXIV. Definitur creatio, quod sit actus DEI trinivius (a) ad extra, qua Deus, bonitas sua (b) impulsus, mundum hunc, et quae in sunt omnia (c), primum quidem corpora simplicia ex nulla praejacente materia; deinde ex corporibus simplicibus, tanquam inhabili et indisposita materia, corpora mixta; quin etiam independentem omnem materiam, substantias immateriales produxit.

---

*) Jo. Gerhardus loc. IX. cap. 8. animas non credere sed propagari docet. Et haec ejus sententia est tamen Nota editoris.

ita ut quodlibet horum, juxta ideam (d) mentis suae, solo voluntatis imperio potenter (e) efficeret, et sex dierum spatio totum opus absolveret, ad (f) sapientiae, potentiae et bonitatis suae gloriam atque hominum utilitatem.

- (a) Vid. §. XVI. de causa efficiente.
- (b) Vid. §. XVIII. de causa impulsiva.
- (c) Vid. §. VI. seqq. de serie operum creationis.
- (d) Vid. §. XVII. de causa exemplari.
- (e) Vid. §. XXI. de modo creationis.
- (f) Vid. §. XXXIII. de fine creationis.

CAPUT III.

DE ANGELIS.

§. I. Inter creaturas, quae de bonitate divina omnes participant, perfectissimae (a) sunt, quas Scriptura vocat angelos (b).

- (a) Et sic ratio ordinis doctrinae patet.

(b) Sic in *Epist. ad Hebr. I, 4.* cum probandum esset, Christum *omni* creatura excellentiorem esse, dicitur *ille melior esse angelis*. Oportet ergo, nullam dari creaturam his perfectiorem.

§. II. Etsi vero angelus (a) nomen *officii* est, et ministerium seu legatum (b) denotat; tamen *peculiariter* hac appellatione significatur certa creaturarum species (c) ab hominibus et aliis creaturis omnibus ipsa natura sua (d) distincta.

- (a) Sicut apud Hebraeos vox מַלְאָךְ, cujus radix obsoleta מִלָּךְ apud Aethiopes tamen superest, et *missionis* significationem habet. Vid. *Golius* in Lex. Arab. 149. *Hotting.* in Smegm. Orient. c. 7. Graeca autem *ἀγγελος*, a qua et Latinum nomen, manifestior est.

Unde et *Hilarius* dicit, Scripturam, quando coelestes Spiritus vocat angelos, *significationem officii testari*, *L. V. de Trinit. Et August.* Enarr. in *Psa! CIV. angelus* inquit, *officii nomen est, non naturae*. Vid. *B. M. Disp. VI. de angelis §. II. §. 69.*

(b) Unde etiam eo nomine appellantur homines qui libet, legatorum vice fungentes. Vid. *Gen. XXXII, 6. Jacobi II, 25.* Inprimis praecones seu ministri veri Divini, v. g. prophetae varii, *II. Paralip. XXXVI, 16.* Speciatim *Haggaeus* a se ipso, cap. I, 13. Sacerdotes, *Malach. II, 7.* Johannes Messiae praecursor, *Malach. III, 1.* et *Matth. XI, 10.* Quin ipse *Christus* *ἄγγελος*, *Angelus foederis*, *Malach. III, 1.* nempe missus ad consummandum et annuncians foedus gratiae Deo cum hominibus initum: missus *εἰς τὸ β. β. αἰῶσι τὴν ἐπαγγελίαν τῶν πατέρων*, ad confirmandum promissiones patrum, *Rom. XV, 8.* (Quamquam et ipse datus *לְבָרִית צדק*, in foedus populi, *Esaiæ XLII, 6.* tanquam mediator novi testamenti, *καινῆς διαθήκης μεσίτης* *Ebr. IX, 15.* quippe cujus sanguine pactum est foedus inter Deum et populum). Missus autem est Filius Dei a Patre, non ut inferior a superiore; sed ob specialem operationem, per quam alicubi novo modo, vel cu novo effectu esse incepit, cum relatione ad Deum Patrem, a quo per aeternam generationem processit, coeptam. *Mus. l. c. §. V. p. 171.*

(c) Quae tamen et ipsa ministeriis et legationibus communicata destinata est. Sic enim dicuntur *πνεύματα λειτουργικά ἀπεσταλμένα* etc. *Ebr. I, 14.*

(d) Tanquam *πνεύματα*, spiritus completi: ut modo dicemus.

§. III. Dari tales naturas, seu angelos Scriptura (a) dissertissime indicat (b).

(a) Vid. ad *Ebr. I, 4. 5. 6. 7. 13. et 14.* Conf. *Ps. XCI, 11. CIV, 4. Matth. IV, 6. 11. et alibi.*

(b) Ex lumine naturae autem evidenter demonstrari potest: quamvis suaderi possit rationibus probabilibus.

§. IV. Causa efficiens angelorum Deus est (a), qui eos ex nihilo (b), in (c) tempore produxit: licet, quo die creati sint (d), satis distincte non constet.

(a) Sic *Psal. CXLVIII, 2. et 5. Psal. CIV, 4. Col. 1, 16.* creaturis annumerantur angeli.

(b) Sunt enim substantiae simplices, et quemadmodum in esse, ita etiam in fieri, a materia independentes.

(c) Vid. *Proverb. VIII, 22.* ubi dicitur *sapientiam substantialem*, sive Filium Dei, fuisse *apud Deum ante opera ipsius*. Atque ita colligitur, sicut reliqua Dei opera aut creaturas: ita et Angelos non coexistisse Deo et Filio ejus ab aeterno: quamvis et alias aeternitatem soli Deo convenire constet. Vid. h. l. Cap. I. §. XIII.

(d) Ante coelum et terram non sunt conditi: quia haec *initio*, adeoque prima ex creatis omnibus, sunt condita: Vid. *Gen. I, 1.* Atque alias notum est, quod per existentiam *ante mundum* conditum, aeternitas Dei describatur. Vid. *Ps. XC, 2. Esaiæ XLVIII, 13.* Non autem *post*, sed *intra* hexaëmeron, creati sunt: quia hoc elapso, quievit Deus ab opere creationis ordinario. Ante hominem autem conditos esse angelos, probati solet ex *Jobi XXXVIII, 7.* Imo credunt aliqui, ex hoc ipso loco posse intelligi, angelos *prima die* fuisse conditos, nempe, quia, cum Deus *terram fundasset*, illico angeli Deum laudasse dicuntur. Sed haec non satis clara sunt: licet angelos nomine *filiorum Dei* denotari, juxta Cap. I, 6. non negemus: atque inter caeterarum creaturum origines harum initium referri dicamus. Fortasse etiam, sicut hominem *post* alias creaturas, bono ejus destinatus, conditus novimus: ita et angelos, homini ministraturos (juxta *Eccl. I, 14.*) ante hominem creatos esse, recte colligitur. Nec tamen necesse est, ut nominibus vel *coeli*, vel *Gen. I.* metaphorice acceptis, angelos dicamus in-

§. V. Sunt autem angeli sua natura spirituales (a), seu substantiae spirituales aut incor-

poreae (b), ex materia et forma non constates (c).

(a) Ita expresse vocantur *Ebr. I, 14.*

(b) Accipitur enim hoc loco vox spiritus; non substantia corporea subtiliori, qualis est ventus, *III, 8.* aut *halitus* animantis, *Esa II, 22.* sed in *op2* sitione adaequata ad corpus: eo scilicet sensu, quo accipi debet, quando tribuitur naturae non solum *viveri* sed et *intelligenti*. Confer *Lucae XXIV, 39.* ubi Christus, licet (1) secundum divinam naturam spiritualis essentiae esset; (2) ex parte humanae naturae animam spiritualem haberet; (3) post resurrectionem corpus spirituale accepisset: tamen negavit, se esse spiritum; cu veritatem corporis in natura humana demonstrare velle. Sic etiam *Eph. VI. 12. carni et sanguini*, i. e. naturae corporeae corruptibili, opponuntur angeli. Adde *Mus. Disp. de Angel. §. XXIV. p. 182.*

(c) Inter ea vero corpora, quae angeli aliquando *assumpsisse* leguntur, (*sive* illa ex aëre circumstante effecti sint; seu alterius cujuscunque naturae,) et inter ipsa angelorum *substantiam* spirituales, non alia, quam *accidentalis unio* locum habet. Nam fuerunt in illis per modum *formae assistentis*, non *informantis*. Unde et quae naturalem seu essentialem unionem hanc dicere licet. *Conf. Mus. Disp. cit. §. XXXVIII. seqq. p. 169 seqq.*

§. VI. Sicut vero angeli essentiam spirituales cum Deo et anima humana communem habent, ita differunt a Deo quidem, quod essentia ipsorum non infinita, sed *finita* est (a): et anima humana autem, quod *completa* (b) est illorum substantia.

(a) Sicut enim angeli esse suum *non a se, sed a Deo* habent, ita non acceperunt esse, nisi *finitum et limitatum*.

(b) Quippe non ordinatur illa, sua natura, ad alium, cum quo tanquam cum altera parte componenda constituat unum per se. *Conf. B. Mus. l. c. §. XXX seqq. p. 294.*

§. VII. Sunt porro angeli substantiae intelligentes (a), ita ut *intellectus* (b) sit de essentia ipsorum.

(a) Operationes enim ab intellectu proficiscentes passim in Scriptura illis tribuuntur, v. g. *laudare Deum Isa. VI, 3. adorare, Ebr. I, 6. cognoscere*, quae in ecclesia praedicantur, *Ephes. III, 10*. Et si qui inter homines cognitione prae aliis pollent; dicuntur *cognoscere bonum et malum uti angelus Dei, II. Sam. XIV, 20*.

(b) Pro *potentia* intelligendi acceptus. Qui autem hinc procedit *actus secundus* intelligendi, seu *intellectio* aut *cognitio*, est utique actus realiter productus, et accidens a substantia angelica distinctum: quemadmodum ex distinctionibus seqq. constat.

§. VIII. Cognitio angelorum triplex (a) constituitur: *naturalis, revelata et beatifica* (b).

(a) Etsi enim *una* sit *potentia* cognoscendi in angelis, tamen *actus* intelligendi *variant*, pro diversa ratione cognoscendi, *vel* in eodem subjecto, *vel* in diversis. Vid. *Mus. l. c. §. LII. LIII. LIV. p. 206 seqq.*

(b) *Illa* angelis *bonis* et *malis* aequae *communis* est, propter identitatem naturae: licet et ipsa haec cognitio magis et minus admittat. *Ista fuit* omnibus *communis* ante lapsum quorundam. Postea vero ab his, qui *lapsi* sunt, *ablata* est, in poenam lapsus: *Boni* vero in statum gloriae traducti eadem *non* ita *indigent*, ut olim; *quavis* *suo modo* ejus *participes* adhuc esse dici possint. *Haec* angelis in *bono* confirmatis *unice* competit.

§. IX. Naturalis cognitio illa dicitur, qua angeli et se et angelorum sibi coëxistentium, coeli quoque et terrae, et quae in his continentur, omnium essentias, *Deum* denique ipsum cognoscunt: *Haec* quidem cognitione clara (a): *hunc* vero non *abstractivè* (b).

(a) Ita quidem, ut se ipsos sine specie intelligibili, *etiammet* essentiam cognoscant: *cætera* vero per spe-

cies sibi concreatas, seu in prima productione a Deo impressas.

(b) Hoc est, a posteriori, et rebus creatis; perfectum tamen, quam est nostra cognitio abstractiva. Conf. *saeus* l. c. §. LVI. p. 210 seqq.

§. X. Singularia tamen a se distincta, insertim res materiales, quae alio atque alio tempore existunt, itemque accidentia, quae singulis competunt: successive et in tempore (a) cognoscere incipiunt (b).

(a) Non enim omniscientiam illis tribuere possumus. Et refertur huc, quod dicitur *Eph. III, 10. ut notum nunc principatibus et potestatibus in coelestibus per ecclesiam etc.* Conf. *I. Petr. I, 12.*

(b) Certe a notioribus ad ignota, mediante discipulo progredi possunt et solent.

§. XI. Futura contingentia, quae a voluntate libera dependent (a), certo et infallibiliter non cognoscunt (c): licet conjecturalem notitiam (d) sagacitati ipsorum denegare non possimus.

(a) Quae autem futura a causis determinatis, secundum ordinem naturae semper eodem modo habentibus proficiuntur, v. g. constellationes astrorum, et ceterae etc. ea in suis causis certo cognoscunt, atque modo futura praevident; licet, quae Deus, immutabili potentia suam absolutam ordine naturae, facturum ignorent.

(b) Hoc enim solius Dei est, quo se velut creatura agnoscere ab hominibus voluit. Vid. *Esaiæ XL* et h. l. C. I. §. XV.

(c) Nempe vi cognitionis suae naturalis. Quod a Deo ipsis revelare possit, et aliquando soleat ejus futura contingentia, ut certo sciant; equidem non videtur: prout ad praedicanda futura adhibiti aliqui fuisse leguntur: sed haec cognitio a praesenti aliena.

(d) Qua ratione futura bella et seditiones populi peccata et praeclaras actiones singulorum hominum

t: nempe ex *ingeniis* hominum, *temperamentis*, et *rebus praesentibus* diligenter spectatis; ita illa non sit, nisi *probabilis* et *incerta* ac saepe nio.

a enim futura contingentia *alterius* generis, ansis *naturalibus* quidem, sed variis *mutatio-*xiis, aut ex *causis per accidens* et casu cons, proveniunt, atque adeo diversimode, nunc aliter eveniunt, v. g. *tempestates*, *morbos* etc. *robabiliter* praesciunt.

III. Similiter de cogitationibus homi-ultis angeli non nisi ex signis aut effe-lllectam opinionem habent (a).

am et cordis humani accuratam et infallibilem m Deus sibi soli vendicat. Vid. *I. Reg. VIII*, l. C. I. §. XV.

III. Cum intellectu in natura angelica tur (a) *voluntas* libera (b), seu potentia i bona (c) et aversandi mala.

unquam enim potentia intelligendi est absque

Et voluntatem angelicam indicant actus *ga-*voluntas suaviter fertur in bonum praesens, qui scribitur *Luc. XV, 10. desiderii*, quo voluntas absens tendit: de quo vid. *I. Petr. I, 12. cap.*

tanquam huc etiam pertineat angelorum cum a, qua voluntatem suam, superioris (Dei) volun- mant, et conformiter agunt; tum *inobedientia*, tas eorum in alia tendit, quam quae vult Deus. *Illa Psal. CIII, 20. de hac II. Petr. II, 4.*

atque haec libertas voluntatis angelicae in statu erat, ut posset angelus *indifferenter* appetere *bonum*. Qualis autem *hodie* sit libertas vo- angelorum bonorum et malorum, *infra* docebitur. *De vera*, sive *apparenter talia*: pro diverso

sermone.

Competit etiam angelis facultas lo- manifestandi aliis (a) conceptus suae

mentis, ita quidem, ut Deo (b), angelis aliis (et hominibus (d) loqui possint (e).

(a) Quod enim *sibi ipsis* per internos mentis conceptus loquuntur, id non differt a cognitione ipsa. gelorum.

(b) Pertinet huc, quod dicuntur *laudare Deo Esaiæ VI, 3.* Confer *Apoc. VII, 11.*

(c) Vid. *Esaiæ* l. c. ubi dicitur *alter ad alter clamasse.* Confer *Zach. II, 3.*

(d) Vid. *Luc. I, 13. 19.* ubi angelus ad Zachariæ Baptistæ patrem: et v. 28. 30. 35. ubi ad Mariæ Christi matrem: cap. II, 10. ubi ad pastores, cap. XXI 4. 5. 6. ubi angeli duo ad mulieres Christum ung volentes; *Act. I, 10. 11.* ubi ad discipulos, ascensu Christi spectatores, locuti leguntur.

(e) Quaeritur autem de *modo* locutionis angelicæ. Quamvis enim *Deo* loqui possint per solas cogitationes ad Deum v. g. laudandum aut rogandum directas, non opus sit aliis signis, ad manifestandas illas intellectui divino omniscio: tamen quomodo *inter se* colloquantur, explicatu difficile est. Probabilior interim praeter cæteris ea est sententia, quod species intelligibiles alterius intellectui libere imprimat. Conf. *Mus. l. §. LXVII. LXVIII. p. 216 seqq.* *Hominibus* similiter per species intellectui illorum impressas; ac praeter etiam per phantasmata phantasias hominum objecta libenter qui posse videntur. Plerumque tamen in Scripturis locuti leguntur voce sensibili et distincta, ad vocis humanæ imitationem efformata in aëre: quæ tamen angelis æquæ ut hominibus, naturalis dici non potest; cum non fuerint organis ad formandam vocem naturalem requisitis, quæ loquenti per se competant.

§. XV. Competit etiam angelis *potentia*, seu vis quædam operandi extra se (a), quæ magnam (b) quidem est, sed limitata ac finita (c).

(a) De quo ex ante dictis quodammodo constare potest. Nempe cum voluntas illis tribuatur, denegari non debet facultas aliqua exsequendi, seu efficiendi, quæ naturæ suæ et primævo statui convenienter volunt. Con-

B. Mus. l. c. §. LXX. pag. 219. 220. Et pertinet ad hanc facultatem seu potentiam, quod possunt sibi assumere corpora, quod possunt loqui ad homines voce sensibili. Vid. §. V. not. (e) et §. XIV. XV.

(b) Unde *fortes robore* dicuntur, *Psalm. CIII, 20. Exercitus Domini Gen. XXXI. ult. fortes, Matth. XII, 29. fortes armati* Luc. XI, 21. *Angeli potentiae Christi II. Thess. I, 7. imo robore ac virtute multo majores* hominibus esse dicuntur *II. Petr. II, 11.* et effectus mirabiles passim illis adscribuntur in Scriptura. Vide imprimis *II. Reg. XIX, 35.* cladem exercitus Assyriorum, angeli opera factam.

(c) Creatam enim, ac divinae potestati et potentiae subjectam esse, negari non potest. Conf. *Jobi I. et II.* Itaque *nec* extendit se ad ea, quae excedunt finitam potentiam; (prout v. g. non possunt angeli producere aliquid ex nihilo, aut suscitare mortuos:) *nec* ad omnia, quae sub finitam potentiam cadunt, immediate per suam potentiam efficienda; *sed* ad ea tantum, quae naturae et potentiae ipsorum proportionata sunt. Unde, quamvis qualitatem spiritualem, seu speciem intelligibilem, extra se in alio angelo aut homine producere possint; corporeas tamen substantias, immediate et per se producere aut immutare non possunt, sed mediantibus causis naturalibus et applicando activa passivis. Conf. B. Mus. l. c. §. LXXI. LXXII. p. 220. 221.

§. XVI. Ex essentia angelorum fluunt (I) *simplicitas*, seu quod non sunt compositi ex partibus essentialibus, materia et forma; neque ex partibus integrantibus (a). (II) *Incorruptibilitas*, seu quod non habent in seipsis (b) principium corruptionis. (III) *Illocalitas*, seu quod non sunt in loco (c).

(a) Nisi forte ipsa spiritualitas essentiae, simplicitatem compositioni physicae oppositam, formaliter importat. Per hanc tamen non negatur, eos compositos esse ex potentia et subsistentia, itemque ex subjecto et accidentibus realiter distinctis. Vid. supra §. VIII.

(b) Quod autem a Deo, a quo creati sunt, destrui non possunt, adeoque licet formam non habeant, quae

remanente subjecto abjici possit; tamen ab *esse* ad *esse simpliciter* mutari possint, certum est. Vid. A l. c. §. XXVII. p. 185. Interim *aevum* seu duratio tum quidem habens, sed carens fine, recte illis scribitur.

(c) Quia enim materia carent, non sunt *quanti*, }
prie loquendo: neque *circumscribi* possunt loco. }
tamen eos *non* dicimus *esse ubique*, sed in certo quo- }
ac *definito* πού, quod vocant: ita, ut etiam ab uno }
ad alterum sese movere possint, et res materiales al- }
sum movere. Vid. *Matth. VIII, 32. ubi daemones*, }
homine obsesso, in quo aliquandiu fuerant, a Christo *eje*- }
et in *gregem porcorum demigrantes, totum hunc gre-* }
praecipitem egerunt in mare. Conf. B. Mus. §. XXX }
seqq. pag. 193. et §. LXXII. seqq. p. 221. 224.

§. XVII. Numerus angelorum admodum magnus; non autem a nobis definibilis (b) est

(a) Sic *milla millium*, et *decies millies centena* : }
lia angelorum memorantur, qui Deo serviunt, *Dan. V* }
10. Et Christus *Matth. XXVI, 53.* sibi roganti *fa-* }
plus quam duodecim legiones angelorum a Patre miss- }
tri, docet. Sed et in uno homine *legio integra sp-* }
tuum immundorum fuisse legitur *Marc. V, 8.* Le- }
autem apud Romanos communiter sex millium milit- }
multitudo erat: etsi alias numerus variaret.

(b) Hoc enim est, quod *innumerabilem angelor* }
(μυριάδων) mentio fit *Ebr. XII, 22.*

(c) Hoc autem suo, quantus quantus is est, num- }
angeli a Deo simul creati; non autem instar homin- }
per generationem aliorum ex aliis successive multi- }
cati sunt.

§. XVIII. Differe angelos inter se cer- }
ordinibus aut gradibus, dubium non est (a): }
autem etiam specie et essentia differant; non }
quet (b).

(a) Ita colligitur ex diversis nominibus; qualia su- }
Cherubim, Genes. III, v. ult. Seraphim, Esa. VI, }
θρόνοι, ἀρχαί, κυριότητες, εξουσίαι, δυνάμεις, Col.

16. *Eph. I, 21. archangelus I. Thess. IV, 16.* quodque alias etiam mali angeli describuntur, tanquam ordinem inter se habentes, qualis est imperantium et parentum. Sic enim *Luc. XI, 25. Beelzebub princeps demoniorum* dicitur: et *Matth. XXV, 41.* mentio fit *Diaboli et angelorum* ejus.

(b) Sane B. *Augustinus* in *Enchir. ad Laur. c. XXVIII.* de differentia angelorum loquens; *Dicant, inquit qui possunt; ego me ista ignorare confiteor.*

§. XIX. Definiri possunt angeli (a), quod sint substantiae spirituales (b) intelligentes (c), completae et finitae (d).

(a) Quoad naturam omnibus communem spectati.

(b) Vid. §. V.

(c) Vid. §. VII. seqq.

(d) Vid. §. VI.

§. XX. Naturae angelicae Deus in prima statim creatione (a) contulit perfectiones quasdam habituales, ad eliciendos actus sibi convenientes, consequendi per Dei gratiam finis supernaturalis causa. Quas perfectiones nomine *gratiae* (b) appellant autores.

(a) Non enim fingendus est status *purae naturae*, quem quidem vocant: sed agnoscendum, quod Deus, qui omnia valde bona fecit, angelos in primo ipsorum initio tales fecerit, quales esse oportebat, ut finem supernaturalem possent contingere. Conf. *Epist. Judae v. 6.* ubi angeli, qui mali facti sunt, dicuntur *non servasse suam originem* (τὴν ἐκείνων ἀρχήν). Bonos itaque prius fuisse necesse est. Vid. inf. not. ad §. XXV.

(b) Distinguuntur enim status angelorum in statum *gratiae* et *gloriae*; quorum ille praecedit, hic sequitur: de quibus distincte agendum est.

§. XXI. Sicut autem angeli ad finem suum tendentes, Deum recte cognoscere, super omnia regnare, veracitati ejus credere, bonitati confidere,

jussis obtemperare, et vitam aeternam sperare debuerunt (a): Ita gratia illa, angelis ad actus istos praestandos divinitus concessa, importabat, ex parte *intellectus*, lucem (b) quandam habitualementem, cujus beneficio cognoscerent angeli, quae ad finem supernaturalem consequendum cognoscenda erant, sed naturae lumine cognosci non poterant (d): ex parte *voluntatis* importabat justitiam (e) et sanctitatem habitualementem (f), qua poterant (g) actiones legi DEI aeternae conformiter instituere et perficere.

(a) Sane *media*, quibus angeli pervenirent ad finem sive beatitudinem suam, consistere oportebat in actibus mentis et voluntatis circa Deum suum, et beatitudinis suae auctorem, occupatis. Non tamen, si hoc praesentarent, *mereri* proprie loquendo beatitudinem suam; sed per Dei gratiam, seu favorem gratuitum atque indebitum, consequi potuerunt. Unde *media* illa, non *causalia* seu strictiore sensu, sed in *latiore* significatione dicta sunt: juxta ea, quae diximus Proleg. cap. I. §. III. et §. V.

(b) Videtur autem illa constitisse in speciebus divinitus impressis, quibus Deus quasi locutus est angelis, et intellectui illorum res cognoscendae supernaturales sunt exhibitae, ita ut illae, non quidem evidenter, et quales in se sunt; verum cum relatione ad Deum incommensurabilem, possent agnosci, et intellectus angelicus hoc modo fieret principium sufficiens ad actus cognoscendos et assentiendi supernaturales.

(c) Aliqui *fidem* aut *lucem fidei*; B. Gerhardus *habitu* *supernaturalem fidei* appellat, Isag. LL. Disp. XIII. cap. IX. §. 7. p. 557. Nempe *fidem*, scientiae evidenter contradistinguentes, *credere* angelos per fidem statuerunt, quod sub ratione veri cognoscerent; non tamen per evidentiam objecti, sed per auctoritatem dicentis aut revelantis Dei.

(d) V. g. ipsum finem ultimum, seu visionem Dei beatificam aliquando expectandam; tanquam motivum obedientiae constantis, interim praestandae: simul etiam mysterium s. s. trinitatis, quod terminos naturalis in-

ligentiae excedit; angelis autem cognoscendum erat, qualis Deus erat quoad personas, talis coleretur. In nationis autem mysterium, (cum Christus *angelos non unxerit*, *Ebr. II, 16.*) et caetera Dei decreta libera, eis in statu viae per lumen gratiae fuisse cognita, dicimus.

(e) Sive complexus virtutum supernaturalium, ut *ὁλη ἀρετή*, seu *justitia universalis*. Et pertinet huc *veritas*, seu *veracitas*, aut fidelitas, integritas et sinceritas, a qua Diabolus defecisse dicitur *Joh. VIII, 44.*

(f) Auctores *spem* et *charitatem* vocant. Vid. *Gerh.* p. m. 557. Et *spem* quidem habuerunt angeli in viae, qua beatitudinem futuram, tanquam bonum ens et arduum, possibile tamen et revera (nisi ipsi terint) consequendum, amplecterentur. Atque haec supposebat *fiduciam* in Deo, tanquam causa consequendae beatitudinis, collocatam, qua voluntas illorum eo, tanquam bono praesente, et causa alterius boni, iesceret. *Charitas* vero pro objecto habebat, cum enim, cui rem aut officium gratum facere cupiverunt; socios *angelos*, tanquam consortes naturae suae, fuisse cohaeredes salutis, propter Deum diligendos.

(g) Non tamen necessitabantur ad actiones sancte pendas, sed retinebant *libertatem* aliter agendi ac iendi: quod ex sequente quorundam lapsu patet.

§. XXII. Atque ita patet, non omnino ne posse (a), quod angeli ad *imaginem Dei* sint facti (b).

(a) Fatendum est *κατὰ ἑρμὸν* in Scripturis non esse: nisi forsitan huc referre velis, quod angeli *filius Dei* dicitur, *Jobi I, 6. cap. II, 1. c. XXXVIII, 7.* quodque *o filius imago Patris* dicitur.

(b) Sane conformes fuisse hac ratione angelos *divinitati*, et accepisse hanc conformitatem *ex intentione Dei*, eam illis conferentis; certum utique est. Vid. *B. Gerhard.* in *Isag. Disp. XII. cap. VI. de angelis*. p. 523.

§. XXIII. Quamvis vero dona gratiae omnibus angelis a Deo fuerint collata, tamen gratia

illa sibi concessa non omnes, sed aliqui duntaxat recte usi sunt; et orta hinc est distinctio angelorum in *bonos* et *malos*.

§. XXIV. *Boni* dicuntur, qui in bonitate seu justitia et sanctitate, in qua conditi fuerant perseverarunt, atque a Deo, obedientiam ipsorum gratiose remuneraturo, confirmati sunt in bono ut bonitatem perdere, peccare aut mali fieri amplius non possint.

§. XXV. *Mali* vocantur, qui a bonitate per maeva sponte sua desciverunt (a), et gratia ju-
Dei judicio subtracta, ita in malo sunt confirmati, at ad bonitatem redire, bene agere aut non peccare nequeant.

(a) Hoc enim est *non servare originem suam*, et subire mutationem status primi in deterius, Ep. *Judei* v. 6. (*Ἀρχὴ* enim illa, non quidem ipsam substantiam in prima creatione acceptam, quae semper eadem manet perfectiones tamen concreatas amissibiles denotat.) In eadem ratione dicitur *non stare in veritate*, Joh. VII. 44. qui prius in ea fuisse supponitur.

§. XXVI. Quamdiu autem duraverit status gratiae; nempe priusquam angelorum alii in bono confirmarentur, alii a bono desciscentes mali fierent; non satis distincte (a) constat. Hoc certum est, distinctionem angelorum bonorum et malorum, locum habuisse, antequam (b) homines primi haberentur.

(a) Nam quod quidam putant, lapsum eorum di secundo creationis factum, per hoc indicari, quod non addatur narrationi operum ejus diei: *Vidit Deus*, quod opera illa sint *bona*: id plane infirmum est, et notandum potius clausula generalis, *Gen. I. ult. Vidit Deus cuncta*

quae fecerat, et ecce valde bona: Unde potius colligas, angelos elapso toto hexaëmero, nondum fuisse lapsos.

(b) Ita enim Christus vocat Diabolum homicidam, ἀν' ἀρχῆς et patrem mendacii, Joh. VIII, 44. primum inter omnes mendacem, et causam uti defectionis hominum a Deo, ita necessitatis moriendi hominibus inductae: quique malitiae consummatae specimen dedit in seducenda Eva Gen. III, 1 seqq. Contra autem procul dubio angeli in bono confirmati fuerunt, qui custodiverunt paradysum, cum homines lapsi essent inde ejecti, Gen. III, 24. Vide Gerh. ad h. l. in Comment. p. 124.

§. XXVII. Sunt autem angeli boni per ipsam beatitudinem in bono confirmati.

§. XXVIII. Nempe postquam obedientiam suam in statu viae, etiam labentibus aliis angelis (a), Deo constanter exhibuerunt; placuit Deo, eos lumine gloriae implere, ut ipsum Deum clare et intuitive possent (b) cognoscere.

(a) Ac sunt, qui angelis his peculiarem operationem assignant, positam in pugna contra malos angelos, et resistantia insultibus eorum opposita: de quo tamen Scriptura silet.

(b) Hoc enim est videre faciem Patris coelestis, Matth. XVIII, 10. Et recte B. Gerhardus: βλέπειν πρόσωπον Θεοῦ, praecise in sacris Literis non notat exspectare Dei mandatum, (quanquam connotet), sed visionem beatificam. Isag. LL. Disp. XIII. cap. IX. de Angel. §. 9. p. 558.

§. XXIX. Secutus autem est hanc visionem Dei (a) amor intensissimus, quo voluntas angelorum Deo ita inhaerere coepit, ut ab eo averti non posset.

(a) Confer h. l. Proleg. cap. I. §. IV. not. (d).

§. XXX. Et sic facta est confirmatio eorum in bono; sive determinatio voluntatis ad bonum,

ut, quicquid agunt, id agant in ordine ad Deum tanquam bonum infinite perfectum perfecte cognitum, sine labe ulla (a), ullo defectu.

(a) Atque haec est ἀναμάρτησις seu *impeccabilitas* illa, angelis beatis adscribi solita. Peccatum enim ἐν μὲν sive *illegalitatem* importat. Summa autem lex est, diligere Deum super omnia. Itaque, qui Deum clausum cognitum super omnia semper amant; ac tanquam summum bonum incessanter amplectuntur, hoc ipso non possunt agere ἀνόμως; cum contradictionem implicent, aliquid amando Deum super omnia, legi conformem esse, et simul peccando aberrare a lege.

§. XXXI. Nec tamen tollitur *libertas* omnium voluntatis angelicae. Etsi enim illa non amplius sit indifferens ad bonum et ad malum (a); indifferens tamen est in ordine ad bona creata, ita, ut quodlibet eorum, quod vult, possit etiam non velle (b), aut pro uno (c) velle alterum (d).

(a) Neque vero illa libertas volendi malum aequae atque bonum, perfectionem importabat: ideoque in statu perfectionis angelorum abesse potest; imo abest.

(b) Adeoque libera est libertate *contradictionis* sive *exercitii*.

(c) Auctores libertatem *contrarietatis* seu *specificationis* appellant.

(d) Scilicet si bonum creatum non sit propter voluntatem Dei necessario appetendum; alias enim, hoc casu, ab angelis beatis omnino appetitur.

§. XXXII. Ad illam vero beatitudinem (a) angeli boni utique aeterno (b) Dei decreto destinati, atque ita *electi* fuerunt (c).

(a) Neque enim dici potest, Deum in tempore angelis conferre, quod non ab aeterno decreverit, se aliquando collaturum. Et confer *I. Tim. V, 21.* ubi Paulus τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, *electorum angelorum* expressam mentionem facit: paucos ex pluribus, seu integro coetu spi-

ritum, *lectos* fuisse, quibus beatitudo, cujus omnes poterant fieri participes, conferretur, designans.

(b) *Non autem absoluto*, seu omnem praevisam conditionem ex parte subjecti, libere, sed certo implendam, excludente. Sicut enim Deus in tempore beatitudinem non nisi illis contulit, qui in bono perseverarunt: Ita secretum aeternum de angelis aliquando salvandis niteatur praevisione illius conditionis in tempore implendae. Et agnoscit quidem electio angelorum *causam* aut *rationem impulsivam internam* in Deo eligente; nempe *bonitatem* ejus: *non* autem *causam impulsivam externam*. Et licet ex parte intellectus divini supponat actum cognoscendi ad ipsam angelorum obedientiam constantem ordinatum: tamen haec *obedientia* Deo creatori debita, et temporaria, vim *meriti* apud Deum, aut vim impellendi voluntatem ejus ad decernendum, aut dandum beatitudinis aeternae bonum *non* habet.

(c) Eo tamen sensu, quo Scriptura electionem hominum describit, quaeque respectum habet ad meritum Christi, et fidem in illo defigendam, angelos electos fuisse non dicimus. Conf. B. Gerhardi Isag. LL. Disput. XIII. ap. IX. §. 13. p. 561.

§. XXXIII. In vita sua beata (a) *operationibus* diversis funguntur angeli boni: quarum *aliae* ad ipsam beatitudinem eorum pertinent; *aliae* ministeriales (b) sunt, quibus angeli Deo (c), et Christo *θεανθρώπων* (d) serviunt; ac promoveant hominum (e) salutem.

(a) Non enim beatitudo in *otio* consistit, sed *partim* ipsa *ἐνέργειαν* quandam importat; *partim* praeterea admittit plures operationes, ab his, qui beati sunt, exercendas.

(b) Quamobrem angeli, licet jam beati, iique *πάντες*, (nemine, ne supremi quidem ordinis, excepto;) sunt *πνεύματα λειτουργικά* *spiritus muneri publico destinati*, eoque *fungentes*, Ebr. I, 14.

(c) (e). Tanquam creatori ac domino suo, ac beatitudinis creatori: cui non possunt non esse subjecti: ideoque *verbum* ejus et *voci* *auscultant*, Ps. CIII, 21. *voluntatem* ejus in *coelis*, Matth. VI, 10. Deus

autem illorum ministerio utitur, non ex quadam ingentia, sed voluntate libera et providentiae suavi dispositione.

(d) Προσκυνοῦντες αὐτῷ adorantes eum, velut invocati, aut ad pedes prostrati, Ebr. I, 6. διακονοῦν αὐτῷ ministrantes ei, commissa traditaque expediunt aut dispensantes, Matth. IV. 11. idque praestant Christus etiam secundum humanam naturam, (quod ex l. c. patet quippe divinae majestatis etiam sic facto participi.

(e) Propter voluntatem Dei, a quo sunt missi, διασπαλμένοι, ad servitia humana; et ex affectu charitatis tanquam ergo amicos et cohaeredes salutis. Ebr. I, 14

§. XXXIV. Prioris generis actiones sunt partim illae, in quibus essentialis angelorum beatitudo consistit; et sunt speciatim actus intuitivi cognoscendi Deum, actus intensissime amandi Deum clare cognitum (a); partim istae, quae accidentalem quandam beatitudinem angelis (b) addunt; nempe actus intelligendi objecta alia, a Deo peculiariter revelata, aut per experientiam in ecclesia percepta, v. gr. incarnationis mysterium (c), conversionem hominis peccatoris (d); quibus similiter ex parte voluntatis accedunt actus amoris et gaudii (e).

(a) Vid. quae diximus §. XXVIII. et §. XXIX.

(b) Accidentale enim augmentum beatitudo angelorum utique non respuit: quemadmodum etiam ex parte hominum beandorum dantur gradus gloriae, ut infra docebitur.

(c) Vid. Luc. I, 26. et 31. cap. II, 13.

(d) Luc. XV, 7. et 10.

(e) Nam Luc. II, 15. ipsa glorificatio Dei, laetitiam signum est, et cap. XV, 10. χαρὰ ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ, gaudium coram angelis Dei esse dicitur. Utique amor angelorum supponitur. Glorificant enim Deus tanquam bonum, quemque amant: hominibus tanquam amicis gratulantur: super eorum, tanquam a se amatum, quibus optima quaeque optent, conversione gaudent

XXXV. *Posterioris generis actiones* (a) ut *partim* homines pios singulos (b), *par-* s status hierarchicos (c) custodiendos, et *moda* commoda eorum.

quibus ita ministrant Deo, ut simul serviant ho-

melut in communi, et ut homines sunt; non ha-
ne certi status aut ordinis, spectatos.

leu classes, aut ordines sacros hominum intra
, ubi alii praesunt, alii subsunt.

XXXVI. *Piis singulis ministrant angeli*
ndo eos in ipso vitae initio atque infantia
(b), serviunt *adultioribus* (c) in omni ho-
nctione: adsunt denique *morientibus* (d).

n autem *cuique* homini *certus* angelus ad cu-
latus sit? pridem disquiri coepit. Hoc certum
nis custodiam non ita assignandam esse uni an-
eliquorum auxilio destituatur. *Ordinarie* tamen
solum pio cuius ad custodiam destinatum, pro-
dici potest: extraordinarie plures angelos ad
fideles mitti. Vid. B. Gerhard, Isag. LL. Disp.
7. Conf. Gen. XXXVII, 2. II. Reg. VI, 17.
ic dicuntur *angeli puerorum*, id est, curae illo-
nati, Matth. XVIII, 10.

astra metatur angelus Domini circum timentes
eripit, eos, Ps. XXXIV, 8. Mandatum est
DEO, ut custodiant hominem Deo confiden-
tiis suis etc. Ps. XCI, 11. 12. Sic
admonuisse de praesentibus rebus, Iosephum
arritum, Matth. I, 19. 20. II, 13. 19. Corne-
lionem, Act. X, 3. 5. praemonuisse de futuris,
1. XXII, 6. 16. praestare opem ad declinan-
tem, Ps. XCI, 11. 12. defendere in malis: uti
in fovea leonum Dan. VI, 22. eruere e malis:
Petri, Act. XII, 7. et apostolorum plurium
et V, 18. 19. solatium prae buisse paventibus:
Luc. I, 13. Mariae, v. 30. pastoribus, c. II,
ad sepulcrum Christi venientibus, Matth.
et Marc. XVI, 6. Et sicut mali ventos Ty-

phonicos, grandines, erucas, morbos, pestem et alia genus mala hominibus infligere laborant: ita contra nos, εὐεργεταί, tranquillitatem aeris, et ventos moderatos pluviasque foecundas, suo modo adjuvare; salutem aeris tueri, et contra morbos remedia ostenderi dubium non est: scribit Er. Schmidius ad Ebr. I. eoqu refert locum, Joh. V, 4. de angelo motore aquae in piscina Bethesda. Addit: Sic nullum dubium est, in temis, fodinis metallicis et similibus, angelorum λειτουργία, Dei jussu accedere. Sed quotusquisque has agnoscit! p. 1297.

(d) Prout animam Lazari dicuntur portasse in sinum Abrahae, Luc. XVI, 22. Non, quasi anima separata seipsam movere non possit; sed ad significandum comitatum, honoris causa factum; aut, quod angeli benedegetae sunt animabus, monstrantes, quo eundem sit juxta Chrysostomum Homil. XXIX. in Matth. Tom. II Op. fol. m. 270. C. D.

§. XXXVII. Ad officium angelorum ratione status *ecclesiastici* pertinet, quod promoven ministerium verbi: ac speciatim, quod promulgationi legis Mosaicae, tanquam ministri adfuerunt (a): quod Christi adventum in carnem annuntiarunt (b): quod impediunt idololatriae in ecclesiam introductionem (c), intersunt coetibus sacris (d).

(a) Vid. Deut. XXXIII, 2. et Gal. III, 19. ubi dicitur ὁ νόμος διαταγείς δι' ἀγγέλων, *lex ordinata per angelos*. Quod de sono turbarum, ab angelis excitato, ministrates exponunt. Conf. Act. VII, 53.

(b) Luc. I, 26. cap. II, 9.

(c) Judae Epist. v. 9. Creditur enim lis illa angelum cum Satana super corpore Moysis hinc exorta fuisse, quo Satanus corpus Moysis, a Deo occultatum, producere in lucem niteretur, ad praebendam Israelitis occasiones idololatriae: ideoque obstitisse angelum bonum.

(d) Vid. I. Cor. XI, 10. ubi argumentum ad persuadendam foeminis facilius modestiam vestitus in coetibus sacris observandam, ab angelorum, boni ordinis

et decoris amantium, praesentia petit Paulus. Confer *I. Tim. V, 21.* ubi Paulus Timotheum, sollicitudinis in munere sancto prolixè monitum, *per angelorum conspectum obtestatur.* Et certum est, angelos praesentes una nobiscum celebrare Deum: neque pauca remove impedimenta.

§. XXXVIII. Statui politico ita serviunt angeli, ut impedian, quo minus rumpantur vincula reipublicae (a); adjuvent et defendant magistratum, ejusque ministros (b); arceant pericula; et hostes iniquos affligant (c).

(a) Sic. *Dan. X, 13.* dicitur, Deum misisse angelum in aulam regis Persarum, eo tempore, quo *seu* angelorum *seu* officialium aut consiliariorum malorum studio atque opera, religio et justitia pessum iturae videbantur, ut suppressis horum conatibus, tranquillitas et salus publica servaretur.

(b) Ita legimus *Dan. VI, 22.* angelum a Deo missum conclusisse ora leonum, ne Danielis, ministro regni praecipuo, pro Dei gloria periculum subeunti, nocere possent.

(c) Prout *II. Reg. XIX, 35.* et *Esa. XXXVII, 36.* angelum Domini, pio regi Ezechiae, bello injusto ab Assyriis petito, succurrisse, et exercitum hostilem interfectioni dedisse narratur.

§. XXXIX. Oeconomiae ministrant, promovendo conjugia (a) piorum, custodiendo rem familiarem (b), tuendo pignora familiae, liberos (c).

(a) Hoc Abraham, filii conjugium procurans, sperare se testatus est, *Gen. XXIV, 7.*

(b) Vid. *Joh. I, 10.* ubi Deus dicitur *vallasse* aut *vallo circumdedit* domum ejus; eo sensu, quo *Psal. XXIV, 8.* dicitur DEUS immittere angelum in circuitu *timementium eum.*

(c) Vid. *Matth. XVIII, 10.*

§. XL. Denique peculiare erit officium angelorum, quo fungentur in die extremo, quando

Christum ad iudicium accedentem comitabuntur ejusque adventum sono tubarum proclamabunt (a) homines ex omnibus mundi partibus colligent (b) pios ab impiis segregabunt (c), illos ad dextram Christi (d) collocabunt, in occursum ei ductos aere (e); hos ad sinistram iudicis constitutos (= mox in infernum praecipitabunt (g).

(a) Vid. *Matth. XXV, 31. I. Thess. IV, 15. 16.*

(b) *Matth. XXIV, 31. Marc. XIII, 27.*

(c) *Matth. XIII, 41. et 49.*

(d) *Matth. XXV, 32.*

(e) *I. ad Thess. IV, 17.*

(f) *Matth. XXV, 32.*

(g) *Matth. XIII, 42. 50.*

§. XLI. Propter illas perfectiones, quibus angelos bonos pollere vidimus, quodque nobis plurimum favent, ac prosunt; decet utique, eos *magnificamus* (a), amemus, et caveamus, ne malis actionibus ipsos offendamus (b).

(a) Quod enim sanctis demortuis deberi Augustinus Conf. docet Artic. XXI. (scilicet *memoriam* eorum *proponi* posse, ut *imitemur bona opera* illorum); id similiter angelis recte exhibetur: praesertim, quod angelicis actionibus nostris interesse alias constet.

(b) Vid. *I. Cor. XI, 10. h. l. §. XXXVII. not. (d)*

§. XLII. *Preces* autem nostras ad angelos dirigere non decet. Hoc enim *vel* impium *et* idololatricum (a) est; *vel* saltem inutile *et* (b) inconsumptum.

(a) Nempe si preces *religiosas* cum fiducia, ad ipsos tanquam largitores bonorum spiritualium, dirigamus.

(b) Qualescunque enim sint preces illae; fatendum tamen est, Scripturam *mandatum* nullum, nec *exemplum* aut *promissum* ullum nobis suppeditare. Et unde, qualescunque cognoscere licebit, angelos *intelligere* preces nostras, aut

illis delectari? Imo *Apocal. XIX, 10.* et *cap. XXII, 8. 9.* Angelus simpliciter et constanter repudiat cultum adorationis, ratione addita, quod conservus Johannis et consors fidei; ac *Deus* (in oppositione ad omnes, qui non sunt Deus, sed inter se conservi, adeoque solus Deus) adorandus sit. Quod quidem planum est, angelum non ex affectata humilitate, sed serio et propter solidas rationes agere; nec distinguere inter gradus religiosi cultus, quorum aliquis Deo soli, alius sibi competat. Unde hujus loci ratione habita, praeclare *Augustinus Lib. de vera Relig. cap. LV.* *Honoramus angelos, ait, charitate, non servitute: nec eis templa construimus. Nolunt enim sic se honorari a nobis, quia nos ipsos, cum boni sumus, templa summi Dei esse norunt.*

§. XLIII. *Malorum angelorum lapsus* seu peccatum primum, per quod desciverunt a bonitate concreata, et facti sunt mali, qualenam fuerit, non satis clarum est, communiter superbia (a) fuisse putatur.

(a) Sive inordinata sui complacentia et affectatio divini honoris ac Domini. Nempe Spiritus in serpente latens, *Gen. III, 5.* vana pollicitatione singularis similitudinis cum Deo Evam seduxit; et quia a Christo adorari voluit, *Matth. IV, 9.* prout consummatae superbiae specimen edidit; ita hoc peccato se primum polluisse existimatur. Quia etiam *initium omnis peccati superbia* dicitur, *Ecclesiastici Cap. X, 14.* colligitur hinc, etiam diaboli peccati, quod primum omnium erat, natales illic inveniri. Conf. *Gerhard. Isag. Disp. V. §. XI. cap. IX. §. 8. 9.*

§. XLIV. *Lapsus autem est coetus malorum angelorum*, sub certo quodam duce aut principe, quem *Diabolum* (a) Scriptura appellat: Quique vel exemplo, vel suasionem suam, caeteros ad societatem ejusdem peccati induxit (b).

(a) In singulari. Vid. *Joh. VIII, 44.* atque hic est ὁ ἄρχων τῶν δαιμονίων; *Princeps daemoniorum, Luc. XII, 15.* *Serpens antiquus* et *Satanas, Apoc. XII, 9.*

(b) Inde est, quod Scriptura mentionem facit *angelorum Diaboli*, *Matth. XXV, 41. Apoc. XII, 7.*

§. XLV. Commisso peccato, angeli omnes *amiserunt gratiam* sibi concreatam, atque ita inciderunt in *miseriam* acerbissimam; sine restaurationis (a).

(a) Non enim, sicut hominibus, ita angelis poenitentiae tempus et locum concessit Deus; sed auxilium gratiae penitus denegavit; cujus consilii divini rationes a peccatis traditas, vide apud *Gerh.* loc. cit. Disput. cap. I §. 17.

§. XLVI. Nempe *intellectus* illorum non solum lumine gratiae, verum etiam lumine gloriae destitutus, atque in contemplatione irae divinae ab suae miseriae defixus, velut obtunditur, et caret recto de bonis agendis iudicio (a).

(a) Hoc est, quod *Joh. VIII, 44.* dicitur, *veritatem non esse in diabolo.* Quemadmodum enim *veritas*, in qua satanas primum conditus non stetit, erat plena integritas, et ad actus sibi convenientes recte exercendo concreata *divinae* ac perfectio, quae rectum de rebus agendis iudicium inprimis importabat: sic excidens veritate Satanas, et quando *veritas in ipso esse negatum* hoc ipso cognoscitur, carere vero et sano de rebus agendis iudicio: unde et in dicendo verax non sit, sed mendax, deceptor et calumniator etc. *Alias* autem corrupti intellectus diabolici etiam hinc ostendi solet, quod satanas mortem Christi tanto studio promovit, non sentiens sibi maximam contrahi adversitatem. Quae autem superest in angelis malis cognitio *naturalis*, ea nihil fidei igitatis illis, a Deo rejectis, addit.

§. XLVII. *Voluntas* amore Dei summo, et gaudio inde hauriendo privata, atque ita a Deo aversa, obduratur (a) in malo, adeoque miser angitur et affligitur (b).

(a) *Non ex peculiari influxu aut determinatione Dei, neque ex absoluto Dei decreto: sed propter illam perfectionum intellectus et voluntatis subtractionem, antegresso delicto promeritam.*

(b) Nempe cognoscentes, *esse Deum*, cujus ideam ex animo plene expungere nequeunt: eundem etiam summe volentem, et in se quidem atque angelis aliis bonis summe bonum, sibi vero irreconciliabiliter adversum, semperque imminens ac severum; non solum non amant, sed aversantur eum, et adversantur ei; cumque seipsos, suo, quod ajunt, iugo malum hoc sibi attraxisse cognoscunt, sibi ipsis succensent, et quasi rixantur seipsum (Deum ita simul et seipsos odio prosequentes). Inde cum aliis melius esse, quam sibi, cognoscunt, invidia, felicitatis alienae, et perpetuus dolor, ob praesentiam malorum suorum continuam, necessario nascitur.

§. XLVIII. Itaque *libertas voluntatis angelorum damnatorum non importat indifferentiam ad bonum aut malum, aut ad plura bona, sed versatur circa mala particularia, quatenus ex pluribus hoc eligere et non eligere, itemque aliud eligere possunt* (a).

(a) Sub *specie* quidem boni; sed quod revera bonum non est, fallente ipsos iudicio suo corrupto.

§. XLIX. *Operationes, quas exercent angeli mali, variae sunt: Inprimis vero notari debent, quae tendunt in perniciem, cum hominum singulorum, tum statuum hierarchicorum.*

§. L. Ita nocere conantur, partim *corporibus* hominum, ut morbos immittant (a); partim bonis externis seu *opibus*, ut corrumpant illas vel auferant (b); partim ipsi *animae*, ut eam a Deo avertant, et per peccata in damnationem pertrahant (c).

(a) Sic *Luc. XIII, 11.* dicitur *mulier contracta, quae dixit, habere spiritum infirmitatis; tanquam hujus*

causam, et v. 16. dicitur *Satanas eam alligatam* hactem tenuisse.

(b) Vid. *Historia Jobi* Cap. I, 12. et seqq.

(c) Nam quod Christus *Luc. XXII, 31.* de discipuli suis affirmat, *Satanam appetuisse* (suo quodam velut jure certe audacter prorsus. quaesivisse), *ut cribraret eos, tanquam triticum*; id eo spectat, quod Satanas tentationibus variis apostolorum menses agitare, turbare, fidem eorum labefactare, imo, si posset, excutere eam, et scandalum ex passione Christi concepto. ad ἀποστασίαν totalem, imo finalem perducere eos statuerit. Similiter, quod Paulus *Eph. VI, 11. et 12.* *armaturam spiritualem* in certamine cum spiritibus malis commendat, supponit insultus horum, quibus animarum salus in discrimen adducitur. Petrus autem *I. Epist. V, 8. 9.* *fide ac vigilantia* Christiana resistendum esse dicit *hosti*, *quaerenti*, quem *devoret*, seu quem in extremam animae perniciem adducat.

§. LI. Peculiariter huc pertinent *obsessio spiritualis*, per quam Satanas efficaciter (a) impellit animos hominum impiorum (b) ad pessima scelera (c): Et *obsessio corporalis*, qua Satanas secundum substantiam (d) suam intra corpora hominum (e) habitat, et operatur (f) in illis, ex permissione divina (g).

(a) Vid. *Luc. XXII, 3.* ubi dicitur *Satanam intrasse in cor* (id est, animam) *Judae*. Conf. *Joh. XIII, 31* *Inmisisse in cor* ejus, menti illius hoc consilium ac propositum insinuasse, *ut proderet Jesum*, vers. 2. Sic *Eph. II, 2.* dicitur *princeps mundi, spiritus malus* ἐνεργεῖν efficaciter operari in filiis contumaciae, hominibus infidelibus. Et *II. Cor. IV, 4.* dicitur DEUS hujus seculi excoecare sensus incredulorum, ne illis sceret illis lumen evangelii. Denique *II. Tim. II, 26* dicuntur illi, qui ministerio resistunt, ἐξωγημένοι, capti velut bestiae vivae, a Satana, et tanquam laqueo implicati ductique ad ipsius voluntatem.

(b) Qui propterea dicuntur ἐκ πατρὸς διαβόλου, a patre Satana esse: uti Judaei, *Joh. VIII, 44.* Ὑποὶ τοῦ πατρὸς, filii illius, mali, *Matth. XIII, 38.* seu inimici

illius, qui est *Diabolus*, v. 39. morum satanicorum mali-
tiosi aemuli; uti dictis ejus audientes.

(c) Qua ratione *desideria patris sui facere* dicuntur
Joh. VIII, 44. Notandum autem etiam, quod scribit
B. Gerhardus Harm. Evangel. cap. CLXVIII. p. 1161.
Hæc obsessio (spiritualis) *tam subtilis est, ut tum illi,*
quos occupat, tum alii quandoque judicent ab impulsu
Spiritus sancti ea proficisci, quæ spirituales obsessio-
nem satanicam consequuntur: ut apparet in pertinacium
haereticorum exemplo.

(d) Nempe non solum *adesse*, sed καὶ οὐσίαν καὶ
ἐντοπισμένην *inesse* corporibus hominum dicitur. Exempla
autem τῶν δαιμονιζομένων, *daemoniacorum* seu *obsesso-*
rum a malo daemone multa sunt in Scripturis. Vid.
Math. VIII, 28. 31. 32. Marc. VII, 25 seqq. Luc.
IV, 35. 36.

(e) Non solum *impiorum*, verum aliquando etiam
viorum; quod et experientia monstrat, et nostrates colli-
gunt ex analogia similium afflictionum, v. g. Jobi II, 12.
huius corpus *Satanas* miserrime afflixit; et Pauli II. *ad*
Cor. XII, 7. Quodsi enim Paulus, tantus apostolus,
Satana colaphizatus est, ne magnitudo revelationum
perire extolleret; quid mirum, se etiam Satanae potestas
ad tempus in corpora piorum concedatur? ait Gerh. l. c.
Disp. XIV. Cap. VIII. §. 13

(f) *Excruciat* videlicet corpus hominis, et per membra
ejus actiones varias, *mirabiles* et *peccaminosas* perficit,
ex quibus etiam, si non singulis, certe *conjunctim*, tan-
quam ex *signis*, vera obsessio corporalis, ab epilepsia
aliisque morbis aut fascinationibus distincta, cognoscitur.

(g) Quando videlicet Deus *vel* immediate, vel me-
diata, intercedente opera hominum, *sive* bonorum, v. gr.
ministri ecclesiae per excommunicationem majore?
peccatorum enormium: de qua vid. I. *ad Cor. V, m*
ad Tim. I, 20. sive malorum, aliis nocere studentium,
v. gr. *veneficiis* aut *exsecrationibus* intercedentibus per-
mittit, ut homines aliqui subjiciantur *Satanae*. Quanquam
vero *fins* hujus *obsessionis* ex parte *Satanae* obsidentis,
ut *partim* ipsorum *obsessorum*, *partim* hominum aliorum
damnum et perniciem; tamen ex parte *Dei*, istam per-
missionem, ac *vel* peccata graviora, contentum verbi, se-
cundum carnalem, blasphemias, conspirationem cum
Diabolo etc. severo judicio vindicantis; *vel* pios corporali

castigatione corripientis et probantis. Finis est manifestatio *potentiae*, *justitiae* et *bonitatis* suae; *hominum*que, si non ipsorum *obsessorum*, saltem *aliorum* spectantium vel audientium, *poenitentia*, *fides* et *salus*.

§. LII. Similiter huc pertinet, quod daemones per *spectra* (a) hominibus illudunt (b), et animam, seu corpus perdere aut affligere student.

(a) Quae quidem *ὄραματα* Graeci, Latini praeter ad litteram *visa* appellant; et in generali significatio *alia* quidem sunt mere imaginativa, ex somnio, mori aut mala conscientia: *alia* vere talia sunt; eaque rursum vel divina, ex immediata operatione Dei; vel angelicæ ex operatione bonorum angelorum; vel naturalia, ex ignorantia causarum physicarum, aut superstitione orta; vel artificialia; vel denique diabolica: quae postrema *spectrorum* species huc spectat. Quamquam fatendum sit, non tantum ea, quae *visui*, sed etiam quae *audiri* (forte aliis sensibus) obijciuntur, ad praesens pertinere.

(b) Talia fuerunt, quorum mentio fit *Sapient. XVII*, seqq. de plagis Aegyptiorum; quando *ἰνδάλματα*, seu *simulacra* (aut *spectra*) eos turbabant: quando *soni conturbant ipsos circumstrepebant*, et *visa* (*φάσματα*) *tristitia flebilibus formis* (*τοῖς κατηφέειν προσώποις*) *apparebant* (*αὐτομάτῃ πρὸ φόβου πλήρης*) ipsique a *visione*, quae non est *aspectabilis*, *terrebantur* etc. Atque hos ludos fecerunt *מלאכי רעים* *angeli malorum*: de quibus vid. *Ps. LXXVIII*, 49. quos etiam *LXX. ἀγγέλους πονηροὺς* reddiderunt. Sed et ad *spectrorum* classem pertinet *שטירי* *satyri* vulgo dicti; hircorum specie apparente de quibus vid. *Esa. XIII*, 21. et *XXXIV*, 14. Collat. cu *Levit. XVII*, 7. et *II. Chron. XI*, 15. una cum *Apo. XVIII*, 2.

(c) *Partim* terrendo: juxta *Sap. XVII*, 1. seqq. *partim* ad superstitionem, avaritiam etc. inducendo.

§. LIII. Speciatim statui *ecclesiastico* advesantur, quando spargendis haeresibus invigilant (a) impediunt pios et salutares ministrorum ecclesiarum conatus (b), abducunt auditores a pia meditatione

Verbi, ut conversionem et salutem eorum intervertant (c): excitant etiam persecutiones adversus doctrinam et ecclesiam Christianam.

(a) Ita *inimicus* (ἐχθρὸς ὁ Διάβολος) *zizania* in agro ecclesiae *seminare* dicitur, *Matth. XIII*, 27. Paulus in *I. ad Tim. IV*, 1. et 2. haereses vocat *doctrinas daemoniorum*: scilicet his auctoribus tribuendas. Quod antichristus tantum mali infert ecclesiae, id *II. Thess. II*, 8. *per operationem Satanae* fieri dicitur.

(b) Quod Paulo accidit in *I. ad Thess. II*, 18. ubi *ad Thessalonicenses semel iterumque venturum*, a satana *impeditum* esse scribit.

(c) Hoc enim est *tollere verbum e cordibus audientium*, *Luc. VIII*, 12. Idque variis modis fit: v. g. quando hominibus objicit, quae in materiam cogitationum peregrinarum cedunt, aut praepudicia affectusque varios excitat, quibus vel oblivio, vel vilitas Verbi lecti aut praedicati inducatur.

§. LIV. In statu politico daemones iniqua et exitiosa consilia suggerunt imperantibus (a) atque alias multis modis turbant harmoniam reipublicae (b).

(a) Quale erat illud *de numerando populo*, quod Davidi suppeditavit. Vid. *I. Chron. XXII*, 1. et istud Achabo datum, ut bello peteret Syrios, *1. Reg. XXII*, 21. 22.

(b) V. g. Dissidiorum semina spargendo, juxta tritum illud: *Divide et regnabis*.

§. LV. In oeconomia conjugibus ipsis (a), liberis eorum (b), et bonis familiae (c) insidantur.

(a) V. gr. lites serendo, aut sollicitando ad libidinem: *quoniam duplicem dolum animadvertere et cavere jubet Paulus I. Cor. VII*, 5.

(b) Vid. historia *Jobi Cap. I*. et filiae *δαμονιζομένης*, *Matth. XV*, 22.

(c) Vid. historia *Jobi* et *Tobiae*.

§. LVI. Interim *Deus* ipse etiam utitur *ministerium malorum angelorum*, ad castigandos hoc mundo *pios* (a), et puniendos *impíos*, *tum* vita (b), *tum* post mortem (c).

(a) Vid. iterum historia *Jobi*.

(b) Vid. *Ps. LXXVIII, 49. Angeli enim malos sive* dicantur esse angeli, malis aut damnis inferendi intenti; *sive* malorum hominum angeli, in oppositione ad eos, qui destinati sunt haeredibus salutis; utrinque spiritus mali recte intelliguntur. Conf. quae diximus in nota (l ad §. LI. et nota (c) ad §. LII.

(c) Vid. *Matth. XVIII, 34. Etsi enim verba parabólica esse videantur, tamen, quia additur: Sic et Pater coelestis vobis faciet; recte intelligitur de immittendis in homines irreconciliabiles tortoribus, quibus sine fine affligantur, eoque nomine non alii rectius, quam angeli mali, denotari creduntur. Neque ideo lenietur miseria horum, cujus sensum indesinenter experientur.*

§. LVII. Habent autem Diabolus et angeli ejus (a) etiam paratos sibi *cruciatus* et dolores ex *igne* (b) infernali.

(a) Praeter poenas illas, de quibus supra actum est §. XLVI. et XLVII.

(b) Ita *Matth. XXV, 41. docemur: Diabolum et angelos ejus, per sententiam judicis poenalem, ablegatum iri in ignem sibi paratum. Certe ultra poenam illam, quam hactenus sustinent, ad novum quoddam supplicium in judicio illo magno et extremo subeundum, eos asseruari, constat ex II. Pet. II, 4. et Judae v. 6. Distinctum autem velle exponere, quomodo ignis, si corporalis sit agat in spiritus? curiosum magis est, quam utile et necessarium.*

§. LVIII. Erunt autem poenae, quibus affliguntur angeli mali, aeternae (a).

(a) Dicitur sane *πῦρ αἰώνιον, κόλασις αἰώνιος*, vid. *Matth. XXV, 41. et 46. πῦρ ἄσβεστον, ignis inexstinguibilis*, *Marc. IX, 43.*

CAPUT IV.

DE IMAGINE DEI IN PRIMA CREATIONE
HOMINI COLLATA.

§. I. Post angelos, in creaturarum coetu maxime eminent homines (a), de quibus ex historia creationis clarissimum est (b), quod Deus eos ad imaginem suam creaverit (c).

(a) Sic ratio *ordinis* doctrinae patet. Atque agendum hic est de homine, quatenus in eo *divina bonitas* creatoris elucet, *antequam* ille, ut *peccator*, ad salutem *restaurandus*, operationi theologiae revelatae subternatur. Alias considerationem ejus ad partem secundam, de subjecto, referri posse, non negamus.

(b) Dicit enim Deus trinunus *Gen. 1. 26. Faciamus hominem ad imaginem nostram, secundum similitudinem nostram*. Et quemadmodum decrevit Deus, ita effecit, ac revera creavit hominem ad imaginem suam, ad imaginem Dei creavit illum, masculum et foeminam creavit illos, v. 27.

(c) Seu, quod Deus contulerit homini *formam* quandam, ad sui *similitudinem* egregie *expressam* (hoc enim est, quod nomine *imaginis* denotatur). Notanter autem *loc. cit.* vocabulo *imaginis* additur vox, *similitudo*, ut intelligatur *imago simillima*. Et praeterea constat, ceteras creaturas, licet ad certam ideam intellectui divino observantem conditas, dici quidem valde bonas, non tamen ad imaginem Dei conditas.

§. II. Itaque imaginis divinae, quae in homine est, causam efficientem constat esse Deum (a) trinunum (b).

(a) Qui *decrevisse* pariter et *effecisse* eam legitur, l. c.

(b) *Pluralitas* quidem personarum divinarum *conferre* potest, ex nomine terminationis pluralis אֱלֹהִים, verbo plurali נַעֲשֶׂה *faciamus*: quod sequitur duplex *numerus* plurale in vocibus בְּצַלְמֵנוּ et בְּדְמוּתֵנוּ *in imagine nostra* (plurium, qui facimus); *secundum similitudinem*

nostram (plurium personarum, eam homini conferenti Ternarius autem praecise numerus personarum hic ponitur, ex doctrina de Deo, Cap. praec. I. tradita. negligendum est, quod alias dicitur: *Opera ad e. indivisa*. Tale enim est, quo homini imago divina fertur.

§. III. Causa impulsiva interna (a) est *bas* (b) Dei.

(a) Quam indicasse satis est: cum *externa* postea *non* debeat.

(b) Eadem, quam ipsius creationis causam impulsivam esse vidimus. Sic enim et hic factum est, ut Deus *minimè* faceret *valde bonum*; sua divina bonitate immensus, homo autem bonus fieret per collatam sibi divini imaginem.

§. IV. Illud autem, quod DEUS homini sui similitudinem seu imaginem condendo, tunc conferre voluit et contulit, *non in una quavis persona*, sed *DEO trinuno*, tanquam causa explicari, quaerendum est.

(a) Redit huc, quod l. c. *Gen. I, 26.* verbum et fixum duplex plurale occurrit. Sensus enim verborum est: *Nos, qui plures* (personae) *sumus, faciamus hominibus nostram* (plurium unam communem) *imaginem*.

§. V. Atque haec imago Dei in homine referri debet vel potest ad *omnia*, quae in homine sunt (a). *Neque* eo perfectionis gradu (b) esse hominem, quo est in Deo (c).

(a) Ita v. g. quod Deus a se est, quod immutabilis, quod immensus, aeternus, infinitus est, non reperitur similiter in homine.

(b) Ita, quum scientia et sapientia in Deo infinita sit; in homine tamen non nisi finita locum habuit. Quum sanctitas Dei cum impeccabilitate sit conjuncta; in homine tamen illa cum hac conjuncta fuit.

(c) Nam et alias constat, non requiri ad exemplar, ut quicquid in eo est perfectionis, exprimatur etiam in exemplo. Vid. B. Mus. Introd. in Theol. Cap. I. §. V. p. 7. 8.

§. VI. Ea vero, quam homo nactus est, imago divina, dupliciter accipitur: (I.) *generaliter* et sine restrictione, quatenus continet omnia, in quibus conformitas quaedam hominis cum Deo archetypo locum habet: Deinde (II.) *specialiter*, seu cum restrictione et κατ' ἐξοχήν quatenus importat praecipuam quandam hominis cum Deo similitudinem, cujus vi homo *absolute* loquendo imago Dei expressa dici potest.

§. VII. *Generaliter* accepta imago divina, praeter justitiam et sapientiam homini primo creatam (a), includit suo ambitu etiam ipsum esse spirituale animae humanae, ejusque potentias, intellectum et voluntatem (b), simul etiam immortalitatem corporis (c), et dominium in creaturas alias (d).

(a) Sic B. Gerhardus Confess. Cath. L. II. P. III. Artic. XX. Cap. II. p. 348. scribit: *Imago Dei et justitia originalis habent se ut totum et pars. Nam imago Dei in primo homine fuit excellens quaedam conformitas cum Deo archetypo. Haec conformitas fuit gemina. Una πρώτη primaria: altera vero δεύτερα seu minus principalis. Primaria conformitas sita fuit in anima, et quidem partim in intellectu, partim in appetitu, eoque rationali et sensitivo. Quae tres excellentiae uno justitiae originalis nomine efferuntur. Minus principalis hominis cum Deo conformitas, partim in conditione corporis, partim in externo dominio fuit posita: Aut, ut, alii, progrediuntur, consistit minus principalis conformitas, primo in anima, tum quoad substantiam, tum quoad attributa: secundo in corpore; ratione impassibilitatis et immortalitatis: tertio in toto homine, respectu externi domini super omnia. B. Joh. Wigandus in Syntagm. Corp. Doctr. p. 402. de dicto Gen. I, 26. loquens: Imago*

Dei, ait, *ibi de tota hominis substantia intelligenda* ~~est~~: *quia inquit, creavit hominem ad imaginem suam,* ~~non~~ *dicit, animam duntaxat istius tanti boni capacem fuisse.* ~~esse.~~ *Credimus autem, eam locutionem generalem, de omnibus* ~~omnibus~~ *ornamentis ac donis in hominum anima et corpore,* ~~quibus~~ *aliquam Dei similitudinem, finitam tamen. creatur* ~~ae-~~ *que pro iudicio omnipotentis Dei convenientem, repr* ~~ae-~~ *sentabat.* Conf. Chytr. Comm. in Genes. cap. I. p. 5 ~~67.~~

(b) Cum enim inter esse spirituale Dei et esse ~~spi-~~rituale animae humanae; inter intellectum et volunta ~~tem~~ Dei, et intellectum ac voluntatem hominis, congruen ~~tia~~ quaedam sit: sane nisi dicamus, casu quodam fact ~~um~~ esse, quod homo in his similis est Deo: fatendum ~~erit~~, a Deo, seipsum tanquam causam exemplarem intue ~~nta~~, ita conditum fuisse, adeoque hoc ipso imaginem Dei ~~ge-~~nerare hominem. Atque hoc est, quod homo etiam ~~post~~ lapsum, et extra statum renovationis, imago Dei dic ~~itur~~ Gen. IX, 6. Jacobi III, 9. Nam quando Gen. IX. ~~ho-~~micidium (non tantum illud, quo homo fidelis, renov ~~atus~~ ad imaginem specialiter sic dictam; sed quo homo, ~~in-~~determinate, qualiscunque sit, temere occiditur) ~~morte~~ *puniendum* statuitur, et ratio praecepti hinc petitur, quod ~~quod~~ homicidium quodlibet importet violationem *imaginis di-*vinae, quae in homine occiso fuerit; et quam imag ~~inis~~ suae violationem Deus tam aegre ferat, ut morte viol ~~an-~~tis vindicari velit, certe quando in occiso non fuit ju ~~sti-~~tia originalis, tanquam imago Dei specialiter sic di ~~cta~~, necesse est, conceptum imaginis divinae latius patere ~~et~~ ad ea se extendere, de quibus in thesi dictum est. ~~N~~ *an* si dixeris, imaginem Dei h. l. spectari, *non* quae fu ~~eri~~ in homine occiso, sed quae olim fuerit in homine pri ~~nci-~~palis et communi omnium parente, licet ad eum, qui occ ~~idi-~~tur, non pertigerit; hoc profecto *longius petitum* erit. ~~bi~~ *nexus* praecepti divini ac fundamenti ejus labefacta. *Posterioris* autem loci, Jac. III. par ratio est, quia ~~ma-~~ledictum in hominem non praecise renatum, sed *quen*libet, conjectum, hoc nomine damnatur, quod sit *contra* melia imaginis divinae: nempe quod imago haec in ip ~~sa~~ cui maledicatur, exsistat, et cognosci queat. Adde B. *M* *Ausführl. Erklärung Q. XXVIII. p. 210 seqq. Conf* B. *Grauer. Praelect. ad Aug. Confess. artic. II. membr. 1* in Respons. ad argumenta Photinian. B. *Haffenrefferus* LL. de Imag. Dei. B. *Gerhard. Comment. in Gene*

p. 243. Theol. *Lipsienses* in Append. Consil.

, 139. et quem citant, B. *Tilem. Heshusium*.

aec enim respondet quodammodo immortalitati
deque ea plura dicemus ad §. XIV.

i quo radius quidam majestatis divinae sese
Vide infra §. XV.

III. *Specialiter* accepta imago divina
perfectiones quasdam accidentales, intel-
voluntati primorum hominum concrea-
actionibus, quae in Deo sunt, conformes,
is hominibus, ad actiones suas recte in-
s ac perficiendas, finis (a) ultimi conse-
ausa.

c *Gen. I. ult.* ubi omnes creaturae *valde bo-*
dicuntur, recte colligitur, etiam hominem valde
deoque ad consequendum finem sibi praefixum,
bus necessariis instructum fuisse.

X. Scilicet ex parte *intellectus* contulit
minibus primis, ad imitationem sui, tan-
usae exemplaris, *sapientiam* quandam, id
m seu perfectionem aliquam habitua-
s (a), ad cognitionem rerum divinarum,
am et naturalium eximiam (b), et pro
maevo (c) sufficientem (d).

a, ut intellectus hominis essentiam et volunta-
s *tantum* cognosceret, quantum necesse erat ad
lectus cultum Deo convenientem, aut quantum
ad juste et sancte vivendum, praescriberet. Sic
ad *Coloss. III, 10.* dicitur *imago divina in ho-*
minari in actu renovationis, per hoc, quod is
ad salutarem *Dei agnitionem*.

ampe ut actus cognoscendi *per omnia recte,*
ipsis convenienter et *sine errore* possent in-

a quoad ea, quae homini, in *tali* statu condito,
sibi divinitus destinatum tendenti, scitu ne-
rant.

(d) Adeoque talem, quae tamen temporis *progre-
posset augeri*; non autem ita perfectam ac diffusam,
se etiam *ad libera Dei decreta cognoscenda extendenda*
aut accuratissimam rerum naturalium omnium scientiam
inferret.

§. X. Ex parte *voluntatis* collatae sunt 1
mini a Deo vires spirituales, seu *habitualis in-
natio* et promptitudo (a) ad Deum (b) super o-
nia diligendum, et facienda omnia (c) ex pr-
scripto intellectus (d) recte (e) illustrati; omni-
tenda (f) autem, quae ille omittenda iudicare
regendas item facultates (g) inferiores, ne ull-
tenuis in actus inordinatos et peccaminosos erui-
perent.

(a) Haec est illa *justitia et sanctitas veritatis*, n-
fucata, sed sincera et constans virtus; de qua, tanquam
ad *imaginem divinam* inprimis pertinente, vid. Ep. 8
Eph. IV, 24. Confer *Eccl. VII, 30.*

(b) Hic enim *primum* ac praecipuum *objectum* e-
officii humani: et dilectio Dei compendium totius leg-
observatae censetur.

(c) Non tantum circa *Deum*, sed etiam circa
ipsum, et homines, si qui coexistierint, alios.

(d) Alias enim voluntas est potentia coeca: oport-
autem nihilominus eo inclinari eam, quo intellect-
practicus suo dictamine tenderet.

(e) Juxta ea, quae dicta sunt §. praeced. IX.

(f) Nimirum, ut legibus non tantum *affirmativis*, s-
et *negativis*, obedientia sincera ac plena praeberetur
atque omnia, quae alio inclinare poterant voluntatem, d-
clinari aut sperni possent.

(g) Non solum potentiam *locomotivam*, sed vel pri-
cipue *appetitum sensitivum*, qui in tali subjecto, ubi
tionali appetitui jungitur, eidem conformari, adeoque
subjici, aut regi ab eo dedebat.

§. XI. Sed et *appetitus ipse sensitivus* i-
tunc perficiebatur (a), ut intellectus recto iudici-

et voluntatis sancto imperio, prompte et sine lucta e subjiceret, neque ulli motui inordinato tanquam inevitabili, locum daret (b).

(a) Nam sicut appetitum sensitivum in homine non esse omnino rationis et moralitatis incapacem, alias constat: ita illum quoque instrui oportebat, ut constanter posset obedire facultatibus superioribus, neque in objecta sensibus grata ferretur, nisi convenienter rectae rationi: scilicet ut homo revera et perfecte justus, sanctus et valde bonus esset. *Gen. I. ult.*

(b) Hoc est, quod primi parentes in statu integritatis non cognoverunt, se esse nudos, neque erubuerunt: id est, nulla inordinata libidine appetitus sensitivi, (quantum praesente objecto, quod allicere poterat,) vel leviter tacti fuerunt. *Gen. II, 25.*

§. XII. Atque haec sapientia, justitia et sanctitas primorum hominum ita obtinet rationem imaginis divinae, ut ea *sola* atque unica (a) sit, a qua homo, *absolute* loquendo, imago Dei appellari possit.

(a) Magis certe, quam ipsa animae substantia spiritalis cum facultatibus essentialibus, in se praecise spectatis. Nam *sine sapientia* illa, mens hominis coeca, sapientissimae menti divinae, *sine sanctitate*, voluntas depravata et rebellionem appetitus sensitivi infecta, purissimae sanctissimaeque voluntati Dei *dissimilis* magis quam similis fuisset. Confer B. Mus. Ausführl. Erklärung, Q. 28. p. 215. et 221.

§. XIII. Fuit ergo etiam imago haec divina hominum *naturale*, seu homini ad actus suos connaturales recte exercendos per naturam (a) debitum: quo absente, natura non fuerit *pura*, sed b) *impura*.

(a) *Alias* equidem etiam naturale dici potest, quatenus cum natura coepit, naturae seu essentialibus hominis

facultatibus *inhaesit*, easque ornavit ac *perfectit*, et ei ipsa natura ad posteros per carnalem generationem *pagari* debuit. Non autem dicitur naturale quasi *constituerit* essentiam hominis, vel ex essentia *necessario secutum* fuerit: certum est, ablatum fuisse, permanens hominis essentia.

(b) Sane enim, *carere* hominem perfectionibus illis sine quibus non possunt intellectus, voluntas et appetitus sensitivus officio suo recte fungi; quidni *labem* quandam et impuritatem in homine importet? Quamvis enim *naturale* sit homini, quatenus corpore et anima constat, *habere appetitum sensitivum*, in objecta sua tendentem: quia tamen homo per naturam ordinatur ad vitam *εὐδαιμόνως, δικαίως καὶ σωφρόνως*, *pie juste ac temperanter* ducendam, tanquam ad actus sibi connaturales, et finis ultimi, ad quem ipse tendit; consequendi causa requisitos; sane et *hoc homini naturale* est, habere *appetitum sensitivum* superioribus facultatibus *morigerum* et exacte respondentem; quoad quaslibet vero facultates habere perfectiones tantas, quantaee necessariae sunt ad hoc, ut hominem, defectu quodam virium laborantem, *neceesse* sit aliquando impingere aut *peccare*: sed ut posset homo potius officio suo, sine labe aut enormitate recte et constanter fungi. Unde, absentibus talibus, dici non potest, naturalia hominis esse integra aut pura, quae potius corrupta atque adeo impura sunt.

§. XIV. Caeterum contulit Deus homini etiam ex parte *corporis* aliquam sui imaginem, quatenus non tantum (1) perfectiones animae per actus externos corporis se exseruerunt (a), sed praeterea (2) ipsa membra corporis organici analogiam quandam habent ad attributa (b) divina. (3) vultus ad coelum erectus divinae majestati speciem praebet (c): inprimis vero (4) corpus im mortale (d), seu quod perpetuo poterat durare et ab omni corruptione liberum manere, immortalitatis divinae similitudinem ex intentione Dei habuit.

(a) Atque ita imago divina, quae in anima formaliter est, participative competit corpori.

(b) Ita enim Scriptura per ἀνδρωποπάθειαν adscribit Deo oculos, aures, manus.

(c) Nam sicut per hoc a similitudine caeterorum animantium homo recedit; ita ad similitudinem DEI quolammodo accedit, et tanquam haeres vitae coelestis conspicitur.

(d) Nam quamvis tunc potentia moriendi remota, in corpus hominis, quippe materiale, utique caderet, necessitas tamen moriendi et potentia proxima abfuit; cum qualitates elementares, licet ex se contrariae; nihilominus accuratissima harmonia temperatae essent, ut passioni, quae ad interitum tenderet, locum non darent: itaque ita homo ex parte corporis potuerit non mori, per ipsam naturae bonitatem, sine speciali Dei, velut necessitatem moriendi avertentis, auxilio. Quod autem corpus hominis in statu integritatis hoc sensu immortale fuerit, patet praecipue ex Gen. II, 16. Rom. V. 12. cap. VI, 12. ubi origo mortis peccato adscribitur; adeoque in statu primo, ubi peccatum locum non habuit, mors quoque aut necessitas moriendi locum habuisse negatur. Dicitur autem, hominem primum ex parte corporis fuisse immortalem natura; non eo sensu, quo Deus natura immortalis est, cui per essentiam repugnat, esse mortalem, aut posse destrui: neque eo, quo angeli, per naturam immateriales, etiam natura immortales dicuntur; etsi a DEO annihilari possint. Sed quatenus ipsa natura corporis primi hominis, talis fuit condita, ut posset perpetuo vivere, neque obnoxia esset morti, serius ocius subeundae.

§. XV. Denique addidit Deus homini dominium (a) in creaturas inferiores (b), praesertim animantia bruta, quo itidem aliquam cum Deo, universi hujus domino, similitudinem (c) gessit.

(a) Vid. Gen. I, 26. et 28. cap. II, 16. Positum autem fuit dominium illud non solum in jure ac potestate animis in bestias et creaturas alias: verum etiam in vi potentia flectendi ea ad obsequium, sine difficultate et sine inferendi ab illis damni.

(b) In *astra* enim atque *angelos* domnium illud extendisse, non dicimus. Et loce cit. memorantur *piscis maris, volatilia coeli, bestiae, et universa terra, et omnia reptilia*, quod nobis satis esse potest.

(c) Et quidem, si imaginem Dei accipias *generaliter* negari non potest. *partem ejus* in hoc dominio fuisse positam, juxta ea, quae in nota (a) ad §. VII. ex B. Gerhardo et B. Wigando diximus. Si *speciali* sensu illam sumas, non pars, sed *consequens* quoddam, aut appendix imaginis divinae dici potest. Vid. *Gen. I, 27.* ubi DEUS hominibus, jam ad imaginem suam conditis, benedicens ait: *Dominamini piscibus maris et volatilibus coeli et universis animantibus terrae.*

§. XVI. Subjectum quod (a) imaginis divinae non solus Adam fuit, sed etiam Eva (b): praesertim quatenus illa in justitia originali posita fuit (c). Interim, quoad ea, quae non aequae ad consequendum finem utrique praefixum necessariae fuerunt; non omnimodam aequalitatem inter utrumque parentem asserimus (d).

(a) Sive suppositum, quod imaginem divinam *generis* denominatur.

(b) Vid. *Gen. I, 27.* et *cap. V, 1. 2.* ubi expresse dicitur, hominem, quem Deus ad sui imaginem condidit, non fuisse unius sexus masculini individuum, sed *marem atque foeminam*.

(c) Sane loca ad *Coloss. III, 10.* et ad *Ephes. IV, 24.* ubi mentio fit imaginis Dei κατ' ἑξοχήν sic dictae, ad quam homines renovari, seu quam recuperare debeant; non de *masculis* tantum, sed etiam de *foeminis* loquuntur: quemadmodum et *Gal. III, 28.* de his, qui sunt in Christo Jesu, per quem in illis restauratur imago divina, dicitur, quod in eis non sit ἄρσεν καὶ θῆλυ, *masculus vel foemina*: tanquam hoc statu differentes. Et res ipsae docet, foeminam ad actus sibi connaturales recte exercendos perfectionibus animae, seu justitia originali aequae indiguasse atque virum.

(d) Ratione *scientiae rerum naturalium* Eva Adamo cessasse videtur. Et alias communiter docetur, quod Sa-

anas *Evam*, tanquam *infirmiorem*, aggredi tentando caluerit: eoque refertur, quod dicitur *I. ad Tim. II, 14. Adamum non fuisse deceptum, sed Evam*. Sed neque *hominum* aequale utrisque concessum fuit: cum *vir* *tiam caput mulieris*, et haec illi subjecta esset. Adde *I. ad Cor. XI, 7*. Corpus tamen immortale, et quae alias ad essentiam hominis spectant, foemina non minus habuit, quam vir.

§. XVII. Subjectum quo (a) imaginis divinae, *specialiter* sic dictae, fuerunt facultates animae humanae, intellectus, voluntas et appetitus sensitivus (b).

(a) Sive partes illae hominis, secundum quas imaginem divinam gerebat.

(b) Vid. supra §. IX. X. XI.

§. XVIII. Finis imaginis divinae *specialiter* ac principaliter sic dictae, *proximus* erat hominum vita sancta (a) deoque placens; *remotior* aut consequens (b), beatitudo aeterna: *generaliter* acceptae imaginis divinae finis communis est sapientiae, potentiae et bonitatis divinae (c) gloria.

(a) Quemadmodum enim ipsa imago divina, hoc sensu accepta, importabat in homine vires ex parte intellectus, voluntatis et appetitus sensitivi, ad vivendum sancte juxta voluntatem DEI, has vires homini conferentis, intentio terminata fuerit ad talem hominis vitam, tanquam ad finem.

(b) Ad quem, tanquam bonum *ultimum*, homini perveniendum fuerat, intercedente vita illa sancta: quique sine impedimento *secuturus* fuisset, si homo hanc imaginem retinuisset et propagasset. Certe ad vitam aeternam condidit cum imagine sua.

(c) Nam quod de creatione in genere diximus Cap. II. §. XIII. id h. l. non minus, ac vel inprimis valet.

§. XIX. Definiri potest imago divina *specialiter* (a) accepta, quod sit complexus (b) plu-

riam perfectionum in intellectu et voluntate imo et appetitu sensitivo primorum (d) hominū a Deo (e) *trinuno*, et ex bonitate (f) ejus, prima creatione, ad perfectionum divinarum, imitationem, illis collatus, vitae sanctae ac beatitudinis eorum, denique gloriae divinae promvendae (h) causa.

(a) Seu *primario* aut *principaliter* sic dicta.

(b) Hunc enim in casu recto importat, juxta §. VI et seqq.

(c) Tanquam subjecto quo: juxta §. XVII. colla cum §§. IX. seqq.

(d) Qui sunt subjectum quod. vid. §. XVI.

(e) Tanquam causa efficiente. vid. §. I. not. (et §. II.

(f) Quae se habet per modum causae impulsivae juxta §. III.

(g) Velut causam exemplarem imaginis, (quae dicitur est homini) tanquam exemplari. vid. §. IV. et V.

(h) In quibus finis collatae imaginis divinae consistit juxta §. XVIII.

§. XX. Imago divina *generaliter* sic dici definiri potest, quod sit (a) complexus variarum perfectionum (b) animae et corporis humani, in et totius suppositi, primorum (c) parentum a Deo *trinuno*, ex sua bonitate, juxta similitudinem suorum perfectionum, in prima creatione collatu vitae sanctae ac beatae hominum, et gloriae divinae causa.

(a) Vid. §. IX.

(b) Substantialium et accidentalium, internarum externarum.

(c) Haec et caetera, quae de subjecto quod et quae de causis efficiente, impulsiva, exemplari atque finali agunt, cum illis, quae in definitione priori tradita sunt fere conveniunt.

CAPUT V. DE PROVIDENTIA DEI.

§. I. Bonitatis divinae post (a) creationem manifestissimum argumentum est (b) providentia divina.

(a) Unde et hic ratio ordinis patet.

(b) Nimirum causa impulsiva est bonitas divina: uti dicamus §. V.

§. II. Providentiae vox (a) a *providendo* derivata, alias *vi nativa* (b) videtur denotare futurorum, antequam fiant, cognitionem seu visionem; sed *ex usu loquendi* et *hoc quidem loco τὸ* providere idem est, quod *consulere* (c) *saluti* creaturarum. Et providentia divina denotat (d) non solum actum *intellectus*, quo Deus ea, quae rebus a se conditis in esse suo conservandis et ad fines suos deducendis conducunt, disponere et conferre solet; verum etiam actum *voluntatis*, quo juxta scientiam illam suam vult et statuit creaturas conservare et gubernare.

(a) Cui, in libro apocrypho Sapientiae, respondet vox *propheta*, quae in canonicis non aequè de Deo legitur. Ex *Isaëo* respondet vox *videndi*: uti *Gen. XXII, 8.* *יהוה יראה* *Deus videbit*, id est, providebit. Confer *I Sam. XVI, 1.*

(b) Propositionem *pro* enim, sicut alias non raro, ita in compositione cum verbo *videndi*, idem significare, quod *prae*, vel *ante*, pridem constat. Sic *Cicero* pro *Caesare*: *providere futurum*; et *Caesar*: *Providere et praesentire*. Conf. *Auct. L. II. ad Herenn.* qui, *providentia*, ait, est, *per quam futurum aliquid videtur, antequam sit.*

(c) Non enim, qui quovis modo futura videt, *providens* dicitur: sed qui, habita ratione status praesentis et

futurorum, qui eventuri praevidentur, casuum, consilii indigentiae aut rebus suis vel aliorum. Quando autem providentiam divinam spectamus, vox ea respectum habet ad res alias a Deo distinctas et creatas, quarum cura Deus gerat, utilitatem promoveat.

(d) Variant equidem hic sententiae; quatenus *alii* non tam actus immanentes mentis et voluntatis divinae quam ipsos actus externos conservandi et gubernandi nomine providentiae significari contendunt. *Alii* actum quidem immanentem eo nomine denotari docent: credunt autem ad intellectum formaliter, ad voluntatem consuequenter pertinere: *alii* vice versa. Quam tamen contrariam omnem non tam de re ipsa, quam de *vocibus* esse, facile cognoscitur. Omnes enim concedunt, ad providentiam in sua latitudine spectatam pertinere tum *πρόγνωσιν*, seu actum intellectus, quo Deus praecognoscit quid creaturis sit conducibile; tum *πρόθεσιν*, seu actum voluntatis, quo, quae conducibilia praevидit, ordinare et disponere vult; tum denique *διοίκησιν*, seu ipsam creaturarum conservationem et gubernationem. Interim, si a *vim vocum* spectemus, videtur providentia non tam actus *externos*, velut executivae potentiae, quam ipsam *curationem* creaturarum in Deo, adeoque actus *intellectus* et *voluntatis* denotare: unde actus illi externi proficiantur. Internorum illorum actuum autem utique hic *ordo* est, ut actus intellectus antecedit; succedat actus voluntatis, se propositum conferendi, juxta intellectus dictamen, quae creaturis prosunt: etsi non tam consequatur providentiam ipsam, quam una cum actu intellectus praevio eum *intrinsece* constituat. Si vero *usum loquendi* spectes, fitendum est, *actibus conservationis et gubernationis*, qui sunt effectus, signa et characteres providentiae, ipsam providentiae nomen haud raro *per metonymiam* alias receptam adscribi solere.

§. III. Dari providentiam divinam, praeterea quam quod ex lumine naturae constat (a), e Scriptura clarissimum est (b).

(a) Scilicet, admissa *Dei existentia*, et *creaturarum* a Deo sapiente, potente ac bono, *dependentia*, nega providentia non potest.

(b) Non solum enim tota *Scriptura* hominibus ad ipsorum salutem a provida DEI manu communicata, effectus atque *index* est providentiae; sed inprimis *Ps. CIV.* integer, *Matth. VI, 20. et seqq.* illam declarant. Conf. *Jobi cap. XXXVIII. XXXIX. XL. Act. XVII, 25 seqq.* Nec male auctor libri *Sapientiae cap. XIV, 3.* Tua, ait ad Deum, *Pater, providentia (πρόνοια) cuncta gubernat. (διαυβερνᾷ.)*

§. IV. Causa efficiens (a) providentiae tota SS. Trinitas est (b).

(a) Puta *virtualiter* causans. Quamvis, si providentiae vocem pro ipsis actibus *externis* accipias, causa *forvaliter* efficiens revera admittenda sit.

(b) Sicut aliorum actuum immanentium, et operum eternorum omnium. Vide autem speciatim de *Patre*, inquam creaturis providente, *Matth. VI, 26. et 32.* ubi *Pater noster coelestis volatiliū atque hominum curam gerere dicitur. De Filio ad Ebr. I, 3.* docetur, quod *ortet omnia.* De Patre et Filio valet illud, quod Christus ait *Joh. V, 17. Pater meus operatur hucusque, et ego operor. De Spiritu s. I. ad Cor. XII, 11.* dicitur, quod *distribuat dona spiritualia, ad conservationem et gubernationem ecclesiae.*

§. V. Causa impulsiva (a) ejus est bonitas Dei (b).

(a) Seu ratio movendi, eaque interna.

(b) Vid. *Luc. XI, 13.* ubi Christus ex eo, quod in *humanis patres* filiis suis prospiciunt, impulsu amore illo, quo prolem suam prosequuntur, concludit; multo *magis Patrem coelestem* pro sua bonitate summa et *quālibet* rebus nostris prospicere. Et David *Ps. CXXXVI.* in operibus providentiae divinae celebrandis occupatus, *semper* interserit: *Quoniam bonus (est Dominus) in saeculum misericordia ejus.*

§. VI. Objectum providentiae divinae (a) *est* creaturae (b) omnes et singulae (c), cum *animatae* (d), tum animatae, et ex his vegeta-

biles (e), animantia bruta (f), praesertim v homines (g), et maxime omnium (h) fideles.

(a) Sive id, cui Deus prospicit, cujus curam g commoda promovet etc.

(b) Non Deus ipse: neque enim sui conservand gubernandi curam gerit, sed dependentiam a se.

(c) Sic ad *Ebr. I, 3.* dicitur Filius Dei portare *nia*, tanquam per ipsum creta: et *Col. I, 17.* *omnia* ipsum consistere, docetur. Et fatendum est, nihil t minutum aut exile in tota rerum universitate occurr ad quod sese providentia divina non extendat.

(d) Huc pertinet, quod *Jobus cap. XXVIII,* Deum *ventis pondus facere, in mensura appendere; p viis legem ponere, et viam procellis sonantibus p nunciat.*

(e) V. q. quod *herbas, frumentum, oleum, vinum* *terris produci* a Deo, memorat David, *Ps. CIV, 14. 15.*

(f) V. g. quod *jumentis et pullis corvorum escu dare* dicitur, *Psal. CXLVII, 9.* *pascere volatilia co* *Matth. VI, 26.* *singulorum passerum curam gere* *Matth. X, 29.* *Luc. XII, 6.*

(g) Sic de toto genere humano, tanquam *proge* *Dei*, Paulus in concione Attica, *Act. XVII, 28.* *in D vivimus, movemur et sumus.*

(h) Super hos enim *oculus* Jehovae inprimis intus esse dicitur, *Ps. XXXIII, 19.* Et spectari deb non solum fideles *singuli*, sed et *coetus* eorum, qui catur *ecclesia; populus et peculium Dei.* *Eph. V, 2.*

§. VII. Speciatim circa homines ita occ patur providentia, ut ad eorum vitae *ortum* (a) *progressum* (b) et *finem* (c), itemque *actiones* om nes (d) sese extendat.

(a) Ita *Jobus cap. X, 8.* et *seqq.* Deum alloquen *Manus tuae*, inquit, *לְעֵצְבִי* summa diligentia, cura velut anxietate, *elaboraverunt me, et fecerunt me acc* *rate totum in circuitu; sicut lutum fecisti me.* Et *Da* *Psal. LXXI, 6.* ad Deum dicit: *Tibi innixus sum* *utero: ex visceribus matris meae tu eductor meus.*

(b) V. g. quoad *alimenta* et *amictum* caeteraque necessaria hujus vitae suppeditanda; *Matth. VI, 25. seqq.* quoad arcenda *pericula*, in *negotiis* quibusvis occurrentia; *Ps. XCI, 1 seqq.* Conf. *Deut. XXX, 20. Jobi X, 12.*

(c) Seu quoad *determinatum* tempus aut *numerum* *horarum* ac *mensium* hujus vitae, *Jobi XIV, 5.* De quibus infra §. XVI. plura dicentur.

(d) Cum *cogitationes* arcanas; tum *sermones*, tum *actiones aeternas*, et conversationem cum aliis, *Psal. CXXXIX, 1. et seqq.*

§. VIII. Actus, ad quos, circa creaturas, exercendos (a) terminatur providentia, sunt *conservatio*, seu sustentatio singularum creaturarum (b) in existendo, et *gubernatio*, quae *partim* universalem cum causis secundis concursum (c), *partim* specialem quandam, neque unius generis operationem, et agentium creatorum directionem (d) importat.

(a) Vid. h. l. §. II. et notas.

(b) Quam alias *creationis continuationem* vocant. Importat enim influxum indesinentem rebus creatis pro suo cujusque natura conveniente ac necessarium, ut in esse suo ac vi operandi persistere possit. Atque huc pertinent illae phrases, *φέρων τὰ πάντα*, portans aut gestans, ne collabantur, intereant, aut in nihilum redigantur. *Ebr. I, 3.* et *πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν*, *Col. I, 17.* Non solum, aut Theophylactus, haec ipsa creavit, sed eadem haec continet, et ita, ut, si ab ejus providentia haec abducantur, pereant protinus, necesse sit.

(c) Sic *Actor. XVII, 25. 26.* Deus omnibus vitam et habitum per omnia dare, atque ex uno sanguine, (concurrente cum generantibus quibusque) genus hominum fecisse legitur.

(d) Ita v. g. causae secundae, in actu per naturam suam constitutae, ad agendum divinitus applicantur: vid. *I. Reg. XVIII, 44.* de accelerata pluvia. Aliquando Deus causis secundis virtutem agendi vel plane *super-naturalem* confert, vel naturalem amissam aut debilitatam restituit et confirmat, aut auget. Vid. *Judic. XVI,*

28. 29. de robore Simsonis restaurato auctoque: *G. XVII, 16. 17. et 19.* de potentia generandi Abraham contenario, et Sarae nonagenariae, atque alias steri collata. Denique nonnumquam causas secundas per naturam in actu constituendas, *impedit* Deus, quo min effectus sequatur: prout *Deut. XXVIII, 23.* minatur, et pluviam subtracturum populo inobedienti. *Talibus enim operibus Deus manifestum facit, se non esse alligatum ad causas físicas, et ordinem, libere a se institutum.* ait B. Gerh. Isag. LL. Disp. XVI. C. V. de Prov. §. 12 pag. 654.

§. IX. Habet autem providentia divina etiam ex parte actuum (a), ad quos terminatur, suos gradus (b), et prae caeteris creaturis respicit homines (c); in genere humano autem praecipue fideles (d).

(a) Nam de differentia ex parte objecti jam aliquod dictum est §. VI. quamvis haec in illa fundetur.

(b) Ita ut res alias conservet Deus et gubernet propter alias, quibus conservandis et gubernandis illarum conservatio aut gubernatio serviat. Unde huc pertinet divisio providentiae divinae in *universalem et particularem*, seu *generalem et specialem*, quibus quidam addunt *specialissimam* aut *singularem*: quam tamen Gerhardus l. c. ad specialem providentiam reduci posse statuit.

(c) Quemadmodum enim Deus creaturas alias primum creavit; ita creatas conservare et dirigere constituit: aliquas ad humanae vitae indigentiam explendam quasdam ad commoditatem majorem, aut adminicula rerum gerendarum; denique ut exempla et incentiva officiorum Deo praestandorum: quod ex ipsis *Psalms CIV et CXXXVI.* sed et *Act. XVII, 25. 26. 27.* manifestum est.

(d) Prout *diligentibus Deum omnia adjumento esse in bonum, πάντα συνεργεῖν εἰς ἀγαθόν*, dicitur *Rom VIII, 28.* Et de ecclesia novimus, vi providentiae divinae ita constitutum esse, ut ne quidem *portae inferorum* praevalere possint *adversus eam*, *Matth. XVI, 18.*

§. X. Quod ad *ortum* hominis attinet, videar Deus non *generali* solum influxu, sed *speciali* tiam (a), concurrere ad producendum hominem.

(a) Prout B. *Gerhardus* de Prov. cap. VIII. §. 71. 67. scribit: *vitae humanae ingressum peculiariter divina providentia regi*. Eaque ratione recte statuitur, quod Deus non tantum causae universalis, sed et *particularis* rationem habeat, et causarum secundarum defectum suppleat, vel saltem eas in agendo dirigat et gubernet. Quod quidem *aliqui* sic exponunt, ut *partim*, perceptata membrorum corporis varietate, et nexu ac structura mirabili, causam efficientem particularem cum conditione agentem requiri; adeoque aliam quandam, quae in semine est, (*δύναμις πλαστική* vulgo vocata) ac sublimiorem virtutem, quae non nisi ipsius Dei esse cogitari possit, speciali influxu concurrere statuant: *partim* tiam, considerata animae immaterialitate, quodque illa deo independentem a subjecto, sive ex nihilo producenda sit: talis autem productio virtutem agendi infinitam potest. adeoque solius Dei propria sit; colligant inde, deum ad productionem animae humanae specialem ac determinatum influxum praebere. *Alii* vero, etsi corpus ariter atque animam humanam ab ipsis parentibus, tantum causis secundis, cum concursu Dei, tanquam causae universalis, produci credant; tamen, quod in productione et nativitate hominis varios casus, et arcenda pericula, a singularia multa peculiaris curae ac favori divini documenta, aestimant; praeter universalem, etiam specialem aut particularem concursum DEO tribuunt: neque referunt locum *Jobi* cap. X, 8. 9. 10. 11.

§. XI. Inter *actiones* hominis, ad quas Deus concurrat, distinguendae sunt (a), *bonae* a *malis*; et in genere bonarum, quae *civiliter* bonae (b) sunt, ab his, quae *spiritualiter* (c) sunt bonae.

(a) Quamvis enim circa utrasque versetur; *modus* tamen versandi alius atque alius est; ut mox patebit.

(b) Vocantur *alias naturales*, quatenus viribus *naturalibus* ab homine peragi possunt.

(c) Dicuntur alio nomine *supernaturales*, quia viri hominis naturales excedunt, nec per eas fieri possunt sed sublimioribus viribus indigent, a Deo conferendis.

§. XII. Actiones *civiliter* bonas respicit divina providentia, non solum quoad impertiendum concursum *generalem*; verum etiam in respectu ad eas *praecipiendas* (a), *adjuvandas* (b) et *approbandas* (c). Ad *spiritualiter* bonas actiones eadem ratio se habet, sed ut praeterea etiam Deum ipse ad eas *peculiari* influxu concurrat (d).

(a) Prout *opus legis scriptum est in cordibus hominum*, unde *gentes natura faciunt, quae sunt legis*, Rom II, 15.

(b) V. g. animum addendo, aut motus heroicos excitando: prout regem Cyrum *vocassee* dicitur Deus, *ejusque dexteram apprehendisse*, Es. XLV, 1. 3.

(c) Quo speciatim pertinet, quod etiam *remuneratae* tales actiones: prout exemplo obstetricum Aegyptiacarum patet, quibus Deus *benefecisse et domos aedificasse* dicitur, postquam puerperis Israeliticis earumque foetibus auxilio fuerunt *Exod. I, 20. 21.*

(d) Cum alias *ex nobis, tanquam ex nobis, non si mus idonei, aliquid ejusmodi cogitare, nedum facere* II. Cor. III, 5.

§. XIII. Ad *malas* actiones ita terminatum divina providentia, ut illis quidem, cum fiunt concursus *generalis* impertiatur (a): caeterum actiones multae, quae alias futurae erant, *impediuntur* (b); illae vero, quae fieri permittuntur, ita tamen *dirigantur*, ut ad bonum finem (c) tendant.

(a) Sic enim in ipso movemur, quicquid agamus *Act. XVII, 24.* Sed ita simul constat, spectari hactenus actiones malas tantum, ut *actiones; non autem, quatenus tales in sua specie, atque adeo malae sunt.*

(b) Sic adulterium *Abimelechi* cum Sara perficiendum, impedivit Deus, *Gen. XX, 6.* Similiter persecutio

bani, Jacobo intentatam, *Gen. XXXI, 24. 29. Et XIII, 10.* dicitur, *Jehovam irritum facere conentium, irritas facere cogitationes populi.*

Sic Deus, permittens (1) peccata eorum, qui praeellere videntur; ipsos peccantes infirmitatis ad se sibi nimis placeant, aliosque contemnant: quo lapsus Petri, *Luc. XXII, 32.* Aliquando (2) exim damnis alios emendare, et excussa securitate reddere intendit. *Luc. XVII, 32.* Quando ab impiis affligi permittit, afflictorum humilipatientiam exercet; exemplo *Jobi cap. I.* Conf. *ap. V, 10. 11.* Nonnunquam (4) afflictionem pio-occasionem melioris fortunae convertit, et vel ligentes illorum opera juvari et emendari cupit: exemplo testatur Josephus *Gen. L. 20.*

XIV. *Neutrubi* tamen, seu in bonis actione seu malis, Dei providentia libertatem vo- humanae tollit.

eralis enim concursus non determinat causas seu necessitatem agendi imponit. Similiter etiam: e, seu non impedire actionem, et permissam ad inem dirigere, non est agentem determinare ad idum. Quod autem actiones spirituales ita fiant e a Deo, ut tamen possit homo Deo repugnare, quo minus fiant; diserte legimus a Christo m, et exemplo Israelitarum ostensum, *Matth. 37.* Dicitur enim: *Ego volui vos congregare,* non tantum id fieri optavi; sed, quod in me tuli, ut acciperetis fidem, per quam mihi junge-; salvaremini, (id enim contextus, et vis similitudinalina petita, indicat) *sed vos nolulistis congregare effecistis, ne congregaremini.* Confer. *Act.*

Plura dicemus in L. de conversione.

XV. *Terminum vitae* humanae respicit providentia, non solum, quatenus de lege i (a) suum cuique temperamentum con- quibus vi ille ad certum vivendi spatium aerali Dei concursu potest pertingere (b);

verum etiam quatenus hominibus quibusdam *p*rogatur vita ultra eum terminum (c), ad quod illi viribus naturae erant perventuri: alias *vi* finis citius imminet (d), quam secundum naturae cursum oportebat.

(a) Nempe *post lapsum*; cum alias homo in *st*atua primaevo immortalis fuerit; ut vidimus Cap. praef. §. XIV.

(b) Dicitur alias terminus vitae *naturalis*, de quo *Aegid. Hunnius* Qu. et Respp. de Provid. T. I. Op. 1. 714. scribit: *Ad vitae humanae metam Deus hominē q̄s ἐν τῷ πολὺ natura mediante perducit. Quando enim deficiū humidum radicale, una cum calido natū quando turbatur x̄p̄āis humani corporis, ejusque vi prosternuntur, fit, ut homo emoriatur. Deus autē concurrat ad constituendum hunc terminum, non tantū praescientiae suae ratione, sed quia ipse sustentat regit naturam et causas secundas. Atque sic, mediā tibus hisce, Deus, tanquam causa prima, illum, de q̄ dicimus, terminum praefigit. Atque huc referri sol quod dicitur Ps. XC, 10. Dies annorum nostrorum is (seu quibus vivimus) septuaginta anni (sunt:) et in fortitudinibus (si polleat virtus naturae juxta K̄schium; vel juxta alios, si numerus annorum invaleasca octoginta anni sunt.*

(c) Exemplum manifestum praebet historia *Hiskia II. Reg. XX, 1 seqq.* Atque hoc sensu quidam terminum fatalitatis *physicae* dicunt *dilatabilem*.

(d) Sic *viri sanguinari et dolosi* dies suos *ne dimidium* quidem *producturi* leguntur, *Psal. LV, 1* Et *Ps. CII, 25*. David orat Deum suum, *ne succidat ipsum in dimidio dierum* suorum. Et hoc est, quod terminum naturalem dicunt esse *abbreviabilem*.

§. XVI. *Mutat* autem divina providentia terminum vitae humanae naturalem (a), cum *c*irca *p*ios homines (b), tum circa *i*mpios (c).

(a) Unde oritur terminus vitae *praeternaturalis* quem *hyperphysicum* quidam vocant. Vid. B. G. Isag. L. de Provid. cap. VI. Disp. XVI. §. 23. p. 66

(b) Vocatur terminus *gratiae*.

(c) Dicitur terminus *irae* l. c.

§. XVII. *Piis* Deus vitam *prolongat*, *vel* in praemium obedientiae ipsorum (a), *vel* propter utilitatem publicam (b). *Iisdem* vitam *abbreviat*, *partim* ne per aliorum prava exempla corrumpantur (c), *partim* ne videant calamitates eventuras, atque angantur (d).

(a) Huc pertinet promissio quarti praecepti, *Exod. XX, 12*. Confer. *Prov. III, 1*. ubi *longitudo annosaeque viae* promittitur *custodientibus praecepta Dei*. Et cap. IV, 10. *multiplicatio annorum vitae, percipientibus sermones Dei*.

(b) Quod *Paulo* contigisse colligitur ex *II. Corinth. I, 8* seqq. quippe quod se ex praesentissimo mortis periculo ereptum dicit *subsidiaria opera: per precationem pro se praestitam* ab his, qui ministerio suo utebantur. Contigit autem et *Epaphrodito*, *Philipp. II, 27. 30*. quem *mori revera proximum*, ecclesiae bono, ac suo solatio, sanatum dicit apostolus.

(c) Sic docet auctor libri *Sapientiae* cap. IV, 10. 11.

(d) Testatur hoc exemplum *Josiae*, *II. Chron. XXXIV, 28*. Confer. *Isaiae XXVI, 20*. cap. LVII, 1.

§. XVIII. *Impiis* Deus justo judicio citius *abrumpt* vitam, quando *vel* ipse morbum letalem aut mortem illis infligit (a), *vel* infligere jubet (b) mortem, *vel* patitur, ut ipsi sibi, per intemperantiam (c), seu crimina alia (d) morbos aut mortem violentam contrahant.

(a) V. g. quando *pestis* immittitur, aut, ut Scriptura sequitur, quando *Deus* homines *percutit*, ut *moriantur*. inf. *comminationem divinam*, *Deut. XXVIII, 21. 22*. et exempla *Geris* et *Onanis*, *Genes. XXXVIII, 7 et 10*. *Isaiah, I. Sam. XV, 38*. et *Chaniae* Pseudoprophetae, *Jer. XXVIII, 14. 15*.

(b) V. g. *Homicidis*, *Gen. IX, 6*. *Exod. XX, 12*. et seqq. *Magis* et *Sodomitis*, *idololatriis*, et incestuosis, *Isaiah XXII, 18* seqq. *Levit. XVIII. et XX*.

(c) Vid. exemplum *Benhadadi*, II. Reg. VIII, quamquam experientia quotidiana his abundat. Conf. *Hunn.* l. c. p. 715.

(d) Huc referuntur fata *Absolomi*, II. Sam. XV 14. *Ahitophelis*, cap. XVII, 23. Atque hunc, q postremum diximus, vitae terminum, non tam pos constituisse Deus, et media, quibus attingatur, ipse c nasse, quam non impedire aut *permittere* dicitur.

§. XIX. Atque ita etiam constat, non absolute necessarium (a), ut quisque hominum tempore ac genere mortis, quo moritur, riaratur (b).

(a) Seu non esse a Deo, citra et ante omnem re ctum ad causas aut circumstantias, extra Deum i niendas, absolute et immutabiliter decretum. Alias e irritae forent *preces* et vota piorum, *promissiones comminationes* divinae. Conf. B. *Hunn.* l. c. p. 713. B. *Gerhard.* in Disp. Isag. l. c. p. 667. scribit: *Totus hyperphysicus seu divinus semper est hypothesis includens conditionem pietatis, vel impietatis, vel temtus mediorum.*

(b) Interim rationem, quam divina providentia spicit circa terminum vitae *singulorum* hominum, cuius investigare nobis non licet: juxta illud *Joh. 2* 22. ubi Christus ad Petrum, de termino vitae *Johannis* sollicitum, ait: *Si eum velim manere, donec veniam, ad te?* Et quemadmodum in aliis, ita in his, quae terminum vitae hominum attinent, saepe ἀνεξετάσιμα, scrutabilia sunt judicia divina, *Rom. XI, 33.*

§. XX. Finis providentiae divinae primus est utilitas hominum, inprimis piorum ultimus sapientiae, potentiae, et praecipue beatitudinis divinae gloria (b).

(a) Sic. *Ps. XXXIII, 19.* dicitur, *oculum Jehu* intentum esse *super timentes eum et sperantes in misericordia ejus: ut eruat a morte animus eorum, et faciat eos in fame.* Et *Rom. VIII, 28.* *Diligens Deum omnia simul adiumento sunt (συνεργεῖ) in bonum.*

Conf. quae diximus de gradibus providentiae §. IX. Hic autem simul observandum est, sermonem esse de piorum hominum utilitate non praecise temporali, sed maxime spirituali: ad quam promovendam Deus per varios casus et multa rerum discrimina inprimis tendit.

(b) Videantur *Ps. CIV.* et *CXXXVI.* integri. Atque hunc finem Deus semper obtinet, si maxime homines nonnunquam sua culpa efficiant, quo minus ad ipsos redundet utilitas, quam Deus intendit.

§. XXI. Definiri potest providentia divina, quod sit voluntatis divinae, scientia Dei practica (a) directae, benignum (b) propositum, de creaturis (c) omnibus, praecipue hominibus, et in hominum coetu fidelibus, conservandis et (d) gubernandis, ad (e) ipsorum hominum utilitatem, et divinae sapientiae, potentiae ac bonitatis gloriam.

(a) Ita enim monuimus, providentiam in casu recto esse actum intellectus pariter et voluntatis divinae §. II. not. (d).

(b) Quo nomine causam impulsivam indigitamus: de qua diximus §. V. Causa efficiens autem in ipsis vocibus voluntatis divinae et scientiae DEI involvitur: conf. §. IV.

(c) Objectum providentiae constituentibus. vid. §. VI.

(d) Qui sunt actus, ad quos providentia divina terminatur. vid. §. VIII.

(e) Haec ad finem pertinent, de quo vid. §. XX.

CAPUT VI.

DE BEATITUDINE AETERNA.

§. I. Cum constet, Deum esse summum bonum nostrum et finem theologiae objectivum (a); deperro de operatione, qua Deo velut summo

bono plene ac perfecte (b) potimur et tanquam fine ultimo (c) formali, ex Scrip dispiciendum est.

(a) Vide supra Proleg. cap. I. §. IV. et §

(b) Scilicet beatitudo nostra consistit in o vitali perfectissima, quae suam perfectionem ha tim ex objecti; partim ex modi, quo obiectur perfectione.

(c) Quo obtento, appetitus noster plane sat

(d) Etsi enim homo in statu praesenti, du nis naturae, cognoscere possit, post hanc vitam esse aliam, in eaque bonis bene futurum, Deo remunerante: beatitudinem quoque animarum tione constitutam: distinctiorem tamen beatitud et cognitionis Dei clarae notitiam, ductu luminis consequi non potest: sed ex revelatione divini debet. Confer. B. Mus. Introd. cap. II. §. IX. p. 38. 39.

§. II. Potitur autem homo Deo, t summo bono, per hoc, quod intellectui ej intime praesens redditur per actum cog perfectissimum, circa Deum occupatum vulgo visio (a) beatifica vocatur.

(a) Seu cognitio Dei clara et intuitiva. Q dicitur, locutione metaphorica, quod ea tam dis clare Deum cognituri simus, quam distincte et gnoscimus rem, quam oculis videmus: beatifica quod sit formalis ratio, qua constituimur bea pertinet, quod Matth. V, 8. dicitur: Beati muni quoniam Deum videbunt. De quibus verbis B. dus Comment. p. 259. Plerique, ait, accipiunt d beatifica in vita aeterna. Et addit: Videbun i. e. habitabunt cum Deo in vita aeterna et eum agnoscent. Confer etiam loca I. Cor. X I. Joh. III, 2. Ebr. XII, 14. Et sane Matt manifeste indicatur visio DEI intellectualis seu sp respondens munditiei cordis spirituali. Atque i

tur locus *Ebr. XII, 14*. Quod autem *I. Corinth. 2*, dicitur, nos ea, quae nunc cernimus per speciem in aenigmate, aliquando (abolita imperfectione vitae) a facie ad faciem visuros esse; etiam *B. nus* in analysi seu explicatione exponit de cognitione, qua Deum intime et perfecte cognoscere enim hebraismum in phrasi a facie ad faciem Deum faciem non habere. Et haec, quae per similia docuit Paulus, jam clarius proferre, et summam totius negotii, (quando ait:) Nunc ex agnosco, tunc autem cognoscam, sicut et cognitus conf. paraphrasin hujus partis: et Quaest. II. ac 1 Aphoris. 8. Et res ipsa loquitur, exhiberi inus visionis intellectualis membra opposita proprius vitae, et vitae alterius. Quod denique *I. Joh.* dicitur: *Carissimi, nunc filii Dei sumus, et apparuit, quid futuri sumus: scimus autem, i apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus, sicuti est: id de cognitione Dei* (cujus filii suque perfecta, quanta in creaturam cadere potius in futuro seculo sit expectanda, pridem exposuimus in Comment. Confer de his aliisque locis *Chytraei Lib. de morte et vita aet. P. I.* seqq.

III. Ad hanc vero operationem intellectus intelligendam, comparatio instituenda est per cognitionem, quam de Deo in hac vita visus, et qualis post hanc vitam expectanda semper in hac vita non nisi per species inuisibiles a rebus creatis desumtas, et ex verbo (b), conceptus inadaequatos (c) de Deo habere possumus: Post hanc vitam Deum, et de Deo formaliter sunt (d) omnia, actu simulo, absque specie intelligibili (e), sumus etiam.

Prout Scriptura ipsa nobis praeit *I. ad Cor. XIII, 12*, quae νῦν καὶ τότε nunc et tunc quoad visionem Dei ac rerum divinarum nobis contingant. *1. Cor. I. Ep. III, 2.* scribit: οὐκ ὡς ἐφανερώθη,

ὅταν δὲ φανερωθῇ, nondum nunc apparuit: quando apparuerit etc.

(b) Quae *abstractiva* cognitio communiter dicitur. Et describitur alias, quod sit cognitio *vel* objecti *non existentis*, (quae quidem ratio huc non quadrat Deus semper ac necessario existat;) *vel* objecti *existentis* quidem, verum non per speciem propriam, neque *mediate*, et per ipsam suam substantiam cum interiectis conjuncti. Conf. B. P. Musaei Libell. de aet. §. XIX. p. 8. 9.

(c) Prout supra cap. I. §. VI. not. (b) diximus in hac vita *essentiae divinae quidditativam*, *pro*, et *adaequatam rationem cognitam et perspectam* habere.

(d) Nempe *essentiam*, *personas* et *attributa* i. *Decreta* autem Dei libera, (quae licet ex parte quod in casu recto important, sint intra Deum, tamen actus voluntatis divinae, tamen quoad id, quod in quo connotant, involvunt aliquid extra Deum, et *generis*: scilicet quatenus terminantur ad res extra in tempore futuras;) et *similiter perfectiones et ac creaturarum*, vi cognitionis illius, non aequae *est* beati. Quo pertinet, quod *Matth. XXIV, 36. et XIII, 32. angeli*, etsi beati, *diem extremi judicii* rare dicuntur. Et de Abrahamo atque Israël, et *etis*, ac Deum clare videntibus, *Isaias cap. LXI* ait: *Nescit nos, ignorat nos*. Interim non negatur, i. posse ex *peculiari* Dei *manifestatione* quaedam *scire*, quae ex vi visionis Dei beatificae non norunt dicemus in §. VI. et notis.

(e) Unde vulgo *intuitiva* cognitio appellatur; i. scribi solet, quod sit non tantum objecti actu *existens* sed quod praeterea intellectui, *sive* per speciem *propriam*, *sive immediate* per ipsam sui substantiam *junctum* et praesens est, cognitio. Atque hoc quoque loco posterior ratio locum habet. Scriptura *I. Cor. vocat visionem de facie ad faciem*, et *I. Joh. I. visionem Dei, sicuti est*. Alias notus est terminus *prehensivae* cognitionis, a qua etiam beati *comprehenduntur*: juxta *I. Cor. IX, 24. Phil. III, 11. 13* cuncti enim, in *oppositione* ad *currentes* in stadio, *prehendere trabem*, quod *formaliter* sit per ipsam Dei visionem. Non tamen id ita intelligi debet,

intellectus hominum beatorum eodem modo Deum sit comprehensus, quo Deus ipse se comprehendit; *sed tantum, quod nihil eorum, quae in Deo formaliter sunt, atque intellectum glorificatum.* Conf. August. Epist. XLII. c. IX. Certe cognitio illa τέλειος, perfecta est, ei, quae sit. *ἐκ μέρους, ex parte, contradistincta.*

§. IV. Ita ad hanc Dei cognitionem sive visionem beatificam necesse est concurrere prae-ter intellectum hominis (a) etiam lumen gloriae (b), atque ipsam essentiam et personas divinas (c) cum suis perfectionibus.

(a) Nempe quia visio illa est actus vitalis, ad intellectum formaliter pertinens.

(b) Nam alias intellectus noster non est proportionatus et habilis ad Deum perfecte cognoscendum: quippe quod cognitio nostra naturalis omnis a sensibus quodammodo dependet. Itaque alio opus habet principio. Est aut lumen gloriae quoad rem habitus quidam spiritualis, intellectui supernaturaliter infusus, eumque ultra vires suas naturales, ad Deum in se clare cognoscendum elevans, et loco speciei impressae ad actum cognitionis intuitivae eliciendum determinans. Ac dicitur lumen, quod intellectui, velut oculo mentis, idem praestat, quod lumen proprie dictum, v. g. solis, illuminando aërem et collustrando colores, oculo corporis praestat, facitque, ut oculus receptas inde species videre et cognoscere possit. Gloriae lumen appellatur ideo, quod in statu gloriae, sive vitae futurae, juxta I. Cor. XV, 40. intellectui nostro ad Deum, qui gloria nostra est, intuendum, nobis obtingit, et gloriosos nos facit: sicut Moyses ex aspectu Dei radios concepit, Exod. XXXIV, 29.

(c) Nempe quatenus cognitio illa non qualiscunque objecti, sed Dei, et quidem clara cognitio est. Conf. R. Mus. I. c. §. 32. p. 17. 18.

§. V. Eadem haec visio beatifica non est actus liber (a), sed necessarius, cum quoad exercitium, tum quoad speciem actus (b), adeoque ab hominibus beati nunquam cessabunt, nec cessare poterunt (c).

(a) Alias enim actus *fidei* quidem a lumine *gratiae* pendentes, *libere* eliciuntur, ut possint etiam non *eliciti*; et intellectus, in officio suo negligens, alium de objectis spiritualibus conceptum sibi formare. Verum hic alia ratio est.

(b) *Intellectus* enim, cum non sit potentia libera, sed necessaria; positus omnibus ad hoc agendum requisitis (de quibus vid. §. IV.) non potest hoc non agere. *Voluntas* autem intellectum ab exercitio actus illius *avertere* nequit: quia nec luminis gloriae influxum, nec esse *essentiae* divinae cum intellectu conjunctionem tollere aut impedire potest. Sed nec vult voluntas avertere intellectum a contemplatione ejus objecti, quod bonum summum est, et ab intellectu sibi perfecte repraesentatum.

(c) Quod enim de sanctis angelis dicitur *Matth. XVIII, 10.* quod semper *διὰ παντός videant faciem Patris, qui in coelis est*: id etiam de hominibus beatis valebit.

§. VI. Quamvis vero *visio* beatifica unice circa Deum, et quae formaliter in eo sunt, contemplanda occupetur (a); tamen intellectui beatorum, in isto statu, *aliarum* etiam rerum *cognitio* competet, ita ut *suam* quisque conditionem seu felicitatem, itemque *socios* beatitudinis (b), per species quidem proprias, sive infusas, sive acquisitas (c), perfecte et clare sit cogniturus (d).

(a) Est enim *visio Dei*, non objectorum aliorum.

(b) Vid. *Matth. XVII, 1. et 3.* ubi apostoli, gustum tantum vitae aeternae habentes, Moysen et Eliam agnoverunt. Conf. B. *Dav. Chytraei* Lib. de Morte et V. Aa. P. I. p. 65 seqq. B. *Ae. Hun.* Tom. I. disp. Marp. Disp. XLIII. p. 543. B. *Hutter.* Comp. L. XXXIV. Qu. 5. B. *Gerh. T. VIII.* L. ult. §. 147. p. 1002.

(c) Nempe itidem in virtute luminis gloriae, quod intellectum perficit, et naturalem ejus defectum supplet, ut non unius tantum objecti, sed plurium naturam intimius penetrare possit. Conf. B. P. *Mus.* l. c. §. 42. p. 25.

(d) Atque ita etiam intellectus beatorum cognoscere poterit *decreta* Dei libera, non per ipsam visionem beatificam; sed intercedente *peculiari revelatione*, si quam

communicare voluerit: lumine gloriae simul idoneum reddente, ut sine ulla haesitatione praebeat. vid. B. P. *Mus.* l. c. §. 41 seqq.

VII. Interim visio illa Dei revera *beatissima* est, et sicut hominem summi boni (b) *facit*; ita eundem in eam sortem *deum*: Deo quam maxime *similis* (c) fiat.

Nimirum in hoc ipso *formaliter* consistet *vita aeterna*, quod mens nostra intra se circa objectum *incommensurabilem* perfectissime operabitur.

Inveniendo scilicet Deum, ens perfectissimum, ad se intime in nobis.

Idcirco expresse dicitur *I. Joh. III, 2. ὁμοιοὶ αὐτῷ*

Atque huc pertinet *participatio* (*κοινωνία*) illa *eterna*, de qua Petrus loquitur in *II. Ep. 1, 4*. *et* quidem *vita* quodammodo *inchoatur*, in aliam *perfectam* perficitur. Confer. B. *Gerhard.* in *Comment.* p. 39.

VIII. Caeterum eadem visio Dei, etsi *formaliter* ad intellectum pertineat, *necessario* *tamen* *voluntatem* hominis beati ad *amorem* intensissimum (c) trahet: Atque ita fiet, Deo, tanquam summo bono, *fruat* (d).

scilicet hoc ipso, quod bonum summum atque incommensurable cognitum est, neque in intellectu locum *indifferentia* cognitionis (vid. notas (a) (b) ad *II. Ep. 1, 4*) cognitio *comparativa*, ut quidam loquuntur, quia bona alia, tanquam huic bono aequalia, *inferiora*, seu ei *praeferenda* et magis *expetenda* cognosci.

Idcirco enim Scriptura cognitionem Dei cum ejus *amorem* connectit: prout *I. Joh. IV, 7. 8. legimus, qui diligit, ex Deo natus est, et cognoscit Deum, qui non diligit, non novit Deum, quoniam Deus non est*. Unde certum est, quod beati quo perfectius *cognoscunt* Deum, hoc magis *amant*. Et Paulus *charitatem* *incomprehensibilem* *defecturam*, seu, non in hac solum *vita*, *sed* *in altera* locum habituram, et quantum ad hoc,

fide praestantiorem dicit, in *I. ad Cor. XIII, 8*. *Ch*ritatis autem objectum praecipuum est Deus. *Conf* B. *Chytraeum* l. c. p. 173. 174. ubi etiam huc refert illud, quod, juxta *usitatissimam sacris literis phrasi* verba notitiae et sensuum non nudam et solam agnitionem, seu apprehensionem objecti in mente aut sensu, et affectus etiam non simulatos in voluntate et corde, effectus, seu actiones notitiam et visionem illam sequentes complectantur. Adde quae habet p. 197 seqq.

(c) Ita quidem, ut licet *intellectio* natura prior amore Dei; simul tamen et eodem temporis momento (sic loqui licet de statu aeternitatis) hic pariter cum illa in anima hominis beati locum inveniat.

(d) *Frui* enim bono, nihil est aliud, quam amore inhaerere propter ipsum: dicente *August.* Lib. I. Doctr. Christ. Cap. III.

§. IX. Itaque etiam voluntas ad amorem Dei perfecte (a) determinata et sancta (b), non poterit a Deo deficere (c), et peccare (d).

(a) Vide, quae dicta sunt ad §. V. nota (b) et §. VII (a) Scilicet, quando voluntas non potest intellectum avertere ab exercitio intuitivae visionis Dei; ipsa sane ab intellectu in Deum defixo, et tanquam rem summe bonae repraesentante voluntati, semper afficitur, inhiat et immoratur bono.

(b) Separata a vulgari, profana, impura ratione vendi in hoc seculo: Deo consecrata, Deoque sanctissimae conformis: ita ut major sit sanctitas, quam quae prope plastis fuerat concreata.

(c) Non solum, quod Satanae insidiis, mundique scadalibus, minis et lenociniis non amplius expositi erunt beati quodque carnis tentatio et lucta, ipsaque radix peccati originalis omnino aberit; sed propter illam plenam voluntatis inhaesionem in Deo. Atque haec est ἀναμάρτητος aut impeccabilitas illa, quae beatis adscribi solet: similis illi, quam in angelis beatis observavimus Cap. III. §. XX.

(d) Pertinet huc *justitia* illa, in qua se, post hanc vitam, Dei vultum visurum esse, asseruit David Ps. XVI 15. et quod dicitur ecclesia ἁγία, gloriosa aut triumphans, non habere maculam aut rugam, Eph. V, 2 quod de sanctitate inhaerente ac perfectissima rectissime

intelligitur. Aliqui sanctitatem hanc beatorum hominum vocant *isangelicam*, alludentes ad *Matth. XXII, 30*. Referunt huc etiam *byssum* illam *mundam* et *splendendam*, quae consistat in *justificationibus sanctorum*, *Apoc. XIX, 14*.

§. X. Quamquam vero per illam voluntatis determinationem, ad summum bonum constanter implectendum, tollatur (a) libertas sive indifferentia ad bonum et (b) malum; aliqua tamen *libertas* praestantior revera locum habebit, quando videm circa bona plura, finita et particularia (c) poterunt beati agere et non agere; agere hoc, aut aliud agendum suscipere.

(a) *Neque* vero haec perfectio *absolute* dicta est; sed tantum in *comparatione* ad potentiam, quae ad malum unice determinata est, et bonum agere nequit: imo simul imperfectionis est, posse peccare. Confer. Cap. III. de Angel. §. XXXI.

(b) Summum enim et infinitum bonum non posse a beatis indifferenter appeti aut amari; dictum est ad §. VIII.

(c) Nempe quia inter haec talia locum habet comparativa cognitio. Interim certum est, beatos quicquid agunt circa diversa bona particularia, id omne ad Dei gloriam exacte ab iis referri. Et talis libertas propriissime dicta et perfectio simpliciter est: Ideoque in angelos etiam (vid. supra Cap. III. §. XXXI.) quin etiam in Deum suo modo cadit.

§. XI. Denique ex visione Dei nascitur voluptas (a), seu gaudium (b) ineffabile, quo afficiuntur homines, Deum intuentes (c) et amantes (d).

(a) Tanquam *ἐπιγινόμενον τι τέλος*, seu *finis superadditus*, aut ultro accedens: sicut Aristoteles alias loquitur, quando ex omni operatione perfecta delectationem et voluptatem oriri docet. X. Ethic. cap. IV.

(b) *Sed* cujus vi beatorum animus in boni praesentis *visionis* ac fruitione placide acquiescit. Unde recte

dicatur gaudium *coeleste et spirituale*, Rom. XIV, 17. *intimum ac plenissimum*; seu gaudium *cordis*, Joh. XVI, 22. I. Joh. I, 4. velut *nuptiale*, Apoc. XIX, 7. aut *convivale*, Luc. XXII, 30. inter *cantica et tripudia*, velut *triumphantium*, aut ex carcere *liberatorum*, Apoc. V, 9. XIV, 3. Ep. Judae v. 24. quo etiam spectat illud *Ec. XXXV, 10*. ubi sub typo reversurorum ex captivitate Babylonica, graphice describitur gaudium beatorum: *Redemti domini reverentur et venient in Sion cum júbilo: et laetitia aeterna (erit) super caput eorum; et gaudium et laetitiam apprehendent: et fugient dolor et gemitus*. Conf. B. Chytraeum l. c. p. 207 seqq.

(c) Sic enim *videre et gaudere* conjunguntur. *Ec. LXVI, 14*. Joh. XVI, 22. Et *Psal. XVI, 11*. conjunguntur illa inter se: *Notificabis (o Deus) miki semitam vias (et) satietatis laetiarum coram facie tua* (i. e. in conspectu tuo, seu cum te videro), *jucunditates in dextra tua perpetuo*. Similiter *Psal. XVII, ult. Videbo facies tuas et saturabor*: adeoque videns acquiescam in te. Imo vero etiam ipsa verba *videndi* in lingua sancta, praesertim quando cum praepositione *in* construuntur, acquiescentiam quandam in bono seu delectationem importare solent. Vid. *Psal. L, ult. videre eum faciam in salutem Domini*. Conf. Tarnov. ad *Mich. IV, 11*. *Obad v. 12*. et *Geierum* in *Psalmos* passim.

(d) Alias equidem *amore languere* aut *marcere* homines possunt; *vel* quando amant cujus plene compotes fieri non possunt; *vel* quando in ipso bono amato imperfectio et fastidium ejus locum habere potest, *vel* appetitus ipse defatigatur: *hic* autem et *objecti* amati et *actus* ipsius perfectio taedium aut moerorem omnem excludit, et ex adverso perpetuae laetitiae fons est.

§. XII. Erit autem visio illa beatifica una cum amore et gaudio inde nascentibus, in *omnibus* hominibus beatis (a) *aeque perfecta* (b).

(a) Non tantum enim Scriptura nullum hic describen facit, quod in diversis subjectis locum sit habiturum (vid. loca cit. I. Joh. III, 2. I. ad Cor. XIII, 12.): verum etiam res ipsa loquitur, quod, quando Deus videtur, sicuti est, non possit ea cognitio intendi aut re-

tamen clara maneat et intuitiva. Et, si visio omnibus est, amor et gaudium inde nascentia ualia erunt.

tet autem, sermonem esse de perfectione *cognitive* spectata. Quod enim *extensive* possit, n visio beatifica Dei, sed tamen cognitio aliorum, *major* aut *minor* in beatis esse, non Vid. §. praeced. VI.

III. Praeter haec autem, quae ad es-
a) beatitudinis pertinent, et quae porro (b)
formaliter consistunt, placet Deo etiam
(c) addere, quibus *corpora* beatorum
xime perficiantur et beentur.

mpre *primus* conceptus beatitudinis, quo prior
latur (utpote, qui summi boni consecutionem
onem importat, quique per se expetendus est,
intelligenti primario competit); in ipsa *visione*
more perfecto conjuncta consistit: inter quae
psa aliquis ordo est, ut *amor visionem* prae-
licet tempore non differant.

g. cognitio aliorum objectorum, qua intellectus
de qua vide §. VI. et notas.

remadmodum alias beatitudo dicitur *status*
morum aggregatione perfectus; qualis quando
ndus est, omnes animae facultates ipsumque
fici debet: ut sit beatitudo non animae tantum,
hominis.

IV. Consistet autem beatitudo corporum
inprimis in eo, quod corpora futura
itualia (a), id est, animae, quae spiritus
uidem *partim*, ut formae informanti (b),
t principio moventi (c), perfectissimo
objecta.

ad I. ad Cor. XV, 44. Non autem intelligen-
tio corporis in Spiritum, qui per essentiam
is est.

ne est corporum *subtilitas*, cujus vi corpora
sunt animabus suis sine imperfectione, ac si

ipsa essent Spiritus: et sic etiam poterunt *penetrare* ad corpora solida. Vide Epist. ad *Philipp. III, 21.* collatum cum *Joh. XX, 19. et 26.* itemque *Luc. XXIV, 37.* Nempe probatio huc redit: Si Christus, corpore suo glorificato, per fores, revera tunc clausas, penetravit, ac substantialiter praesens videri potuit; nostra autem corpora in statu vitae alterius, conformia futura sunt corpori Christi glorioso: sequitur, corpora nostra itidem sic futura subtilia, ut citra sui mutationem novam, aut laesionem sui, vel corporis penetrandi, corpus aliud solidum penetrare possint. Prius probatur, partim ex II. cc. *Johanni et Lucae*: partim ex cap. III. ad *Philipp.* E. verum etiam est posterius. Conf. Ausführl. Erklärung, L. IV. Q. XXI. pag. 175. 176.

(c) Et haec est corporum *agilitas*, cujus vi facillime ac celerrime poterunt moveri corpora, quocumque anima eorum ea movere voluerint. Vid. *I. ad Cor. XV, 45* ubi dicitur. *corpora* piorum, quae seminantur in infirmitate, *resurrectura* esse in *potentia* (ἐν δυνάμει), quod videlicet, cum in hac vita corpus hominis grave, tardum, lentum et pigrum sit; idem in resurrectione peculiarem *δύναμιν* seu potentiam et agilitatem sit accepturum, ut celerrime moveri possit. Conf. Ausführl. Erklärung, l. c. p. 176. Ad eandem quoque corporum beatorum virtutem refertur, quod *I. ad Thess. IV, 17.* dicitur, *fideles* rapti iri in occursum Domino in aera. Sed si modum movendi explicari jubeas, recte opinor dixero cum *Augustino* L. XXII. de Civ. D. cap. XXX. *Qui motus talium corporum sint futuri, temere definire non audeo, quod excogitare non valeo.*

§. XV. Itaque etiam (a) *impassibilia* erunt corpora beatorum, ut nulli passioni corruptivae seu ab internis, seu ab externis causis prodeunt sint obnoxia (b), adeoque sint *immortalia* (c).

(a) Ac fortasse quidem per eandem illam qualitatem *supernaturalem*, per quam spiritualia reddentur. Vid. h. l. §. XIV.

(b) V. g. quod *neque aestu neque frigore laedi* poterunt, adeoque *nec* vestibis, quibus adversus injuriam aeris muniantur, opus habebunt: quod fame et siti n

affligentur, neque adeo cibo aut potu indigebant: quod nulli intemperei corporis, neque internae et adversae commotioni animorum erunt obnoxia. Confer *Apoc. VII, 16*. Eodemque referri solet illa *ἰσαγγελότης* beatorum, de qua *Matth. XXII, 30*.

(c) Sic expresse tribuitur corporibus beatorum *ἀφθαρτία καὶ ἀθανασία*, incorruptibilitas et immortalitas *I. Cor. XV, 42. 50. 52. 53. 54*. Quam facile constat, aliam nullo esse, quam ea fuit, quam in statu integritatis habuerunt protoplasti. Neque enim tantum poterunt non aeri; sed non poterunt mori beatorum corpora. Quamvis enim Deus ea possit dissolvere, non tamen unquam vult. Extra Deum nihil poterit ea corrumpere aut destruere.

§. XVI. Poterunt tamen nihilominus beati, corpora sua palpanda et videnda (a) exhibere, quando ipsi (b) voluerint.

(a) Perinde, ut Christus suum corpus gloriosum discipulis exhibuit videndum et palpandum. Vid. *Joh. XX, 9. et 27. Luc. XXIV, 39*. Conf. ad *Philipp. III, 21*.

(b) Poterunt enim etiam subducere aliorum sensibus, cum voluerint: quod et Christus fecit, non omni populo sed praedesignatis testibus se exhibens, *Act. X, 41*. et sancti, cum Christo resurgentes, et multis (non promiscue subvisis) apparentes, *Matth. XXVII, 53*.

§. XVII. Accedet enim corporibus beatorum claritas, seu (a) splendor (b) ingens (c).

(a) Ut instar solis luceant, *Matth. XIII, 43*. Confer ad *Cor. XV, 41* seqq. *Dan. XII, 3*.

(b) Qui oculis non glorificatis sublimior erit; glorificationes tamen valde oblectabit.

(c) Atque ita etiam colligitur corporum beatorum, una singulas partes, elegans proportio et pulchritudo.

§. XVIII. Et quia anima, quatenus sensitiva est, corporis quibusdam partibus, tanquam organo constituitur, hac etiam ratione beatitudo piorum consistit, ut oculi intuendo Filium Dei incarna-

tum salvatorem suum (a), et homines beatos et amicos; forte etiam *aures* hymnis (c) elegibus, sese oblectare possint (d).

(a) Ita *Jobus redemptorem suum suis oculis* et *rum speravit*, cap. XIX, 25. 26. Quod autem oculis corporum clarificatis, ipsam *essentiam* et visuri sint, *non audemus asserere*. Non solum *Deus*, qui Spiritus infinitus est, inter *objecta* et *visus*, tanquam potentiae corporeae, *locum* non quoad *essentiam*, attributa et personas suas: verum si maxime ostendi possit, visum, quatenus spectat creatura Dei, *posse per potentiam* obedientialem tanquam instrumentum ad producendam visionem tamen, quod illud *revera futurum* sit, *nunquam* per *Deum* in Scripturis. Sane loca *Matth. V. I. Cor. I. Joh. III.* et *Ebr. XII.* de visione intellectuali supra ad §. II. in nota vidimus. *Baldwinus* essentiam Dei, corporis oculis, licet clarificatis, invisibilem statuit, in *Comment. ad I. Cor. XIII. P. III.* p. m. 490. Et, ne hoc ipsi excidisse putes, reprobolius ostendit in *Comment. ad Cap. I. Ep. I. P. II. Q. II.* p. 1054. 1055. *Inter essentiam seu Dei, et inter oculum corporeum nullam prorsus proportionem*. Provocat etiam ad consensum *Ambrosii, Hieronymi, Nazianzeni, Augustini*, et aliorum. Rursus in *Comm. ad I. Tim. VI. P. II. Q. III.* p. 1384. ubi *Epitheton* Dei, quo invisibilis dicitur, non tantum esse dicit; quod ne *quidem* in altera vita siturum, et repetitis ex prior loco *Comm. ad Cap. I. ad Col.* quatuor argumentis; plura videre jubet *Chrysostomum, Tertullianum, Nazianzenum, Hilarium, Basilium, Irenaeum*, qui omnes Dei naturam corporis hominum, neque in hac vita, neque in altera attingi posse, pluribus ostendant. Quicquid de hisce, certum est, sententiam illam, quae statuit beatificam tantum intellectualem fore, esse *babilem*, etsi opposita non ideo statim rejiciatur quam falsa; quod et *B. Gerhardus* agnovit *Torricell. §. 144. p. 997. Conf. Ausführl. Erklärung, Q. XX. et XXII. p. 172 seqq.* Et *B. Cundis. I. Comp. Hutt. p. 1385. 1386.*

(b) Vide h. l. §. VI. et not. (b). Nam illa beatorum agnitio mutua, in statu restauratorum corporum, ad visum quoque horum se extendere videtur. Confer auctores ibidem citatos.

(c) Ita colligitur ex *Apoc. VII, 10.* et *cap. XIX, 4.*

(d) Plura vero de his aliisque aliorum sensuum perfectionibus atque operationibus in statu vitae aeternae locum habituris, definire in hac vita vix licet.

§. XIX. Juxta haec vero accidentalialia dona beatitudinis, imprimis claritatem corporum (a), *inaequalitas* quaedam beatorum (b) deprehenditur; prout alius prae alio plura virtutum christianarum specimina (c) in hac vita ediderit.

(a) Vid. *I. Cor. XV, 41.* *Dan. XII, 3.* Quoad aliorum donorum inaequalitatem, etsi non aequae facile sit aliquid determinare, possunt tamen videri loca, *Matth. XIX, 28.* *Luc. XXII, 30.* ubi apostolis peculiaris quidam honor et gloria in die judicii, sub verbis hujus seculi, de mensa omnibus deliciis instructa, et sessione velut in thronis etc. promittitur.

(b) Ita tamen, ut, qui minore gloria accidentali pollebunt, non ideo minus exsatiati, aut erga alios magis glorificatos invidi futuri sint; sed sua quisque sorte, minimi maximique, contenti. Scite etiam B. *Gerhardus* L. de Inferno. §. 52. p. m. 616. *Quicquid uni electorum accidit, tanto gaudio afficiet reliquos, ac si illis ipsis datum foret. Unde non erit ibi invidia disparis claritatis, ubi in omnibus regnabit unitas charitatis.*

(c) Sic legimus *Matth. X, 41.* et *42.* *Luc. XIX, 17.* et *19.* Sed haec de merito operum accipi non debent. Aliud enim est, Deum, pro sua liberalitate aut favore inaequaliter operantibus reddere praemia inaequalia: aliud est, Deum inaequaliter merentibus, ex vi operum meritoriorum, reddere mercedem cuique debitam, et diversis diversam seu inaequalem.

§. XX. Et sicut ea, quae diximus hactenus de beatitudine aeterna, juxta Scripturas recte tenentur; ita plenam ac perfectam ejus declarationem (a) in hac vita nemo invenerit.

(a) *Nondum enim apparuit, quid futuri simus. I. Joh. III, 2. Et Es. LXV, 14. indeque I. ad Cor. II, 9. — citur, oculum non vidisse, et aurem non audivisse, et cor hominis non adscendisse, quae praeparavit Deus diligentibus se. Petrus quoque I. Ep. I, 8. fidelibus praemittit, quod sint exultaturi χαρῇ ἀνεκλάλητον gaudio ineffabili.*

§. XXI. Causae autem beatitudinis hujus (a) sunt: *Efficiens* quidem principalis, Deus trinitarius: *impulsiva interna*, Dei bonitas: *externa principalis*, meritum Christi: *minus principalis* (impulsiva), fides in Christum.

(a) Juxta ea, quae diximus in prolegomenis Cap. I. §. XXI. seqq. Plura de singulis suo loco distincte tradita sunt et tradentur.

§. XXII. Subjectum quod sunt homines (a) *finaliter credentes* (b) et ex hac vita egressi (c) omnes (d) et soli (e).

(a) De beatitudine angelorum enim hic agendi locus non fuit: sed et supra suo loco actum est satis.

(b) Oportet enim attinere ad ipsos id, quod est causa impulsiva beatitudinis.

(c) In hac vita enim nemo mortalium ad visionem beatificam, et sic neque ad ea, quae hanc sequuntur, actu pertingit. Vid. I. Joh. III, 1. I. Cor. XIII, 9. 10. 12. Philipp. III, 12. 13. Conf. Disp. nostram de praegustu vitae aeternae.

(d) Vid. Joh. III, 16 et 36.

(e) Vi oppositionis, Joh. III, 18. et 36. Confer Matth. XXIV, 13. Apocal. II, 10.

§. XXIII. Subjectum quo beatitudinis (a) sunt anima, ex parte intellectus (b) atque voluntatis (c); et corpus (d) ejusque organa.

(a) In sua integritate spectatae.

(b) Ad quem formaliter spectat visio beatifica; et

quicquid est cognitionis accedentis. Vid. §. II. seqq. ad VII.

(c) Quo pertinent amor et gaudium: de quibus actum est §. VIII. et XI.

(d) Quoad dotes illas, quas §. XIV. et seqq. vidimus. vid. §. XVIII.

§. XXIV. Finis beatitudinis humanae (a) est divinae (b) bonitatis (c), sapientiae (d), veracitatis (e) et (f) potentiae (g) gloria (h) aeterna.

(a) Quem hic non distinguimus in ultimum et intermedium: cum ipsa beatitudo ex parte hominum sit finis ultimus, neque detur finis ulterior, nisi qui est simpliciter ultimus. Gaudia beatorum autem intra ipsam beatitudinem contineri vidimus.

(b) Dei quidem trinunius, auctoris nostrae felicitatis.

(c) Prout enim electionis ad vitam aeternam finis est *gloria gratiae divinae*, Eph. I, 6. ita et actualis colationis vitae aeternae idem finis est.

(d) *Partim* propter ipsam bonorum sublimitatem, qualia mentis nostrae captum excedunt: *partim* si spectamus beatitudinem tali subjecto, quod est homo peccator, salva iustitia Dei, dandam aut datam. Confer Ephes. III, 9.

(e) Seu *fidelitatis* in servandis promissis, et implenda vocatione ad vitam, I. Thess. V, 24.

(f) Supernaturales enim dotes illas esse vidimus, non nisi ab infinita potentia expectandas, inque ejus laudem cedentes.

(g) Quidam seorsim hic memorant *iustitiae* divinae gloriam; sed fatendum est, eam partim ad *bonitatem* Dei (prout *remuneratoria* dicitur), partim ad *veracitatem* (seu beatorum factorumque conformitatem) spectare.

(h) Prout Apoc. VII, 11, legimus, angelos coelitesque homines, *procumbentes ante thronum in facies suas, adorantes Deum, dicere: Amen, benedictio, et gloria, et sapientia, et gratiarum actio, et honor, et potentia, et vires Deo nostro in secula seculorum, Amen.*

§. XXV. Describi potest beatitudo aeterna, sed sit complexus (a) plurium perfectionum supernaturalium (b), a Deo trinuno (c), ex mera

gratia (d), propter meritum Christi (e) fide (f) apprehensum, hominibus finaliter credentibus atque hac mortali vita defunctis (g) praecipue ex parte intellectus et voluntatis, simul tamen etiam ipsius corporis (h) obtingentium, quibus appetitus humanus plene satiatur (i) ad D. trinum gloriam (k) aeternam.

(a) Est enim profecto beatitudo aeterna, in *ca* recto suae integritate spectata, aggregatum quid e variorum bonorum concursu. Vid. §. XIII. not. (c). *Con* venit autem hactenus etiam cum imagine Dei *concreata*, (cujus restaurationem importat;) de qua vid. Cap. IV.

(b) Qua ratione *partim* differt ab imagine Dei *concreata*, *partim* adhuc convenit cum donis gratiae in *haec* vita.

(c) (d) (e) (f) Sic indicantur causae beatitudinis *efficiens* et *impulsivae*: de quibus actum est §. XXI.

(g) Qui sunt subjectum quod juxta §. XXII.

(h) Ita subjectum quo indicatur: *partim* *primarium*, ratione beatitudinis essentialis, in qua *finis* *no*ster formalis consistit: *partim* *secundarium*, ratione *caeterarum* *partium*, ad integritatem beatitudinis spectantium. Confer §. XXIV.

(i) Sic enim patet ratio beatitudinis absolute dictae seu ultimae. Vid. §. II. et XI.

(k) In qua consistit finis beatitudinis: juxta §. XXIV.

CAPUT VII.

DE MORTE SEU DAMNATIONE AETERNA.

§. I. Opponitur (a) beatitudini *damnatio*, *partim* *privative* (b), quatenus carentium omnium bonorum, quae beatorum felicitatem ingrediuntur, importat; *partim* *contrarie*, quatenus non nudam

beatitudinis absentiam dicit, sed adversitates et cruciatus positivos (c) sensumque malorum acutissimum continet.

(a) Atque ideo doctrinae de beatitudine recte haec ltera subjungitur; ut opposita juxta se posita clarius luceant; quemadmodum et fatendum est, eos, qui bonitate finis theologiae non facile moventur, (quippe terrarum rerum amore corrupti,) terri posse interim consideratione miseriae alias expectandae. Tertium enim non datur, et qui summum bonum non assequuntur, maximum summum non effugient: quod constat ex vi propositionum, quibus extrema sors hominum omnium ad duas classes revocatur. *Dan. XII, 2. Joh. V, 28. Matth. LXV, 32. 33. et 46.*

(b) Huc referri solet, quod status damnatorum vocatur *mors secunda*, *Apoc. II, 11. cap. XX, 6. Mors enim est privatio vitae*. Et dicitur *secunda*, quod privationem vitae alterius, quam, expleta hac vita, contingere poteramus, importat. Scriptores ecclesiastici *poenam damni* appellant.

(c) Ita idem status aliquando *opprobrii* seu *ignominiae*, aliquando *ignis aeterni* nomine venit. Vid. II. c. *Daniel. et Matth.* Alias *poena sensus* dicitur.

§. II. Inprimis carebunt damnati, ex parte intellectus, *visione Dei beatifica* (a): neque donabuntur *lumine gloriae* (b), beatis divinitus colato.

(a) Hoc est, *non videre vitam*. *Joh. III, 36.* Eodem referri solet, *Ps. XLIX, 20.* de impiis quod dicitur, *quod in aeternum non sint fruituri lucem*: et in N. T. *damnatos projectum iri in tenebras*, *Matth. VIII, 12. cap. XXII, 13.* velut a Domino, qui est mentium lumen, *apulos*, juxta *Prosper.* lib. III. de vit. contempl. c. 12. *Conf. Gerh. T. VIII. L. de inferno §. 42. p. 590.* Quod est *discedere* a Christo, *Matth. XXV, 41. et relinqui*, *Luc. XVII, 34.* dicuntur.

(b) Imo et *lumine gratiae*, quod in hac vita contemplantur, ac recto de rebus divinis ac suis judicio capiunt.

§. III. Atque ita facile etiam patet, *amore* (a) Dei, tanquam summi boni clare cogniti, *gaudium* (b) inde resultans, plane abfutura esse damnatis.

(a) Hic enim ex cognitione Dei, tanquam boni nostri unici nascitur.

(b) Quo refertur *defectus aquae*, *Zach. IX, 11. i. refrigerii, gaudii, voluptatis.*

§. IV. *Corporum* autem beatorum *dotes*, et quas ipsa glorificantur (a), eodem modo damnati denegabuntur (b).

(a) Claritas profecto, subtilitas et agilitas et impossibilitas aberit. Quae non nisi piis electisque promissae sunt.

(b) Quanquam vero corpora damnatorum sint futura *incorruptibilia*; tamen *neque* incorruptibilitas illa ex impassibilitate seu spiritualitate, tanquam intrinseca perfectione, proficiscetur, *neque* in gloriam corporum illorum cedet; sed in miseriae augmentum, ut haec sit aeterna de quo infra dicitur.

§. V. Inter poenas *positivas* primum occurrat *cognitio* illa intellectus, per quam damnati Deum abstractive et ex poenis (a), *partim* ut Deum summam majestatis; sed a se gravissimum offensum; *partim* ut judicem justum, sed hoc ipsorum peccatorum vindicem acerrimum; *partim* ut patrem benignissimum, verum non sibi, sed aliis, qui crediderunt et beati facti sunt, cognoscent (b).

(a) Sic *Apoc. VI, 17.* describuntur, tanquam cognoscentes *sedentem super thronum*, seu Deum summam majestatem pollentem: cujus *faciem*, extrema minitantem, inferentem, ferre non possint.

(b) Itaque, licet Deum cognoscere, ad perfectionem hominis pertineat; tamen sic cognoscere, non est perfectionis, sed miseriae gravissimae.

§. VI. Similiter *se ipsos* ita contemplabuntur, ut *peccatorum* suorum multitudinem et gravitatem, *poenarum* etiam, quibus affliguntur, merum, acerbiter et perennitatem animo reputent.

Ita *sapientiae* V. sub initium proponitur damnatorum querela, qua suam *stultitiam* accusant; *seque errasse in via veritatis, iniquitatis et perditionis callibus expleos esse, et perambulasse deserta avia etc.* confitentur, *superbiae, divitiarum et gloriationis* suae vanitatem melitantes.

§. VII. Homines *alios*, qui *beati* sunt, spectabunt, tanquam participes ejus felicitatis, qua ipsi destituuntur, et expertes calamitatum, quibus ipsi premuntur.

Sap. l. c. describuntur, videntes justum confidentia magna stantem coram ipsis: et stupefacti propter salutem inopinatam ipsius etc.

§. VIII. Itaque ex parte voluntatis orietur *odium Dei*, quippe sibi infensi et implacabilis (a); *odium sui ipsorum*, utpote qui sibi ipsis causa miseriae fuerint (b); *invidia* ex adspectu alienae beatitudinis resultans (c); *dolor* et tristitia atque anxietas (d), propter ingentem malorum praesentium cumulum et impatientia (e) ac *desperatio* perpetua (f).

(a) Vid. *Apoc. VI, 16. 17.* nbi ingens aversio Dei, ejus conspectum ferre non possint, indicatur. Et res *ipsa docet*, voluntatem damnatorum non ferri, nec posse *iri in Deum*, tanquam sibi bonum, quem irreconciliabiliter adversum habent et norunt. Neque abstinebit voluntas ab omni actu circa Deum occupato: quando Deus *delictorum* ipsorum obversatur, qualem se erga ipsos *gerit*, ipsique sensu irae divinae perpetuo affliguntur. Itaque, cum amare Deum non possint, *odio*, quod amoris

opponitur, eum prosequuntur: prout angeli mali, hostes Dei atque hominum ἀσπνδαί.

(b) Sap. V, 4. 6. 7. Accusatio enim illa displicentiam ac detestationem sui ipsorum indicat.

(c) Ita l. c. v. 3 seqq. locuturi dicuntur de *jussu* beato: *Hic erat, quem habebamus quondam ludibrio communi probro. Quomodo relatus est in filios Dei, in sanctis sors est illius?*

(d) Huc pertinet ἄλγες καὶ στενοχωρία illa, *compressio et coarctatio*, de qua Rom. II, 9. Confer Sap. V, ubi dicuntur *gemere propter angustiam spiritus*. Atque ita pavores, confusiones, fremitus, indignationem, *morosus et cruciatus* acerbissimos damnatis adscribi legimus.

(e) Occasionem effugiendi mala sua non inveniunt: *quaerentes ac desiderantes mori*, seu omnino non esse, aut plane destrui Apoc. IX, 6.

(f) Pertinet huc, et quasi complexum priorum malorum exhibet *μῆλα*, seu furor ille horribilis, quo damnatos adversus Deum et omnes creaturas, adeoque etiam adversus se ipsos pugnare dicit B. Gerhardus. Deo, ait, irascuntur, eumque blasphemabunt ob magnitudinem dolorum et poenarum, quas ab ipso sibi instinctas sentient. Irascuntur omnibus creaturis, quod omni earum solatio destituti in aeternis tenebris maneat. Sibi ipsi mortem et exitium optabunt, ob tormentorum atrocitatem ac dolorum acerbicatem, cum alias natura a mortis abhorreat, ac sui conservationem quaereat. L. de inferno §. 52. p. 617.

§. IX. Hoc ipso autem voluntas damnatorum, a Deo plane aversa, determinata erit (a) ad malum; ut, quicquid agunt, Deo (b) displiceat, ipsique cogitationibus, dictis et factis indesinenter (c) peccent.

(a) Quemadmodum enim dilectio Dei super omnia, legis divinae summa est: sic absentia amoris divini et odium Dei perpetuum non potest non importare *aversionem* et disconvenientiam cum lege in facultatibus et operationibus damnatorum perpetuam.

(b) Non potest sane placere Deo, quod ab animo impuro, nec per gratiam regenito; sed in poenam peccatorum a Deo deserto, proficiscitur.

(c) Ubi enim *ἀνθρώποι*, ibi peccatum. Et lex de diligendo Deo, (quae simul involvit legem negativam de non odio habendo Deo,) immutabilis est. Dammati ergo, licet pro ratione status praesentis non possint Deum diligere, ed odiasse possint, atque oderint; quia tamen considerantur, ut sua culpa, et ex praecedentibus peccatis, in hunc statum delapsi; non ideo subducunt se ab obligatione legis immutabilis: quam nec mors naturalis tollit, aut illudere potest; quando creatura, per naturam obligata regi, non prorsus desinit esse, neque rationalis creatura esse cessat. Itaque terminus vitae hominis, et *μικροβυβλίος* divinae, non ideo sunt terminus peccati absolutus. Ac peccatorum suppliciis ita locus est post mortem, ut tamen peccata peccatis puniri queant. Nec absurdum est, divinam majestatem damnatos in perpetuo eccati adeoque offensionis suae statu relinquere: quando eccata illa damnati impune non ferunt, quippe miseriam extremam simul, dum peccant, sustinentes, neque unquam miseria sua liberandi. Quamquam non ideo statuamus, divinam majestatem blasphemias damnatorum, actu *externo* et velut uno ore commissis, perpetuo infestari. De voluntatis corruptione profundissima, quae non potest non esse peccaminosa, tantum nobis sermo est.

§. X. *Corpora* damnatorum cruciabuntur (a) igne infernali vero ac proprie dicto (b), et inextinguibili (c).

(a) Ea enim revera punitum iri, constat ex *Matth.* 28. ubi dicuntur *corpora perdi in gehenna*. Conf. B. Gerhard. L. de inferno. §. 83. p. 683. 684.

(b) Vid. imprimis *Matth.* XXV, 41. ubi Christus iuxta, sententiam pro tribunali laturus, hoc supplicii genus damnatis aliquando indicaturus legitur: quem *proprie*, et *tropice*, et obscure locuturum, utique credimus. Atque alias frequentissimum est in Scriptura, ut supplicia damnatorum *ignis* nomine appellentur. Vid. *Es.* LXVI. 1. *Marc.* IX, 47. *Apoc.* XXI, 8. Ita vero etiam constat, ignem illum non fore *spiritualem*, (sic enim proprie *ignis* non fuerit,) sed *materialem* et corporeum. Minus autem ejus naturam velle exponere, curiosum *est*, quam utile est.

(c) Vid. *Matth. III, 12.* ubi *πῦρ ἀσβεστων* etc. *XXI 41.* ubi *αἰώνιον* dicitur.

§. XI. Sed et sensuum *organa*, *sensusque* adeo ipsos peculiaribus poenis cruciatum iri, *quod* improbable est (a). Et de *tactu* quidem, *stante* sententia de igne proprie dicto, dubium esse *non* potest (b).

(a) Nempe, ut, qui per organa sensuum peccaverunt per eadem etiam puniantur.

(b) Vid. §. praeced. quod ad reliquorum *sensuum* poenas attinet, *sunt*, *qui* quoad *visum*, horrenda daemonum in certa specie apparentium spectacula: damnatorum quoque aliorum aspectum; quoad *auditum*, gemitus proprios ac sociorum plorantium ac dentibus stridentium. quoad *gustum*, saporis foedos ac sitim: quoad *olfactum*, foetorem ignis sulphurei, locum habere putant. *Alii* tamen ea, quae in hanc rem ex Scripturis afferuntur, *metaphorice* ac *parabolice* accipiunt de doloribus gravissimis, per ea, quae homini in hac vita accidere possunt acerbissima, depictis. Vid. B. Gerhard. L. de inferno §. 71. p. 665. 666. 667.

§. XII. *Gradus* poenarum infernalium fore (a), negari non potest. Distinctius tamen illos definire, pro diversitate quorumvis subjectorum (b), non aequè facile est.

(a) Sic Christus *Matth. X, 15. cap. XI, 22 et 24. Luc. X, 12.* Judaeis sui temporis, ac speciatim incolis urbium *Chorazin, Bethsaida, et Capernaum*, graviores poenas denunciavit, quam civibus urbium *Sodomas, Gomorrhae, Tyri et Sidonis*.

(b) Equidem probabile est, *conscientiae* morsus vehementiores in illis fore deprehendendos, qui saepius graviusque contra conscientiam peccaverunt; intensiores etiam quoad *corpus* dolores illis inflictum iri, qui corpore suo in hac vita ad exercenda peccata magis operosi fuerunt. De *infantibus gentilium* autem disquiri solet: *Utrum poena illorum, praeter carentiam visionis beatificae, etiam*

bus cruciatibus infernalibus constituta sit? in
 lem quaestione B. Musaeus maluit ἐνέχειν: vid.
 Erklär. Q. ult. p. 704. 705. Cui consona sunt, quae
 Semannus scripsit in praelect. F. C. Art. VIII.
 I. §. III. p. 444. Prop. IX. *De infantibus gentiliū
 lem pronuntiare nos posse, quod juxta normam
 velati, partem in aeterna beatitudine non ha-*
*loh. III, 36. II. Thess. I, 8. de qualitate autem
 itate supplicii nihil determinare.* Quod si vero,
 orundam nostratium sententia est, spem aliquam
 infantibus his per extraordinariam Dei gratiam
 dae, (quanquam fortasse spem cum majore for-
 oppositi conjunctam, quam ubi de salute infan-
 tianorum absque baptismo decedentium sermo
 cipiamus, adeoque eos damnatum non iri existi-
 quaestione de poena damni solius, aut etiam sen-
 ad hos, opus non erit.

XIII. *Causa efficiens* malorum, quorum
 cum (a) importat damnatio, *nec una, nec
 nodo* (b) tradi potest. Quatenus enim
 o importat *privationem* (c) visionis beati-
 timorisque et gaudii inde nascituri, causa
 iciens per se et proprie loquendo (d) non
Positivorum autem actuum *intellectus* et
 is (e) huc pertinentium, causa est ipsa
 f) a Deo deserta. *Maldrum corporis* cau-
 t partim ignis (g) infernalis, partim mali
 eli. Quatenus autem damnatio per mo-
 enae (i) spectatur, sic ad Deum (k) trinu-
 Christumque (m) θεῶν θρωπον, tanquam
 (n), referri potest.

Juxta ea, quae inde a §. II. ad XI. distincte
 za.

Jorte Deum causam efficientem damnationis ab-
 quendo dicere non audent nostrates. Sed et pro-
 causam ab efficiente non immerito distinguunt.
 mala ipsa status damnationis variant, ut nec
 ar modum causati genuini ad causam vere et

realiter causantem, praesertim unam, et proxi habere possint.

(c) De qua vid. §. II.

(d) Haec enim tantum est effectuum *realium* *sitivorum*; non *privationum*.

(e) De quibus actum est §. V. et seqq. ad

(f) Eliciens intra se tales actus: Quanquam jecta, quod suum est, conferant. Certe voluntas gloriae gratiaeque sine omni spe restorationis ipsa se determinat ad malum.

(g) Juxta §. X. et XI.

(h) Vid. Cap. III. de Angel. §. LVI.

(i) Ubi causa poenae est is, qui punit; seu auctoritate et potentia facit, ut homines suo malo poenae: Quam alii h. l. *causam infligentem* damnationis appellant.

(k) Qui potest perdere (et perdit) animam hominum impiorum in gehenna, Matth. X, 28. *det afflictionem*, (damnationem aeternam, quod textu patet,) *affligentibus* fideles, II. Thess. I, 1.

(l) Est enim actus ille puniendi divinus, extra.

(m) Hic nimirum divini judicii exsecutor, per potentia divina utens, efficaciter jubeat impios, *maledictos, discedere a se in ignem aeternum*: mox actu eant in *supplicium aeternum*, Mat. 41, 46. Is cum incendio flammae ultionem in, qui non noverunt Deum etc. II. Thess. I, 7.

(n) Subtrahet certe influxum omnem gratis gabit influxum ad lumen gloriae visionemque conferendam, necessarium. Unde necesse est, rentiam visionis hujus, et caeterorum bonorum, ea pendent. Nec tamen ideo statuendum est, *causam damnationis ex absoluto beneplacito aut Consequentis* enim, non *antecedentis* voluntati hic actus est, quo fertur in poenam impiorum, praecognitorum, quatenus tales sunt. Similiter putandum est, tribui Deo *influxum positivum* quo voluntas damnatorum determinetur ad ea, realiter mala sunt. Nam et hoc alienum a Deo dictis patet. Caeterum, si qui ex nostratibus *damnationis causam esse negant*; simul tamen a Deum esse *decreti damnationis conditorem*, et

executorem. Vid. B. Brochmandus System. T. I. L. de Praedest. Cap. II. Sect. II. p. m. 253. Qui et ipse Tom. II. L. de Inferno Cap. I. Sect. III. p. 616. scribit: Deum non esse inferni auctorem, neque quatenus est damnatio et ipsa perditio, Osee XIII, 9. neque quatenus medium huc ducens peccatum est, Ps. V, 5. Jac. I, 13. at trivici alia ratione censendum esse Deum inferni auctorem, (1) quia locum inferni paravit etc. Matth. XXV, 2. (2) quia impios inferno adjudicat, Marc. III, 29. Joh. III, 18. 36. (3) quia ipse Deus poenas istas horrendas quidem, sed justissimas, infligit etc. II. Petr. II, 4. Judae v. 6. II. Cor. V, 10. Sed et B. Gerhardus L. de Inferno §. 27. docet, Deum certo modo esse causam inferni p. m. 559. et 8 seqq. 31. id fieri dicit, ratione praeparationis, comminationis, irrogationis, conservationis, p. 565 seqq. Eum sequitur B. Scherzeus System. L. XXIV. §. V. p. 644 seqq.

§. XIV. Causa impulsiva interna (a) poenae damnationis, ex parte Dei, est justitia Dei (b) indicativa (c).

(a) Prout causam interiorem προηγουμένην h. l. eandem agnoscit B. Gerhardus l. c. §. 33. p. 570.

(b) Cui oportet satisfieri ab his, qui majestatem iniuriam laeserunt, per passiones ipsorum, postquam aliam satisfactionem suam facere recusarunt.

(c) Quidam huc addunt veracitatem Dei, aut infallibilem veritatem; qua moveatur ad implendas comminationes. Nec male. Quamvis et comminationes et impletio eorum a justitia divina proficiantur.

§. XV. Causa impulsiva externa (a) sunt peccata (b) damnatorum non (c) expiata, inprimis (d) proaeretica, et maxime (e) omnium finalis incredulitas.

(a) Exteriorē et προκαταρκτικήν alii vocant; idem propter rem indicaturi.

(b) Quae singula atque omnia important creaturae humanae ad obedientiam Deo adstrictae ἀποστασιαν: hae docet B. Gerhardus l. c. et sic digna sunt, quae satisfactione a facie Dei vindicentur.

(c) Nimirum penes homines fideles, vitae aeternae haeredes, etiam occurrunt peccata; quae tamen, quia per fidem in Christum sunt expiata, non fiunt actu causae damnationis illorum; sed in causando impediuntur: pro certo est, quod fideles actu non damnentur.

(d) Sic enim *peccata consummata*, (quae ex praecipua concupiscentia ortum ducentia, accedente voluntatis consensu pleno, foventur quasi et in lucem eduntur,) merito *gignere* dicuntur, *Jacobi I, 15.* Confer. *Rom. VI, 13. I. Cor. VI, 9. 10. Gal. V, 19. 20. 21.*

(e) Quam aliqui in statu novi foederis esse causas damnationis *immediatam* dixerunt: quippe quae *seculo actu, proxime et immediate damnet, cum alias omne peccatum demeritorie damnet*: ut loquitur B. Dannhauer in Hodosoph. Phaenom. XI. p. 1412. (915.) Confer. B. Fr. Koenig, Theol. Pos. P. I. §. 328. p. m. 65. Probatur autem ex *Marc. XVI, 16. Joh. III, 18. 36.* imo B. Gerhardus L. de Inferno §. 29. p. m. 563. scribit: *Quamvis sola incredulitas sit causa damnationis formalis et adaequata; tamen propterea a damnationis causa non debent excludi peccata reliqua, tum quia damnant meritorie, tum quia sunt fructus et effectus incredulitatis etc.* Provocat etiam ipse ad L. de Bon. Oper. §. 34. ubi similiter p. m. 41. 42. distinctione inter causam *immediatam* seu *formalem*, et causam *meritoriam*, usus est ad explicandam mentem Lutheri, qui Lib. de Libert. Christ. scripsit, *nullum malum opus facere malum et damnatum (hominem); sed solam incredulitatem.* Confer. eundem L. de Inferno §. 82. p. m. 681. Qui etiam *incredulitatem, per quam Christi meritum repellitur, esse peccatorum omnium maximum, et esse causam, propter quam reliqua peccata, (quae remitti poterant) non dimittuntur; ea manente manere etiam reliqua peccata,* ex Augustini Comment. ad Joh. XVI. monet l. c. de Bon. Op. §. 34. p. 41. Alias autem phrasin, quod peccatum originis sit *causa sufficiens, non autem adaequata damnationis; in materiam litis cessisse, constat*: ideoque, et quod Arminiani ea distinctione ad extenuandum peccatum originis abusi deprehenderentur, recte ab ea abstineri docuit B. Musaeus ausführl. Erklärung, L. VII Q. XXXIX. p. 308. fassus tamen simul, quod omnino fatendum est, quod illi, qui actu damnantur, *si abique incredulitate fuissent, propter peccatum originis solam*

sunt damnati. Si enim abfuisset incredulitas, esset in Christum, et propter Christi meritum, censum, fuissent salvati, non obstante peccato quod in ipsis adhuc erat reliquum.

XVI. Subjectum quod (a) damnationis (b) mines (c) impii (d), finaliter (e) incre-

ive supposita, quae in casu recto damnari di-
Quidam objectum, cui paratus infernus sit; alii
recipiens poenas infernales appellant.

Quoad mala privativa et positiva, interna et ex-
trae proinde non uno modo, sed aliter atque
objectum afficiunt.

Locum quidem loco: nam alias etiam Diabolum et
ius damnationi subjectos esse, diximus cap. III.
§. XLV. seqq.

In quibus est, quod causae impulsivae externae
habent vim et rationem habet: juxta praecedentem
Catalogum autem damnandorum vide sis Rom.

1. 32. I. Cor. VI, 9. 10. Gal. V, 19. 20. 21.
3. 4. Col. III, 5. 6. II. Tim. III, 2. 3. 4. 5.
XI, 8. cap. XXII, 15.

Qui non noverunt Deum, et qui non obediunt
Domini nostri Jesu Christi, II. Thess. I, 8.
credunt in Filium, Marc. XVI, 16. Joh. III,
eoque non habent Filium, I. Joh. V, 12.

Atque horum quidem numerus multo major est,
sed beatitudinis. Vid. Matth. VII, 13. 14.
II, 32. cap. XIII, 23. 24.

XVII. Subjectum quo (a) est anima (b)
et corpus (c) hominum illorum impiorum.

Quae pars illa hominis, secundum quam ille poe-
tur.

Ad quam formaliter pertinent, carentia visionis
et amoris, gaudii: et mala positiva intellectus
et sensus, de quibus actum est §. II. III. V. seqq.

Addeantur dotes corporum gloriatorum, et
et cruciatus ignis infernalis: juxta §. IV. et X.

§. XVIII. *Locum* inferni quaerere aut de finire velle in hac vita, inutiliter curiosum esse (a): Quod autem certus locus damnatis destinatus sit, non est dubium (b).

(a) Conf. B. *Gerhardus* l. c. §. 84. p. 686 seqq. ■
facilius sane est, singularum sententiarum, quae hic a—
quid definiunt, difficultatem ostendere, quam unam sa—
confirmare.

(b) Nam Scriptura ipsa *inferni, carceris etc.* creberrimam mentionem facit.

§. XIX. *Aeternas* (a) fore damnatorum omnium (b), perpetuo superstitum (c) poenas (certissimum (e) est.

(a) Ita ut nullum unquam finem sint habiturae quemadmodum *Dan. XII, 2.* mentio fit *ignominiae aeternae, supplicii aeterni, Matth. XXV, 46. interitus aeterni, II. Thess. 1, 9.* Confer. *Judae v. 6. et 13.* quae diximus ad §. X. nota (c).

(b) *Sive* Christianorum nomen in hac vita gesserint ac forte etiam aliquandiu vere fideles, (sed *πρόσωπο* sive prorsus infideles fuerint.

(c) Non quod tandem *annihilandi* sint, sed in existendo *permanentes*, supplicia luant.

(d) *Privativas* non solum, sed et *positivas*; ipsiusque *ignis* infernalis; qui *non exstinguetur* unquam, *Marc. IX, 44. 46. 48.* Confer. *Apoc. XIV, 11. cap. XIX, 3. cap. XX, 10.*

(e) Non obstante misericordia divina: postquam terminus *μαρτυρίας* elapsus est.

§. XX. Finis damnationis illius ex parte Dei (a) iudicis, est justitiae (b) vindicativae, veracitatis (c) et potentiae divinae gloria (d).

(a) Qui quidem *ex se*, et velut nativa inclinatione mallet non damnare; certe creaturam, quae haecenus v lapsa aut lapsura non spectatur, ne quidem velle potest damnare, ob infinitam bonitatem suam: quatenus antea *iudex* est orbis terrarum (*Genes. XVIII, 25.*) eique ol

erantur peccatores, et oblatae gratiae contemtores, *odit perantes iniquitatem*, (*Ps. V, 6.*) et elapso longanimi-
tatis spatio, rejicit eos a facie sua ac damnat.

(b) Ab hac enim procedit actus ille puniendi; et sic a gloriam illius tendit, ex intentione Dei. Qua ratione i-
citur, *justum esse coram Deo*, (et proinde cedere in
gloriam justitiae divinae,) *infligere ultionem*, (*διδόναι ἐξ-
ουσίαν*) *iis, qui non noverunt Deum, ut poenam luant,*
aeternum aeternum ὄλεθρον αἰώνιον, *II. Thess. I, 6. 8.*
Et *Rom. II, 5. in die irae patefieri justum judicium*
Dei. Confer. *Ps. XI, 7. Ps. LVIII, 11. 12. Apoc.*
IX, 1. 2. 3.

(c) Quoad *comminationes* impiis factas, quarum com-
lementum est actualis damnatio illorum. Sic enim ap-
aret, *verba illa esse fidelia et vera*, (*λόγους ἀληθινούς*
καὶ πιστοὺς;) *quod incredulis et execratis etc. pars sit in*
tagno ardenti igne et sulphure, quae est mors secunda,
Apoc. XXI, 5. et 8.

(d) Tanquam praevalentis omnibus conatibus ac tech-
is impiorum in hac vita. Unde homines beati, spectan-
tes judicia Dei adversus impenitentes, acclamant judici:
*Tolle hunc. Salus, et honor, et gloria, et virtus, (ἡ δύ-
ναμις,) Deo nostro, Apocal. XIX, 1. II. Thess. I, 9.*
icantur impii poenas dare, *ἀπὸ τῆς δόξης τῆς τοῦ Θεοῦ, α*
loria roboris (aut potentiae) *Domini.*

§. XXI. Describi potest (a) status damna-
ionis, quod sit complexus (b) plurimum (c) ma-
lorum, quae Deus (d) trinunus, vi justitiae suae
(e) vindicativae, hominibus impiis (f) et finaliter
incredulis, ex parte animae et corporis (g), pro-
pter peccata atque incredulitatem ipsorum (h), in
inferno (i) infligit, aeternum (k) toleranda, ad
justitiae, veracitatis et potentiae divinae (l) gloriam.

(a) Juxta analogiam descriptionis status oppositi bea-
titudinis: Cap. praec. VI. §. ult.

(b) Hunc enim in casu recto importat.

(c) Quorum seriem vide §. II. seqq.

(d) Juxta §. XIII. de causa efficiente.

(e) Quae est causa impulsiva interna: juxta §. XIV.

- (f) Tanquam subjecto quod. v. §. XVI.
 (g) Quae ad subjectum quo pertinent: juxta §. XV
 (h) Haec enim est causa impulsiva externa: de
 vid. §. XV.
 (i) Seu *ποῦ* damnatorum: juxta §. XVIII.
 (k) Quae affectio damnationis est, §. XIX. indices
 (l) Quibus finis damnationis indicatur: de quo v
 §. XX.

CAPUT VIII.

DE MORTE TEMPORALI.

§. I. Quia beatitudo summa seu ultima, non in hac, sed in altera vita (a), et similiter opposita summa miseria post hanc vitam demum contingit (b); dispiciendum nunc est de illis, quae ad finem hujus vitae, et ingressum ad vitam statum ulteriorem, juxta divinam revelationem pertinent (c).

(a) Vid. *Proleg. cap. I. §. IV. not. (e)*. Et P. I. *cap. VI. §. III. et XX.*

(b) Vid. *cap. VII. §. I. not. (a)*.

(c) Vocantur alias *novissima*, Graeca τὰ ἔσχατα: et distinguuntur, quod *alia* respectu hominum *singulorum* *alia* respectu *universorum* et mundi totius, ultima *sua* et dicantur. Ad *priorem* classem pertinent *mors et status animae* post mortem. Ad *posteriorem*, *resurrectio* mortuorum et vivorum immutatio analoga, *judicium eternum* et mundi *conflagratio*: de quibus singulis distincte agendum est.

§. II. Ac primum quidem spectanda est (*a*) **MORS**, quae est privatio (b) vitae hominum naturalis (c), ex dissolutione animae et corporis (*d*) proveniens.

anquam singulis hominibus viatoribus viae finem

Quamvis et ipsa dicatur *via omnis carnis*, II, 14. scilicet, qua transitur ad terminum.

on enim aliter, quam *privative* mors opponitur dicit absentiam vitae in subjecto ad vitam hactenus, quodque vitam aliquandiu habuit.

u, ut alii loquuntur; *privatio vitae animalis*. m hic mortem *spiritualem*, *fidelium* aut *infidelium* mortem *aeternam*; sed *temporalem*, quae *corporis* vocatur, spectamus.

iae alias ad constituendum hominem, velut *partes* ad constitutionem totius, per naturam *ordinetur* et uniantur: ita ut anima vitales operationes in corpore: et corpus animatum hoc ipso vivat. *Adverso*, sublata unionem illa, suppositum humanam *animalem* vivere desinit, aut vita privatur; *ideo* dissolutio illa animae et corporis ipsa *ratio* aut ratio formalis est: sed ab ea differt, *lens* a consequente. Quamvis enim non sit *immortem* nomine *ἀναλύσεως* aut verbo *ἀναλῦσαι* v. g. II. Tim. IV, 6. Phil. I, 23. non tamen *illis* appellatio est. Corpus autem dicitur *ex* cum putrefit, aut dilabitur, II. Cor. V, 1.

II. Causa mortis *efficiens per se et produciendo* (a) non datur. Interim spectari quae sunt causae *dissolutionis animae* et (b); eaeque partim *physicae* (c), partim (d).

st enim privatio, ut vidimus. Sed causae *efficiuntur* sunt effectuum realium et positivorum.

ront alias causae *privationum* dicuntur, quae *se* alicujus effectus, cum quo per se et *necessari*ungitur privatio.

ve, quae realiter agunt in unionem animae et *namque* destruunt.

ive quae non quidem realiter destruunt unionem *quid* tamen ad ejus destructionem conferunt, *illis* recte imputatur.

§. IV. Inter causas *morales* mortis prius numerandus est *Diabolus* (a), quatenus suas suas (b) ad peccatum Evam induxit, et sic mortis reatum (c) illi et peccati sociis attraxit.

(a) Qui propterea *homicida* dicitur *Joh. VIII, 44*

(b) Vid. *Gen. III, 1.* et seqq. Sic nimirum causa causae mortis, (seu peccati,) est etiam causa causati, (seu mortis ipsius.)

(c) Absque peccato enim protoplasti immortales; per peccatum demum mortales facti fuerunt: juxta Cap. praeced. IV. §. XV. not. (d). Conf. *Gen. III, 3. 4. 19. Sap. I, 24.* Ubi dicitur, *invidia Diaboli mortem intravit in mundum*; et *Ebr. II, 14. Diabolus habere regnum mortis imperium*, prout tyrannus homines a se victos morti destinat. Quamvis enim non de sola morte corporali, sed et de morte aeterna, sermonem ille esse fateamur; hic tamen illud valet, quod Diabolus inducens homines in peccatum, *χαίριος* seu potestate consecutus sit in ipsos, ut morti subjiciendos, etiam temporali.

§. V. Deinde protoplasti non tantum suorum ipsorum, sed et *posterorum*, mortis causa recte dicuntur (a): Eva quidem, quatenus non ipsa solum, daemone suadenti obediens, peccavit; verum etiam Adamum ad societatem peccati pellexit (b) adeoque *sibi* et *Adamo* mortis reatum attraxit. Adam vero, uxori auscultans, et legem Dei violans, cum *ipse* necessitatem moriendi subiit, tum omnibus secundum naturam ex se *descensuri* sicuti peccati, ita et mortis causa fuit (c).

(a) Licet mortem directe non intenderint, alia omnia potius eventura putantes. Vid. *Gen. III, 3. 4.*

(b) *Gen. III, 6. I. Tim. II, 14.*

(c) *Gen. III, 6. 17. et 19. Rom. V, 12.*

§. VI. *Deus* autem *mortis causa* non est (a) nisi quatenus ut *justus iudex* (b) primis paren-

mortalitatis donum propter neglectum in-
et severae comminationis (c), abstulit (d),
omines morti, quam meruerunt, subiecit.

Absolute loquendo: ne putetur ipse, non habita
eccati, sic instituisse. Is enim homines primos
p^{er} se condidit. Neque morte, sed conservatione
ominum delectatur, *Sap. I, 13. cap. II. 23.*

Spectatur itaque hic mors, ut malum poenae,
iali culpa intercedentis, infligendum. Confer.
ubi ira Dei dicitur nos *consumere*. Et quae
ad §. VII. not. (c) (d) et XIV. not. (d).

Quae ipsi legi adjecta legitur *Gen. II, 17.*

Vempe hoc est, quod homo, subtracto immorta-
no, *in terram, unde sumtus est, reverti debere*
Gen. III, 19.

VII. Causa impulsiva mortis interna ex
stantae (a) est odium ejus summum erga
atque homines (b): ex parte Dei autem (c)
appellens interna est justitia ejus (d) vin-
: Externa, lapsus (e) protoplastorum (f).

Qui haud dubie mortem humani generis directe
atque ita alicunde impulsus merito cognoscitur
lum mortem.

hic enim aegre tulit, creaturam, quae dono im-
is, in laudem creatoris suamque beatitudinem,
erat, intueri. Atque huc spectat invidia illa,
victor libri *Sapientiae c. II, 24.* sive invidiam
sive odium ex invidia natum dicas. Unde for-
mam causam impulsivam externam mortis ex parte
dixeris esse beneficium immortalitatis hominibus
illatum: quod aequo animo intueri non potuerit

acet non voluntate antecedente, consequente ta-
tem peccatorum volentis et infligentis: juxta ea,
VI. et notis (a) (b) diximus.

nam iram appellat *Ps. XC, 7.* Dicitur autem
immere, quia Deum movet, ut nos morti subiciat.
le enim per peccatum mors intravit in mundum,
12. Confer. h. l. §. V. et VI.

(f) Ex parte ipsorum protoplastorum causam insensibilem non damus: quia illi mortem directe non inducunt: juxta §. V. not. (a).

§. VIII. Caeterum, si *peculiaria* mortis exempla (a) spectemus, causa moralis mortis variat: eamque aliquando *morientes* (b) ipsi, alii homines (c) *alii*, ac *spiritus boni* (d) aut mali constituunt; nonnunquam homines *morientes* alii, forte et *spiritus simul* (f) concurrunt: und et causa impulsiva *multiplex* locum habet (g).

(a) Quae enim hactenus vidimus, ad mortem, ut primum in genus humanum *introducunt*, fere spectant praescindendo a certis casibus mortis singulorum hominum.

(b) Quorum *aliqui* simul causa physica sunt mortis violentae; applicando sibi ea, quae letifera sunt, atque *αὐτοκτείνεσθαι* vulgo dicuntur: quo pertinet exemplum *Saulis*, *I. Sam. XXXI, 4*. *Alii* postulant occidi ab aliis uti Abimelech ab armigero, *Judic. IX, 54*. aut saltem scientes volentesque offerunt se occisoribus; quare Paulus Hierosolymam profectus est, *paratus mori pro nomine Domini Jesu, Act. XXI, 13*. *Alii* intentione non directa, indirecta tamen, periculis moriendi se exponunt et pereunt; ut *Josias rex*, *II. Chron. XXXV, 20* seqq. *Alii* delictis suis Deum aut magistratum laceant ad occisionem. Vid. quae diximus de termino vitae abrupti P. I. Cap. IV. de Provid. §. XVIII.

(c) V. g. *qui* latrones aut homicidas pretio condunt; *qui* imperio suo, suasionibus, minis, pollicitationibus inducunt; aut alias quoquo modo promovere caedem humanam. Prout *David* dicitur occidisse Uriam, cui jussisset eum collocari in acie et pugnantem decurrere *II. Sam. XI, 15* seqq. *XII, 9*. *Absalom* servorum operam fratrem Ammonem occidit. *Ibid. cap. XIII, 28*. Eodem spectant, *qui* bovem corruptam non custodiam *Exod. XXI, 29*. multo magis, *qui* concitant bestias adversus hominem: quemadmodum in theatris hostes Christianorum consueverunt. Denique, *qui* pericula et causas mortis proximi, quas arcere aut remove potuerant, non arcent aut remouent: uti vigiles, qui de hoste appropriate cives non monent: juxta *Ezech. XXXIII, 6*.

(d) Executores voluntatis divinae etiam in talibus: templo Herodis, ab angelo domini percussi, ut a veribus corroderetur vivus, et sic periret, *Act. XII, 23.*

(e) Qui *partim* ipsi vitae hominum nocere desiderant; *partim* ad castigandos pios ad puniendos impios iracundiam a Deo concessam habent: prout destructio domus primogeniti filiorum *Jobi*, et liberorum hujus omnium violenta occisio, Satanae auctori non immerito adscribitur *p. I, 19.* Confer. h. l. cap. III. de angel. §. LI. l. LVI.

(f) Ita sane ad caedem regis *Achabi* in praelio cum *ris*, *Satanas* pariter, et *pseudoprophetae* ab eo gubernati, et simul *Achabus* ipse, bellum injustum ingrediens, illius autem prophetae monita spernens; *ille* quidem recte, *isti* et *hic* indirecte mortem ipsius *Achabi* intenser, et sic rationem causae omnes habuisse cognoscunt, *II. Chron. XVIII, 2. 19. 21. 25. 33. 34.*

(g) Major certe hic varietas, pro differentia agentium animi et spirituum, quam ut omnes motivorum classes appendio proponi distincte possint.

§. IX. Causae *physicae* (a) dividuntur (b) *naturales, praeternaturales et violentas.*

(a) Dissolutionis animae et corporis, *partim*, ut primi introductae; *partim*, ut postea penes homines mortis actu contingentis.

(b) Alii *duas* species sive classes constituunt, 'sed *se* fere *eodem*. Quae enim hic praeternaturales dicuntur, has illi *vel* ad naturales, *vel* ad violentas referunt.

§. X. *Naturalis* causa (a) mortis est humidi radicalis absumptio et calidi nativi extinctio, ex qualitatibus primis paulatim in se invicem agentibus (c), proveniens (d).

(a) Nempe, quae proxime ex necessitate naturae (corpore, non integrae,) orta est.

(b) Qualis in hominibus longaevis et firma valetudinis locum habet, nullo intercedente morbo gra-
vis: quemadmodum *Cicero* Cat. Maj. longaevos de-

temporali.

25

as causas referuntur et
corpori, vel parti corporis
non simpliciter necessarias.
qua nutritio sanguinis et
distributio sanguinis etc.

rum. et per hoc et
is ipsum et functiones
consistere debent

et mortis et tunc mortis
ipsum et et et
nerationem et

ideo dis-
id est, in
isto, idem illi
ipse Christus
ris in paradiso,
Luc. XXIII, 43.
4. credentes in ip-
dicat, fideles morien-
ternae. Et Apoc. VII,
um martyrum esse ante
ie ac nocte; quae utique
scriptio. Videatur B. Mus.
X. Q. XCII. p. 700 seqq.
similis ratio est. Et vid.
istus, ad inferos descendens,
erant in carcere, illis quidem,
es fuerunt, ideo autem inclusi

scripsit, qui non nisi annis maxime onusti deceda morte naturali. Et Aristoteles mortem naturalem ejus principium sit in ipso animali, et γήρας, se appelletur, Lib. de Respir. ad cap. XVII.

(c) Sive, quod vigor caloris nativi, qui inde a protoplastorum nutrimentum non satis purum habet, sim languescit, atque assumtum alimentum minus iter convertit; adeoque deficiente pabulo idoneo, ille nativus, aut flamma vitalis magis magisque defitur, ac tandem exstinguitur: quam in rem Aristoteles ruptionem vitae naturalem dixit τὴν τοῦ θερμοῦ μάρι διὰ χρόνου μῆκος γινομένην καὶ τελειότητα, calidi corem ob temporis transacti longitudinem ac perfinem, l. c. cap. XVIII.

(d) Atque ita non nisi unica causa mortis est: ralis: proxima quidem. Alias enim praeter temperatum naturale, etiam dietam, et suo modo medici (quae cum immortalitatem dare nequeant, longae conducunt, atque ita, non tam, ut non moriatur h sed ne aliter, quam naturali morte moriatur, fac huc referre solent.

§. XI. Ad causas praeternaturales (a) p nent morbi vehementiores (b), quibus itidem c nativus cum humido radicali exstinguitur, praeter (c) naturam.

(a) Quae etsi intra hominem occurrunt, non t ex communi necessitate naturae, sed aliunde, v. g. diaetae, in victu, aëre, somno et vigiliis, motu et q vel etiam appetitus sensitivi passionibus admissio, ori

(b) E. g. febres, hydrops, phthisis, pestis; al morbi, qui ex causis potentibus excitantur, ac pa corporis substantiam, temperiem, reliquamque con tionem evertunt, ac spiritus ita dissipant, aut suffo ut natura non habeat, quo se amplius defendat, a pristinum statum redire possit.

(c) Sic philosophus θερμοῦ σθένος καὶ μάρανσι lidi extinctionem ac marcorem, etiam in morte naturali locum habere dicit: sed ejus principium ἐπίκτητόν τι πάθος, adventitia quaedam passio, l. c. XVII. et XVIII.

§. XII. Ad *violentas* causas referuntur *res aeternae* (a), quibus corpori, vel parti corporis nobiliori, aut ad vitam simpliciter necessariae, *vis* ejusmodi infertur, qua nutritii sanguinis et spirituum generatio ac distributio impediatur aut tollatur (b).

(a) V. g. *telum* mortiferum, *ignis*, *aquae*, etc.

(b) Sine his enim corpus ipsum ad functiones animae seipsum redditur, et vita consistere nequit.

§. XIII. Subjectum mortis (a) sunt homines, non solum primi post lapsum (b), sed et reliqui, b his per carnalem generationem (c) propagati, omnes (d).

(a) Sive id, quod morti obnoxium est, et mori denotatur. Alii *materiam in qua* appellant.

(b) Juxta comminationem divinam, *Gen. II, 17. ap. III, 19.* et eventum ei respondentem, *Gen. V, 5.*

(c) Christus enim, *ἐκ πνεύματος ἁγίου* conceptus, necessitati mortis subjectus non fuit.

(d) Sic *mors in omnes homines transiisse* dicitur *om. V, 12. Et Ebr. IX, 27.* Omnes homines hoc *more* dicitur, *ut semel moriantur.* Quod autem *Henoch*

Elias vivi in coelum sunt translati; quodque homines h, quos dies mundi extremus vivos deprehendet, mortem non sunt subituri: (etsi et ipsi mortales sint, ac morituri veri essent, nisi dies extremus terminum vitae, seu uitam alias subeundam, anticiparet;) id peculiare et extraordinarium est. Atque hos *immutationem* morti *anapaus* subituros, testatur apostolus in *I. ad Cor. XV, 51.* Transit autem illa immutatio, *non* in passione molesta et dolorosa alicujus rei adversae, quae solutioni animae corporis sit similis: *sed* in fine vitae mortalis seu animalis, et transitu ad vitam aut statum alium: (qui alias de lege communi non fit nisi per dissolutionem animae corporis:) manentibus interim anima et corpore essentiali vinculo conjunctis, ac talis immutatio utique mortis *privilegium* est: non tamen mortis rationem formalem habet. Sic enim ne quidem foret mortis *ἀνάλογος*, sed mors

ipsa. *Nec solum* illa hominibus extremo die *super* accidet; *verum* etiam Enocho atque Eliae olim *cor* recte dicitur.

§. XIV, Causa *finalis* mortis (a) ex *Satanæ* (b) est expletio odii erga Deum homines (c); ex parte *Dei* vero (d) finis *per se* spectatae (e) est peccatorum vindadeoque et justitiæ divinæ declaratio.

(a) Quam necesse est *variare*, pro diversitate efficientis aut infligentis: de qua supra §. IV. V. VI.

(b) Qui haud dubie eam directe intendit: juxta et VII. idque finis alicujus, licet non veri boni cum ipse corruptissimus sit.

(c) Quanquam enim odium illud mali spiritus explebile; tamen, ut quoquo modo id explere studet.

(d) Confer. §. VI. et VIII.

(e) Seu, quatenus mors, qualis *sua natura* prout a Deo primum humano generi immissa fuit consideratur. *Per accidens* autem, et *ex gratia* Dei est, quod certis subjectis, nempe *credentibus* in Ch Deo reconcilitatis, et a peccatorum reatu liberatis *non est poena, proprie* quidem *dicta*; sed *finis* temporalis et *transitus* (*μετάβασις*) ad vitam me vid. *Joh. V, 24.* quodque *somnus*, *Matth. IX, 24.* *XI, 11.* liberatio a corpore mortis hujus. *Rom. V dissolutio* (*ἀπόλυσις*) *exoptata*, *Phil. I, 23.* *Luc. ingressus in requiem a laboribus*, *Es. LVII, 2.* *XIV, 13.* appellatur.

§. XV. Facta dissolutione animæ et ris, adeoque morte contingente, *anima superstes* manet (a), et suis *operationibus* (b) corpus (c) seorsim fungitur (d).

(a) Sic Salomo *Eccles. XII, 7.* *pulverem* seu hominis *in terram reverti* dicit, *quemadmodum spiritum* vero *reversurum ad Deum*, qui *dedit illi* Christus *Matth. X, 28.* dicit, eos, qui corpus *animam occidere non posse.*

(b) Puta his, quae *formaliter* pertinent ad *intellectum* *veritatem*, tanquam *potentias animae*; quatenus *homo* seu rationalis est, *essentiales*, quas et ipsas *superet non esse otiosas*; verum *intellectum* quidem *specie* intelligibiles, quas in corpore habuit, retinere; atque etiam porro actus cognoscendi elicere posse; quibus *de* actus aliqui *voluntatis* circa objecta ab intellectu *ita* respondeant, recte creditur. Atque huc referri, quod *Apoc. VI, 10.* animabus martyrum notitia *is* status et desiderium quoddam adscribitur.

(c) Sic enim dicimur *peregrinari* (secundum animam, maxime homines sumus) *a corpore*; ἐξδημηῶσαι ἐκ σώματος; cum antea velut *domi essemus in corpore* ἰοῦντες ἐν τῷ σώματι, *II. Cor. V, 6. et 8. ὄντες ἐν τῇ γῇ, in tabernaculo existentes* prius; ibid. v. 4.

d) Quod autem animae defunctorum sciant distincte terminate actiones ac res singulorum viventium, quae illarum e corpore excessum contigerunt, praesertim *s* cultusque varios ad se directos, non dicimus.

§. XVI. Imo *piorum* animas *statim*, postquam a corporibus sunt separatae, *essentialem* *tudinem* consequi (a); *impiorum* vero animas *rationem* suam subire (b), credimus (c).

a) Vid. Epist. ad *Phil. I, 23.* ubi Paulus ideo *disponem* desiderat, ut citius *sit cum Christo*, id est, in Christi glorioso: ita ut esse cum Christo, idem illi *ac* beatitudine frui cum Christo. Et ipse Christus *si* poenitenti dixit: *Hodie mecum eris in paradiso*, b, coelesti gloria mecum frueris, *Luc. XXIII, 43.* porro Christus dicit, *Joh. V, 24. credentes in ipso transire de morte in vitam*; indicat, fideles morientium participes reddi vitae aeternae. Et *Apoc. VII, 15.* dicuntur animae beatorum martyrum esse *ante* *um Dei*, et *servire ei die ac nocte*; quae utique *maedam* beatitudinis descriptio. Videatur B. *Mus. Berl. Erklärung*, L. XIX. Q. XCII. p. 700 seqq.

b) Oppositorum enim similis ratio est. Et vid. *tr. III, 19.* ubi Christus, ad inferos descendens, *et spiritibus*, qui tunc erant in carcere, illis quidem, *tempore Nōe inobedientes fuerunt*, ideo autem inclusi

carcere, praedicasse. Atqui animae, quae in carcere sunt, haud dubie a facie Dei rejectae sunt, et connexio poenis affliguntur.

(c) Certe *purgatorium* seu status poenalis fidelium vitae aeternae quidem haeredum, sed a peccatis in *hac* vita plene non purgatorum; medius proinde inter vitam et damnationem fingi non debet.

§. XVII. *Corpora* hominum exanimata in terram (b), cum honore, sed absque luxu (c) immoderato, et superstitiosis (d) ritibus, *recondenda* (e) sunt; ut ibidem in cineres (f) resolvantur: nisi mortuorum antegressa (g) delicta poenae loco *vel* inhumata ea (h) relinqui, *vel* saltem absque honore (i) sepeliri meruerint.

(a) Non aequè in *aquam* aut *ignem* immittenda, ne dum a *bestiis* aut *hominibus* absumenda: quippe quorum potius est *dormire in pulvere terrae*, *Dan. XII, 2. seminari*, aut instar seminis terrae committi, *I. Cor. XV, 37*. nimirum velut de *lege communi*.

(b) Habita ratione non tantum praestantiae *humanae naturae*, prae brutis animantibus; simul *status* ac *meritorum* antegressorum in hac vita: sed praecipue, si homines *Christiani* fuerint, dignitatis sanctioris; quatenus corpora fidelium jam in hac vita fuerunt *templa Spiritus sancti*: *I. Cor. III, 16. membra eorum, membra Christi*. *I. Cor. VI, 19. arma justitiae*, *Rom. VI, 19. posthac* autem resuscitanda sunt, et *glorioso corpori Christi* conformia futura, *Phil. III, 21*.

(c) Qui *vel* in corporibus defunctorum nimium exornandis, *vel* in exsequiis sumtuosioribus consistit, contra *εὐταφείν* et *εὐσχημοσύνην* Christianam.

(d) V. g. consecrandi coemeterium aut sepulchrum per aquam lustralem, pulsandi campanas consecratae velut ad abigendos daemones etc.

(e) Prout *humatum* dicunt, qui humo contextus et Quamquam nec necesse sit, ut humus *immediate* tangat corpus, aut loculi excludantur. Nam et *fornices* aut *avernae* sufficiunt. Dicimus autem corpora debere recondi, ut officia superstitum, et honesta desideria mortuorum indicemus: licet denegationem sepulturae ab a

venariis factam, moderate ferendam esse piis et confessoribus, non negemus. Pulchre *Augustinus: Multa corpora Christianorum terra non texit, sed nullum eorum quisquam a coelo et terra separavit: quam totam implet praesentia sui, qui novit, unde resuscitet, quod creavit.* L. I. de C. D. c. XII. ubi mox addit illud *Lucani: Coelo tegitur, qui non habet urnam.*

(f) Juxta illud: *Pulvis es, et in pulverem reverteris: Gen. III, 19.* quod non tam sepulturam ipsam, quam resolutionem corporis in pulverem aut cinerem, denotat. *Conf. Ps. CIV, 29. CXLVI, 4.*

(g) V. g. pertinax propugnatio haereticorum dogmatis, cum seductione aliorum conjuncta: flagitia notoria ad finem usque vitae continuata absque poenitentiae notis.

(h) Quam sepulturam asini vocat Deus, *Jerem. XXII, 18.*

(i) Seu, absque ceremoniis consuetis, comitatus potuit, psalmodiae sacrae, commendationis defuncti: forte etiam extra coemeterium. De quibus plura in scholis theologiae moralis aut casualis traduntur.

§. XVIII. Describi potest mors temporalis (a), quod sit privatio vitae (b) animalis, ex dissolutione animae et corporis, per peccatum primum (c) parentum, Satana (d) hostiliter instigante, aeternum, justo Dei (e) judicio proveniens, omnisque (f) hominibus ex naturae necessitate subacta, ad justitiae divinae (g) gloriam.

(a) Qualis *in se* est, et ratione *originis* seu introductionis suae in mundum. Non qualis *per accidens*, quae intervenientibus variis casibus, circa varia subjecta inspicitur.

(b) Hanc enim in casu recto importat. *Conf. §. II.*

(c) Quibus causa efficiens moralis ac meritoria indiget. *Conf. §. V. et VII.*

(d) Pertinet et hic ad causam moralem: odium autem aeternum ad causam ex parte ejus impulsivam, vid. §. IV.

§. VII.

(e) Qui est causa mortis per modum poenae spectata, quando *justum* dicimus judicium, simul causam

impulsivam internam ex parte Dei indicamus, vid. §. V et VII.

(f) Qui sunt subjectum quod: de quo vid. §. XII

(g) Tanquam ad finem: juxta §. XIV.

CAPUT IX.

DE RESURRECTIONE MORTUORUM.

§. I. Quemadmodum animā hominis post mortem superstes (a) manet; ita corpus etiam quod per mortem destructum (b) est, *resurget*, in vitam revertetur: quod ex Scripturis (c) clarissimum est; ratione naturali autem cognoscere equidem certe non (d) potest, licet illi non repugnet (e).

(a) Vid. Cap. praeced. VIII. §. XV.

(b) Dissolutum, putrefactum, in cineres reductum vid. l. c. §. XVII. nota (f).

(c) Ita *Jobus* credidit et professus est, *cap. XIX*, : *Esaias* quoque praedixit, *cap. XXVI*, 19. et *Daniel*, *cap. XII*, 2. Christus confirmavit, *Joh. V*, 28. *cap. X*, 23. accedit *Paulus I. Corinth. XV*, 12 seqq. et *I. Thes IV*, 16.

(d) Haec enim, quamvis animae immortalitatem assumitur; tamen, *utrum* ea absque corpore victura? an vero corpori aliquando, et cui, redunienda sit? certo definire non potest., Conf. B. *Mus. Introd. Cap. II*. §. IX p. 39.

(e) Nempe quando Scriptura revelat doctrinam de resurrectione mortuorum, tunc ratio, quae Deum scelerum vindicem et bonorum remuneratorem agnoscit, *consentaneum* sibi potius, quam adversum deprehendit, resuscitari corpora bene aut malefactorum organa, ad consocium poenarum vel praemiorum. Et *quamvis* non inveniat ratio, quomodo corpora numero eadem, quae in cineres resoluta sunt, resuscitari queant: *tamen* tantum abest, ut invicto argumento impossibilitatem ostende

possit, ut potius potentiae divinae illud relinquere cogatur. Conf. B. Mus. Introd. in Th. P. II. Cap. V. §. XII. p. 330. 331.

§. II. Consistit autem resurrectio (a) mortuorum in hoc, quod *corpus*, per mortem destructum, ex materia, in quam conversum fuit, *reproducetur*, atque animae *reduniatur*, sive uno verbo, *resurget*, atque ita una cum anima perveniet, *vel* ad beatitudinem, *vel* ad damnationem sibi destinatam (b).

(a) His enim *duobus* actibus formalis ratio resurrectionis constat, quatenus quidem illa *transitive* sive *resuscitatio* dicitur. Atque ita etiam *ἀνάστασιν* (quae Joh. V, 29. appellatur: alias Ἐξανάστασις, Phil. III, 11. estque vi vocis *δεύτερα τοῦ πεπρωκότος στάσις*, *iterata status ejus, quod cecidit*;) et *ζωοποιήσιν*, seu vivificationem; juxta Rom. VIII, 11. I. Cor. XV, 22. sic dictam, quoad rem unam actionem esse credimus: cui etiam respondet vox *παλιγγενεας* seu *regenerationis*, (corporum reviviscentium,) Matth. XIX, 28.

(b) Adeoque, quemadmodum mors; ita et resurrectio mortuorum, *conditio* seu *medium* ὡς ἐν πλάτει ita dictum est, sine quo de lege communi non contingit plena totius suppositi beatitudo aut miseria. Conf. Joh. V, 28. Dan. XII, 2.

§. III. Causa *efficiens principalis* (a) resurrectionis est Deus (b) trinunus (c), et Christus *θεὸς ὁ ὢν ὁ ὢν* (d).

(a) Seu quae virtute sua, adeoque juxta exigentiam operis et effectus, infinita, restaurabit corpora atque animabit.

(b) Is enim dicitur *aperire tumulos*, Ezech. XXXVII, 12. *redimere a morte*, Hoseae XIII, 14. *vivificare mortuos*, Rom. IV, 17. *suscitare mortuos*, 2. Cor. I, 19.

(c) Est enim resuscitatio mortuorum opus *ad extra*.

(d) Per omnipotentiam, quam, qua *Deus*, habet *essentialiter*; qua *homo*, per communicationem, vid. Joh. 1. 21. ubi *Filius* dicitur *vivificare mortuos*, sicut *Pater*

eos suscitāt et vivificat. Dicitur etiam v. 28. *mortui qui in monumentis sunt, vocem filii Dei audituros, prodituros ad iudicium*. Hanc autem sicut *judicant potestatem*, ita et virtutem suscitandi mortuos iudicandos, datam esse illi, *ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν*: id est, (evoluta particula *ὅτι*, quae *specificative* accipienda est,) *i quantum filius hominis est, seu secundum eam naturam qua filius hominis aut homo est. vers. 27.*

§. IV. Causa impulsiva interna resurrectionis mortuorum in genere est justitia divina (a); et *speciatim* respectu *piorum*, justitia remuneratoria (b), respectu *impiorum*, justitia vindicativa (c).

(a) Sic mortui resuscitandi et manifestandi dicuntur, ut reportet unusquisque *τὰ διὰ τοῦ σώματος. ea, quaecumque fecit per corpus, sive bona, sive mala, II. Cor. V, 10.*

(b) Seu, quod Deus, *benignitate* sua motus, beatorum corpora, sanctarum actionum organa, in societatem beatitudinis vult transferre. vid. *II. Thess. I, 5.* B. Scherserus vocat *justitiam distributivam*, quae omnino postulat, ut illud ipsum corpus, in et cum quo pii certarunt, *corretur*. Confer. quae diximus de justitia remuneratoria, Cap. I. §. XXIII. not. (e).

(c) Seu, quod Deus ea sui perfectione, qua inclinatur ad *vindicanda* peccata, impellitur etiam ad peccata *impiorum* in corporibus restauratis punienda. Conf. l. c. *ad Thessal.*

§. V. Causa impulsiva externa respectu resurrectionis *piorum*, est meritum Christi fide finali apprehensum (a); respectu *impiorum*, impenitentia finalis (b).

(a) Prout Christus *Joh. XI, 25.* dicit: *Ego sum resurrectio et vita; qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, vivet.* Et *I. Corinth. XV, 22.* dicuntur *per Christum vivificari omnes*, non quidem homines cujuscunque conditionis; sed omnes, qui a Christo per spirituale nativitatem descendant; *quemadmodum per Adam omnes moriuntur*, qui ex Adam per carnalem nativitatem descendant: quod contextus indicat. Per Christu

autem vivificari, est virtute meriti ejus vivificari. Unde et Christus *causa meritoria* resurrectionis piorum dicitur.

(b) Vid. II. ad Corinth. V, 10. Nempe *mala, quae quisque gessit in corpore*, movent Deum, ut velit eum *manifestare in corpore, ad reportandas in corpore poenas*. Ut autem *Christi meritum*, etiam respectu *impiorum*, causam resurrectionis impulsivam seu meritoriam licamus, causae nihil habemus. Nempe meritum Christi, nostro loco et bono a mediatore praestitum, causa meritoria dicitur in respectu *ad bonum* aliquod nobis imputandum: resurrectio autem impiorum, boni rationem proad illos non habet. Conf. B. Gerhard. L. de Resurrect. Mort. §. 55. et seqq.

§. VI. Subjectum quod resurrectionis (a) sunt homines mortui (b) omnes (c): non solum *pii* et fideles, sed et *impii* atque infideles (d).

(a) Sive id, quod *ultimo* denominatur resurgere; aut *ultimo* verbo *supposita* resurgentia.

(b) Qui enim *vivi* deprehenduntur in die ultimo, *proprie* loquendo *non resurgent*, cum per mortem non cederint: *immutabuntur* tamen, ac deponent mortalem corporis conditionem, juxta I. ad Cor. XV, 51 seqq. Conf. cap. praeced. VIII. not. (d).

(c) Sane, Joh. V, 28. expresse dicitur, *omnes, qui in monumentis sunt, audituros vocem Filii Dei, et resurcturos esse una hora*. Est enim in phrasi, *esse in monumentis*, descriptio generalis mortuorum, sumpta a *arte* potiore. Unde nec *embryones* in uteris matrum extinctos hinc excludimus. Quod autem *aliqui* homines *demum* in universali resurrectione resuscitandi sunt; ad jam *olim* Christo resurgente *resurrexisse* leguntur, Matth. XXVII, 53. et cum Christo in coelos *ascendisse* videntur; id *extraordinarium* fuit. Qui vero in V. T. prophetis, et in N. T. a Christo, ante passionem suam, ab apostolis, post ascensionem Christi, e mortuis ad *hanc* *naturalem* *resuscitati* fuerunt, eos *iterum* *vivatos*, adeoque in resurrectione ultima demum ad *vi-*
am *immortalem* resuscitandos recte statuitur. Vid. disp. ult., *qua* *totum* et *statum* *animarum* *separatarum* *ad*
hanc *naturalem* *rursus* *ordinatarum* expendimus.

(d) Sive *justi et injusti*, Act. XXIV. 15. qui *bona* fecerunt, et qui *malum*, Joh. V, 28. Confer. II. C V, 10.

§. VII. Subjectum quo (a) est corpus ide numero (b), quod quisque in hac vita (c) habuit (d).

(a) Sive *pars* illa essentialis hominis, *secundum quam* resurgere dicitur, seu quae ante destructa, per resurrectionem reproducetur, et parti alteri superstitioni uniatur.

(b) Sane ipsa vox ἀναστάσεως, seu resurrectionis, importat *iteratam stationem* ejus, quod ante steterat, et ceciderat, juxta §. II. not. (c) unde, si aliud corpus in hac vita stetisse, ac per mortem cecidisse, aliud olim productum iri statuas, resurrectio vera non fuerit; sed nova creatio, aut aliquid simile μετεμψυχάσει vel μετεσώφισσει Pythagoricae. Confer. II. Cor. V, 10. ubi manifeste indicatur identitas corporis, in quo quis bene vel male operatus est in hac vita; et in quo praemia vel poenas in judicio extremo sit accepturus. Adde Dom. XII, 2. Joh. V, 28. 29. ubi iidem, qui hactenus dormiverunt, evigilaturi dicuntur. Cum ergo non secundum animam, sed secundum corpus dormiverint; secundum ipsum corpus, quo quisque dormivit, resuscitandi sunt. In V. T. Jobus cap. XIX, 25. confessionem fidei, aeterna memoria dignam, editurus, dixit: scire se, quod post longissimi temporis decursum, seu *tempore postremo* (אַחֲרֵיכֵן) in carne sua, ante corrupta et a vermibus consumpta, hisce oculis, quos hic habuit, redemptorem suum, (גִּיּוֹרֵי) qui sibi (homini redimendo) cognatione aut consanguinitate junctus sit, (qualis nemo, nisi Messias intelligi potest,) vivum et visibili forma apparentem, ac victoris potentia instar, in pulverem dominaturum, visurus sit. Similiter Messias ipse de martyribus suis, seu fidelibus propter ipsum et confessionem ipsius occisis גְּלֵהֵם יְקִימוּנִי בְּלֵהֵם *cadaver meum*, i. e. propter me cadaver facti, *resurgens*. Itaque ipsum hoc, quod aliquandiu cadaver fuit, reviviscet.

(c) Recipient etiam *sexum et partes* seu *membra* omnia, quae in hac vita habuerunt, licet non ad vetera

integrandum: tamen ad integritatem corporis
Piorum autem corpora in ipsa resurrectione
gloriosa; juxta ea, quae diximus Cap. VI.
 eqq. et si forte in hac vita membris quibusdam
 erint, tunc illa *recipient*.
 a qua autem *statura* resurrectura sunt corpora,
 minamus.

VIII. Finis resurrectionis mortuorum
 respectu *fidelium* est beatitudinis plena
 tio; quoad *infideles*, damnationis consum-
). Finis *ultimus* est gloria justitiae divi-
 neratoriae et vindictivae (b).

resuscitabuntur enim, ut auferant τὰ δὲ τοῖς σῶ-
 II. *Corinth. V, 10*. Et *Joh. V, 28*. dicitur, re-
 em esse vel *vitalis*, vel *condemnationis*; denomi-
 fine petita.

quemadmodum enim Deus ad resuscitandos ho-
 vetur per justitiam illam suam; partim remu-
 n, partim vindictivam; juxta ea, quae dixi-
 V. ita gloriam utriusque intendere, recte di-

IX. Describitur resurrectio mortuorum,
 t opus (a) Dei trinunius (b), Christique
 ἰσχυρῶς, ex justitia divina (c) remuneratoria
 ativa proficiscens, quo homines (d) omnes,
 s quidem seu pii propter (e) meritum
 fide finali apprehensum; infideles autem
 , propter (f) peccata sua, eadem numero
 ora, quae in hac vita habuerunt, anima-
 redunita (h), accipient; illi ad (i) plenam
 nis, hi ad consummatam damnationis per-
 nem, utrique ad Dei et justitiae divinae
 iam.

Actio, inquam, seu *terminus* actionis divinae.
Resurrectio mortuorum definienda sit, *actionem*

Part. I. Cap. X.

ativam) in casu recto denotari, dicendum
sam efficientem indicamus: juxta §. III.
ae causa impulsiva interna est: de qua actum
ui sunt subjectum quod resurrectionis: vid

f) Ita causam impulsivam externam indicam
V.

Hoc enim est subjectum quo resurrectionis
de §. VII.

) In quo formalis ratio resurrectionis con
§. II.

) Finis proximus resurrectionis hic est: §
atus.

(k) In qua finis ultimus consistit: juxta §. c

CAPUT X. DE JUDICIO EXTREMO ET C MATIONE SEculi.

§. I. Cum resurrectio mortuor
lis hunc habeat finem, ut homines
seu poenas auferant: jam porro i
quo praemia et poenae hominib
agendum est.

§. II. *Futurum* esse judici
lenne, clarissimum est ex Scripti
etiam est, uno et eodem die
extremum et resurrectionem m
Quando autem dies ille ventur
nobis praesciri noluit Deus (c

(a) Vid. *Matth.* XXV, 31. e
31. II. *Thess.* I, 6. et seqq. P

l. *Judae v. 6.* dicitur *κρίσις μεγάλης ἡμέρας*, *iudicium magnae diei*: unde solennitas futuri iudicii cognoscitur.

b) Vid. *I. ad Thess. IV, 16. 17.*

c) Vid. *Marc. XIII, 32.* Et experientia hactenus docet, quantopere lapsi sint, qui, divinando se aliquid crediderunt.

§. III. Interim non desunt *signa*, quibus iudicium appropinquans quodammodo ostendendum exhibet (a), quae plerumque diviur (b) in *communia*, seu talia, qualia seculo uno contingunt, ac saepe recurrunt, aut continentur. V. g. haereses (c), bella, et similes nitates publicae (d), securitas hominum (e); *propria*, quae propius demum accedente iudicio non autem aequae prioribus seculis, conspicua sunt. V. g. revelatio Anti-Christi (f), sineres siderum eclipses, casusque in terram (g), et alia (h).

a) De ipso, inquam, *iudicio* secuturo admonet, non solum iudicii determinatum significat; etsi magis magis appropinquare illud doceat: prout ex *ramis teneriofici, et foliis enatis aestatem appropinquare cognoscimus*. *Matth. XXIV, 3. et 33. Marc. XIII, 29. Lucae 19.* ubi etiam expresse dicuntur *signa*.

b) Alii in *remota et propinqua* dispescunt, sensu eodem. Scilicet *communia* quidem illa et *remotiora*, licet tempus iudicii non significare videantur, tamen instituto et intentione Dei significant, et Christus monere debent, *quod* iudicium aliquod solenne spectandum, ex vi *justitiae* divinae ac *veritate* praesentium. *Propriorum* vero seu propinquorum signorum differentia est, ut *aliqua* longiore intervallo; *aliavariore*, antecedant iudicium: quae proinde nec ipsa tempus determinate significant; nisi quod quaeant saltem illud, de quo in §. IV. agitur, cum *iudicariae* solennitatis initio conjunctum iri creditur.

(c) Sic Christus *Matth. XXIV, 24. Pseudoprophetarum* mentionem facit, qui multos in errorem sint adducturi. Et Paulus *extremis temporibus Spiritus impostores ac doctrinas daemoniorum* deprehensum iri, praedicat, *I. Tim. IV, 1*. Confer *II. ad Tim, III, 8*, ubi memorantur homines, *resistentes veritati, mente corrupti, reprobi circa fidem, seductores simpliciorum* etc. Haec itaque spectantes fideles meminisse simul debent iudicii extremi, quo veritas oppressis haeresibus triumphatura sit.

(d) Summi Domini adventu finiendae. Vid. *Matth. XXIV, 6. et seqq.*

(e) Qualis fuit hominum *antediluvianorum* particulari iudicio tunc abrupta: sic universali tandem abrumpenda, *Matth. XXIV, 37. 38. 39*. Et *II. ad Tim. III, 1. et seqq.* ingens catalogus vitiorum, extremis temporibus non solum inter eos, qui prorsus sunt extra ecclesiam; verum etiam inter eos, qui *μόρφωσιν εὐσεβείας* habent, et professione Christiani sunt, publice grassantium, recensetur. Unde etiam opinio de *aureo seculo* ante extremum iudicium orituro manifeste refellitur. Confer. *Disp. nostram de regno ecclesiae glorioso, Cap. III.*

(f) Hoc est, quod Paulus *II. Thess. II, 3, seqq.* dicit, *adversarium Christi (τὸ ἀντιχριστόν) in templo Dei* sive ecclesia Christiana, velut caput aut monarcham ejus, *sedentem*; postquam *per operationem Satanae, signa et prodigia mendacia, decepto* magno hominum numero, regnum suum erexit ac stabiliverit, ita ut aliquandiu et a bene multis, qualis sit, seu quod sit Anti-Christus, non agnoscatur; suo tamen tempore *revelatum*, ac, tanquam Anti-Christum, agnitum iri: *licet nec tunc statim adventurus sit dies Domini*, quin potius ipse Anti-Christus, jam patefactus, porro sit perstiturus, donec *splendore adventus Christi aboleatur*. Patefactio itaque Anti-Christi fidelibus, instar signi, significare debet iudicium secuturum, quo Anti-Christus jam manifestatus denique sit abolendus.

(g) Vid. *Matth. XXIV, 29*. Quamvis enim modum ac determinatam rationem *signorum* illorum *coelestium* ac speciatim *casus siderum in terram*, revelatam non habeamus: satius tamen est, *litteram* Scripturae in his retinere, ac *modum* rei, sapientiae potentiaeque divinae relinquere, quam deserto literalis sensu *metaphoram* qua

tere, aut amplecti; praesertim cum alias signorum *coelestium, terrenis* contradistinctorum, expressa fiat mentio, *Luc. XXI, 25.*

(h) Nempe (1) ex quorundam sententia, *Judaeorum notabilis*, (non dico universalis omnino, a qua nemo illorum excipitur, sed valde ampla et insignis multorum) *conversio*, ita, ut in coetibus eorum publicis doctrina evangelii de Christo Jesu, Nazareno, hactenus ab ipsis rejecta, praedicetur, eique coetus integri subscribant, et sic per fidem in Christum bene multi salventur: juxta *Epist. ad Rom. XI, 25. et seqq.* Israel enim ille, cui execratio hactenus contigit, is est, qui in eodem Cap. nomine *ramorum oleae naturalium*, in oppositione ad *oleastrum* describitur: denotatque Israellem secundum carnem, in oppositione ad gentes: quam etiam Paulus supra *Cap. IX, 3. 4. 5.* descripserat, tanquam *cognatos secundum carnem etc.* Quamquam non ideo vel urbis Hierosolymorum reaedificationem, vel politiae civilis restorationem, terrae Canaan occupationem, arcae foederis aliorumque sacrorum deperditorum inventionem etc. promissa esse, putari debeat. (2) Huc referri solet urbis (Romae) septuaginta annorum desolatio, ex *Apoc. XVIII.* et Gogi excidium, ex *Apoc. XX.*

§. IV. Instante ipso iudicio, peculiare conspicitur signum, quod *filius hominis* (a) vocatur: Quale autem futurum sit, difficile est (b), exponere.

(a) Sic appellatur *Matth. XXIV, 30.*

(b) Probabilior tamen reliquis est sententia, quae docet, signum illud constitutum in *fulgore ipsius corporis Christi, splendore nubium et comitatu angelico*, juxta *Matth. 1. c. et Cap. XXV, 31.* itemque *sono ingenti*, de quo legimus in *I. ad Thess. IV, 16.*

§. V. *Judex* erit Christus ipse (a), qui in *humana* humanitate gloriose apparens ac velut *pro tribunali* sedens, omnibus conspicuus, auctoritate divina (b) sententiam feret.

(a) Vid. *Matth. XXV, 31 seqq.* ubi *filius h* super sedem gloriae sedens, gentes omnes coram gregibus judicaturus, prolixius describitur. Conf. *XVII, 31. Joh. V, 22.*

(b) Quae una est totius SS. Trinitatis et Chri mini per communicationem competit. Illius respectu causa efficiens ab aliis tota SS. Trinitas. Confer. loca cit. *Joh. et Actorum*: ubi, dum n. Patrem judicare quenquam, scilicet *ἄνθρωπον*, rando et sententiam ferendo: additur tamen, quod omne *judicium et potestatem judicandi dederit Joh. V, 22. et 27.* Et *Actor. XVII.* dicitur *Deu care orbem ἐν ἀνδρὶ, per virum.* Non ergo exclu personae a filio distinctae, sed auctoritatem divinar illi una largiuntur. Quo pertinent *LL. Rom. II. 2. 16. Ebr. XII, 23.* ubi Dei *judicium*; *Deus un rum iudex* memoratur.

§. VI. Causa impulsiva interna est j Dei (a), partim remuneratoria (b), partim cativa (c).

(a) Vid. *II. ad Thess. I, 6. 7.*

(b) Quae ad bonitatem Dei spectat.

(c) Seu ira Dei, per poenam peccantium expl

§. VII. Causa impulsiva externa sunt p meritum Christi fide apprehensum (a); p peccata (b), et inprimis (c) finalis impeni eorum, qui judicari debent.

(a) Hoc enim movet Deum, ut in iudicio e non solum vitam aeternam; sed etiam pro dive operum ex fide proficiscentium, *gradus gloriae*, praemia accidentalia, adjudicare velit credentibus.

(b) Vid. *II. Corinth. V, 10.* et conf. quae dixi cap. IX. §. V. not. (b).

(c) Sic etiam *Joh. XII, 48.* dicit Christus: *Qui cit me, nec accipit verba mea, habet, qui judicet i sermo, quem locutus sum, ille judicabit eum in e die*: quod idem est, ac si dixisset, hominem non c

am, hoc ipso, quod non credit, movere judicem ad condemnandum ipsum in judicio extremo.

§. VIII. Habebit autem Christus *assessores* partim, partim *ministros* (a) iudicii, homines sanctos (b), et angelos bonos (c).

(a) Qui proinde *causa ministerialis* atque adeo *minimus principalis* iudicii extremi recte dici possunt. Nam et assessores, quales h. l. sunt, ministrare recte dicuntur: auctoritatem certe, iudicis auctoritati parem non habent; sed plane ab hoc dependentem, et valde limitatam.

(b) Prout *apostoli* dicuntur *judicari duodecim tribus Israel*, *Matth. XIX, 28. Luc. XXII, 30.* Et *I. ad Cor. VI, 2.* ait Paulus: *An nescitis, quod sancti mundum judicabunt?*

(c) Vid. *Matth. XXV, 31.*

§. IX. Et *angelorum* quidem munus (a) erit, non solum Christum ad iudicium accedentem comitari (b), et sono ingenti excitato manifestare ejus adventum (c); verum etiam homines, cum e morte resuscitados, tum vivos deprehensos, ex omnibus mundi partibus congregare (d), segregare deinde pios ab impiis (e); illis ad dextram, his ad sinistram collocatis (f): denique damnatos ad infernum detrudere (g).

(a) Cujus jam supra mentionem fecimus Cap. III. de angelis §. XL.

(b) Vid. *Matth. XXV, 31.*

(c) *I. ad Thess. IV, 15.*

(d) *Matth. XXIV, 31. Marc. XIII, 27.*

(e) *Matth. XIII, 41. 49.*

(f) *Matth. XXV, 32.*

(g) *Matth. XIII, 42. 50.*

§. X. *Homines* vero sancti (a), testes et comprobatores iudicii Christi erunt (b).

(a) *Etsi* et ipsi prius judicandi sint; ut mox dicetur.

(b) Videntur autem ipsi in *superiore loco* constituti juxta *I. Thess. IV, 14.* et *proxime* quidem a Christi, in visibili forma apparentis, latere, apostoli; vid. *Matth. XIX, 28. Luc. XXII, 30. deinde* patriarchae, prophetae, martyres, doctores ac fideles caeteri, suo ordine; impios, in inferiore loco positos, aspecturi, et horum damnationem approbaturi. Conf. *Apoc. XIX, 1.* et seqq.

§. XI. Objectum judicii extremi (a) duplex est, *materiale*, quod sunt personae (b) judicandae; et *formale*, sive id, secundum quod (c) persona quaelibet judicanda venit.

- (a) Juxta alios, *subjectum judicandum*: non judicans.
- (b) Alii dixerint, *subjectum quod*.
- (c) Ut sit *subjectum quo*.

§. XII. Ad *materiale*, objectum pertinent homines omnes (a), cum *pri*, tum *impri*; cum, quos dies ille *vivos* inveniet, tum *mortui*, eo die prius resuscitandi (b); praeter homines autem etiam angeli mali (c).

(a) Nempe omnes nos manifestari oportet coram tribunali Christi, ut unicuique reddatur, quod egit in corpore, sive bonum, sive malum: pronunciante apostolo *II. Cor. V, 10.* Et *Rom. XIV, 10.* Omnes stentur ante tribunal Christi. Conf. *Judae v. 14. 15.* et *Esaias LXVI, 16. Matth. XXV, 32.*

(b) Ita enim Christus dicitur *judicaturus vivos et mortuos, Act. X, 42. I. Thess. IV, 15. 16. 17.* et *II. Tim IV, 1. I. Petr. IV, 5.*

(c) *II. Petr. II, 4.* ubi dicuntur angeli, qui peccaverunt, servari in *judicium*. Conf. *Epist. Judae v. 6. E Matth. XXV, 41. cap. VIII, 29.*

§. XIII. *Formale* objectum ex parte *piorum* fides est; ex parte *impiorum*, incredulitas, qua tenus quidem utraque ex operibus (a) cognoscitur (b).

(a) Exercebit enim Christus iudex iudicium, ita ut cuique juxta opera; fidei aut incredulitatis testimonia luculentis reddatur sit, II. Cor. V, 10. Conf. Rom. II, 6 et seqq. Matth. XXV, 35. et 36. 42 et 43. Apoc. XX, 12. 13.

(b) Cavendum autem est, ne *objectum formale*, (praesertim ex parte piorum, qui, licet *secundum opera*, non tamen *propter opera* laetam illam iudicis sententiam auferant;) cum *causa impulsiva* externa male confundatur.

§. XIV. Ipsum vero iudicium (a) distingui solet in iudicium *discussionis* (b) et *retributionis*.

(a) Ab actibus praeliminaribus, accessus iudicis visibilis, congregationis hominum iudicandorum, et divisionis eorumdem in duas classes, distinctum.

(b) Non quod iudex *καρδιογνώστης*, Christus, opus habeat *discussione* causarum, aut *inquisitione*, tunc deum instituenda; (posset enim etiam, citra processum tam solennem, pios, quos novit, ac vitam aeternam deducere; impios, non minus distincte cognitos, praecipitare in infernum;) Attamen, ut iusti iudicii ratio ipsis, qui iudicantur, manifestissime pateat, *discussionis* illud iudicium libere ingreditur: eoque facto tribuet cuique, quod suum est.

§. XV. Dicitur autem iudicium *discussionis* (a), quo omnium (b) opera, occulta pariter et manifesta, in lucem (c) protrahentur; inprimis, ut quilibet, quae ad se pertinent (d), et ad suam salutem seu damnationem spectant, satis intelligat.

(a) Scriptura hoc vocat *rationem reddere Deo*, sciens tanquam iudici, vitam et actiones omnium in examen vocanti, Rom. XIV, 12.

(b) Non *solum* eorum, de quorum seu fide, seu incredulitate, dubitari in hac vita poterat: *Verum* etiam *signorum*, quorum sive fides, sive incredulitas, publicis testimoniis constabat. Universalis enim assertio est apostoli I. c. ubi de omnibus *mortuis* ac *viventibus*, qui-

bus Christus *dominatur*, pronunciat, quod *omnes ream reddiduri sint Deo*.

(c) *Piorum* bona opera ad manifestandam eorum fidem, et quantum intersit inter eos et infideles; *impiorum* mala opera ad pudorem ipsorum, et ut constet, e juste puniri.

(d) Atque ita etiam *piorum peccata*, licet non recedenda publice, ipsis in memoriam reditura, quidam estimant: quo *non* quidem pudeant, aut quoquo modo angantur; *sed* tamen, indignitatem suam agnoscentes gratiae divinae erga se magnitudinem magis admirentur ac celebrent. Conf. *Matth. XXV*, 37. et seqq.

§. XVI. *Retributionis* iudicium consistet in pronuntiatione sententiae (a), quae cujusque causae conveniet, et per quam alii ad vitam (b), alii ad damnationem (c) aeternam ablegabuntur: ut statim sequetur sententiae latae executio (d).

(a) Vid. *Matth. XXV*, 34. et 41.

(b) Quod iudicium *absolutionis* quidam vocant: quanquam adjudicatio vitae plus importet.

(c) Unde iudicium *condemnationis* vocatur.

(d) *Matth. XXV*, 46. *cap. XIII*, 39. *ad* 43.

§. XVII. *Finis* iudicii extremi (a) est sapientiae (b), potentiae (c), bonitatis (d) iustitiae vindicativae (e) Dei gloria.

(a) Quem iudex ipse, sive auctor iudicii intendit.

(b) Sive sapientissimi regiminis in hoc universo hactenus a multis non recte agniti.

(c) Quam impii aliquandiu elusisse aut sese subdixisse videbantur.

(d) Per ipsam remunerationem piorum tam solenniter patefactae.

(e) Cujus plenum opus dilatum, non sublatum fuisse apparebit. Confer *II. Thess. I*, 10.

§. XVIII. Describi potest iudicium extremum, quod sit actus sollemnis (a) Christi (b)

assumpta humana natura apparentis, quo is, auctoritate et potentia (c) divina, et propter justitiam (d) divinam, remuneratorem et vindictivam, homines (e) omnes, angelosque malos, mediante bonorum angelorum (f) opera, ad tribunal (g) coget, et causa cujusque discussa, habitaque ratione (h) fidei finalis et peccatorum, inprimis incredulitatis finalis, ex operibus ipsorum apparentium, piis et fidelibus plenam beatitudinem, infidelibus autem et impiis hominibus ac daemonibus consummatam miseriam, approbantibus sanctis (i) hominibus, assignabit (k) et conferet ad sapientiae, potentiae bonitatis et justitiae suae (l) gloriam.

(a) Hanc enim in casu recto importat, communem tamen pluribus: ut generis locum recte sustineat.

(b) Qui est causa efficiens, non tamen exclusis personis caeteris, juxta §. V.

(c) Ratio causandi haec est, tribus personis revera communis. Ibid.

(d) Quae est causa impulsiva interna: de qua vid. §. VI.

(e) Qui sunt objectum materiale. Vid. §. XII.

(f) Sic ministri iudicii denotantur: juxta §. VIII. et IX.

(g) Haec et sequentia ad modum aut rationem formalem processus pertinent: quoad priorem iudicii actum. Vid. §. XIV. XV.

(h) Quibus objectum formale indicatur: de quo vid. §. XIII.

(i) Tanquam assessoribus iudicii: (qui ad causam ministerialem pertinent). Vid. §. VIII. X.

(k) Posterior actus hic est, ad formam ac processum iudicii spectans: juxta §. XIV. et XVI.

(l) Tanquam causam finalem. De qua vid. §. XVII.

§. XIX. Peracto iudicio, statim sequetur *mundi consummatio* (a), qua coelum et terra, itemque caetera elementa, et corpora ex elementis com-

posita, quoad substantiam suam (b), media igne (c) peribunt.

(a) Seu *consummatio seculi*: prout vox *איִלֵּן* et *מִן* dum et seculum denotat. Certe mundo destructo, t^{em}p^{us} una finietur. Ipsi quoque Ebraei distinguunt *יְהִי עוֹלָם הַבָּא* et *יְהִי עוֹלָם הַהַיְוָה* seculum hoc et futurum. Conf. Disp. nostram ad L. Rom. XII, 2. de cōformit^{ate} cum mundo fugienda, in prooem.

(b) Vid. Ps. CII, 26. 27. et Ebr. I, 10. 11. Ubi *terra ac coelis* dicitur: *peribunt, veterascent, sicut v^{et}eramentum: mutabuntur sicut pallum*. Opponuntur aut h. l. Dei immutabilitas secundum esse, et coeli ac t^{er}rae mutabilitas et mutatio; primum quidem, cum creationem a non esse transierint; deinde postrema illa qua ab esse ad non esse sint transitura; quae sane mutatio substantialis est. Conf. II. Pet. III, 10. et 12.

(c) Sic expresse Petrus II. Epist. III, 7. 10. *Quia nunc sunt coeli et terra, servantur igni in diem iudicii etc.* De natura autem hujus ignis curiose magis, quae utiliter, disputatur.

(d) Interim habebunt et pii coelos novos ad terram novam, i. e. habitationem gloriosam, II. Pet. III. 1. Et Apoc. XXI, 1. et seqq. Impii vero carcerem et infernum sibi destinatum Vid. Apoc. XX, 14. 15.

PARTIS SECUNDAE

CAPUT I

DE PECCATO IN GENERE.

§. I. Cum *subjectum operationis* theologiae revelatae sit homo peccator (a); ideo, spectato ne theologiae, et quae ad illum pertinent, de peccato nunc dicendum est (b).

(a) Vid. prolegom. cap. I. §. XX.

(b) Vid. l. c. §. ult. Nempe prout alias in disciplinis practicis, quando de ratione introducendi finem in objectam agendum est, prius considerari debet *subjectum*, nequam *carens fine*; et an? et quousque *finis capax* sit? In theologia, postquam de beatitudine actum est, considerandus est *homo*, non solum, ut *carens beatitudine*, sed etiam, ut aversus a Deo per peccatum, et *carens* consequendi a Deo beatitudinem: scilicet, ut a peccato liberatus, Deoque reconciliatus, ad beatitudinem educatur. Conf. B. Mus. Introd. cap. III. §. I. p. 214.

§. II. Accipitur autem hoc loco (a) peccatum partim *abstractive*, pro ipsa carentia conformitatis cum lege, quae creaturae rationalis vitam rationis actiones attinet (b), qua ratione mera *privatio*, non autem positivum quiddam (c) est: partim *concretive*, quatenus praeter absentiam conformitatis cum lege illa, complectitur etiam subjectum in se, quod, cui privatio illa adjacet: sive sit connata, sive habitus acquisitus, sive actus, qui

aliter se habet, quam per legem certam se habere debebat; ideoque a lege aberrat, aut legi non convenit (d); qua ratione peccatum aliquid *positivum* esse, certum est (e).

(a) Alias peccatum *generalius* dicitur in ordine ad quamvis regulam, certum operationis modum praescribentem: qua ratione datur peccatum *naturae*, (quod vocatur monstrum,) item peccatum *artis*. Hoc loco autem *specialiter et proprie* accepta voce, intelligitur peccatum, in respectu ad regulam morum, et vocatur peccatum *morale*.

(b) Sic expresse *Johannes I. Ep. III, 4. ἡ ἀναρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία. Ἀνομία* autem est ipsa ratio formalis, per quam quid habet, quod est *ἀνομιον*. Et sic per modum abstracti significat.

(c) Nihil enim importat, praeter negationem entitatis positivae; nempe rectitudinis aut conformitatis cum lege, quae adesse debebat. Nulla autem substantia, nullum accidens positivum formaliter est privatio. Haec enim contradictio foret.

(d) Sic concupiscentia prava connata. Habitus vitiosi, male agendo contracti, et actus omnes cum lege pugnantes, usitate et recte dicuntur peccata.

(e) Etsi enim illud, a quo, tanquam a forma, habet, quod est et denominatur peccatum, non sit aliquid positivum, sed privatio mera; quia tamen in peccato concrete accepto, praeter illud formale, etiam materiale aliquid involvitur, propterea, quantum attinet ad materiale peccati, entitatem positivam utique involvere potest. Conf. cum his, quae ad hunc §. diximus, B. Mus. Theses theol. de peccato an. 1651. typis expressas et publice ventilatas sub initium.

§. III. Per *legem* autem intelligi debet aeterna (a) et immutabilis Dei sapientia ac iudicium (b) de his, quae creaturae rationali, quae talis est, conveniunt aut disconveniunt, conjunctum cum voluntate, ut ea fiant vel non fiant (c).

(a) Quia enim peccatum in sua formali ratione importat aberrationem a norma seu regula; ideo quaerenda

norma ejusmodi, quae sit *prima et adaequata* omni-peccatis. Secundaria enim norma resolvitur in priam: particularis autem ita se habet, ut multa sint, im recta, partim prava, quae ad eam non quadrant.

(b) Qua ratione formaliter est in ipso Deo; etsi ad sturas, et quae ad ipsas pertinent, terminetur. Et peccatum spectari debet, quatenus talis est, discon-re: et vult illud non fieri, aut fieri oppositum.

(c) Vocatur alias *lex naturae*, quia versatur circa quae *natura* aut *per se* honesta et turpia sunt: sive, naturae rationali, ut tali, conveniunt, vel discon-unt. Dicitur et *lex moralis*, quatenus spectat ad ea, seu rationem vivendi, quae creaturam rationalem et, aut dedecet.

§. IV. *Promulgata* (a) est lex illa *primum* ipsa creatione (b), cum conferretur hominibus ita principiorum practicum (c), et facultas, em ad singulas actiones et actionum circum-ntias applicandi (d).

(a) Agendum enim hic est de promulgatione legis, ratio peccati tanto clarius pateat. Constat enim, m non obligare, nisi promulgatam: ita, ut non cen-tur agere *νόμος*, qui aliter agunt, quam lex po-at, quando haec non est promulgata.

(b) Vid. quae supra de imagine Dei ex parte intel-us dicta fuerunt, Part. I. Cap. IV. §. 9. Lex naturae a, mentibus hominum implantata, est quaedam ipsius Deo existentis legis aeternae expressa imago: seu municatio aut promulgatio legis divinae, qua, quae ipse judicaret homini esse convenientia, agenda et enda, homini manifestabantur, velut ex auctoritate creatoris observanda.

(c) Quae universaliter praescribunt, quid agendum, omittendum sit. Scholae illam notitiam *συνηγορίαν* allant.

(d) Ita, ut constaret, quid, juxta praecepta illa ge-lla, hic et nunc agendum et non agendum sit. Scho-*σύνεσις* appellant. Quanquam haec non tam sit *πρᾶξις*, quam legis applicatio, aut vis eam applicandi.

§. V. Postea, amissis per lapsum perfectionibus istis, vi imaginis divinae ante acceptis, le-
illa equidem valde *obliterata* (a) fuit, sed tamen
manserunt aliqua ejus *vestigia* aut *indicia* (b)
Deus autem praeter caeteras revelationes (c),
inprimis in decalogo summam legis voce atque
scripto *repetiit* (d) et singula praecepta in sacra
Scriptura passim clarius explicavit (e).

(a) Prout infra in loco de peccato originali distinctius dicitur.

(b) Prout *Rom. II, 15.* dicitur: *Gentes, quae legem* (extrinsecus per revelationem peculiarem sibi propositam) *non habent, sibi ipsis sunt lex: ostendentes opus legis, scriptum in cordibus suis etc.* quippe habentes notitiam quandam discernendi honesta et turpia cordibus suis, velut naturae digito, inscriptam; cujus vi etiam, cum post actiones varias patratas in se descendunt, se ipsos nunc ut violatores legis a superiore latae *accusent*; nunc recte se egisse deprehendentes *excusent*, (saltem quodammodo,) ac defendant.

(c) Quae patriarchis, et per eos aliis, non una vice contigerunt. Confer B. Gerhard. L. de lege §. XV. seqq. ad XXIV. ubi praxin legis moralis decalogo comprehensae, etiam ante Moysen locum habuisse ostendit.

(d) *Exod. XX, 1. et seqq.* Et cap. XXXI, 18. indicatur, Deum, postquam complevit loqui cum Moyse in monte Sinai, dedisse ei tabulas duas testimonii, summam statutorum complectentes, *tabulas scriptas digito* (scilicet per immediatam operationem potentiae) *Dei.* Conf. *Deut. IV, 13. cap. IX, 10.*

(e) Vid. quae B. Gerh. L. de lege Sect. IX. quoad singula praecepta decalogi, adductis aliis Scripturae locis explicantibus, docuit. *Speciatim* notandum est, quomodo Christus legem veterem a corruptelis pharisaicis purgaverit, *Matth. V, 20 seqq. cap. XIX, 3 seqq.* ita ut peccati rationem habeat, non solum, quod *praeceptis* in decalogo *expressis*, verum etiam, quod *sensui*, per Christum declarato, repugnat. *Summam* quoque legis praeceptis de diligendo Deo et proximo comprehendi ostendit *Matth. XXII, 37. ad 40.* et sic omne peccatum vel cum di-

si, *vel* cum proximi dilectione, *vel* cum utraque, significat.

[. Atque ita cognosci potest legis huius *obligandi* maxima (b) et universalis-quam nemo hominum effugere potest.

aquam normae primariae et adaequatae.

enim (1) de rebus *per se* bonis et malis, ac sapientissimum, sanctissimum et potentissimum, habet.

hominem enim esse, nec tamen ad ea, quae creata, ut tali, conveniunt, facienda, per auctoris, qui omnium creator ac Dominus est, pugnat.

[I. Est autem etiam illud revera peccatum contra legem aliquam *positivam*, sive (a), sive *humanam* (b), committitur: *modo* (c) divinae (d).

re *non* simpliciter et per se necessaria, *sed* propter voluntatem Dei liberam, qui poterat hoc prohibere; aut praescribere oppositum; v. g. in iudiciis, aut forensibus. Ubi tamen, sicut lex est, Deo in omnibus obedire; sic *obligatio* ad istis praeceptis *fundatur* in obligatione legis, ut peccet, qui aliter agit.

nam quia principia haec, *quae magistratus*, qui ius est, his, quorum magistratus est, salva lege *scribitur*, *sunt facienda*, *quaeque magistratus prohibet*, *sunt fugienda*, aeternae veritatis decalogo implicite continentur; ideo nemo contra legem positivam a superiore latam agere, etiam agat contra aeternam Dei legem.

is enim valet illud apostolicum, *Act. IV, 19. Num justum sit in conspectu Dei vos potius audire Deum?* et cap. V, 29. *Obedire oportet Deo magis quam hominibus.* Alias autem constat, *inferiorum iussa* non posse derogare legibus *superioribus*: nec peccare eum, qui haec observans, non obtemperat.

(d) Plura de lege h. l. non addimus: infra P. III. cap. VII. de verbo legis et evangelii plenius acturi.

§. VIII. Causa *physice efficiens* (a) peccati, *abstractive* spectati, proprie loquendo *non* (b) datur. *Actuum* autem et *habituum* (c), quibus peccatum adhaeret, quatenus actus et habitus sunt, causa physica recte quaeritur (d).

(a) Seu reali influxu suo produciens illud, tanquam effectum verum ac realem.

(b) Est enim peccatum, quia tale, privatio, (vid. h. l. §. II. not. (c) cui repugnat, realiter produci per causam physice efficientem.

(c) Qui in peccato concretive accepto *materiale* sunt, a *formali* distinctum. Vid. not. (e) ad §. II.

(d) Ita actionis peccaminosae *Caini*, qua fratrem interfecit, (seu peccati, quod fratricidium aut parricidium dicunt, quatenus positiva actio est,) causa physice efficiens fuit ipse Cain, qui percussit fratrem. *Habitus viciosi*, v. g. intemperantiae, causa est is, qui crebris actibus propensionem fixam ad actus similes sive habitum ipsum, sibi acquisivit.

§. IX. Interim peccato, qua tali, causa *moralis* (a) recte assignatur (b). Atque illud semper est *naturae* quaedam *intellectu et voluntate* pollens (c).

(a) Seu quae, licet realem influxum in illud, quod privatio mera est, tanquam a se revera producendum, non praebet; aliquid tamen confert, cujus intuitu est istud, (seu *avoula* ipsa,) tanquam effectus, imputatur, non secus, ac si realiter influeret. Alii *deficientem* appellare malunt cum *Augustino* lib. XII. de Civ. Dei cap. VII. Scilicet quod, si agens praecise in ordine ad *avoutav* consideretur, non ratione alicujus influxus, sed ratione alicujus in causando defectus, seu, quod legi bonae conformiter agit, ejus causa dicatur. Conf. B. Mus. Theol. cit. no. IX.

(b) Vid. I. Joh. III, 4. ubi expresse dicitur, eum,

ποιεῖ τὴν ἀμαρτίαν, facere simul τὴν ἀνομίαν, scilicet hoc ipso, quod facit id, quod est ἀνομον.

(c) Sane *bruta et agentia alia*, rationis expertia, quando id agunt, quod si homo ageret, peccare censentur; non tamen ipsa *proprie* loquendo peccare creduntur; quemadmodum nec legi conformiter agere censentur, quando talia agunt, quae lex creaturis rationalibus praescribit: cum facultate cognoscendi ea, quae lex praecipit et vetat, plane destituantur.

§. X. *Deus* quidem *nec* moraliter (a), *neque* physice (b) causa peccati recte dici potest (c).

(a) Non enim sive *directe*, sive *indirecte*, intendere potest peccatum, qui summe bonus ac perfectus est.

(b) Etsi enim per modum causae universalis concurrat Deus ad omnes causarum secundarum actiones, loque malas aequae atque bonas: tamen quia actiones ae, ratione suae entitatis positivae, peccata non sunt; rum ratione suae ἀνομιᾶς: Deus etiam, ad positivam rum entitatem, specialem influxum non praebet; (*nec* enim vult, *nec* decernit, ut fiant; *non* determinat voluntatem peccatoris ad actus peccaminosos: *sed* agentia particularia ipsa se sua voluntate ad illam actionis causam determinant:) manifestum est, Deum nullo modo dici posse causam peccatorum.

(c) Quod autem Deus *non impedit* peccata, quae *met*, non autem debebat, impedire; quodque peccatores *gratiam* ad evitanda peccata necessariam, (sed quae *se indignos reddiderunt*,) vi iustitiae suae ac maiestatis supremae, aliquando *subtrahit*; tamen *peccata* ipsa *propterea effectus*, seu *objecta* Dei et actionum sunt.

§. XI. *Diabolus* (a) autem et *creaturae rationales* aliae, ad bonum non determinatae (b), peccati causa efficiens utique fieri possunt, et

(a) Vid. Joh. VIII, 44. ubi Diabolus dicitur hominibus, *non stetit in veritate, loqui mendacium ex principio mendacii et pater ejus (mendacii)*, quibus singulis

praedicatis, illi, tanquam in agendo deficienti, peccata, v. g. homicidium, mendacium, ut causae agentis, tribuantur.

(b) Quae enim ad bonum determinatae sunt, v. g. per lumen gloriae, non possunt agendo deficere, sed sunt impeccabiles; ut diximus in cap. de angelis et de beatit. aeterna.

§. XII. Caeterum quod peccatum non sit, nisi sit *voluntarium*, respectu ejus, qui inde peccator censetur, universaliter verum non est.

Philosophis quidem peccatorum appellatione nihil venit, nisi in quo aliqua ratio voluntarii apparet, ut quae contra legem sunt, in tantum dicantur peccata, in quantum de voluntario participant. In *Scripturis* autem peccatum in *significatione* multo *latiore* accipitur: prout *Johannes I. Epist. III, 4.* satis habet, per *ἀνομιαν* definire peccatum, non expressa ratione *τοῦ voluntarii*. Conf. quae Cap. seqq. II. de peccato orig. dicebimus.

§. XIII. Subjectum *quod* peccati est naturae rationalis (a), ad bonum non (b) determinata, seu homo viator (c), qui peccator (d) denominatur (e).

(a) *Bruta* enim et agentia *inanimata* non denominantur peccare, prout neque causa moralis peccati censentur. Vid. §. IX. not. (c).

(b) Sic enim excluduntur Deus, angeli boni, homines beati: quanquam et primi homines, licet labiles, non tamen subjectum peccati fuerunt, antequam ad peccandum sese libere determinarent.

(c) Hunc enim h. l. spectamus, cum de subjecto operationis theologiae agimus. Atque ita etiam *angelos malos, et homines damnatos* suo loco relinquimus.

(d) *Sive* quod ad actum peccandi, *sive* quoad habitum pravum; aut actus praecepti, habitusque, qui adesse debebat, carentiam.

(e) Intellegitur autem denominatio, tanquam suppositi, quam alii *ultimatam* vocant, ideoque *totale subjectum* hic appellatur.

§. XIV. Subjectum *quo* (a) peccati, *et anima* (b) ejusque facultates (c): quanquam et

us ejusque (d) *membra* huc aliquando, et *secundario* quidem spectant.

- (a) Alii *partiale* vocant: et in *primarium* seu *πρῶτον* ac *secundarium* distinguunt. Illud proprie non agnoscunt: hoc *minus proprie* dici non negabunt.
 (b) A qua, tanquam principio, oriuntur; et in ea, nam actus immanentes, persistunt actus peccaminosi: eandem similiter referuntur omissiones actuum praeteritum. In eadem sunt habitus vitiorum, et privationum. Sic mediante anima peccata hominem afficiunt.
 (c) Intellectus, voluntas et appetitus sensitivus: quod ex doctrina speciali de peccatis, originali et actuali, plenius constabit. Interim notandum est, has facultates esse, uti rationis, sic moralitatis et peccati, haud improprie capaces.
 (d) Mediante scilicet anima, quae est in corpore, et organa sunt membra corporis: quod et ipsum infra actius docebitur.

§. XV. *Consequens* omnis peccati (a) est *reus* culpa (b) et *poenae* (c) proprie (d) dictae, *temporalis*, (e) tum *aeternae* (f).

a) Alii *formale*; quidam cum addito, *formale conatum* peccati appellant. Et illi quidem peccatum considerant non *absolute et in se*: sic enim fatendum *formale* peccati esse *ἀνομιαν*; sed *respective* et in *relatione* ad subjectum, quoad afficit, eique denominationem tribuit. Atque ita quidem *reatus* potest dici *formale* peccati; per hunc enim homo constituitur coram Deo in *reatus*, filius irae et aeternae damnationis reus. Vid. B. de Pecc. Thes. XIV. *Posterior* vero sententia, *reatus* formale consecutivum peccati dicitur, nobis improprie consentit.

b) Nempe quatenus peccatum *naturae rationali* dis-
 cernitur, eamque *culpabilem* reddit: id est, *culpa* ream.
 Nam enim *reatus* nomen *latius* pateat; et aliquando
 addito, *reatus poenae*, dicatur: quem certum est a
 reatu culpa recte distingui: (prout etiam hic
 distinguitur): *culpa* tamen, et *reatus simpliciter*
 dictus, seu *reatus culpa*, non differunt. *Culpa* enim

formaliter est *relatio quaedam ex peccato in ordine regulam rectitudinis moralis, seu legem, considerato, resultans*: Et *reatus* (a reatu poenae distinctus, qui aliter reatus simpliciter, sed et culpae reatus dicitur,) formaliter importat *obligationem, qua quis sub peccato per ipsum peccatum constrictus tenetur, ut revera sit et catur peccator*. Obligatio autem haec etiam ipsa relatio ad legem aut regulam, ex peccato resultans: per quam homo peccati reus constituitur. Neque differentia apparet inter reum peccati, et culpabilem, aut culpae reum. Itaque reatum culpae hic breviter, velut uno a mine, diximus. Conf. B. Musaei Tract. de Convers. Dis. III. cap. II. §. XLVII. XLVIII. p. 124. 125.

(c) Quatenus peccatum, in ipsa violatione legis, etiam *offensam Dei, legislatoris ac Domini supremi importat* atque ita hominem offendentem *poena dignum* constituit aut *debitum subeundi poenam ei* contrahit.

(d) Id est, damni aut mali, quod est contra subiecti inclinationem, contracti ob culpam, et ad vindicandam culpam compensandamque injuriam alteri (atque hic quidem Deo) illatam, subeundi. Unde diligenter distinguendae sunt *castigationes paternae* piorum a *poenis* propriis dictis. *Illae enim fidelibus vel ad concupiscentias carnalis crucifigendas, vel ad explorandam fidem, dilectionis patientiam et constantiam eorum; vel ad testimonium religioni ac doctrinae verae perhibendum, adeoque Dei et Christi gloriam celebrandam; non autem ad vindicandam culpam, injuriamque Deo illatam compensandam inferuntur.* *His autem postremum hoc proprium, atque adeo prorsus necessarium est.* Unde in doctrina de *crucis et calamitatibus* *κόλασιν* seu *παιδείαν*, (i. e. castigatione emendationis aut correctionis causa factam) *δοκιμασία* (i. e. explorationem aut probationem) *μετάνοιαν*, (i. e. testimonium suo quodam malo alteri praebitum) *ατιμωσις* (i. e. poena proprie dicta, qua satisfiat honori laeso superioris) recte distinguunt auctores.

(e) Quaedam ex parte animae, v. g. *substractio favoris Dei*: prout *peccata disternere* dicuntur *in Deum et hominem* peccantem: aut *facere, ut occul faciem suam ab illis*, Esa. LIX, 2. unde ex adverso oritur ira Dei *de coelo adversus omnem impietatem injustitiam hominum*, Rom. I, 18. *cujus vi homines in reprobam mentem traduntur, ut in varia ruant vi*

r. 28. vel certe *horrent et fugiunt* Deum, *tantum consumentem, cum quo diversari non possunt XXXIII, 14.* Quaedam autem *ex parte* v. g. *laborum* gravitas ac sterilitas; unde *lasi- indigentia*: sed et *morbi*, ac *dolores* varii, *de- rs ipsa, Gen. III, 16. 17. 18. 19. Rom. VI, 22.* on solum aliquibus, sed *cuiuslibet* peccato, *tan- nsae legis aeternae ac majestatis divinae con- tid. Matth. XII, 36.* ubi dicitur *homines in die* (ubi de ultima eorum *justificatione*, seu salute, *inatione* ad poenam aeternam agetur,) *rationem s esse de quolibet verbo ἀγῶν (sive ἀέριον)* mni inquam eo, *quod aut ratione justae neces- ut intentione piae utilitatis caret*: ut explicat s M. in moralibus. Conf. *Hieronymus*, et ex *Ferhardum* ad h. l. pag. m. 648.

XVI. Peccata, quibus humanum genus ir, distingui solent I. in *actualia* et (a) ha-

II. *Actualia* rursum in ea, quae *actum* et quae *actus omissionem* (b) important. *bitualia* peccata in *connatum* (c) seu (d) et *acquisita* (e). IV. *Habitualia* utraque *us proprie* dictos vitiosos, et *carentiam* adesse debiti, (f) distinguuntur. Quia homine, qualem theologia revelata, tan- *abjectum suum*, in posteris protoplastorum *antequam actu* peccet, peccatum *connat-* *deprehenditur*; ideo communiter doctrina r de peccato sic proponitur, ut prius de ; sive eo, quod inde ab hominis cujusque h) origine seu *nativitate*, *originem suam* leinde de *actualibus*, quae in homine jam e, *accedentibus* demum *actibus propriis* , *agatur* (i).

acet enim aliqui voces *peccati et vitii* sic di- *ut illa* *actus, hac* *habitus* *pravos* aut *moraliter* *otent*; tamen jam pridem *usus loquendi* effecit,

ut peccati nomen non solum de *actu*, sed etiam de *habitu* peccandi, accipiat, ac *vitia* ipsa dicantur *peccata*. Unde alii dicunt, *peccata in actu et peccata in habitu*. *Avopla* certe utrinque occurrit, et sic ratio formae *ἀναρτίας* seu peccati. Confer. B. *Musaei* Tract. de *Con-*
Disp. IV. Cap. I. §. II. p. 243.

(b) De qua divisione infra Cap. III. videbimus.

(c) Seu propensio ad actus pravorum, quae habitus *v* habet: qualem nobis connasci, Cap. seq. II. ostendem

(d) *Non* ratione originis primorum hominum: (haec enim sancta et valde bona fuit, juxta ea, quae de imo div. diximus:) *sed* caeterorum, qui a primis per generationem carnalem descendunt.

(e) Seu actibus peccandi iteratis contractas propensiones ad actus similes pravorum, easque fixas et difficiles mobiles.

(f) Scilicet carentiam justitiae habitualis, sive connasci debitae, sive acquisitae, ad peccatum habitus recte referimus, eo modo, quo ad actualia peccata etiam omissiones actuum praeceptorum referuntur. Conf. *Musaeum* de Convers. Disp. III. Cap. I. §. VII. VI p. 100. 101.

(g) Quod nunc supponitur: Cap. seq. II. probandum

(h) Sic enim vulgo terminus peccati *originis* *et originalis* accipitur. Quod autem alias lapsus ipse primorum parentum peccatum originis *originans* dicitur, ab *originato* distinguitur, ad praesens non pertinet: quod nec pro habituali peccato haberi ipsum potest, sed modo inter peccata actualia locum habet: licet causa originalis peccati fuerit; ut mox dicetur.

(i) Alii distinguunt inter peccatum *primum et primo ortum*. Utrumque subdividunt; *illud* quidem peccatum *primum absolute tale*, quod sit apostasia angelorum, et *primum in genere humano*, quod sit lapsus protoplastorum: Peccatum ex primo ortum dispescunt *originale et actuale*. Non tamen, opinor, negabunt, peccatum primum, cum quod absolute tale, tum quod genere humano primum est, esse, vi vocis et significationis, actuale.

§. XVII. Describi (a) potest peccatum *abstractive* acceptum, quod sit carentia (b) conf

mitatis cum lege, actioni (c) creaturae rationalis (d), in agendo deficientis; vel etiam omissioni actus habitui aut carentiae ejus, adhaerens, ideoque (e) culpabilis, et poena temporali atque aeterna, digna.

(a) Paulo plenius, quam si solam *avoutar* dicas, ita ut caetera simul, quae hactenus tradita sunt, complectaris.

(b) Hanc enim in casu recto importat.

(c) Tanquam *materiali* suo: quo etiam spectant, quae de habitu, et utriusque absentia dicuntur. Vid. §. II.

(d) Cui, tanquam causae efficienti et subjecto, adscribi debet: juxta §. VIII.

(e) Quae sunt consequentia peccati abstractive spectati.

§. XVIII. Peccatum *concretive* spectatum (a) describi potest, quod sit creaturae rationalis (b) actio aut ommissio actionis, habitus aut carentia ejus (c), pugnans cum lege (d) Dei, et creaturam rationalem culpabilem ac poena dignam (e) reddens.

(a) In ea latitudine, qua ad diversas species, mox indicandas, se extendat. Quanquam ita necesse sit, in ipsa descriptione, quam generalem postulant, *disjunctive* enuntiare, quae ad ipsas species peccati pertinent: cum unum commune nomen, quod et entia et nonentia complectatur, non suppetat.

(b) Cui partim ut causae, partim ut subjecto adscribi debet. Vid. §. VIII. IX.

(c) Quae materiale peccati constituunt. Vid. §. II.

(d) In quo consistit formale peccati, l. c.

(e) Consequentia peccati haec sunt, de quibus. Vid. §. XIII.

CAPUT II.

DE PECCATO ORIGINIS.

§. I. Dari peccatum originis, etsi ratio e suis principiis certo ac distincte agnoscere (a non possit; in Scriptura tamen manifestissime indicatur (b).

(a) Illa enim *vel* iudicium suum suspendet, *vel* si quid definire ausit, negabit; et *homines* sua natura *indifferentes* nasci putabit; licet appetitus sensitivi inclinationem quandam a iudicio rationis alienam, deprehenderit, vid. *B. Mus.* dissert. de Insuffic. Lum. nat. contr. Ed. Herb. § XXVII. p. 22. 23. et *B. Henr. a Lith.* Disp. Inaug. sub praesidio nostro habitam, qua Synopsin Theol. Nat. cum revelata collatae exhibuit, Sect. V. §. XXXIII. seqq.

(b) Vid. inprimis *Rom. V, 12.* ubi dicitur, ideo ad *homines omnes mortem descendere, quia in uno homine, Adamo, omnes peccarunt*, aut *peccatores constituti sunt*. Etsi enim vox *ἀπαρτίτεν* alias actum secundum peccandi denotet; fatendum tamen est, accipi illam h. l. etiam de his, qui per aetatem ac defectum usus rationis, eo modo non peccant: imo qui, primo homine labente, ne quidem exstiterunt. Unde, omnes in Adamo peccasse, non idem est, ac omnes Adami peccatum actibus similibus esse imitatos: cum potius vers. 14. expresse dicatur, *mortem*, (quae per peccatum intravit in mundum,) *pervasisse etiam ad eos, qui non peccarunt ad similitudinem transgressionis Adami*: Itaque dicendum est, peccasse omnes in uno; quatenus, peccante illo, factum est, ut omnes ex ipso naturaliter descensuri necessitatem nascendi cum peccato contraherent, et sic propter suum quisque peccatum in ipsa nativitate fieret morti obnoxius. Conf. ad *Ephes. II, 3.* ubi, quando *homines omnes natura filii irae esse* dicuntur, supponitur causa hujus reatus, nempe quod omnes natura, (non tantum *vere*, sed *natura*; quod sane plus est; seu per naturae suae corruptae conditionem.) sint peccatores. *Filium irae enim esse, idem est, ac esse obnoxium irae divinae ac dignum*

a Deo, vindice legis, propter violationem legis, la. Itaque filius irae natura esse non potest, ira aut per naturae corruptionem sit peccato poll-
 sed et *Gen. VI, 5. et cap. VIII, 21.* dicitur, *mentum cogitationis cordis humani tantum ma-*
omni die, inde a pueritia sua: quod quamvis
 cundos seu peccata actualia formaliter denotare
 ; *universalitas* tamen *subjecti* ac *temporis* indi-
 um *facultatem* cogitandi, quae est in hominibus,
 is naturae corruptionem sic esse *depravatam*, ut
 ut sanctae cogitationis actum exercere ne *possit*
 sed sit *propensissima* ad actus cogitandi malos.

II. Importat autem peccatum originis (a)
 privationem (b) justitiae originalis; *partim*
 ionem (c) totius naturae ad prava (d).

Tanquam oppositum originalis justitiae, aut ima-
 vinae. Neque enim rectius cognosci potest na-
 cati hujus, quam facta collatione oppositi, in
 eum successit.

Huc pertinet *mors* illa, seu carentia vitae spiri-
 omniumque virium activarum, quae ad actus vi-
 gi divinae conformiter exercendos requirebantur.
 aec mors hominibus, quatenus *natura filii irae*
 ibuitur *Ephes. II, 1. et 5. et Coloss. II, 13.*
 modum enim justitia originalis, cum facultatibus
 primi hominis inesset, animabat quasi et instrue-
 ad vivendum vitam, quae secundum Deum est,
 tus modosque spiritualiter bonos, intra se elicien-
 exercendos: sic deperdita justitia illa primaeva,
 nilis est mortuo, per separationem animae a cor-
 nibus plane viribus ad actus et motus vitales in-
 ndos exercendosque, destituto: destitutus quippe
 ad actus et motus spirituales. Confer. *B. Mu-*
 Conv. Disput. IV. Cap. I. §. X. p. 427. Per-
 am ad pecc. originis pro carentia justitiae origi-
 n, quod *Rom. III, 10* seqq. dicitur: *Judaeos et*
omnes peccato esse obnoxios; sicut scriptum est
7, 3 seqq. *Non est justus, ne unus quidem:*
itaque carent justitia, quam habere debebant:)
1, qui intelligat, non est, qui exquirat Deum.
 tur ergo omnibus recta Dei ac rerum divinarum

intelligentia et scrutinium.) *Non est, qui exerceat bonitatem, non est usque ad unum.* (Omnes itaque carerent bonitate morali, et exercitio ac viribus exercendi actus moraliter bonos.)

(c) Idem enim homo carnalis, qui, ob privationem spiritualis vitae, *mortui* instar est; alia ratione vivens et valde *actuosus* dicitur, sed ad vitam a *vita Dei* alienam, *Ephes. IV, 18.* ad vitam hujus seculi, et facientes cupiditates carnis, *Cap. II, 3.* Nimirum facultates animae per essentiam sunt facultates vitales, et quando iustitia originali privantur, licet careant viribus ad vitam secundum Deum instituendum necessariis; non tamen ipsae, quoad esse vitale et vim eliciendi actus motusque vitales, perditae sunt aut abolitae: sectantur itaque aliam vitam rationem, a priori plane diversam. Vid. B. Mus. l. c. §. XI. pag. 247. 248. Respectu propensionis hujus pravae Paulus *Rom. VIII, 7.* scribit: *Τὸ φρόνημα τῆς σαρκός*, h. e. quod caro, sive homo carnalis, qualis nascitur, sapit, vult, desiderat, est inimicitia adversus Deum. Quae sane habitualement atque inde ab origine nostra nobis adhaerentem propensionem ad prava in quolibet homine declarant. Et *Rom. VII, 17. et 20.* memoratur peccatum in nobis habitans, vers. 21. malum adjacentis (*κακὸν παρακείμενον*) vers. 23. Lex, quae est in nobis, rebellans legi mentis etc. quae vers. 7. et 8. vocabatur *ἐπιθυμία*, concupiscentia. Intelligitur autem non solum inferior vis appetendi, quae ab appetitu sensitivo est, sed voluntatis etiam inclinatio in malum, qui et ipsius intellectus temeraria de rebus spiritualibus perverae judicandi pronitas, et subito exortas cogitationes malas complectitur. Unde et apologeta *Confess. Aug. art. II. p. 55.* inter alia concupiscentiam intelligit, quae quaerit non solum voluptates corporis, sed etiam sapientiam et justitiam carnalem, et confidit his bonis, contemnens Deum etc. vid. B. Mus. l. c. de Pecc. th. XLIV. Quod autem Jenenses non doceant, peccatum originis proprie et accurate loquendo esse meram privationem; neque pravam concupiscentiam a peccato originis excludant; idem ostendit in der ausführl. Erklärung, Q. XXXI. 229. 230.

(d) Utrumque autem peccati rationem habet: *Utrum* quod homo destituitur illis viribus, quas ad actus sibi convenienter exercendos habere debebat, et sic ineptus

t ad facienda ea, quae lex jubet: tum quod facultates us inclinant in ea, quae lex prohibet, aut quae legi pugnant.

§. III. Speciatim ex parte *intellectus* importat peccatum originis totalem *privationem* lucis spiritualis (a), ita, ut nec Deum recte (b) cognoscere, neque adeo, qua ratione colendus sit Deus, perfecte (c) praescribere, aut, quae divinitus revelata sunt, firmo assensu amplecti possit (d); simul etiam *prunitatem* intellectus ad *temeraria et alia* de rebus spiritualibus *judicia* ferenda (e); imo vero etiam in his, quae lumine naturae subjacent, impotentiam (f) quandam in cognitione Dei et constituenda vita.

(a) Vid. *Eph. V, 8.* ubi homines, quales natura, ante regenerationem, sunt aut nascuntur, *σκόρος* sive *tenebrae* iunguntur. Et ponitur abstractum pro concreto, ad intendendam significationem; ut *tenebrae* dicantur, id est, albe, aut plene obtenebrati, carentes omni luce spirituali. Confer. *Cap. IV, 18.* ubi dicuntur *ἐσχορισμένοι τῇ ἀρίᾳ*, obtenebrati quoad mentem; nempe propter ignorantiam, quae est in illis; ut statim exponitur.

(b) Qualis est, et prout a nobis in hac vita, non tantum secundum essentiam et attributa; sed etiam secundum personas, cognosci debet.

(c) Deus enim, qualis est, talis coli debet: et in statu est lapsus, primum in cultu divino est, quod in placando Deo consistit. Atqui in utroque horum deficit intellectus per lapsum corruptus.

(d) Vid. *I. Corinth. II, 14.* ubi de homine animali, quae, qualis juxta conditionem animae sibi relictæ est, nempe opponitur *spirituali*, seu habenti Spiritum Dei, non nisi per peculiarem Dei operationem confertur, *ita vers. 10. et 12.* dicitur: *Non percipit, non potest, intelligere, quae sunt Spiritus Dei, seu mysteria quae Deus revelavit per Spiritum suum:* juxta vers. 7. et 10. *conf. B. Mus. Disp. IV. Cap. I. §. XXX. seqq. pag. 16 seqq.*

(e) Sic dicitur I. c. *Spiritualia esse homini stultitia* ~~_____~~ *m*: seu iudicari ab eo, quod sint res stultae, absurdae ~~_____~~ *ta*.

(f) Talem, inquam, qua fit, ut intellectus in dis- ~~_____~~ *cur* curando, et investigandis rerum naturis, causis, affect- ~~_____~~ *oni* bus, imo circa ipsum Deum et res divinas, nec m- ~~_____~~ *inus* in dirigendis actionibus et gubernanda vita, erret ~~_____~~, ac principia luminis naturae male applicet ad infere- ~~_____~~ *ndas* conclusiones falsas, imo impias. Conf. B. Mus. Disp ~~_____~~ *IV*. de Convers. Cap. I. §. XXV. p. 257.

§. IV. Ex parte voluntatis consistit pecca- ~~_____~~ *tum* originis in carentia (a) sanctitatis originalis, seu virium diligendi Deum super omnia, et exseque- ~~_____~~ *ndi*, quae intellectus recte dictitavit (b), itemque ~~_____~~ *recte* coercendi appetitum: quodque voluntas ex ad- verso (c) propendit ad opera peccaminosa.

(a) Seu impotentia volendi et perficiendi spiritu- ~~_____~~ *alia*, ad Philipp. II, 13. Quando enim utrumque horum Deo in solidum tribuitur; ac nos ideo salutem nostram cum timore ac tremore operari iubemur; certum est, natu- ~~_____~~ *ra-* libus viribus nostris id denegari, ac nos moneri, ne, quando donati sumus aliena gratia, ea nos indignos red- damus ac privemur. Eandem voluntatis ~~_____~~ *ad* ~~_____~~ *va-* ~~_____~~ *qua-* ~~_____~~ *litat-* indicat mors per delicta, spirituali vitae opposita Eph. II, 5. conf. §. II. not. (b).

(b) Neque enim tunc solum voluntas deficit, aut ex- orbitat, cum intellectus in cognoscendo erravit; verum etiam, quando recta est ejus cognitio. Scilicet bonum non solum spiritualiter, sed et naturaliter tale seu honestum, variis molestiis ac difficultatibus plerumque con- jungitur, ideoque ab eo alienior est voluntas, et ad sectan- dum illud fere torpet aut languet: etiamsi in humanis doctrina et assuefactio emendationem aliquam aut per- fectionem contulerit. B. Musaeus I. c. §. XXVI. p. 258.

(c) Est enim per naturam suam facultas appetens: et quando a vero bono abhorret, in apparens tanto vehe- mentius fertur; praesertim appetitus sensitivi motibus stimulata conf. Mus. I. c. §. XXVI. XXVII. p. 258. 259. Ob hanc propensionem ad prava dicitur homo, qualis per naturam est, servus peccati, Rom. VI, 13. et pecca- tum regnare in ejus corpore mortali, ad obediendum illi

spiditates ejus. v. 12. 14. quod videlicet, quum ea, sancta sunt, agere ex se non possit, in ea, quae sunt, ex adverso feratur, ac si ita agere oporteret, superioris imperio voluntas flecteretur: Haec etiam a *πρώσις*, sive *callosa quaedam durities cordis*: i. IV, 18. qua homines sunt *propensi ad carnalem tatem, ad contemptum et odium Dei, ad diffidentiam erga Deum, et fiduciam rerum temporalium*; inter B. Gerhardo Isag. LL. Disp. XXIV. c. III. de Orig. §. 7. p. m. 879.

§. V. Ex parte *appetitus sensitivi* locum *harrivatio obsequii* superioribus facultatibus de- a), quodque ille contra in ea, quae sensibus sunt, licet lege divina prohibeantur, quodam impetu, *sive non exspectato, sive repudiato*, iis iudicio (b), ruit.

a) Debeat enim utique facultas *inferior* conformari *ioribus*: non hae illi. Vidd. quae de imagine Dei diximus P. I. Cap. IV. §. XI. Conf. Rom. VII, 1. ubi *Paulus* ait, *in carne sua non habitare bonum*: ne se non facere bonum, quod velit.

b) Vid. Rom. VII, 8. Etsi enim *concupiscentia*, vocabulo *latius* accepto, per omnes hominis facultates diffundat; *speciatim* tamen ad appetitum sensum refertur; et hac ratione v. 23. *in membris sese adversum legem mentis*, utique recte dicitur.

§. VI. Quamvis ergo cujuslibet facultatis *visi* ti, seu tendendi in objecta, quando *praecise* se consideratur, non sit *peccatum* (a), propterea quod *ἀνόμιος* fertur in objecta, *peccatum* (b) appellatur.

a) Ita enim positivum quid est, et materiale tantum *ibi*. Illam naturae corruptionem, quae complectitur *hanc animae virium ad malum pronitatem ac impe-* vocamus positivam qualitatem, non quasi aliqua *agendi in se et per se sit peccatum, sed quia illa agendi in homine est tantum ad peccatum prona et*

prompta; interim non prohibemus, quin inter ipsam agendi vim, et inter vitium illius potentiae subtiliter distinguatur, sicut inter ipsam actionem et vitium actionis distinguitur: verba sunt B. Gerhards T. II. LL. §. 88. p. 402. Conf. Disp. Isag. XXIV. cap. III. thes. 10. pag. m. 880. 881. Quibus plane respondent quae B. Musaeus, Disput. IV. de Convers. §. VII. p. 245. scripsit: propensio ad malum dicitur peccatum, non quatenus est entitas positiva, et quoddam agendi principium; sed quatenus perfectione debita destituta, et male agendi principium est.

(b) Concretive scilicet loquendo. Unde, si qui eam ad formale peccati originis referunt, intelligenda est forma totius, seu tota quasi essentia peccati originalis. Ita concretive sumtum peccatum originis esse aliquid positivi, ob connatam habitualement pronitatem in objectum, in quod inordinate fertur, quam per modum subjecti connotat; abstractivae autem et formaliter sumtum esse meram privationem, docetur in der ausführl. Erklärung, Q. XXXI. p. 231 seqq. Ea autem antiqua fuit nostratum sententia. Prodierunt. A. 1619. duobus quaternionibus comprehensa, *Philippi Melancthonis et Martini Chemnicii*, itemque *Aegidii Hunnii et Leonhardi Hutteri* testimonia. Quod omne peccatum, etsi non est pure tantum privatio, sed ratione materialis sui, saepe etiam habitus corruptus, positiva qualitas etc. ut rectissime docet *Apolog. August. Confess.* tamen quoad formale suum non positivum quidquam, sed privationem docet. Ubi inter alia ex *M. Chemnicii* LL. Theol. Cap. de causa peccati, Resp. ad arg. Manichaei, inculcata ante distinctione inter materiale et formale, eaque ad praesens applicata; *Videntur*, inquit, haec esse spinosa, et dialecticorum argutiis potius convenire, quam theologiae simplicitati; sed quia necessario discernendae sunt res conditae a DEO a peccato, quod est conturbatio ordinis divini, recte et utiliter talia traduntur. Ex *B. Hutteri* LL. autem illud inter alia notandum est, quod definitionem *Philippeam*, qua peccatum per privationem definitur, defensurus, tertio loco argumentum adversariorum adducit: *Quicquid atrocitatem peccati extenuat, doceri non debet. Privatio extenuat atrocitatem peccati. Ergo doceri non debet.* Respondet autem, quod in minore propositione falsa hypothesis pro certa et indubitata sumatur: unde principi

statio emergat. „Neque enim, ait, privationis voce ex-
 ennuatur, sed exaggeratur potius peccati atrocitas: et
 ostenditur, quantam cladem et quam ingens damnum
 genus humanum ex privatione hac acceperit. Graves
 item sunt causae, propter quas privationis vocabulum
 in definitione peccati est retinendum: nempe ut con-
 spiciatur discrimen inter res conditas, et rerum priva-
 tionem non conditam, sed a diabolo ortum trahentem.“
 Haec et plura videri possunt in locis Theol. B. Hutteri
 dem anno cum praefatione Facult. Theol. Witteberg
 itis p. m. 308. 309. Quod si aliorum testimonia con-
 omnia desiderantur, videri possunt, quae ex B. Graüero,
 Gerharδο, B. Himmelio, B. Höpfnero, B. Kromayero,
 duxit B. Musaeus in der ausführlichen Erklärung,
 234 seqq. Repetierunt autem illa II. cc. proposita
 Graüerus et B. Kromayerus etiam alibi. Ille qui-
 em in Cent. QQ. Illustr. Coroll. 1. Disp. ult. cujus haec
 sunt verba: *Peccatum originis formaliter non est ali-
 uid positivum, sed materialiter; quando hi termini recte
 non vulgariter usurpantur. Hic vero in Theol. Aphorist.*
Seco VIII. Aphor. X. scribit: Apologia confessionis
Augustinae definitionem Anselmi, quod peccatum sit
cauentia iustitiae originalis, quidem retinet, concupiscen-
tiam addit. Verum ipsa quoque concupiscentia, vel, ut
et inclinatio ad suum objectum, vel, ut declinatio a
bono, consideratur. Quod si per cauentiam iustitiae
originalis privatio boni connaturalis inesse debet, (Pon-
tifici vero iustitiam originalem bonum aliquod super-
naturale fuisse volunt, qua ratione peccatum originis
mutuari senserunt pii confessores) magnam corruptio-
nis secum trahens intelligatur, et nos Anselmi defini-
tionem possemus esse contenti. Quicquid sit, in distinctio-
nibus ab evolutionis initio positus, si nimirum peccatum
metaphysice et in abstracto consideretur, quod sit pri-
mitivum quid: si vero ethice et in concreto, quod posit-
ivum quid dici queat, acquiescimus. In praecedentibus
testat, eos, qui peccatum originis positivum quid esse
testant, concretivas locutiones, quod cor lapideum
Isaiah. XXXVI, 26. caro de carne Joh. III, 6. dicatur,
reperit: hanc autem sententiam de positivo proprie dicto,
κατασκευασμὸν vel ἀποσκευασμὸν Flacianismi dici quibus-
dam, quod eisdem argumentis, confusione concreti et ab-
stanti laborantibus, propugnetur. Haec B. Kromayerus:

ex quo, et praeexistentibus *Gerhardo* atque *Hoepfnero*, quo ille allegat, et istud denique notamus, quod considerati *roī positivi*, quae sit *καὶ ἀξιόβειαν*, ad *metaphysicam* pertineat, quae inter ens et non-ens, positivum et privativum, distinguendi munus sibi suo jure arroget: ita ut, si peccatum formaliter spectatum *positivum* dicat, *sensu catachrestico* id fieri moneat *Hoepfnerus*. Quod si ergo ad *entitatem moralem seu ethicam* hic provocetur; fatendum tamen est, non ideo contemni debere *ἀποβέναν* metaphysicam: Neque etiam privationes, quae relationem habent partim ad subjectum, quod moraliter afficiunt; partim ad formam, quam negant aut excludunt; propter hanc relationem privationes esse desinunt: neque, invita doctrina metaphysica, et tamen velut *ἐξ ἀξιόβειας*, in positivorum entium classem transcribi debebunt.

§. VII. Causa efficiens peccati originalis (a) *remota*, Diabolus est (b), *propinqua* protoplasti, Eva (c), et *inprimis* Adam (d).

(a) Equidem causa efficiens *physica* peccati originalis *formaliter* spectati *nulla* datur, cum hac ratione sit privatio, ut vidimus: Quaeritur autem causa *deficiens*, seu, quae deficiendo aut peccando effecit, ut homines nascantur absque justitia originali, et cum prava concupiscentia. Vid. *Ausführl. Erklärung*, Q. XXXV, p. 305.

(b) Hoc est, quod diabolus *homicida* dicitur et *pater mendacii*, *Joh. VIII, 44*. Causa enim *caedis* aut mortis *humanae* esse non potuit, nisi esset causa peccati, in genus humanum introducti: quum homines ante peccatum immortales fuerint; mors autem per peccatum introierit in mundum. *Pater mendacii* etiam est, qui mortiendo homines a fide et obsequio Deo debito abstrahit, atque ita corruptioni secutae causam dedit. Nimirum sermo ille insidiosus, qui *Gen. III, 1 seqq.* serpenti adscribitur, *Satanae*, cujus ille serpens instrumentum erat, adscribi debet: unde ipse *Satanas* serpentis nomen trahit. Vid. *II. Cor. XI, 3. Es. XXVII, 1. Apoc. XII, 9*.

(c) Quae *seducta* a diabolo *praevaricatrix facta* est: ita ut in memoriam deceptae a *Satana* primae mulieris, (quae peccans, ad peccatum sua suasionem induxit virum; unde illa corruptio totius humani generis orta

uit;) nulla mulier ad praedicandum publice in ecclesia admitti debeat. *I. Tim. II, 14.*

(d) Vid. *Rom. V, 12*, ubi *unus homo*, Adam, tanquam communis parens totius humani generis, et radix et principium activum illius, peccati causa declaratur: utippe quod *per eum* peccatum in mundum venerit.

§. VIII. Sunt autem parentes primi, et inimici Adam, causa peccati originis, mediante *opere* suo (a). Hoc enim facto indignos se reddiderunt (b), quibus Deus influxum ad conservandam in ipsis et propagandam ad posteris justitiam originalem necessarium porro largiretur (c): ignos potius, quibus eum justo iudicio subtraheret: adeoque ut posteris ipsorum, ex parentibus, iustitia originali privatis, per generationem (d) naturalem descendantibus, jam non posset consecui illa justitia, in ipsis protoplastis amissa; sed merentia illius justitiae ac pronitas omnium facultatum ad prava illis connasceretur (e).

(a) Quem alii causam peccati originis *proximam* adaequatam; alii *causalitatem* appellant, seu rationem, et quam protoplasti facti sunt actu causa peccati originis.

(b) Sive *demeruerunt*, aut Deum iudicem *moverunt* quae *impulerunt*.

(c) Hoc enim quasi *pactum* Deus cum hominibus fecit, quibus pro sua bonitate indebita imaginem divinam concreaverat, iniit, ut eo, tanquam dono *naturali*, non tantum personali, uterentur; idque intercedente constanti obedientia sua, et servarent ipsi, et ad liberos posterorūque caeteros, Deo concurrente, propagarent.

(d) Sane protoplasti, cum peccarent, statim sibi actu *trahiderunt* justitiam concreatam, seu originalem, quam *potentia* actu possidebant: posteris autem nondum existentibus *potentia* amiserunt eandem justitiam, ne posthac *facilitatis* conferretur: (quod fortasse aliqui dixerint, *nisi* eum his esse *jus* aut *facultatem* consequendi originalem justitiam:) Privantur autem posteriores Adami, omnes

et singuli, justitia originali, quum nascuntur ex parentibus justitia originali destitutis, et prava concupiscentia laborantibus. Unde sunt, qui peccati originalis, quatenus a singulos *propagatum* apprehenditur, *causam proximam* dicunt esse ipsam *carnelem generationem*, quia *conjunctum est cum inordinata generantium concupiscentia, sive quae est ex libidine carnis, et libidine viri*, juxta Joh. I, 2. unde sit, ut *quod natum est de carne, sit caro*, Joh. III, 6. hominesque *in peccato formati et calefacti*, peccatores nascantur, Ps. LI, 7. ut *mundus ex immunda nascatur* nemo, Jobi XIV, 14.

(e) Ut autem subtilius disputetur: *Quomodo Deus lapsum protoplastorum posteris ipsorum, nondum existentibus, ita imputare potuerit, ut propterea etiam ipsos justitia originali destitutos et peccatores nasci oporteret? non opus est, nec fortasse consultum.* Sufficit enim *τὸ ὄν* esse revelatum: etsi *τὸ πῶς* ignoretur.

§. IX. Et *lapsus* quidem ille protoplastorum perficiebatur actu *externo* comedendi de fructu arboris vetitae, contra expressam Dei legem (a): quem tamen praecesserunt plures actus *interni* peccaminosi; in *intellectu* quidem dubitatio de veritate divinae comminationis, et mox plenior incredulitas (b), in *voluntate* inclinatio inordinata ad similitudinem majorem cum Deo (c): in *appetitu sensitivo* motus inordinatus, tendens in obiectum sensibus gratum (d), etsi prohibitum.

(a) Nam *Dominus Deus* quidem *praeceperat homini*, dicendo: *Ex arbore boni et mali non comedes*, Gen. II, 17. Sed Cap. III, 6. et 11. scribitur: *Mulier cepit de fructu arboris illius, et comedit, et dedit etiam viro suo secum, et comedit.*

(b) Vid. Gen. III, 3. et seqq. usque ad 6. ubi docemur: Evam primum quidem recordatam fuisse legis divinae, adjectaeque comminationis; mox autem serpenti illi *ἐπεγρονέτω*, alia docenti v. g. *Non moriemini, Aperientur oculi vestri etc.* auscultasse et credidisse: virum vero *paruisse voci uxoris* v. 17. seu blandam vocem

seductae praetulisse interdicto divino, Deique ritatem contempsisse.

3) Nempe Satanas *Gen. III, 1.* per serpentem pro-
stat, fore, ut sint protoplasti כְּאֵלֹהִים *sicut Deus*;
et autem videns, quod arbor sit *concupiscibilis ad
igendum*, ita cepit de fructu, v. 6. Itaque voluntas
ris bonum illud apparens, a Satana promissum, fal-
amen, neque hac via consequendum, avidius appetiit.
4) Loc. cit. v. 6. vidit mulier, quod bona arbor ad
et quod desiderabilis esset oculis. Itaque desi-
fruenti accensa, cepit et comedit.

§. X. *Deus* autem, etiamsi ut justus iudex
gaverit lapsis protoplastis influxum ad con-
dam et propagandam justitiam originalem
sarium (a), tamen *causa* lapsus aut peccati
nalis, dici non potest (b).

a) Sicut enim *omnia mala* poenae, ita et *care-
nitiae originalis*, tanquam *malum poenae* spectata,
t dici a Deo inflicta. Potuit autem profecto Deus
n illud, quod vi bonitatis suae in prima creatione
ibus dederat; intercedente postea delicto hominum,
i justitiae vindicativae, auferre; postquam homines
illo, ac beneficiis divinis omnibus, indignos se
derunt. Conf. B. Meiss. Consid. Theol. Photin.
V. pag. 701. 702.

b) Prohibuit enim severe lapsum: *dedit vires* ad
avendum peccatum: Non autem vel *impulit* vel
minavit protoplastos ad lapsum; licet, ut *causa uni-
dis* ad materiale actus illius non posset non con-
re. Et sic constat, Deum neque lapsum protoplasto-
nec peccatum originis hinc secutum, *intentione di-
vel indirecta* intendisse.

§. XI. Subjectum quod (a) peccati originis
omnes homines (b), ex primis parentibus per
eam generationem (c) descendentes: et suo
ipso protoplasti (d).

(a) Sive id, quod ab hoc peccato denominatur pec-
et culpa ac poenae reatum contrahit.

(b) Vid. *Rom. V, 12.* ubi expresse dicitur, homines omnes peccasse, per peccatum, (quo omnes polluuntur) mortem pervasisse ad omnes, etiam illos, qui non peccarunt ad similitudinem transgressionis Adami, seu, qui peccatum Adami actuale et voluntarium, simili praevaricatione imitati non sunt, attamen morti obnoxii facti ideo, quod in Adamo peccassent, adeoque peccatum originale ex ipso ad se traherent. Ac jam antea *Cap. III, 19.* dixerat apostolus, totum mundum factum esse obnoxium Deo iudici. Nemo autem reus est, nisi ob peccatum; unde et in infantes primo sui initio cadit peccatum. Similiter, quod Christus dicit *Joh. III, 5.* Quod (quicquid) natum est de carne, caro est: ita quidem, ut non possit ingredi in regnum Dei, nisi regeneretur: nihil aliud est, quam quod homines omnes et singuli, quales per carnalem generationem sunt, exclusi sint a regno Dei, adeoque peccato inde a sua origine infecti. Neque enim quicquam, nisi peccatum, separat homines a Deo, et regno Dei.

(c) Atque ita Christum hominem excludimus a societate eorum, qui peccato originali maculantur: nempe quia ille carnaliter genitus non fuit. Et notanter angelus ad Mariam dicit *Luc. I, 35.* Sanctum, quod ex te nascetur, Filius Dei vocabitur. Similiter ad *Ebr. VII, 26.* Christus appellatur ἁγιος, ἄκακος, ἀμίαντος, πεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν.

(d) Quatenus corruptio illa, quae in nobis est, et peccatum originale dicitur, revera in illis post lapsum locum habuit. Vid. *Gen. III, 7.* Cognitio enim illa nuditatis suae importat sensum inordinatae et ignominiosae concupiscentiae recens contractae. Unde carentia iustitiae originalis omnino colligi potest. Fatendum autem, quod corruptio illa proprie loquendo originis peccatum, respectu ipsorum protoplastorum, dici non potuerit; quia ob origine naturae ipsorum, atque ab initio existendi, illis non adfuit.

§. XII. Subjectum quo peccati originalis primum (a), est anima cum suis facultatibus (b), intellectu, voluntate et appetitu sensitivo; secundo tamen et consequenter etiam (c) membra corporis huc recte referuntur.

(a) Sive id, quo mediante peccatum originis homini ompetit; aut cui *formaliter et immediate* inest peccatum originis. Alias subjectum *proprium*, graece *ἑαυτοῦ* dicitur.

(b) Nempe sicut opposita justitia originalis, in cuius blatae locum successit peccatum originale. Confer hoc eo §. 4. 5. 6. Et Ausführl. Erklär. L. VII. Q. 40. pag. 12 seqq. Sic autem etiam B. *Balduinus* Comm. in Ep. 1 Eph. Cap. IV. P. II. Aphor. 7. p. m. 923. *Sub-*
ctum, ait, *peccati originalis est quidem totus homo*
in omnibus suis viribus: primaria tamen ejus sedes
et sensus mentis, quem etiam inprimis renovari jubet
postolus, vers. 35. Mens enim dominatur toti corpori,
cujus corrupto dominio facile etiam sequitur corruptio
liquorum in homine partium. Similiter B. H. *Eckardus*,
om. II. Disp. Giess. Dis. XII. §. 90. p. 435. cum dixit,
totum hominem secundum totum se, et totum sui, hoc
est, singulorum hominum tum corpus, tum animam esse
objectum proximum (intelligit subjectum quo) peccati
originalis: ad objectionem quorundam, quod corpus, quia
est res bruta, non sit peccati capax, ideoque etiam sub-
jectum esse non possit; illis, qui sic objiciunt, hoc uni-
us philosophi cujusdam facile satisfacere, ait; nimirum,
peccatum in corpore per se residere non potest, sed
natenus cum anima communionem habet. Corpus, in-
quit, non per se spectatum peccati reum est, sed alteram
aturae humanae partem constituens. Rursus §. 94. p.
38. ostensurus, animam esse subjectum primarium pec-
cati originalis, sic argumentatur: quod fuit subjectum
originalis justitiae, idem etiam est subjectum originalis
justitiae. *Habitus enim eique opposita privatio ad*
eum se referunt subjectum. At non corpus tantum, sed
principaliter anima fuit originalis justitiae subjectum.
Totus quippe homo erat ad imaginem et similitudinem
dei conditus, cujus tamen praecipuas partes tenebat
anima, luce cognitionis, sapientiae et scientiae, studioque
veritatis et amore veritatis maxime illustris. Ergo
eodem modo B. *Cundisius* Not. ad Comp. Hutt. Loc.
III. Q. VI. §. 3. pag. 579. et B. *Joh. Frieder. Koenig*,
Lampend. Theol. Pos. II. 778. 779. expresse docuerunt,
quod *ἑαυτοῦ* sive subjectum primum peccati origi-
nalis esse animam rationalem; secundarium esse corpus
naturae.

(c) Videlicet, quemadmodum in statu integritatis *corpus* per hoc fiebat particeps justitiae originalis, quod *per* modum *instrumenti* serviebat animae ad sanctitatis justitiae opera; ita quoque peccatum originis ad *membra* corporis, tanquam *arma injustitiae*, se diffundit. Sic I Cundisius l. c. *subjectum p. o. secundarium*, ait, *est corpus*. Unde D. Paulus Rom. VII, 19. ait: *In carne mea non habitat bonum*. Inde est, quod *membra impuri hominis membra scorti*, I. Cor. VI, 15. Sic peccatoribus tribuuntur *oculi pleni adulterii*, II. Pet. II, 14. et Rom. III, 13. 14. 15. *nominantur os, labia, guttur, pedes, oculi, quae omnia sunt instrumenta nequitiae illius originis*. Quod autem, sicut in statu integritatis, impassibilitas atque immortalitas corporibus protoplastorum competierunt; ita nunc *morbida quaedam qualitas in corporibus nostris* apparet, per quam ipsa variis morbis et calamitatibus mortique ipsi facta sunt obnoxia: id non tam ad *essentiam* ipsius peccati originis *formaliter* pertinet, quam *consequitur* illud, tanquam ejus *effectus*. Prout etiam B. Cundisius l. c. Q. VII. p. 190. *Morbos corporis et mortem temporalem inter eos effectus peccati originalis recenset, qui sint poenae tantum, non poenae et peccata simul*. Conf. B. Gerhard. Disp. Isag. XXV. cap. VIII. §. 3. p. 896.

§. XIII. *Effectus* (a) peccati originalis sunt mala varia: ex parte *animae* quidem defectus liberi arbitrii (b) in spiritualibus; et infirmitas ejus (c) in naturalibus: peccata (d) actualia, specie et numero (e) multa: privatio gratiae et opposita ira (f) Dei: ex parte *corporis*, morbi (g) et aerumnae aliae (h), ipsaque mors (i) temporalis: *denique* et mors seu damnatio (k) aeterna.

(a) Seu *consequens*, quod peccatum illud, velut *malum culpae*, justo Dei iudicio, per modum poenae; aut tanquam *res merita*, id, quo homo *merebatur*, sequitur: sequi certe vi justitiae divinae potest.

(b) Seu quod homo, peccato originali infectus, *caret viribus* ad recte agendum circa bonum spirituale, ut pollet viribus agendi oppositum ejus. Sic enim in *praesenti* negotio accipitur vox *liberi arbitrii*; ut intelligatur

le *requisitis* cum ex parte *intellectus*, tum ex parte *voluntatis*, ad exercendos actus *spiritualiter bonos*, seu qui sunt et recte se habent circa *res mere spirituales*; i. e. ut a sensibus et lumine rationis remotas, quaeque in Deo, qui spiritus est, latent: (quamvis etiam ab eo per revelationem exhibeantur;) aut etiam circa res rationi suo modo subjectas, sed sub spirituali quadam ratione tractandas. Sic *negamus*, homini peccato originali infecto, antequam renascatur, inesse vires, ex parte intellectus aut voluntatis; ut citra specialem Spiritus s. gratiam novamque et supernaturalium virium collationem, voluntas id bonum in rebus spiritualibus sese determinare possit. Immo *intellectus* ipse ita est corruptus et quasi coecus, ut voluntati bona spiritualia amplectenda non ita, ut par est, repraesentare aut commendare possit. Et quamvis doctrina fidei sufficienter ac perspicue in Verbo composita intellectui objiciatur, ut nihil desit, quo minus apprehendi queat: tamen intellectus ex suis viribus nequit immotum ac verae fidei assensum praebere. Itaque cum alias dicatur libertatem esse *radicaliter* in intellectu: *ecce vitium in radice* esse dixeris, obstando libertati in talibus, eamque excludens. *Voluntas* autem non solum, sed *in se* potentia coeca est, atque in ea, quae intellectus, qualia sunt, et prout in ea tendendum est, non praesentat, ferri non potest: verum etiam ipsa *alienior* et a bonis spiritualibus, ad carnalia, temporalia, vana et iduca *prorior*. Neque adeo suis viribus in bona spiritalia distincte proposita, et ab intellectu apprehensa, tu efficaci ferri potest: sed in *omissione* actus tantum consistit, ad *exercitium* actus congrui non pertingit, nec attingere potest, (et sic non est *libera libertate exercitii* seu *contradictionis*;) vel etiam aversatur, quae proqui debebat, adeoque *aliud* et *contrarium* actum circa haec objecta exercet, quam eum, quem fieri oportebat. Atque ita prodit, se non esse *liberam libertate specificationis* seu *contrarietatis*.) Confer B. Musaei Disp. de lib. Arbitrio A. 1642. sub praesidio B. Dilherri habita: quae exstat in Disputationibus Dilherrianis Tom. II. c. XVI. p. 442 seqq.

(e) Quamquam enim circa res rationi subjectas liberam aliquam homini post lapsum superesse, non negamus; prout et *Augustana confessio* docet, Art. XVIII. licet in rebus creatis differentiam aliquam bonorum ma-

lorumque cognoscere possit ratio, indeque voluntas in illud ferri, ut appetenda, haec sic fugere: et sic etiam, quem admodum *Deum* ex creaturis cognoscere; ita *Deum*, tamquam auctorem naturae et naturalium bonorum, diligere: *proximum* quoque *sive* propter virtutes, quibus pollet, *sive* propter utilitatem, quae ab ipso expectari potest, *sive* ob communionem naturae aut propinquitatem sanguinis, *sive* ob aliam quandam in natura fundatam convenientiam, diligere possit; nullibi tamen eae sunt vires activae in homine post lapsum, quae non aliquando deliquium necessario patiantur. Nam et intellectus in iudicando saepe fallitur, et voluntas una cum appetitu sensitivo ad sectandum bonum ab intellectu cognitum saepe torpet aut languet, et contra in oppositum malum ita propendit, ut non raro, ac frustra reclamante ratione, in actus pravos erumpat. Confer. *Mus. Tract. de Conv. Disp. IV. Cap. I. §. XXV. XXVI. XXXVIII. p. 257. 259. 266.*

(d) Prout *David* adulterii a se commissi fontem in peccato originali collocavit, *Ps. LI, 7.* et *Paulus* peccata, quae actu admittat, peccato in se habitanti adscribit, *Rom. VII, 17.*

(e) Quamvis enim homo non sit per corruptionem naturae determinatus ad certum in individuo actum peccandi; sed, si quem exercet, libere exerceat, ita ut potuerit non exercere; ad aliquos tamen peccati actus confuse determinatus est, ut quamvis nec hunc in individuo, neque illum in individuo necessario exerceat, aliquos tamen actus peccandi non possit non exercere. Caeterum peccatorum actualium ex labe originaria provenientium, varietatem quoad speciem, videre licet ex catalogo *operum carnis, Gal. V, 19. et Marc. VII, 21. 22. 23.* Tanto minus mirum est, peccata ejusdem rationis frequentata, ex eadem radice propullulare.

(f) Dicuntur enim homines *φύσει*, natura seu per naturae corruptae conditionem, esse *τέκνα ὀργῆς, ἢ ἰριᾶς*, i. e. obnoxii irae divinae, quae negationem favoris divini importat, cum effectum contrarium, velut justitiae vindictivae.

(g) Certe morbida qualitas, subtracto dono immortalitatis, atque adeo accuratâ illâ *χρᾶσι* humorum et vigore corporis, orta est in poenam lapsus et hinc ortis labis peccaminosae in hominibus omnibus. Ac mortis

mortis prodromi, aliquando mortis ipsius nomine appellantur. Vid. *II. Cor. I, 10*. Unde et in comminatione mortis, lapsum antegressa, simul comprehensi fuisse non male putantur.

(h) Scilicet calamitates illae, quae protoplastos ipsos post lapsum affixerunt; juxta *Gen. III, 16. seqq.* suo modo ad posterum, cum peccato et propter peccatum haereditarium, sunt derivatae.

(i) Ita enim mors temporalis per peccatum ad omnes homines pervasisse dicitur, *Rom. V, 12. 14*. Et *Cap. VI*, ubi vocatur θάνατος ἐπὶ πάντα τῆς ἀμαρτίας: scilicet, quod, quemadmodum stipendia, cibaria pariter ac pecuniaria, militibus quondam solvi consueverunt, ita peccatores, castra Satanae secuti, mercedis loco mortem consequantur.

(k) De qua supra diximus *P. I. Cap. VII. praeserim §. XV. not. (e)*. Conf. *Rom. V, 18*. Atque hanc damnationem aeternam peccatum originis, tanquam causa sufficiens et adaequata, attrahit omnibus, in quibus non exiatur per fidem in Christum. Confer *Ausf. Erklär. §. XXXVIII. p. 307.*

§. XIV. *Affectiones peccati originalis sunt:*
1. *Tenacitas* seu pertinax inhaerentia (a) per omnem vitam. 2. *Propagabilitas* naturalis a parentibus ad liberos (b).

(a) Sic enim et Paulus, jam conversus, fatetur, peccatum in se habitare, tanquam hospitem nunquam expellendum, *Rom. VII, 17*. Intelligit autem concupiscentiam, de qua dixerat *v. 7. 8*. Et aperte illi tribuit, sicut nomen, ita et rationem formalem aut conceptum peccati proprie dicti. Confer *Ebr. XII, 1*, ubi vocatur ἐπιπόρευτος, peccatum firmiter nobis adhaerens, et nos undique cingens, ideoque non facile, nisi cum ipso tempore, exuendum, aut instar oneris nobis alligati, quod deponere non possimus.

(b) Hoc est, quod Christus dicit *Joh. III, 5*. Quod vivum est ex carne, caro est, i. e. qui a parentibus carnalibus seu peccato corruptis gignitur, ipse quoque carnalis et peccato corruptus est. Cui respondent verba *ibid. Cap. XIV, 14*. Quis dabit mundum ex immundo? *1. est*, nemo monstrabit mundum, ex immundo! parente

genitum. Et verba *Davidis Psal. LI, 7. Esse* *quitate formatus sum, et in peccato calefecit me* mea: indicans, contagium peccati per carnal-
 nationem in se actu transfusum. Caeterum
 propagabilitas illa peccati originalis a generanti
 genitos recte tenetur, ita satis esse potest, seir
 mos parentes lapsu suo meritos esse, ut, quales ip-
 post lapsum, corpore et anima, tales procrearent
 nes postea. Quomodo autem malum illud co
 anima, salva fide potest ignorari. Quia Spiritus
 non voluit hoc certis et perspicuis testimoniis
 cere: quae verba sunt B. Chemnicii P. I. LL.
 Pecc. Orig. fol. 236. Secutus autem is est vesti-
 gustini, qui, cum in Ep. XVIII. ad Hieron. quae
 de origine animae et contracta labe peccati os-
 tractasset: in Epistola seq. XXIX. mentionem
 prioris, *eleganter*, ait, *dictum esse narratur*, qu-
 rei satis apte convenit. Cum quidam ruisset in
 ubi aqua tanta erat, ut eum magis exciperet, ne-
 retur, quam suffocaret, ne loqueretur; accessit c
 eo viso admirans, ait: *quomodo huc cecidisti?*
obsecro, inquit, *cogita, quomodo hinc me libere*
quomodo huc ceciderim, quaeras. Ita quoniam, f
 et fide catholica tenemus de reatu peccati, tanq-
 puteo, etiam parvuli infantis animam Christi g-
 berandam, satis est ei, quod modum, quomod
 fiat, novimus, etiamsi nunquam, quomodo in malu
 devenerit, noverimus. Haec Augustinus l. c. Q
 modum autem hactenus de origine animae paul-
 tius in scholis theologorum disquiri coepit: ita
 est, ut propagationem peccati originalis per c
 generationem, aliter explicarent, qui sententiam
 pagatione animae per traducem; aliter, qui ser
 de creatione animae amplectebantur. Et quidem,
 statuitur, *peccatum originis, in se, abstractivae et*
liter sumptum, esse privationem seu carentiam
 originalis; adeoque hoc ipso, quod non est entiti-
 tiva, sed mera privatio, non agnoscere causam
 tem, cujus reali et positivo influxu producat;ur;
 mul apparet, *modum propagationis statui neq*
 quippe qui consistat in non productione formae
 tae, justitiae originalis; seu quod, cum anima et
 producitur, non simul justitia originalis in et

tur. Sic ergo *illi* quidem, qui propagationem per *traducem* statuunt, id indicare videntur, quod entes, velut causae secundae, producant, tanquam et largiuntur soboli animam rationalem, Deo tan- causa prima concursum generalem impertiente; *im*, quorum animae justitiam originalem jam in parentibus perdiderunt, non possint in actu generare cum anima transferre ad liberos aut propagationem justitiae originalem, qua ipsi carent: sed largiantur, originali justitia destitutam, et sic peccato *im*: prout etiam Deus concursum suum praebat propagationem animae in sobolem, non autem adtionem justitiae originalis. Qui vero *creationum* statuunt, existimant, peccatum originis *agari*, quod cum primi parentes lapsu suo rearendae justitiae originalis sibi contraxissent, atque revera, sua culpa quidem, ac justo Dei judicio, sent; intuitu hujus lapsus et culpa, jam denegatio in productione animarum sobolis, influxus ad lucendam justitiam originalem; qui alias, si huiusmodi statu integritatis mansissent, semper in actu concursurus fuisset, creando animam cum originali. Post lapsum enim, a communi parente humani commissum, jam deinde hominem quem generationem sobolis, veluti effectus sibi connaturalis non exigere concursum causae primae ad primum cum anima sobolis justitiam originalem; cum connaturalis non sit perfectior sua causa. *Quod peccatum originis in se, abstractivè et formaliter* *im*, dicatur esse non mera privatio, sed ens positive, quod per realem ac positivum causae efficientis produci ac propagari postulet; sane *utrinque* *as* insignis apparet, ne Deum causam peccati a propagati statuas, sive animam a parentibus lucem, Deo tamen tanquam causa prima concurragari; sive eam e Deo immediate creari statuas. Confer B. Mus. Ausführl. Erklär. Q. XXX. et pag. 301 seqq. Cui in hac re, admodum difficile dubia, placet Augustini modestia, malentis

XV. Describi potest peccatum originis, ut carentia justitiae originalis (a), per lap-

sum Adami (b) ad omnes homines (c) per carnalem generationem propagata (d), ipsam naturam hominis, omnesque animae facultates (e) in time corrumpens, homines ad bona spiritualia prosequenda ineptos; ad mala autem quaevis propensos reddens, eosque adeo subjiciens (f) ir divinae et mortis aeternae, nisi intercedat remissio peccatorum propter Christi meritum fide apprehensum.

(a) Quam in casu recto significat. Et conf. §. seqq.

(b) Tanquam causam meritoriam, aut causalitatem causae efficientis moralis. Vid. §. VII. et VIII.

(c) Qui sunt subjectum quod. Vid. §. XI.

(d) Quae *partim* ad causam efficientem peccati ori uti in singulis est, pertinent, juxta §. X. not. (d) *partim* affectionem hujus peccati, in se spectati, designant. Vid. §. XIV.

(e) Moralitatis quidem capaces: quae sunt subjecta quo primarium. Vid. §. II. seqq. et §. XII.

(f) In quibus effectus peccati originalis consistit. Vid. §. XIII.

§. XVI. Accidit (a) peccato originali (b) quod in aliquibus *regnat* (c), in aliis *non regnat*.

(a) *Per se* quidem tendit ad dominium in omnibus exercendum: quia tamen *per gratiam Dei* non raro impeditur, ne regnet; ideo *utrumque* ei *accidere* dicimus.

(b) Seu pravae illi et connatae concupiscentiae. Certe Scripturae stylo, *id regnare et non regnare*, peccato in haerenti, quod nobis connatum est, (non aequae actibus secundis, seu peccatis actualibus voluntariis) tribuitur. Vid. *Rom. VI, 12*. Quanquam et peccata *habitualia*, et huius actionibus *acquisita*, dominari aut regnare in hominibus dici possunt, quoad usque non minuuntur, sed vigent, ad frequentanda actualia peccata stimulant.

(c) Seu irritationibus suis obsequentem habet hominem: velut dominus imperio suo servum, rex subditum. Confer *Rom. VI, 16. 17.*

(d) Quando ejus motibus resistitur, atque ita imperium eripitur: quamvis ipsum supersit: ut homo liberior factus, *non ambulet secundum carnem, sed secundum Spiritum, Rom. VIII, 1.* aut si quid mali fiat, id tamen non tam faciat ipse volens, quam peccatum inhabitans, nolente ipso: prout servus aliquid facit, nolente domino, aut subditus, invito rege.

CAPUT III.

DE PECCATIS ACTUALIBUS.

§. I. Peccatum actuale, *vi vocis*, est peccatum, quod *actu* quodam aut *agendo* perficitur. Sed *quoad rem* ipsam fatendum est, peccata actualia censi (a) debere, non solum quae *agendo*, verum etiam quae *non agendo* fiunt.

(a) Quemadmodum enim *leges* quaedam sunt *de faciendis*, aliae *de omittendis*; ita peccata, legibus opposita, alia quidem agendo, quod lege prohibitum est; aliis non-agendo, seu omittendo actum lege praeceptum petrantur.

§. II. Itaque describitur peccatum actuale, quod sit actio aut actionis omissio (a), pugnans cum lege (b) Dei aeterna.

(a) Ita *materiale*, quod in casu recto significatur, itaque duplex ac disjunctive positum, indicatur.

(b) Hoc *formale* est, peccato actuali, non quatenus *actuale* quiddam est, sed quatenus in esse peccati constituitur, et ab actibus atque omissionibus actionum rectis aut indifferentibus distinguitur, competit.

§. III. Causa efficiens peccati actualis est homo peccans; quatenus, dum actus pro cui adhaeret *ἀνομία*, causa physice efficiens hoc ipso *ἀνομίας* adhaerentis causa moralis dicitur (b): et quatenus non agens, quod agere debebat, hoc ipso *ἀνομίας* istius omissionis omnino vendicat (c).

(a) Spectamus autem hic peccatum actuale, non lecunque, sed quod in subjectum theologiae, id est hominem viatorem cadit.

(b) Vid. supra cap. I. §. VIII. et IX.

(c) Etsi enim *omissio* actus praecepti in se ipso non nisi *negatio* sit, adeoque non aliquid positivè realiter producibile censeatur; tamen homo ejus judicatur, *partim*, quod est causa alicujus actionis, est impossibilis cum actione lege praecepta, quae et nunc fieri oportebat: *partim*, quod nonnunquam in se ipso elicit actum voluntatis de omittendo actu cepto inprimis externo.

§. IV. Deus peccati actualis, quae causa (a) neutiquam (b) est, aut dici potest

(a) Prout supra de peccato in genere monui Cap. I. §. X.

(b) *Neque* obligando per praeceptum suum inducendum actum vitiosum: *neque* suasionem immèdiate aut mediate, occultam aut manifestam, inducendo ad modum actum; *neque* influxu positivo speciali fieri determinando aut necessitando ad eum; *neque* actum hominis dirigendo ad objectum, a quo ea formaliter per se habet, ut sit peccatum. Haec enim omnia oportet ab eo, qui non est causa peccati, quae talis

(c) Unde etiam ab ea scandalosa phrasi, quae dicitur, *Deum esse causam peccati per accidens*; abstinendum esse censemus cum B. Musaeo Ausführliche Klärung, Q. XXXIX. p. 310.

§. V. Aliae autem causae peccati ac humani, cum *extra* hominem, tum *intra* eum c

Illic Diabolus et mundus; sive res et homines, in hoc mundo contenti: *Hic* ignorantia lectus, affectus seu passionibus, aut motus appetitus sensitivi, et malitia voluntatis.

§. VI. Diabolus causa peccati humani est quatenus *partim* objecta, quae ad peccandum sunt, homini proponit (b); *partim* suadet ipse aut consilium perficiendi criminis suppeditat *partim* certas imaginationes in phantasia, aut alteratis humoribus passionibus in appetitu vivo excitat (e), quibus homines ad peccatum avertuntur.

b) Vid. *Joh. VIII, 44. et I. Ep. Joh. cap. III, 8.* lo enim homines mali et calumniatores, quia tales, ut esse ex *Diabolo*, tanquam *patre, et desiderii sui*, cum peccant, obsequi: dicitur sane Diabolus peccata illa aliquid, ad plurimum quidem, conferre, modum causae. Conf. *II. Cor. IV, 4.* ubi dicitur *seculi hujus excoecare sensus incredulorum, ne daret illis lumen evangelii.* Est ergo causa actualis litiosae repugnantiae illorum, quam obijciunt Spiritui et verbo fidem accensuro. Et *Eph. II, 2.* dicitur *Spiritus* ενεργεῖν efficaciter agere in filiis incredulis, hominibus infidelibus; respectu variorum delictorum et peccatorum: *παραινόμενον καὶ ἀμαρτιῶν, in illi ambulant, et conversantur in concupiscentiis suis, facientes, quae carni ac menti libent.* Conf. *7, 3.* ubi Ananiae mendacium adscribitur *Satanas, ias implenti.*

b) Sic. *Gen. III, 6.* *Satanas*, in serpente latens, in arboris vititae, quo appetitus Evae objective moritur ad concupiscendum, atque ut actus externus comas sequeretur. Evae exhibuisse legitur.

b) Ita I. c. vers. 4. 5. argumento ab utili, seu pleniori conformitate cum Deo, et excellentiore merito, desumpto, actum comedendi fructum illum commendavit *Satanas*, et persuasit, ut exerceret. *I. Paral. XXI, 1.* ubi memoratur, quomodo *Satanas* Davidem ad numerandum populum.

(d) Vid. *Joh. XIII, 2*, ubi indicatur, quomodo **D**obolus non solum argumentis ad persuadendum accom-
 datis Judam induxit, ut vellet Christum prodere; veru-
 etiam docuerit, *qua ratione* actus ille sine impedimen-
 et commode, *εύκαλως*, posset perfici: quod *consulens*
 est. Conf. *Luc. XXII, 3 et 6*.

(e) Pertinet huc exemplum Saulis, quem Satanas *per-
 turbavit*, et in illo quasi raptu, ad jaciendum telum in
 insontes excitavit, Vid. *I. Sam. XVI, 15. et cap. XVIII*
10. 11. Quanquam et somnia a Diabolo profecta, quibus
 homines ad peccata pelliciuntur aut peccant, huc non
 immerito referantur.

§. VII. Interim Diabolus *non necessitat* aut
 immediate determinat voluntatem humanam ad
 peccandum (a), sed homines *sponte consentiunt*
 (b) impostori.

(a) Vid. *Jac. IV, 7*, ubi dicitur, homines posse *re-
 sistere Diabolo*, ad peccandum incitanti, *ut fugiat ab*
 ipsis. Cui autem sic resisti potest, is non ipse ne-
 cessitat ad peccandum. Conf. *Ephes. VI, 11. 12. 13*.
I. Petr. V, 9.

(b) Certe *principiis obstare* poterant homines, saltem
integri aut *regenerati*, ne a Satana in peccata grandia per-
 ducerentur, aut mancipia ejus fierent: licet semel ei *con-
 sentientes* aut *jugo colla subicientes*, facile in *deterioris*
 aut extrema praecipitentur, ac velut *vivi capti* ad *voluntatem*
 ejus circumducantur, *II. Tim. II. ult.* Quo parti-
 nent, quae de *obsessione spiritali* diximus P. I. Cap.
 III. §. LI.

§. VIII. Homines, qui mundi nomine ap-
 pellantur, peccati alieni causa fiunt objecta sub-
 ministrando, suadendo, consulendo (a) et exemplo
 suo (b) invitando (c).

(a) Quae cum Satana habent communia. Unde et
 mundus *Satanæ sponsa*, et homines impii, seu de mundo
organa Diaboli, dicuntur. Vide de seductionibus illorum
Proverb. I, 10. Confer. exempla *Jeroboami, I. Reg. XV*
26. pellicum Salomonis, I. Reg. XI, 3. falsorum proph-

tarum, qui Achabo bellum injustum persuaserunt, instincti a Satana, *I. Reg. XXII, 21 seqq. II. Chron. XVIII, 19 seqq.*

(b) Et sic dicuntur venire *scandala*, *Matth. XVIII, 6. 7.* quae et ipsa peccata sunt, et proximo causa vel occasio peccandi: quibus videlicet homines in hujus vitae circulo *offenduntur*, ut, quoad actiones suas, *vel* a bono abstrahantur; ut segnius aut plane non operentur; *vel* ad malum, alias non peragendum, *sive* scientes ac volentes, *sive* per imprudentiam, perducantur. Conf. *Sap. IV, 11. 12.*

(c) Fit tamen etiam aliquando, ut homines pii, simul autem infirmi, peccatis quibusdam, licet non adeo magnis, scandalum aliis praebeant.

§. IX. Res mundi, quae sensibus nostris subjiciuntur, appetitum sensitivum et voluntatem objective movent (a) ad peccata.

(a) Vid. *I. Joh. II, 15 seqq.* ubi ea, quae in mundo sunt, *diligere* prohibemur; eo quod hinc nascatur *cupiditas carnis, libido oculorum et fastus vitae*. Conf. exemplum Davidis, viso Bathsebae corpore denudato, *libidine accensi, II. Sam. XI, 2.*

§. X. Intra hominem causa efficiens peccati actualis est ipsa corrupta hominis natura, vel, abstracte loquendo, ipsa connata homini perversitas, in carentia justitiae originalis et pravitate concupiscentiae consistens.

Sic *ab interioribus, de corde hominum procedere dicuntur* *malae cogitationes, adulteria, stupra, homicidia* etc. *Marc. VII, 21. 22. 23.* Et *Rom. VII, 17.* dicit Paulus, *non se patrare*, quae fiunt contra legem, sed *habitans* in ipso peccatum originale, seu *concupiscentiam pravam*. Confer. *Gal. V, 19.* ubi opera carnis, quae carnali concupiscentia proficiuntur, varia recensentur. *Matth. supra* Cap. II. §. XIII. not. (d) (e).

§. XI. Speciatim ex parte intellectus ignorantia (a) causa est peccatorum, quatenus exclu-

dixit scientiam, quae actum peccandi alias impeditura (b).

(a) Sive ea, qua quis nescit, quod poterat scire, tenebatur, et sic ignorans agit, quod est contra non tamen acturus, si scivisset: qua ratione actus ex ignorantia oritur, haud dubie est peccatum. etiam illa, quae sic *antecedit voluntatem*, ut quidam ret, quod vel poterat scire in certa re, vel saltem batur; a qua differt *concomitans*, cum quis ignorat facit, ita tamen, ut, si sciret, idem facere vellet: *consequens*, quae *vel* est *affectata*, seu talis, qua quilibet voluit ignorare, quod scire poterat, *vel* cum quis per negligentiam suam ignorat, quod sciret ac debebat. Interim et ipsa ignorantia voluntatis consequens, ex qua proficiscitur peccatum, sive *agitur*, sive *supina*; peccatum est. .

(b) Adeoque tanquam removens impediens: Paulus I. Tim. I, 13. dicit, se *persecutorem* fuisse, cum careret scientia verae religionis, quam si habuisset passurus induci se ad persequendos fideles.

§. XII. Ex parte *appetitus sensitivi* peccatorum sunt *passiones* seu *affectus* (a), tenus *partim* distrahunt aut impediunt voluntatem, ut *vel* remissius, *vel* plane non tendat in obiectum ab intellectu sibi commendatum (b); *partim* turbant imaginatricem facultatem, atque ita turbant intellectus iudicium, eoque mediante, voluntatem ad bona sensibilia trahunt (c); *partim* deinde si admodum vehementes sint, suo quasi potestate voluntatem ad bonum sensibile, contra dictum rationis, dejiciunt (d).

(a) Vid. Jac. I, 14. Nam *concupiscentia* (carnalis concupiscentia) denotat peccatum nobis connatum, sed quod concipitur, significantur motus inordinati, sive *passiones* hinc proficiscentes, qui quidem et ipsi sunt, simul tamen causae, unde porro oriuntur et

αὐτὸν ἡγοῦν sic dicta, seu actus externi peccaminosi, iique etiam graviore, hominem de statu gratiae in reatum mortis praecipitantes. Atque huc pertinent, quae de *incontinentia* ejusque speciebus, *praecipitantia* et *infirmis*, earumque actibus, disserunt philosophi.

(b) V. g. quando *metus* subitaneus hominem arcet ab actu fortitudinis aut professionis fidei exercendo: prout Petrus, per undas ad Jesum iturus, sed *vento validiore territus*, animum abiecit in actu a Christo mandato, *Matth. XIV, 29. 30. 34.* Idem etiam, *metuens* Judaeos, *subdixit* se a consortio gentilium conversorum, *Gal. II, 12.*

(c) Ita *affectus amoris intellectum sapientem excoecare* dicitur.

(d) Huc pertinent, quae de appetitus sensitivi cum appetitu rationali, i. e. voluntate, arctissima connexione in scholis philosophorum traduntur. Et experientia docet, quomodo amor aut ira vehementior in furem aut insaniam aliquando degenerent.

§. XIII. Ex parte *voluntatis* causa peccati est *habitualis malitia* (a), qua quis sciens et volens (b) ad peccandum se accingit (c).

(a) Actibus peccaminosis crebrius iteratis acquisita: aut, ubi citra ignorantiam intellectus, et passionem appetitus sensitivi, ac potius praevia consultatione, libere dicitur, quod malum est; neque actionem perpetratam mox sequitur dolor et poenitentia.

(b) Alias enim homines mali etiam ex passione quaedam peccata committere possunt. Hoc loco autem spectantur, quatenus, licet *cum* affectibus peccent, *non* tamen neque *ex* passione aut affectu vehementiore, *sed* liberiore voluntate, peccant.

(c) Vid. *II. Tim. III, 1 seqq.* ubi prolixum catalogum peccatorum malitiae exhibet apostolus.

§. XIV. Quatenus Satan (a), homines, qui in hoc mundo (b) sunt, et corrupta nostra (c) natura, ipsique (d) affectus, ad peccata nos (e) adducunt, *tentare* (f) nos dicuntur (g) sive circa

(h) spiritualia, *sive* (i) secularia; *blandiendo* (aut *terrendo* (l).

(a) De quo supra §. VI. diximus.

(b) Vide §. VIII.

(c) Juxta §. X.

(d) Vide §. XII.

(e) Seu per modum causae aliquid conferunt ad id, ut peccemus: *sive* absque impedimento id obtineant, *sive* resistantibus nobis per gratiam impediantur, et peccata, ad quae impellimur, non perpetrentur.

(f) Id est, *experiri*, an aliquid adversus nos possint conari, ut nos a Deo, veroque cultu ejus ac via salutis abstrahant, aut arceant: *sive* intentio *directa* conantibus sit adscribenda, *sive* saltem *indirecta*. Alias equidem et *Deus* dicitur tentare *homines*, quando eorum fidem, obedientiam, patientiam etc. explorat, aut certa documenta edendi occasionem vel etiam mandatum suppeditat: (quod certum est bono fine fieri:) et *homo* dicitur tentare *Deum*, quando Dei verbum, promissiones, mandata, minas; itemque perfectiones, scientiae sapientiae, bonitatis, justitiae, potentiae, in dubium vocat, ac documentis quibusdam probari temere postulat: et *homo hominem* tentare dicitur; vel sui, (ac forte liciti,) vel publici, vel ejus, quem tentat, commodi causa, cum vires animi corporisve, inclinationes, studia, profectus, explorat. Sed haec aliena sunt a praesenti negotio.

(g) Hoc enim est, quod in oratione Dominica Patrem nostrum oramus, *ne nos inducat in tentationem*, i. e. ne patiatur nos a Diabolo, mundo aut carne nostra gravius tentari, quam per vires gratiae sustinere et superare possimus; adeoque ne nos deserat, ubi, cum soli pugnamus, succumbere oporteret etc. Supponitur ergo *triplex* illa tentatio, a qua non immunes sint etiam *fideles* et *pii*; quando minus *infideles* atque *impii*? quibus caro vegetior est, mundus familiarior, Satanas propinquior.

(h) V. g. ad infidelitatem, atheismum, haeresin aut heterodoxiam, superstitionem, diffidentiam, desperationem: aut ex adverso ad fidem hypocriticam, ad vanam de statu gratiae aut perfectione spirituali praesumptionem quae omnia circa objecta spiritualia, Deum, verbum ejus bona supernaturalia, aut mala eis opposita versantur.

(i) Quo spectant voluptas carnis, voluptas oculorum, superbia vitae: juxta *I. Joh. II, 16*.

(k) Objiendo, quae delectant, quae amorem, spem, gaudium inordinatum excitant. Sic praetextu magni boni comparandi quidam inducuntur, ad conandum ea, quae sunt supra vires et vocationem ipsorum: praetextu iustitiae, diligentiae, magnanimitatis, simplicitatis, liberalitatis, recreationis, pacis seu quietis, aut tranquillitatis salutis perducuntur homines ad opera crudelitatis, avaritiae, superbiae, ignorantiae, profusionis, intemperantiae, securitatis carnalis etc.

(l) Ea, quae adversa sunt, quae metum, fugam, tritium gignunt, objiendo. Quemadmodum calamitatis ingularitate aut novitate, auxilii aut liberationis dilatione, minis, fallacibus nunciis etc. ab honesto proposito detrahuntur etiam illi, qui forti animo esse videbantur: et in diffidentiam, desperationem, vindictam privatam, *απογοήτευσις* et similia conjiciuntur.

§. XV. Sed et peccata *praecedentia* sequentium peccatorum causa esse solent, *partim* quatenus inclinant ad actus similes peccaminosos (a); *partim* quatenus excutiunt gratiam, qua ablata homines in peccata graviora ruunt (b).

(a) Sic enim communiter actus post se relinquere solent dispositiones quasdam, inclinantes ad actus alios similes; et saepius iterati gignunt habitum.

(b) Adeoque causa dicuntur, quatenus remonent immoderati.

§. XVI. Subjectum peccatorum actualium *modi*, seu denominationis, est homo ipse, qui peccat.

§. XVII. Subjectum quo (a) sunt *facultates* animae humanae, quae sunt principia actionum humanarum (b), *intellectus, voluntas, appetitus* sensibiles (c).

(a) Seu illud, quo mediante peccata, ut peccata, homines efficiunt.

(b) Atque ita *avopla* actui adhaerens ad idem *subjectum* refertur, a quo, tanquam principio, actus *ā* efficienter dependet.

(c) Ratione *roū voluntariis* vero peccata actus omnia subjective pertinent ad voluntatem, quatenus imperantur ab ea, *vel* approbantur. *Secundario etū* membra corporis subjectum quorundam peccatorum actuum a quibusdam dicuntur: quae aliis *organa* illorum commode dicuntur.

§. XVIII. Effectus peccati actualis *partis*

(a) dispositio quaedam est voluntatis, per quam haec inclinatur ad actus alios similiter perficiendos; et, si illi crebrius iterentur, obfirmatio voluntatis in malo: *partim* (b) reatus culpae et poenae, cum temporalis, tum aeternae (c).

(a) Nempe, si peccata actualia ratione sui *materialis* spectentur. Conf. quae diximus §. XV. et nota (a).

(b) Quatenus peccatum actuale ratione sui *formalis* importat disconvenientiam cum natura rationali et cum lege Dei; adeoque non solum maculat hominem et culpabilem reddit, verum etiam Deum, quem offendit, movet ad infligendam poenam.

(c) Atque hoc etiam *omni* peccato competit, licet levissimum videatur. Vid. *Matth. XII, 36.* et conf. h. l. cap. I. §. XIII. Quod autem peccata quaedam *venialia* sunt, id *per accidens* est, ut mox dicetur.

§. XIX. Dividitur autem peccatum actuale

(1.) ratione *causae efficientis* in *voluntarium* et *involuntarium*. Voluntarium dicitur, cujus causa est plena et deliberata voluntas ex sua *malitia* ad actum peccandi se determinans; non autem vel per ignorantiam intellectus, vel per vehementiorem passionem impedita (a). Involuntarium dicitur, cujus causa non est plena et deliberata voluntas, sed potius ignorantia non affectata (b), vel passio vehementior (c); quae tamen rationis

sum non omnino abstulit, hominique citra culpam obtingit (d).

(a) Vid. supra §. XIII. Dicuntur hinc peccata *proaeretica*, peccata *malitiae* etc. Alias autem peccatum actuale quodvis ad voluntatem, tanquam ad subjectum pertinet, juxta ea, quae diximus §. XVII. not. (c) atque hoc sensu omne peccatum actuale dici posset voluntarium: sed hic intelligitur voluntarium καὶ ἐξοχόν.

(b) Vid. supra §. XI. Et vocantur haec peccata peculiariter nomine peccata ignorantiae: quo pertinent verba Davidis *Psalm. XIX, 13. delicta quis intelligit?* (id est, nemo intelligit.) *Ab occultis meis munda me*, id est, ab his, quae intellectui vel memoriae meae sunt incognita, quae pro peccatis non habui; qualia inprimis ea sunt, quando ex ignorantia vel ἀγνοία legis divinae, vel circumstantiarum quarundam actionis, agitur, quod, si sciremus, quae ignorantur, non ageremus. Nam ex adverso ignorantia concomitans, imo et consequens, quae affectata est, non facit peccatum involuntarium; sed voluntarium. Ea vero ignorantia consequens, quae non est affectata, minuit rō voluntarium quodammodo, etsi non facit actionem prorsus involuntariam.

(c) Vid. §. XII. Appellantur autem haec peccata infirmitatis: non in oppositione ad peccata praecipitantis; sed paulo latiore sensu, habito respectu ad imbecillitatem virum nostrarum, partim ad praecavendos affectus, qui in nobis exoriuntur; partim ad superandos, qui exorti sunt, et cum quibus aliquandiu luctati sumus.

(d) Praecipue ad peccata involuntaria pertinent motus inordinati subitanei, qui a connata concupiscentia, velut ex naturae corruptae necessitate, proficiuntur, citra voluntatis consensum: quae a quibusdam ad ipsum originale peccatum ideo referri solent. Unde etiam fortasse decidi potest quaestio: *Utrum in infantes cadant peccata actualia?* Caeterum peccata involuntaria a voluntariis semper et accurate in praxi distinguere, difficile est. Vid. B. Musaei Tract. Germ. de poenit. contra Stengerum Part. II. C. II. p. 173. et P. III. C. IV. p. 499 seqq.

§. XX. Dividuntur peccata actualia (2.) ex parte materialis, in commissionis et omissionis

peccata. *Illa* vocantur, quae consistunt in actibus positivis, cum praecepto negativo pugnantibus. *Haec* in negatione aut omissione actus, praecepto affirmativo praescripti, consistunt.

Vid. supra §. I. et II.

§. XXI. Porro (3.) peccata dividuntur parte objecti (a) in peccata *in Deum*, *in proximum*, et *in ipsum peccantem*. *Illa* dicuntur, quae immediate et directe Deum tangunt (b): *Is* quae immediate respiciunt proximum (c): *Haec* quae in ipsam peccantis personam (d) directe feruntur.

(a) *Immediati*, seu circa quod *directe* versantur peccata: quemadmodum oppositos actus bonos legi conformes ita dividit apostolus, ut alios dicat fieri *εὐσεβῆς* alios *δικαίως*, alios denique *σωφρόνως*: ad *Tit. II. 13* Alias enim *ἡ εὐσεβεία* totum cultum divinum utriusque tabulae denotat: et ex adverso omne peccatum in Deum committitur, cuius offensam importat. Quidam huc referunt distinctionem peccatorum actualium in *carneralia* quibus ea, quae in hominem ipsum et adversus proximum fiunt, comprehenduntur: et *spiritualia*, quae in Deum committuntur.

(b) Coincidunt cum peccatis *primae tabulae* decalogi, sicut posteriores species duae simul sumtae cum peccatis *tabulae secundae* conveniunt. Pertinent itaque ad peccata in Deum actus *idololatriae*, *blasphemiae*, *superstitionis* etc.

(c) Talia peccata sunt, quibus proximi seu *persona* seu *fama*, seu *bona fortunae* laeduntur: e. g. *caecus* aut *vulneratio* corporis ejus, *convitium*, *calumniā*, *furtum*, *defraudatio* etc.

(d) V. g. *scortatio*, (per quam homo in *proprium corpus* peccare dicitur, *I. Cor. VI, 18*. peculiari *sensu* modo, quia suo corpore abutitur adversus se ipsum, id quae in materiam illicitae voluptatis convertit, et mem-

um scorti facit: quod et contextus l. c. indicat:) *ebrius* (sanitati adversa; et sic quidem in proprium corpus occans, non tamen eo modo, quo scortatio; quia quod utitur ebrius, est aliquid extra corpus, vinum, cerevisia c.). *Αἰσχροπία* (qua quis in ipsam vitam suam iniurius ac violentus est) etc.

§. XXII. Ratione gradus (4.) dividuntur peccata (a) in peccata *cordis, oris et operis*.

(a) Juxta alios in peccata *inchoata* (in corde) et *consummata* (ore atque opere:) in peccata *interna et externa*. Spectantur enim h. l. peccata cordis, oris et operis, quatenus sibi *subordinantur*; sic quoad *gradum* internum et externum, simul et *quoad gradum reatus* differunt. Alias fatendum est, posse aliquod peccatum cordis quoad reatum gravius esse aliquo peccato oris aut operis: quemadmodum odium habituale erga proximum innocentem, aut conatus nocendi, animo diuturnius, gravius peccatum est responso asperiore ad injuriam insonti illatam; vel etiam excessu aliquo tutelae, ita vulneri levi praeter intentionem illato. De peccatis cordis, oris et operis vid. *Matth. V, 21. 22. 28. cap. V, 19.*

§. XXIII. Ratione consequentis (5.) peccata dividuntur (1) in *mortalia* seu mortifera (a), quae peccanti actu secundo ad mortem imputantur (b): et *venialia*, seu, quae licet morte dignantur, non tamen ad mortem peccanti imputantur (c). (2) In *clamantia*, seu quae, etiam tacentibus hominibus, Deum ad vindictam publicam permovere solent (d): et *non-clamantia*, seu quae Deus sua longanimitate saepe tolerat et dissimulat (e). (3) In peccata *remissibilia*, seu quae, sicut poenitentiam sua natura non excludunt, ita quoque remitti possunt ac solent (f), et peccatum *irremissibile*, seu quod per se tale est, ut nunquam remittatur (g).

(a) Alias enim *omne peccatum per se est mortale*, seu morte dignum; *nullam veniale*, venia aut remissione per se dignum.

(b) Atque huc pertinent *renatorum* peccata illa, quae *fidem excutiunt*: *non-renatorum* autem peccata omnia.

(c) Nempe quia, qui peccat, non ideo desinit esse fidelis, adeoque in statu gratiae permanet. Et talia peccata sunt, *partim* motus indeliberati hominum fidelium: *partim* peccato eorundem, ex ignorantia, aut ex passione commissa, quae dolorem et poenitentiam comitem habent.

(d) Qualia inprimis quatuor numerantur: *Homicidium*, *Gen. IV, 10*, *Sodomia*, seu libido ab humana natura alienissima. *Gen. XVIII, 20*. *Oppressio insonitum*, v. g. subditorum a tyrannis, *Exod. III, 1*. sed et viduarum atque orphanorum et pauperum, *Exod. XXII, 23. 27*. *Denegatio debitae mercedis*, *Jac. V, 4*. non tamen exclusis peccatis aliis gravioribus, atque effreni licentia patrat.

(e) Quasi *connivendo*. Ita enim *ὑπεριδὼν* dicitur, *Act. XVII, 30*.

(f) Atque huc pertinent peccata omnia, praeter illud, quod dicitur in *Spiritum s.* Nam et *mortalia*, quae, cum patrantur, ad mortem actu imputantur, tamen postea *remitti possunt*; quia per poenitentiam (ac fidem, quae sequi potest, retractari atque expiari possunt.

(g) Nempe quod *per se* et *quatenus tale* est, cum finali impoenitentia conjungitur. Et hoc est, quod vocatur in *Spiritum sanctum*: de quo paulo distinctius nunc agendum est.

§. XXIV. Peccatum actuale omnium gravissimum, quod vocatur in Spiritum sanctum (a), consistit (b) in veritatis coelestis jam agnitae (c) abnegatione malitiosa (d) et impugnatione blasphemia (e) et pertinaci (f).

(a) Ratione denominandi ab *objecto* petita, quod est *Spiritus s.* hoc loco *metonymice*, ratione officii spectatus, quod per ministerium verbi in convertendis hominum animis exercet: qualis acceptio vocis etiam habetur *II. Cor. III, 8*. ut adeo peccatum in Spiritum s. ait pee-

quod in Spiritus s. officium et ministerium, pa-
que per illud veritatem coelestem commissum
itur etiam alias *peccatum ad mortem*, denomina-
effectu petita, quod mortem seu damnationem
certissime afferat. *I. Joh. V, 16. Conf. Disput.*
ad h. l. anno superiore LXXXVIII. habitam.

Sedes doctrinae de hoc peccato habetur *Matth.*
et seqq. *Marc. III, 28. Luc. XII, 10.*

Sive doctrina illa, assensu fidei divinae, ac pro-
publica, semel approbata; sive tantum ita clare
fuerit, ut animus convictus nihil habeat, quod
possit opponere. *Priore* modo peccant in Spi-
apostatae illi, qui veritatem semel agnitam et
abnegant et convitiis petunt: quales describit
Ep. ad *Ebr. VI, 4 seqq.* Ad *posteriorem* classem
t pharisaei et scribae, qui doctrinam Christi
n sua confessione comprobaverant; interim de ve-
us ex Scripturis et miraculis Christi ita convicti
ud animum, ut praeter convitia nihil haberent,
ponerent. Vid. ll. cc. *Matth. XII, 24. Marc.*
Luc. XII, 10. et conf. Joh. XI, 47. et 48. cap.
Act. IV, 16. 17. cap. VII, 51.

Seu ut negatio et impugnatio doctrinae coelestis
σως, *Ebr. X, 26.* ita ut principium abnegatio-
impugnacionis sit pura puta malitia. Qui autem
antia, aut metu periculi, abnegant fidem, non
ccatores in Spiritum s. sunt: sed remissionem
consequi possunt. Vidd. exempla Pauli, *I. Tim.*
t Petri, *Matth. XXVI, 70 seqq.*

Vocatur enim ll. cc. *verbum*, quod *quis locutus*
rsus Spiritum sanctum, et *blasphemia in Spi-*
ctum, ideoque formaliter importat dictum confu-
quo Spiritus sancti officium petitur, v. g. cum
ejus aut opera miraculosa, ad confirmationem
e facta, virtuti et operationi Satanae adscribun-
d faciebant pharisaei, *Matth. XII, 24. Marc.*

Adeoque suapte natura tale est, ut remitti non
ac nemini unquam remittatur, juxta ll. cc.
t *Marci*: nempe, quia per se et sua natura viam
itentiam praecludit. Cur autem cum hoc peccato

finalis impenitentia sit tam arcte conjuncta, *c* quod homines ejusmodi directe et plena malit ponunt mediis conversionis; ideoque Deus illis suam gratiam, eosque in reprobum sensum trad *ficile* tamen est de homine adhuc *vivo*, velut et ex causis pronuntiare, quod peccet in S^c Conf. B. *Musaei* Disp. peculiarem de hoc pecc tam a. 1668.

PARTIS TERTIAE

CAPUT I.

ACTIO DEI ERGA HOMINES LAPSO, NOSTRAE PRIMO PRINCIPIO.

1. Inter principia et causas salutis (a) homines quales theologia revelata suae curae sub-
b) invenit, *primum* locum obtinet (c) *gratia*, qua Deus (d) humanum genus in communi exitio, quod sibi in Adamo et per peccatum originale contraxerant, relinquere noluit; sed per certa media inde eruere, atque ad vitam aeternam deducere, intendit (f).

De his enim nunc agendum est: postquam de *re* et *formali* in parte *prima*: deque *subjecto* in parte *secunda* vidimus.

Peccatores nimirum, criminis laesae majestatis eos, ideoque prorsus miseros, et vi justitiae debiti relictas pessum ituros. vid. P. II. Cap. II.

Quo sensu etiam a Paulo *Rom. III, 19. πᾶς ὁ κόσμος τῷ Θεῷ ὀφείλει*, *totus mundus Deo*, tanquam ante iudicio Dei, *obnoxius* dicitur.

Inde, quicquid est eorum, quibus salus nostra nobis procuratur, pendet, atque in nos re-

vertitur. Ibi est causa efficiens beatitudinis nostrae: juxta Cap. I. §. XXI. Est autem haud dubie causa inde de causis *impulsivis* voluntatis divinae meritum.

hic enim h. l. spectanda est gratia Dei, cum alias rebus *partim* ut producendis, *partim* in statu conservandis et ad suum finem ducendis,

aeque atque caeteris creaturis suis bonum esse, jam dem constat ex P. I. Cap. I. §. XXVII. C. II. §. XV et C. IV. §. III.

(f) De quibus distincte agetur in sequentibus.

§. II. Intelligitur ergo nomine gratiae **αἰ** nae (a) hoc loco (b), benignus Dei favor (c) ei peccatores, quo Deus, nostro concipiendi modo (d) movetur, ut velit ad salutem eorum procurandam conferre, quod suum est. Dicitur alias (e) *miser cordia* (f), *amor* (g), *benignitas* (h) *Dei etc.*

(a) Ita enim τῆς χάριτος nomen in Scripturis crebra occurrit, v. g. *Ephes. I, 7.* et *cap. II, 7.* non tantum χάρις sed πλοῦτος τῆς χάριτος opulentia gratiae, Deo tribuitur, in respectu ad negotium salutis nostrae. Confer. *Rom. III, 24. Ephes. II, 8. I. Pet. V, 16. Deus omnia gratiae*, quasi plenus fons aut auctor, dicitur.

(b) Alias equidem vox gratiae *partim* pro habitabilibus donis gratiae nobis infusis: *partim* pro actualibus gratiae auxiliis accipitur: non autem ita in praesenti negotio.

(c) Velut per modum affectus: quamvis affectus, qui mutationem quandam important, Deo proprie ascribi non possint. Hic tamen voluntatis Dei quaedam terminatio ad nos juvandos haud dubie denotatur, quae similitudinem quandam habet cum humano affectu, sed citra imperfectionem.

(d) Habet, inquam, sese gratia divina per modum *causae impulsivae internae*, ex parte voluntatis divinae, ad procurandum nostram salutem.

(e) Nimirum gratiae quidem appellatio locum habet ad excludenda nostra merita, aut dignitatem. Et sic debito opponitur, *Rom. IV, 4 segq. c. XI, 6.* Reliqua nomina connotatis peculiaribus distinguuntur.

(f) Propter respectum ad *miseriam* nostram, quae velut causa προκαταρκτικῇ, (quam impulsivam externam aliquando vocant,) provocatur aut movetur ad eam depellendam. Sic τὸ ἔλεος Dei in negotio salutis nostrae celebrat Paulus *Tit. III, 5.* et Deum πλούσιον ἐν ἐλέει divitem in misericordia dicit, *Ephes. II, 4. Zacharis* autem in cantico suo σπλάγγνα ἐλέους Θεοῦ, *viscer*

miseri cordiae Dei memorat, *Lucae I*, 78. Confer. *I. Pet. I*, 3.

(g) In ordine ad *bonum*, videlicet salutem aeternam, quam nobis vult Deus. Est enim amoris seu charitatis, velle alteri, quae bona putes, eaque pro viribus studere efficere. Ac Deo quidem *ἀγάπη* seu amor erga nos, quales post lapsum sumus, adscribitur. *Joh. III*, 16. πολλὴ ἀγάπη, ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς, multa charitas, qua dilexit nos, etiam cum essemus mortui per delicta, *Eph. II*, 4. 5. Deus ipse charitatem suam erga nos, tanquam ingentem, imo singularem, commendare dicitur, *Rom. V*, 8. Eadem, objecto simul cum ipso actu in unam vocem conclusio, dicitur *φιλανθρωπία*, amor erga homines, *Tit. III*, 4.

(h) Eodem sensu cum voce amoris Graece *χρησιότης*. *Tit. III*, 4. legitur: *χρησιὸς* autem dicitur, qui alteri utilis, aut causa boni, felicitatis, salutis ejus est.

§. III. *Objectum* hujus gratiae sunt homines (a) omnes ac singuli (b); etiamsi peccato (c) corrupti (d).

(a) Unde gratia *universalis* vulgo dicitur, appellatione ab objecto desumpta; quod est universum genus humanum: uti verbis sequentibus indicatur.

(b) Qui hactenus *miseria* pares, simul in *esse creaturae* inter se conveniunt, imo in ipsa *natura humana*, Deo prae aliis speciebus creaturarum dilecta: atque olim *immagine* Dei donati omnes in Adamo: ita aequae omnes, nemine excepto, objectum sunt gratiae seu misericordiae et benignitatis divinae.

(c) Equidem, non *quatenus*, aut *quia* peccatores sunt, Deus sua gratia eos prosequitur: Deus enim, *iniquitatem nolens, odit operantes iniquitatem*, *Ps. V*, 5. attamen, non obstante lapsu protoplastorum, et hinc contracto peccato: sed obversante intellectui divino corruptione ista communi omnium, Deus misertus, eorum liberationem et salutem intendit.

(d) Sic enim expresse dicitur *I. Tim. II*, 4. Deus *non* (non, dicit se velle; sed, vult revera;) omnes salvos fieri; prout jubet Christianos, precibus suis ex amore affectis, revera expetere omnium salutem: omnium, inquam, nemine excepto; ne Nerone quidem, aut aliis,

inter tyrannos ejus temporis: unde tanto minus vult illam Dei ad paucorum ex mero beneplacito eorum numerum, ex variis coetibus aut quovis generum, restringere fas est; sed, uti litera postulat ferri ad omnes omnino homines oportet, nemine ex ne Nerone quidem, aut aliis, quanquam prae fractis, catoribus et sua culpa perituris. Similiter universa illa gratiae divinae patet ex *II. Petr. III, 9. Deus vult ullos perire*: ubi alterum oppositorum ita negat, alterum tanto fortius affirmet. Qui enim non vult quam perire, haud dubie vult omnes ab interitu se neminem ex mero beneplacito destinat exitio: (amore pari complexus. Ac notandum est, Paulum Petrum l. c. loqui de hominibus, quales actu existunt; que habita ratione lapsus Adami et peccatorum, quod posterius omnes et singuli polluuntur. Sic etiam Chrysostomus *Joh. III, 16. Deus, ait, dilexit mundum*, credens incredulos complectentem, quod ex contextu patet: que mundum, pro universo genere humano, multum hunc incolente, acceptum, ac toti multitudini Judaeorum, a serpentibus ignitis laesorum, respondentem, singulorum aequae ac omnium (non tantum paucorum ex mero beneplacito electorum,) bono serpens aeneus erectus fuit. Denique *Rom. XI, 32. dicitur: Deum conclusisse omnes sub peccatum, ut omnium miseretur* eadem amplitudo esse eorum dicitur, quos Deus in peccatum peccati venire passus sit, et quorum misereatur quemadmodum homines omnes et singuli peccatores constituti sunt; sic omnes et singuli quamvis peccatores tamen etiam sint objectum misericordiae divinae.

§. IV. Eadem haec gratia Dei non est o quaedam (a) complacentia Dei, ad salutem omnium terminata, si haec (b) contingeret, sed una se importat *inclinationem* Dei ad (c) *conferendum* sua parte ea, quae faciunt (d) ad procurandam salutem omnium, ut ea quantum est a parte omnibus obtentu *possibilis* reddatur.

(a) Quasi *placere* Deo, si omnes salvi fierent: autem Deus a sua parte *conferre*, quod illis e misericordia sua aut perditione eruendis necessario praestandum

is, inquam, non est voluntas illa Dei ad salutem
nium terminata.

(b) Quanquam enim voluntatem illam, qua Deus vult
nium salutem, etiam nostrates aliquando appellant
aditionatam, non *absolutam*; id tamen non eo sensu
tum est, quasi Deus tantum velit finem, non velit
dia; aut velit finem sub conditione, quam ipse ex
ro beneplacito penes multos nolit impleri; sed quate-
us Deus, volens homines salvari, non vult eos, citra sa-
factionem ullamve conditionem implendam salvos fieri;
d sub conditione certorum mediorum deduci ad salu-
m; de quo mox distinctius videbimus.

(c) Unde gratiam illam universalem seu voluntatem
ei antecedentem, *efficacem* appellant in oppositione ad
fectum simplicis complacentiae. Est enim Deo ratio
lendi non tantum salutem omnium, sed etiam media,
atenus haec ex parte Dei, aequae omnibus ordinanda
unt. Conf. B. *Musaei* disp. de volunt. Dei Antec. et
onseq. quae sub juncta est tractatui contra Vedelium,
XII. seqq. et quae supra Part. I. Cap. I. §. XIX.
asseruimus.

(d) De quibus singulis suo loco distincte agetur
g. de mediatore communi omnium, de vocatione uni-
reali etc.

§. V. Cumque in Deo praeter bonitatem (a)
iam justitia (b) vindicativa sit agnoscenda, cer-
um est, bonitatem illam sic tendere in hominum
lutem, ut nec justitiae aliquid (c) decedat: ideo-
ne ipsa bonitas Dei Deum movet, ad procuran-
um (d) *medium*, quo *justitiae* divinae pro pecca-
ribus *satisfiat*.

(a) Qua non solum in se, sed et hominibus, etiam
eccatoribus, tanquam creaturis suis bonus est: quaeque
ratione nomine hactenus nobis venit.

(b) Tanquam essentielle Dei attributum: juxta P. I.
ap. I. §. XXII. Cujus vi Deus ut peccata non potest
qu odiare; sic ad postulandam satisfactionem pro vio-
tione legis suae non potest non inclinari.

(c) Non enim possunt sibi adversari, quae simul in
Deo sunt: in quo nulla locum habet inordinatio. Itaque

et bonitas aut gratia illa Dei non aliter tendit ad salutem hominum peccatorum, quam in quantum, salva iustitia divina, fieri potest.

(d) De quo et sapientia Dei dispiciat, et voluntas Dei libera secundum auctoritatem et potentiam divinam statuatur aut decernatur, idque actu suppetat aut praestet.

§. VI. Sic ergo gratiae divinae adscribendum est, quod Deus hominibus, qui satisfacere ipsi pro peccatis non (a) possunt, *mediatorem* Christum dare voluit (b) ac dedit, qui pro peccatoribus *omnibus* legem impleveret, et poenas violationum vicarias solveret (c).

(a) Nemo, inquam, eorum; vel pro se, vel pro alia. Nulla enim proportio est inter id, quod homo de suo praestare potest, et infinitam Dei iustitiam laesam. Ita *Psal. XLIX, 8.* dicitur: *Fratrem nullo modo redimere potest quisquam, neque dare Deo pretium redemptionis ejus. Est (enim) pretiosa (nimis) redemptio animae ipsorum et cessabit in seculum.*

(b) Quam in rem Christus *Joh. III, 16.* Sic Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret etc. et Paulus *Rom. V, 8.* Commendat Deus charitatem suam erga nos, quod, cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus fuit. Denique *I. Tim. II.* postquam v. 4. dixisset: Deum velle omnes salvos fieri; statim addit, unum esse mediatorem, prout unus est Deus: scilicet volens hunc esse mediatorem, qui sese daret pretium redemptionis pro omnibus. Ubi simul universalitas subjecti, ad quod gratia Dei in ordine ad mediatorem ei dandum terminatur, observanda est.

(c) De quibus actibus in Cap. seq. agemus. Hic tantum, quatenus gratia Dei eo spectat, consideramus.

§. VII. Est autem etiam gratiae divinae, salutem nostram (a) spectantis, movere Deum, ut, quod suum (b) est, conferre velit, et conferat, ad id, ut satisfactione aliena (c) mediatoris omnes frui queamus (d).

(a) Tanquam efficaci intentione promovendam: juxta V.

(b) Non dico, ut nos irresistibiliter determinet ad utendum mediatore: sed, ut praestare velit ea, quae a, Dei, parte requiruntur, ne quisquam mediatore non possit.

(c) Quam Deus *non tantum*, quatenus pro nobis praestest; *sed* alio peculiari modo, vult *feri nostram*: ut intuitu jam absque impedimento partim haeredes tis constituamur; partim salutem ipsam plene conamur.

(d) Speciatim (1.) ut eam fide apprehendamus, nobis uniamus. (2.) ut ea a nobis apprehensa ad remissionem peccatorum nobis actu imputetur. (3.) ut ejus in plura bona spiritualia in hac vita consequamur. ut similiter propter eam vita aeterna donemur.

§. VIII. *Finis*, cujus obtinendi causa Deus procurandum salutem hominum movetur, est a bonitatis divinae (a) gloria.

(a) Prout Paulus dicit, *εὐδοκίαν τοῦ θελήματος, beneficium voluntatis* Dei de nostra salute, tendere *εἰς ἂν δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ*, Eph. I, 5. 6.

§. IX. Describi potest hoc loco gratia Dei, ad sit actus (a) bonitatis divinae, quo Deus (b), creatura hominum miseria (c) per peccatum contracta, movetur, ut eos (d) omnes liberari atque salutem pertingere, ideoque mediatorem, et se ad fruitionem ejus necessaria sunt, omnium ad ipse procurare (e) serio velit, quibus eruantur ex illo exitio, atque ad salutem aeternam perantur: celebrandae gloriae bonitatis divinae (f) causa.

(a) Hunc enim vox gratiae in casu recto hic significat. Vid. §. II.

(b) Qui per modum subjecti se habet, velut intra se, id, quod suum est, motus. Vid. §. II.

- (c) Tanquam causa προκαταρκτική, seu impulsiva terna. Vid. §. II. not. (e) et §. III. not. (c).
 (d) Qui sunt objectum gratiae hujus. Vid. §. II. □
 (e) Quos quidam *actus formales* hujus gratiae pellant. Vid. de his §. IV. V. VI. VII.
 (f) Tanquam finis. §. VIII.

CAPUT II.

DE CHRISTO, SALUTIS NOSTRAE
PRINCIPIO AC FUNDAMENTO.

§. I. Cum homines peccatores, ad salutem aeternam perducendi, opus habeant mediatore (a) cujus beneficio apud Deum consequantur felicitatem, qua ipsi ex se indigni sunt, considerari omnino debet hic mediator: qui non est alius, quae ille, quem Scriptura vocat *Jesum Christum* (b)

(a) v. cap. praeced. l. §. V. et supra Proleg. cap. §. XXII.

(b) Prout Petrus *Act. IV, 12. Non est, ait in a* (tanquam causa aut fundamento collocanda) *salus, neque aliud nomen datum* (nulla res, ullo nomine appellanda) *sub coelo, in quo* (cujus beneficio) *oporteat nos salvari* nisi *Jesus Christus*, quem is praedicaverat, inque ejus nomine sanaverat hominem claudum. Et *I. Tim. II*, dicit Paulus: *Unus, i. e. unicus est mediator Dei et hominum*, hactenus divulsorum, sed illius opera conciliatorum, *homo Christus Jesus. I. Tim. II, 5.*

§. II. Potest autem doctrina de Christo commodissime ita tradi, ut dicatur I. de *personâ* Christi, qui mediator est. II. De ejusdem *status* exinanitionis atque exaltationis. III. De *officio* ejus mediatorio, et quae cum illo conjunguntur. Sit ergo

SECTIO I.

DE PERSONA CHRISTI.

§. I. In persona Christi spectanda sunt I. quod *Christus* est verus, et Patri consubstantialis, coeternus et coequalis Deus (a). II. Quod idem *Christus* est verus *homo* (b), nobis consubstantialis (c).

(a) Vid. quae supra diximus Part. I. Cap. I. §. XXIX. usque nunc supponuntur.

(b) Sic enim Scriptura eum expresse vocat *hominem*. *Tim. II, 5. Joh. VIII, 40. Filium hominis* octogies in Scriptura appellari, constat. Eo etiam pertinent appellationes de *semine mulieris*, *Gen. III, 15. semine abrahæ*, *Gen. XVII, 1. Gal. III, 16. Germine Davidis*, *Jerem. XXIII, 5*. Tribuuntur etiam Christo partes essentialis hominis; *Anima* quidem, *Matth. XXVI, 28. Luc. XXIII, 46. Corpus humanum*, *Joh. II, 21. Caro, sanguis et ossa*. *Ebr. II, 14. Luc. XXIV, 39*. Denique genealogia ejus recensetur; quoad lineam ascendentem quidem *Luc. III, 23. et seqq.* quoad descendentem *Matth. I, 1. et seqq.*

(c) Hoc est, quod dicitur *Ebr. II, 14. Quemadmodum pueri participes sunt carnis et sanguinis*; ita ipsum quoque filium Dei *παράκλησις*, eadem prorsus ratione quantum quidem ad substantiam attinet) *participem actum esse eorundem*.

§. II. Ex eo autem, quod *idem Christus* (a) est, quem Scriptura nunc tanquam *Deum*, nunc tanquam *hominem* describit; colligitur, *unam esse personam Christi* (b), *in duabus naturis* (c). Atque hoc est illud *maximum mysterium* (d), quod hoc loco inprimis spectari oportet.

(a) v. g. quando idem, qui est *factus ex semine Davidis*, dicitur esse *Filius Dei*, *Rom. I, 3*. idem ille, qui in *Maria nascitur*, dicitur esse *filius altissimi*, *Luc. I, 35*. idem, qui est *verbum* (*ὑποστατικόν*) *Dei et Deus*,

dicitur *caro factus esse*, Joh. I, 14. confer. Cap. XX, 28. et 31. Gal. IV, 4.

(b) Voces enim *Filii Dei et Filii hominis* in casu recto denotant personam, quae habet naturam, sive divinam, sive humanam.

(c) Naturam enim persona in casu obliquo importat.

(d) Ita Paulus ipse vocat *ὁμολογουμένως μέγα μυστήριον*, (omnium confessione magnum mysterium, I. ad Tim. III, 16. conf. Matth. XVI, 16. et 17.

§. III. Admissa autem unitate personae (a), necesse est, porro fateamur, humanam Christi naturam *non habere subsistentiam propriam* (b); sed subsistere subsistentia *aliena*, nempe divinae naturae (c).

(a) Nam persona per subsistentiam in esse suo formaliter constituitur: et ex unitate subsistentiae persona una aestimari debet.

(b) Oportet enim naturam alterutram ex his, quae in unam personam coalescunt, carere sua propria substantia; cumque divina natura, quae cum subsistentia sua simplicissime una est, carere eadem non possit; patet humanae naturae tribuendam esse carentiam propriae subsistentiae.

(c) Neque per hoc natura humana Christi fit imperfectior, quam est natura humana in nobis: cum perfectio rei ex essentia ipsa, non ex subsistentia aestimetur; ac praeterea personalitatis propriae carentia, in humana natura Christi, suppleatur per subsistentiam divinam.

§. IV. Deinde, quia duae naturae sunt in una Christi persona, per quas idem Christus est Filius Dei et Filius hominis, considerata est duplex *generatio* (a), *aeterna* (b) et *temporalis* (c).

(a) In generatione enim fundatur *ratio* esse Filii. Per duplicem autem generationem, et in illa fundatam filiationem duplicem *non fiunt duo filii*; quippe uni subjecto duae illae relationes insunt, prout unus pater multorum filiorum; Dominus unus multorum servorum esse potest et solet; ad quos singulos relationem peculiarem habet.

sed autem alii *unam filiationem* Christo adscribentes, *illos* tamen *modos filiationis* agnoscunt; eodem, opinor, *illis*, si rem spectes: quamvis, anne commodius dicatur, *non* abs re dubitaveris.

(b) Per quam habet, quod est filius Dei. vid. Part. I. p. I. §. XXIX. n. III.

(c) Per quam habet, quod est homo aut Filius hominis v. *Gal. IV*, 4. et loca ad §. I. not. (b) citata, quibus docetur, Christum naturam suam humanam trahere vera ex aliis hominibus antea existentibus, per generationem, licet non plane naturalem, veram tamen. Atque *non* ad praesens maxime spectat.

§. V. Supposita Christi generatione aeterna, temporali ita agendum est, ut *partim* (a) naturae humanae *productio* (b), *partim* ejusdem cum divina natura *unitio* (c) exponatur (d).

(a) Prius sane concipit intellectus noster, naturam humanam *produci*; deinde demum eam, quasi jam existentem, naturae alteri *uniri*: licet, si recte attendas, si ill et eodem tempore fiat utraque actio, aut forte quoad *non* nisi una sit. Certe non incongrue dictum est id: ἅμα σάρξ, ἅμα λόγου σάρξ, simul Verbi (aut Filii) *et* caro.

(b) Quae terminatur ad humanam naturam *in se* *extatam*.

(c) Quae ad eandem quidem naturam humanam terminatur, sed quatenus illa cum divina unum suppositum constituit.

(d) Dicitur uno nomine *incarnatio*, ex verbis *Joh. I*, 1. ὁ λόγος σάρξ ἐγένετο: item, *assumptio* humanae naturae, ex *Hebr. II*, 16. ubi semen Abrahae *assumpsisse* dicitur Filius Dei. *Incarnatio* autem illa et *assumptio*, si grammatice non eodem modo praedicentur de filio, si *incarnari* quidem passive; sed *assumere* active (scilicet *assumere* naturam alteram, non autem ab ea assumi) dicitur: non tamen revera *duae* sunt actiones, sed *una*. *se* ipso enim, quod filius Dei fit caro, aut incarnatur, *incarnatur* ab eo humana natura, sive assumit ipse humanam naturam: et contra, dum assumit naturam humanam, *incarnatur*.

§. VI. Causa efficiens productae humanae Christi naturae Spiritus s. est (a), non tam exclusis caeteris personis (b).

(a) Sic *Luc. I, 35. Spiritus sanctus dicitur s. venturus super Mariam*, in respectu ad producendam illam humanam naturam filii Dei; seu, tanquam effectus, ut ipsa concipiat foetum humanum. Et *Matth. I, 20. praepositio ex in verbis ex πνεύματος ἁγίου* causalis est, et causae efficientis signum.

(b) Est enim *opus ad extra*. Et huc pertinet, dicitur de *virtute altissimi*, id est, omnipotentia ipsius personae communi, quae *obumbratura* sit *Matth. I, 35*. Quamvis enim alias ipse Spiritus s. *ex alto* appellari credatur; *Luc. XXIV, 49. negamen* non potest, verbum ipsum *δυνάμεις* potentiam notare; et vocem *ὑψίστου*, sive *altissimi*, denotare summum: unde ad literam *virtus altissimi* est potentia Dei, et in ordine ad effectum extra Deum realiter ductum, denotat utique potentiam tribus personis communem; etsi opus ipsum uni alicui personae et quod Spiritui sancto, per *appropriationem* tribui, et sic et persona *Spiritus sancti*, nomine *virtutis divinae* applicari possit.

§. VII. Materia est massa sanguinea et sanguinis Mariae (a), ex qua facta est, seu producta humana Christi natura (b).

(a) Hoc est nasci *ex muliere*, adeoque substantiam suam trahere ex muliere: quippe quae aliquid dedit contulerit ad hanc generationem, *Gal. IV, 4*. Sic *Luc. I, 42. notanter dicitur fructus ventris Mariae* ut inde substantiam, succum et sanguinem traheret.

(b) Atque ita generationis nostrae et humanae naturae Christi, saltim ex parte, idem est subjectum materiae, *Ebr. II, 14*.

§. VIII. Ipsa vero impraegnatio Mariae in ea facta productio humanae Christi naturae

scribi (a) potest, quod sit actio supernaturalis, qua (b) Spiritus sanctus massam sanguineam b. virginis sanctificavit, et ad consuetum generationis locum delatam, disposuit atque elevavit, ut ex ea fieret foetus perfectus humanus (c).

(a) Juxta hactenus dicta §. VI. et VII. Unde causam efficientem et materiam cum ipsa forma aut modo actionis hic statim conjungimus.

(b) Scriptura vocat ἐπιλευσιν et ἐπισκιάσμον, *Luc. I, 35*. Ἐπιλευσις enim illa, seu actus *superveniendi*, talis siquae est, quo Spiritus s. alias quoad infinitatem et immensitatem suam omnipraesens, hic, in Maria, se esse praesentem, novo quodam et peculiari effectu manifestat. Et ἐπισκιάσμος, sive *obumbratio* ista, creditur anogiam habere ad eam actionem, qua Spiritus sanctus opere creationis, incubans aquis, et quasi fovens eas, efficax fuit ad productionem creaturarum: de qua *Gen. I, 2*.

(c) An autem in *uno momento* corpus Christi organum *plene* efformatum, et anima illi unita fuerit? non sputamus.

§. IX. Itaque patet, conceptionem illam esse de ea, quae fit juxta cursum naturae, plurimum distinctam, seu *miraculosam* (a), licet Christus *ἐκ τῆς ὁδοῦ* per eam acceperit naturam nostrae *substantiali* (b); *infirmis* naturae communibus (c), non aequae *personalibus* (d), nedum *peccato* (e), obnoxiam: imo *praerogativis* quibusdam (f) insignem.

(a) Vid. *Luc. I, 34. 37.* ubi Maria angelum, conceptionis Messiae, in se virgine jamjam futurae, nuntium, interrogat: πῶς ἔσται τοῦτο; *quomodo erit istud?* agnoscens, naturaliter impossibile esse hoc, ut ipsa, *virum non habens*, concipiat tamen et pariat: angelus autem *omnipotens* in eo consentit, et simpliciter ad *Dei omnipotentiae* respiciendum esse docet.

(b) *Ebr. II, 14. et 17.* conf. h. l. §. I. not. ult.

(c) v. gr. fami, siti, somno, sudori, lassitudini, l^umis, moerori, indignationi etc. de quibus in Sect. II statu exinanit. videbimus.

(d) Talibus puta, quas assumi *nec* generi humani pediebat, et dignitati naturae derogasset: uti *Loml III. Sent. dist. XV. et Thomas P. III. Q. IV. Art. loquuntur. Quales sunt, morbi varii, coecitas, defectas* etc.

(e) Scilicet *proprio*, actuali *vel* habituali, *sive* nato *sive* acquisito. Sic enim dicitur *μη γνωὺς ἑμαυτον cognoscens peccatum, II. Cor. V, 21. ἀκαρὸς, ἁτὸς, κεχωρισμένος ἀπὸ πάντων ἁμαρτωλῶν, innocens, isolutus, segregatus a peccatoribus. Ebr. VII, 26. cc Joh. VIII, 46. I. Petr. I, 19. Cap. II, 22. Alieni tem peccatis per imputationem subjectum fuisse docebimus.*

(f) *Pulchrior nimirum redditus est prae filiis I^unis, Ps. XLV, 3. omnibus gratiarum ac venustatum tibus ultra aliorum sortem maxime exornatus, p^{er} quoad externam corporis pulchritudinem; partim e primis quoad animae dona excellentia, sapientiam stitiam, benignitatem, constantiam etc. Sed et i^{us} mortalitatis huc referri potest. Nisi enim sponte s^{ibi} inanivisset Christus homo, duplici jure fuisset im^{ortalis} talis; primo ex integritate naturae, deinde ex bon^{itate} et jure unionis, qui cum vita ipsa seu vivificante i^{person}aliter unitum fuit ejus corpus. Volens iⁿ mortalitatis sortem subiit: nostri causa immortal^{itatis} jure se abdicavit: in ipsa tamen morte corruptioni munis exstitit: Verba sunt B. Aeg. Hunnii T. I. Qq. de Respp. de persona Christi, p. 171. 178.*

§. X. *Unitio* autem naturae humanae divina in eo consistit, quod naturae illae ita conjunctae, ut fierent *una persona* (a), adeo *terminus* unionis est, vel Christus *Θεάνθρωπος* (b); *vel* unio ipsa (c), *vel* natura humana, spec^{ies} ut personaliter unita Filio Dei (d).

(a) Talis quidem, quam Graeci vocant *σύνθετος* natura una non quidem ex pluribus naturis, attamen cum altera est composita.

(b) Vocatur terminus *qui*, sive *adaequatus*; et terminus ad illum actus uniendi eo sensu, quo alias *actiones* dicuntur esse *suppositorum*.

(c) Dicitur terminus *formalis*, sive *quo*.

(d) Atque ita coincidit hic terminus unionis cum ipsa, quae in humana natura est *subjective*. enim tantum natura per unionem illam perficitur. autem natura non aequè ab humana natura per aut recipere quicquam potest.

§. XI. Unio denique illa, ex actu unionis hians (a), non est qualiscunque duarum naturarum divinae et humanae conjunctio (b), sed tantum natura divina, prout est Filii Dei natura, prout in hypostasi τοῦ λόγου subsistit, intra ipsam hypostasim, citra commixtionem seu confusionem et conversionem, *artissime* tamen et *indissolubiliter* (c) sibi conjunctam habet naturam humanam, et cum ea constituit unum τῆς φύσεως, quod et *verus Deus* et *verus* est.

a) Quae est status sive modus extremorum, tanquam unum.

b) Nam et *Deus* cum hominibus *fidelibus* conjungitur, quando in illis velut in templis habitat, I. Cor. 16. unde et unus *Spiritus* cum Deo dicitur, qui agnoscitur Domino, I. Cor. VI, 17. Haec autem unio conjunctio, a personali illa unione plurimum differt.

a) Veteres, occasione certaminum Nestorii et Eutychii, ita declararunt unionem illam, ut dicerent, duas naturas in Christo esse unitas (1.) ἀσυνχύτως, aut *inconmixte* ut excludatur unio per mixtionem, qua, quae sunt, esse desinunt, quod fuerunt, et inter se unum constituendum tertium, quod mixtum vocatur: ἡγερέτως, *inconvertibiliter*, ut distinguatur ab ea natura, qua alterutrum extremorum absorbetur, seu in unum convertitur. Unde haec duo vocabula indicant, utramque naturam, etiam facta unione, retinuisse essentiam propriam suas. (3) ἀδιαίρετως καὶ ἀχωρίτως,

inseparabiliter, quoad temporum et locorum intervalla. Qua ratione unio illa non solum *arctissima* dicitur, et *indissolubilis*, quippe quam *nec Deus* per absolutam suam potentiam destruere unquam *velit*, nec quicquam *aliud destruere possit*. Quare etiam in *triduo* moriens cessante licet unione naturali corporis et animae, *personalem* tamen *unionem illibatam* mansisse credimus, ut *corpus* in sepulchro jacens *Filii Dei* corpus, et *anima* a corpore separata *Filii Dei* anima revera fuerit.

§. XII. Et sic constat, unionem illam esse *naturalem* aut *essentialem* (a), neque *accidentalem* proprie loquendo (b).

(a) Equidem *naturarum* duarum unio est; non autem *naturalis*: quia neutra natura ad alteram per se, aut hoc, quod est talis natura; vel ad constituendam altero extremo unam naturam tertiam, ordinatur. Unio nec *essentialis* est, quia extrema unita, non sunt *personales* essentielles, aut coalescunt, tanquam ad constituendum unum *essentiale* seu unam *essentiam*.

(b) *Vinculum* enim et *ratio uniendi* non est *accidens*, sed *ὑπόστασις*, seu *personalitas*, quae est *substantialis*.

• §. XIII. Ex unione personali *communio naturarum* (a) fluit (b), per quam fit, ut humana natura Filii Dei, et divina natura Filii hominis natura sit.

(a) Ad quam designandam vox *περιχωρήσεως*, (perichoresis) nativa significatione *penetrationem* aut *alterius in alium existentiam* denotat, adhiberi coepit: Ita quidem, ut humana natura active diceretur *penetrare*, (*immeare*, *percurrere*;) humana natura passive *penetrari* (*immeari*, *percurreri*.) Quod tamen intelligendum est remotis imperfectionibus. Non enim ita penetrat natura divina humanam, ut *successive* unam ejus partem post alteram occupet *extensive* se per eam diffundat; sed, quia spiritualis indivisibilis est, *simul tota* actuatur et perficitur quam naturae humanae partem et naturam totam, estque manet tota in natura humana tota, et tota in qua

jus parte. Atque huc pertinet locus *Coloss. II, 9*, quando enim πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, *omnis plenitudo deitatis σωματικῶς*, seu corporaliter in Christo habitare dicitur, intelligendum est, divinam naturam unam suis perfectionibus omnibus sic esse in natura humana, ut eam nulla parte expertem sui esse permittat, deoque intime penetret; quodque haec deitatis habitatio in Christo ab illa, qua olim in templo habitabat, et qua in sanctis est, maxime differat.

(b) Dicitur autem communicatio naturarum *fluere* ex ratione personali, nostro modo concipiendi. Quod enim *saliter* ab ea differat, non apparet.

§. XIV. In unitate personae et communione naturarum fundantur, et eam declarant *propositiones* (a), quas vocant *personales* (b); quibus concretum (c) unius naturae enuntiatur de concreto alterius naturae: v. g. *Deus est homo, homo est Deus*: et similes (d). Et sunt propositiones illae *non verbales* tantum, *sed maxime reales* (e).

(a) Sic enim modus praedicandi sequitur modum essendi.

(b) Dicuntur alias *praedicationes inusitatae*: quia in universa natura nullum datur exemplum, in quo duo distincta in casu recto proprie de se invicem praedicentur, ut citra manifestam falsitatem de se praedicari possint. Unde nec satis tuto dicuntur *accidentales*, absolute loquendo. Quamvis enim ad modum praedicandi accidentalem *eatenus* referri posse videantur, quatenus in his praedicatum est extra primum conceptum subjecti, tamen per modum proprii ex eo fluit: cavendum tamen est, ne praedicationes hae accidentales dicantur, unio ipsa, tamquam modum essendi, modus ille praedicandi sequitur, accidentaliter esse credatur. Vidd. quae diximus ad §. XII. not. (b).

(c) Per concretum intelligitur vox, quae suppositum in casu recto, naturam autem in casu obliquo significat. *Deus* denotat suppositum, habens divinam naturam. *Homo* denotat suppositum, habens humanam naturam. Quae haec, propter suppositi unitatem seu identitatem,

utique recte de se invicem praedicari possunt. *Abstracto* autem, quae significant naturas in se, non connotata hypostasii, non aequè de se invicem praedicari possunt: cum naturae, licet intra personam unam conjunctae, inter se tamen diversae sint. Non enim possum dicere: Divina natura est humana natura, aut vice versa.

(d) In Scripturis equidem propositiones illas totidem verbis expressas non legimus; sed quemadmodum idem quoad praesens significant nomina: *Deus*, (intelligendo secundam personam divinitatis;) *Filius Dei*, ὁ λόγος, *Filius altissimi*: similiter, *homo*, (intelligendo Jesum Nazarenum,) *Filius hominis*, *Filius Mariae*, aut *natus ex Maria etc.* Ita recte dicuntur propositiones personales, quando *Matth. XVI, 13. et 16.* (approbante Christo v. 17 seq.) dicit Petrus: *Tu, Fili hominis*, es *Filius ille Dei viventis*. Et *Luc. I, 31.* dicitur: *Quod ex Maria nascetur*, (Filius Mariae) est *Filius ille altissimi*.

(e) Nam *quamvis* praedicatum non competat subjecto, ut tali, seu secundum eam naturam, a qua subjectum expresse denominatur: prout v. g. cum dicitur, *Deus est homo*; sensus non est, quod supposito seu personae illi, secundum divinam naturam, formaliter competat rō esse hominem: sufficit tamen, inter illud, quod in *subjecto*; et quod in *praedicato*, utrinque, inquam, in casu recto denotatur, *realem identitatem* esse; ut recte dicam: *Is, qui est Filius Dei, est revera idem ille, qui est Filius Mariae*, et contra. Nempe utrinque in casu recto significatur persona, quae una et eadem est, sive a divina, sive ab humana natura denominetur.

§. XV. Illae etiam propositiones, in quibus de *concreto personae* (a) enuntiatur *concretum* (b) *alterius*, aut *utriusque* (c) *naturae*, suo modo huc referri (d) possunt: sed tamen a personalibus illis recte distinguuntur (e).

(a) Dicitur autem *concretum personae*, vox aut nomen ejusmodi, quod personam, utraque natura constantem, formaliter significat: v. g. *Christus, Messias, Immanuel*, quae nomina in casu recto suppositum, in casu obliquo neutram naturam solam, sed potius utramque significant.

(b) v. g. *Christus est Deus*; aut, *Filius Dei*. *Christus es homo*; aut, *Filius hominis*.

(c) v. g. *Christus est θεάνθρωπος*, aut, *est Deus simul et homo*.

(d) Habent enim et ipsae aliquid *inusuat*; cum subiecti loco stet individuum, duas naturas, divinam et humanam, aequaliter complectens, adeoque praedicatum non ita sibi vendicans, prout species de individuo, (cujus totum essentiam sub se continet) nec ut genus de specie vel individuo, nec ut differentia specifica, proprium aut accidens praedicatur; sed modo peculiari.

(e) Nempe, quia utraque natura in formali conceptu Christi et Messiae continetur, ideo praedicationes, quibus concretum naturae unius, aut utriusque, de tali subjecto enunciat, *formales* esse judicantur. Sic B. Menzerus in Exeg. Aug. Confess. Artic. III. §. 10. monet, *praedicationes ejusmodi a propositionibus personalibus commode et utiliter discerni, prout ipsa earum definitio perspicue ostendat*. Conf. eundem T. V. Dispp. Giess. Disp. IX. p. 205. et 206. §. 17. ubi ait: *Quando dicitur: Christus est Deus, vel Christus est homo; non est illa propositio, si exquisitè loquaris, personalis, describens ipsam unionem, sed est descriptio totius personae compositae ab altera naturarum*.

§. XVI. Ex communicatione naturarum porro finit (a) *communicatio idiomatum*, per quam fit, ut ea, quae duabus naturis inter se comparatis ad unam earum per se et formaliter pertinent (b), alteri etiam naturae revera competant (c).

(a) Nostro modo intelligendi. Quoad rem enim communicatio idiomatum a communicatione naturarum differre non videtur.

(b) *Alias* equidem vox *idiomatis* strictius accipitur, pro eo, quod dicitur proprium in quarto modo; sed *hic latius*, pro omni eo, quod alterutri naturae, per se et formaliter, sed extra primum ejus conceptum, competit. Atque ita divinae naturae idiomata sunt, *esse omnipotentem, aeternam, immortalem etc.* humanae naturae, *nasci, pati, dormire vulnerari, mori etc.*

(c) *Vel* respectu concretorum, *vel* in ordine ad naturam ipsam in abstracto spectatam: ut ex seqq. eo stabit.

§. XVII. Solent autem communication idiomatum tria constitui genera: et *primum* quidem appellatur (a), quo Deus sibi vendicat, quae sunt hominis, et homo, quae sunt Dei (b).

(a) Etsi enim *vulgo* per *praedicationes* describat ipsa tamen *formalis ratio*, non in ipsis praedicationibus sed *reali communicatione*, quae praedicationibus fundamentum praebet, constituenda videtur.

(b) Est enim communicatio haec *mutua*. Unde et ali *ἀντιδόσις* et *τρόπος ἀντιδόσεως* appellari solet.

§. XVIII. *Praedicationes* ad primum genus communicationis idiomatum pertinentes illae sunt quibus de *concreto naturae divinae idioma humanum* (a); et *contra* de concreto naturae idiom divinum (b) *denominative* (c) enuntiatur (d).

(a) v. g. quando ex *Act. III, 15.* dicitur: *Auctor vitae est interfectus*: subjecti loco stat suppositum, habet divinam naturam, quae a se vitam habet, et vitam d aliis omnibus, atque inde hic denominatur; praedicatum est *τὸ interfici*, quod formaliter in divinam naturam non cadit, (quae per se impassibilis est et immortalis; perinet autem ad naturam humanam. Sic juxta *Rom. VII 32.* de *Filio Dei proprio*, tanquam de subjecto a divi natura denominato; et *I. Cor. II, 8.* de *Domino glori praedicatur τὸ crucifigi*.

(b) Ita quando *Joh. VI, 62.* dicitur: *Filius hominis ascendet eo, ubi erat*: Nostrates hanc eliciunt propositionem: *Filius hominis* jam olim, ante ascensum human naturae in coelum, *erat in coelo*: ubi subjectum est concretum naturae humanae; praedicatum autem non eo petit ei secundum humanam naturam formaliter, sed perinet formaliter ad divinam naturam.

(c) Non *abstractive*: aut, ut praedicatum sit nomen ipsius formae denominantis, et attributum, qualitate

aut passionem in casu recto significet. *Neque* g. dicimus: Filius Mariae est omnipotentia, gloriae est crucifixio; Filius Dei est passio, mors ut praedicatum sit nomen adjectivum aut par- (sive expressum, sive in verbo latens) ubi in casu oppositum significatur, attributum, qualitas, actio etc. in obliquo connotatur: v. g. Filius Mariae omnipotens, i. e. est suppositum habens omnipotens dominus gloriae est crucifixus, i. e. est persona, lit crucifigi etc.

Et sunt hae praedicationes *reales*: licet, fatentibus, κατ' ἄλλο, non formaliter, secundum eam, quam subjectum in casu obliquo denotat, sed in alteram naturam, a qua subjectum non denotatur intelligenda sit praedicatio. Quamobrem etiam adduntur particulae διακριτικαί sive διὰ, ἐν, κατὰ cantes, ad quam naturam praedicatum formaliter vid. Rom. IX, 5. Ubi de eo, qui est *Deus* substantia, adeoque de concreto divinae naturae, enuntiantur *nasci ex patribus*; (quod est idioma naturae: additur autem προσδιορισμός, secundum car- intelligas, praedicatum competere subjecto non in eam naturam, a qua subjectum hic denominatur secundum naturam alteram, qua carne et san- natat.

XIX. Illae vero praedicationes, in quibus subjectum est concretum ejus naturae, ad praedicatum formaliter pertinet (a); vel in quo est concretum personae, et praedicatum in idiomate alterius naturae (b), differunt quibus illis, quae proprie ad hoc genus communis idiomatum pertinent (c); possunt tamen hoc huc referri (d).

v. g. *Filius Dei est immensus, est aeternus etc.*
~~passus est passus, est mortuus etc.~~

v. g. *Christus est splendor gloriae patris, Christus nascitur ex patribus.*

solent enim praedicationes per communicationem linguae praedicationibus formalibus, in quibus

praedicatum est de ratione formali subjecti, aut con-
 subjecto secundum id, quod per illud significatur
 secundum aliquam partem in ejus significato compr-
 sam. Unde etiam B. Hutterus LL. CC. de Christo
 III. p. m. 157. cum dixisset: *Alios primum genus
 municationis idiomatum sic describere: Primum
 est, quo unius naturae proprietas in Christo prae-
 tur de altera in concreto: Alios vero paulo alit-
 hunc modum: Primum genus est, quando id, quo
 naturae proprium est, non soli ei naturae, cujus prop-
 est, seorsim, sed toti personae, quae Deus simul et
 est, tribuitur: et rursum per distinctivam partic-
 ostenditur, secundum quam naturam id personae
 petat: post paulo suam ἐντοξισμῷ prolaturus; qui
 rem illam definitionem tenent, ait, magis proprie-
 ram communicationis idiomatum observasse, et ac-
 locutiones Scripturae respexisse videntur, quae osten-
 λόγῳ sive Filium Dei, humanam naturam una cum
 idiomatis, ita sibi appropriasse, ut jam unius na-
 idiomata praedicentur de altera in concreto. Et
 ced. p. 155. ubi itidem de propositionibus illis, quae
 de tota persona Christi utriusque naturae idiomata
 tiantur, agit; quarum causa quidam quartum genus
 municationis idiomatum constituerint; suam senten-
 his verbis exponit: Cum propositiones hae, inquit,
 per communicationem aliquam unius naturae idio-
 de altera natura, vel in concreto, vel in abstracto
 tient: sed de tota persona praedicent id, quod res
 unius naturae toti personae tribuitur; ideoque in
 propositionibus proprie loquendo non videtur esse
 municatio idiomatum. Haec Hutterus II. cc. Cui
 dit B. Scherzerus System. Th. L. VIII. p. 196. Cui
 quam enim Dn. D. Olearius §. XII. XIII. Disp. de
 positione primi et tertii generis idiomata ex I.
 IV. 1. B. Scherzerum a nobis et B. Huttero dis-
 putet, eo quod is etiam in propositionibus illis, ubi
 tota persona (συνδεδίω) alterutrius naturae proprie
 praedicantur, communicationem idiomatum involvi
 neat, propter subjectum ab utraque natura denomi-
 tum et communicatam ὑπόστασιν, addita hac ra-
 Nisi enim illa esset communicata, subjectum ne
 utraque natura denominari, nec praedicatum di-
 toti personae a natura divina et humana denomi-*

huius posset: simul tamen observari poterat, B. Scher-
rum cum B. Huttero agnoscere et expresse fateri, quod
communicationem idiomatum stricte loquendo requi-
tur, ut unius naturae idiomata de altera natura vel
concreto, vel in abstracto communicent: sic enim ipse
aitur l. c. Agnoscit ergo discrimen inter propositiones,
quibus communicatio idiomatum stricte loquendo et
recte locum habet; et propositiones, in quibus com-
municatio idiomatum aliquo modo involvitur: aequae, uti
nostra thesi notavimus, differentiam inter propositio-
nes, quae ad primum genus comm. idiom. proprie perti-
nt, et quae suo modo huc possunt referri. Scilicet uti
iei distinguunt inter ea, quae directe, et quae redu-
cuntur sunt in praedicamentis; ita alias, et h. l. ubi de
his praedicationum agitur, non abs re discernitur in-
ter ea, quae ad certum genus proprie et directe perti-
nt; et quae aliquid ejusmodi involvunt. Quod autem
propositiones illae, ubi de tota persona praedicatur idioma
rius naturae, ad primum genus recte et prae aliis,
ducuntur; statim apparebit ex not. seq. et rationibus
his additis: tantum abest, ut videri possimus, illas hic
exclusisse.

(d) Prioris quidem generis propositiones huc refe-
runtur, quatenus subjecti loco stat nomen personae, quae
vera est, σύνθετος, seu praeter hanc, a qua denomina-
ta, etiam altera natura constans; licet, ut talis, non di-
recte exprimitur. Praecipue vero posterioris classis
propositiones huc reducuntur, in quibus (1.) quod dua-
rum naturarum attributa de concreto personae Christi
sunt praedicari; hoc inde est, quod subjectum nec
merus homo, nec tantum Deus, adeoque provenit
us ille praedicandi ex unione personali. Et (2.) si
analogiam praedicati ad utramque in subjecto ejusque
significatu comprehensam naturam penitus consideres,
parebit, praedicatum tantum ratione unius in subjecto
comprehensae naturae esse formalem, non ratione alte-
rae. Unde etiam (3.) in propositionibus illis usus parti-
cularum discretivarum locum habet; v. g. *Christus est
verus ex patribus secundum carnem*, Rom. IX, 5. con-
tra B. Mus. Ausführl. Erklärung, Q. LIII. p. 528. 529.

§. XX. Secundum genus (a) communicatio-
nis idiomatum est, quo perfectiones vere divinae

(b) et hinc resultans auctoritas et potestas (c),
 nor et gloria summa (d), humanae Christi na-
 rae (e) in abstracto communicantur (f).

(a) Ita cum theologis modernis secundo loco co-
 camus hoc genus communicationis idiomatum, quod a
majestatis communicationem appellant: licet olim *tertium*
 locum fere obtinuerit. Est autem declaratio primi
 neris; et huc redit, quod quemadmodum ex parte na-
 rarum, etsi divina humanae, et humana divinae perso-
 liter uniatur, hoc tamen intercedit discrimen, quod
 vina natura humanam intime penetrat et perficit; hu-
 mana vero non vicissim penetrat ac perficit divinam, sed
 hac penetratur et perficitur: ita in communicatione
 idiomatum hoc ex parte naturarum intercedat discrimen
 quod divina natura humanam penetrans, eandem et
abstractivè conceptam perfectionum suarum divinam
 suo modo participem facit: non autem *vicissim* humana
 natura, quae nec permeat aut perficit divinam naturam
 hanc *abstractivè* conceptam suarum proprietatum parti-
 cipem aequè facere possit, aut faciat. Unde, quod ut
 que natura in concreto sibi vendicat idiomata alteri
 naturae; hoc ad *primum* genus pertinet: quod autem
 etiam divina natura suas divinas proprietates ipsi
 humanae naturae in se spectatae, (intra unionem perso-
 nam tamen) largitur, id ad *secundum* genus communi-
 cationis idiomatum refertur.

(b) Et *omnes* quidem perfectiones divinae commu-
 nicatae sunt humanae naturae, *quatenus* ex parte Dei
 simpliciter *unum* sunt: neque adeo fieri potest, ut uno
 communicato non communicentur reliqua; non tamen
omnes eodem modo *praedicari* possunt de h. n. ut
 dicemus. Interim huc pertinet, quod *Coloss. II, 9*.
 citur: πάν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, *omnem plenitudinem*
Deitatis, adeoque totum complexum divinorum attri-
 butorum, *habitare* in Christo σωματικῶς, *corporaliter*
 quam in homine, et per unionis gratiam. Confer. *Matth.*
XI, 27. ubi Christus ipse ait: *Omnia mihi tradita sunt*
a Patre. Quae autem *Scriptura Christum in tempore*
accepisse affirmat, ea non dicit secundum divinitatem
accepisse, (secundum quam omnia ab aeterno possidet)
sed quod persona Christi, ratione et respectu huma-

ea in tempore acceperit: juxta communissimam totius ecclesiae orthodoxae consensu approbatulam; quam repetit solida [Decl. F. C. p. 776. runt autem eam olim *Athanasius* Serm. II. contra, explicans dictum Pauli *Phil. II*, 7. p. m. 146. Serm. IV. tractans dicta *Matth. XXVIII*, 18. et *II*, 5. et ex *Athanasio Theodoretus*, Dial. II. X. p. m. 130. 131. alias etiam in *Psal. CIX. (CX.)* p. 176. et in Ep. ad *Phil. Cap. II. Tom. II.* traeterea *Gregorius Nyssenus*, Orat. II. de Rep. p. 157. et *Leo M.* Ep. LXXXIII. ad Episc. c. VII. p. 443. Speciatim omniscientiam Christo, in humanam naturam communicatam esse, conf. *Joh. III*, 34. ubi dicitur; Christum, quem Deus, nem ad homines, misit verba Dei loqui; addita quod Deus huic Spiritum sapientiae non ad m dederit: quod idem est, ac sapientiam im-seu infinitam ei secundum humanam naturam, locutus est, esse datam. Conf. *Joh. II*, 24. 25. entiam quoque eidem communicatam probat lo. V, 19. ubi vis faciendi omnia, quae Pater fe-o in tempore data dicitur. Et seq. v. 21 et 28. iter potentia vivificandi homines, partim spiritua-artim corporaliter mortuos, ei tribuitur. Eodem spectat, quod *Matth. XXVIII*, 18. dicitur; da-e Christo *πάντα ἐξουσίαν* in coelo et in terra; amvis formaliter denotet summum jus, auctorita-otestatem omnem agendi, qua alia superior non quemadmodum tamen potestatem eam Christus non potest secundum h. n. nisi omnipotentia t data, atque in ea et per eam sese exserat: ita que humanae Christi naturae communicatam esse, telligitur: quanquam et alias *ἐξουσία* ipsam dñ-ut vim effectivam denotare soleat. Imo vero et essentiam humanae Christi naturae communicatam, juxta illud, quod Christus ipse *Matth. XXVIII*, 18. *Ecce ego*, (cui data est omnis potestas in coelo ra, v. 18. quique nunc misi ministros ad docen-baptizandum, v. 19.) sum, (secundum eandem na-secundum quam mihi data est omnis potestas,) (ubique in hoc mundo futuri estis) omniaus Credimus vero, hoc Scripturae testimonio de-quod Christus secundum illam suam assumptam

naturam, et cum ea, praesens esse possit, et quidem praesens sit, ubicunque velit; praesertim vero sentimus eum ecclesiae suae in terris, ut mediatorem, caput, regem et summum sacerdotem praesentem esse: quae sunt verba solidae Decl. F. C. artic. VIII. pag. 783. conf. n. IV. ac manifeste describunt omnipraesentiam illam, non ut absolutam, pro nuda indistante propinquitate ad omnes creaturas, absque efficaci operatione; sed tanquam modificatam, seu cum efficaci operatione conjunctam, et pro exigentia domini illius universalis, quod Christus secundum utramque naturam exercet: prout etiam theologi electorales saxonici in sua decis. solida ejusque apologeti declararunt. Conf. B. Mus. Ausführl. Erklärung, Q. LVI. seqq. p. 542 seqq.

(c) Vid. quae modo diximus de ἐξουσία Christo secundum h. n. communicata, ex *Matth. XXVIII, 18*. Quo etiam referri potest, quod *omnia subjecta dicuntur sub pedes ipsius, I. Cor. XV, 27. Eph. I, 22*. Speciatim huc pertinet *potestas remittendi peccata, vere divina illa, sed tamen Christo, qua homini, communicata: juxta Matth. IX, 6. potestas exercendi Judicii dato Christo, οτι υἱος ἀνθρώπου ἐστὶ quatenus filius hominis, seu secundum eam naturam, qua filius hominis est, Joh. V, 22. 27.*

(d) Ita, ut omnes honorare debeant Filium, sicut (καθώς) honorant Patrem: sive, ut plane tali honore, qualis Deo Patri exhibetur, propter divinae naturae et perfectionum summam excellentiam; non autem alio dissimili, aut inferioris gradus cultu prosequi Christum, qui hominem, teneantur, *Joh. V, 23*. Unde objectum cultus divini quod, sive adaequatum, dicitur ipsum suppositum, Christus: objectum quo, sive inadaequatum dicitur natura non solum divina, sed etiam humana.

(e) Ita ut non solum concreto, aut personae ab humana natura denominatae, et quoad divinam forte spectandae: verum ipsi humanae naturae, non tamen quatenus praecise et extra unionem hypostaticam; sed in unionis, et quatenus intra unionem illam spectatur, competant.

(f) Communicatio autem illa non facta est (1.) per essentialem aut naturalem effusionem proprietatum divinae naturae in naturam humanam; quasi humanitas Christi eas per se et a divina essentia separatas habeat:

aut (2.) quasi per illam communicationem humana natura in Christo naturales suas proprietates prorsus deposuerit, vel (3.) in divinam naturam conversa, aut (4.) divinae naturae, communicatis illis suis proprietatibus in se ipsa, et per se, exaequata sit; aut (5.) quod utriusque naturae eadem aut certe aequales, naturales et essentielles proprietates et operationes sint. Vocabula autem et phrases illae, (realis communicatio, realiter communicari) adhibentur in oppositione ad communicationem mere verbaalem. Vid. Sol. Decl. F. C. p. 777. 778.

§. XXI. Pertinent itaque ad hoc genus communicationis idiomatum praedicationes illae, in quibus perfectiones vere divinae, illae quidem, quae in formali conceptu suo operationem aliquam respiciunt (a); non autem aliquid, quod veritati humanae naturae prorsus repugnat, involvunt; et sic etiam potestas et gloria divina (b), *denominative* (c) atque *immediate* de Christo secundum humanam naturam (d) praedicantur: reliquae vero perfectiones divinae, quae ex se et formaliter non respiciunt operationem, involvunt autem aliquid humanae naturae repugnans (e), non quidem immediate, sed tamen mediante alio prioris generis attributo (f), de Christo secundum humanam naturam *denominative* (g) enuntiantur.

(a) Dicuntur attributa *ἐνεργητικά*, et talia sunt: v. g. *omniscientia, omnipotentia, omnipraesentia*. Illa enim actus sciendi seu intelligendi; ista actus operandi extra aut in alio; haec, (modificata inquam praesentia) dominium in creaturas praesentes exercendum spectat.

(b) Haec enim resultat ex perfectionibus illis divinis; et qui harum particeps est, et esse dicitur, non potest non etiam particeps esse et dici auctoritatis et gloriae divinae, inde resultantis.

(c) *Non abstractive*, ut praedicatum sit ipsum idiomatum se spectatum, seu forma denominans. Neque enim *denominative*: Christus secundum h. n. est omnipotentia; aut,

est omniscientia. Conf. quae ad §. XVIII. n. diximus.

(d) Ut v. g. dicam: *Christus, quia homo, est omnipotens*. De illis autem propositionibus, quarum subest ipsum abstractum humanae naturae, quas peculiariter *abstractivas* vocant, quaeri solet v. g. *humana natura est omnipotens: h. c. n. est omnipraesens*. fundamentum talium propositionum in Scripturis netur; ac videri inprimis potest *Joh. VI, 51 seq.* fere in terminis habetur haec propositio: *caro Christi panis vivus*, aut *caro Christi vere est cibus*, habetutem conferendi *vitam*: quod idem est, ac si dicatur *humana Christi natura* (cui vox *carnis* respondeat *vivifica*. De *sobrio* autem et *tempestivo* usu propter abstractivarum, vidd. theologi Smalcaldiae c. gati a. 1578. apud *Hutterum* Conc. conc. c. XXI. 680. ubi monent (1.) *se neminem cogere*, ut phrasis utatur, modo firmum maneat, Christum secundum naturam humanam divinae majestatis esse factum. (2.) *Coram* indocta *plebe* se phrasibus illi uti, *neque alibi* usuros, nisi ubi necessitas postulat.

(e) Quales sunt: *simplicitas, aeternitas, immensitas* quarum *illa* negationem compositionis; *ista* negat initium, *haec* negationem mensurabilitatis importat: cum veritate naturae humanae stare non possunt; et quae per essentiam est compositum quid, habet inexistendi, est mensurabilis loco. Neque vero nunc est, talia attributa, aequae ac ea, quae prioribus fuerant, immediate praedicari. Nam et in naturalibus, quod ferro communicatur ignis, ideoque recte dicitur hoc ferrum est calidum, urens, candet aut lucet tamen ideo aequae dicere licet: hoc ferrum est quamvis levitas ignis una cum calore et luce igitur ferro communicata.

(f) Nempe quamvis dicere non possim: Christum secundum humanam naturam est aeternus; recte possumus dicere: Christus secundum humanam naturam est omnipotens omnipotentia aeterna et immensa. Conf. B. Scherz. System. L. II. p. 200. Ubi docet tantum idiomata esse immediate communicata humanae naturae Christi, quae ad finem unionis (ex usu in aestimandum) sunt necessaria, et originem ac veritatem humanae naturae non evertunt: unde v. g. aeternus

on sit (immediate) *communicata* (seu ita, ut immediate Christo secundum humanam naturam praedicari possit) *quia humanitatis originem tollit* etc.

(g) Non quidem in casu recto, (neque enim dicere possumus: Christus secundum h. n. est omnipotens, et sic aeternus, immensus) sed in casu obliquo, ita ut attributa a ἀνεργητα attributis ενεργητικοῖς apponantur juxta naturam (f) praec.

§. XXII. *Tertium genus* (a) communicationis idiomatum consistit in eo, quod *operationes* 1) ad officium Christi pertinentes, non sunt eius et solius cujusdam naturae; sed utrique communes, quatenus utraque ad illas, quod suum est (c), confert (d); et sic utraque agit cum communicatione alterius (e).

(a) Ab aliis secundo loco ponitur et dicitur κοινωσία aut κοινωποιήσις, *communicatio* aut *communio operationum*. Quando autem communicatio *idiomatum* dicitur, certum est, vocem idiomatum *latius* accipi, ita ut era officii, quae aliquid divinae naturae proprium; et quid, quod humanae naturae proprium est, comprehendantur.

(b) Dicuntur communiter ἀποτελέσματα seu opera ex utroque, utriusque scilicet naturae, actionibus ad unum eum coordinatis conflata. Item operationes θεανδρικά, i. *deiviriles*, quod Christus secundum utramque naturam, qua θεός et qua ἀνὴρ, operatur; ita, ut unum suppositum seu persona Christi sit principium quod talis eris; principia quibus autem sint duae naturae, divina humana, quae in opere isto *distincte*, non tamen *diverse* agant.

(c) Adeoque quatenus utraque natura suismet viribus ac proprietatibus, quoad illam communis operis partem, relinquitur. *Alias* enim etiam humana natura per se sibi communicatam eadem agit, quae agit divina natura: sed hoc ad *secundum* genus communicationis idiomatum, seu ad communicationem majestatis refertur.

(d) Ita e. g. ad opus *satisfactionis* aut *redemptionis*, quae includitur *partim* toleratio acerbissimae passionis

et mortis; *partim* additio infiniti valoris: (ut sit passio non nuda, sed satisfactoria;) *prius* ad naturam humanam; *posterius* ad divinam naturam *per se* pertinet. *militer* ad opus illud miraculosum, quo Christus ad probandum suum, velut Messiae officium homini coeco nativum visum restituit, *Joh. IX, 6 seqq.* humana quidem Christi natura, quod suum est, contulit, quoad actum *expuens in terram, faciendo lutum ex sputo, et illinendo lutum super oculos coeci, dicendo denique ei: vade, lava piscina Siloae;* divina vero natura, quod suum est, contulit, influendo videlicet virtute infinita ad effectum illum supernaturalem producendum.

(e) Praeivit nostris *Leo M.* in Ep. X. his verbis *Agit utraque forma* (i. e. utraque natura in persona Christi) *cum communicatione alterius, quod sibi proprium est, verbo scilicet operante, quod verbi est; et carne exsistente, quod carnis est.*

§. XXIII. Pertinent igitur huc *propositiones* illae, quarum *praedicatum* est operatio ad officium Christi pertinens; *subjectum* autem est nomen concretum, *sive* ab utraque (a), *sive* ab una natura (b) personam Christi (c) denominans: imo et *istae*, in quibus de persona Christi ipsum nomen officii in concreto (d) praedicatur.

(a) Talis est illa: *Christus mortuus est pro peccatis nostris, I. Cor. XV, 3.* ubi subjectum, *Christus*, est nomen personae ab utraque natura denominatae: praedicatum, *pro mori pro peccatis nostris*, est opus officii mediatorii, quod complectitur partim *pro mori*, quod est idioma humanae naturae; partim additionem infiniti valoris, ut mors illa haberet rationem *λύτρου pro peccatis*. Cui respondent illae; *Christus Jesus dedit se ipsum* (scilicet in mortem) *pro peccatis nostris, Gal. I, 4. Christus dedit se ipsum pro nobis oblationem et victimam in odorem bonae fragrantiae, Eph. V, 2.*

(b) Huc pertinent istae: *Filius Dei*, (quod est nomen concretum divinae naturae) *dissolvit opera Diaboli;* (eruendo homines e potestate ejus per meritum obedientiae suae, et colligendo eos ad regnum gratiae; ubi proinde includuntur actiones et passionες humanae naturae,

il vis illa infinita, destruendo regno Satanae suffiguae se una tunc exseruit) *I. Joh. III, 18. Semens* (Messias, ab humana natura denominatus,) *conspuit serpentis* (antiqui illius, sive Diaboli, cujus et potentiam destruet,) *Gen. III, 16. Filius hominis* *salvare animas, Lucae IX, 56.*

Notanter dicitur, *personam* Christi stare subjecti ve ab utraque, sive ab una natura denominetur. Quod de humana natura in abstracto, praeter ea, ipsi propria sunt, illa quoque, quae vere divina debite praedicantur; id ad secundum genus communis pertinere diximus.

v. g. Christus est noster *mediator, salvator, rex.* enim est, quantum ad praesens attinet, sive districtum secundum utramque naturam *operari* ex sive, ei competere *functionem*, cujus vi certo peretur.

SECTIO II.

DE STATIBUS EXINANITIONIS ET EXALTATIONIS.

I. Quamvis unionem personalem indinexu secuta sit communicatio idiomatum, e et communicatio majestatis (a); tamen is illa non eodem semper modo se exsed factum est, ut Christus primum *exinanileinde exaltatus esset* (b).

Vid. supra Sect. I. §. XVI. et XX. Unde patet, ut divina natura humanae naturae inseparabiliter it; ita per eandem unionem perpetuo durantem divina, in actu primo spectata, humanae naturae communicata manserit.

Vid. *Phil. II, 6 seqq.* praecipue v. 7. ubi exlicitur de Christo *ἐαυτὸν ἐκένωσε* se ipsum *inadidit*: (*inanivit, exinanivit*;) et v. 9. *ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑψωσε*, Deus illum *valde exaltavit*, aut in sumlimitatem extulit.

§. II. Pertinet itaque exinanitio Christi ad *humanam* ejus *naturam* (a), atque *in eo* consistit, quod Christus *majestatis* divinae (b), quam in *unione* personali humana natura communicatam accepit, *usu plenario* (c) aliquandiu se *abdicavit* et tanquam *vilis homo* (d) sustinuit, quae longe infra divinam majestatem fuerunt (e).

(a) Nam quod *Filius Dei assumpsit naturam humanam*, per hoc divina natura proprie loquendo exinanita non fuit: neque majestate sua ipsa se exuit aut inferior facta est; quippe prorsus immutabilis, et perfectionibus suis incessanter utens.

(b) Hanc enim intelligimus per *μορφὴν τοῦ Θεοῦ*, seu *formam Dei*, in qua *Christus fuisse* dicitur l. c. v. 6. et additur: *Non duxit rapinam esse*, id est, *certum* sibi persuasum habuit, hoc a se minime alienum, nec *rapinam*, sed sibi recte competens, ut sit *aequalis Deo*: et tamen se ipsum inanivit.

(c) Adeoque non ita, ut usus quidem majestatis *perpetuus* et *plenus* esset, *occulte* autem sive latenter fieret: neque, quasi *nulla* unquam majestatis divinae *specimina*, durante statu exinanitionis, Christus ediderit; sed, quod majestate illa *rarius*, et quasi *extraordinarie*, usus sit: non autem *ordinarie* et incessanter. Quo pertinet, quod dicitur *Luc. II, 52*. Christum *crevisse*, sicut *aetate* et *statura*; ita et *sapientia*.

(d) Haec est illa *forma servi*, quam Christus *assumpsisse* dicitur l. c. quodque ei tribuitur *ὁμοίωμα καὶ ὄψις τῶν ἀνθρώπων*, *similitudo* et *species hominum*; nempe quoad externum statum.

(e) Quo pertinet *humiliatio* illa *usque ad mortem*, et *mortem* quidem *crucis*, l. c.

§. III. Speciatim hic spectari debent (a) Christi *conceptio* (b) et *nativitas* (c), *educatio* (d) et *visibilis conversatio* inter homines (e); denique *passio* (f), *mors* (g) et *sepultura* (h).

(a) Tanquam intra statum exinanitionis ejusque *argumenta*: licet etiam in se, velut *partes* curriculi vitae Christi in terris, considerari mereantur.

Quam supra quidem, Sect. I. §. V. et seqq. ex-
s; jam autem consideramus *non* in se praecise;
tenus ad statum exinanitionis pertinet, *seu*, qua-
ro Christi, licet non ex virili semine; tamen in
eminae et ex massa sanguinea ejus formata fuit:
one certum est, *infirmities* aliquas concurrere,
terant locum non habere, ut tamen filius Dei ve-
o fieret.

In qua praecipue consideratur, quod *fructus ven-*
iae, per consuetos menses gestatus, ita demum
1 editus est: velut juxta communem hominum

Illud autem, quod quidam putant, Mariam *clauso*
perisse Filium, incertum est: magis autem certa
festa *natalium tenuitas*, et nascentis *contemptus*
estas, *Luc. II, 7.*

In domo *fabri Matth. XIII, 55.* atque ita, ut
esset intempestivae *animadversioni* matris, *Luc.*

Subjectus enim fuit *magistratus*; aliis *par* aut
habitus: explendae *famis* ac *sitis* causa edit ac
sus *dormivit*, molestias *laborum* atque *itinerum*,
, *tentationes*, *tristitiam*, *egestatem*, *contumelias*
ulit.

In primis confluxus ille *afflictionum*, quas Chri-
sto ante mortem exantlavit: Quo praecipue refe-
t *desertio* illa, cujus mentio fit *Matth. XXVII*,
icet desertus est Christus, *non* quidem, quasi
illum unionis personalis ruptum; *vel* ipse a facie
itus rejectus fuisset, nunquam recipiendus in
neque quod revera et proprie loquendo despe-
sed quod in maximo concursu malorum, propter
hominum sibi imputata, sic senserit iram Dei,
m a se, omnium peccatorum personam sustinente,
ut nullum sentiret intra se, ex plenitudine in-
s divinitatis, solatium. Qua ratione etiam intel-
1 est, quod alias dicitur, Christum *dolores infer-*
stinuisse.

Hanc enim Christus revera subiit, ut anima a
rupto naturali vinculo, separaretur, adeoque cor-
privaretur: licet non putrefieret. *Act. II, 31.*
II, 35. 37.

Qua *veritas* mortis probata, et corpus exanima-
ti datum fuit. Atque ita, si moram in sepulcro

addas usque ad *resurrectionem*, clauditur status exinanitionis.

§. IV. Exaltationis status est, quo Christus secundum humanam naturam (a), *depositis infirmitatibus* (b) carnis, *plenarium* divinae majestatis usum (c) suscepit et exseruit.

(a) Opponitur enim statui exinanitionis: et in *divinam* naturam *proprie* loquendo cadere non posse *exaltationem*, facile constat. Quod autem ipsa humanae naturae in hypostasim Filii Dei assumptio dicta fuit aliquibus exaltatio, id ad praesens non pertinet; ubi exaltationem post statum exinanitionis secutam spectamus.

(b) Ita *Rom. VI, 9. mortem Christo*, post finitum statum exinanitionis, *ultra dominari* negatur. Quae autem mortis, eadem et caeterarum infirmitatum, cum quibus humana natura Christi antea conflictabatur, ratio est; ut etiam his Christum amplius obnoxium esse aut premi posse negetur.

(c) Adeoque *jam non tantum ut Deus, verum etiam ut homo, omnia novit, omnia potest, omnibus creaturis praesens est, et omnia, quae in coelis, in terris et sub terra sunt, sub pedibus et in manu sua habet: docente Form. Conc. Artic. VIII. §. XI.* Unde etiam non obscure constat, *fundamentum adaequatum omnipraesentiae* Christi secundum naturam humanam, *actualis* scilicet et *modificatae* (seu pro majestatico Christi secundum utramque naturam in res omnes dominio, quod praesentissime exercet, acceptae) in ipsa ejus *exaltatione* constitui. *Conf. Ausführl. Erklär. p. 541 seqq.*

§. V. Ad initium status exaltationis referendus est *descensus ad inferos* (a), una (b) cum *resurrectione vera* (c) et gloriosa (d) ex mortuis (e). Secuta est *adscensio* in coelos. Complementum denique dedit *sessio ad dextram Patris* (f).

(a) Quo Christus non quidem *luctam* aliquam difficilem aut cruentam dubiamve, cum Satana subiit; *verum* illi jam superato per passionem ac mortem, *victoris ac triumphatoris* instar apparuit, et secundum *animam* et

pus praesens, Diabolo et inferis omnibus se tanquam
nium summa maiestate pollentem exhibuit. Qua ra-
e *I. Petr. III, 18. 19. 20.* de Christo dicitur, quod
tificatus carne, vivificatus autem Spiritu, seu divina
ute; vi huiusdem virtutis *etiam abierit*, aut revera
contulerit ad inferos, ibique *spiritibus, qui erant in*
cere, de quibus adde *II. Epist. II, 4.* et *Judae v. 6.*
edificaverit; sive coram et ipso opere ostenderit, se
illum, qui jam contriverit caput serpentis, ac dissol-
t opera Diaboli etc.

(b) Tempus enim descensus ad inferos, etsi non satis
e constet, non tamen audemus momento resurrectione
morte ad vitam antepone: juxta ea, quae modo
mus ex *I. Petr. III, 18. 19.* ubi Christus non solum
αἰῶνις, verum etiam *ζωοποιῶντις* adeoque, postquam
pit vitam ex morte, abiisse ad inferos, dicitur.

(c) Resuscitatus autem est non solum *a Patre*, ve-
etiam *a se ipso*: juxta id, quod dixit *Joh. X, 17.*
se habere *ἐξουσίαν*, potestatem cum potentia effectrice
junctam, *rursus sumendi animam*, seu vitam, quam
re amiserit: cujus vi etiam animam a se positam
iterum sit *sumturus*.

(d) Accepit enim corpus idem illud quidem, quod
ea habuit: sed glorificatum, juxta *Philipp. III, 21.*
τὸ σῶμα τῆς δόξης, per ebraismum denotat *corpus*
riosum; et tale quidem, cujus affectiones prolixius de-
ibuntur *I. Corinth. XV, 40 seqq.* Unde etiam e se-
lebro clauso potenter exivit. vid. *Matth. XXVIII, 2.*
6. ubi recensetur, *angelum Domini removisse lapidem*
ulchralem, non ad recludendum exitum: sed ad mon-
andum aliis locum, a Christo resuscitato jam de-
letum.

(e) *Vera* quidem et *realis*, corpore ex terris sursum
vato. Vid. *Actor. I, 9.* Non tamen *nimum scru-*
ta, aut juxta modum naturalem ita definienda, ut
getur corporis in coelum elati praesentia in terris.
solum enim in coelum, sed et *supra omnes coelos*
andisse legitur *Ephes. IV, 10.*

(f) *Quae dextra Dei non est certus aliquis locus,*
et ipsa omnipotens Dei virtus, quae coelum et terram
et: juxta solidam declarationem Form. Conc. Artic.
II. adeoque sedere ad dextram Dei dicitur, qui totum

terrarum orbem, imprimis ecclesiam, potenter et probe gubernat, omnibusque hostibus suis dominatur. Comp Ps. CX, 1. 2. Actor. II, 34. 35.

SECTIO III.

DE OFFICIO CHRISTI

§. I. Certum est, Filium Dei *non* ex necessitate quadam, *neque* frustra assumpsisse naturam humanam; *sed* alicujus finis gratia: Et quidem ut in assumpta humana natura, et per eam; *vos faceret* (a) *homines peccatores* (b).

(a) Vid. *Matth. I, 21. et 25.* ubi nomen *Jesu*, i Dei incarnati, ab actu aut officio *salvandi*, quo fungat desumptum esse dicitur. Salvare autem non tantum *servare* et *liberare*, *sed dare salutem*, aut facere felice. Unde constat, Jesum plus esse, quam servatorem; neque abs re salvatoris nomen Christianis praeplacuisse. Notanter dicitur de Christo, *σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύνηται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ*, *salvos facere ad plenum* (perfecte) *potest eos, qui per ipsum accedunt ad Deum*, *Ebr. VII, 25.* Praeterea vero ipsum nomen *Christi*, quod *unctum* denotat, simul indicat respectum aliquem ad *officium*, cujus suscipiendi et exercendi causa Christus homo ungetur. Scilicet, prout in *Vet. Test.* atque in populo Dei, *prophetae, sacerdotes et reges* uncti hac ratione ad munus quisque suum inaugurati consueverunt; ita Christum talium officiorum causa unctum fuisse docemur. Et *Joh. IV, 42.* junguntur ista: *Ὁ σὺ τοῦ κόσμου, ὁ χριστός, salvator mundi*, *Christum* scilicet *ideo* unctus, *ut* salvaret.

(b) Quod autem Christus naturam humanam assumpturus fuisset, etiamsi Adam non peccasset, probari non potest.

§. II. Itaque salvandorum (a) hominum causa tria praecipue munia exsequi voluit Christus *Θεὸς ἁρῶπος*: 1. ut ostenderet hominibus peccatoribus

am elabendi e statu peccati et consequendi salutem (b): quod vocatur officium *propheticum*.

ut pretium redemptionis pro genere humano ipse solveret Deo, eumque reconciliaret (c): quod est officium *sacerdotale*, seu mediatorium recte sic dictum. 3. ut homines sibi adhaerens (d) gubernaret, defenderet, denique beatos efficeret: quod officium *regium* vocari consuevit.

(a) Qui jam obnoxii erant perditioni: prout *Filius hominis* dicitur *venisse* σώσαι τὸ ἀπολλόμενον, *salvare quod perierat*. *Matth. XVIII, 11. Luc. XIX, 10.*

(b) Qua ratione dicitur *unctus ac missus ad evangelizandum pauperibus, ut praedicaret captivis remissionem, et coecis visum etc.* *Luc. IV, 18.*

(c) Nimirum cum inimici essemus, reconciliandi fuimus Deo (uti jam reconciliati sumus) *per mortem filii*. *Rom. V, 10.*

(d) Seu *populum suum*. *Matth. I, 21.* Ut Davidis *us*, haeres, antitypus, *Luc. I, 31 seqq. Ebr. I, 8. 9. 13.*

§. III. Quae ut distinctius intelligantur, sciendum est, Christum fuisse *prophetam* omnibus *ex-lentio-rem* (a), atque hominibus voluntatem Dei ipsis salvandis clarissime manifestasse (b), *do-* *uisse* pariter et *arguisse* (c), ita quidem, ut verbo *auctoritatem* atque *efficaciam* divinam se conferret (d).

(a) Sic Petrus *Actor. III, 22.* juxta vaticinium Moysis *Num. XVIII, 15.* dicit: *Christum esse prophetam illum typi similem*; scilicet in hoc, quod, quemadmodum Moyses prae ceteris omnibus prophetis, quoad familiaris commercium cum Deo; et quod non solum *doctor*, sed *am deum* populi esset, excelluit; ita Christus propheta *καὶ ἑξοχήν*: quamvis fatendum sit, Christum non ideo *typi* aequalem statui, verum et hunc antecellere: quod sequentibus patebit. Conf. *Luc. VII, 16.* ubi Christus *προφήτης μέγας*, et *Joh. VI, 14.* ubi ὁ προφήτης ὁ ἄμωρος εἰς τὸν κόσμον appellatur.

(b) *Non* amplius per *typos* et *obscura vaticinia*; sed verbis claris et rem ab hominibus intelligendam ita proponentibus, ut, quid dicatur, aperte et distincte percipi possit. Nam *prophetam* esse, quem Ebraei נְבִיאָה dicunt, est *interpretem Dei* esse *apud homines*, seu divinitus sibi dicta aut revelata deferre ad homines. Quod olim quidem in Vet. Test. ita contigit, ut prophetae, cum ipsi per somnia ac visiones, obscuritatis aliquid habentes, docerentur; tum alios sub talibus signis res divinas docerent, pro modulo cognitionis, quem Deus tunc imperiebat. Plenior vero claritatem ipsis Messiae temporibus reservatam esse, jam olim significatum fuit.

(c) Homines enim de iis, quae creditu et factu necessaria erant, informavit, *legem Dei* a corruptelis Pharisaeis repurgavit. Vid. *Matth. V. VI. VII.* et alibi: impenitentibus et incredulis peccatorum gravitatem et iram Dei ostendit. *Matth. XXIII. Luc. XIX, 41* seqq. Contritis autem *Evangelium* annuntiavit de remissione peccatorum. *Luc. IV, 18. Marc. I, 14. 15.*

(d) Sic enim *Matth. VII, 29.* dicitur, quod Christus docuerit *ὡς ἐξουσίαν ἔχων, tanquam auctoritatem habens*; seu, quod suo nomine et pro auctoritate, ut ajunt, credenda pariter atque agenda proposuerit, hominumque animos obligaverit et moverit ad assensum et obsequium sibi praeibendum: additis subinde miraculis, quibus mentes illorum percellerentur. Conf. *Marc. I, 27.* ubi *καὶ ἐξουσίαν*, et *Luc. IV, 32.* ubi *ἐν ἐξουσίᾳ* fuisse sermo illius dicitur.

§. IV. Deinde in officio prophético Christi advertendum est, quomodo *humana* pariter et *divina* natura, quod cujusque proprium erat, contulerint. Nempe secundum humanam naturam Christus toto triennio et ultra, viva voce docuit (a), sacramenta in ecclesia celebranda indicavit (b), et ministros verbi ac sacramentorum sibi accersivit (c): secundum divinam naturam autem potentiam atque auctoritatem infinitam verbo et sacramentis a se institutis conjunxit (d).

(a) Vid. *Luc. IV, 21.* Actus loquendi enim viva et articulata voce, per organa ad formandam vocem natu-

aliter destinata, in substantia humanus est: quem alias scriptura per phrasin *aperire os suum* describit *Matth. 7, 1*. Spatium autem *triennii*, quod Christus impendit officio praedicandi, ex historia vitae Christi et numero aschatum, quae post baptismum suum celebravit, cognosci potest.

(b) Vid. *Matth. XXVI, 26. cap. XXVIII, 19*. Illic enim *S. coenae*; hic *baptismi* institutio habetur.

(c) I. c. *Matth. XXVIII, 19. et Joh. XX, 21*. ubi missio apostolorum, ad discipulos magistro colligendos, et ad ministerium absolutionis, recensetur.

(d) Sic *Marcus c. XVI. v. ult.* memorat, quomodo *pressis* apostolis, *et praedicantibus ubique*, dominus *operatus* fuerit, *et confirmaverit sermonem per subsequentia signa*. Et *Joh. XX, 23*. dicit Christus: *Quorumcunque peccata remiserint apostoli, ea remissum iri; quorumcunque retinuerint, retentum iri*.

§. V. Nunc autem, sive in statu *exaltationis*, ubi Christus *non* amplius *ipse* coram visibiliter ingitur ministerio docendi; *sed per ministros* eos docet (a), officium *propheticum* cum *regno gratiae* coincidere (b) videtur.

(a) Certe voluntatem divinam nobis annuntiari facit, et ad agnitionem veritatis per verbum et sacramenta homines deducit.

(b) Commodior sane haec sententia videtur, quam si sane neget, Christum in statu *exaltationis* esse prophetam. Quicquid enim per ministros illos efficitur, id omne Christo pendet, qui *cum ipsis est omnibus diebus usque ad consummationem saeculi*, *Matth. XXVIII. v. ult.* conf. quae infra de regno gratiae dicentur.

§. VI. *Sacerdotale* (a) officium in eo consistit, quod Christus inter *Deum* atque *homines*, a se invicem dissidentes (b), *medias partes* tenet, ita quidem, ut pro hominibus cum Deo reconciliandis *sacrificium* (c) et *preces* (d) offerat.

(a) Christum *esse* sacerdotem, constat inprimis ex *epistola ad Ebr.* cap. III. et seqq. usque ad X. Sic

enim ἀρχιερεὺς τῆς ὁμολογίας ἡμῶν, *pontifex confessio-
nis nostrae* dicitur cap. III, 1. *Ἀρχιερεὺς μέγας*, cap. IV,
14. *Ιερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα*. Cap. V, 6. c. VI, 20. c. VII,
17. 21. *ὁσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν
ἁμαρτωλῶν*. Cap. VII, 26. *ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ
Θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς*. *Τῶν ἁγίων
λειτουργὸς καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύ-
ριος καὶ οὐκ ἄνθρωπος*. Cap. VIII, 1. 2. 3. *ἀρχιερεὺς
τῶν μελλόντων ἀγαθῶν*. Cap. IX, 11. *Ιερεὺς μέγας ἐπὶ
τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ*. Cap. X, 21.

(b) Coincidunt enim *mediatorum* Christi officium et
sacerdotale; juxta *I. ad Tim. II, 5. 6.* licet alias non
omnis mediator sit etiam sacerdos: cum etiam *arbitri,
sponsores ac fidejussores*, alique, nomen *mediatoris* sibi
aliquando vindicent: ipsi quoque prophetae hoc nomine
appellari possint. Confer. *Gal. III, 19.*

(c) *Expiatorium* nempe pro hominum peccatis; tan-
quam *antitypum* veterum sacrificiorum piacularem. Vid.
Ebr. VII, 27. cap. IX, 7. et 12. 13. 14. 15. 25. 26. 28.
cap. X, 4. et seqq. ad 14.

(d) Vid. *Ebr. V, 7. Cap. VII, 25.*

§. VII. *Praestat* autem sacrificium Christi
prae sacrificiis sacerdotum V. Test. (a), quod *haec*
illius typi atque umbrae fuerunt (b), ac saepius
iterari debuerunt; Christi autem sacrificium anti-
typus est, et virtutem expiatrix, eamque infini-
tam (c), in se continuit, nec nisi semel peragi
debuit.

(a) Vid. inprimis *Epist. ad Ebr. III. VII. IX. X.*

(b) Prout sacerdotes illi dicuntur servasse *ὑποδείγ-
μασι καὶ σκιᾷ, exemplari atque umbra*, Cap. VIII, 5. et
sacra tabernaculi veteris fuisse *παραβολή τις, similitudo
quaedam* pro tempore tum praesente. Cap. IX, 9. Confer.
v. 23. et 24. ubi *ὑποδείγματα* et *ἀντίτυπα* sibi mutuo
expresse opponuntur. Et cap. X, 1. ubi lex dicitur *ἔ-
χουσαι σκιάν umbram futurorum bonorum, non ipsam
expressam formam (αὐτὴν τὴν εἰκόνα) rerum*. Adeoque
non nisi in virtute perfecti sacrificii, a Christo suo tem-
pore praestandi, profuerunt hominibus. Oportebat enim
hominem, pro quo sacrificium piaculare in V. T. offere

teri reatum suum, quodque iram Dei et poenam
as fuerit; qui tamen sui loco animal quoddam
a ordinatione mactari faciat, ipse simul animo
s ad futurum Messiam, qui pro omnium hominum
instar victimae mactandus ac moriturus sit; cu-
tu Deus interim typicum istum actum, quo bru-
tabatur atque offerebatur, a se ipso institutum
scriptum, ita sibi placere patiat, ut hominem,
a sacerdote offerebatur sacrificium, propter va-
titypi, gratia et misericordia dignaretur.

Vid. *Ebr. IX, 12 seqq. cap. X, 14*. Atque ita
olim in V. T. licet nondum peractum, praevisum
Deo, movit illum, tanquam causa impulsiva seu
, ad peccatores in gratiam recipiendos.

VIII. Deinde, cum in caeteris sacrificiis
tur victimae (a), a sacerdotibus distinctae,
semel ipsum (b) sacrificavit, quando pas-
morti sponte se subiecit (c), atque ita
obtulit (d) victimam, *pro peccatis*, non
ad aliorum, ac totius generis humani, ex-

Ad sacrificium enim pertinet (1.) hostiae destructio,
tio quidem, si sit res animata: (2.) ejusdem ob-
consecratio in honorem Dei.

*Non per sanguinem hircorum ac vitulorum; sed
rium sanguinem ingressus semel in sancta, Ebr.*

*Tradens semet ipsum victimam Deo in odorem
agrantiae, Eph. V, 2.*

Licet enim violentas manus sibi non intulerit;
usionem et mortem suam ipse intendit, cum se
traderet. Sponte etiam mortuus est: quia ne-
sione debilitas supernaturali operatione resta-
que cruciatibus mortem accelerantibus medici-
t; cumque diutius posset vivere, vitam tamen
prorogavit. Conf. *Joh. X, 18*. Potuit autem
etsi qua homo ad conservandam vitam suam
rali obligatus videatur, ipse se in mortem ab-
senter inferendam dare, quia (1.) tanquam Deus,
in omnia potestatem, adeoque et potestatem
necis, suae naturae humanae, habuit: et

(2.) aeterno Dei consilio jam decretum fuit, ut ipse **s** salvandum peccatores, vice illorum, mortem stato tempore sustineret.

(d) Vid. II. cc. *Eph. V, 2.* ubi dicitur, quod tradiderit προσφοράν, *oblationem*; et *Ebr. IX, 12. 14.* ἐαυτὸν προσήνεγκε, *se ipsum obtulit Deo*. Et sic *occisio* Christ quae, habito respectu ad Judaeos et gentiles, *crimen* horrendum fuit, nihilominus respectu Christi, *actus sacerdotalis* et Deo acceptissimus fuit.

§. IX. Sacrificio illo sive passione et morte sua Christus *satisfecisse* (a) *pro nobis*, vulgo (b) dicitur: licet ad satisfactionem Christi, praecisa notione sacerdotali spectatam (c), pertineat etiam perfectissima totius *legis* divinae a Christo pro nobis facta *impletio* (d).

(a) Nempe propter summam dignitatem, vim et valorem, adeoque sufficientiam passionis et mortis Christi ad expianda peccata nostra.

(b) Apud scriptores ecclesiasticos: Scriptura autem *Rom. III, 24. redemptionis*, et *II. Cor. V, 13 seqq. reconciliationis* nomina adhibet. *Redemptio* enim illa solutionem pretii quod satis est pro captivo denotat: et *reconciliatio* illa Dei cum hominibus ita describitur in Scripturis, ut constet, non sine λύτρω, quod divina iustitia a mediatore seu conciliatore poposcerit, factam esse. Conf. *I. Tim. II, 5. 6.*

(c) Christus enim mediator noster pro nobis revera satisfecit, non solum quatenus *poenas* nostras in se suscepit, aut, nostro loco, sua passione solvit λύτρω, ut nos a poenis propter peccata tolerandis liberaremur: Verum etiam, quatenus voluntati Dei legislatoris perfectum obsequium loco nostro praestitit, nobisque, quasi ipsi legem implevissemus, praemia a Deo impetravit. Dicitur illi obedientia *passiva*: haec *activa*.

(d) Vid. *Matth. V, 17.* ubi Christus dicit, *venisse et implere legem*: i. e. ut plene *faceret* omnia, quae *lex* *praecipit*, et plene aut penitus *abstineret* ab omnibus, quae *lex prohibet*. Atque huc pertinet *tota Christi vita* in diebus carnis, cum sanctissimis maximeque illis *tribus illius operibus*, ad legem divinam conformatis.

§. X. Satisfecit autem Christus toti SS. *trinitati* (a); et *pro hominibus* (b) quidem *omnibus* (c) *electis* (d) pariter et *reprobis* (e).

(a) Tanquam *parti laesae*, seu legislatori et domino hominum supremo, cujus majestas violata erat: adeoque et *sibi* quodammodo satisfecit Christus. Quatenus enim Christus *satisfecit*, spectatur praecise ut *mediator*: quatenus autem ipse etiam *satisfactionem postulavit*, sic praecise ut *Deus*, auctor et vindex legis, per essentiam summe justus (aeque ac Pater et Spiritus sanct.) intuentus est.

(b) *Pro se ipso* autem, aut *pro angelis*, Christum satisfecisse, dici non potest. Ipse enim peccator non fuit, ideoque nec offendens. Angelorum autem, sive illos, qui non peccarunt, sive reliquos lapsos spectes, sicut naturam non assumsit; ita neque causam illorum, tanquam mediator, suam fecit. Conf. *Ebr. II, 16*.

(c) Non solum quatenus satisfactionis *valor*, verum etiam quatenus *intentio* Christi satisfaciendae ad omnes homines se extendit. vid. *1. Tim. II, 6*. Qui enim se ipsum dedit *ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων*, *pretium redemptionis pro omnibus*; non solum electis, verum hominibus, pro quibus orandum est, (juxta v. 1.) sane agnoscendus est, et potuisse et voluisse solvere pro omnibus, sive vice et loco singulorum atque omnium hominum, peccatorum, tanquam redimendorum.

(d) Infra enim docebimus, electionem ipsam niti praerisa satisfactione Christi: neque ob stare acceptationem alienae satisfactionis, ut tamen nihilominus et salvatio et electio maneat gratuita.

(e) Qui tamen nihilominus a Deo juste rejiciuntur, et damnantur, cum propter alia peccata, tum praecipue, quod satisfactionem Christi ipsi respuunt: Deus autem nec vult, nec tenetur, alienam satisfactionem Christi ulli homini imputare actu ad remissionem peccatorum, qui in Christum non credit.

§. XI. *Preces* vero, sive *intercessionem*, Christus, sacerdos noster, pro hominibus *omnibus* quidem praestitit; sed ita, ut pro *impiis* (a) orans, conversionem eorum procuraret: pro *pious* (b) inter-

cedens, constantiam eorum et incrementum in fide ac sanctitate promoveret.

(a) Oravit autem non solum pro *illis*, qui deinde conversi: verum etiam pro *his*, qui revera conversi non fuerunt, vid. *Luc. XXIII, 34*. ubi Christus pro crucifixoribus suis *indefinite*, nullo excepto, oravit. Ac sine dubio inter eos aliqui, forte non pauci, in impietate sua perstiterunt, Christus autem, pro illis orans, ostendit, quod, quantum in se est, non velit illos fructu mortis suae privari; sed potius converti et salvari.

(b) Prout *Joh. XVII, 11*, orasse legitur: *Pater sancte, serva eos per nomen tuum, quos dedisti mihi, ut sint unum, sicut et nos. Et v. 15. Non rogo, ut tollas eos e mundo, sed ut serves eos e malo. Porto v. 17. Sanctifica eos in veritate tua; sermo tuus veritas est. Adde v. 21. 23. 24. Atque hoc sensu Christus negaverat ante cap. ejusd. v. 9. se orare pro mundo, coetui fidelium opposito, sive pro improbis: ita ut negatio illa intelligenda sit non simpliciter, sed secundum quid.*

§. XII. *Concurrunt autem ad sacerdotium Christi, cum quod ad sacrificium, tum quod ad intercessionem attinet, duae Christi naturae: et ad sacrificium quidem humana natura, quod suum erat, contulit, quando Christus hostibus suis obviam ivit, passionem et mortem toleravit: divina vero quoad valorem et virtutem infinitam, passioni et morti additam, ut sufficeret ad expianda hominum peccata, Deumque placandum. Quoad intercessionem Christi, actus ipsi orandi, in se spectati, ad humanam naturam formaliter pertinent: dignitas vero et valor eorundem ex divina natura resultat.*

§. XIII. In statu *exaltationis*, fatendum est, Christum *non* amplius praestare pro nobis *sacrificium* (a); sed tamen sacrificium olim peractum Deo (b) *exhibere*, atque hodiernum pro nobis *inter-*

dere (c): licet intercessio illa in *forma servili* et humili, quemadmodum in terris, non fiat (d).

(a) Non enim *amplius* mactatur aut *moritur*, vid. m. VI, 9. 10. Et ad Ebr. IX, 12. 25. dicitur, Christum sacerdotem hoc ipso differre a sacerdotibus V. T. sed illi saepe; ipse *semel*, quippe *per proprium sanguinem, sacrificium* pro peccatis praestiterit: *Semel* inquam, *latus*, ut *multorum peccata tolleretur*: v. 28. quodque *a pro peccatis oblata victima, consederit ad dextram* etc. Cap. X, 10. 12. 14.

(b) Non quasi oblatio ipsa *dilata* fuerit ad ascensionem in coelos; quippe quae statim *in ara crucis* facta est; *sed* quod victimam illam semel consecratam oblaque Deo, *semper* sistat Christus intuendam et coram eo *valituram*.

(c) Ebr. VII, 24. 25. dicitur Christus *perpetuum* habere *sacerdotium*, *vivens*, εἰς τὸ ἐπιυῡχάειν, ut *interret pro nobis*. Et dicitur Christus *peccantium παράνοσ, advocatus*, *causam eorum agens apud Patrem*, Joh. II, 1.

(d) Fit enim ab eo, *qui sedet ad dextram Dei*. m. VIII, 34. An autem intercessio illa *verbalis* sit? in verbis ac precibus, seu sola *mente* seu *voce* etiam sit, consistat? An tantum *realis* sit, et in hoc constat, quod Christus vi meriti ac satisfactionis suae olim aestitae, et precum olim factarum, Deum moveat ad mittenda nobis peccata? non necesse est definire. vid. ae ex Glossa Bibl. Germ. edit. Norimberg. et scriptis vid. Hunnii, Balduini, Brochmandi et Gerhardi col. p. B. Musaeus in der Ausführl. Erklär. L. X. Q. LV. 335 seqq.

§. XIV. *Regium* (a) Christi officium *triplex* (b) t; regnum *potentiae, gratiae et gloriae*.

(a) Christum *esse* regem, constat ex Ps. II, 6. Luc. 33. Ebr. I, 8.

(b) Pro *diversa* ratione eorum, quos rex Christus inquam sibi *subjectos* respicit, et diversimode *gubernat*. *divis* enim, si *voces* ipsas spectes, regnum *gratiae* *et gloriae* sub regno *potentiae* comprehendere *vis*; quatenus revera utrumque a divina potentia hu-

manae Christi naturae communicata dependet: tamen *usus loquendi* postulat, ut regnum *gratiae* in ordine ad spiritualia bona, quae in hoc seculo; et regnum *gloriae* in respectu ad gloriam seculi futuri dicatur; *potentiae* regnum autem dominium universale significet.

§. XV. Regnum *potentiae* est (a), quo Christus huic universo potenter dominatur, idque conservat, et providentissime gubernat (b). Ideoque *subditi* in hoc regno sunt *omnes creaturae* (c).

(a) De hoc vid. *Daniel VII, 14.* ubi *filio hominis datus* legitur *dominatus, gloria et regnum, ut omnes populi, nationes et linguae ei serviant.* Eodemque spectat illa *πάσα ἐξουσία, omnis potestas in coelo et in terra,* Christo collata, tanquam regi, gubernaturo omnia in hoc universo. *Matth. XXVIII, 18.* Et ad *Eph. I, 20.* de Christo *ad dextram Patris sedente in coelestibus, supra omnem principatum, ac potestatem, virtutem et dominium, et omne nomen, quod nominatur non solum in hoc seculo, verum etiam in futuro; omnia sub pedibus illius subjecta* dicuntur.

(b) Quo pertinent, quae de potentia, Christo non tantum ut Deo, verum etiam ut homini, tribuenda diximus Sect. I. §. XX.

(c) Seu *omnia opera manuum Dei,* ipsa quoque *animantia bruta* variarum specierum, *Ps. VIII, 7.* confer. *I. Cor. XV, 27. Eph. I, 20.* ubi *omnia* in universum, nemine, nisi Deo, qui subiecit, excepto, *subjecta* ei esse dicuntur. Speciatim huc referuntur *hostes Christi;* quos Christus *sub pedibus* suis tenet, *in medio illorum regnans, Ps. CX, 2. Ebr. I, 13.*

§. XVI. Regnum *gratiae* est (a), quo Christus ecclesiam militantem per verbum et sacramenta (b) colligit, conservat (c) et bonis spiritualibus (d) abunde (e) donat. Adeoque subditi in hoc regno sunt homines fideles, qui ecclesiam militantem constituunt.

(a) De quo *Jer. XXIII, 5. Cap. XXXIII, 15. 16.* praedixit, *excitaturum se Davidi germen justum, qui regni*

us sit rex, et felix futurus, exerciturus jus et justitiam in terra; atque hoc nomen ejus futurum, quo vocatur cum (populus suus) o Jehova justitia nostra. Et zarias regnum illud gratiae praevidens, populum excipiendum regem excitat: *exsulta*, inquit, *valde, filia Zijonis, clange Filia Jerusalem, ecce rex tuus sicut tibi justus et salvator est. Ipse vero Christus, habita hujus regni ratione, quae a terrena regiminis ratione multum differt, regnum meum, dixit, non est ex hoc mundo, Joh. XVIII, 36. 37. aequae uti Paulus: arma militiae nostrae non sunt carnalia. II. Cor. X, 4.*

(b) *Baptizando et docendo. Matth. XXVIII, 19.*

(c) *Usque ad consummationem mundi. Ibid. v. ult. p. XVI, 18.*

(d) *Cum sanctificantibus, tum ministrantibus, I. ad Cor. XII, 4 seqq. ad 12. Rom. XII, 3. 4 seqq. ubi ὑπερβολαὶ χάρισμάτων, divisiones donorum, et χάρισμα διάφορα, dona varia, v. 6. indicantur. Confer Res. IV, 7. ubi unicuique nostrum dicitur data esse gratia, κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ, secundum mensuram donationis Christi. Itaque huc pertinet ministerii institutio, conservatio, et cum labore ministerii concursus. vid. Ephes. IV, 11. I. Cor. III, 7. 9. ubi dicuntur in L. de ecclesia, ubi de capite ecclesiae mundum erit.*

(e) *Sic enim dicitur venisse Christus, pastor, ut oves suae vitam simul habeant, καὶ τὸ περισσόν, et quod abundat, vid. Joh. XVII, 6. 14. 16. ubi Christus subditos hos sic dicit non esse de hoc mundo; sed sibi datos de mundo. Et Cap. X, 14. agnoscere se ab ovibus suis; (quae sententia fidei est:) vocem suam audire eas, et sequi ipsum. 27. Idem I. Petr. II, 9. appellantur genus electum, plebs sacerdotium, gens sancta, populus acquisitus.*

§. XVII. Regnum gloriae (a) est, quo Christus ecclesiam triumphantem gloriose regit, (b) quae aeterna felicitate replet, adeoque subditi in hoc regno sunt homines beati (c).

(a) *Sic Christo thronus gloriae, velut regi, tribuitur. Mat. XXV, 31.*

(b) *Ut et ipsi videant gloriam Christi, quater dedit. Joh. XVII. 24. Atque huc refertur ratio fidelium mortuorum ad vitam; horum etiam perstitum in fine mundi, solennis introductio in aeternam. Matth. XXV, 34. Luc. XXII, 29.*

(c) Quia vero Christus in altera vita non solum, verum etiam *damnatis* dominabitur; ideo quater regnum *gloriae* et regnum *justitiae* distinguitur, quae ad posterius referuntur *impiorum resuscitatio* mortuis, et eorundem *condemnationem*: juxta XXV, 41 *seqq.* Alii utrumque ad idem regnum referentes, glorificationem electorum *per se* eo dicunt; damnationem vero reproborum (quae regnum potentiae pertineat) eum *in modum* istius quo alias opposita ad eandem facultatem referuntur.

§. XVIII. Et Christus quidem, licet ab utero vi unionis personalis rex factus, tamen in statu *exaltationis* demum *plene* precepit regia maiestate (b).

(a) Accepit enim maiestatem divinam sibi tantum secundum H. N. communicatam. Vid. supra §. XX.

(b) Conf. quae diximus Sect. II. §. I.

CAPUT III.

DE FIDE IN CHRISTUM

§. I. Ut homines peccatores per Christum mediatorem ad salutem aeternam pertingunt, requiritur (a) fides in Christum (b); seu, ut sciamus, tanquam mediatorem, credant (c).

(a) Quamvis enim per *passionem et mortem* revera praestitum fuerit, quicquid *satisfactionis*

aris in mundo hominibus ad abolendum debitum peccatorum illorum contractum, adeoque ad placandum Deum, neque ipsi reconciliandos, exigi poterat: voluit tamen Deus, ut peccatores *satisfactionem* illam, pro se ipsis a illo Dei praestitam, *agnoscant*, et fide apprehensam, *suam faciant*: et sic voluit, ut, quisquis mediatorem fide amplectitur, merito ejus fruatur. Deumque actu sibi conciliatum et plane faventem ad salutem conferendam habeat; ex adverso autem, si quis mediatorem fide non apprehendat, satisfactione pariter ejus, et gratia Dei, sua ipsa, privetur, maneatque in offensa Dei: juxta illud *Mat. III, 16. 18. 36.* Conf. *B. Mus. de Convers. Disp. II. cap. II. §. XCI. p. 144.*

(b) Vocatur a Paulo *fides in sanguine Christi, Rom. II, 25.* sive in merito et satisfactione ejus, quam effuso sanguine nobis praestitit, defixa; qua ratione etiam nobis est propositus *ἰλαστήριον* sive *placamentum*. Confer *supra* l. c. Dicitur etiam *fides Christi*, seu, cujus objectum est Christus, *Gal. II, 16.* Alias equidem ipsa quoque doctrina fidei fides appellatur; v. g. *Gal. I, 23. εὐαγγελισθαι τὴν πίστιν*, c. *III, 2. 5.* ubi ἀκοή πίστεως, idem est ac praedicatio et auditus doctrinae fidei. Sed hic des, non *quae* creditur, sed *qua* creditur, spectanda venit.

(c) Vid. inprimis *Joh. III, 14. 15. 16. 36.*

§. II. Pertinet autem ad fidem in Christum primo *notitia*, (a) eaque *explicita* (b) credendum (c), inprimis (d) de Christo ejusque merito, et gratia Dei seu remissione peccatorum ac salute, a Deo per illud impetranda (e).

(a) Credere enim non possumus, nisi quae mente apprehendimus, aut apprehensione simplici cognovimus. Unde notitia vulgo *primus fidei gradus, aut pars prima, et initium* fidei appellatur. Conf. *Ausführl. Erklärng.* p. 575. 576.

(b) Seu talis, qua res credenda, licet evidenter non cognoscatur, aut omnia cognoscibilia, quae in ea sunt, seu cognitionis attingantur; distincte tamen, seu ita cognoscatur, ut ab aliis objectis discerni possit. Oppositum autem ei cognitio *implicita*, qua quis v. g. credere

putatur, Christum esse mediatorem, quando credit, verum esse, quae credit ecclesia, licet, quatenus illa sint, quae ecclesia credit, ipse minime cognitum habeat. Conf. *Mus. de Convers. Disp. III. c. II. §. XCVI. seq. p. 146. 147.*

(c) De quibus vide Proleg. c. I. §. XXVI. sqq.

(d) Vid. Proleg. §. XXXI. XXXII. Unde constat quod quando fides in Christum denominatur ab objecto, non tamen excludantur, sed includantur gratia Dei et gratuita promissiones divinae de remissione peccatorum salute propter Christum. Conf. *B. Mus. I. c. §. CL. 148. §. CXLII. seqq. p. 177 seqq.*

(e) Probatur, notitiam illam ad fidem in Christum requiri, ex *Joh. VI, 69. Nos credidimus et cognovimus, quod tu sis Christus Filius Dei: et Joh. XVII, 3. Haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum illum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum.* Sic etiam *Luc. I, 77. fides salvifica describitur per cognitionem salutis etc.* Et opposita incredulitas vocatur ignorantia, *Act. XVII, 23. 30. Ephes. IV, 18. Fideles vero ipsi γινώσκοντες θεόν, Gal. IV, 9. Conf. Joh. X, 14.*

§. III. Deinde ad fidem in Christum (a) pertinet assensus, seu iudicium (b) intellectus, quo ea, quae in Scripturis, imprimis (c) de Christo mediatore et per eum impetranda gratia Dei et salute traduntur, vere enuntiari (d) iudicantur; idque propter revelationem divinam, seu veracitatem Dei revelantis, et gratiam interius in corde supernaturaliter sese exerentem, seu cum verbo Scripturae concurrentem (e).

(a) Dicitur alias *secundus gradus* aut *pars altera* fidei. Ac certum est, fidem in suo *formali* conceptu importare assensum, auctoritati dicentis sive testificantis innixum.

(b) Sic Paulus dicit, *ea, quae sunt Spiritus Dei, spiritaliter iudicari, ἀνεξιχνίαται. I. Cor. II, 14. 15.*

(c) Quamvis enim homini salvando necessarium sit credere, vera esse omnia, quae in Scripturis sacris continentur; *hoc loco* tamen, quando de fide, ut causa salutis, agimus, considerata ea est in ordine ad *speciale*

seu peculiare *objectum*, quod habet vim recuperandi salutem per peccatum amissam, et cujus intuitu ipsa fides inter causas salutis recenseri potest.

(d) Prout Eunuchus *Act. VIII, 37*. Philippo, post sermonem, quo *Jesum illi praedicaverat*, quaerenti: *utrum crederet ex toto corde?* respondit: *Credo, Jesum Christum esse illum Filium Dei.*

(e) Scilicet ut doctrina ipsa Scriptura sit *ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως*, in ostensione Spiritus et virtutis: juxta *I. Cor. II, 4*. Confer. Proleg. cap. II. §. XXXII.

§. IV. Requiritur autem etiam ad fidem in Christum ex parte assensus spectatam, ut homo sub universalibus (a) propositionibus de Christo mediatore et gratia per ipsum impetranda, ad se in individuo (b) descendat, et credat, Christum pro se esse passum et mortuum (c). Unde etiam fides *specialis* appellari solet (d).

(a) V. g. *Christus dedit se ipsum ἀντίλυτρον pro omnibus, I. Tim. II, 6*, mortuus est pro omnibus. *II. Cor. V, 15*. est propitiatio pro totius mundi peccatis. *I. Joh. II, 2*.

(b) Haec enim signorum universalium vis est, ut termino alicui communi (v. g. homo) addita, quae de termino communi dicuntur, omnibus sub eo contentis singularibus convenire significant: quae etiam in praesenti materia eo fine in Scripturis toties adjecta et inculcata leguntur, ut peccatores, de peccatis suis anxii et solliciti, universalitate satisfactionis pro omnium peccatis a Christo praestitae, et hinc reparatae gratiae ac remissionis peccatorum, sese erigere, eaque ad se etiam in individuo pertinere, tuto ac firmiter credere possint et credant. Absque hac universalitate si esset, peccator haud esset habiturus, unde in conscientiae terroribus et sensu irae divinae ob peccata sese erigeret. Neque enim a particulari argumentari, aut ex eo, quod pro quibusdam Christus mortuus sit, et gratiam Dei ac remissionem peccatorum aliquibus promeruerit, de se determinate et in individuo subsumere peccator quispiam, et quod pro se

etiam Christus satisfecerit etc. concludere potest. Verum sunt B. Musaei Tract. de Convers. Disp. III, Cap. I §. CVII. CVIII. pag. 153. 154. Conf. quae diximus Proleg. cap. I. §. XXXII.

(c) Sic Jobus professionem fidei suae edens, dicit Scio, quod redemptor meus virit. Cap. XIX, 26. et Paulus Gal. II, 20. Vitam, ait, quam nunc vivo in carnis vivo per fidem illam Filii Dei, qui dilexit me, et tradidit semet ipsum pro me.

(d) Atque ita constat, non dici fidem *specialem* promissionibus aut revelationibus, quae cuique credenda specialiter et in particulari factae sint: sed cum ab *objecto speciali*, in quod fertur, scilicet Christo mediatore et promissionibus de gratia Dei et remissione peccatorum ac salute propter Christum; tum ab ejus *speciali applicatione* ad credentem. Conf. B. Musaei l. c. de Convers. §. CX. seqq. p. 155 seqq. et Tract. de Eccl. Part. I. Disp. I. §. LXI. p. 38. 39.

§. V. Praeter notitiam et assensum ex parte intellectus, includit etiam fides in Christum ex parte voluntatis (a) *fiduciam*, seu actum ejusmodi, quo voluntas acquiescit (b) in Christo mediatore, tanquam bono praesente (c) atque nostro (d), et causa (e) alterius boni, nempe remissionis peccatorum et vitae aeternae (f) consequendae (g).

(a) Quemadmodum enim Christus mediator in Scripturis proponitur non nudae aut speculativae cognitionis causa, ut tanquam *vere* ita se habens intelligatur; verum, ut rationem *boni* nostri habeat, ac taliter, sive ut causa impetrandae salutis, nobis exhibeatur; ita fatendum est, affici eo aut moveri posse ac debere voluntatem hominum ad prosecutionem ejus, seu, ut actu fiduciae in eo recumbat, atque adversus iram Dei et conscientiae mortis ac pavores sese erigat ac soletur.

(b) Sic enim *fiducia* generaliter loquendo, definitur, et a *spe* distinguitur: quod *illa* pro objecto habeat bonum praesens, quo tanquam causa alterius boni, voluntas nitatur: haec vero pro objecto habeat bonum absens, expetat voluntas, et tanquam obtentu possibile at-

aendum expectet. Conf. B. Mus. Tract. de Conf. III. Cap. III. §. CXXI. seqq. p. 164 seqq. Dicuntur autem *bona praesentia* respectu fiduciae tantum, quae *realiter et physice*: sed etiam *raliter, ratione alicujus meriti et valoris*, praesunt, aut tanquam praesentia apprehenduntur. *ii in Vet. Test.* recte potuerunt *fiduciam collo-*
venturo Messia, et in satisfactione pro peccatis
aliquando praestanda: et nos (in Nov. Test.
secula a Christo passo viventes,) confidimus in
isatisfactione, olim per ejus passionem et mortem
. Christus enim ejusque passio et mors exten-
oraliter et ratione sui meriti ad omnia retro
raesentia item et futura, fuitque omni tempore
his remissionis peccatorum et salutis obtinendae
ut hoc etiam intuitu cum autore epistolae ad
dicere possimus, Jesus Christus heri et hodie
secula, cap. XIII, 8. verba sunt B. Mus. l. c.
 VII. p. 166.

Bona enim, utut praesentia, adjumento nobis fuerunt, ut confidere in illis queamus, nisi nostra saltem ob amicitiam et pactum, quod cum eo, nobis intercedit, ad nos quodammodo pertinet hoc intuitu, tanquam nostra aestimentur. Et Christi meritum et satisfactio a nobis non estita, sed a Christo: quia tamen ab ipso pro nostri loco praestitu sunt, et Deus illa eodem, nobis ipsis praestita essent, loco habet; recte ea is aut ad nos pertinentibus reputamus. B. Mus. Disp. III. cap. III. §. CXXVIII. p. 167.

Nimirum in hoc differt fiducia in Christum a di-Christi, quod haec Christum absolute; illa eundem relatione ad aliud bonum obtinendum, tanquam causam cognitum pro objecto habet. B. c. §. CXXIX. pag. 167. CXXXIX. et CXL. p.

Equidem prout bona per Christum parta multa sunt; juxta Eph. I, 3. II. Cor. I, 20. Joh. I, ita generaliter loquendo fiducia in Christum recto habet Christum ad varia bona, cum corporum spiritualia obtinenda per modum causae rebus tamen agimus non de quavis fiducia, sed de qua homo peccator tendit ad gratiam Dei et sa-

lutem aeternam consequendam: quemadmodum et *faten-*
dum est, *fiduciam omnem, quae est in Christum, ut alio-*
rum bonorum impetrandorum causam, resolvi tandem in
ipsum, ut causam reconciliationis cum Deo et remissio-
nis peccatorum. Conf. *Mus.* l. c. §. CXLI. pag. 175. 176.

(g) Probatur autem, fidem in Christum includere
praeter actum credendi in intellectu, etiam ex parte vo-
luntatis fiduciam in Christum, ex *Rom.* III, 24 *seqq.* ubi
objectum fidei constituitur Christus, ut *ἱλαστήριον*, seu
placamentum irae divinae, *propositum in sanguine suo*,
seu quatenus per effusum sanguinem suum, sive per pas-
sionem et mortem suam, placandae irae divinae et impe-
trandae remissionis peccatorum apud Deum causa meri-
toria est. Unde statim constat, fidem illam non esse
nudum assensum, sine ullo voluntatis actu circa Chri-
stum: (Sic enim esset *fides mortua*;) et quia conjunctum
habet aliquem voluntatis actum circa Christum, hunc
ipsum esse actum fiduciae; quippe occupatum circa
Christum, ut causam impetrandi alicujus boni, nempe
gratiae Dei. Conf. *Mus.* l. c. §. CLXI. *seqq.* pag. 194.
ubi etiam exemplo *Abrahami, credentis in eum, qui*
justificat impium, seu credentis in Deum, qui licet
justus ac vindex, tamen propter Messiam mediatore
rem peccatoribus gratiam concedat etc. idem prolixè
ostendit. Sed et alias constat, τὸ πιστεῦν εἰς τὸν υἱόν,
quod dicitur in oppositione ad τὸ ἀπειθεῖν τῷ υἱῷ, *Joh.*
III, 36. idem esse atque *confidere Filio*, seu fiduciam in
illo collocare. Adde *Mus.* l. c. §. CLXXI. CLXXII p.
214 et *seqq.*

§. VI. Haec itaque illa fides est, quae di-
citur *apprehendere* (a) Christum, aut meritum Chri-
sti: scilicet, ut est assensus cum fiducia, seu fidu-
cia cum assensu conjuncta (b); ex quibus actibus,
velut unitis (c) constat, et nunc illius, nunc hujus
nomine appellatur, altero semper connotato (d).

(a) Huc referri solet illud *λαβεῖν τὸν χριστὸν*, *Joh.*
I, 11. 12. *Coloss.* II, 6. Intelligitur autem haud dubie ap-
prehensio non corporalis, sed spiritualis quae sit mente
aut animo, adeoque *metaphorica*, similitudine a manu,
amicum aut rem aliam, v. g. eleemosynam, prehendente,

ita v. *Mus.* de Conv. Disp. III. Cap. IV. §. LXXXIX. 222.

(b) Alias quidem apprehensio ad primam mentis rationem pertinet, ac fere cum apposito *apprehensio simplex* aut simplicium dicitur. Sed hoc loco apprehendere idem est, atque ex parte *intellectus* cognoscendo non ad se transferre: ex parte *voluntatis* autem ferri apertendo in rem cognitam, tanquam in suum bonum, et eorum sibi obtinendorum bonorum *causam*; idque velut unum conclusum tenere, ne eripiat. Vid. *Mus.* l. c. CC. p. 220. et §. CCVI. p. 233. 234. Et huc pertinet *ἡγοροφία* fidei, de qua *Rom.* IV, 18 *seqq.* Seu quod unus credentis *plene fertur* in objectum, id est, secundum omnem rationem, secundum quam ei objectum objicitur; *intellectu* quidem, in quantum sub ratione *veritatis* autem, in quantum sub ratione boni et appellis objicitur. *Mus.* §. CLXXXIII. p. 207.

(c) Unde patet, quomodo fides sit *in diversis potentis*, intellectu et voluntate: nempe tanquam aggregatum et complexum quid *ex diversis* actibus ad idem obtinendum terminatis, et *ordinem* quandam inter se atque unum illud idemque objectum habentibus. *Mus.* l. c. p. III. §. CLXXIX, p. 210.

(d) Sic enim describitur, per *τὸ credere*, *Iesum esse Christum*, *Joh.* VI, 69. *I. Joh.* V, 1. et 5. qua ratione maliter assensus significatur; fiducia tamen subintellectenda est; alias autem per *τὸ credere in Christum*, i. e. tu fiduciae in eum recumbere, connotato tamen aut apposito assensu intellectus. *Joh.* III, 36. conf. h. l. §. V. t. (a) et (g). Similiter *πειθισμός*, quae fidei adscribitur, nunc firmam mentis *persuasionem* significat; v. g. *1. Tim.* VIII, 38. 39. *II. Tim.* I, 12. nunc fiduciam in quo defixam, quando dicitur *πέποιθα ἐν κυρίῳ*. *Phil.* 1, 24. itaque *persuasionem mentis cum fiducia*; aut *fiduciam cum firma animi persuasionem* significat.

§. VII. Patet autem simul, quomodo ipsum meritum Christi, remissio peccatorum ac vita eterna, hominibus omnibus (a) a Christo acquiritur, *applicentur* (b) credentibus per fidem; ut *vera* (c) eorum participes reddantur (d).

(a) Vid. supra Cap. II. Sect. III. §. X. not. (c).

(b) Nempe sicut meritum Christi, ita promissiones gratuita remissione peccatorum propter Christum, de indeterminatae sunt, atque ad omnes homines se extendunt: quando autem homini huic aut illi actu ipso a bent prodesse, necesse est, ut medium aliquod uniat inter eum atque illa detur, quo meritum Christi ex se determinatum, et promissiones gratuitaes generales hunc illumve referantur, aut illius fiant: Conf. h. l. §. et B. Mus. de Conv. Disput. III. cap. IV. §. CCXV. 240. Unde etiam ipsae promissiones gratiae et remissionis peccatorum includunt *fidem*. v. Joh. III, 16. Acto X, 43. Quamvis inde non sequatur, credentem in Christum oportere credere, quod credat in Christum: ut ostendit B. Mus. de Conv. Disp. III. cap. II. §. CXV. seqq. p. 159 seqq.

(c) Alias enim valet illud Christi: *Nemo venit ad Patrem*, gratiam apud illum consecuturus, *nisi per me* velut mediatorem Dei et hominum, agnitum atque creditum. Joh. XIV, 6. Conf. B. Mus. Disp. de salute gentilium, contra Curcell. §. XXII.

(d) Interim aliter *Deus homini* applicat meritum Christi: aliter *homo credens ipse sibi*. Nam haec quidem applicatio, quae fit ab homine per fidem, quoad rem non differt ab ipsa fide in Christum, seu actibus assensus et fiducia, quibus fertur in Christum: *Illa* vero, qua Deus homini applicat meritum Christi, in eo consistit, quod Deus meritum illud Christi, etsi non sit hominis meritum proprium, sed alienum, tamen ita accipit, ac si ejus proprium esset: nempe quod ejus loco praestitum et ab ipso per fidem apprehensum est: de quo in L. de Justif. plura dicemus.

§. VIII. Fides in Christum itaque inter principia et causas salutis locum habet, non per se (a) et ut actus aut habitus credendi est; sed *ratione objecti*, in quod fertur (b), et quod apprehendit et credenti applicat (c).

(a) Neque enim ipsius fidei, in se absolute spectatae tanta dignitas, vis et valor apud Deum est, aut esset, ut eo moveri Deum ad salutem nobis conferendam, existimare queamus. Conf. quae diximus in Proleg

p. I. §. XXIII. nota (b) et B. *Mus.* Introd. cap. III. XVIII. p. 138. 139. Plura dicuntur in LL. de *Justif. de Praedest.*

(b) Objectum nempe illud est meritum *θεωθρόπων*; per hoc, pretii, ponderis ac valoris infiniti meritum t: sufficitque ad hoc, ut ejus intuitu voluntas divina determinet ad nos in gratiam recipiendos ac salutem mandos.

(c) Ratio igitur, quamobrem fidei itidem, ut merito Christi, salus nostra tanquam causae tribuitur, haec ipsa est, quod fides cum Christi merito intime conjuncta est, non solum tanquam *actus* cum *objecto* suo, verum ita, in rem ipsam, circa quam versatur, *uniat ad nos*, ut nostra fiat. Unde simul patet, quomodo fides, sive fiducia assensualis hoc possit; dilectio autem aequae non possit. Conf. B. *Mus.* de Conv. Disput. III. c. IV. CCXV. p. 240.

§. IX. Causa efficiens principalis (a) fidei in Christum est Deus (b) trinunus (c).

(a) Quae virtute propria et sufficiente in nobis proicit actum et habitum credendi.

(b) Sic Paulus ad *Rom. I, 8.* et ad *Col. I, 3. 4. 12.* *gratias agit Deo*, velut auctori, cum *de fide* suorum certus factus esset. Similiter ad *Philipp. I, 3 et 5.* Deo gratias agit, *ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ* eorum *εἰς τὸ εὐαγγέλιον*, id est, quod venerint in communionem evangelii: quod per selem contigit. Conf. *I. Thess. II, 13.*

(c) Scilicet *Pater ἐλκύει*, trahit homines, ut *veniant in Christum*, per fidem, *Joh. VI, 44.* *Filius* quoque pellatur *ἀρχηγὸς καὶ τελειοτὴς τῆς πίστεως*, inchoator consummator fidei. *Ebr. XII, 2.* *Spiritus s.* denique dicitur, ut *clamemus, ἄββῃ, ὁπάτηρ.* *Rom. VIII, 15.* et *sanctificatur, συναντιλαμβάνεται, infirmitatibus nostris.* v. 26.

§. X. Causa impulsiva (a) interna est Dei caritas seu gratuitus (b) favor, externa est meritum (c) Christi.

(a) *Movens Deum ad excitandam* (quamquam et conservandam atque confirmandam) in nobis fidem.

(b) Cujus respectu dicit Paulus ad *Phil. I, 29. ἐχαρίσθη ὑμῖν, gratis datum aut donatum vobis est, τὸ εἰς χριστὸν πιστεῖν, credere in Christum.* Et gratiarum actio illa apostoli pro fide suorum, utique ad gratiam Dei indebitam fidei originem refert.

(c) Prout Paulus, postquam generaliter dixisset, *omnem benedictionem spiritualem, qua Pater nobis benedixit, a Christo pendere. Ephes. I, 3. omnia quoque per Christum instaurata. v. 10. per eum etiam nos πληρωθέντας, in sortem adscitos, i. e. fideles factos esse dicit. v. 11.*

§. XI. Causa instrumentalis (a) fidei nostrae sunt verbum (b) evangelii, et (c) baptismus.

(a) Qua Deus libere utitur in productione fidei; cum hanc etiam non mediante organo producere posset.

(b) Quod propterea dicitur ἀκοὴ πίστεως, praedicatione et auditus fidei; non solum tanquam objecti, verum etiam ut effectus, *Gal. III, 2 et 5.* Nimirum quod ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἣ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος τοῦ θεοῦ: *fides ex auditu est, auditus autem per verbum Dei. Rom. X, 17.*

(c) Saltem respectu infantum. qui per baptismum concipiunt fidem: etsi non aequae nobis explicabilem, ut est fides adultorum, de qua hic maxime agimus: quod infra suo loco disertius docebitur. Quanquam et ob-signandae atque confirmandae fidei adultorum, qui jam ex Verbo conceperunt fidem, per modum organi efficacis destinatus est et prodest; de quo similiter infra videbimus.

§. XII. Subjectum quod (a) fidei (b) in Christum est homo (c) peccator (d) regeneritus (e) aut conversus (f): nec solum adultus (g), sed suo modo etiam infans (h).

(a) Sive suppositum, quod denominatur *credens, aut fidele.*

(b) Cum *actualis*, quae intra hominem elicitur et recipitur; tum *habitualis*, quae eidem inexistit per modum qualitatis perficientis suum subjectum.

(c) Nam de fide, quae in angelis viatoribus fuit, jam non est locus dicere. Vid. supra P. I. c. III. §. XXI not. (c).

(d) Sicut enim Christus hominibus, non integris, sed *is*, datus est mediator; ita fides in Christum non in *ine* integro, sed peccatore, quaerenda est.

(e) Irregeneriti enim carent fide, quae per naturam *is* non inest, sed per gratiam a *Patre luminum* pro-
centem, a quo *progignimur*, *Jacobi I, 17. 18.* Conf.
Petr. I, 3. 5. 21. 23. et quae *Cap. seq. IV.* dicuntur
[et V.

(f) Ante conversionem enim homines sunt *in tenebris*,
fidei carentes. *Act. XXVI, 18. Ephes. V, 8.* con-
cap. seq. §. I. et XVII.

(g) Adultis haud dubie competunt, quae hactenus de
diximus.

(h) Nimirum infantes quidem baptizati, uti quondam
V. T. circumcisi, revera quidem *credunt* in Christum.
th. XVIII, 6. Marci IX, 42. Unde etiam *illorum*
regnum coelorum. Marci X, 14. Neque fidem illam
extra infantes in parentibus aut sponsoribus forma-
esse; *vel* in otioso habitu consistere, dici potest;
actualis non minus quam habitualis fides infantibus
tribenda est. Attamen *natura* fidei illius nobis minus
explicabilis; cum fidem ex Verbo praedicato et lecto
adultis haustam, ac vulgo describi solitam, facilius
quamur. De fide infantum autem cum B. M. Chem-
in Exam. Conc. Trid. Part. II. de Bapt. ad Can.
I. p. m. 91. juxta *formulam concord. inter theologos*
oniae et superioris Germaniae a. 1536. constitutam,
judicamus: *Quando dicitur, infantes credere, non*
imaginandum, infantes intelligere, aut sentire mo-
fidei; sed rejici errorem illorum, qui imaginantur,
ntes baptizatos placere Deo et salvos fieri, sine actione
qua Spiritus sancti in eis, cum Christus clare dicat,
quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu etc. Ergo
riet Spiritum sanctum in infantibus, qui baptizantur,
acem esse, et operari, ut regnum Dei, quod in ba-
mo offertur et donatur, accipere possint, suo quo-
modo, nobis nec satis cognito nec explicabili. vid.
a l. c.

§. XIII Subjectum quo (a) est anima (b)
anima, ex parte intellectus et voluntatis (c).

(a) Seu pars illa hominis, cui fides formaliter inest, et secundum quam homini competit.

(b) Scriptura interdum *καρδιαν*, *cor*, metaphorice appellat. *Rom. X, 10.* ubi *corde credi ad justitiam* dicitur.

(c) Utriusque, inquam, potentiae: juxta ea quae de fidei assensu et fiducia dicta sunt cap. III. §. VI. not. (c) et (d).

§. XIV. *Finis* (a) et *effectus* (b) fidei *proximus* est justificatio (c): *deinde* renovatio (d): *denique* salus aeterna (e) credentium.

(a) Quem et Deus, conferens fidem hominibus, intendit; et ad quem homines ipsi tendunt, tanquam ad bonum obtinendum per fidem.

(b) *Partim* quidem, tanquam causae impulsivae minus principalis, si de justificatione et salute; *partim* in genere causae efficientis, si de renovatione sit sermo: quod infra, suo quoque loco, ostendetur.

(c) Sic enim dicitur *justificari fide*, *per fidem*, et *fide*. *Rom. III, 28. 30. Gal. III, 24.* Plura in L. de Justif. dicuntur.

(d) Qua ratione fides dicitur *ἐνεργουμένη*, *efficiens* per charitatem. *Gal. V, 6.*

(e) Juxta id, quod *Joh. XX. ult.* dicitur: *Haec Scripta sunt, ut credatis*, Jesum esse *Filium Dei*, et ut *credentes vitam habeatis per nomen ejus*.

§. XV. Proprietas fidei in Christum prima est *certitudo*, tum ex parte *objecti*, quod creditur, cui falsum subesse repugnat (a); tum ex parte *subjecti*, sive ejus, qui credit, et promissionibus divinis, tanquam quibus deceptio subesse non possit, tenacissime (b) adhaeret, atque innititur (c).

(a) Haec enim in assensum fidei derivatur ex objecto formali, quod est revelatio, in summa *veracitate* Dei fundata: de qua vid. Proleg. cap. I. §. XXXV.

(b) Quam vocant *certitudinem* (alii *firmitatem*) *adhaesionis*: quaeque in eo consistit, quod *intellectus* quidem, non obstante inevidentia objecti, tamen virtute di-

ina, citra metum erroris, ac sine haesitatione, promissionibus illis assentitur: *voluntas* autem cum fiducia iisdem adhaeret; atque ita, superatis dubitationibus, motibus variis et tentationibus variis, adjuvante Dei gratia, hominis animus solatio efficacissimo fruitur.

(e) Probant hanc fidei certitudinem loca illa Scripturae, quibus fidei tribuitur *πεποίθησις*, id est, firmissima animi ad divinas promissiones adhaesio. *Eph. III, 12.* *τληροφορία*, seu quod pleno animi motu in promissiones illas feramur, *Rom. XV, 18 seqq.* (unde et Abraham *contra spem sub spe credidisse, non haesitasse per incredulitatem, sed fide robustus factus esse dicitur. l. c. v. 18. 20.*) Ipsa quoque fides *ὑπόστασις ἐλπιζομένων* appellatur, quatenus, *quae sperantur*, tanquam futura, per fidem quasi *praesentia sistuntur*: et *ἐλεγχος πραγμάτων οὐ βλέπομένων*, quatenus *quae oculis non videntur, tamen per fidem intellectui obijciuntur, quasi per demonstrationem certo cognita essent, Ebr. XI, 1.*

§. XVI. Possunt etiam et solent (a) homines credentes (b) *certitudine* infallibili (c) cognoscere, *quod* vere (d) *credant*: licet *nova* revelatione divina (e) id illis *non* (f) manifestetur (g).

(a) Si non semper et in omni statu; nam in casu *mutationis* fieri potest et fit, ut, qui vere fideles sunt, deum suam in se non sentiant, *aliquando* tamen, et cum animo liquidiores in se ipsi descendunt.

(b) *Adulti* quidem: nam de infantum fide res obscurior est.

(c) Citra omnem dubitationem aut formidinem *propositi*.

(d) *Divina*; inquam, non humana tantum, fide.

(e) Quam Pontificiorum aliqui *privilegiatam* vocant, *has specialem*.

(f) Sic enim admittendus foret progressus in *initium*.

(g) Nimirum uti alii actus cognoscendi, ita et actus *credendi* in Christum, quamvis supernaturales sint; *attamen* in se ipsos reflexi, se ipsos manifestant intellectui, *per suum esse*, quod supernaturale est, adeoque *secundum esse suum* supernaturale. (2) *Per supernaturalem*

testificationem Spiritus s., qua de actibus illis in se ipso reflexis testatur in animo credentis, juxta *Rom. VIII. 11* (3) accedentibus actibus fidei, charitatis, et similibus tanquam *fructibus* fidei supernaturalis: qui de veritate ipsius fidei supernaturalis certo et infallibiliter testantur. Confer. Disput. nostram dialogis Ebermanni inter Arium et Lutherum oppositam §. CII. p. 95. 96.

§. XVII. *Altera* proprietas (a) fidei in Christum est, quod habet sibi conjunctas (b) *spem* (c) et *charitatem* (d), idque (e) *necessario*: licet haec non habeant rationem *causae* salutis (f).

(a) Quam fortasse *foecunditatem* aut *fertilitatem* fidei dixeris.

(b) Tanquam ex se proficiscentes, aut velut *consequentia* et *fructus* suos.

(c) Quamvis enim differant *fiducia* et *spes*, quod illi versatur circa bonum praesens, ac nostrum, quod a causa boni alterius; haec vero circa bonum futurum aut absens, ut nostrum fiat, occupatur, et nascitur ex voluntatis acquiescentia in bono praesente, quod ad obtinendum alterum causa aut adjumento esse potest. v. *Mus. c. Convers. Disp. III. cap. III. §. CXXX. p. 163. b* men *quatenus fides in Christum respicit salutem per Christum obtinendam, est quaedam securitas voluntatis de salute per Christum obtinenda, quae non potest nisi cum spe ejus impetrandae esse conjuncta. B. Mus. c. Eccles. P. I. Disp. I. §. LXXX. p. 55.*

(d) Equidem fides, qua Christum et alia per ipsum impetranda bona nobis concupiscimus, actum alium inportat ab eo, quo Christum diligimus, seu, quo ipse Christo bonum volumus aut bene cupimus: (v. *Mus. c. Convers. Disp. III. cap. III. §. CXL. p. 175. et §. CLVII. p. 193. cap. IV. §. CCVII. p. 235.*) *Fiducia* tamen illi non est sine dilectione. Nam quando voluntas nostra Christum, tanquam bonum praesens, ac Deum propter Christum placatum nobisque propitium redditum respicit; non solum amore *complacentiae* eundem prosequitur, verum etiam amore *benevolentiae*: quatenus movetur, ut *velit* illi, seu cupiat praestare, quae ipsi bona aut sint futura. Conf. *Mus. II. cc. et de Eccl. P.*

Disp. I. §. LXXVI. p. 51. §. LXXX. p. 55. Plura dicuntur in L. de *Renov.*

(e) Ita ut fides vera non sit, nisi quae per *charitatem est efficax*, *Gal. V, 6.* scilicet alias *mortua futura*, *Jac. II, 20 et 26.* Coniunguntur autem fides et virtutes Christianae caeterae, quemadmodum arbor bona et fertilis cum suis fructibus. *Fides enim est divinum quoddam opus in nobis, quod nos immutat, ex Deo regenerat, Joh. I, 13.* veterem Adamum mortificat, et ex nobis plane alios homines facit, et Spiritum s. nobis confert. Et est fides illa quicquam vivum, efficax, potens: ita ut fieri non possit, quin semper bene operetur. Neque fides quaerit demum, an bona opera sint facienda? sed priusquam de ea re inquiratur, jam multa opera effecit, et semper in agendo est occupata: prout verba B. Lutheri Praefat. in Epist. ad Rom. latine reddita leguntur in Solid. Declar. Form. Conc. art. IV. p. 701. Conf. Disp. de connexionione fidei et operum sub praesidio nostro habitam anno 1686. §. VIII. seqq.

(f) Neque enim vel ipsa spes et charitas vim meritoriam habent, ut sua quadam dignitate moveant Deum ad salutem homini dandam; vel ita uniunt nobis, aut ad nos, meritum Christi, ut fiat nostrum, nosque juvet: sed hoc sola fides, prout apprehensionem meriti Christi per assensum et fiduciam importat, praestat. Conf. *Mus.* de Conv. Disp. III. cap. IV. §. CCXV. p. 240. Plura dicemus in L. de iustific.

§. XVIII. *Accidit* etiam fidei in (a) Christum, ut ab hominibus per peccata contra conscientiam amitti possit (b), et aliquando amittatur (c) non solum ad tempus (d); verum etiam finaliter, sive ita, ut nunquam recuperetur (e).

(a) *Verae*, inquam, fidei, quae, cum adest, hominem vere cum Deo conciliat et iustificat, et, quamdiu adest, in statu gratiae eum conservat.

(b) Nempe ob demeritum peccatorum illorum Spiritus s. ex vi iustitiae divinae subtrahere potest influxum illum indebitum, a quo habitus supernaturales in esse suo dependent. Itaque sicut gratia et charitas, ita fides etiam supernaturalis, (cui connaturale est, ut sine gratia

et charitate esse nequeat) *moraliter* ac *demeritorie* expelli potest. Conf. *Mus.* de Eccl. Part. I. Dispat. I. §. LXXXII. seqq. p. 58 seqq.

(c) Huc pertinent *πρόσχατοι* illi, qui *ad tempus credunt*, ea quidem fide, quae ex *semine Verbi*, adeoque supernaturali ac divina virtute, Verbo divinitus conjuncta, nascitur, adeoque non humana, sed divina fides est. *Luc. VIII, 11. 13. Matth. XIII, 11. 13. Marc. IV, 16. 17.* Conf. *I. Tim. I, 19.* de his, qui *πρὸς τὴν πίστιν ἐνανδύγησαν* quoad fidem (sive ipsius fidei) *ναυfragium faciunt*; eamque amittunt.

(d) Talia sunt exempla, *Davidis*, qui per adulterium et homicidium *vir mortis* factus, irae videlicet Dei ad exitium usque suum obnoxius; postea tamen, acta poenitentia, in gratiam receptus est: et *Petri*, qui Christum ita tribus vicibus abnegavit, ut etiam execrationibus uteretur, remissionem tamen peccati poenitens obtinuit.

(e) Sic enim dicitur, *feri non posse, ut, qui semel fuerint illuminati, gustaverintque donum coeleste, et participes facti fuerint Spiritus sancti, gustaverintque bonum Dei verbum, ac virtutes futuri seculi*, (quo sane ita describitur fides divina, quae sensum spiritualium bonorum affert, ut non possit rectius;) *si prolabantur, crucifigentes sibi ab integro Filium Dei et ludibrio exponentes; denuo renouentur ad poenitentiam*, *Ebr. VI, 4. 5. 6.* Conf. *II. Petr. II, 20.*

§. XIX. Ita quemadmodum homo per *actum credendi* in Christum, Dei *gratiam* et *haereditatem* salutis *mox consequitur* (a); sic ut *actu* post hanc vitam ad aeternam salutem *perlingat*, oportet *fidem* esse *finale* (b).

(a) Juxta ea, quae supra §. I. et VI. diximus; et de quibus distinctius constabit ex dicendis in L. de *justificatione*. Interim vide *Rom. VIII, 1. 16. 17. 24.*

(b) Id est, ut fidem habitualement ex actibus credendi natam, (quod in L. de *Convers.* manifestius explicabitur;) *vel* nunquam per omnem vitam amittat; *vel* forte per peccata amissam, tamen ante mortem recuperet ac servet; certe caveat, ne mors ipsum, fidei actu habituque carentem, obruat. Unde *Apoc. II, 10.* dicitur: *Esto*

fedelis usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitae. Et Cap. III, 11. Tene, quod habes, ut nemo auferat coronam tuam, Matth. XXIV, 13. Qui perseveraverit usque ad finem, salvus erit.

§. XX. Describi (a) potest *fides* in Christum *actualis*, quod sit actus intellectus et voluntatis (b) humanae, quo homo doctrinam de Christo mediatore, deque gratia Dei seu remissione peccatorum, per illius meritum a Deo impetranda, ita (c) cognoscit, ut virtute (d) divina doctrinae illi (e) conjuncta, non solum plane persuasus, iudicet (f), eam esse veram, et Christum sibi (g) promeruisse gratiam apud Deum: verum etiam in Christo, tanquam causa impetrandae gratiae apud Deum (h), acquiescat; consequendae ipsius remissionis peccatorum (i) et salutis aeternae causa.

(a) Eo modo, quo quae aggregatum quiddam, aut complexum (ex diversis actibus) important, describi possunt. Vid. §. VI. not. (c).

(b) Quo pertinet fides, tanquam actus vitalis, et immanens in homine. Confer. §. XII. XIII.

(c) Sic indicatur notitia, tanquam primus actus fidei. Vid. §. II.

(d) Seu Deo efficiente, per supernaturalem influxum: qua ratione causa efficiens principalis fidei significatur. Vid. §. IX.

(e) Ita ut doctrina ipsa sit organon, seu causa efficiens instrumentalis, accendendae fidei. Vid. §. XI.

(f) Sic assensus, seu actus alter fidei, denotatur. Vid. §. III.

(g) Quibus denotatur assensus fidei *specialis*: juxta §. IV. Et haec hactenus dicta ad intellectum spectant.

(h) Qui actus fiduciae est, ad voluntatem pertinens: quo absolvitur fides. Vid. §. V.

(i) Ita finis fidei denotatur. Conf. §. I. et XIV.

§. XXI. Fides *habitualis* (a) describi potest, quod sit habitus intellectus et voluntatis (b)

cognoscendi ea, quae divinitus revelata (c) et credenda sunt, praesertim (d) de Christo mediatore et gratia Dei ac salute per Christum impetranda, eidemque per et propter revelationem (e) divinam assentiendi, et fiducialiter in Christo acquiescendi (f), divinitus (g) collatus, consequendae ipsius remissionis peccatorum et salutis aeternae (h) causa.

(a) Quae et ipsa complexum quiddam ex habitibus, ad distinctas facultates animae pertinentibus, significat.

(b) Subiectum quo duplex hac ratione indicatur.

(c) Nempe fides, in latiore significatione accepta, ad haec omnia se extendit.

(d) Quod alias dicitur objectum fidei primum.

(e) Quod est objectum formale: (juxta Proleg. c. I. §. XXXV. XXXVII.) itemque causa efficiens instrumentalis.

(f) Nempe habitus fidei est principium actuum illorum cognoscendi, assentiendi, confidendi.

(g) Ita causa efficiens principalis indicatur: quae eadem est fidei actualis et habitualis.

(h) Finis fidei habitualis aequae atque actualis hic est.

C A P U T IV.

DE REGENERATIONE ET CONVERSIONE.

§. I. Cum constet (a), Christum nemini ad salutem prodesse, nisi qui credit in Christum; videndum est, *qua actione* fides in Christum conferatur hominibus: quam Scripturae *regenerationem* (b) aut *conversionem* (c) vocant.

(a) Ex superioribus Cap. III. §. I. et Proleg. ibi citatis.

(b) Sic. *Tit. III, 5. παλιγγενεσίας* mentio fit in ordine ad justificationem per gratiam Christi consequendam, et ut haeredes efficiamur juxta spem vitae aeternae. Et Christus *Joh. III, 3 seqq. nativitatem e supernis* (sive ex Spiritu) quae sequi debeat nativitatem ex carne, ita necessariam esse dicit, ut, *nisi quis ea ratione nascatur, non possit videre regnum Dei*, aut in illud introire. Itaque cum haereditas illa et ingressus vitae aeternae non obtingat, nisi per fidem in Christum; (quo etiam spectant verba *Joh. III, 15. 16. 17. 18.*) facile constat, regenerationem in eo consistere, quod in hominibus generatur fides, adeoque homines ex non credentibus fiunt credentes. Porro *I. Joh. V, 1. Omnis, qui credit Jesum esse Christum, ex Deo natus dicitur.* Nasci ex Deo autem est renasci: et sic manifeste constat, hominem per hoc ipsum renasci, quod fides in ipso accenditur. Confer. *B. Mus. Dispp. de Convers. Halae edit. Disp. I. §. XV. et Disp. II. §. IX. X. Disp. V. §. LXI.*

(c) Ita *Act. XV, 3.* memoratur *ἐπιστροφὴ τῶν ἑθνῶν conversio gentium*: quam deinde declarat Petrus, quod gentes crediderint verbo evangelii, v. 5. 7. quodque *Deus fide purificaverit corda illorum, v. 9.* Confer. *vers. 19. et Actor. XXVI, 18.*

§. II. Regenerationis vox (a) quidem, *latius* (b) accepta, praeter conversionem etiam justificationem et renovationem complectitur; *strictiore* significatione *nunc* solam (c) justificationem; *alias* renovationem (d) sive sanctificationem, *sed et fidei* donationem (e) praecise, denotat. Postrema significatio hujus (f) loci est: cui respondent *nova creatio* (g), *vivificatio* (h) et *spiritualis* (i) *resuscitatio*.

(a) De cujus *πολυσημία* v. Declar. Form. Conc. Art. III. p. 686. et Epit. Art. Controvers. Artic. II. sub init. p. m. 578. Conf. *B. Kromayer. Theol. Posit. Pol. Artic. XVI. Thes. XV. p. m. 855. 856. B. Joh. Olearius in Contin. Isag. Carpz. in Libb. Symb. ad Form. Conc. Sect. II. Art. II. M. II. Obser. VI. pag. 1250. ut etiam B. Carpz. Disp. pecul. de Convers. 5. Adde B. Olearii Indic. Balduin. Theol. Posit. Art. 92. §. 6. p. 154.*

(b) Qua ratione *filiorum irae* translationem in statum *filiorum gratiae*, cum quoad internam et realem eorum immutationem; tum quoad externam sortem remissionis peccatorum et adoptionis; *sed et* translatorum ulteriorem perfectionem et confirmationem denotat.

(c) Qua confertur *ἐξουσία*, *jus* illud aut dignitas, *filios Dei fieri*, his, qui *credunt in nomen ipsius*, Joh. I, 12.

(d) Quae fidei justificationem sequitur: in qua significatione D. Lutherus hac voce tum in libro de ecclesia ac concil. tum alibi etiam, multum usus est: quod et declarationis Form. Conc. agnoscit. l. c. p. 686.

(e) Hanc amplexus B. Kromayerus l. c. p. 856. Nos, inquit, cum ceterioribus plerisque regenerationem pro fidei donatione, (quam consequitur justificatio) sumemus. Et B. Hoepfnerus disp. X. de Justif. aphor. VI. §. 12. p. 936. *Deus nos generat*, ait, i. e. *vires supernaturales ad credendum confert etc.* ubi etiam similitudinem generationis carnalis et regenerationis pluribus tractat. Denique B. J. Olearius Isag. Libb. Symb. l. c. p. 1250. scribit: *Regeneratio, stricte accepta, non nisi conversionem sive ipsam fidei donationem significat.*

(f) Conf. B. Mus. Disp. I. de Convers. (Edit. Halens.) §. XV. et Disp. II. §. IX. X. Disp. V. §. LXI.

(g) Sic enim *regenerati vocantur nova creatura*, II. Cor. V, 17. Gal. VI, 15. et Jacobi I, 18. *renati vocantur primitiae creaturarum Dei*. Conf. B. Balduin. Comm. in II. ad Cor. V. P. II. Aphor. 16. p. m. 651. et B. Olearii Indic. Bald. l. c. p. 154.

(h) Vid. Eph. II, 5. Adde Rom. VI, 11. ubi *renati* (de quibus v. 3. 4.) *ζῶντες, vivi* dicuntur.

(i) Eph. II, 6. unde et *renati resuscitati* aut *resurrexisse* dicuntur cum Christo, Coloss. III, 1.

§. III. Itaque cum regeneratio *mutationem* aliquam spirituales, non quidem *substantialem* (a), *sed* (b) *accidentalem* importet; notandi sunt ejus termini: a quo (c) et ad quem (d).

(a) *Neque enim alia intellectus et voluntatis substantia introducit per regenerationem, deleta et extincta praeexistente naturali substantia etc.* v. B. Hulsem. Prael. in Form. Conc. Art. VI. Sect. IV. §. III. p. 395.

(b) *Qua novae qualitates introducuntur in intellectum et voluntatem hominis; non tantum praeexistentes illustrantur et excitantur.* Vid. B. Huelsem. l. c.

(c) Scilicet, a quo incipit mutatio.

(d) Puta ad quem tendit, et in quo terminatur mutatio.

§. IV. Terminus a quo est carentia (a) virium spiritualium ad fidem aliosque actus spirituales (b); adeoque ex parte *intellectus* impotentia ad cognoscenda (c) objecta spiritualia: ex parte *voluntatis* impotentia prosequendi (d) bona spiritualia: ex parte *appetitus sensitivi* ineptitudo obsequendi Spiritui, et reprimendi desideria carnis (e).

(a) Prout alias per generationem a *non esse* (v. g. hominis) ad *esse* (hominis) tenditur. Hic autem illud, a quo incipit regeneratio, et quod in ea tollitur, dicitur *mors peccati*. v. *Eph. II. 1.* Conf. B. Mus. Disp. II. de Convers. edit. Hallens. §. V. VI. XII. Nec incongruum h. l. est *mortis* vocabulum; licet prius mortui spiritualiter, quam vivere dicamus. Sufficit enim, *partim*, quod in Adam inque statu integritatis ad vitam spiritualem omnes conditi sumus (juxta doctrinam de imagine Dei:) *partim*, quod nobis, cum nascimur, omnibus vita spiritualis actu inesse debebat; ideoque ejus absentia non importat negationem meram, sed privationem.

(b) Unde patet, huc pertinere, quae supra de peccato orig. dicta sunt. Et notandum est, quod Christus ait *Joh. VI, 65. Nemo potest venire ad me* (id est, nemo habet vires credendi in me,) *nisi ei fuerit datum a Patre meo.*

(c) Sic Ephesii, quales fuerunt, antequam renascerentur, *tenebrae*, appellantur a Paulo, *Eph. V, 8.* id est, obtenebrati, carentes luce spirituali, seu viribus cognoscendi spiritualia.

(d) Seu, quod voluntas, qualis est per *carnelem* conditionem, *legi Dei non subjicitur, nec subjici potest.* Rom. VIII, 7.

(e) Nempe in eo statu nondum desiit *peccatum regnare in corpore*: unde homines potius *obediunt illi per concupiscentias ejus.* Rom. VI, 12.

§. V. *Terminus ad quem* regenerationis sunt *vires spirituales*, seu *vita spiritualis* (a): quae quidem ex parte *intellectus* importat lucem spirituales (b), seu vires recte judicandi de objectis spiritualibus, aut assentiendi illis (c): ex parte *voluntatis* vires prosequendi bona spiritualia; in primis confidendi in Christo (d): ex parte *appetitus* sensitivi facultatem aliquam, per quam incipit redigi sub obsequium spiritus (e).

(a) *In actu primo* spectata: quae ad vitam spirituales actuales per modum principii sese habet. Unde et ipsam regenerationem alias *vivificationem* appellari diximus §. II. et not. (h) Conf. B. Mus. Disp. V. de Conv. (Edit. Hall.) §. II. seqq.

(b) Sic Ephesii renati dicuntur *lux in domino*, id luce spirituali praediti, *Eph. V. 8*. Alias renati dicuntur esse *in luce*, *I. Joh. II. 9. illuminati*, *Ebr. VI. 4*.

(c) Prout homo *spiritualis* dicitur *dijudicare*, (et sic pollere viribus dijudicandi) spiritualia, aliter quam homo *animalis*, qui ea *pro stultitia habet, nec potest intelligere*, *I. Cor. II. 14*.

(d) Vocatur *fiducia habitualis*, sive in actu primo.

(e) Saltem eo usque, ne generatio fidei salvificae in intellectu et voluntate, per desideria carnis continuata, impediatur. Plenior autem immutatio et perfectio appetitus sensitivi ad renovationem pertinet: de qua suo loco. Vide interim B. Mus. l. c. Disp. II. §. XIX.

§. VI. *Causa efficiens principalis* (a) regenerationis Deus (b) trinunus (c) est.

(a) Quae opus supernaturale conferendae vitae spiritualis, virtute propria eaque infinita perficit.

(b) Ita *Patrem luminum*, a quo *omnis donatio bona descendit, nos genuisse*, dicit *Jacobus cap. I. v. 18*.

(c) Est enim opus *ad extra*, ac terminatur ad effectum intra hominem realiter productum per potentiam tribus personis communem: unde et *Patris Domini nostri Jesu Christi* tribuitur *I. Petr. I. 3. et Filio*, qui ratione spiritualis hujus generationis multorum *filiorum* pater ap-

pellatur *Es. VIII, 18. Ebr. II, 13.* et cum *Adamo*, carnalis generationis primo parente, confertur quoad originem vitae spiritualis non minus, quam ipsius justificationis et glorificationis. *Rom. V, 14 seqq. I. Cor. XV, 45 seqq. Spiritui sancto Tit. III, 5.* quando *lavacrum regenerationis Spiritus sancti*, seu, per quod Spiritus sanctus homines regeneret, memoratur.

§. VII. Causa impulsiva (a) interna est misericordia Dei (b).

(a) Qua Deus commotus nos miseros et in peccatis mortuos homines noluit perire, sed ex morte peccati in vitam spiritualem revocare voluit.

(b) Probatur ex *I. Petr. I, 3.* ubi dicitur Deus *κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος*, secundum multam misericordiam suam nos regenuisse; et *Eph. II, 4. 5.* ubi legimus, *Deum divitem in misericordia, propter multam charitatem suam, qua dilexit nos, cum essemus mortui per delicta, convificasse nos Christo.* Add. *Tit. III, 5.*

§. VIII. Causa impulsiva externa et meritoria (a) est Christus mediator (b).

(a) Nam ut, salva sua justitia, Deus nobiscum juxta misericordiam suam agere, nosque in peccatis mortuos ad vitam spiritualem perducere posset; hoc non nostro, sed alieno merito et satisfactioni debetur.

(b) Vi meriti, passionis et mortis suae pro nobis. Qua ratione gratia, per quam homines filii Dei fiunt, credentes in nomen ejus, tanquam ex Deo nati, per Jesum Christum orta dicitur. *Joh. I, 12. 13. 17.* data nobis per Christum, aut ex vi meriti ejus, *II. Tim. I, 9.* et nos *κτισθέντες ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*, conditi in Christo Jesu, tanquam opus Dei *Eph. II, 20.*

§. IX. Causa efficiens minus principalis (a) sunt Verbum (b) et baptismus (c): et suo modo etiam ipsi ministri (d) ecclesiae.

(a) Per quam Deus conversionem in homine efficit, et cum qua concurrat ad effectum spiritualem producendum.

(b) Sic *verbo veritatis regenerari* dicimur, *Jac. I, 18.* Et *I. Petr. I, 23.* *verbum seminis* instar se habere dicitur, unde renascamur.

(c) Hoc est, quod ex *aqua (et Spiritu)* renasci dicimur *Joh. III, 5.* et baptismus dicitur *lavacrum regenerationis*, eo quod haec per ipsum fiat. *Tit. III, 5.*

(d) Quatenus nimirum verbum et baptismum *in usu constituunt*, et hominibus regenerandis, auctoritate nostra, sed Dei, et juxta institutionem divinam, *applicant*. Quo sensu Paulus *I. Cor. IV, 15.* dicit: *Ego in Christo Jesu per evangelium vos genui.*

§. X. Subjectum *quod* (a) est homo carens (b) vita spirituali, operationi autem Spiritus s. contumaciter non repugnans (c), citra differentiam aetatis (d), et *sive* vitam spiritualement nunquam habuerit (e), *sive* per peccata mortalia rursus amisit, quam habuerat (f).

(a) Seu *denominationis*, quod in casu recto dicitur renasci.

(b) Alias enim jam renatus erit, si habeat vitam spiritualement. Conf. B. Mus. l. c. §. XXII. XXIII. et Disp. II. §. XII.

(c) Nam qui secus agunt et malitiose repugnant (quod utique possunt, et aliquando solent homines adulti), tamdiu non regenerantur: atque ipsi quidem sunt in causa. Conf. B. Mus. Disp. II. de Conv. edit. Hallens. §. II. LXI. seqq.

(d) Quae enim *Joh. III, 3.* et ad *Tit. III, 5.* dicuntur *de regeneratione*, hominibus cujusvis aetatis sunt communia: cum et infantes omnes baptizari queant: de quo infra in L. de baptismo videbimus. Conf. B. Mus. l. c. §. XVIII. De adultorum autem, qui praedicationis evangelii capaces sunt, regeneratione, videri possunt loca *I. Petr. I, 21. 22. 23.* *Jacobi I, 18.*

(e) Prout *infantes*, in peccato originali concepti et nati, et *adulti gentiles* ac *Judaei*, renascuntur.

(f) De his vero notandum est, quod, si *denuo* regenerandi sint, non ideo iterandus sit baptismus: sed illi per *verbum* legis et evangelii ad poenitentiam reduci, et sic fides in ipsis rursus accendi debeat: qua ratione

etiam fructus baptismi, aliquamdiu interceptus, restituitur. B. Mus. Disp. V. de Convers. (ed. H.) §. LVIII. *)

§. XI. Subjectum quo est anima humana: quoad (a) intellectum et voluntatem; denique suo modo (b) etiam appetitum sensitivum.

(a) Nempe quoad eas facultates, in quibus, tanquam in subjecto, est fides. Confer. quae diximus §. IV. et V. Nam termini a quo et ad quem ipsum subjectum mutationis facile indicant. Mus. Disp. II. §. III. et XVIII.

(b) Juxta ea, quae dicta sunt §. V. nota ult.

§. XII. Forma regenerationis in ipsa fidei donatione (a) consistit; ad cujus modum, quo Spiritus s. in hominis adulti (b) mentem agit, cum eam per verbum regenerat, pertinet, quod successive (c) per praevious actus supernaturales a se ipso excitatos (d), fidem habituales confert.

(a) Vid. §. II. sub finem et notas (e) (f).

(b) Nam infantum regenerationem minus explicabilem esse, jam diximus cap. III. §. XI. nota (c) et §. VIII. XII. nota (b).

(c) Non autem ita, ut immediate et in instanti facultatibus animae infundatur habitus fidei. v. B. Mus. Disp. I. de fide, ubi contra Scholasticos docet, quod, quemadmodum habitus naturales per actus naturales, sic etiam habitus animi supernaturales per actus supernaturales, a Spiritu sancto per verbum excitatos, acquirantur. Confer quae mox dicemus de Convers. §. XXIV. Nec obstat nomen regenerationis, cujus vis et significatio ex analogia generationis sit aestimanda: haec autem fiat in instanti. Neque enim similitudo ista ultra suum tertium est extendenda: et regenerationis actu non novam substantiam, sed qualitates produci, monuimus ad §. III. et not. (a). Qui autem regenerationem in instanti fieri dixerunt, illi vel justificationem, vel collationem initiorum fidei, quoad primam cogitationem sanctam et pium desiderium, intellexisse videntur. B. I. Olearius in Indic.

*) Ita Musaeus et Pietistae. Patres non ita. Quod Baierus nota dicit regenerationem, patres conversionem dixerunt. Nota editoria.

ald. l. c. §. 17. p. 155. a. F. docet, *formam regenerationis*, (quatenus haec cum conversione coeincidit) *consistere in successiva gratiae communicatione, et fidei itque vitae spiritualis collatione*: Non esse eam *actionem subitanam, sed certo ordine perficiendam*.

(d) Naturales autem vires, atque hinc pendentes actus, ad fidei productionem aut acquisitionem aliquid *efficienter conferre, neutiquam statuendum est*.

§. XIII. *Finis* (a), qui et *effectus* (b) *regenerationis*, *proximus* (c) est (d) *justificatio* et (e) *renovatio*: *ultimus*, hominum (f) *salus*, Deique (g) *gloria*.

(a) Quem Deus auctor regenerationis serio intendit, *respectu omnium, quos regenerat*.

(b) Cujus haec causa causae est.

(c) Quique posita regeneratione statim et ipse ponitur, *vel quoad totalem suam rationem, vel quoad initium*.

(d) Prout *Tit. III, 5*. facta mentione *lavacri regenerationis* mox v. 7. additur. *Ut, justificati illius gratia, haeredes efficeremur juxta spem vitae aeternae*. Et *I. Petr. I, 3, 4*. dicitur: *Deum regenuisse nos in haereditatem immortalem etc.*

(e) Quemadmodum baptizati, et sic renati dicimur, *ut in novitate vitae ambulemus, Rom. VI, 4*. Et *fides ipsa*, ubi vera et viva est, *efficax est per dilectionem, Gal. VI, 5*. quamvis renovatio non illico tunc absolvatur, sed continuanda sit per omnem vitam.

(f) Quando enim haereditas et spes vitae aeternae huc spectat; viva aeterna finis rationem habet.

(g) *Ut laudetur gloria gratiae suae, ratione cujusvis benedictionis spiritualis, (Ephes. I, 3, 6.) etiam ratione regenerationis. Confer. I. Petr. I, 3.*

§. XIV. *Affectiones* regenerationis sunt: *Necessitas* (a) in ordine ad salutem; *Efficacia* *perennis* (b), quantum est ex parte Dei; *Defectibilitas* (c) ex parte hominum; *Iterabilitas* (d).

(a) *Nisi enim quis, quisquis fuerit, γεννηθῇ ἄνωθεν, natus fuerit iterum*, idque e supernis, tanquam a Patre *lumen*; *αὐτὸς τοῦ πνεύματος, e Spiritu; non potest*

ullatenus *videre regnum Dei*, Joh. III, 5. 6. Nec negari potest necessitas donationis fidei, admissa fidei, quae non nisi donatione divina obtingit, necessitate ad salutem.

(b) Seu quod Deus *vitam* spiritualem, quam in regeneratione contulit, *durabilem* dedit: quam sua gratia porro et ad finem usque vitae *conservaturus* est, nisi homo ipse eam sua culpa excusserit. Confer. Phil. I, 6. ubi Paulus se *persuasum* esse dicit, *quod qui coepit in ipsis opus bonum, perfecturus sit usque ad diem Jesu Christi*, ὁ ἐναρξάμενος ἐπιτέλει: Et Joh. X, 28. *Christus de ovibus* (renatis et fidelibus) *suis*; nemo, ait, *rapit eas de manu mea*.

(c) Scilicet, ut, qui spiritualiter *vivere* coeperunt *per Spiritum Dei et Christi in se habitantem*; mox autem *secundum carnem vivunt, moriantur in peccatis*; neque adeo tantum gratiam justificationis et renovationis, sed et regenerationis excutiant. Rom. VI, 13.

(d) Juxta §. X. et not. (f). Quamvis non desint, qui hanc novam fidei donationem conversionis nomine, quam regenerationis appellare malint. *)

§. XV. Definiri potest regeneratio, quod sit actio (a) Dei, qua Deus (b) hominem (c), viribus spiritualibus carentem, sed contumaciter non repugnantem, ex mera gratia (d), propter Christum (e), per verbum et baptismum (f), ex parte intellectus et voluntatis (g), viribus spiritualibus (h) ad credendum in Christum vitamque adeo spiritualem inchoandam donat, aut eas in ipso (i) producit, justificationis, renovationis et salutis aeternae consequendae (k) causa.

(a) Quanquam *non semper una simplex actio*, si regenerationem *adultorum* spectes, quibus *primum* initia quaedam fidei, *deinde* habitus fidei conferuntur. Cf. §. XII.

(b) Causa efficiens principalis. Vid. §. VI.

(c) Causa materialis seu subjectum quod regenerationis. Vid. §. X.

---

*) *Errabilitas regenerationis est singularitas Musaei, a qua abstinendum. Nota editoris.*

- (d) Quae est causa impulsiva interna. Vid. §. VII.
- (e) Tanquam causam impulsivam externam. v. §. VII.
- (f) Quae sunt causa efficiens minus principalis; de qua §. V.
- (g) Subjectum quo hoc est. Vid. §. XI.
- (h) Sic terminus ad quem indicatur: juxta §. XII.
- (i) Quae est ipsa forma aut formalis ratio regenerationis §. XII.
- (k) Tanquam finis regenerationis: de quo v. §. XIV.

§. XVI. *Conversionis* vox (a) in Scripturis dupliciter accipitur: quatenus *nunc* Deus hominem (b); *nunc* homo se ipsum convertere (c) dicitur: etsi *quoad rem* una et eadem sit actio (d).

(a) Per similitudinem a motu locali desumptam: prout etiam *reversionis* significatio obtinet in Scriptura. v. B. *Mus.* Tr. de Conv. Jenae edit. Dis. I. cap. I. §. V. VI. p. 2. 3.

(b) Dicitur conversio *transitiva*; quia non in ipso agente, Deo, terminatur; sed ab illo in aliud subjectum transit, nempe in hominem peccatorem: unde Deus *convertere*; homo *converti* dicitur. Sic illud, quod *Jer. XXXI, 18.* dicitur: הֲשִׁיבֵנִי (quod ad litteram sonat: *fac me reverti*;) a Graecis interpretibus redditur: ἐπιστρέψόν με a vulgato: *Converte me*; a Pagnino: *converti fac me*. Confer. B. *Mus.* Tract. de Conv. Ed. Jen. Disp. I. cap. I. §. II. et XXI. p. 2. 11.

(c) Dicitur conversio *intransitiva*. Quamvis enim actus, per quos homo se ipsum convertere dicitur, a Spiritu s. efficienter pendeant; quia tamen sunt actus intellectus et voluntatis; nec a potentiis, quarum actus sunt, in aliud subjectum transeunt, sed in illis ipsis terminantur, hoc respectu in *immanentium* seu *intransitivorum* actuum censum veniunt.

(d) Semper enim importat spirituales in homine mutationem, per quam homo peccator, viribus quidem non suis, sed gratiae, eo perducitur, ut peccata agnoscat, de illis doleat, et credat in Christum etc.

§. XVII. Inprimis itaque (a) notandi sunt conversionis termini *duo* (b): unus *a quo* (c), al-

ter ad quem (d); quorum uterque vel *formalis* (e) est, vel *objectivus* (f).

(a) Nempe ad cognoscendam rationem conversionis *transitivae*, quae esse specificum accipit a suo termino, qui quoad rem in ipsa conversione intransitiva consistit; necesse est hujus considerationem praemittere. vid. B. *Mus.* de Conv. Disp. III. p. 97. 98.

(b) Est enim conversio in communi sua notione et conceptu, mutatio aut motus quidam spiritualis, sive animi: quod etiam docent appellationes in Scripturis v. g. *reditus peccatoris, reditus a peccatis ad Deum.* v. B. *Mus.* de Convers. Disp. I. et II. Et quia conversio transitive et intransitive accepta una quoad rem mutatio est, necesse est etiam terminos a quo et ad quem unos et eosdem quoad rem esse utrinque. *Mus.* Disput. III. §. XXI. p. 109.

(c) Sive id, a quo incipit motus, et quod per eum aboletur.

(d) Seu illud, ad quod tendit motus, et quod per eum acquiritur aut obtinetur.

(e) Quo nomine appellatur is, quem conversio suapte natura et intrinsece attingit.

(f) Ita appellatur *objectum termini formalis* extra conversionis naturam et rationem intrinsecam constitutum. *Mus.* Disp. I. §. VII. VIII. IX. p. 3. 4. et Disp. III. cap. I. §. IV.

§. XVIII. Terminus a quo *formalis* sunt peccata, cum *actualia* (a), sive *commissionis*, sive *omissionis* (b); quatenus, postquam admissa sunt, *moraliter* manent (c) velut rata, aut non retractata (d), Deumque offendunt, et obligationem ad poenam (e) peccanti contrahunt: tum *habitualia* (f), *originale* seu *connatum* (g), et *acquisitum* (h); non solum quatenus sunt habitus peccandi (i), verum etiam ratione annexae culpae et reatus (k).

(a) Nam ad peccata etiam praeterita respectum important voces, μεταμέλεισθαι, μετανοεῖν, poenitere,

resipiscere etc. quae conversioni intransitivae respondent. Et sic I. Reg. VIII, 35. conversio tribuitur illis, qui, cum peccaverint Deo, a peccato suo se avertunt. Et Ezech. XVIII, 26. 27. ei, qui avertit se ab *iniquitate* aut *praevaricatione*, quam fecit. Conf. Mus. l. c. §. IX. p. 101. 102.

(b) Par enim hic ratio est, et sufficit, quod in communi conceptu peccati conveniunt.

(c) *Physice* enim aut *realiter* non supersunt, nec abolenda sunt, quia jam praeterierunt: quanquam et *omissionis* peccata secundum se non sint aliquid positivum, sed negatio. B. Mus. l. c. §. XXIX. p. 120. 121. §. LIX. LX. LXI. p. 130. 131.

(d) Quatenus enim sunt actiones contra legem, et *jus tertii* concernunt, censentur tamdiu manere (instar contractus) et agentem sub statu ex actione resultante velut constrictum tenere, quoad usque non retractantur. Vid. B. Mus. l. c. §. XLII. seqq. p. 123. 124.

(e) Ita enim reatus culpae et poenae conjunguntur. v. B. Mus. l. c. §. XLVI. seqq. p. 124 seqq.

(f) Scriptura certe conversionem describit per *remotionem cordis lapidei*, et *donationem cordis carnei*, Ezech. XI, 19. Cap. XXXVI, 26 seqq. per *circumcisionem cordis*, Deut. XXX, 6. Coloss. II, 11. *emollitionem cordis*, II. Reg. XXII, 19 seqq. His autem phrasibus mutatio cordis aut animi, quoad malitiam habitualement tollendam, manifeste indicatur. Conf. B. Mus. l. c. §. XV. seqq. p. 105 seqq. Disp. IV. cap. III. §. LX. seqq. p. 287 seqq.

(g) De quo vid. supra P. II. Cap. II. Hic autem etiam spectari debet *cum* carentia justitiae originalis, tum propensio habitualis facultatum omnium ad prava; quarum utraque *connata* est, utraque etiam suo modo per conversionem *tollenda*: ut mox patebit. Interim vide B. Mus. l. c. Disp. IV. cap. I. §. IV. seqq. p. 244 seqq.

(h) Quo nomine comprehenditur *non solum* habitualis propensio in malum, actibus peccandi contracta; *verum etiam* carentia justitiae vel gratiae, per Christum reparatae in renatis, sed per peccata graviora excussae. v. B. Mus. l. c. §. III. seqq. p. 243 seqq.

(i) Seu quatenus secundum se spectantur, et prout important *carentiam* habitualis perfectionis adesse debita, et *propensionem* habitualement ad prava: quarum haec

atque illa tolli debet. B. *Mus.* l. c. et praeced. Disp. III. §. VII. VIII. p. 100. 101.

(k) Quae quidem communia eis sunt cum peccatis actualibus (de quibus vid. notae (d) (e). Competunt enim eis, quatenus peccata sunt; non praecise, ut sunt habitualia. Et quamvis culpa et reatus peccatorum ab homine peccatore formaliter tollantur in justificatione, quae conversionem naturae ordine sequitur; tamen in ipsa conversione homo sic mutari debet intrinsece et spiritaliter, ut peccata etiam ratione culpae et reatus ab ipso tolli possint: quia a parte hominis justificandi et ad justificationem sufficit conversio, neque plus requiritur, quam esse conversum.

§. XIX. Terminus a quo *objectivus* generaliter loquendo sunt res, quae peccatorum actualium objecta (a) sunt: *speciatim* vero illae, quibus peccatores prae caeteris animo et affectu addicti sunt, seque, Deo posthabito, quasi manciparunt (b).

(a) Quod vel ipsum nomen indicat. Conf. B. *Mus.* de Conv. Disp. III. cap. I. §. XXXIV. p. 138.

(b) v. g. *idola*, a quibus homines convertendi dicuntur. *Es.* XXXI, 6. 7. *Ezech.* XXXVI, 25. *Actor.* XIV, 15. *I. Thess.* I, 9. *Satanas*, aut *potestas Satanæ*, *Act.* XXVI, 18. Qua ratione etiam avari a *divitiis*, intemperantes a *scortis* avertere se jubentur. Conf. *Mus.* l. c. §. XXXV. p. 138. 139. Fatendum enim est, variam esse rationem earum rerum, quae sunt objecta peccatorum: neque ab omnibus ejusmodi rebus eodem modo, certe non semper absolute et simpliciter aut prorsus hominem averti debere, quando convertendus est. Aliter sane scorta, aliter divitiae deserendae sunt, aliter ipse *Satanas*.

§. XX. Terminus conversionis (a) *ad quem*, isque *formalis* (b), est fides in Christum (c), qua Deo, peccatis offenso, homo peccator reconciliatur (d).

(a) Quo acquisito, aut obtento, homo *conversus* dicitur.

¶ (b) Seu ille, quem conversio suapte natura et intrinsece attingit, ut producat.

(c) Ita *Act. XI, 21.* dicuntur peccatores converti ad Dominum, *πιστεύοντες, credentes*: seu formaliter per hoc, quod credunt, aut credentes fiunt. Et *Act. XXVI, 16.* legimus, quod Christus *miserit Paulum ad gentiles, ut aperiret oculos eorum, ut converterent se a tenebris ad lucem*; nempe lucem fidei: quod etiam apparet ex seqq. quando dicuntur illi *accepturi remissionem peccatorum et sortem inter sanctificatos, per fidem, quae est in Christum.* Conf. B. Mus. Disp. I. cap. III. §. XLIV. p. 24. 25. Neque ab eo, quoad rem differt, quod idem l. c. cap. I. §. VIII. pag. 3. dicit: *Terminum ad quem formalem (conversionis) esse reparandam animi rectitudinem, quae sive vi primaevae creationis homini inesse debebat, et in Adamo deperdita est: sive vi regenerationis olim reparata et per peccata contra conscientiam iterum excussa fuit.* Quam in rem addi possunt, quae habentur ib. §. IX. p. 4. item Disp. III. cap. I. §. XXII. seqq. p. 109 seqq. Disp. V. cap. I. §. VII. et IX. p. 295.

(d) Juxta ea, quae modo diximus ex *Actor. XXVI, 16.* ubi tamen observandum est, ipsam *remissionem peccatorum* proprie loquendo non esse partem conversionis; licet haec totaliter sumatur, quatenus contritionem et fidem complectitur; sed esse ejus *consequens et fructum*, atque ad justificationem formaliter pertinere. Conf. B. Mus. l. c. c. cap. IV. §. LXXIV. p. 39.

§. XXI. Terminus ad quem objectivus (a) est Deus (b).

(a) Sive objectum termini formalis: juxta §. XVII. not. (f).

(b) Sic enim dicitur *μετάνοια εἰς τὸν Θεόν: resipiscencia, sive conversio ad Deum. Act. XX, 21.* et jubentur homines *ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεόν. Actor. XIV, 15.* et *Cap. XXVI, 16. πρὸς τὸν Θεόν. I. Thess. I, 9,* Conf. B. Mus. Disp. I. cap. III. §. XLIII. seqq. p. 24. 25. Quanquam enim fidei objectum vulgo constituitur Christus mediator: certum tamen est, fidem hanc recta ferri in Deum, tanquam suum objectum, et peccatoris

animum cum Deo ipso redunire. Conf. B; *Mus.* cap. I. §. IX. pag. 4.

§. XXII. Itaque ad id, ut peccata *actualia* per conversionem aboleantur, requiritur, *primum* (a), ut retractentur (b) a peccatore, et ut in intellectu quidem *agnoscantur* (c), non solum *iudicio speculativo* (d), quod revera sint peccata; *verum etiam practico*, quod in abolitionem peccatorum incumbere, et de modo ac mediis, quibus aboleantur, dispicere (e) oporteat: ex parte voluntatis requiritur *displicentia* (f) peccatorum, *etque efficax* (g), seu detestatio cum dolore (h) *conjuncta*.

(a) Nempe *moraliter* tantum aboleri possunt, non *physice*; quae actu non existunt, sed pridem *esse* desiderant: ut diximus ad §. XVIII. not. (c).

(b) *Retractatio* etiam opponitur *ratihabitioni*, per quam fit, ut peccata, etiamsi praeterita, moraliter maneat et hominem efficiant. Conf. §. XVIII. not. (d). Quamvis non ideo per solam retractationem aboleri possint. Conf. B. *Mus.* de Convers. Disp. III. Cap. II. §. XLIX. L. p. 125. 126. §, LXII. seqq. p. 131.

(c) Agnitio enim *conditio* necessaria est, sine qua retractatio fieri nequit: cum voluntas, tanquam potentia coeca, nihil irritum reddere possit, nisi prius ab intellectu fuerit cognitum. Scriptura autem etiam hanc nobis praxin monstrat, qua, cum homines per ministerium Verbi ad conversionem perducendi essent, a manifestatione peccatorum initium fieri consueverit. Vid. exemplum Davidis II. *Sam.* XII, 7 seqq. *Ps.* LI, 5. Conf. B. *Mus.* l. c. §. LXIV. p. 131. 132.

(d) Quo peccata, *sive* per se animo obversantia, (quando graviora sunt;) *sive* inito diligentiore *examine* aut excussione vitae anteaetae, et *collatione* accuratiore cum norma legis divinae; (qua ratione fit, ut, quae alias ob securitatem carnalem non animadvertuntur, ipsaeque peccata infirmitatis agnoscere possint;) cognoscuntur esse adversa legi divinae, Deo exosa, et poenis temporalibus

atque aeternis digna: prout *Rom. III, 20.* dicitur, *p legem esse agnitionem peccati.* Conf. *Cap. VII, 7. et Mus. l. c. §. LXV, LXVI. p. 132. 133.*

(e) Alias enim locum habebit illud *Jacobi*, de *h mine, faciem suam in speculo contemplante*, non autem de abstergenda macula cogitante, *Ep. cap. I, 23.* Constat autem exemplis poenitentium in Scriptura, quomodo, cognitis peccatis, solcite quaesiverint, quo pacto possent aboleri sua peccata: v. g. *Josiae, II. Reg. XXI 11 seqq. Judaeorum* quorundam tempore *Johannis baptistae. Matth. III, 6. Marc. I, 5.* Conf. *B. Mus. l. cit. §. LXVII. p. 133. 134.*

(f) Nam si maxime intellectus peccata vel omnino cognosceret, et in iis non esse persistendum dictitaret; non tamen ea retractarentur, nisi voluntati displicerint. Per displicentiam autem peccata desinunt esse voluntaria, rationem actionum invitarum induunt. (*B. Mus. l. §. LXIX. LXXI. p. 134. 135.*)

(g) Scilicet *simplex displicentia*, qua peccata secundum aliquam rationem mali cognita, voluntati displicent sine intentione illa fugiendi, non sufficiunt ad retractationem peccatorum: sed necesse est, ut peccata prorsus aversemur; quippe ea, si fieri posset, infecta reddere lentas, et a similibus patrandis abhorrentes. *B. Mus. l. §. LXX. p. 134.*

(h) Seu, ut *passio, perturbatio, et inquietudo* arriatur ex apprehensione peccati, tanquam mali praetis, et causae malorum plurium, in vita hac et aliuendorum. Atque hic quidem dolor tanto gravior quo magis ratio mali in peccatis, v. g. foeditas, offendi, poenarum certitudo et copia atque gravitas, distincte et accurate apprehensa est atque cognita. Unde *conscientiae morsus et pavores* sub isto dolore continentur. Exempla autem habemus, praecipue *Davidis, Ps. seqq. Ps. XXXII, 3 seqq. Ps. XXXVIII, 4 Ps. LXXXVIII, 2. 17 seqq. et Petri πικρὸς κλα Matth. XXVII. ult. Luc. XXII, 62.*

§. XXIII. Deinde requiritur, ut in actualia etiam quoad offensam (a) Dei, et actionem peccantium ad satisfaciendum (b) abolenda tendat animus: quod quidem non

fit, quam per fidem (c) in Christum mediatorem, ejusque meritum et satisfactionem pro peccatis nostris; quam cum apprehendit fides, simul tendit in Deum (d), qui, licet peccatis nostris offensus, tamen amore et gratia sua nos complexus (e), et nunc per satisfactionem Christi plene reconciliatus sit (f).

(a) Sicut enim *causa*, cur peccata, postquam praeterierunt, moraliter maneat, et hominem in statu peccati constituent, non est sola rati habitio seu non retractatio; sed quod peccata etiam legi divinae adversantur, Deumque offendunt: ita, si maxime peccator serio apud animum retractet peccata praeterita, tamen adhuc reus cul-pae manebit, ob violatam legem Dei, et obligatus ad satisfaciendum pro offensa et injuria Deo illata: prout servator ad abolendum peccatum, quo quis proximum laesit, non solum retractationem peccati, sed ut etiam proximo satisfiat, aut is inducatur, ut injuriam condonet, requirit, *Matth. V, 24.* Conf. B. *Mus.* loc. cit. §. XLIX. L. p. 125 seqq.

(b) Scilicet peccata per modum offensae, sive quatenus Deum offendunt, spectata; et obligatio seu debitum satisfaciendi Deo pro peccatis, habent se, ut fundamentum relationis et relatio ipsa: ac proinde iisdem actibus offensa pariter et obligatio ad satisfaciendum tollitur. B. *Mus.* l. c. §. LXXXVI. p. 137.

(c) Sane *contritio* hic *nihil* valet: cui praeter hoc, quod peccata admissa per eam retractantur, nihil adscribendum est. Vid. quae B. *Mus.* contra Scholasticos affert l. c. §. LXXXVII. seqq. pag. 137. 138. 139. Sed nec offensa Dei, citra satisfactionem, sola condonatione peccatorum tollitur: verum juxta Scripturas abolitio offensarum et reconciliatio nostra cum Deo, partim quidem adscribitur gratiae seu misericordiae Dei, nempe ut causae impulsivae internae, partim vero Christo mediator, tanquam causae meritoriae: juxta *Eph. I, 5. Cap. II, 4 seqq. ad Tit. III, 4 seqq. Rom. V, 8.* Et hoc est, quod *Rom. VIII, 3. 4.* dicitur: *Jus legis* (quod in nos, aut adversus nos habet, obedientiam perfectam, aut deficiente ea, poenam postulans) *compleri in nobis per*

Filium Dei, quem ipse miserit; seu per impletionem legis et satisfactionem ab ipso pro nobis praestitam: E Gal. IV, 4. Christum legi obnoxium esse factum, ut redimeret eos, qui sub lege erant; Et I. Joh. II, 2. eum esse propitiationem pro peccatis nostris, ac totius mundi Et II. Cor. V, 18. Deum reconciliasse nos sibi per Christum. Itaque, cum praeter satisfactionem Christi aliam nullam Deo acceptabilem aut per se validam Scriptura tradat; ideo conversio etiam aliter in abolendam peccatorum offensam tendere non potest, quam per eos actus, quibus primo feratur in Christum mediatorem et per eum porro in Deum, Christi merito reconciliatum Confer. quae diximus cap. III. Et B. Mus. l. c. § LXXXI. seqq. p. 139 seqq.

(d) Nam dum fides fertur in Christum, ut causam impetrandae gratiae apud Deum, fertur eadem simul in Deum, cujus gratia per Christum sit impetranda. Conf. §. XXI. et not. (b).

(e) Volens *cunctos salvos fieri: juxta I. Timoth. II 4.* (Confer. Disp. nostram super hunc locum habitam de *universalitate gratiae divinae:*) Et diligens nos, etiam cum *peccatores et filii irae* essemus; non quidem quos tales, sed qua creaturas. *Rom. V, 8.*

(f) Ita *II. Cor. V, 18, 19.* dicitur: *Deum reconciliasse sibi nos et mundum in Christo:* quibus consonant verba *Col. I, 20. Deum, pace per sanguinem crucis (Christi) facta, per eum reconciliare sibi omnia.* Intelligi autem debent de *reconciliatione* ex parte *satisfactionis* spectata, seu quod revera praestitum sit, quicquid satisfactionis ad reconciliandos Deo homines exigere poterat. Alius autem certum est, Deum homini peccatori deum reconciliari *actu* per ipsam fidem, quae satisfactionem Christi apprehendit. Conf. B. Mus. de Conv. l. c. §. XCI. p. 244.

§. XXIV. Ad abolenda peccata *habitualia* tendit conversio per actus eosdem, per quos ad actualia peccata abolenda tendit (a): ita tamen, ut illa non solum moraliter (b), sed et *physice ac realiter* (c), si non penitus (d), saltem *secundum quid*, et ratione *dominii* aboleri aut expelli debeant (e).

(a) Nempe ut homo illa agnoscat, et cum dolore detestetur; credat autem etiam in Christum mediatorem; juxta ea quae diximus §. XIX. et XX.

(b) Debent utique peccata habitualia non minus, quam actualia, aboleri moraliter, quoad culpam et offensam: adeoque retractari debent, mediante agnitione ac displicentia seria et efficaci. Obligatio autem ad poenam, peccatis illis contracta, tolli debet per actus illos, qui feruntur in satisfactionem ac meritum illud, per quod Deus revera vult placari ac reconciliari.

(c) Nam peccatorum *actualium et habitualium* ea est differentia, ut *illa* quidem, postquam patrata sunt, non sint aliquid peccatori intrinsicum; *haec* vero partim carentiam justitiae aut gratiae habitualis, quae inesse debebat, importent, et sic homini insint; (prout alias privationes sunt in subjectis, in quibus oppositam perfectionem tollunt:) partim habitualement propensionem in malum, adeoque entitatem aliquam positivam importent. Unde, licet actualia peccata tantum moraliter tollantur, habitualia tamen physice expelli possunt; prout alias privationes aut habitus e subjectis suis pelluntur.

(d) Quamdiu enim in hac vita vivimus, fatendum est, *in nobis, h. e. in carne nostra, non habitare bonum. Rom. VII, 18. et carnem, etiam in conversis superstitem, concupiscere adversus spiritum. Gal. V, 17.* quod non fieret, si concupiscentia prava prorsus expulsa esset, aut expelli posset. Non entis enim non sunt affectiones. Confer. quae diximus de tenacitate peccati orig. Part. II. Cap. II. §. XIV.

(e) Potest enim divina gratia in nobis quodammodo et *ratione dominii* tolli peccatum, etsi non *secundum se totum* aboleatur. v. *Rom. VI, 12 seqq. Cap. VII, 6. Cap. VIII, 1 seqq. 12 seqq. Gal. V, 16 seqq.* et locis aliis. Quod autem illud in ipsa conversione et per actus istos, quibus peccatum moraliter tollitur, suo modo fiat, ex seqq. patebit. Vide interea, quae B. *Musaenus* affert de *Convers. Disp. III. Cap. I. §. XV. seqq. ex Ezech. XI, 17 seqq. et Cap. XXXVI, 25. de ablatione cordis lapidei.*

§. XXV. *Speciatim* igitur ex parte *intellectus*, carentia lucis et virium ad objecta spiritua-

lia amplectenda et credenda, itemque habitua propensio ad temere judicandum de illis (a) aboletur in conversione per actus fidei, divi gratia in nobis productos; et quidem simpli *ignorantia* credendorum (b) tollitur per simplici credendorum apprehensionem (c), *errores* autem aut falsae opiniones in doctrina (d) fidei ac rerum tolluntur per actus assentiendi verae doctrinae, divina revelatione nixos (e), temeraria intellectus *propensio ad perverse judicandum* de his quae sunt Spiritus Dei (f), cohibetur per voluntatis piam affectionem (g) credendi, virtute vel divinitus excitatam, et sic denique *carentia* habitus habitualis seu virium credendi tollitur *efficienti* (h) per actus fidei, *formaliter* per habitum credendi, mediantibus actibus credendi efficiens productum.

(a) Quam in rem vid. quae diximus. §. XVIII. n. (f) (g).

(b) Qualis occurrit in *infidelibus*, gentilibus inprimis ad fidem Christianam perducendis, qui dogmata fidei nondum audiverunt.

(c) Prout *privative* opposita, se invicem formali expellunt e subjecto. Conf. *Mus.* de Convers. Disp. Cap. I. §. IV. p. 293.

(d) Quales sunt penes illos, qui, cum audierint dogmata fidei seu mere supernaturalia seu naturaliter non (quae tamen ad illa referuntur:) praejudiciis occupati aliter judicant, et *vel* ea, quae sibi proponuntur, probabilis habent, *vel* quovis modo diversam aut contrariam opinionem tenent.

(e) Quemadmodum opposita, quae *contrariam* ad habitudinem important, se quoque invicem ex subjecto formaliter expellunt. v. B. *Mus.* l. c. Et sic actus intellectus, quo mysteriis, tanquam divinitus revelatis, assensus praebetur, excludit perversum intellectus iudicii quo eadem pro stultitia habentur: et agnitio peccatori ac iudicium practicum, quo intellectus jubet in abolit

nem eorum, tanquam rerum foedarum Deoque exosarum et nobis exitiosarum incumbere, tollit utique iudicium illud corruptum, quo intellectus in peccatis, ut carni gratias, persistendum esse iudicat.

(f) Quae quidem hominibus per peccatum orig. nascitur, postea vero per informationem pravam, aut voluntarium rationis abusum, variaque praejudicia augetur.

(g) In inevidentibus enim praesertim mysteriis agnoscendis, intellectus subordinatur voluntati: et ab hac, virtute supernaturali instructa, *captivari potest in obsequium Christi, II. Cor. X, 4 seqq.* seu ita, ut cohibitis cogitationibus, quae fidei obnituntur, suspensoque iudicio, et admissa ulteriori informatione, tandem per Dei gratiam plenum praebeat assensum. Vid. Mus. I. c. p. 294.

(h) *Actus credendi enim, praedicatione Verbi perfecti, relinquunt post se in hominis convertendi animo dispositionem ad alios actus similes eliciendos: quae iisdem iteratis aucta tandem in habitum fixum et firmum abit, et quidem in habitum, actibus credendi proportionatum, et in substantia supernaturalem.* Vid. B. Mus. I. c. §. VI. p. 294.

(i) *Qui cum intellectum ad actus credendi subsequentes eliciendos, ultra suam naturalem conditionem eleve; sortitur ex parte intellectus appellationem luminis habitualis et virium credendi, a quo oculi mentis nostrae habent, ut sint habitualiter illuminati: juxta Ephes. I, 17. aut ut homo sit lux in Domino, filius lucis, probans, quid sit acceptum Domino, cap. V, 8. 10. Unde patet, carentiam luminis habitualis per hanc ipsam lucem habitualement tolli formaliter: prout alias per habitus tolluntur privationes B. Mus. I. c. §. VI. et VII. p. 295.*

§. XXVI. Similiter ex parte voluntatis, *propensio* in malum et *carentia virium* ad spiritualia bona salutariter amplectenda tollitur (a) per actus displicentiae peccatorum seriae atque efficacis (b); partim et inprimis per actus fiduciae, qui sicut desiderium quoddam gratiae et remissionis peccatorum (c) in peccatore supponunt; ipsi vero

securitatem ac certitudinem de impetranda Dei gratia et remissione peccatorum important (d); simul etiam cum amore (e) Christi mediatoris, ac Dei per ipsum placati, cumque spe (f) consequendae gratiae et salutis conjunguntur: ita oppositos actus voluntatis formaliter tollunt, et ad habitua- lia peccata expellenda *efficienter* (g) tendunt, donec ea per habitus spirituales inde natos *formaliter* (h) expellantur.

(a) Nempe *secundum quid*, ut diximus §. XXIV. not. (d)

(b) Quando enim voluntas hominis peccata habitua- lia agnita aversatur, et fugere conatur; interim angitur et dolet de iis, quae penes se deprehendit; utique contraria complacentia et delectatio in peccatis privatisque desideriis et motibus concupiscentiae perseverandi inhi- betur aut tollitur.

(c) Hoc autem opponitur carnali securitati et desi- deriis carnis.

(d) Adeoque timiditati et diffidentiae adversantur.

(e) Qui contrariatur amoris mundi et rerum ter- renarum.

(f) Quae desperationi opponitur.

(g) Scilicet quod post se quidem mox relinquunt dispositiones, quae inclinant in actus et motus spirituales similes; porro autem actibus pluribus Spiritus sancti gratia accedentibus, tendunt in habitum spirituales; eo modo, quo actus intellectus in habitus tendere diximus ad §. XXV. not. (h)

(h) Nempe carentia virium, ad bona spiritualia am- plectenda, velut *privatio*, per oppositam formam; pro- pensio autem habitualis ad malum per habitum *contra- rium* tollitur.

§. XXVII. Sic autem facile intelligitur, quomodo conversio, dum in abolendo termino a quo occupatur, simul tendat (a) in acquirendum terminum *ad quem* formalem, seu fidem habitua- lem in Christum, nempe per ipsos *actus et motus*

fidei (b), qui in animo hominis convertendi, et ad sensum ac dolorem peccatorum perducti (c), divina virtute excitantur, primum quidem languidiores aut tenuiores (d); deinde, sicut crebrius iterati, ita fortiores aut firmiores (e); donec auctis viribus *fides habitualis* producat (f).

(a) Imo tendentia conversionis in terminum *ad quem* formalem acquirendum, a tendentia ejus in terminum *a quo* abolendum, *inadequate* tantum differt, et in hac includitur.

(b) Quemadmodum enim conversio tendit ad hominis a Deo aversi redunionem cum Deo, ita per ipsos fidei actus incipit conjungi cum Deo, et magis magisque conjungitur: donec abolita offensa plene reconcilietur cum Deo, et reduniatur per fidem.

(c) Nam quod fides vera *contritionem* supponat in homine peccatore, partim ex dictis de abolitione termini a quo conversionis, partim ex mox dicendis de partibus poenitentiae, facile constabit.

(d) Sic B. Chemnicus, Loc. de Lib. Arb. cap. VII. p. m. 199. (b) *In principio* conversionis (non pro renovatione fidelium, sed spiritualiter mortuorum ad vitam spiritualem perductione, qua fiant fideles, acceptae) *desiderium est obscurius, assensus languidior, obedientia tenuior*.

(e) Ita B. Chemnicus l. c. post verba modo hic allata addit: *Et illa dona oportet crescere*, nimirum in ipsa conversione, uti contextus docet. Atque hac ratione alias distingui solent in conversione *ro velle* et *ro perficere*: quorum tamen utrumque *Deus operetur*, juxta Phil. II, 13.

(f) *Non tamen in puncto aliquo mathematico ostendi potest, ubi voluntas liberata agere incipiat*: ait Chemnicus l. c. caeterum quod conversio non fiat in instanti, sed successive, quodque fides non uno momento tota infundatur, sed demum ex antecedentibus actibus credendi proficiatur, pluribus docuit B. Chemnicus l. c. ubi ita infit: *Conversio seu renovatio* (non autem renovatio eorum, qui jam fide habituali pollent: de hac enim non

loquitur *Chemnicus* l. c. sed qua homines tendunt et perducuntur ad fidem habitualement consequendam, quam hactenus nondum habuerunt) non est talis mutatio, quae uno momento statim omnibus suis partibus absolvitur et perficitur, sed habet sua initia, suos progressus, quibus in magna infirmitate perficitur etc. Unde deinde inter prima initia fidei et fidem ipsam distinguit. Similiter B. *Hutterus* Prael. ad F. C. Art. II. de Lib. Arb. p. 175. 176. scribit: *Excitat Spiritus sanctus bonos motus, cum cogitationes pias inspirat, et boni propositi motum immittendo, gratia sua hominem praevenit, movet et impellit voluntatem, ut quamvis ex serva nondum plene facta sit liberata, et adhuc fluctuet quasi ac pendeat: tamen repugnare desinat et cum carne luctari incipiat, tamdiu, donec ex nolente volens et ex serva liberata fiat. Unde mox liquet illud alterum: Conversionem impij ad Deum non eo fieri modo, quo interdum generali divinae potentiae actione corda hominum mutantur, et consilia impiorum intervertuntur, qui tale quid ne cogitant quidem, imo saepius etiam ignorant, quid secum agatur; imo interdum coguntur ad agendum, quod nolunt; quemadmodum Bileam cogitur benedicere populo Israëlítico: Num. XXIII, 8. Sed gratia Dei ex nolentibus in conversione magis magisque volentes facit. Conf. B. Mus. Ausführl. Erklärung, Q. 47. p. 422 seqq. et B. Joh. Olear. Indic. Balduin. Artic. XCII. §. 17. p. 155. ubi formam conversionis in successiva gratiae communicatione consistere docet.*

§. XXVIII. Interim, quando (a) prima initia fidei et conversionis homini dantur, statim (b) incipit lucta carnis et (c) Spiritus: et manifestum est, illam luctam non fieri sine motu nostrae voluntatis (d).

(a) Verba haec sunt B. *Chemnicii* l. c. ubi etiam, cum monuisset, dona illa, in principio conversionis collata, oportere crescere; addit: *Crescunt autem in nobis, non sicut truncus violento impulsu provehitur, vel sicut lilia non laborantia, non curantia crescunt: Sed conando, luctando, quaerendo, petendo, pulsando: hoc non ex nobis, donum Dei est. Sed et juxta Formu-*

lam Concordiae Artic. II. de *Lib. Arb.* p. 675. *Hoc certissimum est, in vera conversione immutationem, renovationem et motum fieri oportere in hominis intellectu voluntate et corde: ut nimirum hominis mens peccata agnoscat, iram Dei metuat, a peccato se avertat, promissionem gratiae in Christo agnoscat et apprehendat,* (NB. Itaque sermo est de conversione, qua tenditur ad fidem; non de sanctificatione fidelium) *pias cogitationes animo agitet, bonum propositum habeat, atque diligentiam in moribus suis regendis adhibeat, et contra carnem pugnet.* Et notanter addit: *Ubi enim nihil horum fit, ibi procul dubio etiam non est vera ad Deum conversio.* Plura in hanc rem v. in der ausführ. Erklärung l. c. p. 429 seqq. Sed et B. Scherzerus Brev. Huelssem. enucl. Cap. IX. Th. X. p. 515. docet: *Luctam carnis et Spiritus propriam esse eorum, qui vel (1) jam actu renati, vel (2) in motu ad conversionem sunt, i. e. Spiritu sancto gratiose ad conversionem moventur.* Nec minus B. Joh. Olearius Contin. Isag. Carpz. in Libb. Symb. p. 1245. *Luctam in conversione hominis conspicuam describit, et in ipso fieri conversionis hominem luctari, docet.*

(b) Ita etiam B. Joh. Meisnerus in Disp. pecul. de pugna carnis et Spiritus, ad locum *Gal. V, 17. §. XXII.* scribit: *Tempus, quo coepit lucta isthaec, illud momentum statui potest, quamprimum homo vires Spiritus sancti in regeneratione sentit, et durat usque ad vitae finem.* Quemadmodum autem haec loquuntur de homine sub gratia convertente constituto, et pro statu, quo conversionem Spiritus s. in eo operatur: ita non inde concludendum est, quasi statuatur, in homine nondum renato et ante primam conversionem dari bonos motus, pium desiderium, sanctas cogitationes, *σάκχοννευματόμαχίας* et initia fidei: Prout etiam B. Musaeus monuit, in der ausführ. Erklär. p. 423. 424.

(c) Quae quidem a lucta sive pugna rationis et affectuum sollicite distinguenda est: prout B. Scherzerus l. c. de naturali pugna honestatis naturalis cum appetitibus inordinatis, *Rom. II, 15.* ubi mentio fit mutuae accusationis cogitationum; de lucta carnis et Spiritus autem *Rom. VII, 15 seqq. cap. VIII, 6. Gal. V, 6.* agi monet.

(d) Unde tamen non sequitur, voluntatem habere vires naturales, per quas ipsa se moveat ad volendum

spiritualia contra inclinationem carnis. Ac potius certum est, actus illos, qui in homine, in ipso opere et progressu conversionis fiunt; *non tam hominis esse, quam Spiritus sancti*: de quo infra suo loco.

§. XXIX. *Actus*, qui negotium conversionis ingrediuntur et constituunt, dicuntur et sunt *spirituales* (a), et ab *animalibus* (b) recte distinguuntur. Sunt autem *animales*, qui pro *objecto materiali*, proprie et per se, habent res sensibus (c) subjectas, aut quae ad res sensibiles causae vel aliam habitudinem (d) important: pro *formali* objecto habent lumen naturae (e), bonitatem (f) lumine naturae cognitam. *Spirituales* ex adverso sunt *praecipue* quidem, quorum objecta (g) excedunt naturae ordinem et lumen, sub revelatione autem divina (h) cognosci, et sub ratione boni per revelationem cogniti (i), appeti possunt et solent: *pertinent* tamen huc etiam actus, qui licet circa res lumini naturae subjectas occupentur, tamen sub aliqua ratione spirituali (k) in eas tendunt, vel ad res luminis naturae captum excedentes tendunt et actus aliquos sublimioris ordinis includunt et connotant (l).

(a) Denominatione quidem a causa efficiente, quae est Spiritus s., petita: (scilicet, quod non aliunde homini obtingunt, quam ex supernaturali operatione Spiritus sancti) fundata tamen in ratione *objecti*, ut postea in thesi docetur. Sic in Scripturis dicuntur actus cognoscendi fieri *πνευματικῶς* aut *spiritualiter*, I. Cor. II, 14. Alias *supernaturales* appellantur.

(b) Qui ab *anima* sibi relictas, ejusque viribus naturalibus, citra supernaturalem Spiritus s. gratiam, etiam in statu post lapsum, proficisci possunt et proficiuntur; atque ita in hominem *animalem*, *ψυχικόν*, cadunt: juxta l. c. suntque ideo *naturales* in substantia sua pariter et productionis modo. Alias quidem actiones *naturales* atque *animales* strictius accipiuntur, quatenus non tantum supernaturalibus, verum etiam *civilibus*, *moralibus* et

artificialibus, quae tamen omnes viribus naturae fieri possunt, contradistinguuntur. vid. B. Meisner. Anthropol. Disp. XXI. Q. XII. §. CVII. p. m. 811. 812. B. Gerhard. Disp. Is. XXVII. Cap. VI. de Lib. Arb. §. 3. p. 961. sed hic licebit nobis post alios significationem paulo ampliorem retinere.

(c) Unde naturalis nostra cognitio incipit.

(d) Nimirum res sensibiles, in suis phantasmatibus, ab intellectu agente elevatis, cognitae, naturaliter movent intellectum *per discursum* etiam ad cognitionem aliorum objectorum, ad quae sese per modum effectuum, aut accidentium, aut alio modo habent. Et sic non tantum res materiales, sed et immateriales, Deumque ipsum, ratione existentiae, essentiae et attributorum, imò et aliquam cultus divini rationem naturaliter cognoscunt homines: juxta Rom. I, 19 seqq. Psal. XIX, 1. Voluntas autem, repraesentata sibi ab intellectu bonitate rerum, ad appetitionem earum movetur, v. g. ut velint agere et *agant* quodammodo *juxta legem*, Rom. II, 13. ut *quaerant Deum*, Act. XVII, 24. 27. Confer. Aug. Conf. Artic. XVIII. ejusque Apolog. et quae de justitia carnis aut *legali* vulgo docentur.

(e) Tanquam *ultimam* rationem cognoscendi.

(f) *Sive* suam, *sive* alterius rei, ad quam (ut media) ordinantur. Tam late enim se extendunt actus animales ex parte voluntatis, ut ad omnia, quae ex lumine naturae sub ratione boni cognosci possunt, referantur.

(g) Et sic dicuntur esse *Spiritus Dei*, quod in Deo, qui Spiritus est, latent; ita ut, quemadmodum *nemo hominum novit, quae sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui est in eo*; sic et ea, quae sunt Dei, nemo novit, nisi Spiritus Dei: docente apostolo I. Cor. II, 12. 14. Quo spectant *mysteria trinitatis, incarnationis, satisfactionis Christi, visio Dei intuitiva etc.*

(h) Tanquam ratione assentiendi *propria*. Conf. quae de objecto. form. theol. in Proleg. Cap. I. §. XXXV. deque fide ex parte assensus spectata Part. III. Cap. III. §. IV. diximus.

(i) Prout meritum Christi nobis applicandum, ipsaque remissio peccatorum et vita aeterna appetuntur; Christus mediator diligitur; in Christo, Deoque reconciliato confiditur: quando intellectus lumine revelationis illustratus, ea repraesentat voluntati, ut homini bona.

(k) V. g. cohibendi concupiscentias inordinatas, intuitu aeternae poenae aut gehennae, (quam revelatio divina monstrat;) diligendi Deum in Christo nobis faventem etc. quod utrumque est supra vires naturales: sicut *ratio sub qua*, sive objectum formale, est aliquid spirituale. *Alias* enim aliqua cohibitio motuum appetitus sensitivi, sive affectuum, ex studio honestatis aut metu poenarum quarumlibet; et dilectio quaedam Dei ex creaturis cogniti, tanquam auctoris naturae et bonorum naturalium, naturalis esse potest.

(l) Conf. cum his, quae h. l. dicta sunt, B. *Musaeum* Convers. Disput. IV. cap. I. §. XII. seqq. ad XXXVIII. p. 248. ad 267.

§. XXX. Actibus animalibus (a) accensentur etiam illi, quos *paedagogicos* (b) vocant; qui circa media (c) conversionis non solum ex parte corporis (d) et membrorum externorum; verum etiam ex parte intellectus (e) et voluntatis (f) exerceri debent (g).

(a) In latiore significatione (de qua vid. not. (b) ad §. XXIX.) acceptis; qui tamen a spiritualibus distinguuntur.

(b) Quibus non quidem conversio intrinsece inchoatur, aut perficitur; attamen homo convertendus velut via ordinaria eo perducitur, ut media penes illum in usu recte constituentur, et sic Deus per suam gratiam verbo suo alligatam, citra malitiosam hominis repugnantiam in illius animo operari, et conversionem inchoare ac perficere possit. Dicuntur ejusmodi actiones a quibusdam *ecclesiasticis*. Vid. B. *Kromayer*. Theol. Pos. Pol. Art. IX. de Lib. Arb. Thes. II. p. 537. Ab aliis cum addito *ecclesiasticae externae*. Vid. B. *Hutter*. LL. CC. p. 273. *Actiones sacrae externae*. B. *Meisner*. Anthropol. Disp. XXI. Q. XII. §. CVIII. p. 812.

(c) Verbum legis, inquam, et evangelii: Verbiq; ministerium.

(d) Quales sunt: *templum accedere, verbum Dei audire, legere*.

(e) V. g. *mentis indagine aliqua Verbum praedicatum aut scriptum prosequi, et pro captu humano meditari*.

(f) Quo spectat ipsum *desiderium audiendi aut legendi* verbum: et *carnale illud studium*, quod *Hutterus* et alii ll. cc. tradunt.

(g) Scilicet, quod *ordinarie Deus non nisi mediātibz illis coelestem suam gratiam ad salutem conferat: licet minime illis meritum vel congrui vel condigni sit adscribendum, quasi per istas actiones ad gratiam Dei vel ad conversionem aliqua in homine fiat praeparatio.* *B. Hutter.* l. c. p. 274. (a)

§. XXXI. Caeterum cum conversio intrinseiva idem sit ac *poenitentia* (a) aut *resipiscentia* (b), manifestum est, partes ejus recte constitui (c) *contritionem* (d) et *fidem* (e).

(a) Sic. *B. Mus.* de Conv. Disp. I. §. III. p. 2. Intelligitur autem poenitentia non qualiscunque, generatim loquendo, sed *specialiter* sumta, pro ea, quae est *hominis peccatoris*; et quae, juxta scriptores ecclesiasticos, licet aliquando *strictius* accipiatur pro parte conversionis, quae *contritio* dicitur, saepe tamen pro *totali conversione* accipitur: prout etiam in Scripturis vocabulum *μεταμέλεια* quidem, aut *μεταμέλεισθαι*, quod formaliter significat sollicitudinem, displicentiam ac dolorem post factum, ita ut *proprie* partem conversionis, nempe *contritionem*, significet; *synedochice* tamen *totam conversionem* notat: vox *μετάνοια* autem seu *μετανοεῖν*, etsi et ipsa *formaliter* non significet fidem, seu credere in Christum; *implicite* tamen et *materialiter* eam includit, quando conversionem totam in suo proprio significato frequenter denotat. Vidd. LL. a *Mus.* citata Disp. I. cap. IV. p. 29 seqq. et Disp. II. cap. III. p. 65 seqq.

(b) Nempe ita significatio verbi *μετανοεῖν* Latine ad litteram reddi solet. Conf. *B. Mus.* Disp. I. cap. I. §. III. p. 2. et cap. IV. §. LVI. p. 29. 30. 31.

(c) Sane conversionis (sive poenitentiae) *essentiam* in his *duobus*, *contritione* et *fide*, consistere agnovit etiam *B. Musaeus* Disp. I. §. III. p. 2. cap. IV. §. LXVI. seqq. pag. 34. Ausführl. Erklärung, L. XII. Quaest. 63. p. 661 seqq.

(d) Nempe hoc nomine scriptores ecclesiastici *totam peccatorum retractationem* denotare solent; appellatione

desumta a *dolore* et *pavoribus* conscientiae, qui cum displicentia peccatorum agnitionem seria conjungi solent, et quibus, velut malleo, cor peccatoris durum et in malo obfirmatum frangitur aut conteritur: juxta LL. *Ps. LI, 19. Ps. CXLII, 3. Es. LXI, 1. Cap. LVII, 15. Cap. XXXVIII, 13.* Conf. *B. Mus. de Conv. Disp. III. Cap. II. §. LXXIV. p. 136.*

(e) Intelligitur autem *fides in Christum*, supra explicata, qua velut sanantur aut eriguntur corda contrita: quaeque conversionis pars praecipua et ejus quasi anima est; qua posita, ponitur conversio. Adde *B. Mus. Disp. I. cap. IV. §. LXXVI. p. 41. Ausführl. Erklär. p. 562.*

§. XXXII. Cognita natura et partibus conversionis, jam porro observandum est (a), causam *efficientem* ejus, eamque *principalem* (b), esse Deum (c) trinunum (d), eumque solum (e).

(a) Atque ita ingredimur considerationem conversionis *transitivae*.

(b) Quae sua ac sufficiente virtute in homine operatur peccatorum agnitionem ac displicentiam seriam et dolorem de illis; itemque fidei initia et fidem ipsam, cum proposito vitam emendandi.

(c) Nempe transitive spectata conversio formaliter est actio *Dei*, qui *hominem convertere* dicitur, aut *facere*, ut homo *se convertat*, vel ut *convertatur*. Conf. supra §. XII.

(d) Est enim opus ad extra. Speciatim autem *Pater* Christi dicitur homines *trahere, ut veniant ad Christum. Joh. VI, 44. Filius* de se ipso dicit, *se voluisse* Judaeos ad se *congregare*, adeoque conversionem in illis operari. *Matth. XXIII, 37. Spiritus s.* dicitur *arguere mundum de peccato, et de justitia, et de judicio. Joh. XVI, 8.* et sic conferre aliquid efficienter ad conversionem eorum a peccatis ad Deum. Conf. quae diximus de causa eff. fidei, cap. III. §. IX.

(e) In *oppositione* ad proprias et naturales hominis convertendi vires: quanquam et angelorum et beatorum hominum vim et facultatem: quippe hic prorsus deficientem. Sic Paulus ad *Phil. II, 13.* et *ro velle nostrum* et

to perficere, Deo operanti in solidum tribuit, ut omnibus, qui non sunt Deus, adimat.

§. XXXIII. Causa impulsiva interna est Dei misericordia, externa seu meritoria est Christus mediator.

Juxta ea, quae de regeneratione diximus, §. VII. et VIII.

§. XXXIV. Causa instrumentalis (a) est Verbum (b), idque legis (c) et evangelii (d). Per illud in hominibus agnitio peccatorum (e) et dolor (f) de illis; per hoc fides in Christum (g) excitatur aut producit. Quod autem et *crux* (h) dicitur ad conversionem aut poenitentiam nos perducere (i), id non *directe* (k) sed *indirecte* (l) intelligendum est.

(a) Seu *medium causale efficax* et operativum, cui Deus virtutem suam infinitam ad producendum talem effectum conjungit, et per illud exerit.

(b) Cui proinde non nuda *suasio moralis* tribuenda est; sed, ob concursum Dei, virtus multo nobilior et altior, quam quae alias doctrinae vel orationi, etiamsi maxime idoneae ad persuadendum, tribui potest. Conf. *B. Mus.* de Conv. Edit. Hall. Disp. IV. §. LVI. sq.

(c) Quo nomine h. l. intelligimus verbum Dei praecipiens aut prohibens aliquid: cum vi obligandi ad obsequium, et transgressoribus iram Dei efficaciter denuntians.

(d) Quod, cum legi opponitur, importat promissiones de gratia Dei et gratuita remissione peccatorum propter Christum mediatorem ejusque meritum fide apprehensum.

(e) Juxta illud Pauli *Rom. III, 20. Per legem est agnitio peccati.* Et *Rom. VII, 1. Peccatum non cognovi, nisi per legem: nam et concupiscentiam non novissem, nisi lex dixisset: Non concupisces.* Conf. *B. Mus.* de Conv. Ed. Jen. Disp. III. cap. II. §. LXV. LXVI. p. 133. Quod autem *legis*, in ordine ad cognoscenda peccata, *cognitio non ex solo lumine naturae* post lapsum, sed ex *Scriptura* peti debeat, ex ipsa corru-

ptione intellectus nostri, quae ex lapsu orta est, patet. Hic autem observanda etiam est *vis* divina, quam *Deus* verbo *legis*, in Scripturis contento, addidit; ad *assensum supernaturalem*, adeoque et agnitionem eorum, quae penes hominem legi disconvenientia occurrunt, in homine producendam. Qua ratione certum est, non raro homines audita *de suppliciis gehennae* doctrina, *supernaturaliter* affici et ad credendum moveri. Conf. *B. Scherzer*. Brev. Huelsm. Auct. c. IX. Thes. XI. p. 519.

(f) Quando enim *intellectui* hominis, mediante lege, peccatorum foeditas, et hinc orta offensa Dei ac reatus damnationis aeternae exhibetur; simul etiam *voluntati* ipsa formalis ratio, qua ad peccatorum detestationem et dolorem de illis, metumque irae divinae ac damnationis moveatur, repraesentatur, et sic lex ipsa, virtute divina operatur in voluntate hominis, mediante cognitione intellectus, etiam displicentiam ac detestationem peccatorum, pavores conscientiae, et horrorem quendam iudicii, ut sit instar *mallei, petram conterentis*. *Jerem. XXIII, 29*. Quo pertinent *horrores* ex meditatione *iudicii extremi* aut *comminationum* divinarum *de poenis infernalibus* nati: quos homines audita doctrina sacra vel inviti patiuntur. Confer. *B. Scherz*. l. c.

(g) Sunt enim promissiones *generales*, sub quibus homo *de se* in individuo recte *subsumere* et virtute divina ad assensum fidei eliciendum *concludere* potest: (vid. supra *Cap. III. §. IV.*) unde evangelium simul ex parte voluntatis (praesertim postquam lex homines de medicina aut mediatore sollicitos efficit, aut instar *paedagogi* terrentis, velut obliqua via, *ad Christum perduxit*: juxta illud *Gal. III, 24.*) desiderium gratiae, et mox pleniorum fiduciam excitat: prout antea indicavimus.

(h) Seu *afflictio divinitus* immissa propter *peccata*.

(i) Qua ratione etiam vulgo *concionem legis realem* vocant: nec male huc refertur exemplum *Acolasti Luc. XV, 18*, et dictum *Esaiæ XXVIII, 19*. *Vexatio dat intellectum*. Confer. *Ps. CXIX, 72*. Nimirum et lapsis (seu relapsis) et stantibus, crux ad poenitentiam prodest.

(k) Hoc enim tantum Verbo competit.

(l) Quatenus videlicet *suscitabulum* est *Verbi* prius auditi et lecti, sed minus observati, quoad notitiam practicam; *vel* etiam ad *usum mediorum* salutis nos instigat aut compellit.

§. XXXV. Homo autem, per vires suas *naturales nihil* quicquam *active* confert aut conferre potest (a) ad sui conversionem *intrinsece* (b) inchoandam (c) aut perficiendam (d); seu ad *actus spirituales* (e) exercendos: licet quoad externum mediorum (f) usum actus aliquos intellectus (g) et voluntatis (h) convenienter exercere possit.

(a) Est enim in peccatis *mortuus*, Eph. II, 1. Col. II, 13. Confer. quae plura diximus de *termino a quo regenerationis et conversionis*. §. IV. et XVIII. ubi hominem ante regenerationem aut conversionem ex parte omnium facultatum animae prorsus carere viribus spiritualibus, ex adverso autem inclinari ad prava, indicavimus. Adde §. XXXII. et notam (e).

(b) Quoad abolitionem termini a quo, et tendentiam ad terminum ad quem.

(c) Nam et prima sancta *cogitatio* et pium *velle*, seu desiderium, a Spiritu s. est, *non ex nobis*, II. Cor. III, 5. Phil. II, 13.

(d) Is autem, qui *coepit in nobis opus bonum*, idem *illud perficere* debet. Phil. I, 6.

(e) De quibus vid. supra §. XXIX. et notae (a) (g) (h) et seqq. Cumque *duas* classes actuum spiritualium observaverimus; fatendum est, non solum ad *priorem*, verum etiam ad *posteriorem* classem, hominem animale esse ineptum ac mortuum. Vid. B. Mus. l. c. §. XXXVIII. XXXIX. p. 265. 267.

(f) V. g. ut *accedat* ad loca sacra, ubi verbum Dei docetur, *arrigat aures*, advertat *cogitationes* ad Verbum audiendum ac meditandum; aut sumat ad *manus* codicem Scripturae, *legat ac meditetur*. Quales actus alias *paedagogicos* aut ecclesiasticos appellari, supra diximus §. XXX.

(g) Qua ratione dicuntur homines, *antequam per Spiritum sanctum convertuntur*, posse *evangelium* non solum *audire*, et aliquo modo *meditari*, verum etiam *de eo disserere*. Decl. Sol. Form. Conc. Art. II. p. 662. Unde etiam *notitiam simplicem* seu apprehensionem *simplicem* nudi sensus literalis Scripturae (citra tamen assen-

sum salutare) ad actus paedagogicos recte referri, ostendit *B. Mus.* in der Ausführ. Erklär. Qu. XLIV. p. 344 seqq. usque ad 397. Conf. quae diximus de Perspic. Scripturae Proleg. cap. II. §. XLI. not. (e).

(h) *Cujus rei testis esse potest experientia; quae docet homines etiam non renatos, ut anabaptistas et alios fanaticos diligenter scripta biblica evolvere, et quidem discendi studio: quamvis interim pertinacia sua in errore, Spiritui s. et ejus operationi resistant; verba sunt B. Hutt. Prael. in F. Conc. Art. II. c. II. Q. III. M. 2. p. m. 167. quo deinde refert Judaeorum zelum sive studium Dei, Rom. X, 2. Famem audiendi verbum Domini, Amos VIII, 11 sq. Exemplum Herodis, qui Johannem baptistam libenter audiebat, Marc. VI, 20. Sergii Proconsulis, Act. XIII, 7. qui desideravit audire Paulum: reginae Aethiopum, I. Reg. XII, 1. quae ab intimis regni sui finibus Hierosolymam profecta est, ut audiret Salomonis sapientiam, cujus praecipua pars erat religio etc. Quibus respondet, quod B. Joh. Meisner. in Comp. Theol. Disp. X. Th. VIII. adductis II. cc. ex Marc. VI, 20. et Rom. X, 2. ostendit: Hominem posse naturaliter verbum Dei audire, legere, meditari, idque non sine voluntate aut προθυμία aliqua. Et B. Andr. Kunadus in suo Colleg. Theol. Disp. VIII. thes. 16. scribit: Non inus inficias, quin homo non renatus proprio instinctu possit sacras literas legere, verbum Dei audire, et quodammodo meditari, itemque alia paedagogica praestare. Verum sicut instinctus naturae et instinctus gratiae tanquam diversa principia differunt, ita etiam diversus est hujus et illius finis. Nam naturalis operae finis est cognitio rei, tanquam novae, mirabilis aut delectabilis: gratiae vero instinctus parit desiderium salutis. B. Musaeus, haec in gratiam discen- tium in scholis uberius declaraturus, atque ostensurus, quomodo et quousque, actibus conversionis externis seu paedagogicis accenseantur, qui tamen ipsum verbum Dei, et ea, quae sunt Spiritus Dei, pro objecto habent; allatis distinctionibus inter cognitionem bonorum spiritualium distinctam et confusam; et similiter inter actus voluntatis, qui sunt simplicis complacentiae, et qui efficaces sunt; docet, circa bona spiritualia confuse tantum cognita posse voluntatem naturaliter habere actum efficacem, (hoc est, posse ea appetere et desiderare, ut acqui-*

renda:) Circa bona spiritualia autem distincte cognita, (id est, secundum rationem suam specificam et propriam) posse voluntatem habere actum tantum simplicis complacentiae (non efficacem:) actus autem voluntatis spirituales oportere esse efficaces, ac tendere in res iudicio intellectus spirituali dijudicatas, quod revera dentur, et qua ratione possunt obtineri. Vid. Disput. de Convers. anno 1649. hab. et Halae Sax. edit. Disp. II. §. XXXVIII. seq. et Ausführl. Erklär. Q. XLV. p. 401 seqq.

§. XXXVI. Atque hoc est, quod alias dicitur, hominem, qualis est per naturam (a), non habere in conversione sui *liberum arbitrium* (b).

(a) Seu qualis ex se est, post lapsum, et sibi relictus, aut suis viribus naturalibus.

(b) Vid. Aug. Conf. Art. XVIII. et F. C. art. II. Sensus autem est, quod voluntas hominis convertendi circa bona mere spiritualia in particulari et distincte cognita, non sit indifferens, neque quoad speciem, neque quoad exercitium actus. Conf. B. Mus. Disp. III. de Convers. Edit. Hall.

§. XXXVII. Operatio autem illa Dei, qua conversionem in homine per verbum legis et evangelii operatur, *gratiae* (a) nomine appellari solet, et distinguitur (b) in *praevenientem* (c), *operantem* (d) et *cooperantem* (e).

(a) Non, quasi formaliter sit ipse gratuitus favor Dei, sed quod sit *donum* ejus actuale. Vid. B. Mus. Disp. IV. de Convers. Edit. Hall. §. XI. seq. Usi autem sunt nomine *gratiae* in hac doctrina veteres, illi inprimis, qui cum Pelagio certarunt, inter quos *Augustinus*.

(b) *Varie* quidem a *variis* auctoribus hic distingui solet; prout etiam ipsi *termini* multiplicantur, et *aliter* atque *aliter* accipiuntur: ita tamen, ut, quae *quoad rem ipsam* hic observanda sunt, ad membra heic indicata referri queant, ut ex seqq. patebit.

(c) Quo nomine intelligitur inspiratio *primae cogitationis sanctae* et pii desiderii a Deo. Et dicitur *gratia* *hanc praeveniens*, quod prior sit nostro libero consensu,

seu quod ita praeveniat hominis convertendi arbitrium. Quidam addunt gratiam *excitantem*, qua homo peccator ex somno aut potius morte peccati et securitate carnis excitatur: verum haec excitatio hominis per ipsam illam cogitationem sanctam et pium desiderium divinitus inspiratum fieri videtur. Unde et gratiae *praepraeantis* nomen huc eodem referimus, quod cogitatio illa et desiderium sanctum ipsa utique praepraeant quodammodo mentem et voluntatem ad amplectenda bona spiritualia, sive ad ultiores motus sanctos, ex quibus incrementa capiat conversio. Quanquam *aliis* gratia *praepraeans* dicatur ea, qua homo jam praeventus a Spiritu s. ulterius movetur, ut vocationi paulatim consentire, atque e dubitationibus eluctari incipiat.

(d) Sic vocant operationem illam, quae *initium* conversionis *proxime* sequitur, et ad ejus continuationem spectat: per quam fit, ut homo *conatu* quodam, quamvis *languido*, jam ad Christum mediatorem ac promissiones de gratuita remissione peccatorum propter Christum tendat, et contra dubitationes luctetur. Juxta *alios* vero *operans* gratia ipsa quoque ad *initium* conversionis refertur, et cum gratia praeveniente atque excitante quoad rem coincidit; diciturque operans, quod *sine nobis*, aut sine nostro libero consensu in nobis operetur.

(e) Ita appellatur operatio illa, quae intellectum promissionibus gratiae jam quodammodo assentientem et voluntatem in Christo confidentem *adjuvat et confortat* seu corroborat, adeoque *cum voluntate*, jam per acceptas ante, utut debiles, vires concurrente, *operatur*. *Aliis* tamen cooperans gratia dicitur, qua Deus cum homine jam *converso* concurrat, vires collatas conservando, augendo, et ne deficiat a fide, adjuvando. Conf. B. Mus. de Conv. Disp. V. Edit. Hall. §. XXXII. XXXIII.

§. XXXVIII. Homo autem in *initio* conversionis *mere passive* (a) se habere recte dicitur: licet in *progressu* conversionis, per acceptas jam ante novas vires, *active* (b) se habeat.

(a) Sic F. C. art. II. p. m. 582. Quod D. Lutherus scripsit, *hominis voluntatem in conversione pure passive sese habere, id recte et dextre est accipiendum, vide-*

licet respectu divinae gratiae in accendendis novis motibus etc. Conf. Sol. Decl. p. 680. 681. Atque hoc est, quod Lutherus, et cum eo formula concord. homini convertendo naturalem vim activam, aut efficacem habilitatem, aptitudinem aut capacitatem denegant; tribuunt autem capacitatem passivam: quod scilicet verti potest homo, secus atque truncus aut lapis, ad bonum, per gratiam, et fieri revera liber, ad quod creatus est. I. c. pag. 662. Eandem sententiam de capacitatem passiva, (quae in hominibus irrogenitis per naturam adsit; licet juxta methaphysicos potentia obedientialis passiva appellari possit, quodque non demum in conversione novae vires passivae ad tollendam naturalem incapacitatem et inidoneitatem passivam supernaturaliter conferri debeant;) diligenter tradiderunt non solum B. M. Chemnicus, L. Hutterus, Joh. Gerhardus, D. Lobeckius, G. Mylius: quorum loca et verba adduxit B. Mus. in der ausführl. Erklär. p. 454 seqq. verum etiam theologi in Colloq. Quedlinb. apud Hutterum in Conc. Conc. C. XLV. pag. m. 1056. 1057. Auctores Apologiae Form. Conc. Cap. XII. p. 201. B. Balthas. Meisnerus Consid. Theol. Phot. cap. V. p. 708. B. Steuberus ad Aug. Conf. art. XVIII. pag. 153. B. I. Hannekenius Synops. Theol. §. 12. pag. 20. et §. 29. pag. 24. B. H. Kromayerus in Theol. Aph. Loc. IX. Aph. IX. pag. 256.

(b) Ita B. Kromayerus Theol. Pos. Pol. Artic. IX. Th. II. p. 537. *Homo ad sui conversionem nihil potest conferre, sed in conversionis initio se mere habet passive; in progressu vero gratiae divinae incipit cooperari, non collateraliter sed subordinate.* Adde p. 539. 541. Et Theol. Aph. L. 5. Aph. X. pag. 257. Praeivit autem eum B. M. Chemnicus, qui in judicio de controversiis sui temporis (quod Anno 1676. luci publicae reddidimus) Cap. V. p. m. 35. 36. scribit: *Ita subjectum illud (voluntatem conversionis subjectum indicat,) recipit dona et operationes Spiritus sancti, ut voluntas, quae coepit renovari, post primum impulsu et motu spiritus, non sit otiosa; sed tanquam nova creatura, cui Spiritus sanctus dedit, ut incipiat operari, desiderando, conando, luctando, assentiendo.* Et paulo post: *Quum prima initia conversionis per Spiritum sanctum nobis donantur, statim oritur lucta carnis et Spiritus, quam manifestum est fieri non sine motu voluntatis nostrae.*

Ita haec αὐτεργία voluntatis, non veteris, sed quae coepit enovari, et initia illa in magna infirmitate crescunt et augentur, non sine motu nostrae voluntatis. Et ita recte dicitur: Praeunte gratia, comitante voluntate. Illa autem αὐτεργία semper pendet a gratia Dei; a qua si deseratur, cessant et amittuntur etiam dona. et in LL. CC. de Lib. Arb. Cap. VII. p. m. 200. Quae de gratia praeveniente, praeparante et operante traduntur, habent hunc sensum, quod non nostrae partes priores sint in conversione: Sed quod Deus per verbum et afflatum divinum nos praeveniat, movens, et impellens voluntatem. Post hunc autem modum voluntatis divinitus factum, voluntas humana non habet se pure passive, sed mota et adjuta a Spiritu sancto non repugnat, sed assentitur, et fit αὐτεργία Dei.

§. XXXIX. Observandum etiam est, gratiam illam, qua Deus conversionem operatur, non esse irresistibilem, sed resistibilem (a): quatenus homines non solum mediis conversionis eorumque usui externo (b), verum ipsi gratiae conversionis intrinsecus operaturae (c) malitiose (d) repugnare possunt, et saepe solent, atque ita impediunt conversionem suam, seu inchoandam, seu perficiendam.

(a) Etsi enim vis illa Dei, per quam hominis conversionem operatur, infinita sit: quia tamen ordinarie non nisi per certa media se exserit, non absurdum est, ei posse resisti. Vid. *Matth. XXIII, 37.* Conf. B. Mus. Disp. de Volunt. Dei Antec. et Conseq. sub finem et Disp. V. de Conv. edit. Hall. §. XXXIX. seqq.

(b) *Partim* omittendo actus, ad id, ut media in usu constituantur, requisitos, v. g. auditus, lectionis, meditationis Verbi etc. *partim* committendo actus, usui mediorum legitimo e diametro adversantes, v. g. contradicendi verbo Dei, cavillandi aut contumeliose insectandi vel blasphemandi Verbum; actus repellendi, infamandi, vel persequendi hostiliter praecones Verbi etc. vid. exemplum Judaeorum, *Act. VI, 10. seq. VII, 51. 54.*

(c) Quando ex parte *intellectus* indulgetur praejudicii, seu praeconceptionis opinionibus falsis; unde doctrina

coelestis pro *stulta* aut *scandalosa* temere habetur: quod Iudaeis et Gentilibus accidisse memorat Paulus *I. Cor. I, 23.* ex parte *voluntatis* varii motus inordinati, motibus piis et sanctis contrarii, v. g. desideria carnis, curae divitiarum etc. *Luc. VIII, 14.*

(d) Distinguiamus enim inter repugnantiam *malitiosam* (quam alii *morosam, voluntariam, habitualement, pertinacem* vocant,) et *naturalem*, (quae aliis *congenita* appellatur). Quarum *haec* quidem ex natura hominis corrupta proxime fluit et mortalibus omnibus communis est: *illa* vero peculiari hominis culpa et data opera accersita, et sic ex malitia sponte contracta, profecta est, et in *aliis* major ac pertinacior, in *aliis* minor ac minus pertinax est, prout ipsa malitia acquisita variat. *Naturalis* illa repugnantia per gratiam, verbo Dei conjunctam, in ipsa conversione sensim *minuitur*, tandemque *vincitur*: neque adeo ipsa *praecise* sumta *impedit* conversionem. *Aliera* vero seu *malitiosa* resistentia, quae naturali superadditur, sicut non omnibus irregentis aequae communis est, ita ab ea *abstinere possunt* homines ex viribus liberi arbitrii: aut, si non nunc possunt, post habitus vitiosos contractos, ante tamen, si educatio recta et assuefactio ad virtutes accessisset, carere quadantenus ea *potuissent*. Vid. pluribus de his disserentem B. *Musaeum* Disp. de Aet. El. Decr. cap. XI. §. CCCLXXX. seqq. Conf. B. J. *Olear.* Contin. Isag. Carpzov. in Libb. Symbol. p. m. 1230.

§. XL. Subjectum *quod* (a) conversionis est homo *adultus* (b), per peccatum a Deo *aversus* (c), quique operationi Spiritus sancti contumaciter non (d) *repugnat*.

(a) Sive suppositum, quod spiritualiter immutatur, seu in quo Deus agnitionem peccatorum cum dolore de illis serio, et fidem in Christum operatur; quodque adeo ipsum per gratiam Spiritus s. peccata agnoscit, de illis dolet, promissiones de gratia Dei propter Christum fide apprehendit etc.

(b) *Infantes* enim, quando per baptismum fidem concipiunt, *regenerari* quidem, non autem aequae usitate *converti* dicuntur. Neque etiam Verbi audiendi, et hinc

orituræ agnitionis peccatorum etc. per aetatem capaces sunt. Conf. B, Joh. Olear. Contin. Isag. Carpzov. in Libb. Symbol. p. 1246.

(c) Ita significatur conversionis terminus *a quo*. vid. supra §. XVIII. Dicuntur autem per peccatum aversi a Deo, *cum* illi, qui fidem nunquam ante habuerunt, quales sunt homines extra ecclesiam in Gentilismo, Judaismo aut Muhamedanismo nati atque educati, quos *infideles* appellant: *tum* qui fidem, quam olim habuerant, per peccata excusserunt, quos proinde *lapsos*, alii *re-lapsos* nominant. *Illorum* conversionem *primam* vocant, quippe quam alia nulla in subjecto illo antegressa est. *Horum* conversionem *secundam* aut *iteratam* vel *iterandam* dicunt; quod in eodem subjecto alia prior conversio (aut regeneratio) antecesserit. Datur equidem et *poenitentia stantium*, seu hominum renatorum et fidelium, qui in statu renascentiae et gratiae adhuc persistunt; quia tamen peccata habent, quae quotidie agnoscere, de-testari, et fide ad Deum conversi deprecari debent, ideo et conversionis a peccatis ad Deum hac ratione capaces esse recte dicuntur. Sed fatendum est, conversionis vocem tunc accipi *generalius*, quae specialiore significato pro subjecto habet solum hominem improbum, qui ad conjunctionem sui cum Deo *in potentia* constitutus, *non actu* conjunctus est.

(d) Nam qui contumaciter resistendo gratiae divinae obicem ponunt, quamdiu se ita gerunt, non solum non convertuntur, sed etiam ipsi in causa sunt, cur non convertantur. Vid. quae diximus ad §. XXXIX. not. (d).

§. XLI. Subjectum *quo* (a) conversionis est *anima* humana, ex parte *intellectus* ac *voluntatis* (b); et suo modo quoad *appetitum sensitivum* (c).

(a) *Non enim in toto* homine recipitur conversio; sed quoad nobiliorem sui *partem*, tanquam subjectum proximum et immediatum, homo converti dicitur.

(b) Quemadmodum constat ex dictis de terminis conversionis a quo et ad quem §. XVII. seq.

(c) Quamvis enim plenior perfectio appetitus sensitivi ad renovationem pertineat: hic tamen certum est, saltem *eo usque* appetitum sensitivum subjici debere spiritui, ne,

per concupiscentias carnis, fidei salvificae productio impediatur. Conf. quae de Regener. diximus §. IV. et V. not. (e).

§. XLII. *Finis* conversionis (a) *proximus* est justificatio (b), *ultimus* ex parte hominum est salutis aeterna (c) ex parte Dei gloria (d) ejus.

(a) Quem Deus ipse intendit, et cujus gratia homines convertit.

(b) Unde jubentur homines μετανοεῖν seu poenitentiam agere, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, Act. II, 38.

(c) Sic Deus dicitur dedisse gentibus τὴν μετένοian εἰς ζωὴν. Act. XI, 18. et Paulus II. Cor. VII, 9. 10. docet, esse quandam μετένοian εἰς σωτηρίαν. Confer. Ezech. XXXIII, 11.

(d) Vid. l. c. Actor. XI, 18.

§. XLIII. *Consequens* seu fructus conversionis est nova obedientia (a), adeoque propositum non peccandi (b), sed pie vivendi (c); quod quidem, si habituale sit, non tam ex contritione, quam ex fide (d) nascitur.

(a) Ita Johannes jubet facere fructus dignos poenitentia, Matth. III, 8.

(b) Juxta illud I. Joh. III, 9. Qui natus est ex Deo, (quatenus is est renatus, et quamdiu renatus permanet,) peccatum certe non committit: (peccatum scilicet contra conscientiam et ex deliberato animi proposito consilioque profectum.) Imo non potest peccare, (modo jam explicato,) ut scilicet simul peccet, ac nihilominus renatus maneat. Quin potius, quam primum ex proposito sciens volensque peccat, confestim renatus esse desinit: Interprete B. Aegid. Hunnio in Comm. ad h. l.

(c) Prout charitatem, (matrem sanctorum operum,) cum fide in Christum indivulso nexu conjungi ostendimus Cap. III. §. XVII.

(d) Nam contritio quidem seria, et propositum peccandi, consistere una nequeunt, cum illa importet seriam displicentiam peccatorum, hoc autem importet complacentiam in peccatis. Unde, ex vi oppositionis, quamdiu

contritio durat, propositum peccandi in eodem subjecto locum habere non potest. Sed tamen fatendum est, propositum non peccandi constans, seu constantiam voluntatis in fugiendo peccato, aut habituale odium peccati, pendere a viribus gratiae, et *motivo speciali charitatis*, ex fide per evangelium accensa proficiscentis. Conf. *B. Mus.* Tract. Germ. de *poenitentia*, contra I. M. *Stengerum*. Part. I. cap. I. p. 12. 13. P. II. cap. II. p. 205. P. III. cap. IX. n. I. p. 709 seqq. 715 seqq.

§. XLIV. Interim fieri potest, et fit nonnunquam, ut homines *renati et conversi*, non solum semel, sed *pluribus vicibus*, renaissance et gratiae statu per peccata (a) *excident*, et per *conversionem* toties *iteratam* (b) in eundem *restituuntur*.

(a). Nempe non solum post primam et secundam regenerationem, sed *semper* intra renatos est *prava concupiscentia*: quae, licet per conversionem infirmetur, ne regnet amplius, ut antea; non tamen vel per primam vel per secundam, tertiam aut quartam conversionem ita subigitur penitus, ut spiritui se non opponat, aut dominium affectet. Vid. *Galat. V, 17. Rom. VII, 18*. Sic autem fieri potest, ut *concupiscentia concipiens pariat peccatum et mortem*: juxta *Jacobi I, 15. Extra* renatos autem semper supersunt et insidiantur *mundus et Sathanas*, non minus post tertiam et quartam, quam post primam conversionem. *Voluntas* autem renatorum in hac vita non penitus in bono confirmatur, ut a periculo lapsus plane eximatur; quamvis fatendum sit, per ipsam gratiam convertentem, habitum aliquem voluntati conferri, per quem ipsa potens reddatur ad sanctitatis studium; quoque magis homo in hoc studio se exercet, hoc magis eum per gratiam renovationis fieri firmum in bono, ut lapsibus, praesertim gravioribus, minus obnoxius sit, quam antea.

(b) Deus enim gratiam et remissionem peccatorum *sine restrictione* omnibus offert peccatoribus, non habita ratione, utrum *una* an *pluribus* vicibus fuerint lapsi, ac jurejurando asseverat, se *nolle mortem ullius peccatoris*, velle autem, *ut omnes acta poenitentiae vivant*: prout verba apud *Ezechielem Cap. XVIII, et XXXIII.*

indefinite posita, sensu universalis accipienda docent Paulus *I. Tim. II, 4.* et Petrus *II. Ep. III, 9.* Neque ergo dici potest, homines, qui post iteratam conversionem relabuntur, non converti, nisi per gratiam extraordinariam, ex arcano et inscrutabili Dei consilio, praeter communem Verbi virtutem, collatam aut conferendam. Vid. omnino *B. Mus. Tract. Germ. de poenitentia contra Stengerum*, Part. II. cap. I. p. 126 seqq. et P. III. cap. VIII. p. 677 seqq. Sic autem et Chrysostomus: *Χιλιάρχης μετανοήσας, χιλιάρχης εἰσελθε.* Confer. *B. Kromayeri Theol. Aph. L. XII. Aph. VII. p. 329.*

§. XLV. *Vera quoque poenitentia, etsi sera sit, et sub finem vitae demum contingat, tamen (a) salutaris esse potest: licet differre poenitentiam tamdiu, periculosissimum (b) sit.*

(a) Deus enim poenitentibus sine restrictione offert gratiam. Et sic veteres dixerunt: *Veram poenitentiam nunquam esse (nimis) seram.* Vid. *B. Krom. l. c. Aph. V. p. 327.* Conf. *B. Mus. Tract. contra Stengerum P. II. cap. I. p. 145 seqq. cap. II. p. 185 seq. P. III. cap. IV. p. 479 seqq.*

(b) Quo pertinent illa dicta: *Sera poenitentia raro est vera. Quomodo in morte recordabitur Dei, qui non reminiscitur sui? Latet unus dies, ut observentur omnes. Qui veniam promisit, crastinum non promisit: De quibus vide B. Krom. l. c. Aph. VI. p. 318. Conf. B. Mus. Tract. contra Stengerum P. II. cap. I. pag. 150. 151. et P. III. Cap. III. p. 408. 409. (et loca ibi citata ex Matth. XXIV, 38. 42. 44. 50. Cap. XXV, 10. 13. Luc. XXI, 34.) item Cap. IV. p. 479 seqq.*

§. XLVI. Definiri potest *conversio transitive accepta (a)*, quod sit actio Dei (b), qua Deus in homine adulto, et vel nondum antea renato, vel post regenerationem per peccata a se (Deo) averso (c), ejusque intellectu ac voluntate (d) ex mera gratia, propter Christum (e), per verbum legis (f) peccatorum agnitionem cum serio de iis (g) dolore, verbo evangelii autem fidem in

Christum, cum proposito vitam emendandi (l) operatur, justificationis et vitae aeternae ipsi conferendae (i) causa.

(a) Vid. supra §. XVI. et not. (c).

(b) Qui est causa effic. principalis conv. v. §. XXXI

(c) Subjectum quod convers. simul etiam terminus a quo indicantur. Vid. §. XL. et §. XVIII.

(d) Quae sunt subjectum quo conversionis, juxta §. XLI.

(e) Causa impulsiva interna et externa hic junguntur juxta §. XXXIII.

(f) Causa instrumentalis haec est. Vid. §. XXXI

(g) Quae pertinent ad abolitionem termini a quo ipsumque terminum ad quem. Vid. §. XXIII. seqq.

(h) Consequens conversionis et fidei proximum habet est. Vid. §. XLIII.

(i) In quibus finis conversionis consistit: juxta §. XLI

§. XLVII. Conversio intransitive sumpta (a) seu *poenitentia*, describitur, quod sit actio immens (b) hominis, qua is, gratia divina praeversus, et porro adjutus (c), peccata sua ex lege agnoscit, de illis dolet, eaque (d) detestatur, pro missiones de gratuita remissione peccatorum propter Christum, in evangelio oblatas, fide (e) apprehendit, et fiducia in Christi merito positum sese erigit, cum proposito vitae melioris (f), remissionis peccatorum et salutis aeternae consequendae causa (g).

(a) Vid. §. XVI. not. (c)

(b) loc. cit.

(c) Vid. §. XXXV. XXXVI.

(d) Quae pertinent ad retractationem peccatorum, e partem priorem poenitentiae, quam contritionem vocant. Vid. §. XXII. et XXXI.

(e) Spectant haec ad abolitionem, non solum moralem peccatorum, ex parte offensae, verum etiam physicam, adeoque ad acquisitionem ipsius termini ad quem

conversionis: et sic ad alteram poenitentiae partem. Vid. §. XX. §. XXIII.

(f) Juxta ea, quae diximus §. XLIII.

(g) Causa finalis conversionis et poenitentiae. vid. §. XLII.

CAPUT V.

DE JUSTIFICATIONE.

§. I. Justificatio, quae conversionem proxime

(a) sequitur, forensem significationem (b) habet, et actum illum denotat (c), quo Deus iudex (d) hominem peccatorem, adeoque reum (e) culpae et poenae, sed in Christum credentem (f) justum pronuntiat (g): de quo non ex ratione, sed Scriptura (h) evangelica (i) constat.

(a) Nam posita fide, et per fidem, quae in conversione accenditur, statim justificatur homo: ut *tempore* simul sint actus, quo homini confertur fides et actus quo homo justificatur: licet ille *natura* prior sit, hic posterior. Conf. *B. Mus.* Disp. de Justif. Hom. Pecc. coram Deo, Anno 1650. hab. §. XII. Alias equidem vox justificationis latius nonnunquam accipitur, ita ut *omnia restorationis Christi beneficia, (regenerationem, justificationem, adoptionem, renovationem seu sanctificationem, salvationem, glorificationem) uno complexu quasi cumulata comprehendat*; uti loquitur *B. Hafenreffer*, praef. LL. Theol. p. 9.) Sed hic strictiorem significationem, quae etiam usitatior, est, sequimur.

(b) Quamvis enim vox Latina, *justificare*, composita sit ex nomine *justus*, et verbo *facere*: non tamen ex usu loquendi, praesertim in Scripturis, quando homo peccator coram Deo justificari dicitur, infusionem habitualis justitiae denotat: sed aliud postulat, vis vocis *justus*. II. *Sam.* XV, 4. ubi Absolom, regnum affectans, promptum se offert ad *justificandum* quemvis,

in ipsa lege divina *Deut. XXV, 1.* statuitur, iudices esse debere, qui *justificent*, i. e. absolvant *justum* et *improben* aut condemnent *improbum*. Unde ex adverso *ibominabilis Jehovah* esse dicitur, qui *justificaverit* (i. e. absolverit) *improbum*, et qui *condemnaverit justum*, *Proverb. XVII, 15.* Etiam vox *δικαιοῦν* apud *LXX.* Interpretes ll. cc. et Paulum *Rom. III. et IV.*: quae latine redditur *justificare*, à *Luthero* autem Germanice: *rechtfertigen*, a foro externo ad forum spirituale translata est, in quo homines velut coram tribunali divino sistantur, et cognita causa lataque sententia absolvantur. Quare autem Spiritus s. doctrinam justificationis verbo judiciali exprimere voluerit, graviter docet *B. Chemnicus* in *Exam. Concil. Trident. Part. I, p. 239.* Ac summa dictorum eo reddit, quod genuina illa proprietas verbi *justificare*, puritatem doctrinae justificationis et a *Pharisaico fermento*, et ab *Epicuræis opinionibus* conservet et defendat: quodque tota doctrina justificationis non possit simplicius, rectius et commodius intelligi, et ad serium usum in exercitiis poenitentiae et fidei accommodari, quam ex vera observatione judicialis significationis verbi *justificare*.

(c) Sedes doctrinae habetur *Rom. Cap. III. et IV.*

(d) Is enim est, qui *justificare* dicitur, *Rom. VIII, 33.*

(e) Velut *ὑπόδικος τῷ Θεῷ*: quod de toto mundo pronuntiat Paulus, *Rom. III, 19.* Lex autem instar actoris se habet et reddit hominem *ὑπόδικον*, l. c. Conf. *Joh. V, 45.* Imo non tantum simpliciter hominem accusat, sed causarum momentis adductis ac firmis probationibus vincit reum. Quod ex vi vocis *αἰτιάσθαι* (atque illo *προητιανάμειθα Rom. III, 9.*) ostendit *B. Dannhauerus* *Hodos. Phaen. IX, p. 880. (643).* Conf. *Erasm. Schmid.* in *Not. ad Rom. III, 9.* Nam et conscientia instar testis aut *chirographi* comprobabat accusationem legis hominemque convincit. *Rom. II, 15. Col. II, 14.*

(f) Quique adeo, licet non deprehensus fuerit innocens; habet tamen, qui pro delicto ipsius satisfecit, et causam agit apud Deum iudicem, *Rom. III, 25. I. Joh. II, 1.*

(g) Sic enim *justificatio* accusationi et condemnationi opponitur. *Rom. VIII, 33. 34.* Atque ita dubie significat sententiam a iudice latam, in favorem rei, salva tamen iustitia ipsius iudicis. Fit autem ista absolutio

hominis, aut reputatio justi, intra mentem divinam; (non per actum externum, prout in extremo illo et solenni iudicio fiet:) ut ex seqq. patebit. Quanquam enim et *justificandi* voce aliquando significatur actus, quo in hoc seculo coram hominibus per signa externa declaratur id, quod coram Deo factum est et continuatur: quemadmodum verba *Jacobi* Cap. II. epistolae v. 21. et 24. quidam exponunt; fatendum tamen est et agnoscunt auctores iidem, significationem eam esse minus propriam.

(h) Quamvis enim ratio humana etiam sine Spiritus sancti illustratione intelligat, Deum non nisi justorum commercio delectari eosque in coelestis gloriae societatem admittere, et se hominibus justis et sanctis tanquam amicis suis fruendum communicare: tamen quae sit vera hominis justitia coram Deo, quam actu consequi ejusque intuitu absolvi contingat, ex mentis humanae iudicio sumi nequit. Vid. B. Rungii Disp. Acad. VII. quae est de Justif. Hom. Pecc. coram Deo §. II. seqq.

(i) Imo ex solo evangelio, si sermo sit de justitia, ejus intuitu coram Deo justii pronuntiamur. Lex enim, licet nos ad tribunal judicis trahat et damnationis reos agat, non tamen viam elabendi aut absolutionem consequendi monstrat. Conf. B. Rung. loc. cit. §. XII. seqq. ad XLIII.

§. II. Licet autem justificatio non importet realem et intrinsecam (a) hominis mutationem: quia tamen per eam homo ex injusto (b) fit justus judicialiter, atque ita status (c) hominis revera mutatur, ideo non abs re (d) notandi sunt termini a quo et ad quem.

(a) Haec enim in regenerationis seu conversionis, et porro in rénovationis negotio quidem fit; in justificationis actu non item.

(b) Quod negari non potest, modo judiciaria vocum significatio retineatur. Praeivit certe *Apologia* A. C. p. 73. 74. 82. 125. Dictum autem est eo sensu, quo alias *reum fieri*, *reum effici*, et *immunem* aut *liberum*, a *reatu fieri* dicimus; aequae atque ex *servo libertum*, non tamen per intrinsecam subjecti mutationem.

(c) *Statum* dico, qui *relationem* importat ad bonum aliquod aut malum subeundum, etsi formaliter non importet *qualitatem*, subjecto inhaerentem, bonam aut malam.

(d) Per *analogiam* scilicet adactus regenerationis et renovationis; sed *impropriam*, et ratione valde diversa. Conf. B. *Hutteri* LL. Theol. de causa Form. Justif. p. m. 474. b. in fine, ubi scribit: *In actu justificationis duo dantur termini: unus est mali, a quo liberamur; alter vero est boni, ad quod transferimur.*

§. III. Terminus a quo est status seu (a) reatus irae (b) ac poenae (c) non tantum temporalis, sed aeternae (d), privativae (e) et positivae (f), qui per justificationem judicialiter (g) a subjecto (h) tollendus est.

(a) Coincidunt hic omnino *status* et *reatus* irae: quamvis alias status irae, in sua latitudine ipsam quoque corruptionem intrinsecam hominis denotet.

(b) Alii terminum a quo justificationis dicunt esse *peccatum* tam *originale*, quam *actuale*, intelligunt autem peccatum *relative* consideratum, videlicet respectu poenae, quam promeruit. Atqui hoc peccati meritum vulgo *reatus* nomine appellamus. Ita autem h. i. justitiam Dei vindicativam denotat, cujus effectus est poena peccatoris. Et sic *filii irae* sunt homines irae divinae obnoxii, aut ad quos justitia Dei vindicativa, tanquam puniendos, terminatur. *Eph. II, 3. quibus nihil aliud debetur, quam odium divinum et a facie Dei aeterna rejectio: uti loquitur B. Quistorp. Comm. in Ep. ad Ephes. I, 5. p. m. 19.*

(c) Nimirum res eodem redit, si dicas, hominem esse obnoxium irae seu justitiae vindicativae judicis, ad poenam infligendam, et eum esse obnoxium poenae, a iudice ex justitia infligendae.

(d) Quem esse consequens peccati ex supra dictis p. II. Cap. I. de peccato constat.

(e) Quo referri solet *ὑστέρησις* illa *τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ*, *carentia gloriae Dei. Rom. III, 23.* in quam per peccata incidimus, quaeque tollenda est per justificationem.

(f) Quae cum poenis privatis utique conjunguntur, velut uno utrarumque reatu.

(g) Nam quatenus homo intrinsece immutandus est, ut ex peccatore fidelis, et sic *justificabilis* (si sic loqui licet,) seu talis, qui a reatu peccatorum, salva justitia divina, absolvi possit, reddatur, id ad regenerationem seu conversionem pertinet. Hic autem judicalem actum considerare tenemur.

(h) Ab homine, inquam, peccatore. Non enim reatus a peccato, sed a peccatore auferendus est.

§. IV. Terminus ad quem justificationis est justitia (a), non quidem nobis (b) inhaerens, nostra (c) tamen, qua justi coram Deo (d) habemur, ac si ipsimet legem Dei implevissemus et pro peccatis nostris satisfecissemus.

(a) Juxta id, quod Paulus dicit *II. Corinth. V, 21. ut nos efficeremur justitia Dei per illum*, Christum) id est, justi, ratione justitiae, quae in foro divino valet, quaeque immunitatem ab accusatione et reatu poenarum privativarum et positivarum plenam importat: ita ut οὐδὲν κατάκριμα, nihil damnationis reliquum sit. *Rom. VIII, 1.*

(b) Quo sensu iterum apostolus *Philipp. III, 9.* de se justificato dicit: *Μὴ ἔχων τὴν ἐμὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, non habens meam justitiam, quae sit ex lege.*

(c) Etsi aliunde in nos derivata, per imputationem scilicet alienae justitiae, cujus vi nos tamen ipsi justi reputamur aut pronuntiamur et absolvimur: quemadmodum Paulus l. c. pergit, dicens, *se habere justitiam, quae per fidem Christi est, quae est ex Deo, justitiam in fide.*

(d) Sic aliqui huc referunt *jus filiorum Dei*, et haereditatem vitae aeternae, quae nobis in foro divino conferatur sive adjudicetur. Quidam *dignitatem praemiorum justitiae*, quam in hoc justificationis actu consequamur, addunt. *Alii* tamen et fere *plerique*, actum illum, quo fidelibus filiatio, aut haereditas illa, aut jus praemiorum confertur, a justificatione distinguunt, et inter consequentia ejus referunt. *Equidem* quemadmodum ex parte termini a quo, occurrit hominis ad imaginem Dei vitamque aeternam primum conditi reatus talis, qui privationem gratiae gloriaeque, alias ipsi conferendae, una cum obligatione ad poenas positivas subeundas impor-

tat: (juxta ea, quae ad §. III. (b) (c) (d) (e) (f) diximus) ita non abs re est, quod ex adverso ipsa gratia Dei, tanquam reconciliati, paterna; et simul *ἐξουσία*, jus ac dignitas filiorum Dei, ipsumque jus haereditatis vitae aeternae, uno actu et sententia judiciaria Dei, fidelibus adjudicari videatur: ut, quemadmodum, cum ad Dei tribunal rei traheremur; peccatorum habitualium et actualium, omissionis et commissionis, reatu pressi, tanquam a vita aeterna excludendi, cruciatibus autem aeternis subjiciendi, comparebamus: sic in justificatione, et per sententiam Dei judicis absolutoriam, reputemur justi, seu tales, quasi non pecassemus; sed quasi rationem actuum commissorum atque omissorum habituumque, quibus polere debebamus, legi divinae prorsus conformes essemus non amplius privandi, sed donandi vita aeterna; prout liberi ab obligatione ad cruciatus alias subeundos. Atamen Scriptura etiam non raro tanquam *duo* distinguit, *immunatatem a reatu* peccatorum, et *ἐξουσίαν filiorum* Dei atque *haereditatem coelestem*, quarum haec illam supponat, et justificatis *ulteriore* aut *novo* beneficio obtingat: scilicet, quod finito demum processu judiciali sequatur *ὑιοθεσία* illa, seu *adoptio in filios*: de qua Rom. VIII, 15. 23. Gal. IV, 5. et Ephes. I, 5. videri possunt.

§. V. Itaque ad ipsum *processum* (a) justificationis pertinet, quod Deus, tanquam iudex hominis, a lege accusati, et peccatorum convicti, simul tamen in Christum credentis causam sic (b) *cognoscit*, ut illum quidem propria justitia destitui et mortis ac damnationis aeternae reum esse (c) deprehendat; Christi meritum autem fide apprehensum, ita ad eum pertinere (d) *judicet*, seu ei *imputet* (e), ut propterea non amplius pro peccatore (f) habeat, sed ab accusatione et obligatione ad poenam (g) *absolvat*.

(a) Eum, inquam, quo homo ex statu irae in statum gratiae judicialiter transfertur.

(b) Primum enim in processu judiciali est *cognitio causae*.

(c) Hoc enim fixum ac firmum manet, quod homo, etiam credens, non habeat propriam justitiam, quae in tribunali Dei valeat.

(d) Quae est illa *applicatio* meriti Christi ad hominem credentem, de qua, tanquam ad locum de justificatione spectante, aliquid diximus supra Cap. III. de fide in Christum §. VII. nota (d).

(e) Dicitur *imputatio*, non quasi sit otiosa vel imaginaria, aut fundamento et fructu carens relatio meriti alieni ad alium; sed quod sit actus intellectus (velut practici) et voluntatis, ejus, qui judicium exercet; quo judicat meritum alienum, quod vice alterius praestitum, et ab eo, pro quo praestitum fuit, fide apprehensum est, posse salva justitia acceptari, quasi illius proprium meritum esset; et vult illud hoc modo acceptare, quasi ille hoc, quicquid est, de suo praestitisset. Quem λογισμόν Paulus ipse tradit Rom. IV, 3. 4. 5. 6. alias autem declarat, si conferamus, quomodo is sibi debitum, quo Onesimus Philemoni obstrictus erat, imputari petiit. Ep. ad Philem. v. 18. Ac plura imputationis seriae atque efficacis exempla videri possunt Marc. XV, 27. Rom. VIII, 36.

(f) οὐ μὴ λογιζόμενος ἁμαρτίαν, non imputans peccatum. Rom. IV, 8.

(g) Lata velut finali sententia, accusationi et condemnationi directe opposita: ut locum habeat illud Pauli: Τίς ἐγχαλᾷσται; τίς ὁ καταχρῆται; Θεὸς ὁ δίκαιων etc. Quis accusabit? Quis condemnabit? Nemo inquam, Deus est, qui justificat, Rom. VIII, 33.

§. VI. Causa efficiens (a) actus justificationis Deus (b) triunus (c) est.

(a) Secundum nostrum modum concipiendi sic dicta, seu causa virtualiter causans: quia justificatio quoad rem non est actus realiter in Deo productus, prout nostrae voluntatis actus sunt; sed juxta indolem aliorum actuum Dei immanentium, ipsa Dei essentia, ob connotatum obiectum per modum actus concepta. v. B. Mus. l. c. §. XVI. et in der ausführlichen Erklärung, §. LXIII. p. 584. 585.

(b) Prout actus imputandi homini justitiam, et non imputandi peccatum, Deo adscribitur Rom. VI, 6. 8.

(c) Sic actus *justificandi* tribuitur *Patri*, ejus *Filius* est Christus. *Rom. VIII, 33.* De *Filio* dicitur, quod *peccata remittat. Luc. VII, 47. 48. 49. Matth. IX, 6.* De *Spiritu sancto*, quod in *ipso*, tanquam causa et auctore, *justificamur, I. Cor. VI, 11.* Et alias constat, actus divinos *immanentes* per hoc esse similes operibus ad extra, quod et ipsi sunt *indivisi.* Sed tamen de *Filio* observandum est, illum non solum tanquam causam efficientem ad justificationem se habere, et uno actu cum *Patre* et *Spiritu sancto* nos justificare: verum etiam per modum *causae meritoriae*, quatenus, ut mediator inter *Deum* et *homines* se ipsum *redemptionis pretium* dedit pro omnibus. *I. Timoth. II, 5. 6.*

§. VII. Causa impulsiva (a) interna est bonitas seu gratuitus favor (b) Dei.

(a) Et ipsa quidem *virtualiter* causans; seu nostro modo concipiendi sic dicta, cui Scriptura se accommodat.

(b) Quam χάρις τοῦ Θεοῦ, gratiam ipsius Dei (non donum a Deo in nobis efficienter productum; sed gratiam, quae sit in Deo,) qua nos indignos prosequatur, appellat apostolus *Rom. III, 24. divitias misericordiae et charitatem multam, qua Deus nos dilexerit, ad Eph. II, 4. 5. χρησιότης καὶ φιλοπρωπία, Tit. III, 4.*

§. VIII. Causa impulsiva externa (a), eaque principalis ac meritoria (b) est Christus mediator (c) ratione obedientiae suae activae et passivae (d).

(a) Quae non tollit gratuitum Dei favorem in negotio justificationis, aut ab eo ipsa excluditur: cum potius hoc ipsum debeat gratiae divinae, quod Deus Filium suum misit, qui pro nobis satisfaceret, ut justificari possemus; quodque hoc meritum alienum, ac si nostrum esset accipit. Conf. B. Mus. Disp. cit. XXIII. XXIV. XXV.

(b) Nempe sufficientem, adeoque infinitam habens virtutem sive dignitatem, pretium ac valorem, movendi Deum ad nos justos pronuntiandos.

(c) Prout *Rom. III, 24.* dicimur *justificari per redemptionem, quae est in Christo Jesu*: seu, quod Deus in

actu justificationis respiciat pretium redemptionis, quod Christus pro peccatoribus solvit, eoque motus aut impulsus Deus nobis remittat peccata. Et *II. Cor. V. 21.* dicitur Deus Christum, *qui peccatum non noverit*, (cum insons et summe sanctus esset,) *pro nobis fecisse peccatum*, (peccata nostra ei imputasse, tanquam causam nostram et vices in se suscipienti, atque ita eum spectasse velut hostiam piacularem, pro peccatis nostris mactandam et offerendam,) *ut nos efficeremur justitia Dei* (justi coram Deo) *per illum*. Eodemque pertinet, quod Christus dicitur *nobis factus a Deo justitia*: scilicet, ut per ipsum justii fieremus coram Deo, *I. Cor. I, 30.*

(d) Cum enim non tantum obligati fuerimus *ad legem Dei implendam*; verum etiam *ad praestandam* pro legis transgressionem *satisfactionem*, quam justitia divina postulat; (quorum *neutrum* est in nostra potestate:) Christus autem *utrumque* nostro loco in se suscepit ac praestiterit; jam *utrumque movet Deum*, ad nos, quorum causa praestitum est, justos pronuntiandos aequae ac si nos ipsi legem implevissemus, et satisfactionem pro peccatis debitam ipsi praestitissemus. Unde et meritum illud Christi *nostra justitia* dicitur.

§. IX. Causa impulsiva minus principalis (a) est fides (b) in Christum (c).

(a) Quae quidem Deum *moveret* ad hominem justificandum; verum *non* sua propria dignitate, vi, aut valore, *sed* virtute ac dignitate objecti, quod apprehendit. In *Solida Declar. Form. Conc.* hoc sic exprimitur: *Fidem non justificare, quod ipsa tam bonum opus, tamque praeclara virtus sit, sed quia in promissione evangelii meritum Christi apprehendit amplectitur*: de Justif. Fid. p. m. 684. Alii dicunt fidem *instrumentaliter*, aut *organice*: alii, *relative*, se habere ad justificationem: quae quidem, quantum ad rem attinet, cum sententia de causa impulsiva minus principali conveniunt; haec vero rem praesentem commodissime declarat. Nam qui *instrumentalem causam* dicunt, si causam *physice* efficientem intelligant, non tam exprimunt habitudinem fidei ad ipsum actum justificationis, (quem non esse actum realiter productum, nedum talem, qui per causam instrumentalem

physicam producat, certum est:) quam habitudinem fidei *habitualis*, ad actuale apprehensionem meriti seu iustitiae Christi: (fides enim pro ipso *actu* credendi accepta, non est causa apprehensionis, sed ipsa apprehensio meriti Christi:) ubi tamen porro fatendum est, fidem, pro *habitu* credendi acceptam, esse potius *causam principalem* suorum actuum, quam instrumentalem; (prout alii habitus supernaturales suorum actuum causae physice efficientes ac principales sunt;) ut adeo, quando fides dicitur causa instrumentalis apprehensionis meriti Christi, id eo sensu accipiendum videatur, quo instrumentum dicitur quodlibet principium quo: prout etiam vulgo fides, meritum Christi et gratiam Dei in promissionibus evangelicis oblatam apprehendens, cum manu ad apprehendendam eleemosynam extensa, comparatur. Quod si fidem *in ordine* ad ipsum actum *justificationis* causam instrumentalem dicant, necesse est, intelligi causam *moraliter* moventem, idque *non sua* dignitate, bonitate aut merito; *sed* bonitate, dignitate, ac merito *alterius* causae principalis: ita vero *causa instrumentalis in genere morum*, idem est quod *causa impulsiva minus principalis*. Vid. B. Mus. Dissert. de Aet. Elect. Decr. Cap. II. §. LXVII. seqq. p. 48 seqq. Qui autem fidem dicunt *justificare relative* aut *correlative*, intelligunt utique, fidem vi *correlati* sui, quod meritum Christi est, ad nostri justificationem aliquid conferre; et quidem moraliter, movendo voluntatem *Dei*, vi meriti Christi ad nostri justificationem. Unde iterum ratio, sub qua fides ad nostri justificationem concurrir, non alia esse potest, quam quae causae impulsivae convenit. Confer B. Mus. l. c. §. LXXVIII. p. 54. 55. Quod autem nostrates aliqui fidem causam impulsivam dicere *recusarunt*, inde factum est, quod persuasum haberent, causam impulsivam externam omnem importare meritum quoddam, vel certe bonitatem, dignitatem et perfectionem propriam, qua voluntas causae efficientis ad agendum moveatur: quippe quod distinctio causae in principalem et minus principalem, in doctrina de causa efficiente apud veteres metaphysicos inculcata reperiretur. Vid. B. Mus. l. c. §. LXII. LXIII. p. 43. 44.

(b) Ita dicimur justificari *fide*, *ex fide*, *per fidem*, Rom. III, 28. et 30. Gal. III, 24. Quando autem de *fide* dicitur in casu recto, quod *justifcet*, locutio videtur

esse *metonymica*. Non enim sensus est, fidem absolvere hominem a peccatis, et reputare eum justum: sed dicitur *fides justificare*, quia ejus intuitu Deus nos justos reputat, seu, quia fides (non sua quidem, sed meriti Christi dignitate) Deum movet, ut nos justificet. Vid. B. Mus. Disp. cit. de Justif. §. XXXVIII.

(c) De ejus natura vid. Cap. praeced. III.

§. X. *Praeter* hanc vero fidem aliud *nihil* (a) *nostra parte* (b) pro causa justificationis (c) *haberi potest*.

(a) Vid. *Rom. III*, 28. ubi Paulus *fidem* operibus quibuslibet, non solum, quae juxta legem naturae ex viribus naturae fiunt, sed in genere *operibus* legis, quae ad praescriptum legis quibuscunque viribus fiunt, in hoc contradistinguit, quod per *illam* homo *justificetur*, per *haec non* item. Unde recte dicitur, *fidem solam justificare*; seu fidem ex parte nostra esse id, cujus intuitu Deus nos justificet, et, quiequid non est ipsa fides, (etsi cum fide conjunctum sit,) id a nostra parte pro justificationis causa haberi non debere. Conf. B. Mus. Disp. cit. de Justif. §. XXXVIII. et Tract. de Eccles. P. II. Disp. V. §. LVI. p. 377 seqq. §. LXXV. seqq. pag. 395 seqq. Vindic. Bibl. Gloss. contra Eberm. Disp. II. §. XVIII. seqq. p. 96 seqq.

(b) Nam gratiae divinae et merito Christi fides non opponitur, sed subordinatur. Vid. *Rom. III*, 24. 25.

(c) *Sive* tantumdem conferre dicatur ad justificationem, quantum fides confert, *sive* aliquanto minus.

§. XI. Forma seu *ratio formalis* (a) justificationis est remissio (b), sive non imputatio (c) peccatorum (d).

(a) *Alias* enim fatendum est, justificationem non esse substantiam ex materia et forma compositam. *Distinguendum* quoque est inter *rationem formalem totius processus* judiciarii: (de quo vid. h. l. §. V.) et *formam illius actus*, qui in *processu* condemnationi opponitur, eamque tollit, quemque Scriptura justificationis nomine appellat. Non illam, sed hanc h. l. consideramus.

(b) Ἄφεσις illa ἀνομιῶν: de qua v. *Rom. IV, 7. et Luc. XI, 4.* Dicitur alias ἄφεσις τῶν ὀφειλημάτων, *remissio debitorum. Matth. VI, 12.* et mox ἄφεσις τῶν παραπτώμάτων, *lapsuum, erratorum, aut delictorum, v. 14. 15.* Neque ergo est *totalis* expulsio peccatorum ex homine; quemadmodum nec nos, qui proximo debita aut offensas remittimus, hoc ipso aliquid in eo realiter tollimus; *sed*, locutione a contractibus inter creditorem et debitorem petita, denotat obligationis ad solvendum debitum, quasi vinculi ejusdam, (moralis certe) relaxationem. A qua non differt πάσις ἀμαρτημάτων, *Rom. III, 25.* quae sane non denotat nudam *dilationem* exigentiae debiti, seu *praetermissionem* debitoris, quem quietum sinat, aut non compellet debitor. *Utroque* potius verbo denotatur remissio debiti, qualis alias, cum inter homines fit, etiam restitutionem chirographi importat, aut cum scribit creditor, se ἀπέχειν, ac debitori accepto fert aes solutum, et declarat, ipsum a se nunquam compellatum iri. Sic profecto Deus dicitur *oblivisci peccatorum* nostrorum, *Ezech. XVIII, 22. projicere ea in profundum maris, Mich. VII, 19. post tergum rejicere, Esaiæ XXXVIII, 17. elongare a nobis Ps. CIII, 12. abscondere faciem suam ab eis, Ps. LI, 11.* quae omnia ἀφωσιοναθῶς sublationem reatus peccatorum significant. Interim bene observat *B. Gerhard.* Deum *peccata non remittere temere, quasi illa non curet; non injuste, quasi amet; non inscianter, quasi ignoret, aut in eorum aestimatione fallatur: sed ut justitia simul et misericordia eluceat, cum intuitu plenariae satisfactionis a Christo praestitae, et per fidem a credentibus apprehensae, remittit. Annot. in Ep. ad Rom. Cap. III. v. 25. p. 216.*

(c) Sive quod Deus judicat ac vult, peccata hominis justificandi non ita ad illum pertinere, ut propterea poenis sit afficiendus. Vid. *Rom. IV, 7. 8. VIII, 1.* vid. supra §. IV. Atque ita reatus peccatorum, licet non tollatur ab ipsis peccatis; (quae hoc ipso, quod peccata sunt poena quoque digna sunt), tollitur tamen ab homine peccatore. conf. §. II. not. ult.

(d) Ita certe *B. Gerhardus* L. de Justif. §. 202. p. 1037. scripsit: *Justificatio definitur per remissionem peccatorum et non imputationem iniquitatum. Rom. IV, 6. 7. 8. quae definitio NB. plena et perfecta est. Eoque refert parallela Scripturae loca, Luc. I, 77. Cap. XVIII,*

13. *Actor. XIII, 38. I. Joh. I, 7. coll. cum Rom. V, 9.* Caeterum non negamus, *variationem* quandam, *extensionem vel etiam restrictionem justificationis in nostratum scriptis* deprehendi, quam etiam agnoscit, et exemplis declarat *B. Huelsemannus* Praelect. in F. C. Art. XI. Sect. II. ubi de *definitione, forma et differentia* justif. agit, pag. 545. 546. Atque ita certum est, quando formam justificationis dicimus esse remissionem aut non-imputationem peccatorum, non excludi *imputationem justitiae Christi*, seu obedientiae, cum activae, tum passivae; neque *imputationem ipsius fidei* ad justitiam. Scilicet existimamus tantum, imputationem justitiae Christi ipsiusque fidei, in signo rationis *priorem* esse actu illo forensi justificationis, quo homines absolvuntur a reatu peccatorum; quia ad quaestionem: Quare Deus hominem justificet? ratione a priori data respondetur: Quia Deus justitiam seu meritum Christi fide apprehensum homini imputat, seu ita judicat ad hominem pertinere, ut is propterea a reatu peccatorum absolvatur. Quod ad rem attinet, manifesta et gravis est sententia *B. Gerhardi* l. c. de Justif. §. 198. p. m. 1034. *Coram Dei justissimi judicio*, ait, *justificatio sine justitia non habet locum*; proinde peccatorum remissio NB. fundatur in *Christi justitia*, propter quam fide apprehensam Deus nos in gratiam recipit et peccata nobis remittit. Prolixius autem *B. Huelsemannus* rationem reddit, cur *imputationem meriti Christi ordine praeponendam* putet non-imputationi peccatorum: et causam (1.) arcessit ex verbis apostoli *Rom. III, 24. 25. IV, 3. 4 seq. (2.) ex analogia fidei*, seu quod oporteat praecedere applicationem alicujus causae meritoriae, antequam homini peccatori possit remitti peccatum: nisi dicere velimus, remissionem fieri ex plenitudine potestatis, sine interventu alicujus satisfactionis, aut meriti alieni, quod Sociniani volunt. Sequitur eum *B. Scherzerus* in Brev. Huelsemann. aucto, Cap. XI. §. XVI. p. 671. 672. Quando autem remissio peccatorum fundatur in *justitia Christi imputata* homini, cui peccata sint remittenda; jam non immerito distingui potest inter *formam hominis justitiae*, ejus intuitu in actu justificationis justus reputatur, et inter *formam ipsius actus justificationis*: prout *Apologia Conf. Aug.* artic. de Justif. p. m. 273. docet, vocem *justificari* accipi posse dupliciter: Uno modo. prout idem

est, atque *ex injustis justos effici*, sive constitui, per justitiam, quae coram Deo valet: quae quidem non est alia quam justitia Christi obedientia activa et passiva nobis parta: *Altero modo*, prout idem est, quod *justos pronuntiari, aut reputari*. Nempe *priore* sensu justificamur, aut justī efficimur, quando justitiam Christi fide apprehendimus, ut nostra fiat: et sic per justitiam Christi fide apprehensam coram Deo formaliter constituimur justī: (qua ratione etiam dici potest, *formale justificationis* esse *justitiam Christi fide apprehensam*: quatenus in ipso processu justificationis fit, ut Deus homini imputet justitiam alienam Christi:) *Posteriore* sensu fatendum est, *formale* justificationis esse *non-imputationem* seu *remissionem* peccatorum: justitiam Christi autem fide apprehensam et a Deo acceptatam ut nostram, sive a Deo nobis imputatam, esse ejus *fundamentum*, adeoque ordine naturae priorem. Vid. *B. Musaei* Ausführl. Erklärung, L. XIII. Qu. 73. p. 586 sqq. Quibus respondet, quod *B. Th. Thummus* Tract. peculiari, quo *terminos et distinctiones* in articulo de Justif. occurrentes explicat. numer. CXLIII. p. 246. docuit, his verbis: *remissio peccatorum eadem est cum justificatione, et ab ea differt, diverso respectu. Remissio enim peccatorum considerari potest vel solitarie, quatenus distincta et peculiaris nostrae justificationis causa est, (NB.) formalis scilicet: vel junctim, quatenus caeteras justificationis causas, gratiam scilicet Dei, meritum Christi et fidem complectitur. Priori modo differt a justificatione (videlicet pro toto processu accepta) ceu pars a suo toto: Posteriori vero justificatio cum remissione peccatorum est τὸ αὐτό quiddam seu idem.*

§. XII. *Subjectum* (a) justificationis est homo peccator (b), sed conversus aut renatus (c).

(a) Quod non solum justificationis indiget, sed et justificabile, aut salva Dei justitia vindicativa remissionis peccatorum capax est.

b) Vid. *Rom. III, 23. 24.* ubi haec duo junguntur: ἡμαρτον, et δικαιούμενοι, peccaverunt, et justificantur autem etc. Postea vero Cap. IV, 5. expresse dicitur δικαιούν τὸν ἀσεβή, *justificare impium*.

(c) Vid. h. l. §. I. Conf. *Epist. ad Tit. III, 5. 7.* ade simul constat, *Deum justificare impium (Rom. 7, 5.)* non quatenus impius est et manet; sed impium, i poenitentia ductus, peccata admissa retractavit, et iusti satisfactionem pro peccatis, fide apprehensam, ve-
 : *λύτρον* pro peccatis suis, Deo exhibuit. Alias enim
 : *non odit operantes iniquitatem, Ps. V, 5.* Et qui non
 : *relinquit Filio, super eum manet ira Dei, Joh. III, 36.*

§. XIII. *Finis* justificationis ex parte homi-
 : *m, qui justificantur, est salus aeterna eorum:*
) ex parte *Dei* justificantis est gloria (b) ejus.

(a) Sic *Rom. IV, 6. 9. Justificatio* ipsa dicitur *μω-
 : ρισμός*, seu *beatificatio*, scilicet quod hominibus ob-
 : *gat salutis aeternae causa, cujus haereditatem ipsa*
oque conferat.

(b) *Eph I, 6.*

§. XIV. *Effecta* justificationis sunt pax con-
 : *scientiae cum Deo (a), adoptio in filios Dei (b),*
matio Spiritus sancti (c) sanctificatio et reno-
tio (d), spes vitae aeternae (e).

(a) Seu quod animus, etsi peccatorum sibi conscius, non
 : *nen angitur, aut Deum iratum formidat ac fugit: sed sorte*
 : *contentus est, et de Dei gratia securus, acquiescit. Vid.*
m. V, 1. Datur enim omnino certitudo justificationis:
 : *atenus fideles. qui se serio dolere ob peccata sua sentiunt,*
 : *in se deprehendunt certamen cum desperatione, hac*
 : *ro superata, gaudium ex Christi justitia per fidem im-*
 : *tata. Quamvis enim simul reliquias concupiscentiae,*
 : *n quibus sibi in hac vita luctandum sit, agnoscant et*
 : *plorent; inde tamen colligunt, se habere fidem et esse*
 : *tificatos coram Deo. Conf. B. Hoepfner. de Justif.*
 : *sp. VII. VIII. et IX. praesertim Disp. IX. Aph. V. §. 3*
 : *19. p. 739 seqq. Unde huc pertinet liberatio illa a*
 : *deditione legis et damnatione aeterna: quam aliqui*
 : *inum gradum libertatis christianae appellant.*

(b) Equidem vi *regenerationis nascimur filii Dei:*
 : *nti autem, et remissis peccatis, adoptamur in filios*
 : *i, aut jus filiorum Dei adoptione consequimur. Quod*

est τὴν ὑιοθεσίαν ἀπολαβεῖν. *Galat. IV, 5. Conf. Eph. I, 5. et Joh. I, 12.*

(c) Scilicet ut ipse in justificatis *substantialiter* praesens, conferendo uberiora gratiae dona, se praesentem et velut inhabitantem *manifestet*. Vide *Gal. IV, 6.* ubi Spiritus s. in corda justificatorum missus, clamare dicitur: alias, in illis tanquam in templo habitare, *I. Cor. III, 16.* Eodemque spectat unio illa mystica credentium et justificatorum cum Christo: cujus *formale* explicaturus *B. Gerhardus* Part. III. Harmon. Evangel. Cap. CLXXVI. p. 551. scribit: *Quamvis mystica ista unio certo modo fit reciproca, quia Christus se nobis unit, et nos Christo unimur, tamen ex parte Christi est potius activa, ex parte nostra est potius passiva. Christus enim ea ratione est in nobis, ut in nobis vivat. Gal. II, 20. ut omnium suorum bonorum, justitiae et vitae aeternae nos participes faciat, ut Spiritum sanctum nobis impartiat, ut verbo et Spiritu suo nos regat, ut nos tanquam oculi pupillam protegat et defendat. Nos vero ea ratione sumus in Christo, ut ab ipso tanquam capite vitam spiritualem, justitiam et salutem percipiamus, ut corpori ipsius mystico tanquam vera et viva membra inseramur, ut ab ipso regamur, sustentemur, defendamur. Approximationis substantiae Christi, quoad alterutram aut utramque naturam, ad substantiam hominis credentis, mentionem non facit.*

(d) Vid. *Rom. VI, 22.* ubi sanctificatio nostra (ἀγιασμός,) expresse dicitur fructus manumissionis a peccato. Adde vers. 18. 19. Plura mox de renovatione dicemus.

(e) Ita *Rom. V, 22.* dicuntur *justificati gloriosi sub spe gloriae Dei*; videlicet nacti fundamentum spei, spemque ipsam vitae aeternae et gloriosae a Deo et in Deo consequendae. Et *Cap. VIII, 17. 23. 24. 25.* non solum haereditas, sed et hinc nata spes atque expectatio salutis futurae illis tribuitur. Confer. *Gal. III, 29.*

§. XV. Definiri potest justificatio, quod sit actus (a) voluntatis divinae, quo Deus trinunus (b) ex gratuito favore (c) suo, propter Christi (d) meritum, fide (e) apprehensum, homini peccatori, renato aut (f) converso, peccata (g) remittit, salutis aeternae consequendae causa (h).

- (a) Qui generis locum obtinet. Conf. §. I. not. (g) et §. VI. not. (a).
 (b) Causa efficiens justificationis: juxta §. VI.
 (c) Qui est causa impulsiva interna: de qua vid. §. VII.
 (d) Quod est causa impulsiva externa, eaque principalis: juxta §. VII.
 (e) Quae causa impulsiva externa minus principalis est. Vid. §. IX.
 (f) Tanquam subjecto, aut objecto justificationis: juxta §. XII.
 (g) In quo ratio formalis justificationis consistit. Vid. XI.
 (h) Finis justificationis hic est: juxta §. XIII.

CAPUT VI.

DE RENOVATIONE ET BONIS OPERIBUS.

§. I. Renovationis vox aliquando ita late accipitur, ut ipsam quoque conversionem sive regenerationem, imo et justificationem cum sequente opere sanctificationis (a) complectatur: *Hoc loco autem strictius* (b), ut a conversione distinguatur, atque ipsam etiam justificationem sequatur. Dicitur alias *sanctificatio* (c).

(a) Nempe renovatio in genere denotat quamlibet actionem, qua vetera, aut, quae vetustate vel aliunde detrita seu infirmata aut corrupta sunt, restaurantur. Atque ita in renovatione hominis spirituali, latius sumta, *vetus homo*, secundum omnem suam rationem, i. e. carentiam virium spiritualium omnimodam, reatum et dominium peccati, aboleri, et *novus homo* secundum suam latitudinem, id est, ipsas vires spirituales, absolutionem a reatu, et donum habituale, quo supprimitur dominium peccati, produci intelligitur. Vid. II. Cor. V, 17 seqq. ubi homines, qui in Christo sunt, *nova creatura* esse di-

cuntur, eo autem refertur ipsa *reconciliatio cum Deo et justificatio per Christum* v. 19. et 21. Conf. B. *Mus. de Conv. Ed. Jen. Disp. III. Cap. I. §. XXIX.* p. 113. ubi ostendit, ipsam *conversionem* hominis esse revera, nec inusitate dici *renovationem* quandam. Add. Ausführ. Erklärung, L. XV. Q. 78. p. 653 seqq.

(b) Sic enim inter effecta justificationis recensuimus *renovationem*, Cap. V. §. XIV. et not. (d). Et hanc speciale significationem sequentia docebunt.

(c) Vid. *Rom. VI, 22.* ubi hominis *manumissi a peccato, servi autem facti Deo, fructum habere dicuntur* εἰς ἁγιασμόν in sanctificationem. Et *I. Thessal. V, 23.* precatur apostolus suis, ut *Deus pacis eos sanctificet totos*. Intelligitur autem collatio et consecutio sanctitatis internae: cum alias in ipso justificationis actu, sanctitatis alienae, nempe Christi. imputatio locum habeat: quo referuntur loca *I. Cor. I, 30.* *Ebr. X, 14.* hic autem ipsi homines sint ἐπιτελοῦντες ἁγιασμένην ἐν φόβῳ θεοῦ, *perficientes sanctitatem in timore Dei. II. Corinth. VII, 1.*

§. II. Renovatio *strictè dicta* importat realem et intrinsecam quandam in homine renato seu converso mutationem (a): quae aliquando transitive (b) aliquando intransitive (c) accipitur (d).

(a) Quam apostolus μεταμορφώσεως voce designat, qua homo *formam*, non externam, sed internam, licet accidentalem, mutat. Μεταμορφοῦσθε, inquit, *transformemini spiritu mentis vestrae, Rom. XII, 2.*

(b) Tanquam actio Dei producentis in nobis sanctos motus et actiones: prout dare cor novum et Spiritum novum dicitur *Ezech. XXXVI, 26.* Spiritum innovare intra nos. *Psal. LI, 12.*

(c) Quatenus homines seipsos renovare dicuntur, facientes sibi cor novum et Spiritum novum, *Ezech. XVIII, 32.* deponere veterem hominem, induere novum. *Ephes. IV, 22, 24.*

(d) Confer. de hac duplici acceptione B. *Olear. Indic. Balduin. Gener. Th. Posit. art. XCVII. observ. ad §. V. p. 165. a. et B. Scherz. Brev. Huelsem. auct. Cap. XII. Thes. III. p. 684.*

§. III. Utrunque (a) notandi sunt ejus termini: *a quo et ad quem* (b).

(a) Est enim *quoad rem* una actio, licet ex parte *Principiorum* aut *causarum*, quarum altera alteri subordinatur, sit differentia.

(b) Quod in omni mutatione occurrit, ubi terminus alter abolendus aut deserendus, alter producendus aut acquirendus est.

§. IV. Terminus *a quo* (a) sunt reliquiae peccati (b), quae post conversionem remanent (c); nempe defectus aliquis (d) virium bonarum, ex parte *intellectus* quidem ad cognoscenda (e) spiritualia, ex parte *voluntatis* (f) ad prosequenda bona spiritualia, ex parte *appetitus* (g) *sensitivi*, ad obsequendum superioribus facultatibus; simul etiam et pronitas (h) earundem facultatum animae ad prava.

(a) Qui *abolendus* est, si non penitus et radicitus, (quod in hac vita fieri nequit,) saltem *secundum quid*, ut minuatur, infirmetur, aut opprimatur.

(b) Seu *vetus vivendi* et peccandi *ratio*: quae includit, cum ipsum peccatum connatum, tum vitia male vivendo contracta. Dicitur alias *homo vetus*. *Ephes. IV, 22.* non ratione substantiae, sed ratione *qualitatum et accidentium* vitiosorum ex antiquo lapsu: unde homo velut cariem vetustatis traxit. *Caro cum concupiscentiis suis. Gal. V, 24.* Illud nimirum, quod in homine carnale, sive post lapsum per carnalem generationem ad illum translatum est, et quo a spiritualibus ad sensibilia inclinatur. Dicitur *corpus peccati*, quod sit complexus plurium peccatorum, velut partium aut membrorum, *Rom. VI, 6.* unde et *membra terrestria* appellantur variae peccatorum species. *Coloss. III, 5.*

(c) Vid. querela Pauli, (renati utique, et secundum interiorum hominem spiritualibus viribus instructi; juxta v. 18 et 22.). *Quod non faciat bonum, quod velit; nec reperiat* (vires sufficientes) *ut faciat bonum; agat autem malum, quod non velit.* idque *vi peccati in se habitantis, sibi adjacentis etc.* *Rom. VII, 15 seqq.*

(d) *Non* quidem *omnimoda* illarum carentia; (quia in ipsa conversione jam aliquid bonarum virium impetratum est,) *aliqua* tamen.

(e) Quamvis enim aliqua lux spiritualis post conversionem adsit; conjuncta tamen est cum defectu plenioris perfectionis, quam adesse oportebat.

(f) Quae enim in conversione collatae fuerunt vires, tenues sunt, ita ut absit justa seu perfectior sanctitas, quae adesse debebat.

(g) Vid. quae diximus Cap. III. de Regen. et Conv. §. V. not. ult. Unde constat, carentiam obsequii prompti, quod superioribus facultatibus debetur, per conversionem nondum esse sublatam.

(h) Nempe etiam in renatis, *caro* (de qua vid. not. b.) *concupiscit* (et concupiscendo reluctatur) *adversus Spiritum*, (seu adversus novas illas vires, quas Spiritus sanctus in actu conversionis aut regenerationis conferre coepit.) *Gal. V, 17*. Ex quo apparet, in intellectu superesse pronitatem aliquam, (licet non aequae fortis, sicut ante conversionem) ad temeraria judicia de rebus spiritualibus: in voluntate inclinationem quandam ad bona caduca, spiritualibus praeferenda: in appetitu sensitivo propensionem aliquam ad bona sensibus grata, etsi prohibita.

§. V. *Terminus ad quem* (a) renovationis sunt majores (b) illae vires spirituales (c); quae post conversionem demum acquirendae (d) sunt: videlicet ex parte *intellectus* plenior cognitio (e) rerum spiritualium, *voluntatis* perfectior sanctitas (f) et *appetitus sensitivi* (g) promptius et constantius obsequium superioribus facultatibus praestandum.

(a) Qui *acquirendus* est, et quem renovatio suis actibus *atingere* debet.

(b) *Non* autem *plena* perfectio sine ullo defectu: quae in homines pro statu *hujus vitae* post lapsum et tenacitate peccati originalis *non cadit*: licet ad eam *emittendum* aut *aspirandum* sit per ipsam renovationem.

(c) Dicuntur uno nomine *novus homo*. *Ephes. IV, 24.* significatione *accidentali*, eo, quod sint imaginis divinae, primo homini collatae, sed per lapsum amissae, *nova* velut *facies*, *similis* qualitas etc.

(d) Ita ut *crescamus in Christo per omnia*; et *perveniamus in virum perfectum, in mensuram aetatis plene adultae Christi*. *Ephes. IV, 13. 15.* i. e. ut, quemadmodum ipse Dominus ab infantiae suae annis progressus quosdam fecit, corroboratus Spiritu, proficiens sapientia, et aetate, et gratia apud Deum atque homines, donec ab uno aetatis gradu ad alterum in plenam aetatem virilem suam processit: sic et Christiani, Spiritus incremento in fide et agnitione Christi in virum perfectum proficiant. Quod non de omnimoda perfectione Paulus intelligit, quae in altero expectatur seculo: sed haec tantum notatur perfectio, qua jactis fidei radicibus, homo neque haereticorum astutiis, neque ullis Satanae fraudibus atque dolis a fundamento salutis Jesu Christo dimoveri potest: quae paraphrasis est B. Aeg. Hunnii. in Comm.

(e) Sic l. c. ad *Eph. IV, 13.* incrementum et perfectio illa refertur ad *fidem et agnitionem Filii Dei*. Et *Phil. I, 9.* precatur Paulus conversis *exuberantiam in agnitione omnique intelligentia*. Conf. *Coloss. I, 10.* et *cap. III, 10.* quo postremo loco expresse jubemur *induere novum* (hominem) *qui renovatur ad agnitionem, et sic ad imaginem ejus, qui condidit illum*.

(f) Nempe ut *renovemur Spiritu mentis nostrae, induentes novum hominem, qui juxta Deum conditus est in justitia et sanctitate veritatis*, (id est, vera aut sincera) *Eph. IV, 24.* Intelligitur autem *justitia* velut *universalis*, seu complexus omnium virtutum, quae ad mores Christianos pertinent et alias juxta *duas decalogi tabulas*, aut pro ratione methodi theologiae moralis, juxta officia hominis circa Deum, quoad cultum internum et externum; circa hominem (renatum) ipsum, et circa proximum, ejusque animam, corpus, famam, opes etc. varie dispesci solent. Brevem virtutum Christianarum syllabum videre licet *Gal. V, 22. 23.* *I. Tim. VI, 11.* *II. Tim. II, 22.* *II. Pet. I, 6. 7.*

(g) In oppositione ad obsequium *cupiditatibus carnis praebitum Rom. VI, 12.*

§. VI. Aboletur (a) autem terminus a quo renovationis *partim*, quando homo, inito diligenti et accurato examine vitae suae, peccata post conversionem admissa aut relictas sollicitius observat et retractat per seriam illorum displicentiam et dolorem (b); *partim*, quando in exercitio actuum spiritualium quorumvis occupatur (c) juxta varia virtutum Christianarum genera. Atque huc pertinet renatorum (d) *lucta Spiritus adversus carnem* (e).

(a) Scriptura utitur phrasibus: *Deponere*, ἀποθέσθαι, (velut vestimentum detritum, sordidum, lacerum) *juxta priorem conversationem veterem hominem*. *Ephes. IV, 22. exuere veterem hominem cum factis suis*, *Coloss. III, 9. Crucifigere* (lento velut et doloroso cruciatu conficere) *carnem cum concupiscentiis suis*, *Gal. V, 24. Mortificare* (dare operam, ut vim et ἐνέργειαν suam amittant) *membra sua terrestria*, *Col. III, 5*. Quod autem peccatum in hac vita nunquam penitus et radicitus in homine extirpetur, minui autem, infirmari et quantum fieri potest expelli debeat, diximus ad §. IV. not. (a). Conf. B. Mus. Tractat. de Poenit. contra Stengerum P. III. Cap. VII. p. 634. 635.

(b) Juxta ea, quae Cap. IV. de *conversione* diximus. Unde huc pertinet, quod de *poenitentia stantium* dictum est: quodque *contritio* stare non possit cum proposito *peccandi*. vid. §. XLIII. Quo saepius itaque et accuratius homo renatus occupatur in castigatione sui aut peccatorum suorum, eo frequentius inhibetur et sic minuitur dominium peccati: quanquam contritionem ejusmodi frequentiore aut constantiore ex motivo charitatis post conversionem nasci, itidem dictum est l. c. ex B. Mus. Tract. contra Steng. P. III. cap. IX. p. 709 seqq.

(c) De quo mox dicetur. Sic autem, dum ad majores illas perfectiones partim privativè, partim contrarie opponitur, fit omnino, ut in abolitionem oppositorum seu ipsius termini a quo, una tendatur.

(d) Postquam regenti et conversi sunt. Nam de ea lucta, quae fit in ipso negotio conversionis, jam supra actum est, Cap. IV. §. XXVIII.

(e) Neque enim prava concupiscentia facile patitur se crucifigi, mortificari etc. semper potius dantur nisus aut conatus contrarii.

§. VII. Atque ita simul ad acquisitionem termini ad quem renovationis tenditur, quando per crebriores actus (a) spirituales intellectus et voluntatis, vires spirituales antea collatae augentur et incrementa capiunt, ut ad pleniorum perfectionem habitualement pertingant (b).

(a) Sic Paulus Timotheo scribit: *Γύμναζε σε, exerce te ipsum*, instar athletae, ad pietatem. *I. Ep. IV, 7.* Alias cursoribus comparat Christianos. *I. Cor. IX, 24 seqq.* Et *Philippensibus Cap. III, 13.* exemplum suum imitandum propositurus, ego, ait, meipsum nondum arbitror assecutum esse (perfectionem debitam; de qua loquitur v. 12.) unum autem illud (dico) ea quidem, quae a tergo sunt, obliviscens, ad ea, quae a fronte sunt, nitens (*ἐνεκτεινόμενος*) velut prono aut praecipiti corpore protensus ad anteriora, instar currentium ad metam: Nempe quod, quae pridem assecutus est, in iis non subsistat, sed ad uberiores subinde profectus et ad perfectionem contendat: (exponente *Aeg. Hunnio.*) Et *Cap. IV, 8. 9.* scribit: Quaecunque sunt vera, quaecunque honesta, quaecunque pura, quaecunque accommodata (*προςφιλῆ*) quaecunque bonae famae, si qua virtus, et si qua laus, haec cogitate.

(b) Huc pertinet parabola, qua Christus servos, talentis decem, aut quinque, aut duobus a Domino suo acceptis, alia talenta totidem acquisivisse memorat: i. e. donis gratiae primum collatis diligenter usos homines ad maiorem pertigisse perfectionem, *Matth. XXV, 14 seqq. Luc. XIX, 12 seqq.*

§. VIII. Causa efficiens principalis renovationis Deus (a) trinunus (b) est.

(a) Aequae ut regenerationis. Quemadmodum enim primae vires gratiae per virtutem supernaturalem et infinitam Dei conferuntur. ita et augmentum et confirmatio earum Deo debetur. Unde Paulus *Phil. I, 6.* scribit:

Persuasum habeo, quod is, qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usque ad diem Jesu Christi. Confer. I. Thess. V, 23. et h. l. §. II.

(b) Est enim opus *ad extra*. Quod tamen *per appropriationem* tribuitur Spiritui sancto. *Tit. III, 5.* qui etiam ideo *Spiritus sanctificationis* appellatur. *Rom. I, 4.* qui in renatis tanquam *in templo habitat*. *I. Cor. III, 16.* agit eos. *Rom. VIII, 14.* *auxiliatur infirmitatibus eorum. ibid. v. 26.*

§. IX. Causa *instrumentalis* ex parte Dei sunt verbum *legis* (a) et *evangelii* (b), et sacramenta *baptismi* (c) et *eucharistiae* (d).

(a) Lex sane per omnem vitam dictat, quae sint facienda, etiam renatis. Vid. *Psal. I, 2. Psal. CXIX.* integer. Eadem concupiscentias carnis in renatis reliquas supprimit. vid. *Gal. V, 15. 16.* Intelligimus autem legem *Moyseis et Christi*, quae revera una est, et renatis ad renovationem sui observanda. Conf. *B. Mus. de poenit. contra Steng. P. II. Cap. I. p. 160. Cap. II. pag. 199. p. III. Cap. VI. p. 561 seqq.*

(b) Nempe evangelium non solum excitat fidem in actu conversionis, sed etiam excitatam conservat, confirmat atque auget. Unde *I. Petr. I, 22.* dicuntur *renati animas suas purificare obediendo veritati*, *B. Mus. Disp. de Renov. §. XXXVIII. XXXIX.*

(c) Vid. *ad Tit. III, 5.* ubi baptismus expresse dicitur *lavacrum renovationis*, nempe quia haec ab illo velut a causa pendet. Non solum enim per baptismum, *quando actu suscipitur*, Spiritus sanctus in corde hominis, non ponentis obicem, operatur beneficium regenerationis et renovationis; quod baptismus, (tamquam id, cuius gratia institutus est,) exterius significat, adeoque homini, qui baptizatur, vires gratiae a Spiritu s. per baptismum, velut organon efficax, efficienter conferuntur, atque hae vires ad actus sequentes spirituales utique aliquod praestant aut conferunt: Verum etiam per baptismum *olim* susceptum, sed memoria repetitum, Spiritus sanctus similiter operatur, et vires spirituales ulteriores confert, aut collatas auget. Conf. *B. Musaei Disput. de Renov. §. XLII.*

(d) In ea enim accipimus corpus Christi, quod est *panis vitae*, seu *vivificus*. *Joh. VI, 54. 55.* Atque arctius unimur Christo, velut *viti*, ut in eo tanquam *palmites feramus fructum*, *Joh. XV, 1.* sic etiam dicitur, *multos unum Spiritum* velut *potando hausisse*, *I. Cor. XII, 13.* Conf. *B. Mus. l. c. §. XLIII.*

§. X. Ex parte *hominis* efficienter (a) concurrunt ad renovationem *vires gratiae* (b) in conversione acceptae (c).

(a) Sic enim homines jubentur ipsi *justificare corda*, *I. Petr. I, 22.* *deponere veterem hominem et induere novum*, *Ephes. IV, 22* seqq. *Col. III, 10.* *expurgare se ipsos*, *II. Tim. II, 21.* *sanctificare se ipsos*, *I. Joh. III, 3.* *perficere sanctitatem*, *II. Cor. VII, 1.* Quod tamen fit dependenter a Deo, seu gratia Dei, ut ex dictis constat. Conf. *Ausführ. Erklärung, L. XV. Q. 79. p. 693* seqq. et h. l. §. II. nota (c). Et hoc est, quod *B. Scherzerus* in *System. Theol. L. XVII. §. IV. pag. 458.* docet, hominem *justificatum* esse *causam renovationis*; dici enim *renovare se ipsum*, *I. Petr. I, 22.* Esse autem causam *secundariam*: quia *Deo subordinatur*, et *gratia Dei natura prius movet hominem, quam is per gratiam motus agat.* Confer. eundem *Brev. Huelsemann. auct. cap. XII. Theol. III. et V. p. 684. 688* seqq.

(b) *Nequaquam* autem *vires naturales*, quae semper ad *spiritualia ineptae* sunt ac manent.

(c) Qua ratione *fides* dicitur *ἐνεργουμένη*, *efficaciter operans*, (juxta analogiam locorum *Eph. III, 20. Coloss. I, 29. Jac. V, 16.*) *per dilectionem Galat. V, 6.* Unde speciatim notandum est, fidem in ordine ad renovationem *duplici* munere fungi. Uno quidem, quod *intellectum* determinat ad *assentiendum*, tum in genere omnibus, quae in *Scripturis sacris* revelata sunt, tum in specie *promissionibus* de gratuita remissione peccatorum propter Christum: Sic enim, deductis conclusionibus practicis, praescribit, quae agenda, quaeque fugienda sunt, additis rationibus ac motivis, quibus voluntas ad sectandum pietatis studium impellitur. Altero modo *fides voluntatem ipsam* (cui itidem subjective inest,) inclinatur ad *resistendum* pravae concupiscentiae carnis, et *agendum* id, quod *intellectus* circa quodlibet objectum spirituale, jam cre-

ditum, per modum iudicii practici praescribit: ex quibus actibus frequentatis voluntas in dies promptior redditur ad agendum, et virtutes Christianae variae acquiruntur, quarum principium et radix est ipsa fides. Conf. B. Mus. Disp. de Renov. §. XXI. seq.

§. XI. Subjectum renovationis quod (a) est homo conversus ac justificatus (b).

(a) Seu totum suppositum, quod renovari dicitur.

(b) Agimus enim de renovatione *strictè* dicta, *alias* renovationis latius dictae subjectum quod coincidit cum subjecto regenerationis, quatenus idem homo, qui renascitur, dicitur etiam renovari. Loca Scripturae autem supra citata, praesertim Eph. IV, 22 seqq. Coloss. III, 10. de renatis manifeste loquuntur.

§. XII. Subjectum quo est anima, quoad facultates (a) suas, *intellectum, voluntatem et appetitum sensitivum*: secundario etiam (b) *membra corporis*.

(a) Juxta ea, quae de terminis a quo et ad quem diximus §. III. IV. seqq. Hinc enim aestimandum est subjectum cujuslibet mutationis. Conf. B. Scherzer. Brev. Hulsemann. auct. Cap. XII. Thes. VI. pag. 692. ubi scribit: *Subjectum proximum et materia adaequata, in qua fit renovatio, sunt corruptae per peccatum facultates hominis, tam intellectus, quam voluntatis, ac appetitus sensitivi.*

(b) Quatenus animae renovatae aut sanctificatae instrumenta sunt, ad obeundas actiones sanctas necessaria. Huc referri potest illud I. Thess. V, 23. ubi Paulus optat suis, ut *Deus pacis eos sanctificet totos, ut integer ipsorum spiritus, et anima, et corpus inculpate serventur.* Conf. Rom. VI, 12 seqq. et 19. ubi Paulus postulat, uti renati *membra sua sistant arma justitiae ad sanctimoniam.* Confer. B. Mus. Disp. de Renov. §. XIV. et ausführl. Erklärung, LXV. Q. 80. p. 665.

§. XIII. Forma itaque seu *ratio formalis* renovationis consistit in complexu (a) plurium

actuum spiritualium, per quos homo magis magisque (b) tendit in domandam pravam concupiscentiam et acquirendum incrementum doni habitualis, quo aptior reddatur ad praestanda ea, quae divinae voluntati sunt conformia.

(a) Juxta ea, quae diximus §. V. et seqq. Hoc est, quod Paulus *II. ad Corinth. IV, 16.* docet, renovationem fieri debere *ἡμέρα καὶ ἡμέρα, in dies singulos.* Conf. *ad Ephes. IV, 22. 25 seqq. II. Petr. I, 5. 8.* Nam quae ibi mandantur, non unius horae aut diei, sed prolixum et continuatum studium requirunt; ita ut quotidie in deponendo veteri, et quotidie in induendo novo homine ac plurium virtutum exercitiis occupari debeamus. Sic et B. Olearius Indic. Balduin. Gener. Theol. Pos. Art. XCVII. §. 5. docet, renovationem esse *veteris Adami successivam suffocationem, et virium intellectus, voluntatis atque appetitus restitutionem, ut iustitiam imputativam, ex justificatione ortam, in dies sequatur etiam inhaerens, ejusque incrementa et fructus ex sanctificatione.*

(b) Neque enim in hac vita penitus aboletur in homine peccatum, aut sanctitas plene perfecta acquiritur. vid. *Rom. VII, 14 seqq.* ad finem. *Gal. V, 17.* Conf. B. Mus. Tract. de Poenit. contra Stengerum P. III. Cap. VII. p. 634. Et hoc est, quod nostrates sanctitatem nostram, quae est hujus vitae, nobisque inhaeret, (ab imputata, quae a Christo in nos derivatur, distinctam) inchoatam dicunt; consummatam ad statum glorificationis in vita aeterna differri perhibent.

§. XIV. *Finis* renovationis *proximus* coincidit cum termino ejus ad quem (a). *Finis ultimus* ex parte *hominum* est vita aeterna (b), ex parte *Dei*, gloria ipsius (c).

(a) Hujus enim acquirendi gratia fit renovatio.

(b) Prout *Rom. II, 7.* legimus, homines *perseverantes in bene agendo quaerere gloriam, et honorem, et immortalitatem* atque ita contendere ad *propositum vitae aeternae scopum*: uti B. Gerhardus exponit in *Annotat. pag. 68.* Cave autem, ne hinc inferas, renovatio-

nem esse *causam efficientem*, aut *promerentem vitae aeternae*. Expresse enim dicitur, hanc esse *χαρίσμα τοῦ Θεοῦ*, *Rom. VI, 23.*

(c) Vid. *Phil. I, 10. 11.* ubi Paulus optat, ut illi renouentur, et quoad mentem ac mores sanctificentur, ad *gloriam et laudem Dei*. Conf. *Ephes. I, 13. 14. Col. I, 5. ad 12.*

§. XV. *Adjuncta* renovationis sunt I. *necessitas* (a), II. *difficultas* (b), III. *imperfectio* (c) IV. *utilitas* (d).

(a) Ex *praecepto* divino II. cc. *Ezech. XVIII. Eph. IV. Coloss. III.* nostraque *indigentia*, qui deficiamus, nisi proficiamus, fidemque ipsam facile amittimus. Imo quemadmodum *sine sanctificatione*, ita et sine renovatione, quae idem est, *nemo videbit Deum*, *Ebr. XII, 14.*

(b) Ob acrem illam *carnis reluctantiam*; unde tam graves *querelae* sanctorum. *Psal. XIII, 1. XLII, 16. Rom. VII, 24.*

(c) Juxta ea, quae diximus ad §. IV. not. (a) §. V. not. (b) et ad §. XIII. not. (b). Aestimatur enim perfectio aut imperfectio actionis ex ratione termini ad quem.

(d) Non obstante imperfectione. Nimirum *pietas*, non solum, si quae perfecta detur; sed quae actu in hominibus fidelibus invenitur, *ad omnia utilis est*, *I. Tim. IV, 8.* ad quae *Balduinus* notat: *Deum colere ac timere, in mandatis ejus ambulare, et propter ipsum proximo inservire, hoc omni tempore et in omnibus usum habet. Huic studio pietatis adjuncta est promissio amplissima praesentium et futurorum beneficiorum in hac et altera vita.* p. m. 1310. b. conf. *Aphor. pract. XV. et XVI. p. 1331. a. b.* ubi etiam citantur dicta. *I. Tim. VI, 6. Prov. III, 4. 16. XIV, 32. Deut. XXVIII.*

§. XVI. Definiri potest renovatio, quod sit complexus (a) actuum spiritualium, quos homo renatus (b) Deo (c) per verbum et sacramenta (d) gratiose concurrente viribus spiritualibus (e) sibi collatis, quoad (f) intellectum, voluntatem et appetitum sensitivum, ad abolendas reliquias pec-

cati (g) et majorem sanctitatem (h) acquirendam in via salutis (i) exercet ad Dei gloriam (k).

(a) Vid. §. XIII.

(b) Qui subjectum quod renovationis est; juxta §. XI. ita tamen, ut etiam active seu efficienter se habeat, juxta §. X.

(c) Qui causa principalis et prima est. vid. §. VIII.

(d) Quae causae organicae aut instrumentales sunt. vid. §. IX.

(e) Quae sunt principium quo, ex parte hominis. vid. §. X.

(f) Significatur subjectum quo: Juxta §. XII.

(g) Terminus a quo denotatur: Juxta §. IV.

(h) Quae est terminus ad quem. vid. §. V.

(i) Indicator finis ultimus ex parte hominis. v. §. XIV.

(k) Finis absolute ultimus et ex parte Dei l. c.

§. XVII. Ad doctrinam de renovatione pertinet doctrina de *bonis operibus* (a), quae *partim* ut finis et effectus (b) ad renovationem sese habent, *partim* ad rationem formalem (c) ejus spectant.

(a) Quorum natura mox explicabitur.

(b) Si spectentur opera, viribus perfectioribus per renovationem acquisitis perficienda, atque hac ratione intenta ac praestita.

(c) Renovatio enim formaliter consistit in actibus aut operibus bonis et sanctis, quae viribus gratiae perficiuntur, et per quae ad incrementum virium spiritualium tenditur: unde etiam rationem principii vel causae habent in ordine ad terminum *ad quem* renovationis. Vid. B. Mus. de Renov. §. LI. seqq.

§. XVIII. Intelliguntur autem hoc loco per bona opera actiones (a) hominis renati (b) liberae (c), quas ipse viribus gratiae (d) in conversione acceptis atque auctis juxta normam verbi divini (e) exercet, ad gloriam Dei (f).

(a) Non tamen solum opera *positiva*, quae ad praescriptum praeceptorum affirmativorum fiunt verum etiam

omissiones actuum, praeceptis negativis prohibitorum: quae tamen et ipsae involvunt aut supponunt *internos actus* mentis, et propositum quoddam de omittendis istis actibus.

(b) Nam *alias* dantur plures motus sancti, qui a Spiritu sancto in ipso negotio *conversionis* in homine perficiuntur: *neque* tamen *ex usu loquendi* in scholis theologorum *bona opera absolute* dicuntur.

(c) Voluntas enim post *conversionem*, in ordine ad actus spirituales, et his respondentia opera externa, non solum *active*, verum etiam *indifferenter* se habet, ut possit agere et non agere, agere sic, et aliter.

(d) *Ducente* videlicet aut *agente Spiritu. Rom. VIII, 14.* Unde etiam *fructus Spiritus* dicuntur. *Gal. V, 22.*

(e) Seu *juxta leges divinas*, cum *moralem* seu naturalem, omnibus hominibus communem; tum *positivas*, certis hominibus atque ad certum tempus latas. Quamquam huc etiam spectent opera, quae ad praescriptum legis humanae, *ecclesiasticae* aut *civilis*, divinis legibus non repugnantis ac potius ad aedificationem et utilitatem publicam tendentis, fiunt. Nam et mandata a Deo dicuntur non solum, quae *formaliter* et *immediate*, verum etiam quae *mediate* et *per consequentiam* fieri jubentur. Alias autem, si neutrum habeat locum, opera *electitia* non sunt bona, juxta illud *Matth. XV, 9.*

(f) Vid. *I. Cor. X, 31. Col. III, 17. ad 23.*

§. XIX. Opera *non-renatorum*, quae ad praescriptum legis moralis (a) quodammodo (b) fiunt, non aequè dici possunt bona (c), uti opera renatorum, et licet non per se et simpliciter (d) tamen quatenus requisitis bonorum operum destituuntur, peccata (e) recte appellantur.

(a) Haec enim etiam lumini naturae nota est.

(b) Sic dicuntur gentes facere τὰ τοῦ νόμου, ea quae sunt legis, *Rom. II, 15.* Et Apolog. Aug. Confess. Art. XVIII. p. m. 218. docet, humanam voluntatem posse aliquo modo efficere justitiam civilem seu operum, posse loqui de Deo, exhibere Deo certum cultum externo opere, obedire magistratibus, parentibus in opere externo ali-

gendo, posse continere manus a caede, ab adulterio, a furto. Non autem possunt non-renati efficere opera moralia, legi exacte conformia, sine ullo defectu. Unde quidam dixerunt, opera illa non-renatorum, etsi quoad substantiam actus importent conformitatem cum lege et ratione recta; in circumstantiis tamen a rectitudinis regula multis modis deficere. Vid. Ausführl. Erklär. L. VIII. Q. 62. p. 333.

(c) Non solum quod legi non sunt simpliciter et modis omnibus conformia, absque omni defectu, (quod nec in homines renatos cadit:) sed quod non aequae, ut renatorum opera, ex fide et cum delectatione ad Dei gloriam fiunt: quippe quae potius, lege cogente absque fide et interiore complacentia fiunt, hominum causa magis, quam ut referantur in Deum: unde nec Deo aequae placent. Interim quatenus legi conveniunt, eatenus dici possunt bona, prout B. M. Chemnicus P. I. Exam. p. m. 200. dixit, eas suo genere honestas et bonas esse. Addit etiam hanc rationem: Quae, inquit, natura adhuc reliqua habet ex prima creatione, informatione, vita, sensibus, mente etc. per se sunt bona, sed per peccatum sunt sauciata, vitiosa et contaminata. B. Josua Stegmannus in Photinian. Disput. XL. Q. 2. pag. 647. scribit: Quod bona opera ethnicorum fuerint moraliter aliquo modo bona, concedimus, quia secundum rationis dictamen, qualiter etiam illud se habebat, facta sunt: quod autem spiritualiter sint bona, id inde non sequitur. Et quia aliqui dixerunt, opera illa esse bona, quoad substantiam actus, quod aliis displicuit, (substantiae nomine comprehendentibus ea quoque, quae ad circumstantias pertinent;) ideo Stegmannus loc. cit. pag. 648. distinxit inter substantiam actus, quoad genus; et, quoad είδος, seu speciem, et ad posteriorem significationem refert speciales causas, unde actus proficiscatur.

(d) Fluit hoc ex dictis. Atque utile sane est, distinguere inter actiones non renatorum, quae sunt genere suo vitiosae et lege Dei prohibitae, atque illas quae suo genere non sunt vitiosae, seu, quarum ipsa materia sive substantia non est mala, aut quibuscunque aliis verbis hoc exprimitur; Juxta B. Chemnic. l. c. cujus vestigiis insistens B. Gerhardus L. II. Conf. Cath. P. III. art. XXII. cap. 3. dicit: opera externa non-renatorum, utpote cooperire nudum, subvenire periclitanti etc. ex se

et genere actus non sunt peccata. Et rursus: Quaedam hominum non-renatorum actiones per se et quoad substantiam actus non sunt vitiosae. Dicuntur peccata non quoad substantiam actus. Conf. B. Mus. ausführl. Erklär. L. VIII. Qu. 42. p. 336. 337.

(e) Prout alias dicitur *malum nosci ex quovis defectu*. Atque hic quidem defectus actionum non suppletur per imputationem justitiae alienae, quae fide apprehensa non est. Sunt autem actiones illae peccata, respectu causae efficientis formalis, finalis, ut docent Chemnicius et Gerhardus ll. cc.

§. XX. Causa efficiens bonorum operum eadem est, quae renovationis.

Juxta ea, quae diximus §. XVII.

§. XXI. Forma seu ratio formalis operum bonorum, quando in se spectantur, est conformitas (a) cum lege Dei: quando autem spectantur, quatenus, licet legi exacte non convenientia, tamen Deo placent, sic forma eorum (b) est fides in Christum (c).

(a) Sic enim omnis operis, ad praescriptum certae normae faciendi, bonitas in convenientia ipsius cum sua norma consistit.

(b) Nempe hoc ipso, quod exacte non conveniunt cum lege, non possunt Deo, velut ob convenientiam cum norma, simpliciter et absolute placere: adeoque forma, cujus intuitu Deo placent, non est *errupta* illa imperfecta.

(c) Per hanc enim, dum Christi meritum apprehenditur, fit, ut infirmitates operibus fidelium adhaerentes tegantur.

§. XXII. Affectiones bonorum operum sunt: 1. quod sponte (a) fiunt: 2. quod sunt imperfecta (b); 3. quod sunt necessaria (c) salvandis (d).

(a) Nempe lex comminationibus et maledictionibus suis renatos non cogit, sed praeceptis suis dirigit tantum, seu docet. Quo sensu I. Tim. I, 9. dicitur, *legem*

iusto non esse positam, aut instar oneris incumbere invito, quem suis comminationibus premat. Et *Rom. VII, 6.* dicuntur renati *servire* (Deo) *per novitatem Spiritus*, (seu per vires novas, a Spiritu sancto acceptas, prompte, et cum quadam delectatione) *et non per vetustatem literarum*: i. e. non ex vi legis antiquae, suis comminationibus urgentis, et vel cunctantes aut invitos urgentis, ac propellentis.) Scilicet renati servituri essent Deo, si maxime nulla vis coactiva, aut comminatio legibus annexa esset: cum ex dilectione Dei sibi propitii omnia libenter agant. Quia ratione *secundum gradum libertatis Christianae* hic observant auctores: (cum primus ad locum de Justificatione pertineat: de quo vid. h. l. Cap. V. §. XIV. not. (a) sub inem) scilicet, quod homines viribus novis ac spiritualibus a Deo donati, et a servitute peccati dominantis liberati, jam libero et spontaneo Spiritu opera Deo grata praestant seu novam obedientiam.

(b) Postquam enim peccatum introivit in mundum et hominibus etiam renatis tenaciter adhaeret, ita ut raro semper luctetur adversus Spiritum; fit, *ut non, prae cunctis volumus, eadem faciamus*, teste Paulo: *Galat. V, 17.* Et sic aliquando in ipsis *circumstantiis* bonarum actionum erramus ac cespitamus, aut *non ea, quae par est, promptitudine* et alacritate, sed *seguis operamur*, aut *intercurrente* vel *comitante* *philantropia inordinata*, maculam aspergimus operibus nostris, utcumque bonis.

(c) Causae enim variae sunt, quae vel *Deum* spectant, vel *proximum*, vel *nos ipsos*. *Deus* jure creationis, redemptionis, regenerationis et adoptionis, obligatos nos sibi habet, ut voluntatem suam faciamus. Sic *Malach. I, 6.* dicit Deus: *Filius honorat patrem, et servus dominum suum. Quod si Pater vester sum, ubi est honor meus? et si Dominus sum, ubi reverentia mea? I. Cor. VI, ult.* *Emti estis pretio. Glorificate igitur Deum in corpore vestro, et in spiritu vestro, quae sunt Dei.* Porro ad *Ephes. II, 10.* *Ipsius (Dei, qui nos ex gratia sua per fidem salvat) opus sumus, conditi in Christo Jesu ad opera bona, quae praeparavit Deus, ut in eis ambulemus.* Denique *Tit. II, 11. 12.* *Illuxit gratia illa Dei salutifera quibusvis hominibus, erudiens nos, ut abnegata impietate et mundanis cupiditatibus, temperanter et iuste et pie vivamus in praesente seculo.* Sed et glorificandi

Deum occasionem aliis praebere jubemus, *videntibus nostra bona opera et velut lumen nostrum effulgens. Matth. V, 16. I. Petr. II, 12.* Cavere autem, ne Deus offendatur, aut nomen ejus male audiat. *Rom. II, 24. Tit. II, 5.* imitari potius ipsum, et Filium *Jesum Christum*, tenemur *Ephes. V, 1. 2. Matth. XI, 29.* Proximo obligamur, ut eum nostris officiis adjuvemus, quemadmodum *membra corporis* sibi in invicem adjumento sunt. *Rom. XII, 4 seqq. I. Cor. XII, 14 seqq. ad 26.* alii aliorum onera portare, molestias vitae ejus sublevantes. *Galat. VI, 2 seqq.* bono exemplo praeceamus. *Phil. II, 15.* scandala autem fugiamus, *ἀνόμοιοι γινόμενοι, I. Corinth. X, 23 seqq. ad 32. μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόντες προσκοπήν. II. Cor. VI, 3.* calumnias malorum benefaciendo excludamus. *Tit. II, 8. I. Petr. II, 12. III, 16.* Respectu nostri, opera danda est, ut vocationem et electionem nostram firmam efficiamus: scilicet quod ex operibus nostris de nostra fide, ex hac de vocatione nostra et electione certiores reddamur *II. Petr. I, 10.* Cavendum autem, ne male agendo aut securius vivendo, fidem excutiamus, aut Spiritum sanctum contristemus, et vita aeterna excidamus. *I. Tim. I, 19. Ephes. IV, 30. Rom. VIII, 13.* studendum potius, ut praemia pietati promissa consequamur. *I. Tim. IV, 8.*

(d) Non tamen necessaria sunt bona opera per modum *causae*, in ordine ad salutem. Ac merito abstinendum est, sicut ab ea phrasi, qua dicitur *bona opera esse perniciose ad salutem*, ita etiam ab hac quae dicit, *bona opera esse necessaria ad salutem*. Quicquid enim sit de interpretationibus aut explicationibus, quibus alterutra aut utraque in commodum sensum trahi posse putetur; certum tamen est, *ambiguas ac pridem suspectas*, et tanquam *dissidiorum et scandalorum semina*, rejectas fuisse. Conf. de posteriore phrasi B. Musaei Praef. Tract. contra Stenger. quatern. F. 4. b. seqq. Similiter nec illud proprie loquendo dici posse, quod fides per sanctimoniae studium conservetur; aut vita, sive acquisitum jus aeternae vitae aeternae per id ipsum custodiat, ostendit B. Musaeus ausführh. Erklärung Loc. XIII. Qu. 70. p. 578.

CAPUT VII.

DE VERBO LEGIS ET EVANGELII.

§. I. Postquam dictum est, regenerationem (a) et conversionem (b), imo et renovationem (c) fieri à Deo, mediante verbo: jam de ipso hoc verbo Dei in ordine ad haec opera (d) distinctius agendum est.

(a) Vid. Cap. IV. §. IV.

(b) l. c. §. XXXIV.

(c) Cap. VI. §. VIII. et IX.

(d) Nam supra quidem in Prolegomenis Cap. I. §. XXV. XXXV. et cap. II. integro, actum est de verbo Dei, prout in Scripturis sacris continetur, et theologiae revelatae principium cognoscendi primum constituit. Sicut autem *ibidem* Cap. I. §. XXIV. indicavimus, verbum Dei peculiariter spectari posse, ut organon accendendae fidei salvificae, quae est in Christum; ita sub ea habitu-dine, et quoad ea, quae cognata sunt, utique penitus spectandum venit.

§. II. Verbum Dei dividitur (a) in *legem et evangelium* (b).

(a) Atque haec divisio *diligenter* cognoscenda ac tenenda est; cum confusionem legis et evangelii multos noxios errores genuisse constet.

(b) Equidem aliquando *latius* accipiuntur voces, ita ut *lex* sub suo conceptu *evangelium*, aut hoc illam, quodammodo complectatur, v. gr. quando *lex* sumitur pro *tota Scriptura*, *Psal. I, 2.* aut specialius pro *Scripturis V. T.* *Joh. XV, 25. I. Cor. XIV, 21.* denique peculiariter pro *scriptis Mosaicis*, *Luc. XXIV, 44.* *Evangelium* quoque interdum *latius* accipitur pro *tota doctrina N. T.* à Christo et apostolis tradita. *Marc. I, 14, cap. XVI, 15. Luc. IX, 6.* Hic autem accipiuntur vocabula legis et evangelii, quatenus sibi *adaequata* contradistinguuntur.

§. III. Lex hoc loco *proprie* (a) denotat verbum Dei, quo aliqua (b) *praecipiuntur*, alia *prohibentur*, cum vi *obligandi* (c).

(a) Sic Paulus accipit vocem, quando negat hominem justificari per legem; in Epist. ad Rom. ad Gal. speciatim appellat *legem operum*, Rom. III, 21.

(b) Unde praecepta legis alia *affirmativa*, alia *negativa* appellantur.

(c) Proxime quidem *ad obsequium*; deficiente autem obsequio, *ad poenas gravissimas atque aeternas*.

§. IV. Dividitur lex divina (a) in *moralem*, *ceremonialem* et *forensem* (b).

(a) *Non* quod *hodie* totuplex adhuc supersit et valeat: sed quia *olim* ita lata est a Deo, et aliquandiu viguit, ut ex seqq. patebit.

(b) Huc refertur, quod Deut. VI, 1. dicitur: *Haec sunt praecepta et caeremoniae et judicia, quae mandavit Dominus*. Ratio autem divisionis ab *objecto* petita est, quod *vel* mores hominum in communi, *vel* caeremonias aut ritus sacros certae gentis, *vel* forum aut judicia ejusdem attinet.

§. V. Lex *moralis* (a) ea dicitur, quae creaturis rationalibus per se (b) conveniunt, praecipuntur, et quae disconveniunt, prohibentur: quae proinde omnes homines (c) obligat.

(a) Dicitur etiam *lex naturae*, juxta ea, quae P. II, Cap. I. §. III. not. (c) habentur.

(b) Seu *quatenus talis* est; et *vel* Deum, *vel* creaturas alias, *vel* hominem ipsum spectat.

(c) Sic enim a τῷ *quatenus* ad *de omni*, valet consequentia. Conf. P. II, Cap. I. §. IV. V. et VI. Ubi ostendimus, legem illam non solum *olim* in prima creatione omnibus implantatam, verum etiam *post lapsum* aliquam ejus notitiam in mentibus hominum omnium esse relictam.

§. VI. *Summa legis moralis in decalogo* (a) comprehenditur: *cujus praecepta ad dilectionem Dei et proximi* (b), in qua etiam dilectio nostri ipsorum (c) involvitur, redeunt.

(a) Nempe Deus, post eductionem populi sui miraculosam, die pentecostes, in monte Sinai, inter tonitrua ac fulgura, decem praecepta, publice proclamata ac praeterea tabulis duabus lapideis inscripta, per Moysen obtulit hominibus. Vid. *Exod. XIX. XX. XXXI. XXXIV. Deuter. IV. V. IX. X.* Conf. h. l. P. II. Cap. I. §. V.

(b) Juxta illud Christi *Matth. XXII, 37. ad 40.*

(c) Prout l. c. dicitur: *Diliges proximum sicut te ipsum*: ut dilectio nostri sit mensura dilectionis proximi.

§. VII. Quod si vero suo ordine sigillatim spectentur (a), *primum quidem formaliter* prohibet cultum Deorum alienorum, seu omnium eorum, qui (vel quae) non sunt verus Deus (b): simul autem *virtualiter* (c) praecipit unius veri Dei, qualem (d) ipse revelavit, cultum (e) religiosum, in timore (f), dilectione (g) et fiducia (h) sincera (i) consistentem.

(a) Equidem, ut in ordine atque enumeratione praeceptorum decalogi magnopere contendatur, causa non est: modo praecepta ipsa quoad genuinum sensum et vim observentur: certum tamen est, hanc, quam Lutherani retinemus, distinctionem textui verborum decalogi et legibus interpretationis plane convenire: quod porro suis locis indicabimus.

(b) Dum enim prohibentur coli *Dii alieni*, prohibetur utique coli, quicquid est non-Deus, seu quicquid non est Deus. Sive nos ipsi (per *φιλανθρωπία*) sive alii homines sint; sive creaturae aliae, in quibus bonitas aliqua apparet; sive denique *Diabolus* ipse. Unde recte colligitur, in hoc ipso primo praecepto prohiberi cultum *sculptilem et imaginum*, quia et ipsa sunt non Deus, ita ut appendix, *Exodi XX, 3.* addita, sit *declaratio* uberius praemissi praecepti potius, quam praeceptum novum.

(c) Nam juxta regulam explicatricem decalogi, *praecepta negativa includunt contraria affirmativa: et affirmativa includunt contraria negativa: quod in omnibus praeceptis observandum.* Conf. B. Mus. Tract. cont. Stenger. P. III. cap. VI. p. 593. 595. 605.

(d) Adeoque ut trinunius, Patris, Filii et Spiritus sancti.

(e) Qui ab eo, quo *homines* ut societatis humanae membra etsi praestantiora prosequimur, plane *differt*, ac *Deo ut Deo*, enti perfectissimo, quod omnium causa est, *proprie* debetur.

(f) *Filiali* quidem, in Dei majestate, potentia, bonitate et justitia, defixo: ita ut vereamur ullatenus eum offendere.

(g) Qua Deum, *in se et nobis summa bonum*, propter ipsum diligimus.

(h) In Deo summe potente, bono ac verace, tanquam causa bonorum, defixa.

(i) Ita ut *Deum diligamus* (metuamus, et in eo confidamus) *ex toto corde, ex tota anima, tota mente et omnibus viribus*, Matth. XXII, 37. Luc. X, 27. alia omnia Deo postponentes, nec a Deo ullatenus abstrahendi.

§. VIII. *Secundum* decalogi praeceptum (a) *prohibet* nominis (b) divini abusum (c) quemvis, et sic *una* genuinum ac sanctum usum (d) ac celebrationem (e) ejus, invocationem (f) et gratiarum actionem (g) *praescribit*.

(a) Quia enim appendix illa de sculptilibus et imaginibus non-colendis ad primum praeceptum adhuc pertinet recte illud, quod hic notamus, *secundum* constituitur.

(b) Non solum ejus, quo Deus ipse, aut essentia divina, aut una pluresve personae, velut *termino incompleto* appellantur aut nominantur, verum etiam *verbi* a Deo profecti, *sive* scripto *sive* praedicatione vivae vocis exhibeatur.

(c) *Seu* usum profanum, qui fit sine devotione, levem, temerarium, pravae consuetudinis: *inprimis* prohibet exse-

crationes, blasphemias, incantationes, mendacia et fallacias in negotiis sacris etc.

(d) In praedicatione, auditione, lectione, meditatione, confessione Verbi.

(e) Adorando et laudando Deum, intuitu perfectionum et operum ejus.

(f) Qua beneficia petimus a divina potentia ac bonitate.

(g) De beneficiis spiritualibus et corporalibus, quae nobis et aliis, quos amamus, exhibuit.

§. IX. *Tertium praeceptum mandat sanctificationem sabbati* (a), seu certae diei ad exercitium cultus divini (b) praesertim publici (c) consecrationem: *prohibet* autem ex adverso opera, quae a cultu divino temere abstrahunt, (d) aut eum impediunt.

(a) *Non* quidem *praecise* diei in ordine *septimae* in quavis septimana; hoc enim non ad morale, sed *ceremoniale* pertinet, ideoque sub initium ecclesiae Nov. Test. post resurrectionem Christi libere mutatum est; ut *nunc* dies *prima* seu *dominica* celebretur: alicujus tamen *certi temporis ac diei*, cultui divino peculiariter destinandi.

(b) Nempe *ob eam rem potissimum* apud Christianos sabbatum servatur, *ut die sabbati, quando alias ei rei vacare non licet, otium et tempus sumatur cultui divino serviendi: ita ut conveniamus ad audiendum et tractandum Dei verbum, ac deinceps Deum hymnis, psalmis, canticis et precibus laudemus. Et haec quidem quotidie fieri debebant, sed quando multitudo praepedita negotiis interesse nequeat, ad minimum unus aliquis dies per hebdomadam huic rei servandae eligendus est. Porro autem cum a majoribus nostris ad hoc dies dominica ordinata sit; non est immutanda temere haec innoxia veterum consuetudo jam recepta, ut unanimis et consentiens ordo consistat, ne quis sua non necessaria innovatione conturbet omnia.* Verba sunt Lutheri in Catech. Maj. explic. praec. III. p. m. 424. conf. §. *Quare*, et §. *Ex profecto* pag. 425.

(c) Juxta ea, quae modo diximus: non tamen excluso aut neglecto exercitio privato, quo singuli fungantur, *sancitis verbis, operibus et vitae vacantes*, ut dicitur l. c. §. *Quare*.

(d) *Neque enim tam arcte et superstitiose colendae sunt feriae, ut earum gratia labores, qui vitari et intermitteri non possunt, interdicantur*: prout dicitur l. c. §. *Hujus*. p. 425. Conf. §. *Quare adversus hoc*. pag. 427. Unde vulgo nostri non solum opera, quae *formaliter* sunt cultus divini, verum etiam sunt *charitatis, necessitatis*, et quae ad sustentationem vitae pertinent, *licita* esse docent; *prohiberi autem opera non solum alias ex se peccaminosa*, verum etiam opera *functionis civilis ordinariae*, quae *vel corpus fatigant, vel animum curis distrahant*, et ad sacra ineptum reddunt, denique etiam opera *recreationis intempestivae* aut *inordinatae*, quibus devotio cultus publici aut privati impeditur.

§. X. *Quantum praecipit honorem et obsequia parentibus, et qui eorum (a) loco sunt, praestanda (b): vetat contemtum (c) et offensas (d) eorundem. Simul parentes et his similes obligat ad procuranda commoda (e) liberorum ac subditorum etc. et cavendum, ne noceant (f) illis, aut se ipsos faciant (g) contemtibiles (h).*

(a) v. gr. Tutores et curatores, domini dominaeque, magistratus, ecclesiarum ministri, praeceptores, seniores aetate etc. *Praecepta enim aut prohibita species aliqua praecipua, etiam cognatae species, sive totum genus praecipitur aut prohibetur*: juxta regulam veterem.

(b) Salvo tamen honore et obsequio, quod Deo in primis debetur.

(c) *Sive per signa externa declaretur, sive animo comprimatur*.

(d) Per inobedientiam aut contumaciam.

(e) Nimirum, ut se dignos gerant *characterem* divinitus concessio, et sint velut *instrumentum* bonitatis divinae erga inferiores, suae curae ac fidei commissos, quoad spiritualem et temporalem eorum felicitatem.

(f) *Negligendo*, aut injustis imperiis, sollicitationibus, promissis, minis, exemplis etc. eos *corrumpendo*; quae-

ae inferioribus parari, aut relinqui debebant, ad se *ra-
iundo, perdendo etc.*

(g) Modo memoratis aut aliis modis, quibus bonam
se opinionem statusque sui congruam aestimationem
ei impediunt.

(h) *Scopus* enim hujus praecepti est, servare ordi-
nem superiorum et inferiorum, generis humani bono in-
stitutum, et utrique parti sua officia assignare.

§. XI. *Quintum prohibet homicidium, seu
icto commissum, seu animo intentum (a), cum
uibuslibet laesionibus (b), aut desiderio (c) lae-
onis, vitae aut corporis proximi (d): jubet autem
i auxilium ferre in necessitatibus (e), et opera mi-
ericordiae, humanitatis, mansuetudinis (f), stu-
iose exhibere Unde et quae ad nostrae (g) vi-
ae atque corporis curam spectant, huc pertinere
agnoscitur.*

(a) Unde *bella* pariter temeraria atque injusta et
uella privatorum omnesque actus, in quibus intentio,
item indirecta, vim faciendi proximo involvitur. Suppli-
a autem capitalia, quae magistratus maleficis infert, et
illa necessaria hic non prohibentur, cum nec ex usu
quendi sint homicidia.

(b) *Non*, quas charitas imperat ac prudentia dirigit
i majus bonum proximi, quales sunt, quae a chirurgis
ant: sed quae nocent proximo, *sive*, opere ipso, *aut
actu, aut* verbis fiant, *sive* tantum animo concipiantur.

(c) *Sive* signis externis, gestuum, imprecationis, mi-
arum, prodigionis etc manifestetur; *sive* animo clausum
rematur, atque irae, odii *ἐπιχαιρέκαλος*, aliiave nomini-
as veniat.

(d) *Sive* amicus sit, *sive* inimicus.

(e) Juxta ea, quae diximus in nota (c) ad §. VII.

(f) Quibus humana vita et conversatio melior aut
avior reddatur.

(g) Vide, quae diximus in nota (c) ad §. VI. unde
stat, prohiberi h. l. *αὐτοχειρίαν*: commendari autem
aram animae, vitae ac valetudinis propriae.

§. XII. *Sextum vetat adulterium et cognatas* (a) impuritates omnes, operis (b), oris (c) ac gestuum (d), et ipse cordis (e) quaeque praeterea cum fide conjugali (f) pugnant: *exigit* autem castitatem intra et extra (g) conjugium colendam, una cum officiis (h) conjugalibus.

(a) Confer notam (a) ad §. X.

(b) Quales sunt scortatio, concubinatus, incestus, sodomia etc.

(c) Cantica, aut carmina, aut joci obsceni.

(d) Quo pertinet lascivia oculorum, denudatio partium corporis, ob vitandas libidinis illecebras tegendarum, oscula impudica.

(e) Cogitationes obscenae et oblectatio in illis.

(f) Desertiones malitiosae, divortia temeraria, jurgia, rixae et similitudines conjugum.

(g) Datur enim non solum virginalis ac vidualis, sed et conjugal castitas: quarum *illa* abstinentiam a copula carnali et cognatis voluptatibus plenam, *ista* abstinentiam subducto usu priore, *haec* moderatum et sanctum illarum usum importat.

(h) *Seu* plane mutuis, *seu* marito atque uxori propriis, de quibus suo loco plura.

§. XIII. *Septimum prohibet furtum atque omnem* (a) opum alienarum oblationem et injuriam (b), qua plus, quam decet nobis, minus proximo tribuimus. *Praecipit* autem, ut demus, quae, et quibus oportet, sua cuique relinquamus et conservemus. Qua ratione et quae ad nostrarum opum (c) honeste acquirendarum ac tuendarum curam (d) pertinent, observanda sunt.

(a) Adeoque et rapinam, peculatum etc. Conf. not.

(c) ad §. VI.

(b) In contractibus emtionis et venditionis, mutui, locationis et conductionis etc. Et alias, quando vel onera nimia magistratus imponit, vel debita subditi denegant,

aut segnius praestant: quando operarii, aut servi, infideles aut negligentes sunt; vel merces illis ab his, qui debent, (quocunque nomine veniant) non recte solvitur: quando inventa non restituuntur dominis: quando artibus inhonestis, aut temere mendicando, victus quaeritur: quando indigentibus eleemosynae vel prorsus denegantur, vel parcius atque aegre dantur etc. Conf. not. (c) ad §. VII.

(c) Vid. nota (c) ad §. VI.

(d) Excluso otio ac prodigalitate.

§. XIV. *Octavum prohibet* falsum testimonium atque omne (a) mendacium, quod adversus proximum, in judicio (b) aut extra illud (c); ferri solet, omnemque infamationem (d) iniquam; *praecipit* autem, ut famae ejus consulamus (e) quoad possumus. Prout et *nostrae* (f) famae cura sic una nobis commendatur.

(a) Juxta notam (a) ad §. X.

(b) Qua ratione non solum *testis* falsus; sed et *actor* injuste accusans, *reus* contra conscientiam negans, *advocatus* malam causam defendens, vel bonam artibus malis propugnans, *judex*, non satis cognita causa, aut secundum affectus, sententiam injustam ferens etc. peccant.

(c) Quando *vel* finguntur, *vel* ficta ab aliis aut incerta cupide audiuntur et latius sparguntur, quae detrimentum famae alterius afferunt: *vel* cum ex adverso laudantur aut commendantur indigni.

(d) Convitia, joci mordentes, carmina aut libelli famosi: etiamsi, quae de altero dicuntur, vera fuerint. Imo et judicia sinistra de altero, contra leges charitatis.

(e) Non solum libenter praedicantes, quae in laudem ejus cedant, verum etiam abstinentes ab iniquioribus suspicionibus: aequiorem in partem interpretantes, quae dubia sunt: errores et infirmitates quoad licet, tegentes aut excusantes atque emendationem ejus sperantes; eamque procurantes, fraterne illum corripiendo, aut, ut ab aliis corripiatur, efficiendo.

(f) Nam ut alias, ita et hic, *se quisque diligere* jubetur; et sic proximum juxta not. (c)

§. XV. *Nono et decimo praeceptis* (a) *concupiscentia* inordinata domus, uxoris, servorum, jumentorum, aliorumque bonorum proximi, non solum *actualis*, ad quam delectatio accedit, verum *omnis omnino prohibetur* (b): ex adverso autem (c) plena et constans desideriorum atque inclinationum nostrarum, circa ea, quae sunt proximi, rectitudo et puritas *requiritur*.

(a) Quae quidem *praecepta* recte nostrates *distinguunt*: prout in *exodo* vocabulum פְּחֻמֵּי his positum exstat; ut *verbo* prohibendi *repetito*, formaliter *duo praecepta* tradi intelligas: In *deuteronomia* autem *Cap. V, 21.* semel adhibetur verbum פְּחֻמֵּי semel etiam ejus loco substituitur vox פְּחֻמֵּי, scilicet quod non solum concupiscentia *actualis* cum delectatione conjuncta; sed peculiariter ipsa concupiscentia prava *in actu primo* spectata, cum suis *motibus primis* prohibeatur: hi quidem formaliter, expresse ac directe, *illa* vero virtualiter, implicite et indirecte. Prout etiam certum est, inordinatos concupiscentiae actus aut motus, qui in postremis praeceptis formaliter prohibentur, in prioribus praeceptis implicite esse prohibitos. Vid. B. Mus. Tract. contra Steng. P. III. Cap. VI. p. 593. 594.

(b) Nempe certum est, declarari, quod sit contra legem, neque adesse aut locum habere debere pravam illam concupiscentiam, quo sensu *prohiberi* recte dicitur; quamvis, si connatum illud habituale malum spectes, quod jam adest inevitabiliter, *accusari* potius ac *damnari*, quam *prohiberi* videatur. Vid. B. Mus. Tr. contra Stenger. P. III. cap. VI. p. 594. Conf. B. Chemn. L. de lege cap. II. sub initium, et Sect. de Praec. Nono et Dec. ubi frequenter monet, *accusari*, *argui*, *taxari*, concupiscentiam originalem, ut intelligamus, *praecipuum finem legis* (post lapsum) *esse, ut agnitionem peccati patefaciat, et accuset nos, quod conformitatem illam cum lege non habeamus*: quae sunt verba p. 24.

(c) Vid. iterum not. (a) ad §. VII.

§. XVI. *Lex ceremonialis* est, quae *sacrificia* (a) et *ritus* alios sacros (b) in populo Dei (c), habito respectu ad Messiam (d) venturum ejusque officium et beneficia, celebrandos; una cum *personis* (e) et *rebus* (f) eo pertinentibus praescribit, cum (g) vi obligandi.

(a) Seu oblationes certorum munerum Deo consecratorum, ex rebus *vel* inanimatis, cum solidis v. g. pane, sale, thure etc. tum liquidis, v. g. oleo, vino: *vel* animatis, in honorem Dei mactandis seu immolandis: unde variae sacrificiorum species; *holocausta*, sacrificia *salutaria*, eaque *vel* votiva, *vel* voluntaria, denique *piacularia*, *vel* pro peccato ignorantiae, *vel* pro noxa aut delicto graviore.

(b) Quo pertinent ipsa *sacramenta* V. T. quatenus ut ritus externi, lege divina sanciti, frequentari debebant. Conf. B. Gerhard. L. XVI. de Legg. Cer. et For. Sect. II. §. 11. (De quorum requisitis et administrandi ratione, infra peculiariter dicemus.) Praeterea *festivitates*, *inaugurationes*, *lotiones* et *purgationes* variae.

(c) Cujus etiam notae discretivae ab aliis gentibus esse debebant.

(d) Sic enim dicuntur *umbra futurorum*, (non certe ex accidenti, sed ex ipsa intentione auctoris:) *corpus autem* (veritas et complementum rerum per umbras legis praefiguratarum) dicitur *Christus*, aut in ipso Christo quaerendum. Col. II, 16. Qua ratione etiam Ebr. X, 1. dicitur: *Legem umbram habere futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum*, aut res adumbratas, seu repraesentatas. Et pulchre Augustinus L. VII. de Civ. Dei cap. XXXII. *Sacra, sacerdotia, tabernaculum, sive templum, altaria, sacrificia, caeremoniae, dies festi, et quicquid aliud ad eam servitutem pertinet, quae Deo debetur, et Graece proprie latraria dicitur, ea significata et praenuntiata sunt, quae propter aeternam vitam fidelium in Christo et impleta credimus et impleri cernimus, et implenda confidimus.* Conf. h. l. P. III. Cap. II. §. VII.

(e) Nam et de summo sacerdote, et sacerdotibus reliquis, et ministris sacrorum de tribu Levi constitutiones divinae exstant.

(f) Non solum, quae in sacrificiis certo modo tra-

ctandae essent, verum etiam vasa ac utensilia sacra, vestes, loca, tempora divinitus definita.

(g) Et sub comminatione irae ac poenae: quod commune est omni legi divinae.

§. XVII. *Lex forensis* ea dicitur, qua constitutiones (a) civiles, formam publicorum (b) judiciorum et externae disciplinae (c) in populo Judaico (d) conservandae praescribentes continentur.

(a) Per hoc enim distinguuntur a ceremonialibus, quod *hae* ad ecclesiam, *istae* ad politiam Judaicam proprie spectarent.

(b) V. g. de magistratibus, de processu judiciorum, de contractibus, de divisione haereditatum, de poenis.

(c) Quo praeter istas pertinent, quae societatem *oeconomicam* ordinant; quales sunt leges de conjugiiis, de servis, de parentibus et liberis: imo et illae, quae de advenis, de militia agunt etc.

(d) Ad cujus statum plane accommodatae fuerunt, non aequae ad formas cujusvis reipublicae.

§. XVIII. *Abrogatae* (a) sunt leges *cereemoniales* (b), exhibitio (c) Messia; et *forenses* (d), sublata politia (e) Judaica; *moralis* vero non (f) item.

(a) Neque enim voluit Deus, eas perpetuo, sed *ad tempus* durare et obligare: unde, elapso tempore statuto, cessabat vis obligandi. Atque hic est *tertius gradus libertatis Christianae*; ex his, quos vulgo constituunt, nimirum quod fideles in N. T. ad legum ceremonialium et forensium Moysaicarum observationem non amplius sunt obligati.

(b) *Ebr. IX, 10.* dicitur, impositas illas fuisse *μᾶλλον καὶ ὡς ἄνωγες*, usque ad tempus correctionis: quo perfectiora umbraticis substituerentur. Conf. *Ebr. VII, 22. VIII, 6.*

(c) Vid. *Actor. X, 11.* de sublato discrimine ciborum. Et *Gal. II, 13. Cap. IV, 10. Cap. V, 2. Coll. II 16.* de sublatis legibus circumcisionis, festorum, et

similibus. Destructo autem templo Hierosolymitano ac tabernaculo, ad quod alligata erant pleraque illa sacra, ipsum hunc cultum exspirasse, tanto clarius agnoscitur.

(d) Quae etiam olim conversos ex gentibus non obligarunt, quippe relictos patris avitisque legibus.

(e) Nam et Christus et apostoli recens conversis necessitatem observandi leges istas non imposuerunt; verum legibus eorum magistratum, sub quibus erant. obnoxios reliquerunt: v. exempla *centurionis*, *Matth. VIII. 13. Cornelii*, *Act. X, 1 seqq. Sergii Proconsulis*, *Act. XIII, 12*. Et Paulus Romanos legibus imperatoris subjectos esse vult. *Rom. XIII, 1 seqq.* Ipse juxta leges Romanas judicari se postulat. *Actor. XXV, 10. 25.* Confer. *Petri I. Epist. II, 13. 14.* Eversa autem republica. leges simul tolli manifestum est. Quanquam possint leges forenses Judaicae non paucae, quae et quousque rebus publicis aliis conveniunt, a magistratu Christiano libere introduci, atque ut observentur, proponi.

(f) Neque enim vel ecclesiam aut synagogam, vel politiam Judaicam praecise spectat, sed homines, ut creaturas rationales. *Quamvis* etiam lex moralis ad justificationem invalida et inutilis sit, corrupta natura humana *Rom. VIII, 3. quamvis* etiam maledictiones ejus non tangant homines, satisfactione aliena per fidem nixos; *Rom. VIII, 1.* non tamen ideo lex ipsa abrogata est; quippe quae non desinit obligare omnes ad exactam et constantem obedientiam: etiamsi qui hanc non ita praestant, propterea non damnentur, sed etiam imperfecta illorum obedientia placeat Deo. Vid. *B. Gerhard. L. de Legg. Cerem. et For. Cap. IV. §. 43. B. Mus. Tract. contra Stenger. P. II. Cap. II. p. 204. et Part. III. Cap. VI. p. 618.*

§. XIX. Lex moralis *Mosaica* seu decalogi, eadem est cum (a) lege *Christi*: Illam enim quidem a Pharisaeis corruptelis purgavit (b) et rectius declaravit Christus; non autem praecepta moralia plane *nova* (c) dedit fidelibus.

(a) Utrunque enim perfecta obedientia et omnium facultatum atque actionum humanarum rectitudo exigitur; et non solum peccata graviora ac proaeretica; verum etiam ea, quae vocantur humanae infirmitatis, ipsum-

que peccatum originis utrinque prohibetur. Confer. *B. Mus. Tract. contra Stenger. Part. II. Cap. I. p. 160 etc. et cap. II. p. 199. P. III. c. VI. p. 561 seqq. p. 598 seqq.*

(b) Vid. *Matth. V, 20 seqq.* ubi phrases: *Audivistis, quod dictum sit veteribus: Ego autem dico etc. habito respectu ad justitiam scribarum et Pharisaeorum, cortici legis, sensu vero neglecto, adhaerentium, ideoque correctione opus habentium, intelligendas esse, facile cognoscitur: praesertim si attendamus ad illud, quod v. 17 praemisit Christus: Non veni solvere legem, (vim obligandi ejus relaxare aut tollere,) sed (mea perfecta obedientia) implere.*

(c) Quae enim Christus inculcavit praecepta, si non expresse, implicite tamen in decalogo continentur.

§. XX. Data est lex moralis *ad vitam aeternam* (a), sed *sub conditione* (b) perfectae impletionis. Hanc autem *post lapsum* praestare nemo (c) potest; ideoque nec per legem salvari ququam potest (d).

(a) Hinc dicitur ἡ ἐντολὴ ἣ εἰς ζωὴν, *Rom. VII, 10. ἐντολὴ ἀγαθὴ, v. 12. 13.*

(b) Juxta illud: *Fac hoc et vives. Luc. X, 28. Et quod Gal. III, 12. legitur: Faciens ea homo vivet in eis.*

(c) Nam rigor ille, quo exacta obedientia postulatur, et naturalis impotentia, per lapsum contracta, cum habituali propensione ad malum, sibi mutuo adversantur. Unde dicitur, τὸ γρόνημα τῆς σαρκὸς legi non subjici, nec posse subjici. *Rom. VIII, 7. Conf. v. 3. cap. VII, 15 seqq.* Quod autem praecepta Christi dicuntur non esse gravia, *I. Joh. V, 3.* id non intelligendum est simpliciter, aut ratione quorumvis hominum, sed ratione fidelium, qui viribus a Christo donatis non gravatim operantur. et quorum imperfecta obedientia propter obedientiam Christi perfectam, fide apprehensam atque a Deo imputatam, acceptatur, quasi perfecta esset, ita ut praeceptorum onere non opprimantur. *Conf. B. Mus. Tract. contra Stenger. Part. III. Cap. VI. p. 588.*

(d) Sic dicitur *Gal. III, 21. Non est data lex, quae posset vivificare. Et Rom. VII, 10 seqq. dicit Paulus, mandatum datum ad vitam cedere sibi in mortem etc.*

§. XXI. *Evangelium* proprie loquendo (a) est doctrina (b) de gratia Dei (c) et gratuita remissione peccatorum (d) propter Christum (e) mediatorem, ejusque meritum fide (f) apprehensum: quae non solum in *N. Test.* (g) verum etiam in *V. Test.* (h) suo modo (i) revelata fuit.

(a) In oppositione ad legem: et favente ipsa etymologia. Denotat enim vi nominis *bonum nuntium*. Sic *pauperibus evangelium annuntiari* dicitur, *Matth. XI, 5.*

(b) Seu complexus promissionum, quae hominibus peccatoribus gratae, laetae ac salutares sunt: quarum summa habetur *Joh. III, 16.*

(c) Id est, de favore gratuito, amore et misericordia, qua Deus homines, licet peccatores, prosequitur, et salutem eorum procurandae intentus est. Vid. *I. Tim. II, 4.*

(d) In qua justificationem hominis peccatoris consistere, et hinc pacem cum Deo, adoptionem in filios Dei etc. manare docuimus. Part. III. Cap. V. §. XI. et XIV. Conf. *Rom. III, 21 seqq.* ubi *absque lege* (adeoque per *evangelium*) *justitia Dei* (seu qua coram Deo justii constituitur) *manifesta* esse declaratur.

(e) Notetur vox angeli ad Josephum *Matth. I, 21. liberabit populum suum ex peccatis ipsius*: ad Mariam, *Luc. I, 31 seqq. vocabis nomen ejus JEsu* etc. ad pastores *Cap. II, 10. 11. natus est vobis hodie salvator*, Conf. *Act. IV, 12. Non est in alio salus* etc. *Joh. I, 12. 14. 16. 18. 29. 36.* de *ἐξουσία* credentium, tanquam *filiorum Dei*, deque *gratia ex plenitudine ejus accipienda* etc.

(f) Unde ipsum evangelium dicitur *lex fidei*, *Rom. III, 27.* et oritur phrasid *πιστεύειν εἰς τὸ εὐαγγέλιον* *Marc. I, 15.*

(g) Quod patet ex locis hactenus citatis.

(h) Huc enim pertinent promissiones de *semine mulieris*, *caput serpentis contrituro*, cujus *calcaneum* interim *serpens* sit *contriturus*: seu de venturo ex posteritate Evae, vero homine, qui Satanae, per serpentem peccatum persuadentis, indeque in mortem homines praecipitantis, et in potestatem suam redactos tenentis, regnum ac potentiam, potentia sua majore, quae vere divina est, non tamen sine passione aut sanguine, destru-

eturus et humanum genus liberaturus sit, *Gen. III, 15. De semine Abrahami, in quo benedicendae* (omni benedictione spirituali per fidem in ipsum donandae) *sint omnes gentes terrae, Gen. XII, 3. Cap. XV, 6. Cap. XXII, 18. De Messia, Siloh, ex tribu Juda nascituro, cui adhaesurae sint gentes; Gen. XLIX, 10. De propheta; Moysi simili, Deut. XVIII, 15, 18. Conf. quae in Psalmis, II. VIII. XXII. XLV. LXVIII. CX. et apud Esaiam Cap. VII, 14. Cap. LIII, 4 seqq. Cap. LXI, 1 seqq. apud Jeremiam Cap. XXIII, 5. Cap. XXXIII, 15. Daniele Cap. IX, 24. Hoseam Cap. XIII, 14. Michaeam Cap. V, 2. Hagg. II, 8. Zach. IX, 9. Cap. XIII, 1. Malach. I, 11. Cap. III, 1. Cap. IV, 2. habentur, ac certum est, ea, quae in legibus ceremonialibus continebantur, etsi quatenus praecipiebant certas actiones ac ritus vim legis haberent, quatenus tamen Christum mediatorem ejusque meritum fide amplectendum certis ritibus velut typis aut umbris repraesentabant, evangelio recte accenseri. Conf. B. Mus. Disput. contra Curcellaeum de salute Gentil. §. XLVI. XLVII.*

(i) Quamvis enim unum idemque evangelium sit in V. et N. Test. tamen evangelicae promissiones subinde clarius expositae et illustratae sunt, donec tandem plena lux in N. Test. oriretur. Esaias certe tantam cognitionis lucem habuit, quantam in nemine antecessorum antevertere possumus. Quinimo respectu ad lucem N. T. habito, doctrina de Messia in V. Test. conferta nocti et tenebris, nimirum $\chi\rho\iota\varsigma$ fuit enim figuris et umbris tecta, quarum, involucri remotis, clarissimum cognitionis jubar in N. Test. effulsit, quae proinde diei comparatur: verba sunt B. Gerhards L. de Evangelio §. 37.

§. XXII. Conveniunt itaque lex et evangelium I. quoad auctorem, qui utrinque (a) Deus est. II. Quoad subjectum, cui data sunt, quod sunt omnes (b) homines. III. Quoad finem per se intentum, qui utrinque est salus (c) aeterna. IV. Quoad durationis terminum, qui est finis mundi.

(a) Est enim utrumque *verbum Dei*, ut ex dictis constat.

(b) Loquimur autem de *lege morali* omnibus lata, qua obligantur ad obedientiam: *evangelium* autem et ipsum, omnium bono destinatum, diversis vicibus, praesertim quoad *periodos* illas *insigniores*, (1) in Adamo, (2) in Noacho, (3) per ecclesiam Israeliticam in toto orbe illustrem, (4) per apostolos totum terrarum orbem sua praedicatione replentes, *Matth. XXVIII, 19. Marc. XVI, 15. Rom. X, 18.* toti humano generi obtigit. v. *B. Mus. Disp. contra Curcell. §. XXXVII. seqq.*

(c) De lege dictum est §. XX. not. (a). De evangelio res vel manifestior est, et notandus locus *Rom. I, 16.* ubi *evangelium* dicitur *potentia Dei ad salutem omni credenti*. Per accidens autem est, quod *lex cedit in mortem*; juxta *Rom. VII, 10 seqq.* quodque *evangelium* aliquibus sit *odor mortis ad mortem*. *II. Cor. II, 16. Conf. I. Cor. I, 18 seqq.*

(d) Sic legem moralem esse perpetuam, non autem abrogatam vel abrogandam; diximus §. XXII. et nota (f). *Evangelium* autem usque *ad finem mundi* praedicandum esse, expresse dicitur *Matth. ult. v. ult.*

§. XXIII. *Differunt lex et evangelium* (1) *patefactionis et cognitionis modo*. Lex enim natura nota (a) est, etiam post lapsum (b) quodammodo: *evangelium* autem *mysterium* est, sola revelatione (c) *supernaturali* cognoscendum. (2) *Ratione ob-jecti*: lex enim circa agenda et omittenda (d) versatur: *evangelium* promissiones (e) *gratuitas fide* amplectendas tradit. (3) *Promissionum diversitate*. Legis enim promissiones (f) *compensatoriae*; evangelii, prorsus *gratuitae* (g) sunt. (4) *Diversitate officii*. Lex enim praescribit (h) *perfectam obedientiam* et delinquentes quosvis accusat, terret (i), damnat, non autem confert *novas vires* (k) ad vitam spiritualem et sanctam: *evangelium* autem nec mandat (l) opera, nec arguit (m) peccatores, sed (n) *mediatorem* ostendit, so-

latur, promittit gratiam et salutem. Unde (5) lex *proponenda* est peccatoribus securis (o), ut ad contritionem perducantur, evangelium contritionis (p), ut fidem concipiant.

(a) A Deo, ut auctore naturae, per creationem implantata, et cordibus hominum inscripta, Conf. *Rom. II, 14 seqq.*

(b) Vid. Part. II. cap. I. §. IV. V. VI. Plenior autem ejus notitia ob corruptionem intellectus humani per lapsum ex revelatione in Scripturis comprehensa peti debet. Conf. *B. Mus. Tr. contra Steng. P. II. Cap. I. p. 161.*

(c) Vid. *Rom. XIV, 25. I. Cor. II, 6. 7 seqq.*

(d) Vid. h. l. §. III.

(e) Juxta §. XXI.

(f) Scilicet sub conditione perfectae obedientiae ac meritum. Vid. §. XX.

(g) Excluso omni respectu ad opera nostra, juxta *Rom. IV, 4. et 5. Cap. XI, 6.* Unde etiam nostri negant, *promissiones evangelicas esse conditionatas; non quamvis conditionem, sed in specie conditionem nostrorum meritum excludentes, ut hac ratione conditionatum opponatur gratuito. Alia igitur est conditio fidei a conditione operum: verba sunt B. Gerh. L. de evang. §. XXVI. Conf. ib. §. 42.*

(h) Vid. §. III. V. VI. seqq. §. XX.

(i) Vid. *Rom. IV, 15.* ubi dicitur: *ὁ νόμος ὀργῆς κατεργάζεται, iram operatur: i. e. reos irae divinae constituit, et ex reatu isto conscientiae terrorem incutit; ut exponit B. G. Mylius p. m. 205. Ipsam vero maledictionem legis vide Gal. III, 10. ex Deut. XXVII, 26.*

(k) Nam neque angores aut morsus conscientiae neque coecitatem intellectus in spiritualibus et hinc nascentem repugnantiam per dubitationes de veritate revelationis tollit, neque fidem aut charitatem accendit. Vid. *B. Musaei Tract. contra Steng. P. III. cap. IX. p. 712. 736.*

(l) Non enim est *lex operum, sed fidei. Gal. III, 2.*

(m) Nam, quamvis evangelium, in latiore significatione acceptum, dici possit *concio poenitentiae, non tamen de evangelio stricte sic dicto id enuntiandum est.*

Non enim per se directe tractat agenda et omittenda: neque adeo per se et directe revelat aut arguit peccata. *Pessio Christi* autem, quae, *quatenus* est *lucor* pro peccatis, et sic causa recuperatae gratiae divinae, *ad evangelium* pertinet; tamen *quatenus* ex peccatis nostris orta, iram Dei ob oculos ponit, *ad legem* pertinet, velut realis concio poenitentiae. v. Form. C. art. de lege et evang. p. 593.

(n) Vid. *Joh. I, 17.* ubi in oppositione ad *legem per Moysen datam*, dicitur *gratia et veritas per Jesum Christum exorta*; adeoque ex evangelio cognoscenda. Conf. *Rom. III, 24 seqq.* add. *Es. LXI, 1. Luc. IV, 18. 19. 30. Matth. XI, 5. Cap. XII, 5.*

(o) Quamquam non *solis*, ut mox docebitur, his tamen *vel maxime*, et ob finem adjectum. v. *I. Tim. I, 9.*

(p) Vid. *Matth. XI, 5. et 28.*

§. XXIV. Quamvis vero ita differant lex et evangelium, in *praxi* tamen *conjunctissima* (a) esse debent: et quidem quod *conversionem* (b) hominum attinet, *lex*, quae agenda atque omittenda tradit, et ad accuratissimam eorum observationem obligat (c), gravissimum reatum transgressoribus quibuslibet denuntians; hoc ipso (d) homines ad agnitionem (e) peccatorum, et dolorem (f) de illis perducit, atque adeo de mediatore sollicitos (g) reddit: *evangelium* vero mediatorem ipsum, et per eum impetrandam Dei gratiam et remissionem peccatorum (h) monstrat. Unde *lex* quidem hominum animos ad recipiendam fidem praeparat (i); *evangelium* autem fidem ipsam (k) accendit, qua peccatores cum Deo reconcilientur.

(a) Vid. *B. Mus. Praefat. Tract. contra Steng.* quatern. b. 1. a.

(b) Vid. l. c. et h. l. Cap. IV. §. XXXIV.

(c) Scilicet hoc *primum* et *perpetuum* atque *commune* est, quod lex praestat. Unde, quod vulgo *triplex*

legis usus constituitur, ac *primum* locum obtinet is, quem *politicum* vocant, qui ad disciplinam externam, et publicam in societate civili tranquillitatem spectat, contra homines feros atque indomitos, quibus poenae suae constituuntur, conservandam, certum tamen est, etiam hic aliquem usum *didacticum* supponi, cujus vi lex instar normae aut regulae se habeat, ad disciplinam illam conservandam. Nobis autem h. l. lex in ordine ad homines spiritualiter convertendos et renovandos spectanda est.

(d) Est hic *alter* usus legis, quem vulgo constituunt, et *paedagogicum* appellant, occasione petita ex *Gal. III, 14*, scilicet quod lex, instar paedagogi severioris, hominibus exprobrans suos lapsus, eosque terrens atque anxios reddens, faciat, ut liberatorem desiderent, et vias omnes, si qua liberari possint, spectent.

(e) Quod expresse dicitur *Rom. III, 20*. Conf. c. VII, 7. et h. l. Cap. IV. §. XXXIV. not. (e).

(f) Vid. l. c. nota (f).

(g) Quamvis enim mediatorem ipsa lex nesciat, neque ostendere aut polliceri possit; faciat tamen terroribus suis, ut mens hominis de se juxta legem desperans, alibi auxilium quaerat, undecunque illud affulserit.

(h) Juxta ea, quae diximus §. XXI.

(i) *Non* autem *efficienter* ad fidem generandam concurrat; *sed* tantum *removendo* impedimentum securitatis et contemptus, ex peccatis non-retractatis natum, adeoque hac ratione disponendo subjectum, quamvis *neque adaequate omnia impedimenta auferat* lex, ut constat ex nota (k) ad §. XXIII. Conf. *B. Mus. Tract. contra Steng.* p. 736.

(k) Vid. supra Cap. IV. §. XXXIV. nota (g).

§. XXV. In *renovationis* (a) negotio, *lex* docendo (b), quae agenda, quaeque omittenda sint, dirigit renatos, ad opera vere bona (c) efficienda et peccata (d) cavenda. Eadem suis comminationibus (e) facit, ut desideria carnis fortius reprimantur. Imo et imperfectionem novae obedientiae (f) ostendens, ad poenitentiam quotidianam (g) ducit. *Evangelium* vero, sicut fidem in conversione collatam conservat (h) atque auget,

ita ad actus charitatis aliarumque virtutum (i) vires spirituales subinde majores confert et animum imperfectae obedientiae ac peccati sensu labascentem (k) erigit.

(a) Vid. h. l. Cap. VI. §. IX. Conf. *B. Mus. Praef. Tractat. contra Steng.* quatern. B. 1. b.

(b) Quem vulgo *tertium* usum legis constituunt, et *didacticum* appellant: nimirum *speciali* sensu, cum *alias* etiam in *primo* et *secundo* usu lex *docere* dici possit.

(c) In quae deinde renati Spiritu spontaneo feruntur, habentes regulam et normam vitae recte instituendae. Vid. exemplum Davidis, *Ps. CXIX.* integro.

(d) Nempe cognito per legem, quod sint peccata, ideoque ab agendis discernenda.

(e) Quamvis enim renati, *quatenus tales*, et quoad vires spirituales valde ipsi cupiant bene agere; neque minas, quibus cogantur, expectent: quia tamen in illis, praeter *Spiritum*, etiam *caro* superest, terreri hanc oportet, ne spiritui reluctando praevaleat.

(f) Semper enim lex plura et meliora poscit, quam praestare queamus. Vid. h. l. §. XI.

(g) Quam vulgo *stantium* vocant; et qua renatos opus habere, constat ex Cap. IV. §. XX. not. (c).

(h) Per easdem enim causas, per quas generatur fides, etiam conservatur. v. ausführl. Erklär. L. XIII. Q. 70. p. 578.

(i) Nam sicut, quando *fides*, meritum Christi apprehendens, in corde hominis contriti per evangelium accenditur; simul etiam *charitas* erga Deum propitium oritur: quae voluntatem hominis renati ad Deum super omnia amandum, et omnia, quae Deo grata sunt, praestanda, quae autem adversa sunt, odio prosequenda ac fugienda, in Deo etiam *confidendum*, bona quaevis ab eo *speranda*, *proximum* propter Deum *diligendum* et *juvandum* etc. inclinatur: ita, quando per usum evangelii fides augetur et roboratur, haec quoque simul per evangelium incrementa capere certum est.

(k) Ostendit enim, defectus nostros suppleri, et peccata tegi, per obedientiam Christi perfectam, fidelibus imputatam.

CAPUT VIII.

DE SACRAMENTIS IN GENERE.

§. I. Cum, præter verbum Dei, etiam sacramenta sint regenerationis (a), conversionis (b) et renovationis (c), atque adeo fidei conferendae, obsignandae et augendae organa, de his etiam distinctius agendum est.

(a) Vid. Cap. IV. §. IX.

(b) l. c. §. XXXIV.

(c) Cap. VI. §. IX.

§. II. Vox sacramenti (a) ecclesiastica est, cum de ritibus sacris (b), qui sunt signa (c) et media sive organa conferendae et obsignandae gratiae, accipitur (d).

(a) In *Scripturis* expresse non legitur; sed sicut origine Latina est; ita in Ebraeo atque Graeco sermone, ac speciatim in libris V. ac N. T. non reperta est hactenus vox certa, quae illi exacte respondeat. Et quamvis vox sacramenti in Latina biblicorum versione occurrat, proprie tamen et specificè non usurpatur de externis illis ac visibilibus gratiae signis, de quibus hoc loco agimus, sed a scriptoribus ecclesiasticis ad ea demum translata est: ait B. Gerh. L. de Sacram. §. V.

(b) Apud profanos scriptores legitur significasse non solum pecuniam, a litigantibus apud judicem depositam, eo fine, ut, qui vicisset, suam reciperet, qui causa cecidisset, ejus pecunia fisco cederet; sed et sponsionem, solvendae ab eo, qui iudicio victus fuerit, pecuniae; imo et juramentum, praecipue militare. Postremam significationem respexisse videtur Tertullianus, qui primus Latinorum patrum, ad denotandum actum, quo baptizandi Deo se obligant, et fideliter ac strenue sub vexillis Christi contra Satanam pugnatos religiose promittunt, vocem adhibuit, L. de corona militis. Unde factum est, ut non solum ritus totus baptismi, sed et s. coenae,

sacramentum diceretur: quanquam et *alias* hoc nomen *generalius* ad res sacras et secretas quasvis, itemque signa rerum sacrarum, etsi ab hominibus instituta, adhibitum sit. Conf. *B. Gerhard*. l. c. §. 3. et 7.

(c) Sic expresse appellantur in *August. Conf.* art. XIII. *partim* videlicet, quod *sint notae professionis inter homines; partim* et praecipue ex vi *divinae institutionis*, ut *sint signa et testimonia voluntatis Dei erga nos ad excitandam et confirmandam fidem in his, qui utuntur, proposita*. Et *B. G. Mylius ad Cap. IV, 12. Epist. ad Rom.* p. 200. scribit: *Sacramenta, si proprio Scripturarum vocabulo appellare velimus, signa simpliciter appellabimus*. Sunt autem sacramenta signa, non ratione rei terrenae praesentis, ad rem coelestem absentem referendae: (haec enim in s. coena etiam substantialiter praesens est:) *sed* quod actio circa rem externam et subjectum seu hominem occupata significet actionem spirituales, quam Deus mediante ritu externo praestitutus est, quando homo non repugnat. Quanquam et ipsa *res externa* seu materia terrena, *signum materiae coelestis*, substantialiter quidem sed invisibiliter praesentis, esse potest.

(d) Quod *omnino* observandum est. *Neque* enim sacramenta nihil aliud sunt, quam *signa nuda*, mere *σημαντικά*, sed simul *instrumenta*, per quae *donatur spiritus, qui fidem efficit*, aut confirmat; juxta Art. V. *Aug. Confess.* Et *B. Mylius* l. c. p. 199. de sacramento circumcisionis agens scripsit; *noluisse Deum verbo duntaxat agere cum patriarcha (Abrahamo); sed visibili etiam signo; ut non per auditum tantum, sed per visibilem etiam notam gratia coelestis animo patriarchae NB. infunderet, adeo ut signi istius intuitu certior etiam et confirmator redderetur ipsius animus de justitia per fidem gratuito accepta*. Quae quidem nec ad solum Abrahamum, neque circumcisionem solam, sed ad omnia sacramenta et sacramentis recte utentes homines similiter spectant.

§. III. *Requiritur* (a) vero ad sacramentum *proprie* et *strictè* sic dictum, (1) ut sit actio a Deo *mandata* (b). (2) Ut habeat *elementum* (c)

visibile divinitus praescriptum. (3) Ut habeat *promissionem gratiae* (n) *evangelicae*.

(a) Equidem requisita sacramenti in genere, aequae ac nomen ipsum, in *Scripturis* expresse non leguntur: sed *generalis doctrina de sacramentis ex iis, quae in specie de singulis in Scriptura habentur, deducenda est*: monente B. Gerhardo L. de Sacram. §. 11. ubi etiam hac ratione *primo omnium de requisitis verorum et proprie sic dictorum sacramentorum tractat et allegat verba B. Chemnicii P. II. Exam. Conc. Trid. p. 14. baptismus et eucharistia omnium confessione vere et proprie sunt sacramenta: inde igitur colligemus, quae tanquam substantialia requirantur, ut aliquid vere et proprie sit sacramentum (N. Test.). Haec enim erit simplicissima et certissima demonstratio*. Sic ergo ex eorum, quae sine dubio sacramenta sunt, conceptibus communibus, in quibus ista conveniunt, cognoscitur, ea, quae forte dicuntur sacramenta, requisita autem illa communia non habent, non esse ejusdem rationis et quidditatis sacramenta cum his, quae proprie sic dicuntur, verum aequivoce sic dicta. Conf. B. Mus. Ausführ. Erklär. L. XVI. Qu. 81. pag. 667. 668. et B. D. Carpzov. Disp. Inaug. de Sacram. in genere, Aphorismi I. Pontificii confutatione §. 6. quem sequitur B. Scherzerus Brev. Huelsem. auct. Cap. X. Thes. III. p. 549.

(b) Et quidem *expresse* in *Scripturis* mandatum ejusmodi exstare, necesse est.

(c) Sive *rem* aut *substantiam* quandam, corpoream et sensibilem, circa quam sacro modo tractandam occupetur actus externus aut ritus sacramenti.

(d) Quae est de *remissione peccatorum* et beneficiis spiritualibus connexis.

§. IV. *Causa efficiens principalis* (a) sacramentorum Deus (b) *trinunus* (c) est et Christus in assumpta (d) carne.

(a) Seu quae non solum sua auctoritate *instituit* ac *determinat*, quatenus actiones aut qui ritus, tanquam media gratiae, et quomodo, aut qua ratione celebrari debeant, ac *mandat*, ut celebrentur, (ita ut sit causa,

cum quoad *speciem*, tum quoad *exercitium actus*;) verum etiam sacramenta ipsa, tanquam organa, *elevant* ad gratiam spiritualem conferendam.

(b) Et is quidem *solus*; qui solus auctor gratiae est, ideoque solus *media*, per quae gratiam illam, quam libere confert, conferre velit, definire potest: solus etiam vim infinitam, per quam sacramenta apta reddantur ad conferendam gratiam, communicare illis potest.

(c) Nempe ea, quae de institutione, mandato et concursu Dei diximus, habent se per modum operis *ad extra*.

(d) Scilicet respectu sacramentorum N. Test. de quibus suo loco distincte videbimus.

§. V. Causa *impulsiva interna* est bonitas (a) Dei: *externa* seu meritoria est meritum (b) Christi.

(a) Quod facile patet, si cogitemus, sacramenta esse *media* gratiae. Ac praeterea monent nostri, Deum infirmitatem nostram spectasse, (quam ideo quidam causam *προκαταρκτικήν* vocant,) ex qua fiat, ut de promissionibus evangelicis facile dubitemus: ideo pro suo in nos amore, non fuisse contentum revelatione evangelii, sed signis externis confirmare voluisse, quod de salute nostra in Verbo docetur. Conf. B. Gerhard. l. c. §. 1. 2.

(b) Sic enim *ἐν Χριστῷ*, in Christo, ut mediatore, et sic propter illum, *benedicimur* omni benedictione *spirituali* juxta Eph. I, 3. unde recte infertur, quod etiam *propter* eum, mediis gratiae sacramentalibus donemur.

§. VI. Causa *minus principalis* (a) *ordinarie* est minister (b) ecclesiae, in casu *necessitatis* autem laicus aut foemina (c).

(a) Sive, quae sacramentum *in usu constituit* atque ad causandum *applicat*, *dependent* quidem ab auctoritate, et exacte *juxta* institutionem causae principalis, Dei. Unde constat, actum illum non per ludum et jocum, sed tanquam *serium* et *sanctum* celebrandum esse, ut sit sacramentalis; licet non ideo ad sacramenti *veritatem* atque efficaciam requiratur administrantis *dignitas* aut *intentio*.

(b) v. *I. Cor. IV, 1.* Nempe dispensatores mysteriorum Dei, sunt dispensatores non solum Verbi, sed et sacramentorum; in quibus abscondita sunt beneficia Dei. Caeterum ipse quoque Christus in statu exinanitionis sacramentum unum (S. coenae) administravit, cum institueret: prout officio docendi alias functus fuit.

(c) Si enim sine periculo amittendae salutis homo carere non possit sacramento, et absit ordinarius minister; satius est, ab alia persona fieri, quod omitti sine periculo nequit, quam ut homo sacramento donandus, damnum ferat. Et Deus per sacramenta efficax est, quisquis sit, qui administrat, modo recte administret. vid. quae de Circumcis. et Baptis. infra dicentur.

§. VII. *Materia* (a) sacramenti duo importat: primo *elementum* quoddam (b) externum et visibile (c), deinde (d) *actionem* quandam (e) circa elementum occupatum.

(a) Equidem sacramentum non est substantia ex materia et forma composita; sed ritus et actio. Itaque materia h. l. idem est, quod *materiale*, sive illud, quod sacramento et actionibus aliis, quae non sunt sacramenta, commune est, aut esse potest; ita ut per aliud quiddam, quod accedat, determinari demum debeat ad esse actionis sacramentalis.

(b) De quo vid. §. III not. (c). Alias *rem sacramenti* appellant, distinguentes inter rem, pro materia circa quam, ut ajunt, et inter rem, pro fructu sacramenti acceptam: non hanc, sed illam pertinere ad praesens. Sed de hoc ex sequentibus constabit.

(c) Quod autem quidam dicunt, in quolibet sacramento esse materiam geminam, terrenam et coelestem; non caret difficultate: neque potest definiri, nisi ubi de singulorum sacramentorum natura et essentia ex propria sede, hoc est, ex verbis institutionis ejus constiterit: quod agnoscunt B. Gerhardus L. de Sacram. §. 45. et B. Himmeliuss Synt. Disp. XIX. §. 39. Certe si cujusque sacramenti detur materia, praeter terrenam, etiam coelestis; oportebit etiam unionem quandam esse inter hanc et illam: atque adeo cum de sacramento in genere loquimur, etiam de unionem duplicis materiae sacramenti in

re aliquid definiendum erit. Atqui B. *Menserus* . II. Disp. Giess. Disp. V. §. 49. p. 164. de materia isti ac terrena sacramentorum et unione utriusque a Calvinianos disputans, scribit: *Generalem unionis modum ac rationem omnibus et singulis sacramentis V. et N. Test. promiscue communem definire, vere est pugnare cum ipsa institutione singulorum sacramentorum.* Quibus admissis, satius erit, uti de materia generali duplicis materiae, sic de ipsa materia isti sacramenti in genere silere, quam dubia dicere. et antiquiores ecclesiae nostrae doctores, cum doctrinae de sacramentis in genere traderent, non docuerunt, in omni sacramento oporteat esse materiam coelestem, elemento terreno sacramentaliter unitam. Certe *Themnicus* in Exam. Conc. Trident. P. II. de Num. am. p. 14. *substantialia sacramenti* recensens, materiam coelestis non meminit. Confer. ausführl. Erklärung, *Busaei* L. XVI. Qu. 84 seqq. p. 683. Similiter *B. Hunnius* Lib. de Sacram. ad Quaest. Quot reititur ad substantiam vel integritatem substantialem aequae sacramenti? respondet: *Duo, videlicet elementum seu res in oculos incurrens, et verbum adjunctum, illud Augustini: Accedat verbum ad elementum, ut sacramentum.* De materia coelesti tacet. Sic enim etiam *B. Eras. Sarcerius* in Exam. Ordin. f. VI. a. b. *B. Jac. Heerbrandus* Comp. Theol. L. de am. p. 511. 512. *B. Ambr. Reudenius* P. V. Catech. d. Cap. II. p. 178. 179. *B. Alb. Grauerus* in Supplem. d. in Aug. Conf. ad Art. IX. p. m. 78. *B. Matth. Enrefferus* in LL. Theol. L. III. Stat. III. L. VII. 65. *B. Joh. Gerhardus* in Aph. Theol. L. XVI. . 37. 38. Quod autem alii alteram sacramenti partem, nempe *verbum institutionis*, ex quo et elemento, actione tractato, constat sacramentum, *materiam sacramenti coelestem atque invisibilem* dicunt, fatendum hanc potius esse *formam*, seu formale sacramenti, non *materiam*: ut mox videbimus. Quodque alii nomine *materiae coelestis rem aliquam signatam*, elemento velut ob relative oppositam, non autem ipsum fructum sacramenti, sed rem, a qua pendet operatio et fructus sacramenti, intelligunt; fatentur tamen, hanc ipsam rem, non materiam coelestem dicunt, aliquando ne quidem iter praesentem esse: prout de sacramentis Vet. Test.

videbimus. Difficile autem est, pro materia et sic pro parte essentiali sacramenti habere aliquid, quod, sacramento existente, non tamen et ipsum tunc existit. *Alias* etiam, si maxime id, quod pro materia coelesti habetur, praesens sit, tamen iterum aliqui monent, a *praesentia ad materiam non valere consequentiam*; *requiri autem, ut adsit per modum materiae*, quod materia appellari queat. Quid autem sit, *adesse per modum materiae* in sacramento, ne ipsi quidem quoad sacramentum in genere satis declarant; sed quoad singula sacramenta ex institutione cujusque descendum relinquunt. *Unde colligas*, materiam coelestem sacramenti in genere agnosci non posse, nisi in singulis sacramentis ea deprehensa fuerit. Cumque in s. coena *corpus et sanguis Christi* dicantur materia coelestis ideo, quod actus dispensandi, manducandi et bibendi non solum circa panem et vinum; verum etiam circa ipsum corpus et sanguinem Christi vere et realiter occupetur, ita ut, quando panis dispensatur et manducatur, simul etiam corpus Christi vere et realiter dispensetur ac manducetur, et quando vinum dispensatur et bibitur, simul etiam vere ac realiter sanguis Christi dispensetur et bibatur: fatendum erit, *materiam coelestem* ejusmodi non aequae in *omnibus* sacramentis, (praesertim his, ubi illud, quod nomine materiae coelestis appellatur, realiter praesens non esse agnoscitur;) locum habere. Itaque si maxime, cum de sacramento in genere agitur, materiam aliquam coelestem statuamus, terminus materiae ita *ampliandus* erit, ut non ea ratione, qua aliquid per modum materiae est in uno sacramento, etiam aliud quiddam in alio sacramento per modum materiae fuerit. Unde *porro* sequetur, in uno sacramento aliquid esse per modum materiae proprie loquendo, in alio improprie loquendo. Qua ratione *utrum perspicuitati et soliditati doctrinae consulatur*, non difficile erit judicare. Sunt profecto, quibus res aut materia coelestis sacramenti idem est, ac *signatum intelligibile*, quod sacramenta tanquam *signa sensibilia* requirant. Itaque unionem talem habebimus, qualis est inter signatum et signum. An vero ad rationem *materiae* sufficiat *rò esse signatum*: praesertim quod signatum etiam realiter potest abesse a signo, ulterioris disquisitionis res erit. *Interim* dari in sacramentis omnibus suo modo *rem coelestem*, non solum pro *fructu* sacramenti, verum etiam pro *re*,

a qua tanquam *causa* pendet *fructus* sacramenti, quaeque a re terrena distinguenda sit non negamus, sed libenter concedimus: licet nomen et rationem materiae ei propterea non tribuamus: prout de sacramentis singulis suo loco explicabimus.

(d) Quidam hic utuntur distinctione inter materiam *remotam* et *proximam*: illo nomine *elementum*, hoc *actionem* circa illud occupatam appellant. Vocant autem materiam *remotam*, non quod localiter absit a sacramento, sed quod non habeat rationem materiae in sacramento, nisi quatenus actioni certae subest et per eam tractatur.

(e) Intelligitur autem actio *communiter* considerata, quae per se *indifferens* est ad vulgarem et sacramentalem actionem; ad *esse sacramentalis actionis* autem aliunde demum (accedente verbo institutionis, de quo mox videbimus) determinatur: v. g. actus abluendi aqua, actus dispensandi, comedendi ac bibendi panem et vinum: de quibus suo loco. *Alias* autem actio, accedente verbo institutionis determinata, ipsam rationem formalem sacramenti constituit; ut statim dicemus. Interim vid. B. Gerhardus l. c. §. 46.

§. VIII. *Forma* (a) sacramenti est (b) verbum institutionis (c), actioni circa elementum sensibile occupatae addendum (d).

(a) Sive *formale*, a quo ad actionem, circa elementum illud occupatam, accedente, aut ei unito, actio formaliter habet, quod est sacramentum aut sacramentalis actio.

(b) Quidam formam sacramenti dicunt esse *actionem circa subjectum sacramenti proprium, verbo institutionis determinatum*. Et haec quidem est *forma totius*, seu tota ratio formalis sacramenti; quam etiam aliquando *essentiam* sacramenti appellant. Verum *h. l.* agimus de formali, quod materiali contradistinguitur.

(c) Verbum, inquam, non *promissionis*, quod ad fructum aut effectum sacramenti spectat; sed *institutionis*, quod constitutionem sacramenti omnino ingreditur.

(d) Itaque *quavis* verbum institutionis suo modo ad causam efficientem pertineat, velut causalitas ejus; seu, quod Deus per verbum institutionis efficienter determinavit, quae ad naturam cujusque sacramenti perti-

nent: Quatenus *tamen* verbum institutionis ipsi actioni sacramentali externae addendum est ita, ut hoc ipso actio illa ab aliis vulgaribus actionibus distinguatur, et in esse sacramentalis actionis constitutur; sic ad formam sacramenti verbum institutionis omnino pertinet.

§. IX. Finis cui (a) sacramentorum sunt homines (b) carnaliter nati (c) ac viventes (d).

(a) Sive *subjectum*, in cuius bonum institutum est a Deo sacramentum quodvis, et cui proinde *appellari* debet. Quidam *objectum* appellant, intelligentes *objectum personale*, quod a reali, seu ipsa re, quam actio sacramentalis tractat, distinguunt.

(b) *Non aliud* quidquam. Quod patet partim ex inductione singulorum sacramentorum, eorumque institutione expressa, partim ex *fine* cuius communi, de quo §. seq. agitur. Interim *non omnia* sacramenta aequae *omnibus* sunt destinata, ita ut indiscriminatim admitti queant: quod infra distincte patebit.

(c) *Non autem foetus* in uteris matrum latentes: quibus etsi salus non denegetur, haec autem media, deficiente mandato, propterea applicari non debent: ut infra de Bapt. dicemus. Quod autem *Christus ipse* sacramentis quibusdam usus fuit, id per eam *dispensationem* factum est, qua alias ea, quae ad homines infirmos pertinent, eorum bono libere suscepit.

(d) Qui enim *mortui* sunt, non amplius sunt in via salutis, ut mediis gratiae juvari queant, sed *vel beati*, *vel damnati* sunt.

§. X. Finis cuius (a) sacramentorum, qui et *effectus* (b) rationem habet, *proximus* quidem est gratiae evangelicae (c) collatio aut (d) obsignatio; *ultimus* ex parte hominum est salus aeterna (e) eorundem.

(a) Seu illud, cuius efficiendi aut obtinendi causa institutum est ab auctore Deo sacramentum, ideoque applicari debet hominibus, et ab iis suscipi.

(b) Scilicet in quantum per sacramenta, tanquam organa ac media efficacia, hominibus confertur. *Conf.* quae diximus ad §. II. not. ult. Quod autem attinet ad

quaestionem illam: Num efficacia sacramentorum sit *physica an moralis*, respondet B. Musaeus: Si hoc maneat fixum et firmum, sacramenta esse organa efficacia conferendae gratiae, et Deum una indivisa actione operari per illa, et conferre gratiam, quod Scripturae a. i. s. diserte docent: de modo operandi et conferendi gratiam ne simus nimis scrupulosi, sed eum potius divinae sapientiae relinquamus. Vid. ausführl. Erklärung, L. XVII. Q. 83. p. 675. (Manifestum vero est, non ideo probari etiam sententiam, qua sacramenta ita dicuntur esse causa moralis, non autem physica, conferendae gratiae, ut simul negetur, Deum et sacramenta una et indivisa actione operari ad conferendam gratiam evangelicam.) Sic autem etiam B. Gerhardus L. de Sacram. §. 86. cum in quaestionem istam incidisset, indecisam reliquit. Conf. Eundem in Conf. Cathol. L. II. Part. II. Art. XI. Cap. II. p. 813. et in Bellarmino *Opod.* teste, Disp. XVIII. §. 39. Adde B. Cundisium in notis ad Compend. Hutleri L. XX. Qu. IV. p. 1065.

(c) Conferunt autem sacramenta, aut obsignant gratiam evangelicam, quando fidem conferunt, aut obsignant et confirmant. Sic enim homines regenerantur, iustificantur et removantur: quod de sacramentis singulis infra ostendemus. Interim simul constat, quomodo sacramenta non prosint, nisi intercedat fides.

(d) Nempe aliter sese res habet circa *infantes*, aliter circa *adultos*. In his enim fidem jam adesse oportet; ut sacramentis salutariter utantur: In illis vero fides per ipsum sacramentum demum producit.

(e) Semper enim Deus, gratiam evangelicam conferens, hac ratione intendit hominum salutem.

§. XI. Definiri (a) potest sacramentum in genere, quod sit (b) actio divinitus (c) ex gratia Dei (d) propter meritum Christi (e) instituta, circa elementum (f) externum et sensibile occupata, per quam, accedente verbo (g) institutionis, hominibus (h) confertur aut obsignatur gratia (i) evangelii de remissione peccatorum ad vitam aeternam.

(a) *Definitio sacramenti generalis in Scriptura nusquam exstat. Formanda autem est ex inductione omnium*

sacramentorum (exquisite dictorum) quae sunt divinitus instituta, tum in Vet. tum in Nov. Test. Ita B. Himmelii Synt. Disp. XIX. §. 18. p. 192.

(b) Non tamen una simplex actio, verum *aggregatum* quid ex pluribus ad se invicem ordinatis actionibus. Conf. *B. Cundisium* Not. ad Comp. Hutt. L. XX. Q. III. §. 1. p. 1028.

(c) Ita non solum, esse actionem geriam et sacram, verum etiam quae sit ejus causa efficiens principalis, indicatur. Vid. §. IV.

(d) Quae est causa impulsiva interna: juxta §. V.

(e) Tanquam ob causam impulsivam externam; de qua vid. §. V.

(f) Materia, seu materiale, denotatur. Vid. §. VII.

(g) Quod formam actioni sacramentali largitur. Vid. §. VIII.

(h) Finis cui significatur. Vid. §. IX.

(i) Finis cujus, qui et effectus sacramentorum, hic est. Vid. §. X.

§. XII. Sacramenta alia (a) sunt *veteris*, alia *novi* testamenti. *Illa* (b) dicuntur, quae ante Christi adventum instituta, *eminus* ipsum monstraverunt et quibusdam figuris adumbrarunt: quo demum exhibito abrogata fuerunt. Haec sunt, quae ab ipso Christo instituta ipsum exhibitum testantur et praesentem offerunt, duratura in ecclesia usque ad finem.

(a) *Conveniunt* quidem, quod utraque a Deo sunt instituta; utraque constant verbo et elemento; suntque media conferendae aut obsignandae gratiae.

(b) Verba sunt *B. Himmelii Syntagm.* l. c. §. 66. 68.

CAPUT IX.

DE SACRAMENTIS VETERIS
TESTAMENTI

§. I. Postquam genus humanum in *peccata* prolapsus fuit (a), ac Deus *ante Messiae* advenum, inprimis cum *Abrahamo* et posteritate ejus, seculiare *foedus* inire, eosque gratia sua donare voluit, placuit ei, non solum verbo revelato, sed tiam ritu singulari *circumcisionis* (b) instituto, omnibus gratiam suam exhibere (c).

(a) Nam in statu *integritatis* sacramenta proprie sic icta locum *non* habuerunt: cum abessent a genere humano peccata, adeoque nec remissione peccatorum, aut mediis ejus consequendae, opus esset.

(b) Quo homines *initiantur*, aut insererentur foederi divino: prout circumcisio ipsa dicitur *כְּרִיתָהּ* h. e. *foedus, pactum*, Gen. XVII, 10. *διαθήκη περικοπῆς*, Ict. VII, 8.

(c) Sedes doctrinae habetur, Gen. XVII.

§. II. Causa *efficiens principalis* (a) *circumcisionis* est Deus (b) *trinunus* (c).

(a) Quae actu institutionis quidem, sua ac sufficiente auctoritate determinavit, quae ad naturam aut essentiam *circumcisionis*, sive ad *speciem actus*, ut ajunt, pertinent: simul autem *exercitium actus* mandavit; ac non solum *remissionem gratiae* annexuit, verum etiam *gratiam* ipsam per hoc medium contulit.

(b) Vid. Gen. XVII, 1. et 9.

(c) Est enim circumcisio opus *ad extra*.

§. III. Causa *impulsiva interna* est (a) *bonitas* et *φιλανθρωπία* Dei (b), *externa* et *meritoria* est meritum (c) Christi.

(a) Deus enim intra se non nisi sua bonitate impulsus, sacramentum hoc instituit, quo homines ita cum

Deo jungerentur, ut remati, et remissis peccatis adoptati, Deo, velut suo, fruerentur. Conf. quae de fine cujus h. l. dicemus.

(b) Ac *speciatim* quidem ad domum et posteros Abrahami terminata: quo pertinent, quae de fine cui aut subiecto tradentur.

(c) Huc enim non solum pertinet, quod de sacram. in genere diximus ex *Ephes. I, 3.* verum etiam, quod ipsa circumcisio Christum ex hac gente nasciturum praefiguravit: unde colligas, *typum* illum *propter* hunc *antitypum* esse institutum; ac Deum, habite respectu ad Messiam eiusque meritum, ideo etiam per circumcisionem esse voluisse efficacem.

§. IV. Causa ministerialis (a) circumcisionis primum Abraham (b) fuit: deinde patriarchae (c) succedentes: postea sacerdotes (d) Levitici. Extraordinarie vero etiam a laicis et foeminis (e) circumcisio peracta fuit.

(a) De qua quidem expressum *mandatum* nec in historia institutae circumcisionis, *Gen. XVII.* nec in repetita institutione, *Levit. XII.* ullum exstat: *exemplum* autem primi actus circumcisionis merito habetur pro norma ministerii circumcisionis deinceps observandi.

(b) Vid. *Gen. XVII, 25* seqq. *Cap. XXI, 4.* Spectandus autem est Abraham non praecise, ut paterfamilias, sed ut minister sacrorum in ecclesia domus suae. Ipse tamen Abraham non tam se ipsum circumcidisse, quam ab *Eliesere*, praefecto domus et sacrorum vicario, circumcisisse esse videtur.

(c) Ipsi quoque, non tam ut capita familiarum; sed magis, ut ministri sacrorum ac doctores ecclesiae.

(d) Prout caeteras ministerii ecclesiastici partes sibi vendicarunt ex institutione divina, ideo per omnes tribus Israëliticas distributi, ut ubique talibus officiis fungi possent. Conf. *I. Marc. II, 46.*

(e) Ita *Zippora* filium circumcidit: (approbante quidem Deo, et plagam, quam propter omissum actum circumcisionis illaturus erat, auferente.) *Exod. IV, 25.* et feminae plures tempore persecutionis, *I. Maccab. II, 46.* et *II. Maccab. VI, 10.* idem fecerant.

§. V. *Materiale* (a) circumcisionis constituebat *praeputium* (b), tanquam elementum externum (c) et *amputatio* (d) ejus, tanquam actio circa illud occupata (e).

(a) Seu quod circumcisioni illi sacrae aut sacramentali et aliis, quae non sunt sacramentalis actio, commune erat, aut esse poterat.

(b) Quod alii a *praeputando*, alii a Graeco *περοπόδιον* dictum putant. Estque pellicula anterior in membro virili, per circumcisionem amputanda. *Deus* autem hoc materiali ad circumcisionem destinato videtur *admonere* voluisse Israelitas, *partim* adventus Messiae ex Abrahæ posteritate (licet non carnali modo) nascituri: *partim* peccati originalis, per carnalem generationem propagati: *partim* regenerationis spiritualis, quae per ipsam circumcisionem fiebat.

(c) *Neque* enim ad materiam sive elementum sacramenti praecise requiritur, ut utenti sacramento *extrinsecus* exhibeatur et dispensetur; sed sufficit, si actione externa sacramentali *tractetur*, aut haec circa illud, et cum relatione ad hominem, tanquam objectum personale, directe occupetur.

(d) Quae expresse, una cum re amputanda, traditur *Genes. XVII, 11. instrumentum* vero, quo fieri debebat amputatio, definitum non legitur. Ipsa interim amputatio praeputii *in se* spectata utique *indifferens est* ad sacramentalem et non sacramentalem actionem, ut pro materiali hujus sacramenti recte habeatur.

(e) Materiam *coelestem*, quam aliqui praeter terrenam illam, seu elementum *externum* h. l. quaerunt, eamque *corpus ad sanguinem Christi esse* putant, non audemus asserere. Nam (1) in confesso est, corpus et sanguinem Christi in V. Test. (cum Filius Dei nondum factus esset homo) non fuisse in administratione circumcisionis realiter praesentia. Atqui difficile est materiam adeoque partem essentialiorem sacramenti asserere, quae realiter nondum existat. (2) Cum *de materia coelesti sacramentorum non aliunde rectius judicari possit ac debeat, quam ex divina institutione, sive, quod idem est, ex propria sede, in qua divina institutio describitur, juxta regulam receptam, in institutione circumcisionis*

unde materia illa coelestis colligi queat. materiam terrenam hujus sacramenti, et materiam illam coelestem, quae traditur, difficulter deest. Illam, quae relationem importat, et quod meritum passum per sacramentum hoc hominibus per sacramentum asserendam, in quaestione cum B. Gerardo in LL. et B. Himmler, materiae coelestis in hoc sacramentummittere maluimus.

Formula circumcisionis (a) erat institutionis (b) ad actum circumcicionis adhibendum (c).

Id, a quo amputatio praeputii humani in sacramentalis formaliter constituebatur.

Quod habetur Gen. XVII, 11. Hoc est foedus servabitis inter me et vos, et inter semen vestrum: (quod praecipit) circumcidi vobis omnem masculinum. Praemissum autem erat v. 7. verbum promissionis.

Nam sicut Deus per verba ista circumcisionem servavit, ut sic loquar, et in actu signato fecit sacramentum; ita in exercitio, per verba in institutione ista individualis quilibet actus faciendus est: scribitur. Seb. Schmidt, Tract. de Circumc. p. 395. qui etiam p. 398. 399. inter plures vetustas benedictionum circumcicionis formulas hanc sacramentalem, quae in primis institutionis respiciat, recenset: Benedictus tu, Deus noster, rex mundi, qui sanctificasti nos in baptismo tuo, et praecepisti, ut initiemus eum foederis nostri.

§. VII. Finis cui (a) circumcisionis erant (b) Israhelitici (c) eorumque domestici (d) et infantes quidem, cum octavo circumciderent (f).

Quoniam circumcisio divinitus instituta fuit, et ad finem hunc, tanquam medium

gratiae, applicari debebat: seu uno verbo, subjectum *circumcidendum*.

(b) Et quidem *solis*: quod patet ex ipsa hujus doctrinae sede: quamvis foeminae non propterea gratia foederali privatae fuerint.

(c) Nempe foedus illud, cum *Abrahamo* initum inde ab eo ad *Isaacum*, ab hoc ad *Jacobum*, et sic ad *Israëlitas* derivatum est: collateralibus non aequae in foedus receptis.

(d) Juxta *Gen. XVII, 12*, ubi expressa fit mentio *alienigenarum circumcidendorum*, si qui sint *nati domi*, aut *emti argento*: quamvis non ideo illi cogendi essent ad circumcisionem.

(e) Si quidem illi ad sacra Israelitica caetera, inprimis sacramentum agni paschalis, accedere vellent.

(f) Vid. *Levit. XII, 3*. Interim ante octavum diem *decedentes infantes* nihilominus salvari potuerunt. *Dilatione* autem illa circumcisionis videtur Deus consuluisse tenellis corporibus recens natorum: prout etiam solatio parentum illud dedisse creditur, quod longius differri noluit sacramentum initiationis, quo liberi eorum in foedus gratiae mox reciperentur. *Alias* autem, propter *morbum* periculosum atque *itineris*, licebat longius differri circumcisionem: sicut passus est Deus omitti per annos XL, cum populus Israëlitarum iter faceret in terram Canaan. Vid. *Josuae V, 5. 6. 7. et 8*. Proselytorum circumcisioni certum tempus assignatum non fuit. Debuit autem circumcisio praecedere admissionem ad sacra reliqua Judaeorum.

§. VIII. *Finis* cujus sacramenti circumcisionis *proximus*, isque *principalis* (a) erat gratiae foederalis (b) de remissione peccatorum collatio: *minus principalis* segregatio (c) Israëlitarum a populis aliis, atque admonitio de peccato originali deque venturo Messia (d), *ultimus*, salus aeterna circumcisorum (e).

(a) A Deo auctore *intentus*, et re ipsa *per* circumcisionem, tanquam *organon*, *conferendus* aut *efficiendus*.

(b) Vid. *Genes. XVII*, 7. ubi promittit Deus, *se fore Deum Abrahami circumcidendi et seminis ejus circumcidendi*: quod in primis de *spiritualibus* beneficiis divinitus conferendis et adoptione in foedus gratiae exponi debet. Unde etiam dicitur fuisse *sigillum justitiae*, *Rom. IV*, 11. Sic ergo, quemadmodum Deus in prima institutione circumcisionis simul promisit, se eos, qui circumcidentur, in foedus gratiae recepturum; ita etiam cum circumcisione in actu constituta ita concurrat, ut fidem promissioni illi praebendam in his, qui circumcidebantur, excitaret aut obsignaret, ac de gratia foederis et justitia coram Deo impetrata certos redderet. Quamquam enim per circumcisionem Abrahamus fidem suam apud alios testari debuit, et ad credendum illos invitare; *tamen* etiam ipse per circumcisionem commonefieri debuit et excitari ejus fides; ita ut circumcisio rationem *medii* haberet ad augmentum fidei illius: quem *duplicem* finem circumcisionis etiam *Apologia A. C.* notavit p. 97. et 276. Confer C. Hoepfner. Disp. VIII. de Justif. c. IV. Aph. II. §. 23 seqq. pag. 637 seqq. et quae ex B. Mylio supra ad Cap. VIII. §. II. not. ult. annotavimus.

(c) Sic enim ipsa nomina *circumcisionis et praeputii* denotant et distinguunt populos *Judaicum et alios*, *Rom. III*, 30.

(d) Vid. quae supra ad §. III. not. (c) diximus.

(e) Nempe propter connexionem remissionis peccatorum et salutis aeternae.

§. IX. Definiri potest circumcisio, quod fuerit actio sacra (a) divinitus instituta (b), qua Deus in V. T. per amputationem (c) praeputii, accedente verbo (d) institutionis, masculis (e) Israelitis, eorumque domesticis ac proselytis, infantibus quidem fidem (f) contulit, adultis vero credentibus eam obsignavit et confirmavit, remissionis peccatorum et salutis aeternae consequendae gratia.

(a) Genus commune omnium sacramentorum.

(b) Ita causa efficiens principalis indicatur. Vid. §. II.

(c) Materiale circumcisionis hoc est. Vid. §. V.

- (d) Quod formale est. Vid. §. VI.
 (e) Ita subjectum, aut finis cui, indicatur. Vid. §. VII.
 (f) Pertinent haec et sequentia ad finem cujus circumcisionis: de quod vid. §. VIII.

§. X. *Alterum sacramentum V. T. Paschalis* (a) aut *agni paschalis* (b) nomine appellatur (c).

(a) Ebraice *פסח* quod a *transitu*, actu transeundi aut transsiliendi descendit: qualis erat, quo angelus percussor primogenitos Aegyptiorum per omnes domos occidens, domos Israëlitarum transsiliit: unde sacramentum istud, ideo, ut angelo transeunte servarentur Israëlitae et porro in memoriam hujus transitus celebrandum, nomen habet. Vid. *Exod. XII*, 11. 12. 13. 27.

(b) Nempe actio illa sacramentalis circa agnum certo ritu tractandum occupabatur: atque hinc factum est, ut nomen *פסח* et Graecum *πάσχα* aliquando ipsum agnum sacramentalem notaret per *metonymiam*.

(c) Sedes ejus doctrinae habetur *Exod. XII*.

§. XI. *Causa efficiens principalis* (a) hujus sacramenti Deus (b) trinunus est.

(a) Sua auctoritate illud instituens ac mandans et cum eo efficaciter juxta promissionem concurrens ad effectum spirituales.

(b) Vid. *Exod. XII*, 1.

§. XII. *Causa impulsiva interna* est bonitas (a) et gratuitus favor Dei: *externa* seu *meritoria* est (b) Christus mediator.

(a) Hac enim permotus Deus, uti parcere Israëlitis, licet peccato non prorsus carentibus, voluit; ita medium gratiae, quo salutariter uterentur, ipse instituit et obtulit.

(b) In quo *antitypum* agnis paschalis contineri, mox dicemus: interim ejus intuitu sacramentum *praefigurativum* divinitus institutum esse, facile intelligitur.

§. XIII. *Causa minus principalis* (a) *partim* Moyses et Aaron (b); *partim* patresfamilias (c) gentis Israëliticae (d); *partim* Levitae (e) fuerunt.

(a) Quae Deo auctori ministerium praebuit, ut sacramentum hoc *vel* in ecclesiam primum introduceretur, *vel* porro in usu constitueretur.

(b) Tanquam ministri promulgandae institutionis divinae. Vid. *Exod. XII, 1. 28.*

(c) Administrantes haud dubie sacramentum, cum primum celebrandum esset in Aegypto. Vid. l. c. v. 3. 6. 21. 28. Postea autem instituto sacerdotio Levitico, si non mactantes, assantes tamen agnum paschalem.

(d) Proselytis tamen circumcisis idem jus sacrorum cum patribusfamilias Judaeis fuisse, alias docetur.

(e) Hoc enim alias constat fuisse ministros sacrorum. Ac certum est, eo casu, quo patresfamilias immunditie legali laborarunt, Levitas apparasse pascha pro illis. Vid. *Esd. VI, 20. II. Chron. XXX, 17. 18.* Utrum vero extra hunc casum, velut ordinarii ministri, opus mactationis peregerint, disputatur. Eo tamen referri solet locus *II. Chron. XXXV, 10. et 11.* Et probabile est, postquam Deus celebrationem hujus sacramenti ad eum locum, ubi templum esset, alligavit; (de quo vid. *Deut. XVI, 5. 6. 7.*) etiam operam ministerialem Levitarum et sacerdotum magis, quam antea, requisitam fuisse.

§. XIV. *Materia* hujus sacramenti erat agnus (a) integer et vitio (b) carens, masculus (c) et unius (d) anni: quippe circa illum occupabantur *actus*, nempe segregatio (e) de grege, mactatio (f) et assatio (g); deinde (h) comestio; denique aspersio sanguinis (i) ad superliminare et postes aedium (k).

(a) Si non semper, frequentissime tamen: Vel ejus loco etiam *hoedus*, ut colligitur ex *Exod. XII, 5.* ubi nomen commune אֵזִי occurrit, deinde vero additur, possi sumi ex diversis pecudum minorum speciebus אֵזִי וְאֵזִי וְאֵזִי, *agnis et hoedis*: Ac certum est, non solum agnum, verum etiam hoedum, fuisse typum Christi:

quanquam non ita usitatum sit, Christum appellari hœdum, quam agnum: (de quo videatur *Joh. I, 29*, cujus verba ad *hircum emissarium* aequè atque agnos in Vet. Test. offerri solitos omnes, spectare putantur; et apocalypseos loca octo et viginti.)

(b) צֶלֶיִן dicitur *Exod. XII, 5*, quod LXX. verterunt *τέλειον*. Cui respondet antitypus *I. Petr. I, 19*, ubi Christus dicitur *ἀμνὸς ἄμωμος καὶ ἁπλός*, conf. cap. II 22, *Hebr. VII, 26*.

(c) Habito respectu ad *praestantiam*, quam sexus hic non unam prae altero habet. Et convenit *antitypus*, Filius hominis, in quo mascula vis et perfectio.

(d) Id est, anno praeterito natus, ita ut annum aetatis primum *vel* mox impleturus fuerit, *vel* impleverit; non tamen ita excesserit, ut pro bino haberi posset. Respiciebatur autem ad florem aetatis *Christi*, quo is moriturus erat,

(e) Aetus hic et sequentes duo *praeparatorii* erant, *necessarii* tamen. Et *segregatio* quidem *captivitatem* *Christi* praefigurasse videtur.

(f) Fieri autem debuit mactatio *inter duas vespervas* l. c. v. 6. i. e. circa horam tertiam pomeridianam, aut paulo post ante occasum solis. Quo tempore etiam *mori* voluit *Christus*. Christum autem, tanquam *pascha nostrum*, mactatum esse, docet Paulus *I. Cor. V. 7*.

(g) Non enim in aqua coctus, *sed* assatus comendendus erat: juxta *Exodi* loc. cit. vers. 8. et 9. Assari quoque debuit *integer*, nulla parte fracta. Qua ratione et *Christus partim* igne irae divinae contra peccata, quae ipse susceperat; *partim* igne amoris sui erga nos redimendos, velut assatus, atque intime penetratus fuit. Mansit autem quoad membra corporis *integer*. vid. *Johann. XIX, 36*. Juxta *praxin* Judaeorum, quam *Maimonides* memorat, assatus fuit agnus paschalis ad veru ligneum alligatus. Et *Justinus Martyr* in Dialogo cum Tryphone, pag. m. 74. et 75. edit. Paris. An. 1575. scribit: *Agnus ille* (paschalis) *in crucis formam expansus assatur*. *Alter enim* rectus *paxillus* ab imo usque caput *trajicitur*; *alter item transversus* per occiput, cui *armi agni alligantur*: atque ita *Christum crucifigendum significatum* fuisse recte monet.

(h) Vid. loc. cit. v. 8. Et hic actus *principalis* sacramenti erat. Notandum autem, quod agnus *totus* co-

medendus, nihil autem de eo relinquendum fuerit. Certum quoque est, significatum fuisse *manducationem Christi* cum *sacramentalem* in eucharistia, tum *spiritualem* seu fidei: utrobique totum Christum accipi constat. Adjungendus autem erat *panis azymus et salsamenta amara*; quibus respondet *partim*, quod Paulus *I. Cor. V, 8.* monet de *expurgando fermento malitiae et azymis sinceritatis ac veritatis in paschate* Christianorum adhibendis: *partim*, quod quotidiana poenitentia opus est illis, qui Christo salutariter sunt fruituri.

(i) l. c. v. 7. Et hic actus *primum* quidem adhibendus fuit, ut viso sanguine praeteriret Dominus Israëlitum aedes, neque illorum quenquam interficeret, v. 13. et 22. 23. *An autem postea* in memoriam eorum, quae tempore primi paschatis acciderunt, actus ille stato tempore una cum caeteris frequentandus fuerit, sunt qui colligunt ex l. c. v. 24 seqq. Si *praxin* Judaeorum videamus, constat illitionem aedium intermissam, et omnem pecudum paschalium sanguinem ad fundamentum altaris effusum fuisse. Interim *uterque* modus, sanguinem agni paschalis religiose tractandi haud dubie *praefiguravit* effusionem sanguinis Christi, unde redemptio nostra et remissio peccatorum pendet. Vid. *I. Petr. I, 19. Apoc. XIII, 8. Ebr. IX, 22.*

(k) Quaeri et hic solet de *materia coelesti* hujus sacramenti: quam quidem qui agnoscunt, *corpus et sanguinem Christi* esse perhibent. Ac certum est, esse *istam rem signatam* per materiam sacramenti terrenam, tanquam signum: ut ex dictis constat. Certum quoque est, esse rem altioris ordinis, quam illa est, quae terrenam materiam constituit, ut *res coelestis* appellari omnino mereantur: prout etiam in sacramento coena sic vocantur. Certum denique, efficaciam sacramenti paschalis a Christi corpore in mortem tradendo et sanguine effundendo, velut antitypo suo, pependisse. *Sed* an ea, quae in actu sacramentali realiter non sunt praesentia, imo nondum existentia, nedum ut actu sacramentali vere et realiter tractata fuerint, materia sacramenti proprie loquendo dici queant, non ab aliis immerito dubitatur. Ac nos quidem cum B. Gerharδο contenti sumus *re terrena sive elemento externo hujus sacramenti et actione sacramentali circa illud occupata.* L. de Circumcis. et Agno Pasch. Cap. IV. S. II. §. 31.

§. XV. *Forma* (a) hujus sacramenti verbum institutionis (b) fuit.

(a) Sive illud, a quo ad manducationem agni mactati et assati adhibito habebat ille, quod erat sacramentalis.

(b) Sic enim habent verba *Exod. XII, 11*: פֶּסַח דְּהוּא לִיְיָ *Pascha hoc est Domino*. Ac jussit Deus his verbis etiam progressu temporis uti, ut distingueretur ritus hic ab aliis similibus actibus non sacramentalibus, l. c. v. 27.

§. XVI. *Finis* cui (a) qui et *subjectum*, ad agni paschalis comestionem admittendum, erant Israëlitaë (b) omnes, citra differentiam sexus aut ætatis (c); servi quoque et proselyti mares circumcisi (d).

(a) In cujus bonum Deus sacramentum instituit.*

(b) Vid. *Exod. XII, 3. 4. 21*. Interim non negatur, *morbum*, aut alios *defectus*, propter quos carnem comedere homines non possent; imo et *legalem immunditiam*, et legitimam a domo *absentiam* excusasse eos, qui sacramento non uterentur stato tempore. Vid. *Num. IX, 10*. Sed immundi mundificati, et peregrinantes domum reversi, sacramento nihilominus, etsi post alios et elapso tempore alias statuto, uti jubebantur.

(c) Nam et *pueri puellæque*, in quibus usus rationis se exseruerat, admitti consueverunt.

(d) Vid. *Exod. XIII, 43. 44. 48*.

§. XVII. *Finis cujus* (a) sacramenti paschalis erat *primum* (b), ut homines sacramento utentes certiores redderentur de gratia Dei, peccata non imputantis, quique præteritis ipsorum aedibus, cum alii occiderentur, damnum omne aversurus esset: *deinde* (c) ut memoria hujus beneficii securis temporibus conservaretur ac celebraretur: *utrinque* autem confirmatio (d) fidei in Messiam promissum, ac *denique* salus (e) æterna.

(a) Quem Deus, auctor sacramenti serio intendit, ita ut et *fructum* aut *effectum* sacramenti dicere possis.

(b) Scilicet quoad primam illam in Aegypto factam celebrationem. Vid. *Exod. XII, 13. 14.* Et constat ex vers. 11. et 24. quod ipsum nomen פסח huic sacramento propterea fuerit divinitus impositum, quod ejus intuitu Deus *praeteriturus* esset domus Israëlitarum, et gratiam suam ac remissionem peccatorum concessurus.

(c) Quoad exercitium actus sacramenti quotannis post illud beneficium praeteritionis et miraculosam liberationem celebrandi: juxta vers. 24 seqq.

(d) Erat enim ipsum sacramentum typus Messiae et beneficiorum per illum expectandorum, ac fide amplectendorum: juxta ea, quae diximus ad §. XII. not. (b) et §. XIV. not. (a) ad (i). Ac certum est, Deum ipsum virtute sua concurrisset cum ritu isto sacramentali in usu constituto ad fidem in hominibus sacramento utentibus per illud excitandam et confirmandam; ita ut finis hic etiam rationem *effectus* haberet respectu sacramenti, tanquam medii aut organi efficacis.

(e) Juxta *nexum* fidei ac remissionis peccatorum et vitae aeternae.

§. XVIII. Definiri potest pascha, quod sit actio (a) sacra divinitus (b) instituta, qua agnus (c) aut hoedus integer et anniculus, de grege segregatus, mactabatur, assabatur et ab (d) Israëlitis et Proselytis circumcisis comedebatur, sanguis autem ejus ad aedium postes et superliminare spargebatur ad excitandam (e) fidem in Messiam, et impetrandam ac celebrandam gratiam Dei ac remissionem plagae et consequendam salutem aeternam.

(a) Genus est, quod de paschate proprie loquendo et in casu recto praedicatur: juxta *Exod. XII, 11 et 27.* ubi non tam ipse *transitus Domini*, quam id, quod intuitu transitus illius, ab Israëlitis celebrandum esset, aut actio sacra, quae exercenda esset, פסח dicitur.

(b) Indicatur causa efficiens, de qua vid. §. XI.

(c) His et sequentibus continentur, quae ad materiam sacramenti pertinent: de qua vid. §. XIV.

(d) Finis cui, aut subjectum, denotatur, vid. §. XVI.

(e) Quae cum seqq. pertinent ad finem cuius, juxta §. XVII.

CAPUT X.

DE BAPTISMO.

§. I. Inter duo (a) N. T. sacramenta priorem locum (b) obtinet *baptismus* (c).

(a) *Praeter duo haec autem (baptismum et s. coenam) non dari alia ejusdem ordinis, naturae et quidditatis sacramenta; sed si quae alia sint, quibus sacramenti vox tribui possit, iis tamen conceptum et rationem sacramenti non esse eandem communem atque adeo reliqua non esse univoce dicta sacramenta, et hoc doceri posse ex Scripturis, quatenus duo illa specialia sacramenta existant in Scripturis, et quae cujusque ratio, quidditas et definitio sit, ex Scripturis doceri potest: nempe baptismus et sacramentum coenae dominicae: ab his abstrahi posse conceptum aliquem, utrique univoce communem; et sic, ostenso, quod reliqua, quae sacramentorum nomine veniunt, non tamen cum duobus istis quoad conceptum univocum et communem conveniant, facile constare, quod non sint aequae proprie dicta sacramenta: B. Musaeus etiam asseruit. Vid. ausführl. Erklärung, L. XVI. Q. 81. pag. 667.*

(b) Tanquam sacramentum *initiationis*.

(c) *Ablutionem* vi vocis denotans, sive illa immergendo, sive aspergendo fiat. De illa vid. *Matth. III, 16.* De hac *Marci VII, 4. Luc. XI, 38.* ubi *παντιμοῦς* manuum accessuris ad prandium usitatus memoratur: quem constat non minus affusione aut aspersione aquae; quam immersione manuum in aquam etiam apud Judaeos peragi consuevisse: ita ut ministro affundente et vase aspersorio uterentur, et aliquando ne quidem locus esset

immersiōi. *Sedes autem doctrinae de sacramento baptismi habetur Matth. XXVIII, 19. Joh. III, 5.*

§. II. *Causa efficiens principalis* baptismi est Christus (a) una cum (b) Patre et Spiritu s. qui non solum, quae ad constitutionem (c) baptismi pertinent, determinavit, verum etiam ritum illum frequentari (d) praecepit atque efficacem (e) reddidit ad conferendum salutarem fructum.

(a) *Qua Deus, et qua homo.* Vid. *Matth. XXVIII, 18. 19. 20.* ubi Christus, baptismum instituens, provocat ad *νασθαι ἐξουσίαν* sibi in tempore adeoque ut homini datam; quam tamen ut Filius Dei ac aeterno habuit.

(b) Auctoritatem enim et potentiam, qua Christus illic usus est, tribus personis communem, atque unam earum sapientiam et voluntatem esse, alias constat. Unde et Christus jussit baptizare *in nomine*, velut ex auctoritate, *Patris et Filii et Spiritus sancti*. l. c. v. 19. Confer. *Joh. I, 33.* ubi Johannes baptista *divinam missionem* sui ad baptizandum memorat: et *Luc. VII, 30.* ubi, qui baptizari noluerunt, dicuntur *consilium Dei sprevisse*.

(c) Et sic baptismi, quoad *speciem* actus spectati, causa est. Vid. quae de materia et forma baptismi mox dicentur.

(d) Ita considerantur, tanquam causae baptismi quoad *exercitium* actus.

(e) De quo plura, cum de fine et effectu baptismi agendum erit, videbimus. Vid. interim *Marc. XVI, 16.*

§. III. *Causa impulsiva interna* est bonitas (a) divina, *externa* est meritum (b) mediatoris Christi.

(a) Ita Paulus ad *Tit. III, 5.* *Bonitati et amoris erga homines et misericordiae servatoris nostri Dei* adscribit, quod *per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti* salvamur.

(b) Prout Christus dicitur *tradidisse se pro ecclesia, ut illam sanctificaret, mundans lavacro aquae per verbum*, adeoque tradendo se in mortem meruisse, ut ho-

mines mundarentur lavacro baptismi, *Ephes. V, 26*. Conf. quae diximus de Sacram. in gen. cap. VII. §. V.

§. IV. Causa efficiens *minus principalis* (a) *ordinarie* est minister (b) ecclesiae: *extraordinarie* in casu necessitatis (c) etiam laicus aut (d) foemina.

(a) Sive quae baptismum, auctoritate aliena tanquam superioris, et juxta institutionem ejus, in usu constituit, et hominibus applicat.

(b) Vid. *Matth. XXVIII, 19*. ubi Christus apostolos, ut ministros ecclesiae, alloquitur. Et constat, Johannem baptistam missionis suae, ut ministri, mentionem fecisse, *Joh. I, 33*. Adde *I. Corinth. IV, 1*. Christus autem ipse abstinuit a munere baptizandi. Vid. *Joh. IV, 2*.

(c) Quando videlicet homini, praesertim infanti imbecilliori, deficiente ordinario ministro ecclesiae, absque baptismo moriendum esse apparet, satius est, ut alius eum baptizet, quam ut medium regenerationis et salutis tam necessarium, (juxta *Joh. III, 5*.) non sine periculo omitatur: praesertim quod, qui administrat baptismum, non largitur ei efficaciam, sed tantum in usu constituit medium, quod Deo concurrente est efficax: ministris ecclesiae autem peculiariter demandatum est, *εὐταξίας* causa.

(d) Nempe hactenus aequipollent vir laicus et foemina. Et cum Vet. Test. circumcisio per foeminas administranda fuerit potius, quam ut prorsus omitteretur; (vid. Cap. IX. §. IV.) certum est, non minus in N. T. quoad baptismum idem licere.

§. V. *Materiale* (a) baptismi est (b) *aqua vera* (c) et naturalis et *actus* (d) abluendi, qui *vel* (e) immergendo *vel* (f) aspergendo, *semel* aut *tribus* vicibus (g) fieri potest (h).

(a) Quod commune est huic sacramento et actionibus aliis non sacramentalibus.

(b) Velut *elementum* aut *res terrena* corporea et sensibilis, circa quam actio aliqua directe occupatur, eamque tractat. Est autem aqua ad baptismum a Christo

ipso determinata, *Joh. III, 5.* ubi certum est, Nicodemum de baptismo aquae, per Johannem jam tunc introducto, sollicitum, a Christo rectius informatum fuisse. Sed et apostoli, *aqua baptizantes*, institutionem Christi se sequi, non obscure testati fuerunt. Vid. *Act. X, 47.* et conf. *Matth. XXVIII, 19. Act. VIII, 36 seqq.*

(c) *Non liquor alius, aut res alia ulla: ne mutetur substantia baptismi.* Qualis autem sit aqua, v. gr. fluvialis aut fontana, frigida aut tepida, nihil refert: quia Christus de eo nihil determinavit.

(d) Quem quidam *materiale proximum* vocant; prout aquam, *remotum*; juxta ea, quae de Sacram. in gen. diximus Cap. VIII. §. VII.

(e) Vid. *Rom. VI, 4. Coloss. II, 12.* ubi dicuntur homines *sepulti una cum Christo per baptismum*; scilicet quod baptismus, immergendo in aquam collatus, repraesentaret sepulturam Christi.

(f) Quod non solum *vis vocis baptismi* admittit; ut ostendimus ad §. 1. not. (c) sed et *institutio sacramenti*, quae neutrum modum determinavit. *Exempla* vero aspersionis, in baptismo adhibitae ex iis locis adduci solent, ubi quidam intra aedes privatas baptizati leguntur. v. gr. *Saulus* sive *Paulus* in domo Judae, *Actor. IX, 11. 18.* *Cornelius* centurio cum cognatis et necessariis amicis suis, domi suae, cap. X, 24. 27. 44. 48. quos in aquam fuisse demissos, vix satis rationabiliter affirmari, certe non ostendi potest. In locis septentrionalibus autem, ac tempore frigidiore, praesertim quoad infantum corpora tenella, aspersione loco immersionis merito adhibetur.

(g) Scriptura enim nihil determinat. In ecclesia autem mos *uterque* olim viguit: *prior* quidem, ad unitatem seu singularitatem essentiae divinae, quam adversus haereticos Christiani veteres asserebant, indicandam: *Posterior* vero, ad personarum divinarum trinitatem denotandam, et contra haereticos alias confitendam.

(h) Omittimus mentionem *materiae coelestis* in hoc sacramento, quam aliqui h. l. addunt. Certum autem est, etiam antiquioris ecclesiae nostrae doctores mentionem ejus non fecisse, cum baptismi *substantiam*, aut *partes essentielles*, sive *principales* (ut loquuntur) traderent. B. *Lutherus* in Artic. Smalc. P. III. art. V. pag. 329. Libri Conc. scribit: *Baptismus nihil est aliud, quam verbum Dei cum mersione in aquam, secundum ipsius*

tionem et mandatum; sive Paulus inquit, *lavacrum* 'bo, si ut et Augustinus ait: *Accedat verbum ad tum, et fit sacramentum*. Ubi manifestum est, tum totam essentiam baptismi docuisse absolvi (1) (2) actu mersionis sive ablutionis, (3) verbo institui; ita quidem, ut aqua et actio circa illam occasionem sacramenti nanciscantur per verbum inanis accedens: quod idem est, ac si dixisset, sacramenti esse elementum aquae una cum actu di; formam autem, quae dat esse rei (sacramento) erbum institutionis. Quibus respondetur, quae in isto majore pag. 537. habentur: *Interrogatus baptismus sit? ita responde: Non esse prorsus simplicem, sed ejusmodi, quae verbo et praecepto comprehensa, et illi inclusa sit, et per hoc sanctificata ut nihil aliud sit, quam Dei seu divina aqua; quod aqua haec per sese quavis alia sit praestans quod ei verbum ac praeceptum Dei accesserit*. Catech. min. ad Quaest. *Quid est baptismus?* 176. In hac quoque simplicitate perstiterunt B. us Sarcerius in Exam. ordinand. fol. CCLXI. b. Wigandus in Syntagm. Corp. Doctr. ex Nov. P. I. pag. 240. et P. II. pag. 854. B. Mart. Chem. in LL. P. III. L. de Baptism. §. IV. p. m. 161. a. vol. Selneccerus in Exam. Ordin. pag. IV. pag. 122. B. Tilem. Heshusius in examine, quod, cum visio ecclesiasticae auspiciis Johannis Wilhelmi, Ducis lae, etc. intentus esset, concinnavit, et laudato i primum, deinde filio Johanni, Duc. Sax. etc. vit. B. Jacob. Andreae in volum. Dispp. (quas Heerbrandus junctim edidit) Disp. XXXI. §. 5. 52. B. Jac. Heerbrandus ipse in Compend. Theol. Baptism. p. 534. qui omnes substantiam baptismi actu ablutionis tractata, et verbo institutionis ab actioni autem illi, qua elementum aquae tractatur, m aut esse sacramenti per ipsum verbum institutionem conferri, adeoque illud materiale, hoc formale sacramenti esse, docuerunt: mentionem materiae coellam facientes. Occasionem autem quaestioni de coelesti baptismi prae buerunt Calviniani, praebes, qui in colloquio Mompelg. *sanguinem Christi tismi substantiam, tanquam partem alteram, eminenti*alem, requiri statuit, et Jacobum Andreae

ac *Lucam Osiandrum*, qui in thesibus de baptismo, (quas tanquam *extra controversiam positas* attulerant,) primo loco hanc collocaverunt *baptismum aqua et verbo constare*, accusavit et ad nauseam usque repetiit, quod *baptismum haud recte definiverint, quippe excludentes sanguinem Christi, qui substantialis pars baptismi sit.* Vid. Actor. Colloq. Mompelg. pag. 428. 432. 437. 438. 442. 446. 448. Quia vero Beza simul attulit distinctionem inter baptismum externum et internum, et illum quidem constare elemento et verbo, ad hunc autem pertinere rem elemento tanquam signo significatam, et hanc quidem esse sanguinem Christi, aequae atque in sacramento coenae, asseruit pag. 437. 438. ideo *Jacobus Andreae* ante omnia distinctionem illam duplicis baptismi impugnavit. unum baptismum esse ostendens ex *Ephes. IV, 5.* Et cum simul meminisset, sibi praecipue contra *Bezam* evincendum esse, quod *baptismus non sit signum duntaxat, sed lavacrum* (medium efficax) *regenerationis et renovationis*: (ut constat ex thesi IV. et V. pag. 429.) regenerationem autem ac renovationem baptismo efficienter tribui non posse, nisi dependenter a Spiritu sancto, propterea ex *Joh. III.* mox addit, unum hunc baptismum aqua et Spiritu constare, et Christum l. c. conjungere cum Spiritu aquam, et utrique regenerationem tribuere, quod videlicet Spiritus per aquam ad vitam aeternam regenerat: (ut loquitur p. 444.) aut quod Spiritus sit causa efficiens regenerationis principalis. quam per aquam (baptismi) tanquam per instrumentum operetur (prout se habent verba ejus. pag. 451.). Hac autem occasione, cum removeret sententiam *Bezae*, statuentis, sanguinem Christi, juxta exemplum sacramenti coenae, etiam ad baptismi substantiam referendum esse: (quam in rem vid. pag. 439. 442. 445. et 450.) et monstraret, quomodo singula sacramenta suas certas et a se invicem distinctas rationes habeant: simul autem effectum baptismi, qui est regeneratio a substantia baptismi distinguere vellet, accidit, ut substantiam baptismi aqua et Spiritu constare, et haec esse substantialia baptismi diceret, (p. 439.) ita tamen, ut mox (p. 441.) idem repetens, quod Spiritus s. sit principalis et substantialis pars baptismi: notanter adderet verba: *si ita loqui licet*, unde (1) manifestum est, b. doctorem non tam leges *ἀκριβοῦς* hic dare aliis voluisse, quam in eo solum occupa-

tum fuisse, ut doceret, Spiritum sanctum, totamque sacramentam trinitatem in baptismo esse substantialiter et *adiutoriam*; praesentem; ac suam, velut causae principalis, virtutem infinitam, cum aqua baptismatis, velut organo, intime conjungere, ad unum eundemque effectum regenerationis ac renovationis, una indivisa actione producendum: ita ut effectus hic nec soli aquae sine concursu Spiritus sancti aut Dei trinarius, neque Deo aut Spiritui sancto, velut extra sacramentum separatim agenti, sed utrique conjunctim, tribui debeat; quae sane vera et orthodoxa sententia, Calvinianae aut Bezzianae sententiae, de duplici baptismo, e diametro opposita fuit. Confer. p. 442. 443. Deinde (c) notandum est, B. doctorem non solum termino *materiae coelestis* non fuisse usum, sed tantum *rem sacramenti*, et quidem *internam*, ab *externa* et visibili distinctam, licet cum ea suo modo conjunctam asseruisse. Observandum quoque (3) quod, cum *sanguinem Christi* nollet dicere partem substantialem baptismi, aut, baptismum constare aqua et sanguine Christi, rationem reddiderit hanc, quod in *verbis institutionis baptismi nulla prorsus mentio sanguinis Christi expressa, sed solius trinitatis mentio facta sit, in cujus nomine sit baptizandum*: v. p. 450. interim sanguinem Christi ad baptismum spectare docuerit, quatenus *virtute* ejus homines in baptismo *regenerantur* p. 444. seu quatenus *per aquam* baptismi, *virtute sanguinis Christi, Spiritus sanctus id operatur, quod nobis Christus suo sanguine meruit*, p. 445. aut, quod *meritum effusi sanguinis Christi homini baptizato per aspersionem aquae baptismi applicetur, sine qua applicatione facta, effusio sanguinis Christi infanti non baptizato et non regenerato ad purificationem a peccatis nihil prodesset*, p. 446. Deinde (4) quod cum nunc *Spiritum sanctum*, nunc totam *ss. trinitatem* ad substantialia baptismi referret, ita se explicaverit, p. 443. *De singulis sacramentis, inquit, et sentiendum et loquendum est, sicuti verbum Dei sonat. Neque inane verbum dicimus, sed continet hoc vere, quod sonat. Est autem verbum Christi in baptismo: Baptizate eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Hoc verbum praesentiam trium personarum sanctae trinitatis complectitur, Patris, Filii et Spiritus sancti. Ideoque etiam opus regenerationis in baptismo opus totius trinitatis est. Quia vero Pater et Filius per Spiritum san-*

ctum regenerationem et renovationem operantur que Christus regenerationis hoc opus peculiariter sancto tribuit, cum inquit: *Nisi quis renatus ex aqua et Spiritu. Quapropter in baptismo rementi dicimus Spiritum sanctum esse, qui virtutibus Christi homines ad vitam aeternam re-* Unde rursus constat, rem sacramenti a *B. Jac. A.* dici, a qua effectus sacramenti, qui est regeneratio, pendet tanquam a causa, et dici, aquam, etiam *Spiritum* aut totam *ss. trinitatem* et sacramenti *baptismi*, quia in baptismo et in orationis effectum, qui per baptismum producendus sit, conjunctur *ss. trinitas et aqua*, aut (quia opus regenerationis per appropriationem tribuitur Spiritui sancto) *et sanctus et aqua*, tanquam causa efficiens principali suo organo aut instrumento: quemadmodum addit *Aliud* autem est, Spiritum s. et aquam, aut s. et aquam conjungi in baptismo, ut causas effectui subordinatas, principalem et instrumentalem, unam visam actione operantes et producentes eundem effectum. *Aliud* est, conjungi, ut duplicem materiam, ex qua fit baptis- tur una completa materia baptismi. Certe non hoc illud affirmavit, ac de caetero, quoad istam phrasin dixit conjungi ista, ut partes substantiales baptismi adjectam formulam: *si ita loqui licet*, sibi pariter et lectores monuit *B. D. Andreae*. Interim data occasione factum est, ut alii nostratium, cum de sua a Calvinianorum sententia de duplici baptismi distinctione vellent, rei coelestis; aliqui etiam rei coelestis mentionem facerent: in ea vero tradenda explicanda vias varias inirent. *B. Aegid. Hunni* in *L. de Sacram.* Tom. I. Op. fol. 1020. ad quae disset: *Duae, prior est verbum institutionis annuntiationis, posterior est visibile elementum verum datum*: mox equidem monuit, *Spiritum s. pertinere ad substantiam baptismi*, et quidem non tantum, *nus in nomine ss. trinitatis baptismus dispensatur* etiam *sub illa peculiari ratione; quatenus est pignus et arrha foederis inter Deum et homines qui baptizantur*. l. c. fol. 1023. Patet autem, *In* nium non ideo docuisse, quod Spiritus s. sit pro quando pars substantialis, et quidem materialis, bi

Non solum enim ll. cc. nihil in hanc rem apparet: verum etiam contra militat, quod fol. 1023. et 1024. *explicaturus sensum*, quo intelligendum sit, quod *asseruit*, Spiritum s. pertinere ad substantiam baptismi, docet, spectandam primum esse *formulam Matth. XXVIII.* deinde, quod baptismus importet *foedus Dei cum homine, qui baptisatur, foedus Dei autem semper habere arrham adjunctam*: et hanc in baptismo esse *Spiritum sanctum*, nempe in baptismo substantialiter praesentem, *quippe pactum aeterni favoris ad hominem baptizatum statuatur*, cujus statim particeps fiat, qui credit; *hypocrita autem, qui in praesenti non percipit fructum*, possit tamen percipere, *quandocunque per fidem et poenitentiam redierit.* Itaque *ad substantiam baptismi* pertinere dicitur, quod, si maxime fructus actu non accedat, tamen cum baptismus administratur, revera simul locum habet, tanquam illud, a quo pendet fructus baptismi. Alii porro, terminum quidem *materiae invisibilis*, a visibili distincte adhibentes; eo nomine *verbum* intelligendum dixerunt, continens *mandatum, Matth. ult. vers. 19. et promissionem, Marc. XVI, 16.* ita *B. Ambr. Reudenius P. V. Catech. cap. VI. p. 283.* et *B. P. Piscator in XX. Disp. quibus LL. CC. Theologicos complectitur, Disp. XIV. §. XXXI. XXXII.* Sed hi non ideo vel *sanguinem Christi*, vel *Spiritum s. vel ss. trinitatem, materiam coelestem baptismi* dicendam judicarunt; uti constat ex locis cit. et mox plenius constabit, ubi, quae *B. Joh. Himmeli* sententia fuerit, provocantis simul ad *B. P. Piscatorem*, indicaverimus. Interim in academia *Witteb.* a. 1596. d. 30. April. *B. David Rungius*, habita peculiari Disp. de Bapt. thes. 4. 6. 32. 37 sqq. *partes hujus sacramenti constituentes, materiam et formam baptismi traditurus, illam quidem dicit esse elementum visibile et externum, nempe aquam: hanc vero, seu formam, esse verbum institutionis.* Atque in hac antiqua simplicitate subsistit, nullam materiae coelestis faciens mentionem. Sed haec disputatio etiam altera vice prodiit, inserta disputationibus octo *B. Rungii*, junctim editis anno 1606. p. 170 sqq. Jungi quoque meretur ex acad. *Tubingens. B. Matthias Hafenrefferus*, qui in LL. Theol. Lib. III, Stat. III. L. VII. p. 492. *Substantialia baptismi tradens elementum et verbum tantum memorat, et verbum institutionis ad formam baptismi refert pag. 493. de materia*

coelesti prorsus silet. Quæterum alii quidem paulo longius progressi, ipsum quoque sanguinem Christi materiam coelestem baptismi esse non concesserunt solum, sed propugnauerunt: quam in rem præcipue videri potest B. Leonh. Hutterus, qui in LL. suis, cum ad quaestionem de parte altera essentiali baptismi, quæ sit res coelestis ac invisibilis, delatus esset, quatuor sententias recensuit, ac primam quidem, qua loco rei coelestis substituitur Verbum, aperte impugnavit; (ratus, Verbum non esse principium ουσΙΑΤΙΚΩΝ, aut partem substantialem, sed tantum principium ποιητικὸν baptismi:) reliquas vero, quibus pars substantialis coelestis dicitur esse Spiritus s. vel sanguis Christi, vel ambo simul, ita proposuit, ut liberum relinqueret, quam quisque ex tribus illis sequi vellet; ipse tamen sanguinem Christi, vel solum, vel una cum Spiritu s. materiam coelestem baptismi esse, non obscure statuens: v. l. c. p. 580. 636. 637. His autem non obstantibus, B. Joh. Foersterus, in eadem academia, cum in thesauro catechetico, Cap. de Bapt. Decade II. Problem. VIII. §. IX. ad doctrinam de partibus substantialibus baptismi descendisset, §. XXXI. scribit: Partes ουσΙΑΤΙΚΑΙ vel essentielles baptismi duæ in Scriptura expresse designantur: Elementum et Verbum. Atque hoc quidem in vado et ex voto se habere: an autem, quemadmodum eucharistiae sacramentum re non simplici sed duplici constat: 1. Terrestri et visibili. 2. Coelesti et invisibili; ita etiam in baptismo illud occurrat; ac præter rem terrestrem et visibilem res aliqua coelestis, v. g. sanguis Christi, aut Spiritus sanctus, aquæ sacramentaliter unita (sicut corpus Christi panis, et sanguis ejus vinum) οὐσιαστικῶς ὑλικῶν αἰτιῶν ingreditur et ἀσολυγῶς hanc quaestionem ita se ingerere, ait, ut εὐπορίαν in ἀπορίαν convertat: id est, rem alioqui facilem expeditam, intricatam et perplexam reddat. Vid. §. XXXIV. et seqq. Speciatim problemate VIII. Lutheranismi sententiam de sanguine Christi in baptismo proposituram §. XII. dicit, nullibi sacris in literis aperte et diserte tradi, quod sanguis Christi partem substantialem eamque coelestem ὑλικῶς in sacramento initiationis constituat: et pergit §. LXII. Imo nulla plane ejus in verbis institutionis baptismi, e quibus solis de substantia ejus judicandum, fit mentio, sicut in verbis institutionis coenæ, et §. XLIII. Atqui nos tenemur omnes ἔχειν ὑποτύπωσιν ὑγιαίνοντων λόγων, et

vero, quae ab hac discrepant, tota mente avertemini. II. Tim. I, 13. (§. XLIV.). Cui adstipulantur haec Chrysostomi vere *χρῖσται* Hom. 49. in Matthaeum-Christianos volentes accipere firmitatem fidei, ad nulam rem confugere decet, quam S. Scripturam. Item in Homil. de profectu evangelii: Error est, quicquid contra Scripturam decernitur. (§. XLV.) Neque etiam in scriptis B. Lutheri aut antiquorum patrum uspiam tales occurrunt sententiae, quibus sanguis Christi pro parte baptismi *ὕλην* (materiali) venditur. Similiter in Problem. IX. An Spiritus s. sit pars baptismi substantialis? Respondet Foersterus Thes. LXIII. Ad substantiam baptismi pertinet Spiritus sanctus, non quidem proprie, ut pars *ὕλην* (materialis) coelestis, *ἐνώσει* sacramentali unita aequae. (Et §. XLIX.) Quae enim pars illa vel res coelestis baptismi, in sacra Scriptura non diserte definitum est. Ideoque malumus cautam ignorantiam confiteri, quam falsam scientiam profiteri, monitore Augustino, Ep. 78. (§. LXV.). Verum alia ratione eaque duplici, una communi, singulari altera (§. LXVI.) Et communi quidem ratione, quatenus baptismus in nomine sacrosanctae trinitatis dispensatur, interque hujus personas, quarum tertia Spiritus sanctus, et eos, qui baptizantur, foedus sancitur, quod ex sacrosanctae trinitatis parte semper manet *ἀμεταμέλητον* et *ἀμετακίνητον*, Rom. XI, 29. II. Tim. II, 13. Lutherus Tom. IV. Jen. Germ. fol. 284. (§. LXVII.) Speciali autem ratione, ut *σφραγὶς* pignus et arrha *υἰοθεσίας*, quam foedus in omni baptismo semper adjunctam habet et retinet quoad praesentiam: licet ab illis, qui hypocritae baptizantur, in praesenti non percipiatur; quoad fructum et efficaciam. Haec B. Foersterus: unde patet, credidisse eum, posse Spiritum s. totamque SS. Trinitatem in baptismo quoad istas rationes praesentem esse et pertinere ad substantiam baptismi: etsi non sit proprie pars substantialis *ὕλην* aut materialis coelestis. Imo potius ille simul docet, ea, quae ex B. Hunnio vidimus, (quibus ista Foersteri omnino respondent,) sic intelligenda esse, ut non inde probetur sententia ista, qua Spiritus s. aut SS. Trinitas materia coelestis baptismi statuatur. Acquiescit autem ipse, ut vidimus, in *partibus συνστατικοῖς* aut essentialibus baptismi duabus in Scriptura expresse designatis, elemento et Verbo. Simili

ratione in academia *Lipsiensi* rem tractavit *B. Zacharias Schilterus*. Nam adversus eam sententiam, quae statuit, sanguinem *Christi* ad substantiam baptismi, tanquam materiam ex qua, pertinere, aliquot argumentis disputat. Ad *Spiritum sanctum* quod attinet, eum equidem ad substantiam baptismi refert; verum ea ratione, quam a *Foerster*o quoque tradi vidimus. Materiam coelestem esse, non dicit: licet *Verbum* hoc nomine appellet. Notandum autem est, quod materiam ex qua cum partibus substantialibus plane congruere perhibet. Sed cum alias certum sit, partes substantiales esse materiam et formam, (non materiam tantum utut forte duplicem;) et ex materia et forma, velut partibus, constare totum, quod vocatur essentialis, seu compositum ex materia et forma: quarum illa esse commune, haec, esse proprium ac determinatum largitur: jam facile constat, *Verbum* apud *Schilterum* dici materiam, id est, partem essentialem alteram, quam alii formam, seu formale appellaverint: unde pro materia coelesti, eo sensu accepta, quo *Foerster*us et alii eam negant, argumentum ex *Schiltero* peti non poterit. Vid. autem *B. Schilteri* *Eſſer.* Catech. Theol. de Baptism. p. 440. 446. 485 sqq. et Dispp. ejusdem ac *B. Burch. Harbarti*, junctim editae p. 464 sqq. Atque his observatis, intelligi possunt, quae *B. A. Reudenius* et *B. P. Piscator* ll. cc. de materia invisibili tradiderunt; praesertim si audiamus *B. Joh. Himmelium*, qui cum et ipse Disp. XXII. Syntagm. Theol. p. 220. et §. 47. materiam baptismi distinxisset in visibilem et invisibilem; et illam quidem esse elementum aquae; hanc, verbum Dei, docuisset §. 48. et 51. mox §. 52. addidit: Aqua igitur et verbum, veluti partes hujus sacramenti συστατικὰς καὶ οὐσιώδεις sacramentali unione ita conjungi certum, ut sine aqua Verbum, et vice versa, baptismi rationem nequaquam obtineat, nec id nominis mereatur: Sed aqua et Verbum, ἐνώσει atque unione sacramentali simul juncta, baptismi τὸ εἶναι sive τὰς ὑλικὰς αἰτίας absolvent et constituunt. Sane baptismus habet τὸ εἶναι sive esse suum, per suam formam aut formale, materiae seu materiali conjunctum: et materia, licet sit pars οὐσιώδης seu essentialis; non tamen ea, licet fortasse duplex, sed sine forma, absolvit τὰς ὑλικὰς αἰτίας: sed cum forma demum. Itaque et hic non est, cur materiam coelestem apud *Himmelium* quaeras proprie loquendo, et

eo sensu, qua alii nostratium materiam coelestem asserere volunt. Inprimis vero observandum, quod *Himmeli*us §. 32. ita pergit: *Sunt, qui partem ουσΙΑΣ ac essentialem seu materialem baptismi statuunt vel totum ss. trinitatem, ex illo Matth. XXVIII, 19. vel Spiritum s. ex illo Joh. III, 5. vel sanguinem Christi ex illo, I. Joh. I, 7. sed utrum horum sententia ex institutione (unde de quolibet sacramento judicandum) baptismi solide probari possit, subdubitemus. Vide Disp. de baptism. publice hic anno 1616. D. Pet. Piscatore p. m. habitationes. 113. 132. Gerhard. §. 82. 88. Credidit ergo B. Himmeli*us, verbum institutionis ita pertinere ad τὰ οὐσιώδη et οὐσιώδη seu essentialia baptismi; ut tamen non ideo vel SS. Trinitas, vel Spiritus s. vel sanguis Christi sit pars essentialis seu materialis baptismi; licet in verbo institutionis mentio fiat *Patris Filii et Spiritus s.* scilicet, quod verbum institutionis non sit in casu recto ipsa SS. Trinitas, aut Spiritus s. aut sanguis Christi: atque in his etiam *P. Piscatorem et Joh. Gerhardum* sibi consentire affirmavit. Et certe de *B. Joh. Gerardo* ut distinctius loquamur, constat, illum in Aphor. Theol. de baptismo, etsi praesentiam efficacem totius SS. Trinitatis in baptismo ex verbis institutionis colligendam, quodque etiam Christus θεάνθρωπος suo sanguine adsit, et hominem emundet, tradiderit; non tamen *materiae coelestis* appellationem adhibuisse. Similiter cum in harmonia Hist. Evang. de Resurr. Christi cap. XII. p. m. 461 seqq. de institutione baptismi prolixius ageret; non tamen docuit, verbum institutionis, aut sacrosanctam trinitatem esse partem materialem baptismi alteram. In locis autem T. IV. L. de S. Bapt. §. 70. *materiam et externum elementum in baptismo* pro iisdem habet, ut constat ex lemma marginali. Quamvis autem in illo capite, quod inscripsit *de materia baptismi*, sectione I. *de re terrena*, et sectione II. *de re coelesti baptismi* agat: tamen cum rem coelestem tractat, abstinet ab appellatione *materiae*, et tantum docet conjunctionem rei coelestis cum *re terrena*, seu *materia*, rem autem illam coelestem dicit §. 80. esse *verbum Dei*, et quidem *verbum ordinationis divinae de baptismo administrando in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*. Unde porro infert §. 83. quod *tota SS. Trinitas in baptismo gratia sua praesens sit*; et §. 84. quod *Spiritus in, cum et per aquam efficaciter*

agat; ita quidem juxta §. 85. ut in omni baptismo juxta institutionem Christi administrato adsit Spiritus sanctus.

1. Ratione essentiae, ut et reliquae trinitatis personae.

2. Quoad oblationem salutaris efficaciae et beneficiorum Christi.

3. Quoad obsignationem foederis inter Deum et baptizatum initi, quovis tempore ex parte Dei rati; speciatim et praeter ista, in credentium baptismo concurrat ratione efficaciae salutaris in actuali regeneratione et renovatione, itemque ratione actualis et reciprocae obligationis foederis inter Deum et baptizatum initi; In baptismo hypocritarum autem concurrat non solum quoad obligationem (oblationem) beneficiorum, et obsignationem foederis ex parte Dei, sed etiam quoad judicium, quod Spiritus s. per baptismum in incredulis exercet. Atque hoc sensu tandem §. 81. concludit: Quamvis sacrosancta trinitas sit causa efficiens ac ordinans hoc sacramentum, nihil tamen impedit, quo minus dicamus, nomen sacrosanctae trinitatis esse partem substantialem alteram, cum verbum institutionis ac promissionis testatur, Deum Patrem, Filium, et Spiritum s. cum omnibus gratiae beneficiis in baptismo adesse. Quod autem B. Gerhardus statuerit: Spiritum s. aut totam SS. Trinitatem esse in baptismo praesentem per peculiarem approximationem essentiae suae ad substantiam aquae; aut esse proprie loquendo materiam baptismi coelestem, ita ut vi unionis sacramentalis inter aquam et Spiritum sanctum, dici possit, quod, qui baptizantur, non tantum aqua, sed et Spiritu s. proprie loquendo perfundantur: (prout in s. coena, vi unionis sacramentalis inter materiam terrenam et coelestem fit, ut communicantes omnes una cum pane et vino benedicto, corpus et sanguinem Christi, non metaphorice, sed proprie loquendo atque oraliter, licet non naturali modo, manducent ac bibant) sane ex verbis B. Doctoris colligere non possumus. Imo quod ad sanguinem Christi attinet, licet Gerhardus l. c. §. 80. statuatur, eum a baptismo non esse excludendum, quippe praesentem 1. ratione substantiae, quatenus Christus *θεανθρώπος* totus adest, 2. ratione meriti, quia inde provenit fructus baptismi, 3. ratione efficaciae, sive efficacis applicationis meriti (*Christi sanguine parti*) per fidem in baptismum sollatam, 4. quia in mortem Christi baptizamur, tamen c. 87. aperte probat sententiam illorum gravissimorum theologorum, qui sanguinem Christi non satis commode

in baptismo materialem alteram dici posse statuunt: rationibus eorum, quas adducit, acquiescit. Quare etiam, quando agnoscitur, (1) ad substantiam ipsam, praeter aquam, pertinere etiam verbum institutum; et (2) ex vi hujus verbi porro cognoscitur, Spiritus totamque SS. Trinitatem esse auctorem hujus sacramenti, tanquam medii gratiae; quando (3) agnoscitur, ipsum sanctum Deumque trinum, ubicunque et quoties ipsum recte administratur, essentia sua immensa patet (4) gratia sua ita esse praesentem, ut non solum hoc sacramentum beneficia spiritualia serio praesens sit, et (5) cum homine baptizato foedus gratiae, a parte nunquam retractandum, ineat, idque per ipsum obsignet: verum etiam (c) in homine, qui baptizatur, non autem gratiae divinae repugnat, opus regenerationis aut renovationis, per sacramentum hoc, ipso perficiat; ita ut (7) non seorsim et actione per se, sed conjunctim cum aqua baptismi et per eam, itaque indivisa actione fidem accendat aut confirmet;

(8) propter Christi *θεανθρώπου*, quoad utramque partem realiter praesentis, meritum, et pro peccatis sanguis effusus sanguinem: prout enim, (9) cum per ipsum fides confertur, hoc ipso sanguis Christi eo aspergatur, quatenus meritum ejus per fidem aperitur: Quando haec, inquam, agnoscuntur et traduntur, licet de caetero, quoad nomen *materiae coelestis* et rem ejus vix explicabilem, cum antiquioribus doctores tacere, aut cum *B. Foerster* *εὐνοίας* et *ἀπορίας* agnoscere et *cautam ignorantiam confiteri potius, quam scientiam profiteri*. l. c. §. XXXIV. et LXIV. modo etiam accidit, quod *B. Scherzerus* Brev. Huelser. auct. Cap. X. thes. XII. pag. 588. notatum reliquit: *Materiae coelestis vocem h. l. non in ἀκριβείᾳ φησὶν, sed in latitudine quadam pro re coelestis.* Strictae enim loquendo, ait, neque Spiritus sanctus neque Verbum, neque sacrosancta trinitas causalitatis esse aut dici potest. Igitur per materiam rem agnoscimus. His enim ita se habentibus, non est, cur sibi accusentur, qui rem coelestem omnino et pridem non agnoverunt; materiam autem ut dicerent, causam non agnoverunt. Plura hic non addimus. Non enim dispuimus, quae ad theologiam positivam pertinent, sed nunc nunc animus est. Et sicut alias in his, quae asserun-

tur, ita hic, ubi omittitur, quod asserendum esse videri poterat, consensum nostratum paucis ostendere volumus, quae tamen praeter opinionem in paginas excreverunt.

§. VI. *Formale* (a) baptismi est verbum (b) institutionis (c), seu quod ablutio sit in nomine (d) Patris, et Filii et Spiritus sancti (e).

(a) Sive illud, sive quod cum actu abluendi conjunctum, actus ipse formaliter habet; quod est sacramentalis, aut sacramentum.

(b) Prout *B. Lutherum*, et qui eum proxime secuti sunt, theologos orthodoxos, sensisse indicavimus, not. ult. ad §. praeced. sub initium. Expresse etiam *B. Aegid. Hunnius* Tom. I. op. fol. 1016. 1020. *verbum institutionis* dicit esse *formam* baptismi, tanquam *partem substantialem*, et adducto loco *Eph. V. 26. de lavacro aquae per verbum*; *Vides, ait, et aquae et verbi, tanquam substantialium baptismi partium meminisse divum apostolum. Aqua enim, sine Verbo, virtutem sanctificandi non haberet. Per verbum autem instituentis Dei acquirit hanc supernaturalem sanctificandi facultatem.* Et *B. David Rung.* Disp. de Bapt. A. 1596. hab. §. 37. ubi de *forma* baptismi agit, eamque ipsum *verbum institutionis* esse statuit; *Hoc verbum* (addit) *illud est, per quod baptismi aqua vere sanctificatur, et per quod Christus lavacro aquae ecclesiam suam mundat: quodque vitam quasi et animam impertit, ut non immerito baptismi forma dici mereatur.* Atque eam in rem verba *Lutheri* ex Catech. min. ipse citat. §. 38. Quod autem alii verbum institutionis ad *materiam* baptismi referunt (uti ad §. praec. not. (h) vidimus;) observandum est, quod *materiam duplicem* et *partes substantiales* baptismi aequè late patere crediderunt, (vid. *Reudenius, Piscator, Schilterus, Himmelius* ll. cc.). Imo etiam illi, qui verbum illud principiis *πομπικαῖς* accensent, tamen etiam ad *formam* baptismi referunt. Vid. *Hutterus* l. c.

(c) Quidam verbum *mandati* aut *praecepti* appellant, intelligentes non tam istud, quo exercitium actus praecipitur, sed quo actus abluendi formaliter determinatur ad certam *speciem* actus. Unde alii malunt dicere *verbum ordinationis*.

(d) *Unum nomen, una Deitas*, ait Theophylactus l. quia in nomen Patris, et Filii, et Spiritus sancti baptizare, est auctoritate et virtute harum trium personarum baptizare: quare, cum sit una auctoritas et virtus, eoque una essentia Patris, Filii, et Spiritus s. ideo in nominibus, sed in nomine Patris, Filii, et Spiritus s. baptizare jubentur (apostoli:) interprete B. Gerardo harm. Evang. de Resurr. Christ. Cap. XII. p. m. 3. et Tom. IV. L. de Bapt. §. 81. 82.

(e) Atque hanc plenam formulam, sicut olim ab apostolis eorumque discipulis constanter observatam; ita idiose ac necessario retinendam esse agnoscimus. Christianae tamen libertati hoc relictum est, utrum, qui baptizatur, juxta morem ecclesiae Latinae, active dicatur: baptizo te in nomine Patris, Filii et Spiritus s. cum ecclesia Graeca, in persona tertia passiva: baptizetur hic servus Domini in nomine Patris, Filii, et Spiritus s. An denique cum actu abluendi, qui jam per in sensum incurrit, conjungat invocationem sanctissimae Trinitatis, seu verba: In nomine Patris, Filii, et Spiritus sancti: modo intempestiva mutatione ecclesia non mutetur.

§. VII. *Finis cui* (a), qui et *subjectum* (b) baptismi, sunt homines (c) carnaliter geniti (d) et itaque in lucem (e); atque hi omnes (f), masculi pariter et foemellae (g); nec solum adultiores, verum etiam infantes (h).

(a) Seu illi, quorum bono baptismus a Deo institutus, huc ita administrandus est.

(b) Cui baptismus, tanquam medium gratiae, applicari debet. Alii *objectum* dicunt, quod quidam cum ad-
o, *personale* objectum vocant.

(c) Non autem alia res ulla, cujuscunque rationis sit: ne foetus quidem humani omnes, nisi, eos vivos ac re homines esse, constet.

(d) Ita ut sint *caro de carne*; juxta Joh. III, 6. Christus autem, baptismo opus non habens, per eandem *iovoulay* baptizatus, qua circumcisisus est. Conf. Matth. I, 14. 15.

(e) Qui autem nondum perfecte nati sunt, renasci et baptismum non jubentur.

(f) Universale enim est dictum Christi: *Nisi quis (quisquis sit) natus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest introire in regnum Dei, Joh. III, 5. Et Matth. XXVIII, 19.* Christus baptizare jubet *πάντα τὰ ἔθνη*: non solum gentiles, Judaeis contradistinctos; sed omnes populos orbis terrarum; quos *Marcus* appellat *omnem creaturam*, *Cap. XVI, 15.* Nec solum ad ecclesiam plantandam haec spectabant, sed servari, prout doctrina aut praedicatione evangelii, sic baptismus debet usque ad *consummationem seculi*, *Matth. XXVIII, ult.*

(g) Sic *Lydiam* baptizatam novimus ex *Act. XVI, 15.*

(h) Infantes baptizandos esse, recte colligitur ex locis *Joh. III, 5.* et *Marci X, 14.* conjunctis, hoc modo: Quoscunque Christus vult ad salutem pervenire, ipsi vero via ordinaria ad vitam aeternam pervenire non possunt, nisi mediante baptismo; illis baptismus, tanquam medium ordinarium, conferri, non autem denegari debet. Atqui infantes Christus vult salvos fieri: (juxta *Marc. X, 14.*) ipsi vero via ordinaria ad vitam aeternam pervenire non possunt, nisi mediante baptismo; (vi dicti universalis *Joh. III, 5.*) ergo. Deinde etiam (2) hoc modo: Quoscunque Christus vult sibi offerri, ut benedictione spiritali fruatur, illi per baptismum, velut medium ordinarium, sunt adducendi ad Christum. Atqui infantes Christus vult sibi offerri, ut benedictione spiritali fruatur: (juxta *Marci X, 14.* quod *Lucas* explicans τὰ βρέφη, tenerrimae aetatis liberos, quales adhuc ab uberibus matrum aut nutricum pendent, designari docet). Ergo. Porro (3) praeceptum *Matth. XXVIII, 19.* de baptizandis omnibus gentibus, ad infantes etiam, qui gentium complexu continentur, recte extenditur. Et (4) exempla, quae docent, integras familias fuisse baptizatas. v. gr. *Act. XVI, 15.* et *33.* *Cap. XVIII, 8.* *I. Cor. I, 16.* recte creduntur complecti infantes, qui partem familiarum haud dubie constituerunt. Accedunt (5) analogia *circumcisionis*, infantibus collatae; et (6) quod, sicut *promissio gratiae foederalis*, *Actor. II, 39.* ita et sigillum foederis, baptismus, ad infantes pertinet. Denique (7) cum *ecclesia tota mundata sit lavacro aquae per verbum* (juxta *Eph. V, 26.*) recte etiam hoc ad infantes refertur, quando et illi, natura immundi, tamen inseri debent in ecclesiam.

§. VIII. Interim *infantes* parentum *fideliū*, *baptismo* forte *privatos*, *extraordinaria* Dei *gratia* (a) *regenerari* et *salvari* (b) *credimus*: *Infantium* autem *infantes* non *baptizatos* *divino* *iudicio* (c) *committimus*: imo *neque* eos *invitis* *parentibus* *per vim* *abripere* et sic *baptizare* *audemus* (d).

(a) *Necessitas enim baptismi non absoluta. Ex parte nostra ad baptismi susceptionem obligati sumus: interim imen non neganda est actio Dei extraordinaria in infantibus, Christo a piis parentibus et ecclesia per preces blatis atque extinctis, priusquam baptismi copia illis eri possit; cum Deus suam gratiam et salutarem efficaciam non ita alligavit baptismo, quin in casu privationis extraordinarie agere et velit et possit: quae quidem verba B. Gerhardi sunt L. de baptismo §. 237.*

(b) *Quaquam enim determinatus modus agendi cum infantibus fidelium non baptizatis per gratiam extraordinariam, et operandi in illis regenerationem et fidem, atque ita meritum Christi iis applicandi, non sit exresse in Scripturis revelatus: tamen rationibus theologis, ex Scriptura petitis, nixi, spem piam neque dubiam concipere possumus de regeneratione illa extraordinaria infantum illorum. v. B. Musaeus ausführh. Erklärung, p. 61. pag. 358 sqq. Sic autem etiam B. Gerhardus l. c. de infantibus in ecclesia natis, ait, melius speramus. it paulo post: Infantes illos, qui vel in utero materno, et repente quodam casu ante baptismi susceptionem extinguuntur, temere damnare nec possumus, nec debemus: quin potius statuimus, preces piorum parentum, et, si parentes in hac parte negligentes fuerunt, preces ecclesiae ad Deum pro his infantibus suas clementer vaudiri, eosdemque in gratiam et vitam a Deo recipi. atque hanc in rem quidem argumenta plura adducit. 238. 239. Determinatum modum agendi autem, quo huius utatur per gratiam extraordinariam, non aequè ungit.*

(c) *De his enim spem salutis aequè concipere ex relatione divina non possumus.*

(d) *Nempe quando liberi isti parentibus reddi deent, ac permitti, ut ipsi eos educant, qui procul dubio a idololatria sua illos sunt educaturi, verendum est, ne*

interim, liberos illos baptizando, sacra canibus projiciantur. Alias autem, si infantes infidelium modo legitimo in potestatem Christianorum pervenerint, adeoque juste servari, atque in religione et fide vera educari possunt; sicut illis educatis et informatis atque adeo conversis, et baptismum petentibus, conferri is potest; sic in ipsa infantia, si mortis periculum immineat, baptizare eos licet.

§. IX. *Finis cujus* (a), qui et *effectus* (b) baptismi, proximus est regeneratio (c) aut renovatio (d) baptizandorum: ultimus est salus aeterna (e) eorundem.

(a) Ad quem baptismus, ex intentione auctoris, *mediū* rationem habet.

(b) Et etiam baptismus medium *efficax* et *causa* consequendi finis, ut mox patebit.

(c) Hoc est, quod dicimur *nasci ex aqua et Spiritu*, Joh. III, 5. ubi per *aquam*, aqua baptismalis vera et proprie dicta intelligitur. *Regeneratio* autem (quae non est baptismus ipse, qui propterea ex aqua et Spiritu, tanquam duplici materia, constare dicatur: *sed est actio*, quae a Deo et per appropriationem a Spiritu s. *per baptismum*, tanquam organon divinitus institutum, perficitur;) dicitur ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, *ex aqua et Spiritu*, tanquam causis efficientibus, minus principali et principali conjunctis, proficisci. Conf. B. Aegid. Hunnius de Bapt. T. I. Op. fol. 1021. Similiter ad Tit. III, 5. baptismus dicitur *lavacrum regenerationis*, denominatione ab effectu petita.

(d) Sic enim baptismus etiam *lavacrum renovationis* dicitur Tit. III, 5.

(e) Vid. ll. cc. et Marci XVI, 16.

§. X. Hic autem, quod ad finem *proximum* attinet, *diversitas* occurrit, respectu *subjectorum* diversorum. Nam *infantibus* quidem aequè *omnibus* (a) per baptismum primum (b) confertur et obsignatur (c) fides (d), per quam meritum Christi illis applicetur: *adultis* vero illis tantum, qui fidem ex Verbo (e) conceperunt ante baptismi (f) susceptio-

tem, baptismus eam obsignat et confirmat. Nec
olum nunc, quando suscipitur; sed et postea, ac
er omnem (g) vitam, fidelibus efficaciter prodest
d confirmationem (h) fidei, et renovationem (i)
lteriore (k).

(a) *Neque enim per aetatem possunt obicem ponere
ut malitiose repugnare gratiae divinae: adeoque mediis
ratiae in usu constitutis neque impeditis, gratiam uti-
ue statim obtinent.*

(b) *Hactenus enim natura immundi et filii irae sunt:
on autem sancti coram Deo, velut jure nativitatis ex
arentibus fidelibus. Huc enim se non porrigit gratia
oederalis.*

(c) Est enim *sigillum* foederis gratiae: prout olim
ircumcisio, in cujus locum successit.

(d) Ac fides quidem infantibus *propria*, neque in
abitu otioso, sed *actibus* et *motibus* spiritualibus, licet
ion satis explicabilibus, certis tamen, consistens. Conf.
uae diximus Cap. III. §. XI. not. (c) et XII. not. (h).
Vec sane putandum est, actuale regenerationis benefi-
ium, aut collationis fidei in infantibus usque ad annos
iscretionis differri; interim illos nihilominus in gratiam
ecipi: *sed*, cum baptismus eis confertur, simul eos re-
enerari, et fidem in eis produci, credendum est.

(e) Vid. *Act. II, 41. Cap. VIII, 12. 36. 37. 38.*
VI, 14. 15. 31. 33. XVIII, 8.

(f) Alias autem, si fide careant, atque adeo repugnent
ratiae divinae, non recipient spiritualia bona, neque re-
enerabuntur aut renovabuntur.

(g) Ipsum enim foedus gratiae, cujus sigillum bap-
tus est, a parte Dei semper ratum et firmum manet.
Conf. quae diximus Cap. VI. §. IX. not. (c) et B. *Hun-*
ium c. fol. 1024.

(h) Dum enim certos reddit de foedere gratiae Dei
er Christum, utique solatur et erigit animos, ut in
hristo porro et securius acquiescant.

(i) Nempe, quando fidem auget, simul etiam excitat
d majorem dilectionem, spem, et virtutum caeterarum
ercitia.

(k) Imo etiam baptismus, *olim* collatus, *licet* inter-
edentibus peccatis contra conscientiam fides et gratia

Dei expulsa fuerit, *tamen* redeuntibus ad poenitentiam, efficaciter prodest ad confirmationem fidei. Conf. B. Hunnium l. c.

§. XI. Ad significandam baptismi (a) efficaciam, qua e potestate Satanae (b) in libertatem spirituales transferuntur infantes, antiquus (c) *exorcismi* (d) ritus, cum signo *crucis* (e) et *abdicatione* Satanae votiva (f), indifferens (g) quidem, recte observatur (h): quemadmodum etiam ad designandum foedus (i) gratiae, quod baptizati cum Deo ineunt, *sponsores* (k) seu *patrini* pio ritu adhibentur.

(a) De qua vid. §. IX.

(b) *Non dico obsessione*, praesertim corporali; *sed* e potestate Satanae, quam per peccatum in homines carnaliter habet; juxta *Eph. II*, 2.

(c) *Olim* quidem, locum habente dono miraculoso, ejiciendi daemones ex obsessis. *Postea* autem servatus, non solum in *adultorum*, *sed* et *infantum* quorumvis baptismo: testibus *Gregor. Nazianz. Orat. XL. August. de fide et Oper. cap. VI. et Lib. II. contra Pelag. cap. XL.*

(d) Verbis quidem *imperandi* modo conceptis, *sed precatationis* ad Deum, cum fiducia atque hinc nata amicitia adversus hostem depellendum, sensu accipiendis.

(e) Habito respectu ad vim meriti *Christi crucifixi*; unde ipsa baptismi efficacia pendet.

(f) Qua baptizandi solenniter et expressis verbis *renuntiant Satanae* atque *omni pompae* ejus.

(g) *Non certa mandatus* a Christo, *sed libere* receptus; ideoque *abrogabilis*, si ita res tulerit, aut aliquando citra culpam *omittendus*.

(h) *Admonitionis* piae causa, de insigni *operatione sacramenti* ipsius. Unde in gratiam heterodoxorum, libertati nostrae insidiantium, aut sanitatem infantibus Christianis, velut haereditariam, qua jam sint in statu gratiae, adscribentium, abrogari aut omitti non debet.

(i) Vid. §. X. not. (c) (g) (h).

(k) *Non solum testes* baptismi collati, *sed* et *causam* baptizandorum, praesertim *infantum*, velut *persona* eorum in se suscepta, gerentes.

§. XII. Baptismus juxta institutionem Christi
 i) semel collatus (b) *iterari* circa idem subjectum
 i) *non* debet (d).

(a) Scilicet, ut in substantialibus nihil fuerit mutatum, verum illa conformia institutioni fuerint. *Alias* enim non fuerit verus baptismus.

(b) Etiam si ab *haeretico*, aut *improbo*, modo recte administratum fuisse constat.

(c) Licet per *abnegationem* apertam vel alia *scelera* fecerit a Deo, et foedus gratiae violaverit.

(d) Non solum enim *nullum* pro iterando baptismo stat *mandatum* aut *exemplum*, sed *nec* alias *necessitas* aut *ratio* solida apparet. Imo sacramenti *initiationis* ratio ipsa excludit magis iterationem, quam postulat.

§. XIII. Definiri potest baptismus, quod sit actio sacra (a) a Christo (b) instituta, in qua homines (c), sine sexus atque aetatis discrimine, bluantur aqua (d): in nomine (e) Patris et Filii et Spiritus sancti, ut sic (f) regenerentur ac reoveantur, salutis aeternae consequendae causa.

- (a) Genus commune sacramentorum hoc est.
- (b) Causa efficiens principalis ita indicatur. Vid. §. II.
- (c) Subjectum seu finis cui denotatur, juxta §. VII.
- (d) Materia baptismi haec est. Vid. §. V.
- (e) Ita forma baptismi significatur. Vid. §. VI.
- (f) Haec pertinent ad finem *cujus*: juxta §. IX.

CAPUT XI.

DE SACRA COENA.

§. I. Baptismo (a) succedit *alterum* N. T. sacramentum, quod *coenam Domini* (b) appellatus (c).

(a) *Non* quasi abrogato; *sed* tanquam sacramentum *confirmationis*, his demum conferendum, qui jam *initiati* sunt.

(b) Praeunte Paulo *I. Corinth. XI, 20*. Alias autem recepta sunt nomina plura: v. gr. *Mensa Domini*, juxta *I. Corinth. X, 21*. *Eucharistia*, habito respectu ad actum peculiarem ibi occurrentem. Vid. *Marc. XIV, 23*. *Luc. XXII, 19*. *I. Corinth. XI, 24*. *Communio*, ex *I. Corinth. X, 16*. *Synaxis*, (*συναξίς*) habito respectu ad conventus sacros, in quibus celebrari solet: Conf. *I. Corinth. XI, 20*. *Missae*, vel a ritu *missarum rerum* sive donariorum; vel a formula *dimissionis* populi. *Sacramentum altaris*; non quidem intuitu sacrificii proprie dicti, sed habito respectu ad mensam sacram, ubi donaria deponebantur.

(c) Sedes doctrinae habetur *Matth. XXVI, 26* seqq. *Marc. XIV, 22* seqq. *Luc. XXII, 19* seqq. *I. Cor. XI, 23* seqq.

§. II. Causa efficiens principalis hujus sacramenti Christus est, qui sacramentum hoc instituit (a) ac frequentari praecepit (b), atque hodiernum facit, ut actio, circa symbola externa, juxta praescriptum ejus administrata, habeat rationem et vim (c) sacramenti (d).

(a) Et quae ad *substantiam* sive ad *speciem* actus sacramentalis pertinent, singula atque omnia determinavit. Vid. II. cc. Matth. Marc. Luc. et Pauli.

(b) Ita ut causa sit etiam quoad *exercitium* actus, prout jussit celebrari *usque ad reditum* suum ad *judicium*, interprete Paulo *I. Corinth. XI, 26*.

(c) Nam et ipse corpus suum atque sanguinem conjungit cum symbolis benedictis, ut simul accipiantur, et sic fidem confirmat atque augeat: ut infra videbimus.

(d) Quia vero auctoritatem et potestatem, itemque omnipotentiam, qua usus est Christus in efficiendo hoc sacramento, cum Patre et Spiritu s. communem habet, ideo etiam *Deum trinum* hujus sacramenti *causam efficientem principalem* esse, recte dici potest.

§. III. *Causa impulsiva interna* instituti huius sacramenti est bonitas (a) atque amor Christi erga suos (b): *externa* est ipsum meritum (c) passionis et mortis ejus. *Speciatim* quoad realem praesentiam corporis et sanguinis Christi in qualibet administratione coenae, causae impulsivae principalis rationem habet ipsa (d) *institutio* Christi; causa impulsiva minus principalis est *consecratio* (c) symbolorum, a ministro juxta institutionem Christi facta.

(a) Qua Christus aliis bonus est; seu gratuitus favor ejus: ut ex seqq. patet.

(b) Huc spectat, quod *Joh. XIII, 1.* legimus de dilectione, qua Christus dilexerit suos, qui in mundo erant, usque ad finem: cui etiam ea, quae in coena ultima, et post eam acta sunt, adscribuntur.

(c) Quamvis enim in sacra coena ipsum corpus Christi in mortem pro nobis traditum, et sanguis Christi pro nobis effusus, nobis exhibeantur, sicuti tamen Christus per illam corporis sui traditionem in mortem et sanguinis effusionem, beneficia spiritualia nobis meruit, ita quoque meruit, ut beneficia illa per hoc signaculum novi foederis applicarentur, obsignarentur et confirmarentur.

(d) Scilicet actus ille, quo corpus et sanguis Christi in s. coena praesentia sistuntur, et cum symbolis terrenis uniuntur, a potentia divina simul et libera voluntate Christi pendet. Postquam autem Christus constituit, corpus et sanguinem suum cum pane et vino in s. coena, quoties illa institutioni suae conformiter celebratur, praesentia sistere et sacramentaliter unire, idque verbis istis: *Hoc est corpus meum: hoc est sanguis meus*, (de quibus mox distinctius videbimus) aperte declaravit, certum est, voluntatem Christi, vi ipsius institutionis suae, moveri ad illud ipsum efficiendum, quod verba: *Hoc est corpus meum, hoc est sanguis meus*; significant.

(e) De qua statim ad §. seq. dicemus. Interim notandum est, verba consecrationis movere voluntatem Christi, non vi propria, et ut a ministro proferuntur, sed vi ipsius institutionis a Christo profectae.

§. IV. Causa ministerialis (a) est minister (b) ecclesiae (c) ordinarius, qui elementa externa (d) consecrat (e) et communicantibus (f) distribuit.

(a) Seu, quae auctoritate alterius, velut superioris sacramentum in usu constituit.

(b) Equidem *Christus* ipse, ea nocte, qua traditus est, eucharistiam *primus* administravit, servi forma tunc adhuc indutus: quamvis, ut *θεῖον ἄρτος*, sua auctoritate uteretur. *Sed post primam illam eucharistiae celebrationem, ecclesiae ministris hoc munus tradidit et reliquit. Vid. I. Corinth. IV, 1. Cap. XI, 23.*

(c) Non aequae, ut in baptismo, etiam *laicus* aliquando, aut *foemina*. Non enim eadem necessitas est utriusque sacramenti. Quando autem, deficiente ministro ordinario, homo fidelis anxie desiderat hoc sacramentum; satius tamen est, illi quoquo modo persuaderi sufficientiam manducationis spiritualis, et ostendere periculum aliarum tentationum, quae nasci possent, si sacramentum ab alio, citra vocationem legitimam, adeoque dubia mente et eventu, administraretur.

(d) Panem videlicet et vinum, de quibus mox dicetur.

(e) Id est, *precibus* ad Deum fuis, symbola externa ab usu vulgari segregat, et ad usum sacrum destinat; (quam alias *benedictionem* sive *gratiarum actionem* vocant, quaeque apud nos *oratione dominica* peragi solet:) deinde *verbis Christi*, quibus ipse usus est in prima coenae institutione, in persona Christi pronuntiatis, efficit, ut corpus et sanguis Christi, cum symbolis panis et vini unita, simul dispensentur, edantur ac bibantur: (quae est *consecratio stricte sic dicta*.) Efficit autem, non sua vi agendi physica aut intrinseca, principali vel instrumentali; *sed movendo* liberam Christi voluntatem, ut ipse per omnipotentiam suam tanquam causam efficientem physicam, seu realiter influentem, corpus suum et sanguinem in sacra coena realiter praesentia sistat, ad veram cum symbolis terrenis manducationem et bibitionem. Imo verba illa consecrationis, sicut sunt verba omnipotentis Filii Dei, ita, simulac proferuntur, divinam operationem habent conjunctam, qua, quod ipsa sonant, reapse

praestetur. Conf. B. Mus. Dissert. de s. coena, contra J. Vorstium §. LXXV. et quae diximus in notis (d) (e) ad §. III.

(f) *Sive in manus* communicantium dando panem et poculum benedictum, *sive* utrumque *ori* communicantium admovendo. Nihil enim hic determinatum est: *utroque* autem modo fieri potest distributio. Unde neque *fractione* panis opus est in ipso actu administrationis; sed sufficit, si ad distributionem aptatus, fractus aut divisus afferatur. Nam et *Christum* in prima administratione non in alio consilio, nisi *distributionis causa*, panem *frangisse* novimus.

§. V. *Materia* (a) s. coenae duplex est, *terrena* et (b) *coelestis*.

(a) Res illa, inquam, quae in hoc sacramento tractanda et hominibus applicanda est.

(b) Ita nostrates communiter, praeunte Irenaeo, qui Lib. IV. adv. haeres. cap. XXXIV. pag. m. 363. edit. Feuard. scribit: *Qui est a terra panis, praecipiens invocationem Dei, jam non communis panis est, sed eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et coelesti*. De quorum verborum genuino sensu vid. B. Musaeus Dissert. de s. coena §. LXXXI. seq. p. 73. 74. 75.

§. VI. *Materia terrena* (a) sunt *panis* verus et *vinum* verum, quoad (b) substantiam; *azymus* (c) tamen panis aequae ac *fermentatus* (d), et subtilior aut tenuior (e) aequae, atque crassior, sive vulgaris et usualis: *triticeus* non solum, verum etiam *frumentarius* (f) *alius*. *Vinum* quoque *rubrum* perinde atque *album* (g), et sive *merum* sit, sive aqua paulisper (h) *dilutum*.

(a) Quae etiam per consecrationem *non aboletur*, sed *retinet substantiam* suam. Sic enim I. Cor. XI, 26. 27. communicantes dicuntur *edere panem*, utique jam benedictum, aut consecratum: non, inquam, aliquid, quod fuit panis, et esse desiit, sed panem ipsum, adhuc *existentem*.

(b) *Alia* autem elementa, cibos aut potus substantialiter ab illis diversos, eorum loco adhibere *non* licet.

(c) Qualem Christus adhibuisse creditur, cum agni paschalis sacramentum modo celebrasset.

(d) Qualem ecclesia *Graeca* inde ab antiquissimis temporibus adhibuit; imo et *Latina* usque ad tempora Alexandri I. episcopi Rom.

(e) Prout panes orbiculares, seu placentulae, quas *hostias* et *oblatas* appellarunt, in nostris ecclesiis recte adhibentur. Sunt enim, quoad *materiam* et *formam*, adeoque quoad substantiam, *verus panis*, quia constant ex farina triticea puriore; aqua permixta, et calore fornacis cocta; possunt etiam servire nutritioni corporis, si in maiore quantitate sumantur; licet in eucharistia tanta quantitas non requiratur, ubi nec nutritio corporis quaerenda est.

(f) Quamvis enim quoad species frumenti differant: tamen in esse panis conveniunt.

(g) Vinum enim tantum, seu *γέννημα τῆς ἀμπέλου*, determinavit Christus *Matth. XVI, 29.* caetera libertati Christianae reliquit.

(h) Nempe in *illis* regionibus, ubi vina fortiora vix aliter, quam aqua temperata, ad communem usum adhibentur, etiam in eucharistia item jam olim usu venisse constat. In *nostris* autem regionibus, ubi vina adeo fortia non sunt, cur aqua temperari debeant, causa non est. Certe Christus *vini*, non item aquae admiscendae, in institutione s. coenae mentionem fecit.

§. VII. Habent autem panis et vinum rationem materiae in s. coena, quatenus (a) *dispen-santur* et *accipiuntur*, *manducantur* et (b) *bibuntur* (c).

(a) Unde quidam hic quoque adhibent distinctionem materiae in *remotam* et *propinquam*, *illam* dicunt esse symbola ipsa; *hanc*, actus memoratos circa symbola illa occupatos.

(b) Ita ut *seorsim* panis; vinum quoque *seorsim* sumatur, prout Christus administravit.

(c) *Neque* vero actiones hae, ut tales sunt, *formae* rationem in hoc sacramento habent. Sunt enim *actiones*

et se indifferentes, atque aliunde demum determinantur ad esse actionum sacramentalium, nempe accedente verbo institutionis, ut paulo post dicitur.

§. VIII. *Materia coelestis* (a) s. coenae est erum et substantiale (b) *corpus*, verus item quoad substantiam (c) *sanguis Christi*, quorum illud cum pane, hic cum vino benedicto sacramentaliter (d) *nitur*, ita, ut corpus Christi cum pane, et sanguis Christi cum vino, *vere et realiter* (e) *dispen-entur*, et a *communicantibus* aequae (f) *omnibus*, re (g) corporis accipiantur, illud *manducetur*, hoc *ibatur* (h).

(a) *Coelestis* materia dicitur, non quasi tantum in celo haereat, aut quod coelestis sive sidereae sit substantiae, sed quod coelesti sive supernaturali modo, *vere* *um* et *realiter*, sit praesens et cum materia terrena onjuncta.

(b) Hoc ipsum corpus, quod pro nobis traditum est. id. *Luc. XXII, 19. I. Cor. XI, 24.*

(c) Is ipse, qui pro nobis, ac pro multis effusus est, remissionem peccatorum. *Matth. XXVI, 28. Marc. IV, 24. Luc. XXII, 20.*

(d) Quae quidem unio sacramentalis, neque substantialis, neque personalis, neque mere *παροστατική*, aut calis, nedum mere *significativa*; sed talis est, quae unum, quae uniri dicuntur, *utrumque* in esse suo *per-venet*; utrumque tamen etiam simul, vere et realiter, *no actu* accipitur ab his, qui sacramento utuntur. Unde *spanationem* et *consubstantiationem*, quam Lutheris affinxerunt adversarii, excludi potius manifestum est. Vid. Disp. nostra peculiaris de *Impan. et Con-ibet*. Anno 1677. habita.

(e) Nempe licet *momentum* temporis, quo corpus et sanguis Christi cum pane et vino sacramentaliter uniri accipiunt, non necesse sit definire; certum tamen est, *nionem* sacramentalem ita spectare ad *usum*, ut juxta *gulam* veterem, *nihil* habeat *rationem* sacramenti *extra-um*, qui institutus est a Deo. Unde et *symbola* post *onsecrationem* reservata et *extra usum* constituta, ra-

tionem sacramenti *non* obtinere, neque corpus et sanguinem Christi extra usum cum illis sacramentaliter unita esse, credimus.

(f) Non solum a *dignis* sive *credentibus*, verum etiam ab *indignis*, sive *incredulis* et *impiis*, quos Paulus *I. Corinth. XI, 27.* dicit *reos* esse non tantum symbolorum sacrorum, quibus abutantur, sed ipsius *corporis et sanguinis Domini*, idque ideo, quod *non dijudicent corpus* (et sanguinem) *Domini*, seu, quod ipsum corpus Domini indigne edant; dum videlicet ad hoc epulum, quo verum *corpus Domini* accipiunt, ita accedunt sine fide ac religiosa reverentia, sicut ad epulum vulgare. Confer. B. Mus. Dissert. de s. coena, contra *Johan. Vorstium* §. X. p. 6. 8.

(g) Nempe *sacramentalis* illa manducatio uno actu complectitur et manducationem *naturalem* ac *sensibilem* panis benedicti, et manducationem, *non* quidem *sensibilem* et *naturalem*, *veram tamen*, corporis Christi cum pane sacramentaliter uniti. Et *bibitio* sacramentalis, quae ore corporis peragitur, complectitur simul *bibitionem sensibilem* ac *naturalem* vini benedicti, et *bibitionem*, *non* quidem *sensibilem*, *veram tamen*, sanguinis Christi. Atque hinc manducatio et bibitio illa sacramentalis etiam *oralis* dici solet, propter *unitatem* et *identitatem actus*; seu, ut connotetur *organon* oris, quo manducatio panis et corporis; itemque bibitio vini ac sanguinis Christi peragitur, licet *cibus* et *potus* utrinque sit *diversus*, et *modus* manducandi *panem*, a modo manducandi corpus ac modus bibendi vinum a modo bibendi sanguinem Christi plurimum *differat*: quemadmodum *nec* de ratione formali manducationis (*sed* tantum de ratione manducationis naturalis) est, ut cibus modo sensibili accipiatur, dentibus comminuetur, et in ventriculum demittatur; *nec* de ratione formali bibitionis, (*sed* tantum de ratione bibitionis naturalis) est, ut lingua et palato humorem saporemque potius experiamur: *hic* autem praesentia pariter et manducatio corporis ac bibitio sanguinis Christi est *insensibilis*, *supernaturalis*, humanaeque menti *incognita* et *incomprehensibilis*, ita tamen, ut nemine cogitante, *reapse* existat. Possumus autem quoad determinationem *modi*, quo corpus et sanguis Domini adsit et accipiatur in coena, ignorantiam nostram profiteri, *etsi*

τὸ ὄν firmiter teneamus. Conf. B. Mus. Dissert. de s. coena contra Johan. Vorst. §. XCI. XCII. p. 83 seqq.

(h) *Probat*ur autem vera et realis praesentia, manducatio et bibitio corporis et sanguinis Christi, praecipue ex ipsis verbis institutionis, ubi Christus, porrecto pane, ad discipulos dixit: *Accipite, comedite, hoc est corpus meum*: et porrecto poculo, in quo vinum erat, *bibite, hoc est sanguis meus*. Quae ut indubie de manducatione et bibitione orali loquuntur, ita si in sua nativa vi et indole spectentur, clarissime significant, hoc, quod accipere, et ore corporis comedere Christus jubet, atque adeo reapse praesens esse testatur, esse suum ipsius corpus, et hoc, quod de poculo benedicto itidem ore bibere jubet, esse suum ipsius sanguinem. Nempe enuntiationis, qua Christus porrecto pane, et pronuntiatis verbis, *accipite, comedite*, pergit: *Hoc est corpus meum*, verbis proprie ac sine tropo acceptis, hic est sensus: *Hoc, quod vobis do, et quod vos accipere et comedere jubeo, est corpus meum*. Similiter verborum, quibus Christus porrecto poculo, in quo vinum erat, additisque verbis: *Accipite, bibite*, porro dixit: *Hoc est sanguis meus*, sensus hic est: *Hoc, quod vobis porrigo et accipere ac bibere jubeo, est sanguis meus*. Ac licet non nisi panis et vinum ad sensum monstrata fuerint, aliud tamen, et quidem ipsum corpus et sanguis Christi, sensibus non aequè obvium, nihilominus cum eo, quod ad sensum monstratur, conjunctum et unitum, tanquam realiter praesens ac reapse exhibitum, verbis adjectis declaratur. Confer. B. Mus. l. c. §. CIX. seqq. pag. 103. §. CXI. pag. 134. §. CXLIV. pag. 137. §. CLVIII. p. 153. Quod autem verba illa Christi in sua nativa vi atque indole accipienda, neque a propria illorum significatione ad tropum deflectendum sit constet (1) ex communi et in ipsa ratione naturali fundata regula interpretationis, de retinenda propria significatione, nisi urgens necessitas ad significationem impropriam descendere cogat, quae quidem regula in iis, quae res supernaturales continent, atque ad fidem pertinent, inprimis sollicitè observanda est. (2) Quod, cum tres evangelistae atque Paulus, temporibus ac locis diversis, institutionem s. coenae commemorarent; nemo tamen verbo significavit, tropicam significationem verborum eatenus amplectendam esse, ut non corpus, sed signum corporis edi, non sanguinem, sed

signum sanguinis bibi, credendum sit. (3) *Ex consensu LL. I. Corinth. XI, 27. 28. et cap. X, 16.* Illic enim *indignus* conviva eucharistiae dicitur *reus* ipsius corporis et sanguinis Domini, tanquam indigne aut cum contumelia acceptorum: quia panis et vinum sunt *zoivwvta communicatio corporis et sanguinis* Christi, quod altero loco docetur. Communicatio autem haec non est nuda significatio, sed realis conjunctio. (4) *Ex indole testamentorum*, in quibus verborum proprietas et perspicuitas maxime requiritur, ac minime omnium putandum est, Christum sapientissimum ac veracissimum in testamento suo, verborum improprietate, litium ac rixarum materiam vel data opera vel imprudenter dedisse. Confer. B. Mus. l. c. §. IV. seqq. ad XIII. pag. 2 seqq.

§. IX. *Forma* (a) coenae consistit in *verbis* (b) *institutionis*.

(a) Sive *ratio formalis*, per quam actio, qua symbola panis et vini communicantibus dispensantur, et accipiuntur, formaliter habet, quod est *sacramentum* corporis et sanguinis Christi.

(b) Nempe, quod *dispensatio* symbolorum est *sacramentalis* dispensatio corporis et sanguinis Christi, hoc inde habet, quod juxta institutionem Christi peragitur, et cum verbo institutionis est conjuncta. Et quod *manducatio* panis, et *bibitio* vini, formaliter est *sacramentalis* manducatio corporis, et bibitio sanguinis Christi, hoc inde habet, quod est symbolorum manducatio et bibitio, juxta institutionem Christi peracta, et cum verbo institutionis conjuncta. *Neque obstat*, quod verbum institutionis ex parte *causae efficientis* sese habet. Sicut enim alias in accidentalibus et entibus per aggregationem, ita et hic fieri potest et fit, ut res (actio s. coenae) in esse suo specifico constituatur, et *rationem formalem* accipiat *ab eo*, (a verbo institutionis,) quod suo modo etiam *ad causam efficientem* pertinet.

§. X. *Finis* cui (a) sive *subjectum* (b), ad participationem sacrae coenae admittendum sunt homines christiani (c), qui se probare possunt (d).

(a) Quorum bono institutum est ab auctore suo hoc *sacramentum*.

(b) Seu, cui sacramentum hoc, tanquam medium gratiae, applicari debet. Quidam *objectum* vocant, intelligentes *personale*, quod est correllatum personae administrantis s. coenam.

(c) Fidem, seu religionem christianam profitentes, et sacramento initiationis donati, seu baptizati.

(d) v. *I. Cor. XI, 28*. Est autem *probare* se h. l. examinare se ipsum, juxta ea, quae in homine, sacra coena recte et utiliter usuro, abesse aut adesse debent, ita, ut peccata, quae salutari sacramenti usui adversantur, per *poenitentiam* retractentur; contra autem *fides* in corde contrito sese exserat, et in corpus Christi ac sanguinem, ut praesentia, et causam remissionis peccatorum, feratur.

§. XI. *Omnibus* (a) illis, qui ad communionem s. coenae admittuntur, *symbolum benedictum utrumque* (b) dari omnino (c) debet.

(a) Nulla differentia inter *clericos* et *laicos* admitenda: prout fatendum est, sacramentum hoc, tanquam medium gratiae, fidelibus, ut talibus, *citra differentiam status ecclesiastici ac secularis*, destinatum, et in prima administratione *apostolos ipsos, non ut apostolos, aut ministros ecclesiae*, sed ut *Christianos ac fideles*, spectatos fuisse. v. *B. Musaei* de Comm. sub utraque Disp. poster. XV. seqq.

(b) *Non solum panis, sed etiam praeterea vinum consecratum*, idque *non ad ablutionem panis*, sive hostiae, *sed tanquam ut altera pars sacramenti*. Vulge *utramque speciem* appellant: *non quasi externa tantum species, aut nuda accidentia symbolorum sine substantia ipsa, aut in aliena substantia, adsint: sed quod symbola ipsa panis et vini inter se specie differant*. Vid. *B. Mus.* l. c. Disp. prior. §. II.

(c) Scilicet propter *institutionem Christi*, quae sua natura importat *praeceptum de specificatione actus*, neque relinquit ecclesiae eam libertatem, ut sic vel aliter administrare hoc sacramentum liceat. Vid. *B. Mus.* Disp. cit. prior. §. III. et seqq.

§. XII. *Finis* *cujus* (a), qui etiam *fructus aut effectus* (b) hujus sacramenti, isque *interme-*

dus; est (1) recordatio et commemoratio (c) mortis Christi, quae fide (d) peragitur, (2) obsecratio (e) promissionis de remissione peccatorum, et fidei nostrae (f) confirmatio, (3) insitio nostra (g) in Christum, et spiritualis nutritio (h) ad vitam, (4) dilectio mutua (i) communicantium, et similia (k) plura. *Ultimus* finis est salus (l) aeterna communicantium (m).

(a) Cujus consequendi gratia institutum ac celebrandum est hoc sacramentum.

(b) Nempe sacramenta sunt media efficacia in ordine ad finem suum: quod etiam h. l. de s. coena sigillatim ostendemus.

(c) Ita Christus ipse apud *Lucam* Cap. XXII, 19. *Hoc facite eis in remembrance nostram*. Quae repetens Paulus *1. Cor. XI, 24. 25.* addit v. 26. *Quotiescunque enim comederitis panem hunc, et de populo hoc biberitis, mortem Domini annuntiate, donec venerit*. Habet autem utique hoc sacramentum, quo Christus ipse suum corpus et sanguinem nobis realiter exhibet, vim ingentem movendi animos ad sui, qui tanta nobis praestitit, et praestat, recordationem.

(d) Nempe ut expendamus, et credamus, quod Jesus Christus, *θεανθρωπος*, rex et sacerdos noster, ipse corpus suum Deo Patri victimam pro nobis obtulerit in ara crucis, et sanguinem suum pro nobis effuderit, ut impetraret nobis Dei gratiam et remissionem peccatorum. Atque ita fides, quatenus fertur in corpus Christi pro nobis in mortem traditum, dicitur corporis Christi *manducatio spiritualis*, et quatenus fertur in sanguinem Christi pro nobis effusum, dicitur *spiritualis bibitio* sanguinis Christi, de qua utraque vid. *Joh. VI, 35. 53 seqq.*

(e) Quia enim illud ipsum Christi corpus pro nobis in mortem traditum, mediante benedicto pane manducamus, et illum ipsum Christi sanguinem, qui pro peccatis nostris effusus est, mediante vino bibimus, inde certi reddimur, (et Christus vult, ut hac ratione certi reddamur,) quod ex gratia per fidem nobis donentur, quaecunque traditione sui corporis et effusione sanguinis Christus in ara crucis promeruit, quae sunt remissio

peccatorum, gratia Dei et vita aeterna. Ita B. Joh. Gerhardus, finem et fructum s. coenae conjungens, T. V. L. de s. coenae §. 212.

(f) *Promissio evangelii, quod omnis, qui in Christum credit, non pereat, sed habeat vitam aeternam, est quidem universalis; interim tamen, quia anxiae, et peccati, irae divinae, et propriae indignitatis sensu territae conscientiae saepius dubitant, an ad se quoque in individuo haec promissio pertineat, ut vera fide coram Dei judicio eadem niti, seque contra accusationem legis, peccati, et Satanae ea erigere queant, ideo Christus ipsis in individuo corpus et sanguinem suum distribuit, ut tanquam ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς Apoc. I, 5. contra omnes variarum tentationum insultus ipsos confirmet, (sic rursus finis et effectus conjunguntur;) quod vere ad ipsos quoque evangelii promissio et bona in eadem oblata pertineant, quum corpore Christi in mortem tradito, et sanguine ejus pro peccatis effuso (quae sunt evangelicae promissionis fons et fundamentum) in sacra coena cidentur ac potentur: Verba sunt B. Gerh. l. c.*

(g) *Filio Dei nihil propius atque arctius est conjunctum, quam assumpta natura humana, quippe quam personali foedere sibi univit. Viissim nobis nihil propius conjungitur, quam quod manducamus ac bibimus; quippe quod in carnis nostrae substantiam convertitur. Christus igitur arctissime sese nobiscum et nos sibi uniri desiderans, instituit hoc sacramentum, in quo mediante benedicto pane corpus ipsius manducemus, et mediante benedicto vino sanguinem ejus bibamus: scribit iterum, ex Tauleri observatione, Gerhardus §. 213. Monet autem, se non statuere, quod cibus ille spiritualis alteretur et transmutetur in nobis, sed quod nos transmutet et alteret, ut divinae naturae consortes II. Petr. I, 4. et membra corporis mystici, cujus caput est Christus, efficiamur, Ephes. V, 30. Et sic patet, non solum intentionem Christi auctoris huc tanquam ad finem spectare; verum etiam insitionem illam nostri in Christum per sacramentum ipsum efficienter conferri.*

(h) *Quando enim cum sacramentali manducatione et bibitione spiritualis manducatio et bibitio conjungitur, utique corpore et sanguine Christi, utraque ratione acceptis, cor contritum et peccatis oneratum reficitur, pavida mens erigitur, sustentatur, et ad vitam aeternam*

nutritur, ita ut non esuriant, neque sitiāt, sed habeat vitam in se, habeat vitam aeternam: juxta LL. Joh. VI, 33. 34 seqq. Conf. B. Gerhard. l. c. ubi docet, quod ex ista unione cum Christo proveniat, ut novas vires, tanquam palmites ex vite, consequamur, pugnandi contra Satanam, resistendi desideriis carnis, proficiendi in gratia etc.

(i) Scilicet huc inter alia spectat administratio s. coenae in publicis ecclesiae conventibus, tanquam nervus et vinculum congressuum ecclesiasticorum, I. Cor. XI, 20. Et cum ad charitatem atque concordiam Christianam, exclusis schismatibus et dissidiis, colendam hortatur Paulus, inter caetera argumenta: πάντες, inquit, εἰς ἓν πνεῦμα ἐποιοῦμεν. I. Corinth. XII, 13.

(k) Quae apud B. Gerhard. l. c. videri possunt.

(l) Huc enim omnia sacramenta, tanquam media et organa gratiae evangelicae, tandem tendunt.

(m) Absentibus autem et mortuis, sacramenti hujus celebrationem, quae ab aliis fit, ex opere operato, seu ex vi operis ipsius, aut per modum sacrificii proprie dicti, prodesse negamus. Nam neque sacrificium commemorative dici potest celebratio s. coenae, si ab eucharistico sacrificiorum genere distinguatur. Vid. ausführl. Erklärung, L. XVIII. Q. 90. p. 695 seqq. Conf. B. Chemn. Exam. Conc. Trid. P. II. p. m. 250 seq. ubi docet, quo sensu actio liturgiae juxta Scripturam recte possit sacrificium appellari; et p. 275 seqq. ubi explicat, quo sensu veteres liturgiam appellarint sacrificium.

§. XIII. Definiri potest sacra coena, quod sit actio sacra (a) a Christo (b) instituta, in qua cum pane (c) benedicto (d) corpus (e) ipsius manducandum, et cum vino benedicto sanguis eius bibendus datur communicantibus (f) christianis, et ab his utrumque accipitur, corpus cum pane manducatur, sanguis cum vino bibitur, in (g) commemorationem mortis Christi, ob signationem remissionis peccatorum et confirmationem fidei ad vitam aeternam.

(a) Denotatur genus commune sacramentorum.

- (b) Causa efficiens principalis indicatur. Vid. §. II.
- (c) Materia terrena haec est. Vid. §. VI.
- (d) Seu consecratio, adhibitis verbis institutionis; quae est forma s. coenae. Vid. §. IX.
- (e) Materia coelestis haec est. Vid. §. VIII.
- (f) Sic finis *cui* seu subjectum s.^c coenae denotatur. Vid. §. X.
- (g) Finis *cujus* hic est: juxta §. XII.

CAPUT XII.

DE PRAEDESTINATIONE ET REPROBATIONE.

§. I. Quos homines, et qua ratione Deus in tempore ad salutem (a) perducit, eosdem et eadem ratione ad salutem in tempore se perduturum, ab aeterno (b) decrevit. Atque huc spectant nomina *praedestinationis* (c) et (d) *electionis*.

(a) Nempe huc redeunt, quae hactenus tractavimus de causis et mediis consequendae salutis.

(b) *Nihil enim Deus facit in tempore, quod non ab aeterno decreverit, se in tempore facturum.* Et sic actus, quos Deus in tempore exercet, habent se, tanquam *executio*, ad aeternum Dei decretum: ideoque agnoscenda est exacta *convenientia* utriusque. At de decretis quidem aeternis, quae forte alias latere possunt, rectissime informari possumus, si, quid et qua ratione Deus in tempore faciat, juxta revelationem cognoverimus, unde h. l. cognita ratione et via, qua Deus homines in tempore ad salutem perducit, de decreto aeterno salvandi homines tanto facilius docebimur.

(c) Graece *προορισμός* juxta *Eph. I, 5. Rom. VIII, 29. 30.* Denotatur autem hoc loco *destinatio* alicujus *subjecti*, et quidem vi particulae *πρὸ* aut *prae*, destinatio *subjecti*, antequam ipsum existat, ad certum finem. Ac nos, *insistentes vestigiis Scripturae, quae verbum προο-*

πρὸς *πρædestinare*, *nuspiam* *de hominibus in malam partem adhibet*, *prædestinationem accipimus pro prædestinatione ad vitam tantum*. Conf. *B. Mus.* Dissert. Inaug. de Aetern. Prædest. Decret. Cap. I. §. VIII.

(d) *Ἐκλογή* Graece, juxta *Ephes. I, 4. Rom. VIII, 33*. Habetur autem respectus ad numerum eorum, qui salvantur, ac proinde aeterno decreto destinati sunt ad salutem, qui pauci utique sunt, *ex* magno hominum numero *lecti*, et a reliquis segregati. Quidam electionem hanc cum apposito *electionem ad gloriam* appellant, distinguentes illam ab ea, quam dicunt ad gratiam, sive ad media salutis. Sed, juxta receptam in ecclesiis nostris consuetudinem, vox *electionis*, absolute sic dicta, denotat eam, quae spectat ipsam vitam aeternam. Et sic *electio quoad rem* idem est, quod *prædestinatio*: licet *ob diversa connotata*, nempe hic *prioritatem ordinationis*, illic respectum ad *coetum hominum* peccatorum promiscuum, distinctio *rationis* aliqua admitti possit. Conf. *B. Mus.* l. c. §. XI.

§. II. Denotatur autem nominibus *prædestinationis* et *electionis nunc* decretum *de toto opere* (a) perducendi homines ad salutem, *nunc* peculiariter (b) decretum *de certis hominibus* sub certa ratione intellectui divino cognitis certo *salvandis*.

(a) Atque haec quidem *latior* est vocabulorum acceptio, qua *totus*, ut sic loquar, *processus* Dei in negotio salutis, in tempore locum habiturus, ab aeterno decretus esse concipitur: Qua ratione *prædestinatio seu aeterna Dei electio, salutem filiorum Dei procurare et ea, quae ad ipsam pertinent, disponere* dicitur. Vid. F. C. Artic. XI. n. IV. p. 618. Et *certi* quidam *gradus*, in quibus consistat electio aut prædestinatio, numerantur. v. Sol. Decl. Form. Conc. art. XI. p. 802. Adde *B. Mus.* Dissert. de Aet. El. Decr. an. 1668. edita §. CCLXVI. seq. p. 205. 206.

(b) Sic *B. G. Cundisius* Not. ad Comp. Hutt. L. XIII. Q. V. §. I. p. 797. *Prædestinationis vocabulum sumitur vel late vel stricte. Late* ubi accipitur, *comprehendit universum mediorum salutis apparatus: in hoc*

sensu vocem eandem usurpat formula concordiae in solida declar. Art. XI. Strictè usurpata haec vox significat ipsam ordinationem fidelium ad salutem, secundum Dei propositum institutam. Quia ratione πρόθεσις, seu propositum, et προορισμός, seu praedestinatio, ut distincta, hic considerari debent. Eandem acceptionem strictiorem agnovit etiam B. Balth. Meisnerus in Anthropol. Dec. II. Disput. IV. Q. III. n. IV. §. XXXI. cum scribit: Primum media ordinavit (Deus) pro omnibus: quia vero non omnes accepturi erant, ideo non omnes elegit. Sic ergo decretum mediorum ordine prius est decreto electionis, ideoque meritum Christi fide apprehensum et ab aeterno consideratum, non est medium decreti, sed causa. Sed de his in seqq. plura dicentur. Add. B. Mus. l. c.

§. III. Ad agnoscendum decretum praedestinationis, quatenus totum salutis humanae negotium spectat, diligenter observandus est *ordo* (a) actuum divinarum, prout in signo rationis (b) juxta revelationem divinam (c), alii alios sequuntur.

(a) Huc pertinent gradus illi, quibus praedestinatio constat, juxta *F. C. l. c.* et de quibus mox videbimus.

(b) Nam *quoad rem* ipsam fatendum est, non dari intra Deum *realiter distinctos* et sibi invicem succedentes actus intellectus aut voluntatis, propter summam simplicitatem et immutabilitatem Dei.

(c) *Non enim fingere* licet *vel* actus ipsos, *vel* eorum seriem atque ordinem, pro nostro ingenio, *sed spectandum* est, quid Deus ipse de actibus intellectus ac voluntatis suae nos doceat, et quomodo juxta Scripturas actus hic illum, non autem ille hunc, praesupponat: praesertim, ut attendamus, ne actum aliquem Deo *sic* tribuamus, ut alium, qui non minus, imo ut prior, agnoscendus erat, excludamus aut pervertamus.

§. IV. Itaque, quia Deus pro summa bonitate (a) sua homines, non solum cum in primo homine ad imaginem suam divinam crearet (b),

dilexit; verum etiam in Adamo lapso spectatos, tanquam peccatores, eo amore (c) prosequitur, ut, procurandae salutis eorum causa, Filium redemptorem (d) omnibus dederit; agnoscendum etiam est, quod, cum Deus ab omni aeternitate (e) praevidisset, homines peccato corruptum iri, tamen, procurandae salutis illorum causa, *decreverit dare Filium*, qui pro *omnibus* (f) solveret pretium redemptionis.

(a) Qua bonus est non solum *in se*, verum etiam *aliis*, creaturis suis, easque ad suos fines, ad quos conditae sunt, perducere intendit.

(b) Tanquam opus suum *valde bonum*, hactenus nulla labe foedatum aut corruptum.

(c) Sic enim Paulus *I. Tim. II, 4.* testatur, *Deum omnes* (homines, pro quibus orare debent fideles, omnes, inquam, et singulos, qui existunt, non in statu integritatis, sed post lapsum, adeoque peccatores, nemine excluso. ne quidem tyrannis, sub quibus vivebant, ipsoque Nerone, qui nunquam conversus fuit) *velle* (non tantum significare verbo externo, quasi velit, sed revera ac serio velle) *salvos fieri*: (veram atque aeternam salutem consequi.) Conf. Disp. nostram ne *universalit. gratiae divinae*, ad h. l. habitam anno 1675. Caeterum voluntatem quidem illam, quae terminatur ad omnium salutem, non dicemus *decretum*, proprie loquendo: *voluntatis* autem vox latius patet. Atque huc etiam pertinet distinctio inter voluntatem *antecedentem et consequentem*, de qua vid. Disp. peculiaris *B. Musaei*, et quae inde attulimus Part. I. Cap. I. te §. XIX. XX.

(d) Quo pertinet, quod Christus *Joh. III, 16.* dixit: *Sic* (tali ac tanto, serio atque efficaci amore) *Deus dilexit mundum*, (totam incolarum orbis multitudinem, seu universum genus humanum, quod complectitur *credentes et non-credentes*; prout inde vers. 18. in illos et hos dividitur, hic autem spectatur, ut antitypus promiscuae multitudinis Israëlitarum, qui olim serpentum ignitorum morsibus ob rebellionem adversus Deum petiti, morti vicini erant: juxta v. 14. 15.) *ut Filium suum unigenitum daret*, (nempe ipsi mundo, seu generi humano alias

perituro, daret, antitypum serpentes aenei, in cruce erigendum, juxta vers. 15.) *ne* necesse esset homines peccatores *perire*, *sed ut* (potius) *mundus servaretur per eum*: seu, ut omnes in mundo contenti homines haberent, per quem, ex intentione seria Dei, ipsorum amantissimi, *servari* possent, et *servarentur*, qui non respuerent: prout *serpens aeneus* omnium vulneratorum bono erectus fuerat, ut omnes haberent, unde sanarentur, juxta v. 14. 15 et 17. Conf. *Rom. VIII, 2. 3.* ubi dicitur, *Deum* vidisse, quod homines per legem non possent salvari, quippe per *carnalem* generationem contractamque labem originalem inepti facti ad *legem implendam*; ideoque Deum, *humanae infirmitati* succurrere volentem atque ut defectus ille suppleretur, *misisse proprium Filium*, qui loco hominum miserorum impleteret legem, et in assumpta carne legi satisfaceret etc. Add. quae diximus Cap. II. Sect. III. §. X. Et *B. Mus.* Dissert. de Insuffic. Lum. Nat. ad sal. contra *Ed. Herbert.* §. LXXXVII. seqq. p. 54 seqq.

(e) Cognovit enim Deus ab aeterno omnia, in tempore, licet contingenter, futura, et cognovit quidem ea immediate in se ipsis. Vid. Part. I. Cap. I. §. XV. not. (h) p. 161. Ac certum est, voluntatem Dei, de mittendo redemptore pro peccatis hominum, supponere cognitionem ipsorum peccatorum humanorum.

(f) Neque enim actus voluntatis, qui terminatur ad missionem redemptoris, demum in tempore coepit in Deo: sed fatendum est, Deum, qui mediatorem misit in tempore, misisse eum, juxta decretum aeternum. Et sic, quando constat, missum esse illum, omnium hominum peccatorum bono, fatendum est, ita olim decretum fuisse, ut non paucorum ex mero quodam beneplacito praelectorum, sed omnium bono mitteretur.

§. V. Deinde, sicut Deus in tempore declarat, quod per meritum Christi salutem actu consecuturi sint, qui (a) in Christum credunt; ut autem omnes in Christum credere possent, Deus ipse doctrinam (b) fidei ita promulgavit, ut ad omnium (c) aures mentesque posset pertingere: ita agnoscendum est, Deum ab aeterno *voluisse*, ut (d) *homines omnes crederent*, ac (e) *decrevisse*,

mediatorem, quem mittere constituerat, promulgata doctrina de eo, *omnibus offerre amplectendum*.

(a) Huc spectant, quae diximus P. III. Cap. III. de *fide in Christum* §. I. Et quod l. c. *Joh. III, 16. dilectio Dei* ita refertur ad omnes homines, ut tamen actualis liberatio ab *interitu* et consecutio *vitae aeternae* restringatur ad *credentes*: prout in *seq. v. 18.* facta divisione hominum in *credentes* et *non-credentes*; de illis dicitur, quod *non condemnentur*, de his vero, quod *vi ipsius incredulitatis obnoxii sint damnationi*.

(b) Juxta illud: *Quomodo credent, de quo non audiverunt?* *Rom. X, 14. Fides ex auditu est, auditus autem per verbum Dei* *Ibid. v. 17.*

(c) Vid. supra Cap. VII. §. XXII. not. (b) et *B. Mus. Dissert. contra Ed. Herbert. §. XC. seqq. p. 55* seqq. et quae disseruimus in *Tr. Germ. gründliche Erweisung wider die Quäcker §. XXV. et XLIX. pag. 27. et 105.* Unde simul constat, quod ad *vocationem universalem* non sit necessarium, ut doctrina evangelii omnibus et singulis, coram et immediate, per praecones peculiariter a Deo missos, annuntietur; sed sufficiat, si promulgari aut promulgatam esse doctrinam, ut omnes, (qui ad veram et salutarem religionem scrutandam obligati sunt, ac mediante usu rationis cognoscere possunt, exstare alicubi religionem certam et salutarem, a Deo ipso revelatam;) in illius notitiam pervenire possint: non autem aliqui a Deo, ex absoluto beneplacito, (copiam doctrinae illius ipsis facere nolente. et viam omnem, qua in notitiam illam pertingant. denegante. arceantur.

(d) Quamvis enim recte dicatur, Deum voluisse omnes salvos fieri. *si credant*, fatendum tamen etiam est, Deum voluisse, *ut credant omnes*. seu *ut omnes ad agnitionem veritatis* (seu doctrinae verae, divinitus revelatae) perveniant: quod sese velle, testatur *I. Tim. II. 4. Conf. B. Mus. Diss. de Act. El. Peetr. §. CCLXXXIX p. 207.*

(e) Equidem voluntatem illam, qua Deus vult, ut omnes credant, aequae ut illam, qua Deus vult, ut omnes salvi fiant: de qua v. not. (c) ad §. IV.) non appellamus *decretum*: Hic tamen actus voluntatis divinae, quo Deus constituit, doctrinam de mediatore Dei atque hominum ita promulgare, ut ad omnium notitiam pervenire et fidem obtinere posset, *decretum* recte appellatur.

§. VI. Et quemadmodum Deus in tempore verbo suo virtutem divinam (a) conjungit, per quam assensus fidei supernaturalis, verbo ipsi praebendus, atque ita fides in Christum, excitari potest et excitatur, quoties homo absque malitiosa repugnantia (b) verbum ipsum admittit: ita certum est, quod Deus ab aeterno decreverit, *cum verbo* in tempore promulgando potenter et *gratiose* ad affectum fidei producendum (c) ita concurrere, ut nemo fide cariturus sit, nisi qui media conferendae fidei gratiamve ipsam contemserit.

(a) v. Proleg. cap. II. §. XXXIX. et P. III. cap. IV. §. XXIX.

(b) Proleg. c. II. §. XXXIX. not. (l) et P. IV. cap. IV. §. XXXIV. XXXV. Atque huc pertinet, quod *I. Tim. II, 4.* dicitur, *Deum velle omnes ad agnitionem veritatis*, per quam salvi fiant, adeoque ad fidem salvificam, *pervenire*. Unde omnino sequitur, Deum, quantum in se est, vires perveniendi ad salutarem agnitionem illam, seu vires credendi, conferre paratum ac promptum esse, ita ut nemo a Deo, velut ex mero aut absoluto ejus beneplacito, excludatur: si qui vero ad eam non perveniant, causam atque culpam penes ipsos esse necesse sit. Et sic etiam Christus, *Matth. XXIII, 36.* expresse docet: non esse absurdum, sed *saepe* admodum fieri, (licet male fiat,) ut, quos ipse serio *vult ad se colligere*, seu, quantum in ipso est, conferre ad ipsorum conversionem et fidem, qua cum mediatore suo jungantur, et gratiam ac salutem obtineant, ipsi tamen homines *nolint converti*, fidemque alias obtinendam impendant, et excludant.

(c) Si enim Deus in tempore, volens, fidem per verbum dat omnibus non repugnantibus, et dat juxta decretum voluntatis aeternum: fatendum est, hoc ipsum decretum Dei aeternum terminari ad fidem, in tempore omnibus non repugnantibus per verbum conferendam.

§. VII. Porro sicut Deus in tempore omnes, qui in Christum credunt (a), justificat, et,

nisi ipsi peccatis contra conscientiam, fidem et Spiritum sanctum (b) excutiant, magis magisque (c) renovat, aut sanctificat, fidemque ipsam conservat et confirmat usque ad finem vitae: ita agnoscendum est, quod Deus ab aeterno (d) decreverit, *omnibus*, qui in Christum *creditori* essent, in tempore *gratiam justificationis et renovationis conferre*, et mediis recte usuros *sanctificare* ulterius, *fidemque eorum conservare et confirmare usque ad finem vitae* illorum.

(a) Vid. Part. III. Cap. V. §. I. et IX.

(b) Quod quidem possunt: uti constat ex Part. III. Cap. III. §. XVIII.

(c) Vid. Part. III. Cap. VI. VII. not. (a). Conf. Cap. VII. §. XXV.

(d) Nam quando Deus in tempore credentes omnes justificat, sanctificat, et in omnibus, qui mediis gratiae porro utuntur, fidem conservat et confirmat, idque volens, et juxta decretum suum aeternum: fatendum est, ipsum Dei decretum aeternum, sicut ad omnium credentium justificationem, ita ad justificatorum omnium, qui mediis gratiae porro recte usuri sunt, atque ut tales praevidentur, renovationem, fideique illorum omnium, conservationem et confirmationem finalem, terminari.

§. VIII. Deinque, sicut Deus in tempore omnes finaliter (a) in Christum credentes actu salvat (b), agnoscendum etiam est aeternum Dei decretum (c) *de omnibus finaliter credituris in tempore certo salvandis*.

(a) Vid. Part. III. Cap. III. §. XIX.

(b) Seu, ut alii loquuntur, *glorificat*: ex *Rom. VIII, 30*.

(c) Nam Deus in tempore finaliter credentibus volens confert beatitudinem, idque vi decreti aeterni; juxta *Matth. XXV, 34*. ideoque ipsum ejus decretum aeternum de salvandis certis hominibus terminabatur ad eos, ut finaliter credituros.

§. IX. Et quia Deus ab aeterno praevidit (a), quoniam homines finaliter credituri sint, atque hos, ut tales (b), salvare constituit, sic *decretum aeternum de impertienda finaliter credituris salute aeterna, intuitu meriti Christi et praevisae fidei in Christum, factum; ac praecise spectatum, praedestinationis aut electionis nomine speciatim* (c) appellatur.

(a) Vi *omniscientiae* suae, qua omnia, etiam continenter futura, immediate in se ipsis cognoscit.

(b) Juxta §. praeced.

(c) Et huc pertinent, quae diximus §. II. not. (b).

§. X. Ex adverso autem, sicuti Deus in tempore homines, qui vel nunquam crediderunt, vel fidem rursus excusserunt, ac sine fide vitam finiunt, aeterna damnatione (a) punit: ita fatendum est, decrevisse (b) Deum ab aeterno, eos, qui fide finali caruerint, aeternum damnare.

(a) v. Part. I. cap. VII. §. I. Part. III. cap. III. not. (a).

(b) Et ratione *oppositorum*: prout in negotio procurandae salutis, quoad decretum Dei, rem sese habere diximus.

§. XI. Et sicut Deus praevidit (a) ab aeterno, quoniam homines *absque fide in Christum in tempore decessuri* sint, ita eosdem, *ut tales, ac distincte cognitos, aeternum damnare decrevit*. Atque hoc decretum dicitur (b) *reprobatio*.

(a) Eadem hic ratio est, quae oppositae praedestinationis.

(b) Id est, *abjectio et repudiatio* hominum. Graece *ἀποδοκιμασίαν* dixeris, quamvis vox haec in oppositione ad praedestinationem in Scripturis sacris non exstet. Sufficit autem, exstare sensum. Et *rectius* sane dicitur *reprobatio*, quam *praedestinatio ad mortem*.

§. XII. Ad electionis *strictiore* sensu dictae
 (a) *causas virtualiter* (b) *causantes* pertinet I.
efficiens (c), quae est Deus (d) *trinunus* (e).

(a) Haec enim jam distinctius spectanda est. Et licet etiam electioni, latiore sensu acceptae possint aliquae causae assignari: certum tamen est, in scholis, cum de causis electionis agitur, strictiorem potius significationem vocis attendi: quemadmodum ex sequentibus constabit.

(b) Nam actus voluntatis divinae, qualis est electio, ab essentia divina realiter non differunt: adeoque sicut ipsa essentia divina, ita et illi non producantur realiter, neque causas sui in rigore sic dictas, seu *formaliter causantes*, quae influant esse in aliud, agnoscunt. Vid. *B. Mus. de Aet. Praed. Dec. Cap. I. §. XXII.* et *Diss. de Aet. El. Decr. cap. I. §. IV. seqq.* Sic autem et nostrates contra *Conr. Vorstium* pridem docuerunt, e. g. *B. I. Gerhardus Exeg. L. II. de Not. Dei §. 277. Deus non producit in se novas actiones intellectus et voluntatis, ut homines et angeli, quae sint accidentia ab ipsius essentia distincta, sed actus intellectus et voluntatis est ipsa Dei essentia.* Conf. *B. Christ. Scheibleri Metaph. L. III. cap. III. §. 264 seqq.* Distinctione autem inter causam *formaliter et virtualiter* causantem in hoc negotio usus etiam est *B. Scherzerus System. L. XVIII. pag. 511. 512.* Neque ergo praeter necessitatem subtiles esse putandi sunt, qui, terminum *causae*, juxta modum loquendi in ecclesia hactenus receptum, hic retinentes; simul tamen et ex necessitate distinguendi sanam doctrinam ab errore *Vorstiano* ac *Sociniano* itemque ad declinandos cavillos *reformatorum*, sententiam nostram de causis electionis erroribus illis respondere fingentium, merito monent, non esse hic intelligendam causam ejusmodi, quae spectet causatum ab infinita et improducibili Dei essentia realiter distinctum, quod ad causam *formaliter* et in rigore sic dictam requiritur. Qui autem agnoscunt, quod *per se pateat, differentias causarum et effectuum simplicissimam Dei essentiam non admittere*, agnoscant etiam necesse est, inter actus illos, qui cum essentia Dei realiter idem sunt, et inter ipsum Deum, non esse talem differentiam causarum et effectuum, nec esse posse pro-

pter eandem simplicitatem. Et quando vox causae *in sensu purificato* accipitur, quatenus in Deo locum habere potest, redeundum sane est ad id ipsum, quod de causa virtualiter causante dictum est. Caeterum nec negligenda est distinctio inter actus *Dei immanentes*, qualis est praedestinatio, et *transeuntes*, quales sunt vocatio et glorificatio hominum. *Hi* enim, sicut aliquid extra Deum in creaturis realiter productum important, ita causam sui formaliter causantem utique agnoscunt; *illi* vero non item.

(c) Cui tanquam agenti electio seu praedestinatio tribuitur, ut proinde *praedestinantem*, seu *eligentem* appellare possis.

(d) Prout Deus actuum voluntatis suae causa alias dici solet.

(e) Equidem *Ephes. I, 5. Patri domini nostri Jesu Christi* adscribitur, quod nos *praedestinaverit* seu *elegerit*: sed non excluduntur reliquae personae, quarum sicut una essentia est, ita et actus voluntatis omnibus aequae competunt. Habetur autem l. c. peculiaris respectus *eligentis* ad eum, *in quo* eligit: ut mox dicemus.

§. XIII. Causa *impulsiva* (a) *interna* est bonitas seu misericordia et gratuitus (b) favor Dei (c).

(a) Non *formaliter*, seu *virtualiter* causans, seu *ratio a priori*, quae juxta nostrum modum cognoscendi, in genere causae impulsivae, ad actum illum voluntatis divinae instar causae se habet, ut si actus ille causaretur, seu realiter produceretur, ista vere et re ipsa, in genere causae impulsivae, causa actus illius existeret. Conf. *B. Musaeum* et *B. Scherzerum* ll. cc.

(b) Prout Paulus *II. Tim. I, 9.* conjungit *πρόθεσιν* et *χάριν* Dei, in oppositione ad *opera nostra*; atque illam *nobis datam* dicit *ante tempora aeterna*. Et quando ad *Eph. I, 5. et 6.* scribit, Deum *praedestinasse* nos, ut *laudetur gloria gratiae suae*; manifeste indicat, ex *gratia* illa Dei, velut causa aut ratione impulsiva, profectam esse aut originem ducere praedestinationem. Et quando actus, quo salvantur credentes in tempore, gratiam Dei tanquam causam impulsivam agnoscit; fatendum est, etiam decretum de salvandis credentibus eadem ratione

aut causa impulsiva niti. Confer. quae ad §. I. not. (b) diximus, et ad §. seq. dicemus pluribus.

(c) Seu ipsa *voluntas antecedens*, quam vocant, fons et origo nostrae salutis. Vid. *B. Mus.* Diss. inaug. de aetern. Praed. Decr. Cap. III. §. XXXI. seq.

§. XIV. Causa (a) *impulsiva externa*, eaque *principalis* (b), est meritum (c) Christi (d).

(a) *Virtualiter causans*; ut indicavimus in notis ad §. XII. XIII.

(b) Quae vi propriae dignitatis, perfectionis et valoris, ad decretum praedestinationis sese habet, ut ratio impulsiva, cujus intuitu Deus vitam aeternam nobis ab aeterno decrevit. Vid. *B. Mus.* Dissert. de Aet. Elect. Decr. ann. 1668. hab. Cap. II. §. XXXVII. pag. 23. 24. Dicitur alias *meritoria*, quia sub ratione *meriti* voluntatem Dei movet ad salutem nobis decernendam: quo ipso tamen agnoscere debet, ut causa vel ratio impulsiva, nempe relationem duplicem importans, *unam* quidem ad *rem meritam*, *alteram* ad *voluntatem causae efficientis* seu decernentis. Vid. *B. Mus.* l. c. Cap. V. §. CIX. CX. p. 76 seqq.

(c) Hoc enim quemadmodum *omnis benedictionis spiritualis*, quae nobis divinitus obtingit, ita et praedestinationis sive electionis nostrae ad vitam aeternam causa impulsiva esse docetur *Ephes. I, 3. 4.* ubi etiam expresse dicitur, Deum nos *elegisse* ἐν Χριστῷ: atque ἐν ponitur pro *διὰ*; uti alias frequenter: ut adeo dicatur Deus nos eligere *propter Christum*, seu intuitu Christi tanquam causae impulsivae. Quod autem sola haec explicatio contextui conformis; reliquae vero, quae circumferuntur, omnes vel contortae sint, vel recte intellectae cum ista tandem coincident, prolixè ostendit *B. Musaeus* Dissert. Inaug. Cap. V. §. LXXIV. seqq. Atque huc etiam praecipue pertinet argumentum ab executione petiitum, h. m. *Quod est causa (impulsiva) cur Deus in tempore nobis salutem conferat, id etiam causa est, cur ad salutem nos elegerit. Atqui meritum Christi est causa (impulsiva) cur Deus in tempore nobis salutem conferat. Ergo meritum Christi est etiam causa, cur Deus nos elegerit.* Cujus major propositio cum a po-

steriori probari potest; seu quod ita communiter de his, quae ex praeunte decreto voluntatis aguntur, judicare solemus, neque de causa impulsiva decreti dubitamus, quando de causa impulsiva executionis certi sumus, quippe quod causas impulsivas, utrinque easdem esse agnoscamus: tum *a priori*, seu ex natura ac ratione formali causae impulsivae, per quam ipse importat habitudinem ad voluntatem causae efficientis, alliciendo aut movendo eam (formaliter aut virtualiter) ad actum volendi, seu decernendi, agere id, quod ejus impulsu agere dicitur: Ita, ut contradictionem incurrere necesse sit, si quis causam impulsivam executionis admittens, eandem neget esse decreti causam; quando videlicet decretum executioni, et haec illi, accurate respondet; neque vel ex parte objecti, vel ex parte voluntatis ejus, qui decernit et exsequitur, mutatio aliqua intervenit. Vid. *B. Musaei* Disp. inaug. de Aet. Praed. Decr. Cap. IV. §. LI. seqq. et Dissert. de Aet. Elect. Decr. an. 1668. edita, C. III. §. LXXXII. sqq. p. 59. sqq. et Cap. VII. §. CLXVI. seqq. p. 123 seqq. *Minor* autem propositio argumenti confirmatur per ea Scripturae loca, quae nos *propter Christum salvari* docent; adeoque sicut meritum Christi esse causam *meritoriam* salutis actu conferendae, ita idem respectu voluntatis divinae rationem causae *impulsivae* habere, docent. Confer., quae ante diximus. Et *B. Musaei* Dissert. de Elect. an. 1668. hab. Cap. V. §. 102 seqq.

(d) Neque pugnat meriti alieni acceptatio cum eo, quod electio adscribitur gratuito favori Dei. Vid. *II. Timothy. I, 9.* praesertim, si meminerimus, quomodo Deus ipse nobis dedit mediatorem, qui pro nobis praestaret, quod debebamus. *Rom. VIII, 3. Joh. III, 16.* Ac potuit meritum Christi, licet in tempore praestitum, tamen in ordine ad aeternum Dei decretum habere rationem causae impulsivae. Sufficit enim, fuisse objective praesens, seu praevisum a Deo, ut suo tempore praestandum. Conf. *B. Mus.* Dissert. de Aet. Elect. Decr. Cap. VII. §. 177. 178. p. 132. 133.

§. XV. Causa (a) *impulsiva externa minus principalis* (b) decreti (c) electionis est fides (d) in Christum (e) eaque (f) finalis.

(a) *Virtualiter* causans, seu *ratio a priori*: uti in prioribus quoque vocem accipiendam esse diximus.

(b) Seu id, quod nostro modo concipiendi prius est decreto electionis: atque ad illud sese habet tanquam id, cujus intuitu simus electi, ita ut quaerenti, cur hi, qui salvantur (praecise, non alii,) ab aeterno sint electi ad vitam? adducendo aut exprimendo illud (nempe h. l. fidem, ut videbimus) convenienter respondeatur: neque tamen ipsum habet meritum proprium, bonitatem, dignitatem ac perfectionem propriam, qua voluntas agentis sive elegantis ad agendum, seu eligendum moveatur; sed alterius, tanquam causae impulsivae principalis merito, bonitate, aut perfectione elevatum, seu vi alieni meriti, bonitatis, aut dignitatis se habet, ut ratio, cujus intuitu voluntas Dei ad decernendam nobis salutem se determinet, et ab aeterno se determinaverit. Conf. B. Mus. Diss. de Elect. an. 1668. Cap. II. §. XVIII. seq. pag. 24. 25. §. LXIII. pag. 45.

(c) Ad ipsum, inquam, decretum, seu actum electionis, hic respicitur, quod ex ratione formali causae impulsivae patet. Vid. not. (c) ad §. XIV. Intelligitur autem h. l. causa seu ratio impulsiva non in ordine ad decretum de toto processu seu negotio procurandae salutis, seu de praedestinatione latius accepta, sed strictius: uti jam monuimus §. XII.

(d) Nempe meritum Christi, in se absolute spectatum, citra respectum ad homines, qui illud sibi per fidem applicant, universale est, et ad reprobos etiam se extendit: movet autem ad decernendam certis hominibus salutem, quatenus ab his fide apprehenditur. Atqui ita fides quoque h. l. consideranda est, non in se, ut est habitus vel actus supernaturalis; (qua ratione etsi habeat aliquam dignitatem propriam, non tamen per illam NB. ullatenus movet Deum ad salutem nobis decernendam) verum ex parte meriti Christi, quod apprehendit, et per modum objecti includit. Vid. B. Musaeus l. c. Cap. II. §. XL. ad XLIV. Caeterum fidem in Christum alii quidem nostratium causam instrumentalem decreti electionis, alii conditionem ejus; quidam conditionem ex parte objecti eligendi; alii partem ordinis praedestinatorii dixerunt; sed sensu eodem, inter se et cum his, qui causam impulsivam minus principalem appellant. Omnes enim agnoscunt, fidem neque nudam conditionem esse, quae nullam

causalitatem exerceat; sed prout ad actum salvandi, sic ad actum decernendi salutem, per modum causae, (saltem virtualiter causantis,) se habere, tanquam id, *cujus intuitu simus electi*, neque tamen ipsam sua dignitate movere potuisse Deum ad nos eligendos, ut esset causa principalis. Unde, quando fides alias dicitur habere se instar manus aut organi, quo gratia Dei eligentis et meritum Christi, ut causa salutis apprehenditur, atque hac ratione etiam hic *instrumentum* dici consuevit; hic tamen indicandum est, quomodo fides ad ipsum decretum electionis sese habeat; ubi nostrates non dicunt, habere se per modum instrumenti, quo causa efficiens principalis, Deus eligens, utatur ad producendum reali influxu actum electionis. Qui vero *causam instrumentalem moralem* dixerunt, non possunt aliud quid, quam *causam impulsivam minus principalem* intelligere. Porro, quando fides *pars ordinis praedestinatorii* dicitur, addendum est, qualem respectum (intra ea, quae totus ordo actuum praedestinationis latius dictae continet,) habeat ad ipsum actum decernendi certis hominibus, nempe finaliter credituris, salutem. Itaque superest tandem ea loquendi formula, qua fides *causa* seu *ratio impulsiva*, non tamen *κατ' ἐξοχήν* sive principalis, verum cum addito, vitandae ambiguitatis causa, *minus principalis* dicatur, in ordine ad ipsum electionis actum. Et qui quondam noluerunt dicere, fidem esse causam impulsivam electionis, respexerunt causam impulsivam principalem de minus principali causa impulsiva non cogitantes. Vide omnino B. Musaeum l. c. §. L. seq. p. 32 seq. quem etiam in hoc toto negotio omnino videndum dicit, eique plane accedit B. D. I. A. Scherzerus in System. LXVIII. p. 498 seqq. praesertim p. 510. Ubi argumentum ab executione decreti electionis petatum, eodem prorsus modo proponit atque urget, et meritum Christi esse causam impulsivam externam principalem ac meritoriam decreti electionis, fidem vero esse causam impulsivam externam minus principalem et organicam, in terminis docet. Confer. p. 512. 513. 514. Imo vero etiam B. Balthas. Meism. Anthropol. Dec. II. disp. IV. membr. III §. XXXVI. postquam dixisset: *Cum fides electionis causa dicitur, non intelligas principalem, impellentem aut meritoriam, sed tantum instrumentalem, et quidem non totius decreti, sed potius partis. nempe meriti*

Christi, quod fides apprehendit. Cum enim sit causa partis decreti, hinc populari modo loquendi causa dicitur ipsius decreti: et addidisset: Convenientius tamen est, fidem nuncupare vel conditionem electionis, ne fingatur esse absoluta, vel partem ordinis praeordinatorii, quam Deus ab aeterno non minus ut meritum Christi aspexerit: denique notanter concludit: Convenientissimum illud videtur fidem non considerari seorsim, ut causam electionis peculiarem a Christi merito distinctam, sed conjunctim una cum ipso merito apprehenso, ut sic utrumque copulatum unam electionis causam impellentem constituat. Neque enim meritum sine applicatione, neque fides per se movit Deum ad eligendum, sed utrumque in praescientia divina conjunctum, hoc est, meritum fide apprehensum, vel fides meritum apprehendens. Quae profecto cum B. Mus. sententia memorata prorsus conveniunt. Sic enim utique fidei habitudo ad electionem talis est, qualem habet causa ratio vel impulsiva, ad id, cujus causa esse dicitur: nec tamen, quatenus ipsa seorsim, aut in se absolute, sed quatenus ex parte meriti Christi consideratur: ita ut non, velut duae causae sociae aut partiales (si ita h. l. loqui licet;) sed tanquam causae subordinatae, et per modum causae principalis atque instrumentalis, (quae sicut in genere causae efficientis uno influxu producunt effectum, licet inter se alias distinguantur, ita in genere causae impulsivae, uno velut impulsu moveant voluntatem agentis ad volendum agere seu decernere:) sese habeant meritum Christi et fides ad decretum electionis: quae est ipsa sententia hactenus explicata.

(e) Probatur autem fidem esse causam impulsivam minus principalem decreti electionis, argumento ab executione petito, hoc modo: *Cujus tanquam causae aut rationis impulsivae minus principalis intuitu, Deus nos in tempore salvat, ejus, tanquam causae aut rationis impulsivae minus principalis, intuitu, decrevit ab aeterno, nobis in tempore conferre salutem. Atqui fides in Christum est illud, cujus, tanquam causae aut rationis impulsivae minus principalis, intuitu, Deus nos in tempore salvat. Ergo fides in Christum est illud, cujus tanquam causae aut rationis impulsivae, intuitu, Deus decrevit ab aeterno, nobis in tempore conferre salutem. Major nititur eadem probatione, qua argumentum pro causa*

impulsiva principali electionis niti ostendimus, nota (c) ad §. XIV. Nam quoad convenientiam decreti et executionis non solum impulsivae principalis, sed et minus principalis causae seu rationis, rationem eandem utrinque esse oportet. *Minor* autem propositio probatur ex illis Scripturae locis, quibus dicimur *salvari fide, ex fide, per fidem*, Rom. III, 28. Eph. II, 8. ubi fidei causalitas quaedam in ordine ad salutem nostram adscribitur, eaque non causae principalis, efficientis aut impulsivae, sed minus principalis; nec tamen physice efficientis, sed impulsivae, seu, quod Deus, qui salvat, ad id, ut velit salvare, moveatur per fidem, non quidem ratione suae dignitatis spectatam: non enim dicimur salvari propter fidem, sed quatenus apprehendit meritum Christi: ut sic ejus intuitu Deus salvare velit et salvet. Confer. B. Musaeum et Scherzerum ll. cc. Habet autem fides rationem causae impulsivae in ordine ad decretum electionis aeternum, non quod ab aeterno *existit*; sed quod in Dei praescientia ab aeterno *praevisa* fuerit. Quo pertinet illud Rom. VIII, 29. οὓς πρόγνω, καὶ προώρισε quos *praescivit* (futuros in Christo Jesu per fidem; juxta vers. 1.) *eos etiam praedestinavit*. Unde alias dicitur, *praevisionem* meriti Christi fide apprehendendi, aut *praevisionem* fidei in Christum, esse *rationem* aut *causam impulsivam* decreti electionis. Confer. B. Mus. Disp. inaug. de Aet. Praedest. Decr. Cap. III. §. L.

(f) Prout non salvamur, nisi per fidem finalem. Vide supra Cap. III. §. XIX.

§. XVI. *Objectum* (a) praedestinationis sunt homines (b) peccatores, sed finaliter credentes, iique omnes (c) et soli (d).

(a) Alii *subjectum* electionis appellant. Et coincidit cum fine CVI.

(b) Nempe *angelorum* praedestinatio, sicut non facta est in Christo, ita ad praesens non pertinet. Confer. P. I. Cap. III. §. XXXII.

(c) Prout causa seu ratio impulsiva electionis ad hos omnes se extendit.

(d) Quia enim meritum Christi non movet ad nos salvandos, aut salutem nobis decernendam, nisi quatenus fide finali apprehensum aut apprehendendum est, ideo

ad homines fide finali carentes praedestinationis decretum non terminatur.

§. XVII. *Finis* (a) electionis *proximus* est salus ipsa (b), electis in tempore conferenda: *ultimus* autem gloria bonitatis (c) divinae.

(a) Sive illud, cujus gratia decretum electionis factum est, nostro modo intelligendi, ab aeterno.

(b) Vid. *Matth. XXV, 34.* ubi jubentur fideles *occupare regnum sibi paratum*, seu divino decreto destinatum, *ab exordio mundi*, adeoque *propterea* destinatum, ut aliquando consequerentur.

(c) Vid. *Eph. I, 5. 6.* ubi dicimur electi a Deo, ideo, seu hujus finis causa, *ut laudetur gloria gratiae suae.*

§. XVIII. Electionis decretum, juxta hactenus dicta, constat esse (1) *particulare* (a) (2) *immutabile*, (b).

(a) Scilicet, quod non omnes homines sint praedestinati seu electi ad salutem: prout ex §. XVI. et not. ult. manifestum est. Quoniam et vox *electionis*, qua pauci ex pluribus *lecti* aut segregati denotantur, particularitatem illam denotet.

(b) Seu *irrevocabile*: ita tamen, ut non sit asserenda *immutabilitas* absoluta, sed tantum *hypothetica*. Nam, qui electi sunt intuitu fidei finalis praevisae; sicut poterant non credere finaliter, ita poterant non salvari, sed reprobari. Quando autem, tanquam finaliter credituri, a Deo praevisi et sic electi sunt; sicut non possunt simul esse credentes finaliter et non credentes finaliter: ita, cum electi sunt, necessitate hypothetica non possunt esse non electi. Et propter immutabilitatem voluntatis divinae, quando objectum non mutatur, Deus autem praevidit, illud non iri mutatum; fit, ut electi necessario salventur: quamvis absolute loquendo possent excidere salute. Unde licet electi non solum possint gratia Dei excidere, sed et excidant aliquando; non tamen finaliter ea excidit quisquam electorum.

§. XIX. Definiri potest electio seu praedestinatio *latius* sic dicta (a), quod sit decretum

Dei (b) aeternum, quo Deus (c) ex immensa sua misericordia (d) hominibus omnibus, quos in peccatum lapsuros praevidit, mediatorem mittere, et per praedicationem universalem amplectendum offerre; omnibus etiam, qui non repugnaturi essent, fidem per verbum et sacramenta conferre; credentes omnes justificare, ac mediis gratiae porro utentes renovare, fidemque usque ad finem vitae in illis conservare, ipsos denique finaliter credentes salvare (e) constituit, ad bonitatis suae (f) gloriam.

(a) Quod totum negotium seu processum nostrae salutis spectat: juxta §. II.

(b) Genus hoc est definiti.

(c) Qui causa efficiens est.

(d) Causa impulsiva haec est.

(e) Sic actus ipsi, ad quos decretum praedestinationis terminatur, ac simul objectum, quod pro ratione actuum variat, indicatur.

(f) Quae causa finalis est.

§. XX. *Strictius* dicta (a) praedestinatio aut electio definiri potest (b), quod sit decretum Dei aeternum, quo Deus (c) ex immensa sua (d) misericordia homines (e), illos omnes et solos, quos in Christum finaliter credituros praevidit, propter (f) ipsum Christi meritum, fide (g) finali apprehendendum, atque ita praevisum, salute aeterna donare (h) constituit, ipsius salutis (i) eorum et suae gloriae causa.

(a) Vid. §. I.

(b) Redit genus commune.

(c) Causa efficiens, juxta §. XII.

(d) Causa impulsiva interna. Vid. §. XIII.

(e) Objectum electionis. Vid. §. XVI.

(f) Causa impulsiva externa principalis. Vid. §. XIV.

(g) Causa impulsiva externa minus principalis Vid. §. XV.

(h) Qui est ipse actus, in quo decretum hoc formaliter consistit.

(i) Finis indicatur; juxta §. XVII.

§. XXI. *Reprobatio* (a) similiter decretum Dei (b) est, adeoque causam (c) *efficientem* agnoscit Deum (d) trinunum (e).

(a) Quae electioni aut praedestinationi *strictius* dictae opponitur: juxta §. XI.

(b) Supponens quidem universalitatem gratiae divinae, meriti Christi, et vocationis seriae ad amplectendum mediatorem, sed tamen ex parte hominum etiam supponens contemptum gratiae divinitus praevium: cum alias stante universali gratia Dei et merito Christi ac vocatione universali, nemo fuisset damnandus, si nemo media gratiae gratiamque ipsam contempsisset.

(c) *Virtualiter* causantem, prout de decreto praedestinationis diximus.

(d) Tanquam, *qui* decernit, aut reprobatur.

(e) Est enim actus voluntatis divinae, adeoque communis tribus personis.

§. XXII. *Causa impulsiva* (a) *interna* est Dei justitia (b) vindicativa.

(a) Seu ratio a priori, per quam recte respondetur ad quaestionem, cur Deus voluerit homines quosdam non salvare, sed damnare?

(b) Seu *ira Dei* adversus peccata, *Rom. II, 5. 8.* Cap. IX, 22. 28. Prout enim l. c. *Rom. II.* damnatio impenitentium refertur ad *iram Dei*; scilicet, quod Deum ira sua adversus peccatores, seu justitia, qua inclinatur ad vindicandam legis suae violationem, moveat ad id, ut velit punire eos: ita cum certum sit Deum ea, quae in tempore facit, olim decrevisse; similiter agnoscendum est, quod, cum Deus decerneret quosdam homines damnare, ratio decernendi fuerit justitia illa Dei: ob necessariam convenientiam decreti et executionis. Et sic etiam, quando *Rom. IX.* reprobi dicuntur *vasa irae*, i. e. objecta irae divinae, ex qua proveniat illorum interitus ac damnatio, idem etiam ad reprobationem, quae in ira illa, seu justitia vindicativa fundetur, recte refertur.

§. XXIII. *Causa impulsiva externa* (a) sunt peccata (b) hominum, quae et *quatenus* cum finali (c) incredulitate (d) conjunguntur (e).

(a) Nempe Deus in ordinatione ad poenam justam non agit ut dominus supremus, sed pro *potentia* sua ordinata, et ut *judez*. Conf. B. Mus. Dissert. de Aet. El. Decr. Cap. VIII. §. CLXXXVI.

(b) Non autem hic *opus* est *distinguere* inter causam principalem et minus principalem: cum peccata ipsa per hoc, quod legem Dei violant, digna sint poena non solum temporalis, verum aeterna. Vid. P. II. Cap. I. §. XV.

(c) Sicut enim *in actu damnationis*, tanquam executione decreti reprobationis, respectus habetur ad *ro non credere in filium Dei unigenitum*, tanquam id, propter quod velut causam *meritoriam*, (aut *demeritoriam*, ut aliqui loquuntur,) damnare velit Deus, qui damnat, *Joh. III, 18. 36.* ita *in ipso decreto* illo finalis incredulitas habet se per modum causae impulsivae, moventis voluntatem Dei ad reprobandum, sive decernendam damnationem. Similiter, quemadmodum *Rom. XI, 20. rami* quidam spirituales in tempore *defracti*, aut homines, qui in statu gratiae aliquamdiu fuerant, abjecti dicuntur per incredulitatem; seu, quod incredulitas illorum Deum moverit ad abjiciendum illos: ita, quod olim aeterno Dei decreto rejecti aut reprobatii fuerunt, agnoscendum est, Deum nostro modo intelligendi motum fuisse ad istud decernendum, intuitu istius incredulitatis, tanquam rationis impulsivae.

(d) *Alias* enim peccata, si intervenerit fides in Christum, aboleri possunt quoad reatum, ne propterea homines damnentur: unde etiam hi, nisi abfuerit fides, non erunt reprobi.

(e) Et quamvis demum in tempore contingenter fiant, *repraesentantur* tamen divinae voluntati per aeternam Dei *praescientiam*; non vi decreti praedeterminantis, sed tanquam determinate, licet contingenter futura, adeoque determinate cognoscibilia immediate in seipsis.

§. XXIV. *Objectum* (a) reprobationis sunt homines impii (b) finaliter increduli.

(a) Sive *subjectum*, quod reprobatum.

(b) Nempe tales, in quibus locum habet illud, quod est causa aut ratio impulsiva reprobationis. Ad homines autem, ut homines; nondum praevisis, nostro intelligendi modo, peccatis, ipsaque finali incredulitate non terminatur voluntas Dei alias benignissima, tanquam ad damnandos.

§. XXV. *Finis* reprobationis est peccatorum vindictio (a), atque iustitiae divinae vindictivae gloria (b).

(a) Ideo enim homines per decretum destinantur ad poenam, ut in tempore poena actu iis infligatur.

(b) Nam quemadmodum *Rom. IX, 22.* dicitur, quod Deus, *volens ostendere iram seu iustitiam vindictivam et notam facere potentiam suam, tulerit multa animi lenitate vasa irae coagmentata (non quidem absoluto Dei decreto: alias enim opus non esset lenitate animi multa ad tolerandum id, quod Deus ipse ex absoluto beneplacito tale effecerit: sed coagmentata a se ipsis aut sua culpa) ad interitum:* quae tamen, ut vasa irae, tandem abjiciantur, ut appareat iustitia Dei, cuius actus exsecutivus aliquamdiu dilatus fuit; ita, quod Deus, praevidens, quomodo homines illi se coagmentaturi sint ad interitum, decrevit eos rejicere, tendebat ad ostensionem gloriosam iustitiae divinae, tanquam ad finem.

§. XXVI. Reprobationis quoque decretum non solum *particulare* (a) est, sed et *immutabile* (b).

(a) Quia enim aliqui homines sunt electi nec nisi finaliter increduli sunt reprobi, facile patet particularitas decreti.

(b) Eo modo, quo praedestinationis decretum immutabile esse diximus, non absoluta, sed hypothetica necessitate.

§. XXVII. Definiri potest reprobatio, quod sit decretum (a) Dei aeternum, quo Deus (b) ex iustitia sua (c) vindictiva homines peccatores (d) finaliter incredulos, propter ipsa peccata eorum (e)

cum finali incredulitate conjuncta, damnare decrevit, ad (f) puniēda peccata ipsorum, et justitiae suae divinae gloriam.

- (a) Genus commune praedestinationis et reprobationis.
- (b) Causa efficiens virtualiter causans. Vid. §. XXI.
- (c) Causa seu ratio impulsiva interna. Vid. §. XXII.
- (d) Objectum reprobationis indicatur. Vid. §. XXIV.
- (e) Causa impulsiva externa: juxta §. XXIII.
- (f) Finis reprobationis denotatur. Vid. §. XXV.

APPENDIX

ad praecedens caput

DE PRAEDESTINATIONE.

qua agitur

De inscriptione in librum vitae.

§. I. Vicina (a) est doctrinae de praedestinatione aut electione hominum ad vitam aeternam doctrina de *inscriptione hominum in librum vitae*, quam Scripturae (b), vocibus ad res humanas (c) accommodatis, appellant: alias simpliciter *scriptionem in libro* (d), et rursus cum duplici additione *scriptionem in libro vitae agni* (e), denique et *scriptionem nominum in coelis* (f) memorant.

(a) Certo quidem sensu *eadem* est haec doctrina cum ea, qua electio ad vitam aeternam traditur: nec tamen aliena est a vi vocis et usu loquendi etiam *latter* quaedam acceptio: quod ex sequentibus constabit.

(b) Inprimis in *Apocalypsi* Johannea *Cap. XVII, §. cap. XX, 15. cap. XXII, 19.* quibus respondet *Philipp. IV, 3.* ubi *nomina esse in libro vitae*, est, esse scripta in eo.

(c) Nimirum per *ἀνθρώπων ὀνόματα* aut *συνατάβασιν* quandam secundum *similitudinem* actus humani, quo certarum personarum nomina catalogo *civium, familiarum,*

militum adscribuntur; jura, privilegia et commoda sociorum consecuturi. In Scripturis sacris hanc in rem memoratur consuetudo *regum Medorum et Persarum*, quibus usu receptum erat, subditorum aut ministrorum fidelium ac bene meritorum nomina et facta in librum commentariorum scribi. Vid. *Esther VI, 1 seqq.*

(d) *Danielis XII, 1. Exod. XXXII, 32.*

(e) *Apoc. XIII, 8. Cap. XXI, 27.*

(f) *Luc. X, 20. Confer. Ebr. XII, 23.*

§. II. Est autem *liber vitae* (a) series aut multitudo (b) eorum, quibus vita donanda est, quatenus menti divinae (c) obversatur. *Vita* autem h. l. non intelligitur (d) naturalis, sed *spiritualis*, quae in vitam *gratiae* (e) et *gloriae* (f) recte distinguitur (g).

(a) De quo imprimis constare debet, ut inscriptio in eum clarius pateat.

(b) Liber alias *materialiter* scripturam, *sive* volumen scriptum, *sive* catalogum signis sensibilibus seu apicibus ex instituto significantibus constantem, notat: prout βίβλος γενέσθως Χριστοῦ, *Matth. I, 1.* Genealogiam scripto consignatam significat. Sic etiam סֵפֶר דִּלְגֵּרֹת *liber generationum, Gen. V, 1. et Nehem. VII, 5 seqq. libellus recensionis eorum, qui in Judaeam, duce Zerubbabele, pervenerant.* memoratur. Quemadmodum autem libri seu catalogi ejusmodi conficiuntur et servantur, securitatis causa, et adversus oblivionem, qua hominum mentes occupari, et jura, commoda atque munia civium aut familiarum incerta reddi aut amitti possent: ita catalogus quasi quidam eorum, ad quos vita spectat, respectu Dei seu intellectus divini, concipi potest; quatenus Deus, quem nullius quidem rei oblivio capit, seriem aut multitudinem hominum illorum velut in promptu habet, seu, quatenus illi objectum sunt notitiae, aut memoriae divinae, tanquam vita donandi.

(c) Videlicet quod notitiam *practicam*, seu cum affectu conjunctam, qua Deus homines, tanquam bono quodam afficiendos, intuetur, atque ita eorum rationem

habet; quo sensu *Nehemias* orat: *recordare mei, Deus mi, in bonum.* caput. V ult. Conf. *Ps. I, ult.*

(d) Quamvis enim *alias* vitae vox non raro eam denotat, quae *naturalis, temporalis, corporalis, animalis*, appellatur, ac *dies* vitae hujus in *librum* quendam Dei *conscripti* dicantur, *Ps. CXXXIX, 16.* ea tamen consideratio ad praesens non pertinet.

(e) De qua Paulus *Gal. II, 20. Vitam, quam vivo, ait, per fidem vivo Filii Dei.* Et *Rom. VI, 11. Reputate vos viventes Deo per Christum Jesum Dominum nostrum.* Denique *Spiritu vivere* renatos dicit *Gal. V, 25.*

(f) Cujus crebra fit mentio in Scripturis v. *Matth. XXV, 46. de ingressu justorum in vitam aeternam; Joh. III, 16. de vita aeterna, quam credentes in Christum sint habituri.* Conf. *Joh. VI, 47. 51. 54. 68. Cap. X, 28.* Atque haec vita fidelium pro statu praesenti dicitur *abscondita cum Christo in Deo. Coloss. III, 3.*

(g) Sunt, qui *librum vitae* putant esse ipsum *Christum*: quod quamvis certo sensu admitti posse videatur, rectius tamen docetur, quemadmodum *liber vitae* dicitur esse *agni*, non *agnus* ipse, *Apoc. III, 8. Cap. XXI, 26.* sic eundem *non tam* esse Christum ipsum, *quam Christi*: propter *relationem* suam *ad Christum*, vitae gratiosae et gloriosae *causam* ac *fundamentum.* Conf. *B. Affelmanni* Part. I. Disp. I. n. VI. p. 11. 12. *B. Balh. Meisner* Anthropol. Disp. XV. Q. IV. §. I. seqq. ad VI. *B. Joh. Meisn.* Disp. de Libro Vitae §. 29. *J. Cluver.* Dilucul. Apocal. ad Cap. III, 8. p. m. 137.

§. III. *Inscriptio* in *librum vitae* (a) est *actus* voluntatis divinae, quo hominem unum aut plures coetui viventium vitam spiritualem accendit (b), qui vita hac suo bono cum caeteris fruantur (c).

(a) Velut *insertio in catalogum* quendam.

(b) Seu vult, aut decernit vel statuit hominis *illius* aequae atque *aliorum* rationem et *curam habere, meminisse recordari* etc. tanquam viventis.

(c) Quidam tamen etiam *actualem collationem* vitae illius, qua, velut *signo*, voluntas illa divina manifestatur,

inscriptionis in librum vitae nomine appellant: prout qui baptizantur, per *baptismum* in librum vitae inscribi, haud raro dicuntur, cum in numerum fidelium seu civium in regno gratiae, simul haeredum vitae aeternae actu perveniant. Sed hanc esse *catachresticam locutionem* iudicat B. Kromajer. Theo l. Aphorist. L. VI. §. 2 pag. 162.

§. IV. Atque ita inscriptio in librum vitae *duplex* (a) est, quatenus homines a Deo *vel* in numerum fidelium praecise, *vel* in numerum certo salvandorum referuntur (b). *Prior* cum decreto Dei de hominibus regenerandis justificandis et in filios adoptandis (c); *posterior* cum electionis aut praedestinationis actu (d) coincidit. Quamvis fatendum sit, termino inscriptionis in librum vitae *absolute* posito, *non tam* priorem, *quam* posteriorem actum (e) intelligi.

(a) Prout ipsa *vita*, et *liber vitae duplex* constitui solet, juxta antecedentia: quamvis alii unum quidem librum agnoscentes, *modum scribendi* aut inscriptionis *duplicem* agnoscant.

(b) Sic habita ratione duplicis libri, distinguunt aliqui inter *inscriptionem in librum gratiae*, et *inscriptionem in librum gloriae*.

(c) Adeoque vita spirituali donandis, et pro haeredibus vitae aeternae habendis.

(d) *Quoad rem*. Quod vel ipsum electionis nomen declarat: quatenus pauci ex pluribus diliguntur ad statum aut munus quoddam peculiare. Et quanquam in *humanis* prius sit v. g. eligi senatorem, posterius matriculae senatus inscribi: *hic* tamen, ubi scriptio *non est materialis*, aliam esse rationem, facile patet.

(e) Scilicet *vita κατ' ἐξοχήν* ea est, quam *aeternam* novimus: et sic liber vitae est catalogus hominum, ad quos vita aeterna spectat. Quamobrem et inscriptio in librum vitae *absolute loquendo* huc refertur: quod etiam nostrates plerique observant. Ac nos, priore significatione relicta, *posteriorem* jam porro sectabimur.

§. V. *Causa efficiens* (a) inscriptionis hujus in librum vitae, Deus (b) trinunus est.

(a) Seu is, *qui scribit aut inscribit*. Intelligitur autem *causa virtualiter* causans: juxta indolem actuum divinorum internorum.

(b) Uti electionis: de qua supra Cap. XII. §. XII.

§. VI. *Causa impulsiva* (a) *interna* est gratia seu benevolentia Dei; *externa* Christi meritum (b) fide finali apprehendendum atque ita praevisum (c).

(a) Utraque juxta id, quod de electione dictum est supra.

(b) Cujus ratione peculiariter *librum vitae*, agni et inscriptionem in eum, dici credimus: prout fundamentum inscriptionis esse Christum, a quibusdam docetur. Et respondet phrasis, qua dicimur electi *in Christo*, *Ephes. I, 3*.

(c) Quos enim *praecognovit*, fore in Christo Jesu, hos catalogo electorum aut salvandorum inscripsit: juxta *Rom. VIII, 29*.

§. VII. *Objectum* inscriptionis (a) sunt homines finaliter credituri, quatenus sunt salvandi (b).

(a) Seu personae *nominatim* inscribendae aut inscriptae. Alii *subjectum* vocant.

(b) Sub hac enim ratione formali pertinent ad catalogum seu librum ac coetum illum.

§. VIII. Forma ipsius inscriptionis (a) consistit in actu (b) voluntatis divinae de hominibus illis notitia practica divina, in ordine ad salutem aeternam conferendam, constanter (c) intuendis.

(a) Seu ratio formalis.

(b) Confer. §. III. et IV.

(c) Vid. §. II. not. (b).

§. IX. *Finis* illius (a) est ipsa salutis aeternae collatio, Deique (b) gloria.

(a) Ex parte *inscriptorum*: prout civium catalogo inscribimur, ut juribus ac beneficiis illorum actu potiamur et fruamur. Conf. §. 1. not. (c) Eoque spectat, quod *liber vitae* aliquando *aperiendus* esse dicitur. *Apoc. XX, 12.* nimirum ut ex eo *judicemur*, et in vitam aeternam immittamur.

(b) Ex parte Dei inscribentis auctoris ipsius vitae aeternae, quoad sapientiam et bonitatem suam glorificandi.

§. X. *Affectiones* inscriptionis hujus sunt (1) *infallibilitas* (a), (2) *immutabilitas* (b).

(a) *Novit* enim profecto *Deus eos, qui sunt sui, II. Tim. II, 19.* neque quenquam non salvandum salvandorum numero accenset.

(b) Ita ut *nullam* unquam patiatur *deletionem* aut *lituram*; sed qui *semel* inscriptus est, maneat *semper* inscriptus. Quod autem aliquando mentio sit *deletionis* inscriptorum *e libro*: v. g. *Exod. XXXII, 32. 33. Psalm. LXIX, 29. Apoc. III, 5.* id *partim* conditionate dictum est, ubi nihil ponitur absolute; *partim* negationem inscriptionis simplicem importat. ejusque manifestationem: *partim* negative expressum, certitudinem aut immutabilitatem ipsam significat. Quanquam nec abs re sit dicere, *dari* deletionem e libro vitae *gratiae*, quamvis *non* detur deletio ex libro vitae *gloriae*, quae quidem *completa* aut talis est, qualem descripsimus.

CAPUT XIII.

DE ECCLESIA.

§. I. Homines illi (e), quos Deus, juxta aeternum suum (b) decretum, fide et gratia sua dona-

vit, *collective* sumti (c) dicuntur *ecclesia*. Et quidem ratione vitae praesentis spectati, dicuntur *ecclesia militans*: ratione vitae alterius seu futurae (d) autem, *ecclesia* (e) *triumphans*: licet aliquando nomen ecclesiae utrumque (f) coetum complectatur; alias *absolute* positum, ecclesiam *militantem* (g) praecise significet.

(a) *Non omnes homines; sed ex promiscua multitudine aliqui*; ita ut verba: ἐκλέγειν, unde ἐκλεκτοί; et ἐκκαλεῖν, unde ἐκκλησία, aliquam cognationem habeant.

(b) Quos enim *in tempore* ex promiscua multitudine *evocat*, ut unum particularem coetum constituent, eos ita *evocare decrevit* ab aeterno: Et quos *in tempore salvat*, aut glorificat, eos salvare aut glorificare *decrevit* ab aeterno. Atque ex his ratio *connexionis* hujus doctrinae cum praecedente patet.

(c) Sane ἐκκλησία nomen *collectivum* est, et denotat *proprie* quidem coetum paucorum, ex pluribus auctoritate publica convocatorum: *abusive* concionem quamvis, etiamsi inordinatam et confusam. Vid. Act. XIX, 22. ubi ἐκκλησία συγκεχυμένη; et v. 39. ubi ἐκκλησία ἔννομος memoratur. Mox autem v. 40. συστροφή et ἐκκλησία sibi respondent. Conf. B. Mus. Tr. de Eccl. P. I. Disp. I. §. II.

(d) Habito respectu ad *militiam spiritualem*, in qua sub Christi ductu, et velut vexillo, contra Satanam, mundum et carnalem concupiscentiam constituti, in hac vita pugnare debent: de qua, quantum attinet ad pugnam contra Satanam, v. Eph. VI, 10 seqq. I. Petr. V, 8. 9. de pugna adversus mundum, vid. I. Joh. V, 4. Jac. IV, 4. denique de pugna contra carnem, Rom. VII, 14 seqq. Gal. V, 17 seqq.

(e) Nempe quod militia sua defuncti, superatis hostibus, cum Christo *in coelis* vivunt et gaudent. v. Apoc. II, 10. 26. 27. Cap. IV, 4. Cap. VII, 9. Cap. XXI, 10.

(f) Huc referri solet locus Ebr. XII, 22. 23. et Eph. I, 22. Cap. V, 23 seqq.

(g) Vid. Act. XX, 28. Rom. XVI, 4. I. Cor. XII, 28. Cap. XIV, 4. 5. Cap. XVI, 19. II. Cor. VIII, 1. De quibus mox plura dicemus.

§. II. Ecclesia militans (a) ipsa quoque accipitur *bifariam* (b): Uno modo *proprie* (c) et praecise pro congregatione vere credentium (d) et sanctorum (e), qui Christo capiti per fidem insiti (f) sunt, velut membra viva (g) unum cum ipso corpus mysticum constituunt (h): altero modo *improprie* et *per synecdochen*, pro toto ex vere credentibus et sanctis, admixtisque hypocritis et malis (i) aggregato coetu.

(a) De qua *nunc* porro agendum est, missis ceteris significationibus.

(b) Uti et alias mos est loquendi Scripturis, ut, quae *parti* propria sunt, *toti* tribuantur, aut *vice versa*.

(c) Equidem *perinde videri* poterat, *utrum* nomen ecclesiae dicatur *proprie* denotare coetum vere credentium, et per *synecdochen* partis pro toto, coetum promiscuum, ex sanctis et non sanctis aggregatum? *an* vero *vice versa*, hanc dicas significationem propriam; et illam *synecdochicam*, per *synecdochen* totius pro parte? cum utriusque significationis fundamenta in Scripturis contineantur: *tamen* multum interest, scire, cuinam coetui privilegia et promissiones, quas Scriptura s. ecclesiae tribuit, *proprie* competant: *Illine*, qui est quatenus praecise ex vere credentibus et sanctis constat? *an* promiscuo et visibili coetui? quod certamina nostratum cum Pontificiis ostendunt. Conf. B. Mus. Disp. de Eccles. edit. prim. anno 1657. §. XLVI.

(d) Intelligitur autem fides ejusmodi, qualem descripsimus P. III. Cap. III. ad quam requiritur (1) *ex parte objecti formalis*, ut praecise divina revelatione, tanquam ratione assentiendi propria, nitatur, atque adeo in substantia sua supernaturalis sit: (2) *ex parte objecti materialis*, ut praeter objecta alia divinitus revelata, speciatim tendat in Christum, ut mediatorem et causam impetrandae apud Deum gratiae ac remissionis peccatorum: unde etiam eam (3) cum *fiducia* in Christum conjunctam esse, imo hanc in illa includi oportet. Conf. B. Mus. Tract. de eccles. Anno 1671 edit. P. I. Disp. I. §. IX. seqq. p. 5 seqq.

(e) Inprimis quidem per *sanctitatem*, quae *Christi* est, et *imputatur* credentibus: juxta *I. Cor. I, 30*. simul tamen etiam per *sanctitatem* ipsis *inhaerentem*, quae ad *renovationem* pertinet, atque ex fide, velut radice, originem ducit, et in charitate aliisque virtutibus consistit: licet haec non sit omnibus numeris *perfecta*. Confer. B. Mus. l. c. §. XIX. seqq. p. 20 seqq.

(f) Atque hi quidem *omnes*: non tantum electi seu praedestinati, verum etiam illi, qui ad tempus credunt; modo fides eorum vera et viva sit. Quamdiu enim per fidem sunt in Christo, tamdiu pertinent ad ecclesiam, velut ejus partes aut membra.

(g) Nam *mortua* membra non nisi *aequivoce* membra corporis vivi sunt. Unde hic excluduntur *hypocritae* et *non sancti*.

(h) Et sic *probatur*, ecclesiam proprie dictam esse *praecise* coetum vere credentium et sanctorum. Nam *Eph. IV, 16*. describitur ecclesia, tanquam *corpus* spirituale, quod *totum* dependet a Christo, *secundum omnes juncturas et compagines*, (quibus coagmentatum, in ratione unius corporis constituitur) velut a *capite*, h. e. per *influxum*, qualis membris a capite debetur ad hoc, ut *incrementum* capiant *corpori* conveniens, idque per *charitatem*. Unde recte colligitur, eos *omnes* et *solos* esse vera membra ecclesiae proprie dictae, qui *vita spirituali* vivunt, ex *supernaturali gratia* ex influxu Christi capitis et Spiritus ejus, adeoque *fide* non qualicunque, sed *supernaturali* et cum *charitate* conjuncta pollent. Conf. B. Mus. §. XLIX. seqq. p. 29 seqq. §. LVI. p. 34. 35. Quo pertinet, (2) quod ecclesia *I. Petr. II, 4* seqq. describitur, ut *domus* spiritualis, ex *lapidibus vivis* exstructa super *unum angularem lapidem*, *Christum*, ita ut sit *templum sanctum Domino*, *domicilium Dei per Spiritum*: quod non fit, nisi per fidem in Christum, qua homines Christo, velut causa salutis, actu fiduciae nituntur, cum charitate conjunctam. v. B. Mus. l. c. §. LVII. p. 35 seqq. Eodemque (3) facit, quod ecclesia comparatur *oleae*; ejus autem *rami*, spirituali sensu dicti, *per fidem inserti*, et *per eandem in ea manere* dicuntur, *Rom. XI, 16* seqq. Et (4) quod ecclesia est coetus *fidorum Dei*: *fili* autem fiunt et sunt per *fidem in Christum*. Vid. *Gal. III, 26. 28. Ephes. II, 19. 20.*

(i) Nempe fideles et sancti in hac vita semper habent admixtos, quoad externam, licet ecclesiasticam, societatem, homines malos et non sanctos; ut infra videbimus.

§. III. Ecclesiae proprie (a) acceptae *caput* (b) est Christus (c) *Θεανθρώπου* (d); non solum ratione *dignitatis* et *perfectionis* (e) prae membris corporis; verum etiam praecipue quoad *virtutem* atque *influxum*, non solum *moralem* (f) verum etiam *physicum* (g).

(a) De hac enim *nunc* porro agendum est. *Altera* significatio synecdochica paulo post spectabitur distinctius.

(b) Est enim ecclesia *ens per aggregationem cum ordine*: ubi aliquis summus est, caeteri ab illo dependent. Is, a quo coetus ecclesiae dependet, *caput* dicitur; et hic quidem non quoad *materialem* conceptum capit, prout est pars corporis integralis, atque eandem cum caeteris membris rationem ad totum corpus habet (non enim satis commode *Christus membrum ecclesiae* dici potest: cum ab hac nullatenus dependeat:) sed *formaliter*, in quantum caput, hoc est, principium rektivum corporis est, et influxu suo corpus totum et membra ejus omnia regit, fovet et adjuvat. Conf. B. Mus. Tr. de Eccles. Part. I. Disp. II. §. V. p. 67.

(c) Sic expresse appellatur *Eph. I, 22. Cap. IV, 15. 16. Cap. V, 23. Col. I, 16. Cap. II, 19.*

(d) Secundum utramque naturam, *divinam* et *humanam*. Secundum *hanc* quidem, qua conformis est membris: *Eph. V, 30.* exaltatus autem super omnia, et constitutus caput ecclesiae, *Eph. I, 20 seqq.* Secundum *illam* vero, seu divinam naturam; quia influxus, quem in membra singula et in corpus ecclesiae praebet, virtutis infinitae est, ut ab homine nudo provenire non possit. Conf. B. Mus. Tract. de Eccl. Part. I. Disp. II. §. VII. p. 69.

(e) Utique enim *Θεανθρώπου*, qui secundum divinam naturam infinite perfectus, ac Dominus omnium; secundum humanam vero, vi unionis personalis, divinorum *αἰχημάτων* revera particeps factus, et ad dextram Dei

exaltatus est; prae hominibus *ψυλοῖς*, qui ecclesiam constituunt, summa perfectio ac dignitas est. Conf. *Eph. I, 20 seqq. Cap. IV, 15. 16. Col. I, 16.*

(f) Qui consistit in ipsius merito infinite valido, per quod omnia bona spiritualia impetrantur ecclesiae. *Ephes. I, 3. Rom. V, 15.* Conf. B. Mus. l. c. §. IX. p. 70.

(g) Quem in ecclesiae corpus et membra singula *effective* praebet, per actiones in ipsis ad supernaturales gratiae actus et habitus terminatas. B. Mus. l. c. §. X.

§. IV. Et quemadmodum (a) in corpore humano variae sunt *commissurae*, per quas spiritus animales a capite in membra derivantur; ita multiplex Christi capitis influxus in ecclesiam se diffundit, *partim* per varias *functiones* (b) ab ipso in ecclesia constitutas, *partim* per *dona* (c) ecclesiae concessa, cum *ministrantia*, (d) tum *sanctificanti*, (e).

(a) Utitur hac similitudine Paulus ipse *Eph. IV, 16.* Conf. B. Mus. l. c. §. XXXVIII. XXXIX. p. 87. 88.

(b) Ita enim Christus ecclesiae *dedit alios quidem apostolos*, (qui, tanquam legati Christi, huc illuc commigrantes, in plantanda ac propaganda ecclesia per praedicationem verbi et constitutionem doctorum ac pastorum aliorum occupabantur;) *alios vero prophetas*, (interpretationi Scripturarum ac praedicendis nonnunquam futuris divinitus destinatos; *alios autem evangelistas*, (apostolorum coadjutores, qui prima evangelicae doctrinae rudimenta docebant, velut catechetae: *alios autem pastores*, qui publice concionabantur, sacramenta dispensabant, et ecclesias gubernabant *ad doctores* velut scholae theologicae ad accuratorem doctrinae sacrae explicationem confirmationem, dicatos; *ad instaurationem sanctorum*, in opus *administrationis*, in *aedificationem corporis Christi*, *Ephes. IV, 11. 12.* Ac *priora* quidem *tria* munia temporaria erant; *posteriora duo* perpetua. Adde *I. Cor. XII, 28.* ubi *apostolis*, *prophetis* ac *doctoribus* subjunguntur *potestates*, (i. e. concretionem, illi, qui miracula edebant;) *Dona sanationum*, (concretivo sensu illi, qui sanandis citra media naturalia, aegrotis operam praestabant;) *Opitu-*

lationes, (quales diaconi et diaconissae) *gubernationes*, (ordo seniorum, qui disciplinae ac politicae ecclesiasticae custodes erant) *genera linguarum*, (homines linguis exoticis loquentes, ad informationes variarum gentium.) Conf. *B. Mus.* l. c. §. XLI. seqq. p. 89 seqq.

(c) *Xaptoquara* Graece dicuntur: *gratis* certe data. Conf. *I. Cor. XII*, 4. *Eph. IV*, 7. 8. ex *Ps. LXVIII*, 19.

(d) Ad functiones, quas vidimus, obeundas necessaria, quae proinde conferebantur membris ecclesiae *non in se absolute* spectatis, *sed in ordine* et respectu *ad alia membra et corpus* ecclesiae totum, atque adeo ad singulorum ac corporis totius utilitatem. Involvuntur etiam illi bonam partem in functionibus enumeratis, v. gr. donum sanationum, donum miraculorum, donum linguarum, donum prophetiae etc. v. *I. Cor. XII*, 8. 9. 10. *Eph. IV*, 29.

(e) Omnibus ecclesiae membris, ut talibus, communia: quorum primum est ipsa *fides in Christum*, qua succum a Christo trahunt, ut *palmites ex vite*, *Joh. XV*, 5. Accedit *charitas*, per quam *incrementum* capiunt; juxta *Eph. IV*, 16. Conf. *Coloss. III*, 14. Et hanc porro sequuntur virtutes Christianae aliae, de quibus vid. *Eph. IV*, 24 seqq. Conf. *B. Mus.* l. c. §. LII. sqq. p. 97 seqq.

§. V. Sed praeter Christum (a) *aliud* quoddam *caput* ecclesiae, quod vice (b) Christi ecclesiam universam visibiliter (c) gubernet, *neque* ex necessitate (d) *neque* ex libera Christi voluntate (e) et institutione agnoscendum est.

(a) Ne quidem, postquam Christus in coelos ascendit, et apostoli ex hac vita discesserunt.

(b) Multo minus, si sibi arroget potestatem mutandi, quae Christus instituit, aut nova dogmata, sacramenta, cultus in ecclesiam invehendi.

(c) Ita ut ejus decreta ac decisiones in rebus ecclesiae fideles omnes audire, in iisque citra haesitationem acquiescere teneantur.

(d) Seu, quod ecclesia Christi per naturam suam talis sit, ut absque ejusmodi capite conservari et gubernari nequeat.

(e) Nullibi enim talis voluntas Christi revelata exstat: ac Scripturae potius docent Christum ecclesiae suae plures simul praefecisse ministros, inter quos nemo prae caeteris omnibus primatum potestatis ac jurisdictionis in ecclesiam universam habeat. Sic (1) Christus *Matth. XXVIII, 19. Marc. XVI, 15.* parem potestatem ad ecclesiam plantandam et gubernandam pluribus ministris committit, neque quicquam potestatis uni tribuit, quod non pariter omnibus apostolis conveniret. Et (c) si quando videri possit, Petro superioritatem et potestatem peculiarem tribuisse; v. g. *Matth. XVI, 19.* alibi tamen docet, haec communia esse pluribus v. *Matth. XVIII, 18.* et *Joh. XX, 23.* Confer. *Joh. XXI, 15 seqq.* cum locis *Actor. XX, 28.* et *I. Petr. V, 2.* Similiter (3) *I. Cor. XII, 28. Ephes. IV, 11.* Paulus totum ordinem hierarchicum a Christo institutum recensens, neutrui capitis visibilis, quod universae ecclesiae praesit, ullam facit mentionem. Et (4) quando corpus ecclesiae a Christo capite distinguit, fideles *omnes* non solum in ordine ad Christum, verum etiam inter se *in vicem membra ἀλλήλων μέλη*, esse dicit, *Rom. XII, 5.* Imo (5) licet saepe admodum de capite et membris ecclesiae disserat, nusquam tamen ullo indicio significat, caput vicarium ecclesiae locum habere.

§. VI. Causa efficiens (a) ecclesiae Deus (b) trinunus (c) est, Christusque *Θεάνθρωπος* (d).

(a) Sive quae homines in unum coetum colligit, conferendo efficienter fidem, per quam inter se et cum Christo ad constituendam ecclesiam uniantur.

(b) Hinc dicitur *ecclesia Dei, populus Dei*, quem *ipse sibi condiderit*, aut *vocaverit.* Vid. *Ps. XCV, 7. I. Petr. II, 9. 10. Cap. I, 15.*

(c) Est enim collatio fidei, adeoque congregatio ecclesiae, opus ad extra.

(d) Nempe Christus non solum *qua Deus*, virtute sibi propria et essentiali, *sua videlicet potentia*, quam cum Patre et Spiritu s. communem habet, fidem in hominibus efficienter producit, et sic influit, semper et incessanter inde ab initio ecclesiae, ad eam plantandam; eamque semper vegetat, fovet et gubernat: verum etiam *qua homo* eadem potentia divina, vi unionis personalis

sibi communicata, in statu exinanitionis quidem rarius et extraordinarie; in statu exaltationis autem influxu incessante utitur, atque homines fideles efficit, ecclesiam sibi colligit, vegetat et conservat. v. *B. Mus.* Part. I. de Eccl. Disp. II. §. XXII. seqq. p. 77 seqq. §. XXXI. XXXII. p. 84. 85.

§. VII. *Causa impulsiva interna* est bonitas (a) seu gratuitus favor Dei; *externa* seu meritoria est Christus (b) mediator.

(a) Quae est causa impulsiva conferendae hominibus fidei, per quam homines fiunt membra ecclesiae, remissionis peccatorum et salutis aeternae.

(b) Qua ratione dicitur Christus *sibi acquisivisse ecclesiam proprio sanguine*, *Act. XX, 28*. Ac meritum ejus, in plenitudine temporis praestitum, tamen in respectu ad ecclesiam Veteris pariter ac Novi Testamenti colligendam, vim sufficientem habuit, Deumque movere potuit et movet. Vide, quae de *influxu morali* Christi in ecclesiam disserit *B. Musaeus* P. I. Disp. II. §. XXXIV. pag. 85.

§. VIII. *Materiam* (a) ecclesiae constituunt homines vere credentes (b) et sancti.

(a) Eo sensu sic dictam, quo entia per aggregationem materiam agnoscunt: nempe illa, ex quibus constant.

(b) Scilicet militantem ecclesiam, eamque proprie dictam hic spectamus: juxta ea, quae diximus §. II. et not. (h). Conf. *B. Mus.* loc. cit. Disput. III. §. IX. pag. 115.

§. IX. *Forma* (a) ecclesiae consistit in unione (b) vere credentium et sanctorum cum (c) Christo per fidem (d) veram ac vivam.

(a) Sive *ratio formalis*, per quam coetus ille hominum in esse ecclesiae proprie dictae constituitur.

(b) Quae non est *externa et localis* corporum, sed *interna ac spiritualis* animorum conjunctio. Quanquam

enim fideles etiam locales congressus sacros habeant; illi tamen non sunt de essentia ecclesiae. Vid. *B. Mus.* loc. cit. §. XI. XII. XIII. p. 116. 117.

(c) Est enim ecclesia *ens per aggregationem cum ordine*, ubi *unus* supremo loco constitutus *alios* inferiores regit, et, tanquam caput, reliquum corpus vegetat ac gubernat: qui proinde cum eo hac ratione uniuntur. Vid. *B. Mus.* l. c. §. V. et XIV. pag. 116. 117. et h. l. supra §. III. not. (b).

(d) Quae a Christo efficienter pendet; *in eumque*, ut causam gratiae et remissionis peccatorum, fertur; atque ita *credentes* cum Christo unit. *Mus.* l. c.

§. X. Finis (a) ecclesiae, isque proximus, est aedificatio (b) cum corporis totius, tum membrorum singulorum; ultimus, salus (c) aeterna eorumdem (d).

(a) Cujus causa Deus colligit, et conservat coetum ecclesiae.

(b) Vid. *Eph. IV, 12. 16. I. Cor. XII, 4. et seqq.* Et huc pertinet, quod alias docetur, *ecclesiam* esse *fidelium matrem*, ex qua nascantur Christo filii spirituales, quorum accessione conservetur ipsa, et ab interitu vindicetur. Conf. *B. Mus.* l. c. §. XVII. p. 119. 120. et Disp. II. §. LXXXI. seqq. pag. 111. 112.

(c) Vid. *Ephes. V, 27.*

(d) Atque hic quidem est *finis proprius* ecclesiae. *Finis ultimus* communis, ad quem omnia humana ultimo diriguntur, est Dei gloria. Conf. *Ephes. I, 11. 12.*

§. XI. *Attributa* ecclesiae vulgo (a) constituuntur *quatuor*: scilicet quod sit (1) *una*, (2) *sancta*, (3) *catholica* et (4) *apostolica*.

(a) Ita enim Patres *Constantinopolitani* in appendice symbolo *Nicaeno* adjecta, professi fuerunt, se *credere unam, sanctam, catholicam et apostolicam ecclesiam*: quorum vestigiis doctores usque ad hanc aetatem insistent.

§. XII. Est autem ecclesia *una*, partim *absolute* (a) et in se per unitatem *internam* (b)

fidei in Christum (c), quae cum dilectione non solum Dei, sed et proximi (d) nexu individuo conjuncta est: partim *exclusive* (e) atque in oppositione ad plures ejusdem speciei sive rationis coetus, *vel* (f) coexistentes, *vel* sibi invicem (g) succedentes.

(a) Quatenus unum esse, est esse *indivisum*.

(b) Dicitur *interna*, quia ratio uniendi est de intrinseca ratione partium, qua talium, ita, ut sub sensu externos non cadat, nisi forsan ex accidenti, quatenus a posteriori et ex operantibus qualitercunque cognosci potest. *B. Mus.* Tr. de eccl. P. II. Disp. I. §. C. p. 53. Atque haec unitas prorsus *necessaria* atque *essentialis* est ecclesiae, l. c. §. CI. p. 54. et P. I. Disp. III. §. XXIII. pag. 121.

(c) Per hanc enim sicut cum Christo, ita *inter se in Christo* uniuntur, ut sint unius capitis *unum corpus*, alii *aliorum membra*. Vid. *Rom. XII. 4. 5.* Conf. *Mus.* Disp. III. §. XX. seqq. pag. 120. 121. et P. II. Disp. I. §. CI. p. 54.

(d) Juxta ea, quae diximus C. III. §. XVII. not. (d)

(e). Atque ita fidelium corda, postquam per fidem cum Christo capite unita sunt, etiam inter se immediate conjunguntur. *B. Mus.* P. II. Disput. I. §. CIII. p. 55. Intelligitur autem *charitas* fidelium *fraterna et reciproca*, l. c. §. CVI. CVII. pag. 57. 58. ita quidem, ut unio, per charitatem *in actu primo*, seu *philadelphia*, inter omnes locum habeat, tanquam omnino necessaria: conjunctio autem per charitatem *in actu secundo*, non item: quippe quae non invenit locum, nisi inter *notos*, tanquam domesticos fidei: *nec est perpetua*, sed per varia impedimenta, *partim* ex infirmitate ipsorum fidelium, *partim* ab admixtis extrinsecus hypocritis et malis nata, sufflaminari aut tolli potest l. c. CXIV. seqq. p. 61 seqq.

(f) Quia ratione unum esse, idem est, atque *unicum*, hoc est, cui nihil coexistit, quod sit ejusdem cum ipso speciei sive rationis.

(g) Quatenus enim ecclesia, tanquam corpus Christi, omnes fideles, velut membra sua, *intra se* complectitur; utique non datur *extra eam* ecclesia alia vera, nedum plures. Quod autem attinet ad distinctionem inter eccle-

viam universalem et particulares, de ea post paulo videbimus: hic certum est, intelligi universalem, seu totam corpus Christi mysticum.

(g) Quo sensu ecclesiam unam esse, est esse perpetuam; seu quae nunquam perierit, aut peritura sit: sed a primo sui initio duraverit, ac duratura sit usque ad finem mundi; juxta promissiones divinas, *Psal. XLVIII, 9. LXXII, 5 seqq. Dan. II, 44. Matth. XVI, 18. XXVIII, ult.* Et sic etiam dici potest, ecclesiam unam numero semper manere in terris: scilicet, ut *ens morale*, et quia nunquam tota perit, ob perpetuam successionem fidelium. Conf. *Mus. I. c. §. XXVIII. seqq. p. 122 seqq.*

§. XIII. *Externa* (a) unitas, quoad professionem ejusdem (b) doctrinae fidei ac participationem eorundem (c) sacramentorum, itemque conversationem et communionem vitae (d), per mutua fraternae charitatis officia, non aequae ad attributa ecclesiae pertinet: non enim (e) perpetua (f) est. Unitas autem ratione unius capituli visibilis, Christi vicarii, locum prorsus non (g) habet.

(a) Qua formaliter consistit in actibus et signis externis, quibus interna conjunctio sese exserit et manifestatur.

(b) Et haec quidem duplex datur; alia singulorum fidelium, qua quisque suae fidei rationem in particulari reddit; alia integrorum coetum, quae fit voce pastorum, statis temporibus, aut formula aliqua doctrinae, scripto consignata et nomine publico edita. Illa professio extraordinaria, haec ordinaria est. Vid. *Mus. I. c. §. CXXXIII. seqq. pag. 72 seqq.*

(c) Nam praeter verbum, seu doctrinam Christianam, etiam sacramenta sunt media gratiae, per quae fiunt fideles ac membra corporis Christi. Confer. *B. Mus. I. c. §. CXL. p. 74. 75.*

(d) Scilicet, ut, tanquam membra unius corporis, alii aliis adjumento sint, ad suam et totius corporis aedificationem l. c. CXL. p. 75. 76.

(e) Nempe attributa, tanquam proprietates essentia-

les, necessaria ac perpetua sunt. Quod autem perpetuum non est, essenziale esse nequit.

(f) *Debebat* quidem externa fidei seu doctrinae creditae *professio* ubique locorum *una* et eadem esse. Vid. *B. Mus.* l. c. §. CXXXII. p. 72. *sed* dissensiones in religione frequenter admodum oriuntur, non tantum ex infirmitate fidelium, sed multo magis Satanae opera per hypocritas et malos; quando falsae doctrinae sparguntur, aliquando saevitia et fraudes accedunt, quibus vera doctrina ejusque professio opprimitur, *Mus.* l. c. §. CXXI. sqq. ad CXXVIII. p. 64 sqq. Sublato autem consensu doctrinae, plerumque tollitur etiam fraterna communio in externo vitae consortio, *ibid.* §. CXLII, pag. 76.

(g) *Vicariatus* enim ille merum *figmentum* est. Conf. quae diximus §. V. et *B. Mus.* l. c. §. CXLIV. p. 77.

§. XIV. *Sancta* est ecclesia proprie dicta primum quidem, quod *caput* ejus (a) sanctum est: deinde, quod *membra* etiam omnia sancta sunt, sanctitate (b) cum *imputativa*, tum *inhaerente*: quae tamen postrema sanctitas *imperfecta* (c) est (d).

(a) Vid. de sanctitate Christi *Ebr.* IV, 15. VII, 26. i, I. *Petr.* II, 22.

(b) Juxta ea, quae diximus §. II. n. (e).

(c) Vid. quae de renovationis et bonorum operum imperfectione dicta sunt cap. VI. §. XV. not. (c). Attamen bene est et h. l. sufficit, quod *nulla sit condemnatio* (οὐδὲν κατάκριμα) iis, qui sunt in Christo Jesu, qui *non secundum carnem incedunt sed secundum Spiritum*, *Rom.* VIII, 1. Conf. *B. Mus.* P. I. de eccl. Disp. III. §. LXIV. seqq. p. 130 seqq.

(d) Atque haec, quam vidimus, sanctitas est utique ecclesiae proprietates inseparabilis. Est enim conceptu ecclesiae posterior et ex ejus forma intrinseca necessario fluit. Dantur autem praeterea etiam *aliae* rationes plures, denominandi ecclesiam *sanctam*; v. g. *doctrina*, *legibus*, *sacramentis*. totoque *cultu*, cui addicta est. Vid. *B. Mus.* l. c. §. LI. ad LIV. p. 134. 135.

§. XV. *Catholica* (a) est et dicitur ecclesia, non solum quatenus est *orthodoxa* (b), sed quoad

universalitatem (1) locorum (c), *populorum* ac *gentium*, (2) respectu (d) *personarum*, scilicet *omnium fidelium*, (3) *ratione* (e) *temporis* (f).

(a) Est autem *καθολικὸν* idem, quod *καθ' ὅλον*, *secundum totum vel universum*. Vid. *B. Mus.* ex *Augustino* l. c. §. LVI. p. 137. et P. II. Disp. I. §. IX. seqq. p. 34.

(b) Nempe doctrina *orthodoxa*, quatenus a Christo et apostolis profecta, *omnibus fidelibus* commendata, atque unanimi eorum consensu recepta et credita fuit, hac ratione catholica dici consuevit. Unde etiam *ecclesia*, doctrinam illam amplectens, dici solet *catholica*: in *oppositione* ad *ecclesiam heterodoxam et falsam*. Verum ita simul statim patet, posse *particularem* coetum quemlibet, qui cum aliis consentiens fidem catholicam integram retinet ac profitetur, catholicam *ecclesiam* appellari. Conf. *B. Mus.* P. I. Disp. III. §. LIX. ad LXII. p. 137. 138. 139. et P. II. Disp. I. §. X. p. 4. §. XXVI. p. 11.

(c) Sive, quod vi institutionis non sit ad certum locum, *populum* aut *gentem* alligata; sed *toto terrarum orbe per omnes populos* ac *gentes diffusa*, vel certe *diffundenda* *Mus.* P. I. Disp. III. §. LXVI. p. 141. P. II. D. I. §. XXVIII. p. 12.

(d) Seu, quod universaliter *ad omnes* omnium nationum ac gentium *fideles* se porrigat. *Mus.* II. cc.

(e) Quod inde *a primo* sui initio duret, et *omni tempore* porro duratura sit, usque *ad finem mundi*: quae quoad rem est *perpetuitas ecclesiae*, de qua ante vidimus. Confer. *Mus.* I. c. p. 142. j.

(f) Atque hic catholicismus locorum, personarum ac temporum, *ecclesiae Novi Testamenti* proprietas est, et quidem *totius*; per quam differt ab *ecclesia Israëlita* V. T. et a particularibus coetibus quibusvis. *Mus.* P. I. Disp. III. §. LXVII. seqq. p. 142. 143. P. II. D. I. §. XXIX. seqq. p. 12 seqq.

§. XVI. *Apostolica* denique dicitur *ecclesia*, quod doctrinam (a) apostolicam fide amplectitur et integram tenet.

(a) Ita enim dicitur *superstructa super fundamentum apostolorum*, *cujus imus angularis lapis Christus*

est, *Ephes. II, 20.* Conf. *Mus. l. c. §. LXXI. LXXII.* p. 143. 145.

§. XVII. *Effectus* (a) ecclesiae proprie dictae est (b) vivificatio (c) eorum, qui jam sunt in ea, et generatio (d) aliorum plurium, seu regeneratio.

(a) Qui quodammodo cum fine coincidit: de quo vid. §. X.

(b) Equidem *multiplex* est effectus ecclesiae: hic autem *inprimis* spectandus is est, quem ad sui conservationem ex influxu Christi producit. Vid. *Mus. l. c. §. XVI.* p. 119.

(c) Sive *sanctificatio* eorum, qui jam sunt fideles: quos velut fovet in sinu.

(d) Nempe ecclesia est ens *successivum*, cujus subinde aliquae partes aut membra aliqua decedunt et alia generantur: quorum accessu ab interitu sese vindicat. *B. Mus. l. c.* Atque hac ratione ecclesia dicitur *paritur et parere*, velut mater fidelium. *Es. LIV, 1 seqq. Gal. IV, 27.* Confer. *B. Mus. Disp. II. §. LXXX. seqq.* p. 110. 111. 112.

§. XVIII. Definiri potest (a) ecclesia proprie dicta, quod sit coetus (b) vere credentium (c) et sanctorum, a Deo (d) et Christo *ἁγίων* ex (e) gratuito erga homines favore propter meritum (f) Christi collectorum, Christo domino ac redemptori suo per veram fidem (g) unitorum, in quo Christus per Verbum et sacramenta subinde aliquos (h) regenerat, eosque per fidem sibi insitos, una cum aliis jam ante regnitis, vivificat et sanctificat, ad (i) corporis totius et membrorum singulorum aedificationem et salutem.

(a) Alias juxta receptam illam *allegoriam* describi potest, quod sit *corpus mysticum sive spirituale, ex vere credentibus et sanctis, in Christo ut capite per fidem*

aggregatum atque unitum, a quo, mediante ministerio Verbi et sacramentorum, influxum impertiente, vitam, sensum et motum trahit, et genitis subinde novis membris, incrementum capit sibi conveniens, ad sui ipsius conservationem et salutem. De qua et quomodo cum altera illa descriptione quoad rem convenient, vide *B. Mus. P. I. de eccles. Disp. III. §. I. seqq. p. 113 seqq.*

(b) Quae vox generis locum sustinet. Est enim ecclesia ens per aggregationem: uti diximus §. I. not. (c) et §. IX. not. (c).

(c) Atque haec et sequentia ad differentiam pertinent, quae hic quidem petitur a materia, de qua vid. §. VIII.

(d) Causa efficiens principalis indicatur, vid. §. VI.

(e) Causa impulsiva interna haec est: juxta §. VII.

(f) Causa impulsiva externa seu meritoria haec est. vid. §. VII.

(g) In quo forma ecclesiae consistit: juxta §. IX.

(h) Hic effectus est ecclesiae: de quo vid. §. XVII.

(i) Haec ad finem ecclesiae pertinet: juxta §. X.

§. XIX. Ecclesia Christi per orbem terrarum diffusa (a) plures continet coetus (b) partiales, qui et ipsi nomen (c) ac definitionem (d) ecclesiae sibi vendicant. Ac nota est distinctio ecclesiae in *universalem* et (e) *particulares*. Quamquam particulares ecclesiae subdistingui possunt in *simplices* (f), quae ex aliis ecclesiis non constant; et *compositas* (g), quae constant ex aliis ecclesiis.

(a) De qua hactenus actum est, tanquam de toto corpore Christi.

(b) Nempe fideles ipsi ita diffunduntur per orbem terrarum, ut tamen hic atque illic certis vinculis uniti, in *congregationes* quasdam coalescant, easque constituent: quatenus *uno ministerio ordinario atque integro, sed ab aliarum congregationum ministeriis distincto, utuntur.* Vid. *B. Mus. P. II. de eccl. Disp. I. §. XXXVIII. p. 17.*

(c) In numero *plurali* quidem, tanquam plures inter se distinctae: juxta *Act. XV, 41. XVI, 5. I. Cor. XVI, 19. II. Cor. VIII, 1. Gal. I, 2.* Alias autem etiam

numero *singulari*, si de una aliqua determinate accepta sermo fuerit; sed tamen *cum* adjecta aliqua *restrictione*; v. g. *ecclesia, quae est Hierosolymis. Act. VIII, 1. Ecclesia Dei, quae est Corinthi, I. Cor. I, 2. Ecclesia Thessalonicensium, I. Thessal. I, 1.* Confer. *Mus. l. c. §. VII. p. 2. 3. et Disp. II. §. VII. p. 83.*

(d) Habet enim se ecclesia tota in ordine ad partes fidelium congregationes per modum *totius homogenei*, quod cum suis partibus ejusdem rationis seu essentiae est. *B. Mus. l. c. §. III. p. 2.*

(e) Quae tamen non est divisio *adaequata*, totius in suas partes, sed *inadaequata* distinctio, quia universalis et particularis ecclesia habent se, ut *totum et pars*, includens et inclusum. *B. Mus. l. c. §. XCV. pag. 52.*

(f) Dicuntur *simplices*, non absolute et simpliciter, quod omnis compositionis expertes sint: sic enim non essent ecclesiae, sed *secundum quid*, et in certo genere; uti constat ex verbis adjectis.

(g) Nempe inprimis ratione (1) *regiminis ecclesiastici*; prout olim ecclesiae, pro ratione locorum distinctae, quae quoad singulas urbes majores singulis *episcopis* subiciebantur, tamen in eadem provincia uni *metropolitano* subjectae, unam *provincialem* ecclesiam constituebant. Vide plura apud *B. Musaeum §. XLVI. sqq. p. 20 sqq.* Praeterea vero (a) ratione *regiminis secularis*, cum principes, in quorum ditionibus ecclesia hospitabatur, religioni Christianae addicti essent: quo pertinent nomina ecclesiae *orientalis et occidentalis*; Graecae et Latinae. Vid. *Mus. I. §. LXX. seqq. p. 37 seqq.* Imo (3) ratione *unitatis doctrinae*, quam ecclesiae alias distinctae profitentur. *Ibid. §. LXXXI. seqq. p. 42 seqq.*

§. XX. Interim *encomia* illa insigniora (a) *et promissiones* perpetuae (b) *durationis*, quae in Scripturis ecclesiae tribuuntur, non ad aliquam certam *particularem* (c) *ecclesiam*, sed *ecclesiam Christi absolute* (d) *spectatam*, referri debent.

(a) V. g. quod sit *domus Dei, columna et stabilimentum veritatis, I. Tim. III, 15.* Confer. *I. Petr. II,*

4 seqq. Quod sit corpus Christi. Rom. XII, 4 seqq. Eph. IV, 7. 12 seqq.

(b) V. g. quod portae inferorum non sint praevaliturae adversus illam, Matth. XVI. 18.

(c) Neque enim loquuntur determinate de hac aut illa ecclesia.

(d) Quae quoad rem ipsam universalis ecclesia est. Confer. B. Mus. P. II. Disp. II. §. V. VI. p. 82. 83. Itaque sufficit ad perpetuitatem ecclesiae, si ea numquam tota pereat: etiamsi nulla certi loci ecclesia particularis perpetuo maneat incorrupta.

§. XXI. Vere credentes et sancti, qui ecclesiam proprie dictam constituunt, habent ubique terrarum sibi admixtos (a) non-sanctos, sive peccatores, occultos et manifestos: non solum quoad cohabitationem et societatem mere (b) civilem, verum etiam ita, ut aliquam cum vere credentibus societatem ecclesiasticam (c) et communionem externam habeant: quod cum (d) fit, coetibus ejusmodi promiscuis nomen (e) ecclesiae per *synecdochen* (f) tribui solet.

(a) Nam qui prorsus remoti ac segregati a peccatoribus esse cupiunt, eos e mundo exire oporteret; juxta illud I. Cor. V, 10.

(b) Prout tempore apostolorum gentiles et Judaei vere credentibus et sanctis admiscebantur, et hodie in imperio Turcico Muhamedani Christianis admiscuntur, qui tamen nullam plane ecclesiasticam societatem inter se habent.

(c) Nempe, quod non sancti, licet vera ecclesiae membra non sint, membrorum tamen speciem mentiuntur, sive per nudam fidei professionem, sive etiam per sanctitatis simulationem, et fictam pietatis formam. Vid. B. Mus. P. I. de eccles. Disp. V. §. II. p. 187.

(d) Fieri autem hoc sensu, ut intra cancellos ejusdem ecclesiae contineantur, praeter vere credentes et sanctos etiam mali, non quidem velut vera ejus membra, sed qui membris illius per accidens et praeter intentionem Christi admixti sint a bonis aliquando segregandi,

constat ex parabolis de agro, in quo triticum et zizania; *Matth. XIII*, 24. seq. de sagena, in qua boni et mali pisces; v. 47 seqq. de area, in qua triticum et paleae concludantur, *Matth. III*, 12. *Luc. III*, 17. Confer. *Mus. Disput. IV*. §. IV. seqq. pag. 146 seqq. et *Disp. V*. §. XVI. p. 198 seqq.

(e) Non tamen semper eodem modo, ut ex sequentibus patebit.

(f) Scilicet *partis* pro *toto*, qua coetui toti, ex bonis et malis conflato, tribuitur, quod tantam parti convenit. Vid. supra §. II. et not. (i).

§. XXII. Quemadmodum vero fit, ut, cum sancti et non-sancti congregantur (a), aliquando illi, alias autem hi emineant: ac sancti quidem eminere censentur, cum ratione *doctrinae*, quando ea, exclusis erroribus noxiis, pura publice praedicatur, tum quoad *integritatem morum*, quando (b) exempla bona virtutum christianarum vigent, suppressis vitiis: non-sancti autem praeponderant, ratione *morum* quidem, quando vitia (c) impune grassantur aut regnant; ratione *doctrinae* autem, quando (d) falsa dogmata publice sparguntur, ac vera doctrina ejusque confessores opprimuntur: ita tunc demum ecclesia cum admixtis non-sanctis dicitur ecclesia Christi *simpliciter* (e) et *absolute*, quando sancti ratione *doctrinae* ac *morum* eminent: quando autem non-sancti, praesertim ratione *doctrinae* et *professionis* publicae, in ecclesia eminent, tunc promiscuus ille coetus ex sanctis et non sanctis aggregatus, non dicitur ecclesia absolute, sed *secundum quid* (f), aut cum addito ecclesia *corrupta* (g).

(a) Seu quando ministerium publicum Verbi et sacramentorum purum et incorruptum est, et in ecclesiae conventibus *verbum Dei* ad Scripturarum normam *docetur pure* et sine corruptelis, fidei catholicae aut bonis

moribus adversis: prout vere credentes, id in *cordibus suis pure inficium* habent; ita ut non-sancti, in fide errantes, errores suos vel dissimulare cogantur, vel abjicere, nisi excludi e societate ecclesiastica velint. Vid. *Mus.* Part. I. Disp. V. et X. p. 193. 194.

(b) Sive quando peccata enormia et notoria non tolerantur in coetu ecclesiae, sed doctores ecclesiae, magistratus civiles, alique boni, quisque in suo statu, pietatis studio, virtute ac morum honestate ad sectandam vitae sanctimoniam aliis praeuolent; non-sancti autem vel pudore suffusi, vel censurae ecclesiasticae severitate territi, a peccatis enormibus abstinere et pietatis atque honestatis speciem induunt etc. *Mus.* l. c. §. VIII. p. 191.

(c) Qualis status ecclesiae prophetarum tempore fuit. Vid. *Isaiae III, 9. cap. V, 8 seqq. Jerem. V, 8. IX, 4 seqq. Ezech. XXII.* et qualem sub finem mundi futuram praedixit Christus *Luc. XVIII, 8.* (ad quem locum vid. Disput. nostra an. 1687. habita) *Matth. XXIV, 38 seqq.* et Paulus *II. Tim. III, 1 seq.* Confer. *Mus.* l. c. §. IX. p. 192.

(d) Qualis fuit status ecclesiae in oriente, dominantibus Arianis, et in occidente, ante Lutherum. Vid. *Mus.* l. c. §. X. p. 191. 192. et §. XXIX. p. 211. 212.

(e) Non quod secundum se totam Christi corpus mysticum sive ecclesia sit, sed locutione synecdochica, propter praeponderantem, licet non numero, ita tamen, ut reliqua pars se potius occultet. Vid. *Mus.* l. c. §. XII. pag. 195.

(f) Nempe ecclesia, quae credentium et sanctorum congregatio est, non statim prorsus interit, quando non sancti dominantur: Interim, quia illi, qui eminent, secundum se seorsim spectati, Satanae potius synagoga, quam Christi ecclesia sunt, ac vere credentes et sancti sub istis pressi latent, ideo nomen ecclesiae per synecdochen quidem, non tamen absolute, coetui tali tribui potest. Vid. *Mus.* l. c. §. XXX. pag. 212.

(g) Scilicet corruptalis doctrinae ac morum, quae in ea vigent: licet aliquae partes doctrinae fidei, itemque baptismus in substantialibus integer servetur. Confer. *Mus.* l. et §§. seqq.

§. XXIII. Atque huc pertinet distinctio inter ecclesiam veram (a) seu puram, in qua po-

tiorem (b) partem constituunt vere credentes (c) et sancti; et *falsam* (d) seu *impuram*, in qua potiorem partem constituunt non-sancti (e) in doctrina fidei errantes.

(a) Equidem *ecclesia vera et falsa* dici potest in significato *duplici*: Uno, prout vox *vera*, voci ecclesiae addita, nihil dicit praeter ecclesiam, et relationem rationis ad potentiam cognoscentem, cui ecclesia esse apparet. Quo significato *ecclesia vera et falsa* opponuntur inter se *contradictorie*, et dicitur *ecclesia vera*, quae non est *non ecclesia*, sive quae est *ecclesia aliqua*. Altero significato *ecclesia vera* dicitur, prout vox *vera* dicit negationem admixtae rei alienae; estque *ecclesia vera* idem, quod *ecclesia pura, non-falsa*: *falsa* dicitur contra, quae *impura, falsata, corrupta* est. Sic B. Musaeus l. c. §. XXXI. seqq. ubi etiam utramque acceptionem nostratibus pridem receptam fuisse, ac diversitatem significationum merito notandam esse ostendit. Hic autem *posteriorem* acceptionem spectari, facile intelligitur: scilicet ut *ecclesia vera* seu *pura* cum *ecclesia absolute sic dicta; falsa* autem seu *impura* ecclesia, cum *ecclesia secundum quid* ita dicta coincidat.

(b) Dicitur autem h. l. *pars potior*, non tam, quae numero major est, sed penes quam est, ministerium publicum suae, quam mente tenet et amat, doctrinae conformiter constituere, et per illud eam in conventibus publicis profiteri, docere, propugnare et propagare, Mus. l. c. §. XLVIII. seqq. p. 226 seqq.

(c) Seu quando ex voto vere credentium et sanctorum praecones Verbi constituuntur, qui sinceri et ab erroribus puri sunt; qui fidei et morum doctrinam prout cordibus suis infixam tenent, verbo Dei conformiter doceant, a corruptelis vindicent, et propagent. Mus. l. c. §. L. p. 228.

(d) Vid. quae diximus in nota (a).

(e) Seu quando penes ipsos est, praecones et doctores suae, quam mentibus infixam habent, doctrinae convenienter constituere, impuros scilicet, falsisque doctrinis addictos, per quos corruptelas, quas amplectuntur, in conventibus publicis doceant, defendant, propagent, Mus. l. c. §. LI. p. 229.

§. XXIV. Ecclesia vera seu pura (a) describi (b) potest, quod sit congregatio hominum, (c) in qua omnia (d), quae ad salutem creditu et ad vitae sanctimoniam factu sunt necessaria, citra admixtos (e) errores noxios, ex verbo Dei docentur, et sacramenta (f), juxta institutionem Christi administrantur, et sic filii Dei spirituales (g) gignuntur, qui per veram fidem Christo capiti conjunguntur, et in ipso unum (h) corpus fiunt.

(a) Synecdochice tamen accepta. Nam proprie dictam supra descripsimus. §. XVIII.

(b) Vid. *B. Mus. Tract. Germ. Vertheidigung des unbeweglichen Grundes etc.* contra Jod. Keddium P. II. Cap. I. p. 91 seqq. et Cap. XI. p. 197. 198.

(c) Non praecise fidelium. *Mus. l. c. p. 91.*

(d) Ita enim generatur et conservatur fides. Vid. quae in Proleg. diximus de Art. fundam. Cap. I. §. XXIX. seqq.

(e) Nam *alias*, quando ecclesia non caret erroribus doctrinae, licet tantum retineat de doctrina, ut adhuc possint in ea generari fideles, (de quo mox dicemus:) ipsa tamen ecclesia non erit pura, sed impura.

(f) Qua et ipsa sunt media atque organa conferendae atque obsignandae fidei.

(g) Prout etiam ecclesia, synecdochice dicta, vocatur *mater* fidelium.

(h) Nempe propter tales, coetus ille promiscuus habet, quod dicitur ecclesia.

§. XXV. Atque ita fieri solet, ut ecclesiae per *synecdochen* appellatae etiam suo modo (a) tribuantur *attributa* ecclesiae proprie dictae: ut dicatur *una* (b), *sancta* (c), *catholica* (d) et *apostolica* (e).

(a) Non autem prorsus *eodem modo* haec illi competere, facile constabit ex sequentibus.

(b) Nempe unitas, qua quid *absolute et in se* unum dicitur, competit ecclesiae illi, *interna* quidem, seu fidei et charitatis, propter contentos in ea vere credentes et sanctos, qui hac ratione inter se unum sunt; unitas *externa* autem, seu professionis ejusdem doctrinae fidei, per se competit ejusmodi coetui, qui per hoc in esse suo constituitur, quod doctrinam fidei totam ac puram publico consensu profitetur.

(c) Sanctitas fidelibus propria, propterea, quod sancti eminent in ecclesia, ipsi ecclesiae, de qua loquimur, tribui potest et solet: Prout etiam Paulus in initiis diversarum epistolarum totum coetum, v. g. *Romanum, Corinthiacum, Ephesinum etc.* compellans, *sanctos* appellat.

(d) Quatenus quidem intelligitur *catholicismus* seu orthodoxia doctrinae. Alias enim difficultas quaedam occurrit, de qua mox videbimus.

(e) Quia doctrina, quae publice sonat, *apostolica* est.

§. XXVI. Quamvis vero plures vocatorum coetus (a) sigillatim spectati, plures ecclesiae Christi recte (b) dicantur: non tamen ideo omnes illi coetus simul sumti unam catholicam sive universalem ecclesiam (c) constituunt, quae propter contentam in illis universam vere credentium et sanctorum multitudinem recte dicatur *catholica* sive *universalis* (d) Christi ecclesia.

(a) Seu qui Christianum nomen ac fidem profitentur.

(b) Nimirum propter contentas in illis partiales vere credentium et sanctorum congregationes.

(c) Equidem si omnes vocatorum coetus per universum terrarum orbem catholicam fidem pure et incorrupte profiterentur, et charitatis ac pacis vinculo inter se essent conjuncti, nullus dubitare aasserere, eos simul sumtos constituere ecclesiam catholicam seu universalem per synecdochen sic dictam, cujus ambitu uniuersa vere credentium et sanctorum multitudo contineatur, et extra quam salus non sit. Sed haec ecclesiae catholicae facies optanda potius, quam speranda est. Neque enim inde a patrum temporibus unquam contigisse legimus, ut per totum terrarum orbem simul omnes vocatorum

coetus catholicam fidem sincere et absque corruptelis in vera charitate ac pace profiterentur. Itaque uno alterone vocatorum caetu haeresi contaminato vel per schisma a caeteris amulso, reliqui non amplius constituunt unam illam ecclesiam catholicam, extra quam vere credentes et sancti nulli salus nulla detur: cum extra eos dari possit ac detur verbum Dei et baptismus, unde fides et salus hominibus conferantur. Vid. B. Mus. P. II. de Eccl. Disp. II. §. XL. seqq. p. 104 seqq.

(d) Nam juxta haec dicta dantur vere fideles et sancti extra coetus illos, qui, quoad doctrinam fidei publicam et sacramentorum usum in vera charitate et pace consentiunt, videlicet illi, qui in heterodoxorum aut schismaticorum coetibus latent.

§. XXVII. Nempe etiam in (a) ecclesia corrupta nasci possunt et nascuntur Deo filii spirituales (b) per verbum Dei, quod ibi adhuc praedicatur, et per baptismum in substantialibus integrum.

(a) Ita malumus loqui, quam ut dicamus, ex ecclesia corrupta eos nasci. Hoc sane certum est, quod ecclesia corrupta, ut est corrupta, non pariat Deo filios spirituales seu vere fideles. v. B. Mus. P. I. Disp. V. §. XCVIII. p. 265.

(b) Nam quemadmodum juxta parabolam Christi *Matth. XIII.* in eo agro, ubi paterfamilias bonum semen, inimicus zizania seminavit, tamen ex bono semine tritium bonum nasci potest, ita in coetibus illis, ubi errores cum veris dogmatibus junguntur, potest tamen ex verbo Dei fides concipi erroribus non aequae ad animos hominum penetrantibus, aut iterum ejectis: prout sane fideles per Dei gratiam inter pretiosum et vile discernere possunt. B. Mus. l. c. §. LIII. seqq. p. 22 seqq. et Disp. VI. tota.

§. XXVIII. Caeterum ecclesia proprie dicta (a) quidem non est visibilis distincte (b), sed confusa (c) tantum. Ea vero, quae *synecdochice* (d) dicitur, ecclesia (e) particularis, ita visibilis est, ut tanquam vera, et quoad membra sua, distincte

(f) agnosci et ab ecclesiis falsis seu corruptis discerni queat.

(a) Quae praecise denotat coetum vere credentium et sanctorum, quatenus inter se et cum Christo capite uniuntur per fidem: ut supra ostendimus.

(b) Seu *cognoscibilis*, ut, quinam sint, ex quibus tanquam membris revera constet, *distincte et in individuo* nosse queamus. Fides enim nec in sensus incurrit, neque, quae in aliis est, a nobis satis certo intelligi potest. *Solus enim Deus novit corda filiorum hominum, I. Reg. VIII, 39. et eos, qui sunt sui, II. Tim. II, 19.*

(c) Nempe ubi dantur congregationes, praesertim ampliores, in quibus verbum Dei recte docetur, et sacramenta rite administrantur, ibi dari *aliquos* vere credentes et sanctos, qui ecclesiae Christi partem constituunt, bene colligitur, idque vi promissionum divinarum de *fructu verbi* praedicati: *Es. LV, 10 seqq.* Conf. *B. Mus. P. I. de Eccl. Disp. X. §. VII. p. 636 seqq.* Quinam autem vere fideles sint, *probabiliter* tantum agnoscimus.

(d) Sive cum admixtis hypocritis ac malis et ratione externae professionis spectata.

(e) *Universalis* autem ecclesia, quia ex particularium aggregatione constat, *non potest a nobis cognosci, nisi in partibus*, ex quibus constat. Unde quia vere credentes et sancti, qui ecclesiam proprie dictam constituunt, non ubique locorum eminent praee non-sanctis, cum quibus junguntur; ideo *neque unam ecclesiam catholicam*, quae *visibilis* sit, constituunt. Vid. *B. Mus. Part. II. de Eccl. Disp. VII. §. XX. seqq. p. 496.*

(f) Qui enim fidem catholicam integram et incorruptam *exteriorius* profitentur, et sacramentis Christi recte utuntur, cognosci utique *distincte et in individuo* possunt.

§. XXIX. *Fieri autem (a) potest, ac divinitus praedictum est (b), fore, ut ecclesia aliquandiu nulla sui parte sit visibilis, seu ut ecclesia visibilis (c) prorsus deficiat.*

(a) Nempe si ubique locorum praedominentur non-sancti, ac praedicatio Verbi pura prorsus deficiat. Hoc

autem fieri *posse*, vel inde constat, quod Christus, licet ecclesiae proprie dictae perpetuitatem promiserit, non tamen promisit immunitatem perpetuam a dominio malorum admixtorum.

(b) Praesertim, quod *tempore antichristi* homines improbi ac mendacibus illius dogmatibus addicti, dominaturi et ecclesia Christi latitura sit. Vid. *Apoc. XII, 14 seqq. Cap. XIII, 12 seqq. Cap. XVII, 2 seqq. Cap. XVIII, 3. Luc. XVIII, 8. II. Thess. II, 11.*

(c) Non tamen ideo statuimus *totam ecclesiam* Christi *peris*se aut *perituram* esse: cum vere fideles et sanctos aliquos a perniciosis erroribus et consortio scelerum immunes, semper, licet latentes, superfuisse ac superfuturos agnoscamus.

§. XXX. Interim ad ecclesiam particularem (a) veram, seu puram ut talem, ab homine Scripturarum perito (b) seu Christiano agnoscendam, sufficiunt *notae* duae: videlicet *pura Verbi praedicatio, et legitima sacramentorum administratio* (c).

(a) Juxta ea, quae diximus §. XXVIII. et notam (e). Quod si contingat, ut *ecclesia* nullibi habeat ministerium publicum incorruptum, adeoque *tota lateat*, sane hoc ipso, quod latet, *notas* sensibiles non habebit.

(b) Nam homini *infideli et pagano*, Scripturarum ignaro, prius ostendenda est ipsius *Scripturae divinae origo*, (per argumenta in *Prolegom. Cap. II. §. XVII. seqq.* memorata;) et in Scripturis contenta vera *doctrina christiana*, a qua ecclesia habet, quod est vera; antequam inter ecclesias schismate distractas veram a falsa discernere doceri possit. Conf. *B. Mus. Vertheidigung des unbeweglichen Grundes contra Keddium Part. II. Cap. IV. p. 129 seqq.*

(c) Sunt sane (1) *notiores*, quam est ipsa ecclesia: cum nobis, tum *natura* aut *simpliciter*. vid. *B. Mus. l. c. p. 129 seqq.* Sunt etiam (2) *propriae* verae ecclesiae, non communes falsis. Nam *licet* hae quoque illas sibi tribuant, non tamen abusus aut falsa arrogantia, genuinum usum ac certitudinem tollit, ut alio peculiari fundamento opus sit. Vid. *B. Mus. l. c. Cap. VI. seqq.*

p. 162 seq. Conf. Disp. nostram *scrutatori veritatis* (sic dicto) oppositam, sub titulo *scrutinium scrutatoris*. An. 1688.

§. XXXI. *Ecclesiam repraesentat* (a) suo modo (b) *ministerium* ecclesiasticum (c), itemque *concilia* (d) seu congregationes sacrae hominum in doctrina sacra (e) eruditorum, auctoritate publica (f) convocatorum, atque inito conveniente ordine (g) in expendendis dijudicandisque juxta Scripturas (h) controversiis fidei (i) ac doctrinae Christianae, et quae ad externum ecclesiae regimen et bonum ordinem pertinent, instituendis aut emendandis occupatorum, ad aedificationem (k) ecclesiae, Deique gloriam.

(a) Unde nomen *ecclesiae repraesentativae* originem traxit.

(b) Quatenus videlicet, quae nomine publico a paucis geruntur, et a caeteris rata habentur, ab omnibus geri aut gesta aestimantur.

(c) Prout *ecclesiae* totius et membrorum singulorum communis *confessio* esse censetur, quae *voce pastoris* editur, dum Christi doctrinam in conventibus publicis inculcat, et ad auditorum captum declarat. Vid. *B. Mus. P. II. de Eccl. Disp. I. §. CXXXVI. p. 73.* Praesertim vero hic intelligendum est *ministerium integrum*, cui plena est potestas, totum a Deo praescriptum cultum peragendi. Vid. l. c. §. XLI. p. 19. Plura autem de *Minist. Eccl.* in cap. seq. dicemus.

(d) Alias *synodi* voce, Graecis pariter et Latinis usitata.

(e) Non solum *clericorum*, seu ecclesiastica dignitate ac titulo splendidiore pollentium, (licet illi, si habiles sint, haud dubie inprimis admitti debeant;) verum praeterea etiam aliorum, quos *laicos* vocant, modo rerum sacrarum periti, solertes, pii ac pacis amantes sint.

(f) Eorum videlicet, ad quos pertinet jurisdictio ecclesiastica externa, quae ubi magistratus christianus est, eidem quoque competit: uti dicemus in L. de Magistratu.

(g) Est enim concilium ens per aggregationem cum ordine. Unde inprimis huc pertinet *praeses*, seu moderator colloquii, quem *duplicem* vulgo constituunt: *ecclesiasticum*, cui competat munus recte proponendi quaestiones, de quibus deliberetur, postulandi et colligendi sententias, consignandi decreta: et *politicum*, cujus sit praestare colloquentibus securitatem a vi externa, impedire tumultus internos et contentiones: confirmare et promulgare decreta eademque exsequi.

(h) Haec enim vera atque unica est, uti totius religionis ita conciliorum *norma*.

(i) Ita *materiam* seu *objectum* concilii indicamus. Ac simul apparet, quod in conciliis *non nova dogmata* condenda, sed *antiqua congruis formulis* verborum ac *phrasium declaranda, confirmanda ac defendenda* sint.

(k) Qui *finis* conciliorum omnium esse debet.

§. XXXII. Dividuntur concilia in *oecumenica* (a) seu *universalia* (b), quae *vel* ex universis per orbem Romanum, *vel* pene universis ecclesiis aliquos episcopos aut viros doctos (c) continebant, *vel* saltem ab ecclesiis illis universis (d) approbata et recepta eorum decreta fuerunt, et *particularia*, (e) quae ex una saltem alterave parte ecclesiae convocabantur. Unde, quae ex viris doctis unius nationis constabant, *nationalia*; quae ex viris unius dioeceseos constabant, *dioecesana* (f) dicebantur.

(a) Eo sensu, quo orbis Romanus dicitur *πᾶσα οἰκουμένη*: *universa terra habitata*, per synechoclen. *Luc. II, 1.* Conf. *B. Mus. P. II, de Eccl. Disp. VII. §. CXVII. p. 583.*

(b) *Non quod absolute et simpliciter fuerint universalis*, ita ut universae ecclesiae militantis episcopos et viros doctos continerent, *vel* ecclesiam militantem universam perfecte repraesentarent: (*tale enim concilium universale nunquam habuimus*;) sed *συγκλητικὸς in respectu ad concilia posterioris classis, nationalia, provincialia, etc. B. Mus. l. c. §. CXII. p. 576. §. CXIX. p. 583.*

(c) Prout de *Nicaeno* concilio memorant *Euseb.* I. III. de vita Constantini Cap. VII. VIII. *Theod.* I. I. Cap. IX. Confer. Disp. nostram pro Concilio Nic. contra *D. Zwickerum* et *Chr. Sandium* habitam an. 1671. §. XXI. seqq.

(d) Sic in concilio *Constantinopolitano*, ex occidentalibus, et ex iis, qui extra Rom. imperium erant, ecclesiis, neminem; ex orientalibus vero tantum CL. adfuisse episcopos, novimus. Et tamen illud pro oecumenico habetur, denominatione a *posteriori* desumta. Vid. *B. Mus.* I. c. §. CXII. p. 376. §. CXX. pag. 584.

(e) Quae alias *μεγίστη* aut *τονική* appellantur.

(f) *Alias* quidem, civili stylo, *dioecesis* appellatur administratio quarundam provinciarum, quas unitas aut conjunctas praefecti praetorio eorumque vicarii regebant; *sed* h. l. sensu *ecclesiastico* dioecesis est complexus ecclesiarum uni episcopo subjectarum.

§. XXXIII. Concilia, quae *auctoritatem* (a) indubitata habent, *non* habent eam inde, quod ecclesiam, quae veritatis columna est (b), repraesentaverint: *verum* dependenter a Scripturis sacris (c), et ex convenientia decretorum suorum cum illis: quamvis a *posteriori* (d), ex consensu ecclesiarum per orbem terrarum exsistentium, auctoritas quaedam accedat.

(a) Sane *non omnia*, *non* quidem ea, quae *universalia* appellantur, auctoritatem *indubitata* habent: quippe quorum *aliqua* graviter *errasse* constat. Conf. *B. Mus.* I. c. §. CXXIII. p. 586.

(b) Nam neque ecclesia *I. Tim. III, 15.* dicitur *columna veritatis*, quod per semet ipsam homini nutanti in fide talis semper appareat. Vid. *B. Mus.* I. c. §. LXXXI. seqq. pag. 550. Neque visum hactenus est concilium, quod ecclesiam universam perfecte repraesentaret: cum nec omnes omnium ecclesiarum episcopi unquam post apostolorum tempora congregati fuerint; neque, qui convenerunt, suam quisque ecclesiam sufficienter repraesentaverit, ac saepe potius abfuerint aptiores his, qui accesserant. *ibid.* et §. CXII. p. 577.

(c) Seu quod, licet errare possent, non tamen actu errarunt, sed Scripturae ductum secuta fidem catholicam per omnia sincere declararunt. *B. Mus.* loc. cit. §. CXXV. p. 588.

(d) Vid. *B. Mus.* loc. cit. §. CXXVI. p. 588. 589. et Disput. VI. §. XI. seqq. p. 419 seqq.

§. XXXIV. Unitati ecclesiae opponitur (1) *schisma*, seu divisio (a) ecclesiae in partes, sublata mutua charitate et pace, quoad actualem communicationem ecclesiasticam (b) seu fraternam, aut (c) domesticorum fidei.

(a) Seu distractio *violenta*. Nam *alias* possunt ecclesiae divisae esse quoad distinctionem *ministeriorum*, et *regiminis* ecclesiastici aut secularis, ut tamen propter unitatem fidei et charitatis, et quod communionem officiorum servant, *unam* ecclesiam constituere, recte censeantur.

(b) Nam *civilis* quidem concordia manere potest etiam inter coetus schismate divulsos; non solum in uno ampliore imperio, verum etiam in una civitate.

(c) Sic olim commercium *literarum*, quas *encyclicas* appellabant, sublatum fuit inter ecclesias soluta unione. Vid. *B. Mus.* P. II. de Eccl. Disput. I. §. CXVIII. p. 63.

§. XXXV. Oritur autem schisma *partim* ex dissensu doctrinae in fundamento (a) fidei: praesertim si ad corruptelas doctrinae saevitiae (b) et fraudes accedant; *partim* ex dissensu in partibus doctrinae (c) minus necessariis, aut (d) ceremoniis, aut his, quae ad regimen ecclesiasticum (e) pertinent; si alii aliis sub opinione necessitatis obtrudant, a quibus illi, libertatis suae tenaces, abstinere malint, atque abstineant.

(a) Nempe sicut unio per fidem prior est unione per charitatem fraternam, ita deficiente unione fidei per disparitatem professionis fidei externae, non aequè locum habet actualis conjunctio, velut inter consanguineos fidei. Et pertinax propugnatio erroris cum fundamento fidei

pugnantis, seu haereseos, necessario etiam infert reatum schismatis: prout etiam olim haeretici ab ecclesia orthodoxa excommunicati fuerunt, qui turbam sectatorum nacti, peculiare coetus constituerunt. Vid. *B. Mus.* P. II. Disp. I. §. LXXXIV. seqq. p. 43. 44. §. CXVIII. p. 62. §. CXXVI. p. 68 seqq. *Perinde* autem h. l. est, *utrum* dogmata creditu necessaria pertinaciter negentur, an vero dogmata nonrevelata et falsa, quasi revelata et creditu necessaria essent, pertinaciter propugnentur. *Utrumque* enim nomine *haereseos* recte appellatur. Vid. *B. Mus.* P. II. de Eccles. Disp. V. §. V. ad XII. p. 334. ad 339.

(b) Quando *v. g.* rectae fidei sectatores, qui ad servandum unitatis et pacis vinculum, quantum in se est, parati sunt, nec auditi, neque erroris convicti, damnantur, utique hac saevitia, quae charitati e diametro adversatur, unitas ecclesiae ipso actu scinditur. *B. Mus.* l. c. §. CXXVIII. p. 69. et Disputat. IV. §. LXXXVII. p. 266.

(c) Tale fuit schisma inter ecclesiam *Romanam* et *Africanas*, tempore *Stephani* P. R. et *Cypriani*: de quo vid. *B. Mus.* Vind. Bibl. Gloss. Diss. I. §. XVI. p. 16. 17.

(d) Sic *Victor* episcopus *Romanus* causam schismati dedit inter ecclesiam *Romanam* et *Asiaticas*, de die paschatis dissentientes. vid. eund. loc. cit. §. XV. p. 15. 16. et P. II. de Eccl. Disp. IV. §. CIX. p. 288.

(e) Quo pertinet schisma inter *Julium* I. P. R. et *episcopos orientales*, in quos ille sibi dominatum affectaverat. *Ib.* §. XVII. p. 19. et Diss. III. §. XLVIII. p. 212. 213.

§. XXXVI. Sed qui ab aliqua ecclesia *injuste* (a) *excommunicati* (b) discedunt, et cum ea communicare (c) desinunt, eis *culpa* schismatis (d) imputari non potest, eorumque odium, quo schismatis auctores (e) persequuntur, non adversatur charitati.

(a) *V. g.* quod errores, pro articulis fidei obtrusos, recipere nolunt, conscientia reclamante. Vid. *B. Mus.* de Eccl. Part. II. Disp. IV. §. CXLIII. CXLIV. p. 327.

(b) Adeoque *non tam recedunt ipsi*, proprie loquendo, quam *expelluntur cum alioqui mallent manere in communione*. Ib. §. XXXV. p. 221. §. LVI. p. 237. §. CXLV. p. 327. Imo manet ecclesia injuste excommunicata quoad unitatem internam conjunctissima cum fidelibus in ecclesia excommunicante. Ibid. §. CXXXV. p. 319.

(c) Sed *separatos conventus* celebrant: quippe quod ecclesia injuste communicata nihilominus retinet *jus* docendi verbum Dei et administrandi sacramenta; ac caetera, quae ad cultum divinum pertinent, ordinandi. Vid. B. Mus. l. c. §. CXXXV. p. 319.

(d) *Patiantur enim, non faciunt schisma*. Et sic B. Mus. l. c. prolixè ostendit, culpam schismatis inter *Pontificios et Protestantés* non esse penes hos, sed penes illos. v. §. XXXIII. seqq. p. 218 seqq. §. LIII. seqq. p. 236 seqq.

(e) Non enim est odium erga fratres, sed erga eos, qui odio fraterno, et hinc nata saevitia in fratres, ab ecclesia se praesciderunt, quatenus tales sunt. Ibid. §. LXXXVIII. p. 267.

§. XXXVII. Opponitur (2) unitati ecclesiasticae (a) *syncretismus* (b), seu (c) partium religione (d) dissidentium, non obstante (e) dissidio, in concordiam fraternam et ecclesiasticam (f) coalitio: ita ut dolerentur (g) *vel* errores doctrinae (h) in parte dissentiente, *vel* saltem personae ipsae errantes intra societatem ecclesiasticam, tanquam fratres in Christo (i) et cohaeredes vitae aeternae, quae tamen tolerantia *utraque* (k) *vitiosa* est.

(a) Licet aliquando nomen *pacis* aut *concordiae ecclesiasticae* induat.

(b) Quo nomine, vi *originis* et primigeniae significationis suae, denotatur pax *profana*, quam partes dissidentes adversus communem hostem ad tempus incunt, odiis et injuriis, velut causis belli, manentibus. Unde simul constat, vocem illam, quando ad pacem ecclesiasticam transfertur, rectius *in malam*, quam bonam, *partem* adhiberi. Vid. B. Mus. ausführl. Erklärung, Q. XV. p. 144 seqq. et Tr. de Synchr. et Script. S. Q. I. §. 1 seqq.

(c) Quae est descriptio *B. D. P. Haberkornii*, quem sequitur *B. Mus.* ausführ. Erklärung, Q. XVI. p. 148. et Tract. de Synchr. Q. II. §. VII. p. 9. 10.

(d) Seu *in ipsa Christianae fidei et morum doctrina*: quo nomine tamen non intelligendae sunt *praecise* illae partes doctrinae Christianae, quae salva fide et salute a nemine ignorari possunt, *sed tota* doctrina Christiana, quoad omnes partes, quae *vel* fundamentum fidei constituunt, *vel* cum eo necessariam quandam connexionem habent: seu quoad *articulos* quosvis *fundamentales*; sive *per se*, *positive* et *directe*, sive *ratione alterius*, *indirecte* et *negative* tales sint et dicantur. In omnibus enim illis requiritur consensus ad legitimam pacem ecclesiasticam; et stante dissensu in talibus, non erit pax ecclesiastica vera. Vide prolixè haec docentem *B. Musaeum* Tract. de Synchr. Q. III. §. VII. VIII. p. 16. 17. 18. et Q. IV. §. XXI. p. 36. 37. 38. Alias autem, si dissensus tantum sit de rebus *adiaphoris*, aut quaestionibus *circa fidem*, juxta enatis, fatendum est, posse concordiam veram et piam, stante licet dissensu, iniri, nisi quod *per accidens* fieri potest, et aliquando solet, ut alterutra pars ceremonias aut sententias suas alteri obtrudat, sub opinione necessitatis, ubi satius est, retinere libertatem Christianam, quam pace intempestiva inita, alteram partem dissentientem in opinione falsa confirmare. v. *B. Mus.* l. c. Q. III. §. II. III. IV. V. pag. 11. 12. 13. 14.

(e) Ubi enim religionis dissidium inter partes est sublatum, et consensus in doctrina vera initus, tum concordia sive coalitio partium non est syncretismus, sed vera, pia et Christiana concordia. Ib. Q. II. §. VII. p. 10. Alias autem equidem nonnunquam fieri solet, ut *temperamentum* quoddam religionis, quod vocant, quae-ratur, et ut partes dissidentes in sua quaeque doctrina quodammodo cedat alteri; in caeteris autem capitibus controversis sese invicem tolerant: quemadmodum liber *interim*, quem dicebant, seculo superiore huc spectasse visus est: Verum haec ratio ineundae concordiae, quam quidam *syncretismus temperativum* vocant, quamvis et ipsa in vitio recte ponatur; attamen ab eo, de quo hic agitur, negotio differt. Vid. l. c. Append. ad quaest. de Syncret. §. 7. p. 137. 138. Quod autem errores etiam non fundamentales, de quorum tamen falsitate in conscientia convictus sis, non liceat pro veris dogmatibus

recipere, idem docuit P. I. de Eccl. Disp. V. et X. p. 336. 337.

(f) Sed coalitio partium, de religione dissidentium, in *politicam* concordiam, sine syncretismi nota et vitio fieri potest. Ibid. §. 3. p. 134. 135. et Q. II. §. VII. p. 10. Quanquam *non facile* in civitatem *recipiendi* sint *heterodoxi*, qui civitatis jura non habuerunt, propter varia incommoda metuenda. Ibid. Q. V. §. XI. p. 77.

(g) Dicimur autem *tolerare*, quae, licet molesta sint, non tamen defugimus aut removemus. Vid. l. c. Q. V. §. I. seqq. p. 72. 73.

(h) Quando non impugnantur aut damnantur. Vid. l. c. §. V. p. 74.

(i) Spectati quidem, ut *infirmi* et errantes, sed tamen, ut *fratres*, eorundem sacrorum participes. Ubi certum quidem est, quod simplices, qui per ignorantiam invincibilem erroribus quibusdam ita addicti sunt, ut tamen fidem fidem salvificam per Dei gratiam retineant, tolerandi essent, ut fratres infirmi, si distincte nobis cogniti essent. Sed hic sermo est de parte dissidente, ratione *ministerii publici*, et doctrinae fidei ac morum, prout publice praedicatur, itemque sacramentorum, prout administrantur, corrupte scilicet: ut adeo membra talis coetus visibilis spectentur *per se*, ut sunt membra ejus, non autem, quod illis *per accidens* conveniat. B. Mus. l. c. §. XIII. XVI. p. 78. 80. et Append. §. IX. p. 139. 140.

(k) Nam tolerantia illa *errorum* (1) pugnat cum dictis Scripturae, quae jubent doctrinam Christianam totam a corruptelis puram servare, *κρατεῖσθαι τὰς παραδόσεις, tenere traditiones*, II. Thess. II, 15. *τὴν καλὴν παρακαταθήκην φυλάσσειν*; *bonum depositum servare*, integrum scilicet, illibatum et incorruptum, II. Tim. I, 14. *manere in his, quae didicimus*, cap. III, 14. Non autem servabitur pura, quando oppositae corruptelae una aequae tolerantur, aut permittitur, ut admisceantur. (2) Pugnant tolerantia illa cum officio *elenchtico*, quo reprehenduntur ac damnantur doctrinae falsae, doctoribus fidelibus a Deo injuncto. Vid. Tit. I, 9. 13. II. Tim. IV, 2. Cap. III, 16. cui respondent exempla Christi, Matth. V, 12 seqq. Cap. XVI, 6. et Pauli, Gal. I, 6. (3) Valde periculosa est, eo, quod errores et corruptelae illae, nisi coerceantur, impugnentur ac damnentur, longius se diffundunt; veritas doctrinae autem dubia redditur ac suspecta, vel sal-

tem instar opinionis indifferentis habetur; ipsi denique errantes erroribus suis obfirmantur, et seductoribus occasio plures inficiendi praebetur. *Personarum* autem errantium tolerantia, cum respectum importet non solum ad simplices, verum ad *totos coetus*, adeoque simul ad ipsum *ministerium* publicum, et doctores heterodoxos; pugnat cum praeceptis, de arguendis, increpandis et cavendis falsis doctoribus et errorum propugnatoribus: *Rom. XVI, 17. II. Corinth. VI, 14. 17. Gal. I, 8. Cap. V, 12. II. Thessal. III, 6. I. Timoth. VI, 3. Tit. III, 10.* Vid. B. Mus. de Syncret. Q. V. §. VIII. seqq. Atque ita speciatim, quantum attinet ad concordiam cum *Pontificiis* et *Calvino-reformatis*, stante dissensu, ineundam, saepe ac sollicite docuit B. Musaeus, esse omnino dissensum in fundamento fidei, quoad varias partes doctrinae creditu necessariae, quaque opus est ad aedificationem fidelium, seu filiorum Dei; ideo concordiam illam esse illicitam ac studiose vitandam. Quo pertinent non solum, quae is citato Tract. QQ. de *Syncret.* et adjecta *appendice*, verum etiam, quae in Tract. de *eccl. P. II. Disp. V. et VI.* quae in Praef. Tr. de *poenitent.* contra *Stengerum*, quatern. g. 2. fac. b. et g. 3. fac. a. denique quae in praefat. *Ausführ. Erklärung*, §. dieses aber, pag. 4. habentur. Constat etiam, quomodo B. Musaeus non solum a tentata in *colloquio Casselano* concordia, gravibus ac tempestivis monitis, nostros abstrahere nisus fuerit; (vid. Praef. Tr. contra *Steng.* l. c.) Verum etiam dissensum suum ab ea conciliatione, ac praevisum pridem a se sinisteriorem eventum, aperte declaraverit, (in Praefat. Diss. de *Aeterno El. decreto* sub initium:) licet serenissimorum principum ob causas gravissimas prudentissime editis mandatis animo devotissimo morem gerens, a publicis scriptis, adversus eos, qui conciliationibus istis intemperantius addicti videbantur, edendis abstineret. (Vid. Praefat. Tract. contra *Steng.* l. c.)

§. XXXVIII. Denique (3) et imprimis adversatur ecclesiae christianae *antichristus* (a), sive series et complexus plurium (b) hominum, in eadem impietate sibi succedentium, et in ecclesia (c) Christi quidem regnum (d) peculiare, ac ve-

lut divinam in omnes potestatem (e) sibi arrogantium; sedem vero praecipue in urbe Roma (f) habentium; varias quoque doctrinae et sacrorum publicorum (g) corruptelas invehentium, et fraudibus (h) ac violentia (i) multa, oppressis verae fidei confessoribus, propagantium ita tamen, ut impietas ista tandem publice manifestanda atque arguenda, et antichristus ille, Christo ad iudicium veniente, abolendus (k) sit (l).

(a) Quo quidem nomine, *generaliter* accepto, denotantur quivis haeretici, qui falsa et cum doctrina Christi pugnantia dogmata spargunt et propugnant: qua ratione in plurali *ἀντίχριστοι πολλοί* dicuntur, *I. Joh. II, 18. specialiter* autem et *καὶ ἐξοχὴν ὁ ἀντίχριστος* denotat insignem Christi adversarium, de quo *ibid.* et *II. Thess. II, 3 seqq.* prolixius agitur; eaque significatio hic spectanda est.

(b) *Non* autem unum quoddam determinatum *indivium* humanum. Nam (1) antichristus *venturus* erat, quando id, quod regno ejus erigendo obstabat, (scilicet imperium Romanum occidentale vetus, cujus sedes Romae erat,) sublatum esset; *duraturus* autem usque ad adventum Christi gloriosum: quae sane duratio per tot secula, unius hominis aetatem prorsus excedit. v. B. Mus. Praef. Tract. de Convers. p. 63. et Vindic. Bibl. Gloss. Disp. III. §. X. seqq. p. 179 seqq. (c) *Originem* seu *plantationem*, et *progressus* seu *incrementa* regni antichristi, et res in eo gerendas ita describunt Scripturae, ut *unius hominis aetate omnia fieri impossibile* sit: videlicet si spectemus, quod *occultis* initis, nec tam armis ac vi aperta, quam insidiosis artibus, quibus *pedetentim* occupantur animi hominum, atque in partes ipsius pertrahantur, erigendum fuerit regnum, idque non in una gente ac populo, sed per *maximam terrae partem*: quodque ad *satietaem* et nauseam usque reges et populi societate ejus usuri sint, atque auxilium ad persequendos sanctos ei commodaturi etc. juxta *Apoc. XIII. XIV. XVII. de bestia et meretrice magna*. Conf. B. Mus. praef. Tract. de Convers. p. 63. et Vind. Bibl. Diss. III. §. XX. seqq. p. 188 seqq.

(c) Hoc enim est, quod dicitur *sessurus in templo Dei, II. Thess. II, 4.* nec in exigua ecclesiae parte, sed in ecclesiis: juxta Graecos interpretes, atque ipsum Estium. Conf. Mus. Tr. de Eccl. P. I. Disp. VI. §. LI. LII. p. 309. 310.

(d) *Sessio* enim illa l. c. *regnantem* denotat: ac recte colligitur, quod pro capite ecclesiae sese venditaturus praenuntietur. Confer. *Apoc. XVII, ult.*

(e) Scilicet *ὑπεραιρούμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενον θεόν*, extollens se super omnem, qui Deus dicitur: id est, super omnes reges ac principes, et potestatem in omnia regna, seu directam seu indirectam, sibi arrogans: imo, dum in templo Dei sedet, ostentans se ipsum esse Deum, veluti vicem Dei gerens, in omnes fideles pariter et ecclesiarum ministros plenam potestatem habens, *II. Thess. II, 4.*

(f) Prout *Apoc. XVII, 3.* dicitur, *mulierem* (meretricem illam magnam) *sedere super bestiam, habentem capita septem*, quibus septem montes denotentur: juxta vers. 9. quae manifesta descriptio est Romae septicollis. Et sic *II. Thess. 6.* docet Paulus esse aliquod *κατέχον*, seu aliquem *κατέχοντα*, quo obstante, antichristi regnum nondum possit erigi: nempe imperium Romanorum, non hodiernum, sed vetus illud, cui suberat Roma; sive imperatores, qui Romae cum potestate praeerant: his autem sublati, venturum esse impium illum, qui hactenus in eadem sede, quam imperatores actu tenerent, thronum suum habere non potuerit. Confer. B. Mus. Praef. Tract. de Convers. pag. 60 seqq. et Vindic. Bibl. Disp. III. §. IX. seqq. p. 175 seqq.

(g) Ita enim dicitur ventura *ἀποστασία* seu defectio ingens a veritate, ut homines credant mendacia, *II. Thess. II, 3. 11.* Et *Joh. IV, 3. et 6.* Spiritus antichristi dicitur *spiritus erroris*.

(h) Videlicet secundum operationem Satanae, cum omni potentia, signis et prodigiis mendacibus: et cum omni deceptione injustitiae, *II. Thess. II, 9. 10.* Confer. *Apoc. III, 13. 14.*

(i) Quo pertinet, quod bestia dicitur ebria de sanguine sanctorum, et de sanguine martyrum Jesu, *Apocal. XVII, 6.* Confer. Cap. XIII, 15. 16. 17. ubi docetur, quomodo per vim suam stabiliat regnum, ita ut occidantur, quicumque non adoraverint imaginem bestiae: neque quisquam possit emere aut vendere, nisi qui ha-

bet characterem, aut nomen bestiae, aut numerum nominis ejus.

(k) Vid. II. *Thess. II*, 8. et *Apoc. XVII. XVIII.*

(l) Quod autem memoratae proprietates antichristi in pontificibus romanis deprehendantur, ostendit B. Mus. II. cc. praef. Tract. de Conv. et Dissert. III. Vindic. Bibl. Quodque haec doctrina protestantium stare possit cum pace religiosa, neque injuriosa sit in imperium Romanum, aut imperatorem Romanum, imo quod, si Pontificii desinerent agere, quae ab antichristo ejusque satellitibus actum iri, in Scripturis praedictum est; nemo protestantium illis litem de antichristo facile moturus, aut pontificem antichristum dicturus esset: idem docuit in praefat. Vindic. Bibl. et Diss. I. §. XLVI. p. 43. 44. §. LIV. seqq. p. 53 seqq. Denique quomodo sub regno antichristi coetus vere credentium conservari poterit, et conservatus fuerit atque conservetur, etsi, cognito antichristo, fideles ab ejus consortio se segregare jubeantur, vid. apud eundem Tract. de Eccl. Part. I. Disput. VI. §. LVIII. seqq. p. 317 seqq.

CAPUT XIV.

DE MINISTERIO ECCLESIASTICO.

§. I. Ad ecclesiae collectionem et conservationem (a), necesse est, quosdam homines fungi officio praedicandi Verbum et administrandi (b) sacramenta; ut per haec media fides hominibus conferatur, et collata confirmetur atque augeatur. Atque hoc est munus illud, quod dicitur (c) *ministerium ecclesiasticum*.

(a) Equidem poterat Deus immediate homines quosvis illuminare, ac fidem illis conferre, collatam conservare atque augere: placuit autem, certum ordinem atque modum, eorumque usum praescribere, ad consequendam suam gratia fidem: ideoque revelationem ad paucos immediate

factam, non solum ministerio horum, et succedentium aliorum, ad plures deferri ac promulgari; verum etiam declarari atque inculcari, quaeque credenda et agenda essent, pro captu et statu hominum variorum, proponi, confirmari, atque a corruptelis defendi voluit. Unde, et praesertim, quod doctrina fidei rationis humanae captum excedit, atque ex sola Scriptura sacra discenda est, necessitas ministerii ecclesiastici facile agnoscitur: quam necessitatem muneris sacri certis personis demandandi etiam lumen naturae quodammodo doceat, et gentiles aliquantum agnoverint. Confer B. *Musaei* Ableitung der Verl. von der Gewissener Secte p. 54. 66. Adde Tract. de Eccl. Part. II. Disp. I. §. XXXVI. p. 16. 17.

(b) Scilicet ut in usu constituantur media illa salutis, ac semen verbi in agro ecclesiae spargatur: baptis- mus, tanquam sacramentum initiationis, filiis Christi et ecclesiae spiritualibus jam nascentibus; et sacramentum corporis ac sanguinis Christi natis adultioribus, ad confirmationem fidei, et spirituale nutrimentum animae conferatur. Conf. *Mus.* de Eccl. l. c.

(c) Sic *apostolatus* officium *διακονία* appellatur, *Act. I, 17. cap. VI, 4. XX, 19. Rom. XI, 13. II. Corinth. III, 8. 9.* Et Paulus se atque alios vocat *ὑπηρέτας Χριστοῦ, καὶ οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ, I. Cor. IV, 1.* Alibi *δοῦλον Χριστοῦ* se appellat. *Tit. I, 1.*

§. II. Causa efficiens (a) *principalis* ministerii ecclesiastici cum in se (b), tum ratione *ministrorum* (c), qui illo funguntur, Deus (d) trinus (e) est et Christus (f) *θεὸς ὁ ὢν ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς*.

(a) Cui sufficiens vis aut virtus competit ad ministerium *instituendum*, ac certis personis *demandandum*; imo largiendum *successum*, seu *producendum* per illud spirituales fructus.

(b) Nempe ut est *status* ministrorum, certa ratione institutus et sancitus: qua ratione *abstracte* spectatur.

(c) Sive quatenus *concretive* consideratur, ex parte *hominum*, a quibus hoc munus obeundum ac *gerendum* est.

(d) Nam qui est *auctor gratiae*, ejusdem est sancire *officium*, quo media gratiae hominibus applicentur. At-

que huc spectat, (1) quod Deus *revelavit* quae ad ministerium hoc recte gerendum spectant: v. gr. quae *doctrina* praedicanda, *Gal. I, 8. 9. 12.* quae ad docendum, arguendum, mores emendandos ac formandos pertinent, *II. Tim. III, 14 seqq.* quae *sacramenta* et quomodo administranda. Vid. *I. Cor. XI, 23 etc.* (2) quod Deus officium hoc *certis personis imponit*, aut ad illud obeundum homines mittit. Vid. *Psal. LXVIII, 11. Matth. IX, 38. Luc. X, 2.* quam *vocationem* alias appellant: juxta *Rom. I, 1. Ebr. V, 4.* (3) quod concurrat cum actionibus ministrorum. Vid. *I. Cor. III, 5 seqq.*

(e) Est enim opus ad extra. Et sic Deo *Patri et Jesu Christo* suam vocationem tribuit Paulus, *Gal. I, 1.* alias autem docet *Spiritum sanctum constituere episcopos ad pascendam ecclesiam Dei*, *Act. XX, 28.* Conf. *I. Cor. XII, 4 seqq. ad 11.*

(f) Nempe non solum, qua *Deus* sed et, qua *homo* muneris hujus partes determinat, et illud certis hominibus committit, et efficaciter cooperatur. Vid. *Matth. XXVIII, 19 seqq.* ad finem: et *Marci XVI, 15.* ad finem. *Eph. IV, 11. 12.*

§. III. Vocat autem Deus homines ad officium ecclesiasticum, aliquando *immediate* (a), seu nulla intercedente arbitraria (b) aliorum hominum opera, aliquando *mediate*, nempe per ecclesiam (c) quae nomine Dei (d) munus illud certis personis committit. Unde, cum hoc fit, ecclesia *minus principalis* causa vocationis ministrorum dici potest.

(a) Quemadmodum *Moyses*, *Exod. III, 10.* et *prophetae* plurimi in V. T. itemque *apostoli* in N. T. vocati fuerunt, ita ut Deus ipse denominaret has personas, quibus officium sacrum obeundum esset.

(b) *Alias* autem, quando ministri ecclesiae per homines, sed singulari atque *expresso mandato divino* (non suo iudicio et arbitrio) nixos vocantur: vocatio *nihilominus immediata* dici potest. Atque huc pertinet exemplum *Aaronis*, quem Deus per *Moysen* quidem,

sed expresso nomine vocavit. *Exod. IV, 14 seqq. XXVIII, 1 seqq.*

(c) Cui, postquam plantata est, jus et facultas constituendi ministros competit. Habet enim sibi, velut sponsae, datas a sponso Christo *claves regni coelorum*, *Matth. XVI, 18; c. XVIII, 17.* ideoque, sicut ejus est, aperire et claudere regnum caelorum, ita ejus est, constituere ministros, per quos aperiatur et claudatur. Ac si observemus, *ecclesiam* esse quandam *republicam* et *ministros* Verbi esse velut *magistratus* seu gestores publicorum negotiorum, quibus cura totius reipublicae commissa incumbit, facile intelligitur, potestatem constituendi illos *per se et natura sua in tota residere ecclesia, neque convenire uni alicui parti, nisi ex communi omnium consensu in unam aliquam partem translata sit.* Constat etiam hanc fuisse *praxin* primitivae ecclesiae, inde ab *apostolorum* tempore, ut totius illius consensu ministri publici constituerentur. Vid. *Act. VI, 5.* ubi *diaconi*, (etsi curae fisci ecclesiastici peculiariter destinati, non tamen ab officio docendi alieni, ac potius ideo, quoad peritiam doctrinae sacrae, prae aliis eligendi, ut docere possent) collectis suffragiis eorum, qui ecclesiam constituebant, vocati fuerunt. Et *Act. XIV, 23.* ubi dicuntur Paulus et Barnabas *collectis fidelium suffragiis* (*χειροτονήσαντες*, ita ut porrectis manibus singuli suffragia ferrent,) *constituisse presbyteros in singulis ecclesiis.* Atque ita post apostolorum tempora multorum seculorum decursu, ministros ecclesiae constitui consuevisse, praeter alios, docuit prolixè M. Anton. de *Dominis* Lib. III. de Rep. Eccl. cap. 3.

(d) Non autem *sua* auctoritate. Res enim *Dei* est et ad *salutem* animarum spectat. Atque ita non solum *preces* cum actu vocationis olim conjunctas novimus. Vid. *Act. VI, 6. XIV. 23.* sed et *praxis* recentior docet, literis vocatoriis inseri solere formulam: *In nomine ss. trinitatis.*

§. IV. Atque hoc jus seu potestas constituendi ministros competit etiam ecclesiis *particularibus* (a), a consortio caeterarum per *excommunicationem* (b) injustam separatis.

(a) Nam quae ecclesiae *catholicae* in ordine ad *communem finem*, qui est aedificatio spiritualis, concessa

sunt, ea recte sibi vendicant ecclesiae *particulares*, per quas catholica aedificari debet et quatenus ad ecclesiam catholicam pertinent. Confer. B. Mus. P. II. de eccl. Disp. III. §. VII. seqq. p. 166 seqq.

(b) *Non enim per injustam excommunicationem, quam patiuntur, desinunt esse verae ecclesiae*: adeoque nec jura, quae omnibus veris Christi ecclesiis conveniunt, amittunt. Conf. Mus. I. c. Disp. IV. §. XXXV, p. 318. 319.

§. V. Ad *vocationem* ministrorum, quae fit mediante ecclesia, *tria* concurrunt: 1. *electio* (a) seu iudicium de dignitate personae ad ministerium sacrum admovendae, ratione eruditionis ac donorum, ad actus officii recte obeundos necessariorum; ejusque ad ministerium designatio. 2. *Ordinatio* (b) sive personae electae solennis et per certos ritus facta inauguratio ad officium sacrum. 3. *Vocatio* specialiter sic dicta, seu potestatis ad verbum Dei in conventibus publicis docendum et sacramenta administranda concessio ac functionis demandatio (c).

(a) Prout *apostoli* dixerunt ad *multitudinem discipulorum* seu fidelium: *Circumspicite, fratres, viros ex vobis, spectatae probitatis, plenos Spiritu sancto et sapientia, quibus delegabimus hoc negotii, Act. VI, 3.* adde vers. 5. et Paulus *I. Tim. III, 2 seqq. Tit. I, 6 seqq.* requisita episcopi in electione observanda prolixius recenset.

(b) Quae rectissime, more apostolico, peragitur per *preces* atque *impositionem manuum*, *Act. VI, 6.* Conf. *I. Tim. IV, 14. Cap. V, 22.*

(c) Quae hodie fieri solet per *litteras vocatorias* quas appellant.

§. VI. Atque ad haec diversimode concurrunt (a) ordo *ecclesiasticus* (b) *et secularis* (c): *Illius* est, explorare eruditionem ac caetera dona

necessaria personae (d) eligendae, deque illis ferre iudicium: deinde personam designatam sive electam ritu solenni (e) ordinare: quod quidem utrumque agit nomine (f) ecclesiae. *Secularis* ordo fere in iudicio ecclesiastici ordinis de personae habilitate acquiescit, nisi quod audita concione (g) de donis externis, doctrinaeque (h) sinceritate, ac praeterea de ratione (i) vitae, si quid recte monuerit, merito attendendum est. Idem una cum ordine ecclesiastico *junctim* designat, sive eligit personam ad ministerium, atque ita unanimi consensu potestatem docendi verbum et sacramenta administrandi confert personae electae (k).

(a) Quamvis enim constitutio ministrorum *toti* ecclesiae *per se* et *natura sua* conveniat: tamen sicuti *partes*, ex quibus constat ecclesia, *diversae* sunt, ita, quoad requisita ad constitutionem ministerii, *cuique*, quod *suum* est, relinqui debet.

(b) Quem vulgo *clerum* vocant, non tam vi verborum Scripturae, (quae ecclesiam aut fidelium multitudinem hoc nomine denotat. *I. Petr. V, 3.*) quam more ecclesiastico.

(c) Seu *politicus*: qui quidem h. l. suo ambitu et magistratum et populum complectitur.

(d) Quam in rem *examina* ordinandorum habentur, quae *vocationi* rectius utique *praemittuntur*, quam succedunt.

(e) Perinde autem est, *episcopusne* sit, an *presbyter*, qui ritum ordinationis peragat. De *jure divino* enim *non differunt* episcopus et presbyter, uti patet ex *Act. XX, 17. et 28. I. Petr. V, 1. 2.* Fieri etiam potest, ut minister alicujus ecclesiae, in qua alii plures ministri non sunt, vel ex aliis causis, *alibi* locorum (v. g. in academiis aut collegiis ministrorum alterius ecclesiae) ordinetur: ubi sufficit, exploratae *ἡλικίης* et factae ordinationis testimonia luculenta exhiberi ecclesiae illi, cui ministraturus est.

(f) Nempe potestate ab ecclesia sibi concessa. Unde et ordinatio peragi solet in conventu ecclesiae, populo fidelium preces conjungente.

(g) Quam propterea *δοκιμαστικὴν* vocant.

(h) Non solum enim pronuntiationem actionemque congruam ab incongrua discernere, verum etiam *Spiritus, an ex Deo sint*, probare possunt, praeter viros ecclesiasticos, etiam homines alii. Vid. *I. Joh. IV, 1*.

(i) Nam aliquando mores et actiones eorum, qui ministerium appetunt, magis innotuerunt populo, quam personis ecclesiasticis.

(k) Ita in *Protestantium* ecclesiis usu frequentiore receptum est, ut *patrono* ecclesiae, (seu ei, qui aliquando *fundavit* et *dotavit* ecclesiam, vel in ejus locum *successit*,) jus eligendi, sive *nominandi et praesentandi* competat; jus *examinandi* denominatum, ac de ipso, an ad ministerium idoneus sit, judicandi, *episcopo* tribuitur, ac per *consistoria* aut *collegia theologica* exercetur. Agnita dignitate seu aptitudine examinati, *toti ecclesiae* ille sistitur, ut publice audiatur: atque ita *vel* ab ecclesia, vel a patrono, consentiente ecclesia, *vocatur*; ab episcopo autem, vel jussu ejus, penes quem sunt jura episcopalia, per ministros ecclesiae *ordinatur*, ac denique *confirmatur*.

§. VII. Importat autem ministerium ecclesiasticum *potestatem* (a) et *officium* (1) publice (b) *docendi*, et *sacramenta* (c) ordinarie administrandi, (2) *potestatem* et *munus remittendi* (d) et *retinendi* peccata.

(a) Vulgo in *potestatem ordinis et jurisdictionis* distinguitur. Ac solent ea, quae in thesi diximus, nonnquam huc revocari, quamvis in *papatu* termini aliter explicantur.

(b) Utique enim hic distinguendum est inter doctrinam (seu *propositionem fidei* quam vocant) *publicam et privatam*. Extra conventus publicos possunt fideles quicumque alios informare in doctrina Christiana: juxta LL. Act. XVIII, 26. ubi, *Aquila et Priscilla* uxor ejus Apollo Alexandrino *accuratius* (*ἀκριβέστερον*) *exposuisse viam Dei leguntur*. Parentibus autem munus docendi liberos,

quae ad pietatem pertinent, jure competere Paulus docet *Eph. VI, 4*. Mutuam per colloquia junctasque preces et hymnos, informationem fidelibus commendat idem *Col. III, 16*. *Sermo Christi*, inquit, *habitet in vobis abundanter* (πλουσίως) *in omni sapientia. Docete et commonete vos invicem, διδάσκοντες καὶ νοουθετοῦντες ἑαυτοὺς*. Ad quae verba *B. Balduinus* p. m. 1090 b. *Utamur verbo divino ad instructionem et commonefactionem nostri mutuam. Ideo enim Deus largitur verbum et salutarem ejus intellectum, ut non nobis tantum, sed et aliis ad aedificationem mutuam inserviamus: qua in re nemo deesse debet proximo. Publicum autem docendi munus neque mulieribus convenit: (quas potius silere decet, et in silentio discere, in ecclesia, juxta I. Cor. XIV, 34. et I. Tim. II, 12 seqq.) neque quibusvis viris fidelibus: (Non enim omnes doctores διδάσκαλοι sunt I. Cor. XII, 29.), sed peculiariter ad hoc officium delectis. Confer. B. Mus. de Eccl. P. I. Disp. VII. §. XVII. XVIII. XIX. pag. 391. 392.*

(c) *Baptismum* quidem in casu necessitatis etiam laicus aut foemina administrare potest. Vid. supra Cap. X. §. IV. not. (c) (d). Sed hoc *extraordinarium* est. Unde *nec s. coena*, cujus non eadem est necessitas, alii, quam ministro ordinario administrare licet. Vid. Cap. XI. §. IV. nota (c).

(d) Dicitur alias *potestas clavium: ligandi et solvendi*. Vid. *Matth. XVI, 19. Joh. XX, 23*.

§. VIII. Ad officium docendi (a) pertinet, ut dogmata (b) fidei divinitus (e) revelata, pro captu (d) auditorum, perspicue (e) proponantur et solide (f) confirmantur: *errores* oppositi, de quibus (g) metuendum est, ne aliunde insinuantur animis, distincte monstrentur, et tanquam cum verbo Dei pugnantes atque noxii (h) arguantur: similiter, ut quae *agenda* (i) sunt juxta legem, et officia Christianorum in quovis statu, diserte doceantur, atque ad ea praestanda, adductis argumentis firmis et ad persuadendum idoneis (k), excitentur homines ac moveantur: *peccata* autem

et vitia fugienda, quoad culpam et reatum poenae, spectanda exhibeantur; atque animi hominum inde abstrahantur et (l) emendentur: denique afflictorum atque anxiorum mentes solatio (m), conditioni ipsorum congruo ac divinitus oblato, eruantur et confirmantur.

(a) Juxta verba *II. Tim. III, 15. 16.* ubi *opera bona hominis Dei* seu ministri ecclesiae recensentur. Conf. Proleg. Cap. II. §. XI.

(b) Quo spectat nomen *διδασκαλίας*, l. c.

(c) *Non enim nova dogmata fingi, sed ex Scripturis, inquam principio cognoscendi, sincere deducta exhiberi debent.* Atque ita jubetur minister esse *tenax ejus, qui secundum doctrinam est, fidelis sermonis*: seu ejus, qui ex divina inspiratione profectus, certae atque exploratae dei est, *Tit. I, 9.* Confer. *B. Mus.* praef. Introd. in theol. sub initium.

(d) Oportet videlicet eum esse *διδασκῆζόν, aptum ad docendum, I. Tim. III, 2. et II. Tim. II, 24.* Atque a omnino alia ratio docendi adhibenda est ad promissam fidelium multitudinem in ecclesiae conventibus de suggestu: alia ad delectam bonis artibus et theologiae studio vacantem juventutem, in auditoriis theologicis de theatra academica in doctrina fidei et morum erudientiam. Vid. prolixius *B. Mus.* l. c.

(e) Quod alias dicitur *explicare*, vocum ambiguitatibus si quae occurrant evolutis, *παρρησιάζειν*; imo *ὁρρομεῖν*, recte partiri sermonem veritatis, *II. Tim. II, 15.*

(f) Ne auditores instar puerorum fluctuantes, quovis vento doctrinae se circumferri patiantur, *Eph. IV, 14.* sed potius crescant in nomine Christi, *II. Pet. III, ult. Col. I, 9.* Conf. *B. Mus.* l. c. p. 9. 10. Unde simul onstat, nullam partem doctrinae esse proponendam, *vel creditu ad salutem* (aut factu ad vitae sanctitatem) necessariam, quae non ex Scripturis desumpta; neque quicquam ad ejus explicationem aut confirmationem deferendam, quod non ei conforme sit. Ibid. p. 5.

(g) Non enim omnes, utcunque obsoleti aut sepulti, errores intempestive recensendi sunt: multo minus ita, ut doceri aut commendari videantur.

(h) Quo pertinet ἑλεγχος: cujus mentio fit *II. Tim. III, 16. et Tit. I, 9.* defendenda est doctrina sacra contra hostes veritatis; ideoque ab illorum objectionibus et exceptionibus vindicanda, atque ipsi adigendi sunt, ut non habentes, quae sub specie veritatis porro opponant, obmutescere cogantur. Et hoc est ἐπιστομίζειν τοὺς ματαιολόγους καὶ φρεναπάτας, *os obturare vaniloquis et mentium deceptoribus, Tit. l. c.* Confer. *Musaeus l. c.*

(i) Prout inter opera ministri refertur ἡ παιδεία ἢ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ, *institutio* (alicujus, tanquam filii) *in justitia*, aut sanctimonia vitae, *II. Timoth. III, 16.*

(k) Sic enim intellectus docendus est, ut simul voluntas flectatur ad agendum.

(l) Huc spectat ἐπανόρθωσις illa *II. Tim. III, 16.* seu *correctio morum*, qua fit, ut quae velut prolapsa aut reflexa redigantur.

(m) Vid. *II. Cor. I, 4.* Ipsa autem *consolatio* vel ad *παιδείαν* vel ad *διδασκαλίαν* referenda est: uti docet *Gerhard. Comm. ad Rom. XV, 4.* Confer., quae diximus *Comp. Theol. Homil. P. I. Cap. VII. §. III. p. 128.*

§. IX. In administratione sacramentorum attendere debent ministri, non solum, ut tenorem *institutionis* (a) cujusque sacramenti accurate observent; verum etiam, ut media illa gratiae his, qui *opus* habent, *neque indigni* sunt, *tempestive* (b) conferant, *indignos* autem *non aequae* (c) admittant.

(a) Prout Paulus *I. Cor. XI, 23.* de eucharistia scribit: *Ego accepi a Domino, quod et tradidi vobis.*

(b) Adeoque ne sua culpa *infantem* absque baptismo, aut *adultum* hominum, contritum ac desiderantem, sine eucharistiae collatione mori patiantur.

(c) Ne *sacra canibus, aut margaritae porcis projiciantur, Matth. VII, 6.* Loquimur autem de his, quos aperte constat esse indignos, et qui repellere possunt: quemadmodum in Theol. Moral. prolixius docetur.

§. X. Quoad officium *remittendi* et *retinendi* peccata observandum est, quod *remissio* peccatorum (a) annuntianda sit non solum *universaliter*

(b) et indeterminate omnibus poenitentibus et credentibus in Christum; verum etiam determinate et *in individuo* (c) his, qui edita *confessione*, (d) poenitentiae ac fidei signa (e) probabilia ediderunt, atque absolvi se a peccatis petunt. Neque ista declaratio nuda, sed *efficax* (f) est ad confirmationem remissionis peccatorum a Deo factae.

(a) Certum est, *auctoritatem* et potestatem ipsam, peccata remittendi *formaliter* non esse, nisi ejus, qui *Deus* est. Vid. *Es. XLIII, 25. Marc. II, 7.* Sed *exercent* eam Deus, Christusque *θεάνθρωπος* per *ministerium*, voce sensibili eam annuntiando hominibus: quamquam ea annuntiatio non sit inefficax: ut mox dicemus.

(b) Prout in nostris ecclesiis, singulis *diebus dominicis*, praelecta *generali* formula confessionis, absolutio quoque generaliter concepta adjicitur.

(c) Quam vocant *absolutionem privatam*, eamque *in ecclesiis retinendam esse*, docet Aug. Conf. art. XI.

(d) Nempe coram ipso ministro ecclesiae, qua *vel* peccata in communi, *vel*, si quae inprimis angant, speciatim ac determinate confitetur homo. Alias equidem confitenda sunt peccata et coram Deo, juxta *Ps. XXXII, 5. et LI, 5. 6.* et coram *proximo*, a nobis laeso, vid. *Jacob. V, 16.* Verum *hic* peculiariter ea spectatur, quae fit coram *ministro*, et requiritur ad impetrandam ex officio clavium absolutionem seu remissionem peccatorum. Conf. *Matth. III, 6.* Atque haec *privata coram ecclesiae ministro confessio*, quam *auricularem* vocant, quamvis non habeat expressum ac speciale mandatum, ac proinde non sit absolutae necessitatis; tamen *cum plurimas praestet utilitates, ac disciplinae ecclesiasticae pars sit non postrema, publico ecclesiae consensu recepta*, ideo nequaquam temere vel negligenda, vel abroganda, sed pie ac in vero Dei timore, praesertim ab illis, qui ad *s. synaxin* accedunt, usurpanda est: quae verba Gerhardi sunt. T. III. L. de Poenit. §. 99.

(e) Peccata enim confitenda sunt, ratione *reatus cul-pae ac poenae*; adeoque ut *displicentia*, quae angant, et a quibus per Christum liberari cupiamus.

(f) Quod enim voce ministri significatur, id ipsum revera contritis et credentibus, voce illa mediante, praestatatur et exhibetur, vel confirmatur divinitus, tam firmiter, ac si coram Christus ipsemet poenitenti diceret, quod paralytico dixit, *Matth. IX, 2. Confide, remissa tibi sunt peccata*. Quo spectat illud *Joh. XX, 23. Quorum remiseritis peccata, ea remissa sunt*.

§. XI. Similiter quoad *retentionem* peccatorum ministri ecclesiae est, ut non solum *universaliter* (a) hominibus incredulis atque impenitentibus omnibus denuntiet iram (b) Dei ac poenas; verum etiam in particulari aut *singulari* (c) peccatoribus enormibus (d) et notoriis (e) denegat remissionem peccatorum, eosque ex consensu (f) ecclesiae vel ab usu (g) s. coenae tantum arceat, vel prorsus ex ecclesiae (h) societate ejiciat, ac Satanae tradat. Quae rursus non nuda declaratio, sed *efficax* (i) sententia est (k).

(a) Prout Paulus *anathema* dicit omnibus, falsam doctrinam afferentibus, *Gal. I, 8. 9.* et omnibus *non diligentibus Jesum Christum*, *I. Cor. XVI, 22.* Atque hac ratione *generalis* formula retentionis peccatorum in nostris ecclesiis adjicitur absolutioni generali, in conventibus publicis praelectae.

(b) Quemadmodum enim absolutio a peccatis importat annuntiationem gratiae; sic retentio peccatorum annuntiationem irae divinae. Neque sua auctoritate, sed auctoritate ac nomine Christi atque ecclesiae, retinet peccata hominum minister.

(c) Determinando certam personam, sicut Paulus *incestuosum* *I. Cor. V, 2. Hymenaeum et Alexandrum*, *I. Tim. I, 20.*

(d) *Qui enim ex ignorantia vel infirmitate peccavit, illi sufficit blanda admonitio, cum exhortatione ad cavendos futuros lapsus*: ait *B. Gerh. L. de Minist. Eccl. §. 286.*

(e) Ubi publicum scandalum ex lapsu natum est. Tales enim *coram omnibus sunt arguendi, ut et caeteri timorem habeant*: monente apostolo *I. Tim. V, 20.*

(f) Quo refertur illud *Matth. XVIII, 17. dic ecclesiae*; (h. e. presbyterio et conventui seniorum, qui ecclesiam repraesentant). *Si ecclesiam non audierit, (tunc demum) sit tibi velut ethnicus et publicanus.* Quamquam enim illic de causis *privatarum* offensionum et quaerendae conciliationis ex instituto agatur: recte tamen ad *disciplinae* ecclesiasticae administrationem, quoad peccantes quosvis, ratione certorum *graduum* admonitionis et *extremae* sententiae, observandam, refertur. Vid. *B. Joh. Major.* Praef. Tract. contra Valerianum M. Capucc.

(g) Nempe *ne sacra canibus projiciantur etc.* juxta *Matth. VII, 6.* Et hanc *excommunicationem minorem* vocant; eamque a ministro ecclesiae solo, sine consensu senatus ecclesiastici aut consistorii non esse suscipiendam docent.

(h) Quam *excommunicationem majorem* appellant: quo spectat *I. Cor. V, 3 seqq.* ubi Paulus hominem incestuosum, actu solenni, in *conventu* totius ecclesiae, cui ipse *corpore absens, Spiritu affuturus* sit, in nomine et cum *potestate domini nostri Jesu Christi*, ejici jubet e communione ecclesiae, ac *tradi Satanæ ad interitum carnis, ut Spiritus salvus sit in die domini Jesu.* Non enim vel ipsorum excommunicatorum damnatio, sed salus aeterna, quaerenda est.

(i) Nam ipsa applicatio comminationum legalium ad homines reos pondus ingens habet: peccatores autem, qui non solum in Deum, verum etiam in *ecclesiam peccarunt*, utique etiam *ab ecclesia ligari* possunt, neque apud Deum gratiam consequentur, nisi cum *ecclesia in gratiam redierint*, et ab illa *solvantur.* Injuste excommunicatorum vero alia ratio est.

(k) Ad *restaurandam autem disciplinam* ecclesiasticam collapsam *ministri* ecclesiae *soli* non sufficiunt, sed eorum, qui *jura episcopalia* tenent, opera requiritur, quae illi sibi arrogare non possunt. Interim ministris ecclesiae non deest, quod ad conversionem peccantium, aut ut illi inexcusabiles reddantur, facere possit. Vid. *B. Mus.* Praef. Tract. de Poenit. contra Stengerum quat. d. 3. a. b.

§. XII. Denique versantur etiam ministri ecclesiae circa *res ecclesiae externas* (a) seu ritus

ac *ceremonias* (b), in se quidem (c) *indifferentes*, sed tamen ad ecclesiae aedificationem (d) destinatas; auctoritate *publica* (e) ecclesiae, non tamen sub ratione *cultus* (f) aut *meriti* (g) erga Deum; sed ad *paedagogiam* externam (h) instituendas (i), frequentandas, nec nisi prudenter (k) et ex usu ecclesiae mutandas aut abrogandas (l).

(a) Unde etiam nomen *jurisdictionis externae* originem duxit: quo tamen aliqui referunt etiam ipsam *excommunicationem*, *suspensionem* a participatione sacramentorum; imo sanctiones *legum* et *constitutionum* ecclesiasticarum, *visitationes* ecclesiasticas etc. quae ad *jura episcopalia* referri solent: de quibus in L. de magistratu videbimus.

(b) Quo pertinent certae formulae *cautionum*, usus *organorum* musicorum, certae *feriae*, *jejunia*, ritus *nuptiales*, *baptismales* (inter quos *exorcismus*,) *s. coenae*, *aepulchrales* etc.

(c) Nempe quod in Scripturis non sunt definita, sed lege *positiva* humana demum sanciantur.

(d) V. g. quod ad bonum *ordinem*, ad excitandam *attentionem* ac *devotionem* in sacris: imo ad *repraesentandas* res *spirituales* faciunt. Inutiles autem, otiosae ac scandalosae ceremoniae, ne nomen quidem rerum ecclesiasticarum merentur.

(e) Non enim haec aequae atque officium docendi et sacramenta administrandi, ministerio *praecise*, sed *per se* potius *toti ecclesiae*, aut illis, qui *jura* ecclesiastica (quae *episcopalia* vocantur,) tenent, competunt: prout in nostris ecclesiis, per *transactionem Passaviensem* et *pacem religiosam* ad magistratum civilem delata sunt: ita tamen, ut in partem curae venire debeant ipsi *ministri ecclesiae*; aliqua etiam per ipsos exerceri, aut in usu constitui, ac de eorum ratione et usu populus ab ipsis informari debeat.

(f) Quae enim per se ad cultum Dei pertinent, necesse est, esse mandata a Deo, si non expresse, saltem per necessariam consequentiam. Unde observandum est, ne *onerentur conscientiae*: juxta monitum Aug. Conf. art. XV. Atque ita *quartum gradum libertatis chri-*

stianae nostrates observant, videlicet, a traditionibus humanis in ecclesia, quod non habeant rationem cultus, aut absolutae necessitatis, sed extra casum scandali sine peccato negligi aut omitti possint

(g) Sive de *condigno*, sive de *congruo*.

(h) Juxta ea, quae diximus in nota (d).

(i) Scilicet, *ubi*, *quando* et *quamdiu* fert usus ecclesiae.

(k) Adeoque *sine* levitate et scandalo, *sine* tumultu ac petulantia: *nec nisi* propter causas sonticas, et *ut* simul populus de causis mutationis ipsaque ceremoniarum mutatione sufficienter informetur.

(l) Speciatim observandum est, *ne adversariis* in causa religionis, mutationem rituum exigentibus, *intempestive cedatur*. In causa confessionis enim *adiaphora* mutant quasi naturam suam, et ex indifferentibus *fiunt necessaria*. Vid. Form. Conc. art. X.

§. XIII. *Correlatum* (a) ministrorum ecclesiae, idemque *finis* cui (b) ministerii, est coetus (c) illorum, qui docentes illos (d) audiunt, eorumque ministerio ac dispensatione sacramentorum (e) redduntur participes.

(a) Est enim nomen ministri *relativum*, et respicit aliquos, quibus ministrat.

(b) In cuius bonum seu commodum institutum est ministerium.

(c) Scriptura *gregem* vocat, habito respectu ad nomen *pastoris*, quo ministri ecclesiae appellantur. *Act. XX, 28. 29. I. Petr. V, 2. 3.* alias *ecclesia* appellatur, *Act. XX, 28.* quamvis ecclesia *stricte* loquendo includat suo conceptu *tam* doctores, *quam* auditores. Vid. *B. Mus.* de Eccl. P. II. Disp. I. §. XXXVI. XXXVII. pag. 16. 17.

(d) Unde et *auditorum* coetus aliquando vocatur: quippe ad audiendum obligatorum.

(e) Ipsiusque absolutionis; edita, uti par est, confessione. Germani utuntur vocibus *Beicht-Kinder*, *Pfarr-Kinder*.

§. XIV. *Finis* cuius (a) ministerii ecclesiastici *proximus*, est reconciliatio hominum cum

Deo (b) per fidem in Christum, atque incrementum in fide et caeteris virtutibus (c) Christianis; *ultimus* est salus aeterna (d) eorundem.

(a) Quem auctor ipse ministerii sacri intendit, tanquam per actus officii hujus obtinendum: sua vero virtute divina producendum. Unde etiam *effectus* recte dicitur. Confer. *I. Cor. III, 5.* ubi dicuntur Corinthii *credidisse per ministros*, adde v. 6 seqq. Quamquam efficacia verbi non pendet a proponentis, sive docentis *missione* legitima. Vid. *B. Mus. Tract. de Eccles. Part. I. Disp. VII. p. 383* seqq.

(b) Prout *ministerium reconciliationis* dicitur: quod ab eo pendeat et proficiscatur reconciliatio, *II. Cor. V, 18.* Conf. v. 19. 20.

(c) Vid. *Eph. IV, 12* seqq. ubi dicitur, *datos esse ecclesiae ministros ad coaugmentationem* (*καταρτισμόν* seu ordinatam, velut in certa proportionem aut *συμμετρίαν*, constitutionem,) *sanctorum, in aedificationem corporis Christi:* in quo *singula membra incrementum, corpori* conveniens, *captant per charitatem.*

(d) Sic Paulus *I. Tim. IV, ult.* cum jussisset Timotheum *attendere sibi ipsi et doctrinae*, addit: *Nam si feceris, et te ipsum servabis* (*σώσεις*) *et eos, qui te audierint.*

§. XV. Definitur ministerium ecclesiasticum, quod sit (a) officium publicum, a (b) Deo ordinatum, in quo certae personae, legitime vocatae et ordinatae, verbum (c) Dei docent, sacramenta administrant, peccata remittunt ac retinent, et caetera, quae ad ecclesiam pertinent, curant ac dirigunt, ad (d) hominum conversionem, sanctificationem et salutem aeternam.

(a) Quod commune ei est cum officio magistratus ac generis locum recte subit.

(b) Ita causa efficiens denotatur. Vid. §. II.

(c) In quo ipsum officium hoc formaliter consistit. Vid. §. VII.

(d) *Finis, cui ut cuius ministerii indicatur.* Vid. §. XIII. XIV.

CAPUT XV.

DE MAGISTRATU POLITICO.

§. I. Alter status, qui in ecclesia (a) locum habet, eorum est, qui, civili potestate pollentes, caeteris praesunt, atque adeo salutis publicae curam sibi commissam habent et vulgo magistratus (b) dicuntur.

(a) Ita quidem *hoc loco* magistratum praecipue spectamus; quamvis *alias* etiam extra ecclesiam apud omnes gentes saniores deprehendatur: quippe *natura* postulante ordinem imperantium et parentium in societate communi.

(b) Juxta *latiorem* significationem vocis, quatenus *quamlibet* potestatem imperandi, atque adeo etiam, imo inprimis, *supremam* potestatem denotat: licet in scholis politicorum fere strictius accipiatur pro potestate inferiori.

§. II. Causa *efficiens* officii magistratus *cum* in se (a), *tum* quatenus a certis personis (b) geritur et administratur, est Deus (c) trinunus (d), et Christus secundum humanam (e) naturam.

(a) Seu quatenus *abstractive* et formaliter spectatur, prout instituitur, et certis legibus determinatur ad certum finem.

(b) Sive *concretive* spectatus, ratione subjecti, cui confertur et competit potestas et officium illud.

(c) Ad hunc enim auctorem referendus est ille *instinctus naturae*, per quem omnes gentes ad statum talem, in societatibus publicis constituendum et conservandum, feruntur: ita ut necessitatem hujus status, ad conservandam honestatem ac tranquillitatem publicam,

ductu luminis naturae, agnoverint. Vid. *B. Mus.* Abl. der Verl. von der Gewiss. Secte, p. 56. 65. 66. Accedunt *dicta* Scripturae: *Prov. VIII, 15. Rom. XIII, 1. Deut. I, 17.* itemque *exempla* magistratuum a Deo ipso constitutorum, *Exod. III, 10.* et *signa* plurima *providentiae* divinae in custodiendis magistratibus.

(d) Non enim hic distinctio inter personas divinas locum habet, quando sapientia, auctoritas, bonitas et potentia divina, unde magistratus humanus originem trahit, omnibus tribus personis communis est.

(e) Ita enim non solum in diebus carnis approbavit officium magistratus, tanquam tale, quod etiam homini Christiano conveniat: prout *Marc. XV, 43.* legimus, *Josephum Arimathaeum*, licet *amicus* Christi esset, *expectans regnum Dei*, tamen senatoris officio simul functum fuisse: et *Joh. IV, 46, 53.* Christus *officialis regii fidei* laudans, non jussit eum deponere munus: Verum etiam ad dextram Dei exaltatus, sicut universum orbem terrarum, ita in eo etiam magistratus tuetur ac regit.

§. III. Committitur autem magistratus officium certis personis a Deo, vel *immediate* (a) et nulla hominum opera arbitraria intercedente, vel *mediate* (b), sive intercedentibus hominum consiliis et opera voluntaria: vel per *electionem* (c), vel per *successionem* (d), vel per *occupationem* legitimam (e).

(a) Ita olim Moyses *Exod. III, 10.* Josua *Num. XXVI, 18.* Deut. *III, 28.* Saul, *I. Sam. IX, 15* seqq. et David *Cap. XVI, 12.* ad imperium pervenerunt.

(b) Quae ratio *hodie sola* valet: comprehenditur etiam in loco Pauli (cujus tempore magistratus ethnicus erat) *Rom. XIII, 1.* Atque *modus* pertingendi ad imperium, quatenus a libera voluntate hominum dependet, *variare* solet: licet, ut *aliquis* sit magistratus, *naturali rationis* dictamine, atque ita a Deo ipso, definitum sit.

(c) Ut per *suffragia* eorum, qui jus eligendi habent: quo etiam pertinet, quando a superioribus magistratibus inferiores eliguntur aut constituuntur.

(d) Quando *jure haereditario* a parentibus liberi, aut ab agnatis consanguinei imperium accipiunt.

(e) Quando *bello legitimo* devicti hostes subjiuntur victori, a quo conservantur.

§. IV. Versatur autem potestas atque officium magistratus circa (a) omnia, a quibus salus reipublicae (b) pendet, adeoque circa res cum (c) *civiles*, tum (d) *sacras*: modo tamen (e) *diverso*.

(a) Tanquam *objectum* suum. Loquimur autem de magistratu *κατὰ τὸ κοινόν* sic dicto, aut summa potestate. Nam magistratum inferiorum restricta potestas est, neque ad omnia se extendit, sive sacra spectes, sive profana: sed in assignatis sibi a supremo magistratu limitibus pro certa negotiorum atque objectorum ratione se continere debet.

(b) Quod patet ex consideratione *finis*, de quo infra videbimus.

(c) Quae pertinent ad honestatem vitae singulorum atque omnium, ad securitatem quoque civium, et bonorum hujus vitae affluentiam.

(d) Quae ad *cultum* Dei et *salutem* aeternam animarum spectant. Quod autem res sacrae ad curam magistratus pertineant, ipsis etiam *gentilibus* quodammodo innotuit. Ac *religionem* quidem *praecipuum* (τὸ κείμενον) esse eorum, in quibus *salus reip.* consistit, atque adeo imperantibus inprimis commendatam esse debere, ipse Aristoteles docuit VIII. *Polit.* cap. 8. In V. Test. autem custodia *legis* totius quoad *utramque tabulam* decalogi principibus commissa fuit. Vid. *Deut. XVII, 18. 19. Josuae I, 7. II. Reg. XI, 12. II. Chron. XXIII, 11.*

(e) Quemadmodum ex proxime seqq. patet.

§. V. Res *civiles* quidem *per se* subjacent potestati magistratus, ut pro suo (a) arbitrio de omnibus praecipere ac disponere possit, modo juri naturali (b) ac divino (c) non repugnet (d).

(a) Loquimur autem et hic de magistratu *supremo* seu *majestate*, quae *potestatem legibus solutam* denotare vulgo dicitur. Alias certum est magistratus inferiores dependere etiam quoad ea, quae jure naturali *definita*

non sunt, a potestate superiore, neque habere plenam agendi licentiam,

(b) Nam *legibus naturae*, quae cum lege Dei aeterna et immutabili eadem sunt, obligatur magistratus, cum ex ratione materiae subjectae tum voluntate Dei, velut summi Domini; proxime quidem ad *obsequium*, deficiente autem obsequio ad *culpam* et *poenam*, ac poenam quidem, si non in hac vita, certe non per alium in terris superiorem; post hanc vitam tamen, quando poenitentia non intercesserit, indubie luendam.

(c) Nempe etiam *positivae leges divinae*, quae a magistratibus latae sunt, eos obligant; vi domini supremi Dei in omnes homines.

(d) In caeteris autem, seu quoad *leges humanas mere positivas* libera plane est majestas, cum nec materia legis obligare eam possit, neque agnoscat majestas alium in terris superiorem. Itaque potius aliis ipsa leges ferre, et non solum leges naturae ac divinam urgere; verum etiam, quae in illis determinata non sunt, definire, praecipere ad disponere de iis potest.

§. VI. Quod autem ad *res sacras* attinet, *dogmata* quidem fidei secundum se non subsunt potestati (a) magistratus: ex *actionibus* etiam divinitus praescriptis *illas*, quae omnibus Christianis communes sunt, magistratus ipse observare et exercere (b); quae vero ministris ecclesiae propriae (c) sunt, iisdem relinquere, non sibi vindicare debet. Sicut autem rebus sacris annumerari solent reliqua *omnia*, quae ad cultum Dei *ordinantur*, et vel ad verae religionis conservationem, vel ad ejusdem collapsae instaurationem faciunt, ita agnoscendum est, illa suo modo cadere sub potestatem magistratus (d).

(a) Hoc ipso enim, quod a Deo determinata, et tanquam credenda, hominibus revelata sunt, ipsum etiam magistratum obligant; non autem licentiam aliquid mutandi relinquunt. v. *Gal. I, 9. Deut. IV, 2. Cap. V, 32. Cap. XII, 32.*

(b) V. g. actiones Christianorum *virtutum* quarumvis, et sic etiam, quae ad *cultum publicum* atque ad *usum sacramentorum* attinent.

(c) V. g. docere publice in ecclesiae, administrare sacramenta.

(d) Prout *I. Tim. II, 2.* dicitur, curam magistratus eo tendere, ut *vitam quietam agamus in omni* non solum *honestate*, sed et *pietate*. Et sic fatendum est jura summarum potestatum ita occupari circa media perducendi subditos ad agnitionem et exercitium verae religionis, ut *proxime* quidem respiciant actus externos, *remote* tamen collineent ad ipsos actus internos, qui ad religionem spectant. Vid. *B. Mus. Dissert. contra Tract. Theol. Polit. scriptoris anonymi de libertate philosoph. §. CIV. seqq.*

§. VII. *Officium ipsum magistratus dispesci solet in legistatorium (a), judicarium (b) et punitivum (c).*

(a) Νομοθετικόν juxta Graecos: Cujus vi certae regulae *agendorum* et *omittendorum* praescribuntur illis, qui pars reipublicae aut subditi sunt. atque hi obligantur ad *ὑποταγήν*, seu *subjectionem* et *paritionem*. Vid. *Rom. XIII, 1. Tit. III, 1.*

(b) Ita ut causas dubias aut perplexas, quae vel privatorum sunt, vel societatem ipsam attinent, cognoscant, et habita deliberatione *sententiam* ferant, in qua acquiescendum est subditis. Quale officium Paulus agnovit in *Felice*, praeside provinciae Judaicae, *Actor. XXIV, 10 seqq.* praecipue autem in *Caesare*, *Act. XXV, 10. 11.* dicitur Graecis *δικαστικόν*.

(c) Eos videlicet, qui legibus non parent, aut in sententia judicis non acquiescunt, compescendi aut flectendi, aut pro ratione delictorum *e societate civili* aut *vita ipsa* prorsus tollendi: de quo vid. *Rom. XIII, 3.* ubi dicitur, *principes terrori* esse *male agentibus*: et vers. 4. *Potestatem* (magistratus) *ultorem* esse *ad iram* (*ἐκδίδου εἰς ὀργήν*) *male agentī*. Plura dicemus infra §. X.

§. VIII. Speciatim quoad *sacrorum* curam pertinet ad magistratum, constituere idoneos ec-

clesiae ministros (a), scholas (b), ac templa (c) erigere et conservare, ministris utrinque de honesta sustentatione (d) prospicere; visitationes et concilia instituire (e), leges ecclesiasticas (f) condere ac tueri; bona ecclesiastica dispensare (g); disciplinam ecclesiasticam conservare; in haereticos, itemque in improbos ecclesiarum et scholarum ministros aequè atque alios similes quosvis, inquirere, et, ut sese iudicio sistant, compellere; convictos haereseos aut scelerum punire; manifestas et ab ecclesia damnatas haereseas, cultusque idololatrias abrogare et ut ecclesia ab illis purgetur (h) curare etc. (i).

(a) Nempe eo modo, quo supra de ministerio ecclesiastico diximus, ad totam ecclesiam jus istud pertinere. Non enim magistratus sibi soli refragantibus caeteris ordinibus vindicare illud potest.

(b) Scilicet ut educentur, qui porro in ecclesia docere et reip. Christianae prodesse possint. Unde etiam academiarum foundationem, seu erectionem, et curam hac pertinere, intelligitur.

(c) Ad exercitium cultus divini in coetibus publicis servientia.

(d) Ita nutritii ecclesiae dicuntur magistratus, *Esaiæ XLIX, 23.*

(e) Ad exemplum piorum regum in V. Testam. v. g. *Davidis, I. Chronic. XXVIII. Josaphati, II. Chronic. XVII, 7 seqq. Ezechiae cap. XXIX, 4.*

(f) Quamvis enim potestas leges ecclesiasticas ferendi per se ad ecclesiam spectet, tamen ad magistratum, si is christianus sit, velut partem praecipuam potissimum pertinet. Ferri autem possunt leges de exercitio cultus divini externo, de ceremoniis ac jejuniis etc. deque ordinibus et functionibus ministrorum. Vid. exemplum *Davidis, I. Chron. XXIV. et seqq. Josaphati, II. Chron. XIX, 8. et Cap. XX, 3.*

(g) Vid. exemplum *Joasi, II. Reg. XII, 4 seqq. Josiae, II. Reg. XXII, 4.*

(h) Vid. de his exempla *Salomonis, Abiatharem &*

sacerdotio removens *I. Reg. II, 26. 27. Assae*, qui effoeminatos e terra ejecit et sordes idolorum removit: *I. Reg. XV, 12. Josaphati*, qui excelsa sustulit: *II. Chron. XVII, 6. Ezechiae*, qui cultum sacrum remotis corruptelis et abominationibus plenius restituit: *II. Reg. XVIII, 4. et II. Chron. XXIX, 5 seqq. Josiae*, similia praestantis, *II. Reg. XXIII, 4 seqq. II. Chron. XXXIV, 3 seqq.*

(i) Atque haec jura ecclesiastica in ecclesiis protestantium per *pacem religiosam* in principes ac *status imperii* recte translata sunt; quae ante reformationem, episcopi Pontificii, praesertim Romanus, excluso magistratu, sibi perperam arrogaverant.

§. IX. Debet autem in ipsis sacris, quae potestati civili subsunt, magistratus uti *consilio* (a) sincerorum ecclesiae *doctorum ac pastorum* (b).

(a) Juxta mandatum divinum, *Deut. XVII, 17. Jos. I, 7.* et exempla laudatorum regum, *Davidis, I. Chron. XVI. XVII. Assae, II. Chron. XIV. XV. Josaphati, Cap. XVII. et XIX. Ezechiae, Cap. XXIX. XXX. Josiae, Cap. XXXIV. XXXV.*

(b) Atque hoc est, quod etiamnum hodie in nostris ecclesiis ad rerum sacrarum directionem adhibetur a summis magistratibus *senatus ecclesiasticus*, vel *consistorium*, ex personis non solum politicis, verum etiam ecclesiasticis constans: nec raro *collegia theologica academica* ab ipsis magistratibus consuluntur.

§. X. Quia vero (a) magistratus Christianus praeter potestatem legislatariam et judicariam etiam *vindicativam* habet, seu puniendi refractarios, certum est hanc etiam ad *supplicia capitalia* (b) delinquentium se extendere.

(a) Juxta ea, quae dicta sunt §. VII.

(b) Nimirum quod *Rom. XIII, 4.* dicitur magistratum *gladium gerere ad iram* idem est, ac posse eum gladio mediante non solum vulnerare, sed occidere improbos et contumaces. Et *Gen. IX, 6. decretum* habetur de sanguine homicidae effundendo adeoque supplicio

capitali homicidis inferendo ab his, qui Dei vicem in terris gerunt.

§. XI. Potest etiam magistratus ad injutam vim hostium a subditis innocentibus totaque republica propulsandam (a), religionemque (b) et libertatem atque bona tuenda (e) bellum gerere.

(a) Quod *jure naturae* permissum esse constat. Et in ipsa quoque *Scriptura* non solum olim in *Vet. Test.* Deus non una vice *jussit* bellum gerere populum suum, et *rationem* belligerandi ipse *praescripsit*: Verum etiam in *Nov. Test.* nemini viro militari sacra Christianorum suscipienti necessitatem *deserendae militiae* impositam legimus. Et quando *Johannes Baptista, Luc. III, 14. militibus* quaerentibus, *quid sibi factu opus esset?* respondet: *Estote contenti stipendiis*; utique supponit, stipendia mereri, adeoque militare licere. Christus quoque *Matth. VIII. 9. 10. 13. et Lucas Act. X, 1 seqq. fidem* militum laudat, eosque, non obstante militari statu, *Deo acceptos* pronuntiat.]

(b) Notanter dicimus; ad religionem *tuendam*, armis uti licere magistratui. Ad *amplificandam* autem religionem, sive infidelium religionem *corrigendam*, vel ut sub specie applicandi media conversionis, vi militari utendum esse negamus. Conf. Disp. *de propagatione fidei per vim armorum* anno 1686. sub praesidio nostro habitam. Sed neque a subditis, qui jus belligerandi non habent, contra magistratum, religionem armis defendendam esse jubemus.

(c) Imo etiam ad ablata recuperanda, quando satisfactio alias obtineri nequit.

§. XII. Sollicite tamen *cavendum* est (1) *ne* ad bellum, quamdiu (a) leniora media praesto sunt, accedatur; *neque* (2) ad libidinem (b) explendam, sed publicae salutis ac tranquillitatis causa: denique (3) *non* nisi modo (c) ac mediis legitimis bellum geratur.

(a) Nempe ut bellum ratione *causae impulsivae* sit justum.

(b) Quae spectant ad justitiam belli ex parte *causae finalis*.

(c) Ita ut a *Deo* auxilium sine vana humanarum virium fiducia petatur, *disciplina* militaris accurate observetur: nec sub specie honestorum *stratagematum* exerceantur, quae contra jus gentium aut naturae fiunt; ac tantum insignem fraudulentiam aut crudelitatem arguunt. Sic enim potius bellum etiam ex parte *modi* justum esse oportet.

§. XIII. *Correlatum* (a) supremi magistratus sunt *subditi*, eoque nomine intelliguntur omnes (b), qui in republica continentur, nec tamen sunt magistratus ipse: neque differentia est inter *laicos* atque *clericos* (c).

(a) Nam et vox magistratus relativa est et spectat eos, quibus imperatur.

(b) Prout Paulus *Rom. XIII, 1.* scribit: *Omnis anima potestati magistratus sit subdita.* Et pulchre Bernhardus, Ep. XLII. *Si quis tentat excipere, conatur decipere.*

(c) Quatenus quidem utrique spectantur, ut *membra* reipublicae. Vide exemplum ipsius Christi, qui se magistratui subjecit, *Matth. XVII, 27. Joh. XIX, 11.* et *Pauli, Act. XXV, 10. 11. 12. Cap. XXVI, 32.* Alias enim. uti sacra dogmata et actiones divinitus definitas secundum se non subiacere potestati magistratus civilis, quantumvis supremi, dictum est §. VI. sic ministros sacerdotum hac ratione non subjici *simpliciter* magistratui civili, ut jussis eorum absolute et in quovis casu parere teneantur, non obscure intelligitur.

§. XIV. Et *subditi* quidem obligati sunt ad adhibendum magistratui *honorem* (a), *obedientiam* (b), *tributa* (c) et *preces* (d) pro salute ipsius (e) fundendas.

(a) Sic Petrus *I. Epist. II, 17.* τὸν βασιλέα τιμᾶτε. Et Paulus *Rom. XIII, 7.* de magistratibus quibuslibet loquens: *Τῷ ἰὴν τιμὴν, τῷ τιμὴν, cui honorem debemus,*

honorem reddendum esse, scribit; quo pertinent cum *interior animi reverentia*, tum *signa honoris externa*.

(b) Vid. *Rom. XIII, 1*. Atque haec quidem se extendit ad omnia, quae non sunt *contra voluntatem Dei*, non autem longius. Vid. *Actor. IV, 19. Cap. V, 29. imo et si quid iniqui* postulet magistratus, tamen *modeste* denegandum est obsequium.

(c) Vid. *Rom. XIII, 6. 7*.

(d) Vid. *I. Tim. II, 2*.

(e) Omnia autem illa, non solum magistratui *fidei* ac *pio*, verum etiam *improbo* ac *infidei* praestari debent: quemadmodum ex *ll. cit.* manifeste colligi potest.

§. XV. *Finis* (a) magistratus civilis (b) *proximus* est salus publica (c), *ultimus* Dei (d) gloria.

(a) Ad quem ille *sua natura* et *ex voluntate Dei*, tanquam causae efficientis, ordinatur: licet ex *accidente* illum imperantes non semper intendunt aut consequantur.

(b) Imo vero et *subditorum* finis hic idem esse debet.

(c) Seu ut homines sub magistratu *vitam placidam et tranquillam* degant in *omni pietate atque honestate*. *I. Tim. II, 2*.

(d) Tanquam supremi omnium domini, cui magistratus imperium debet, subditi societatis hujus originem et conservationem.

§. XVI. Definiri potest magistratus, *abstractive* acceptus, quod sit officium (a) publicum, a (b) Deo ordinatum, in quo certae personae legitime vocatae (c), et potestate circa res civiles itemque sacras instructae, in republica leges ferunt, judicia exercent, et transgressores puniunt, eamque adversus hostes externos defendunt (d), salutis publicae (e) causa.

(a) Qua ratione cum ministerio ecclesiastico convenit, ut generis locum hoc nomen recte subeat.

(b) Quae hic sequuntur ad differentiam specificam pertinent. Atque ita primum indicatur causa efficiens. Vid. §. II.

(c) Quae est causalitas causae efficientis, quoad officium hoc concretive spectatum. Vid. §. II.

(d) Quae hactenus indicata, ad formam ipsam muneris hujus pertinent: etsi actuale exercitium, pro diversitate casuum, variare possit et soleat. v. §. IV. seqq. Nimirum hic imprimis notanda est differentia inter magistratum *κατ' ἐξοχήν*, seu summam potestatem, de qua hic imprimis agendum erat, ac magistratus inferiores: juxta §. IV. not. (a) et §. V. not. (a).

(e) Ita finis cujus, ut finis cui, simul denotantur. Vid. §. XII. et XIV.

§. XVII. Magistratus *concretive* acceptus describi potest, quod sit persona (a) aut multitudo personarum (b) divinitus vocata (c) et potestate circa res civiles itemque sacras instructa, ad ferendas leges, ad exercenda judicia et puniendos refractarios, denique defendendam societatem civilem, salutis publicae causa.

(a) Nimirum si forma regiminis sit monarchica.

(b) Si sit aristocratia aut politica, vel collegium officialium in republica.

(c) Ita causa efficiens denotatur, uti in sequentibus, objectum, forma ipsa officii et finis continentur, quae cum prioribus de magistratu abstractive sumto dictis coincidunt.

C A P U T XVI

DE STATU ET SOCIETATE DOMESTICA ET SPECIATIM CONJUGALI, PATERNA ATQUE HERILI

§. I. Tertius status, intra ecclesiam occurrens, quique velut *seminarium* est ecclesiastici ac politici ordinis (a), *domesticus* (b) qui *conjugalem*, *paternam* et *herilem* societatem (c) complectitur.

(a) Prodeunt enim ex societate domestica *partim*, qui ad ministerium ecclesiasticum, *partim* qui ad magistratus civilis officium admovendi sunt, *partim* etiam, qui *auditorum* ac *subditorum* nomen et rationem sustinent.

(b) Vocatur alias *oeconomicus*.

(c) Tanquam *composita ex simplicibus* pluribus societas; licet simplicium illarum una absque altera aut reliquis esse possit.

§. II. Societatis *conjugalis* (a) causa *efficiens* Deus est, *sive* conjugium spectes, quale in se et sua natura est (b) *sive* ex parte conjugum (c).

(a) Quae merito primum locum obtinet, cum et causa sit societatis paternae. Dicitur uno verbo *conjugium*, a communi iugo, quod mas et foemina una subeunt; itemque *matrimonium*, a fine conjugii sive procreatione liberorum, per quam mulier mater fit. Vid. *B. Mus.* theses de conjugio, §. III. p. 1. 2.

(b) Qua ratione *abstractivè* considerari dicitur. Atque ita quidem *solus* Deus causa conjugii est, qui non solum (1) homines primos *creavit* cum quadam *propensione* ad conjunctionem maritalem; itemque (2) *principiis rectae rationis* instruxit, quorum ductu intelligerent differentiam conjunctionis corporum, quatenus inter ipsos, et quatenus inter bruta locum habet: Verum etiam (3) solenniter *instituit* conjugium, *Gen. II, 21.* Conf. *Matth. XIX, 4. 5.* Ac praeterea (4) *leges alias* plurimas dedit, eundem statum attinentes, *v. g.* de gradibus consanguinitatis, conjugium impredientibus, de poena adulterii etc. Vid. *Mus.* l. c. §. V. ad IX. p. 2. 3.

(c) Et sic *concretivè* spectatur, quatenus contrahendum aut contractum est conjugium. Atque ita Deus causa conjugii est *partim* ratione praedicti instinctus naturalis in singulis ad ineundum conjugium, *partim* ratione influxus generalis, *partim* ratione specialis influxus, quo corda contrahentium flectit, vel saltem occasionem suggerit ad contrahendum matrimonium. Vid. *Prov. XVIII, 22. cap. XIX, 14.* Et sic etiam patet, Deum conjugii concretivè spectati *causam* vel *remotam*, *primam* atque *universalem*, vel certe *inadaequatam* esse. Confer. *B. Mus.* l. c. §. XV. XVI. p. 5.

§. III. Sunt autem causa conjugii, actu contrahendi, etiam (a) ipsi *conjuges* (b) eorumque *parentes* (c), in quorum potestate ipsi sunt.

(a) Et quidem tanquam causa *proxima*.

(b) Quatenus inter se *contrahunt*. Vid. *Mus.* l. c. th. XI. p. 3. 4.

(c) Quorum adeo *consensus* non solum ad *honeste*, verum etiam ad *valide* contrahendum requiritur, ita ut *liberi* una cum *parentibus* demum causam *adaequatam* et *completam* constituent. Quo pertinet, *partim* quod ipsa natura contractus postulat, ut contrahentes sint sui juris, liberi vero parentum potestati de jure naturae subjiuntur: *partim* etiam, quod ipsa Scriptura parentibus potestatem dirigendi conjugia liberorum tribuit, ita ut illi possint suo dissensu impedire, quo minus hi cum infidelibus conjugia inire possint, *Deut. VII, 3*. Atque etiam filiam defloratam, quam stuprator sibi conjugem petit, a parente denegari posse docet, *Exod. XXII, 16. 17*. Quod multo magis extra causam deflorationis valet.

§. IV. Causa *impulsiva interna* ex parte *conjugum* (a) est inclinatio illa naturalis ad procreandam sobolem et ad mutuam vitae consortium (b).

(a) Ex parte *Dei* autem causa impulsiva instituti conjugii est bonitas Dei.

(b) Pertinent autem huc etiam post lapsum *concupiscentia* inordinata, et necessaria *fuga scortationis*; juxta *I. Cor. VII, 2*. *Mus.* l. c. §. XI. XIII. pag. 4. Quod autem aliquando *desiderium opum* aut *libido* homines movet ad conjugium ineundum, sicut *peculiari* hominum *vitio* fit, ita hic aequè spectari non potest.

§. V. Causa *impulsiva externa* est indigentia hominum utriuslibet sexus (a) et necessitas mutui adjutorii, cum ad procreationem sobolis, tum ad vitam bene degendam.

(a) Vid. *Gen. II, 18*. et *B. Mus.* l. c. §. XIV. p. 4. 5.

§. VI. *Causalitas* causae efficientis conjugii ex parte *conjugum* est consensus (a), qui per ex-

ternos (b) actus mutuae ac liberae (c) promissionis (d) de cohabitatione conjugali manifestatur.

(a) Sicut et aliorum contractuum.

(b) *Licet* enim *formaliter* in internis actibus voluntatis consistat, ac *vulgo* denotet duorum aut plurium voluntatem ad eandem rem aequè terminatam: fatendum tamen est, solos actus internos *non sufficere* ad contrahendum conjugium. Vid. *B. Mus.* loc. cit. §. XX. p. 7.

(c) Quod si autem promissio alterutri parti per vim aut metum extorqueatur, aut ignorantia personae, vel circumstantiae, fini primario conjugii directe adversantis, intercesserit; consensus verus ac validus non erit. *Mus.* l. c. §. XVII. p. 6.

(d) Quae verbis significantibus concipitur, signisve aliis, v. g. arrha, exprimitur aut confirmatur. Atque huc pertinent *sponsalia*, quorum alia quidem *de praesenti*, alia *de futuro* appellantur: quorum illa simpliciter inferunt rationem contracti, licet nondum consummati, matrimonii; haec non habent rationem matrimonii contracti absolute, nisi novo accedente consensu, qui verbis de praesenti exprimitur. Nempe ita demum inducitur inter partes contrahentes vinculum conjugale: de quo mox plura dicentur.

§. VII. Pertinent etiam ad causam conjugii efficientem (a) suo modo (b) *benedictio sacerdotalis* sive *copulatio*, ab ecclesia Christiana instituta (c).

(a) Quippe etiam ex usu loquendi in ecclesia, personae contrahentes, ante copulationem sacerdotalem, *sponsi* potius et *sponsae*, quam conjuges; et contractus inter ipsas initus non tam conjugii aut nuptiarum, quam *sponsalium* nomine appellatur. Vid. *B. Mus.* l. c. §. XXI. p. 7. 8.

(b) Nempe non tam ad contrahendum, quam *consummandum* conjugium. *Mus.* ibid. §. XXII. p. 8.

(c) Gravissimis sane de causis: *partim* ut de auctore et sanctitate atque indissolubilitate conjugii, *de benedictione divina* et officiis conjugalibus, *deque* molestiarum tolerantia moneantur contrahentes; *partim* ut de legitima ipsorum conjunctione publice constet, atque ideo omnia

decenter atque ordine fiant, *partim* denique, ut ipsi conjuges novi Deo per preces commendentur. Vid. *B. Mus.* l. c. §. XXII. p. 8.

§. VIII. *Materia* conjugii sunt ipsae personae, quae conjugio (a) copulantur, *mas unus* et *una foemina* (b), *habiles* (c) ad reddendum debitum conjugale; et quarum conjunctioni *consanguinitas* aut *affinitas* (d) non obstat.

(a) Et *quatenus* conjugio copulantur, velut *partes et membra* societatis conjugalis. *Alias* enim ad *causam* efficientem pertinent: uti supra vidimus. Conf. *B. Mus.* l. c. §. XLVII. p. 22.

(b) *Non* autem *vel* plures mares cum una foemina, *vel* plures foeminae cum uno mare. Vid. *Matth. XIX, 4. 5.* ubi Christus, vi primaevae institutionis (de qua *Gen. II, 24.*) *duas* personas matrimonio jungendas esse, ita docet, ut simul addat, *adulterii* reum esse, qui uxori viventi alteram superinducit. Unde omnino recte colligitur, *polygamiam* seu conjunctionem quasi conjugalem non solum unius foeminae cum pluribus viris, verum etiam unius viri cum pluribus uxoribus, quia per se et sua natura importat adulterium; pugnare etiam *cum* primaeva *institutione* atque ipso jure *naturae*, adeoque esse illicitam et ipso jure *nullam*. Vid. *B. Mus.* l. c. thes. XLIX. seqq. p. 25 seqq et in Dissert. peculiari ad vindicandum locum illum *Matthaei*, contra *Theophili Alethaei* Discursum Polit. de Polygamia, edit. An. 1675. Confer. *I. Cor. VII, 3.* ubi dicitur, *virum*, uni mulieri conjunctum, (aeque atque mulierem, uni viro conjunctam) *non amplius habere potestatem sui corporis*: et sic negatur, illum habere jus admittendi mulierem aliam in sui corporis conjunctionem per matrimonium. Adde *Mus.* de conjug. th. LVI. seqq. p. 28 seqq. Sed et alias ex ipso *fine* conjugii *recta ratio* colligere potest, *polygamiam* simultaneam, non solum unius foeminae cum pluribus viris, sed et unius viri cum pluribus foeminis, (quam *polygamiam* quidam appellant) naturali rationi non convenire; scilicet, quod non conveniat illi procreatio sobolis ex vaga libidine: *neque* immoderatus usus rei genitalis; *neque* ea conjunctio, quae amoris et paci conjugali obstat. Vid. *Mus.* loc. cit. §. LXII. p. 33. 34.

(c) *Cum* ratione aetatis, *tum* etiam ipsius potentiae naturalis ad generandum, aut restringendas alteri flammam ustionum. Vid. *I. Cor. VII, 3*. Confer. *Mus. l. c. §. LXIV. p. 34. 35*. Interim *senum* conjugia, quae ad mutuum vitae adiutorium rationabiliter ineuntur, non in universum damnantur.

(d) Sive *pudor* et *honestas* in *propinquitate carnis*, ex *generatione* aut *nuptiis* resultante, fundata: de quibus nunc distinctius agendum est. Interea vid. *Lev. XVIII, 6*, ubi prohibemur *carnem carnis*, i. e. personam carne propinquam, matrimonio nobis jungere: Ac notanda est universalitas ex parte *subjecti* (שׁוֹרֵשׁ שׁוֹרֵשׁ) ita ut quilibet homo obligetur; et universalitas ex parte *objecti*, seu quod prohibetur, ne quis ullam propinquam carnis ducat in uxorem. Vid. *Mus. l. c. §. LXVI. pag. 35. 36*.

§. IX. *Consanguinitas* (a) describitur (b), quod sit attinentia personarum, quarum una ex altera, aut quae (duae vel plures) ex una quadam per carnalem generationem descendunt.

(a) Quasi *sanguinis unitas*, respectu *seminis*, in quod sanguis convertitur, et unde fit generatio. Vid. *Mus. l. c. §. LXXIII. p. 39*.

(b) Juxta *Joh. Andreæ*, Ictum Bonon. quem sequitur *B. Mus. l. c. §. LXXIII. p. 40*.

§. X. *Affinitas* (a) est propinquitas personarum, ex nuptiis (b) proveniens; ita ut, qui cum conjugē alterutro sunt caro una, intercedente inter ipsos consanguinitate, hi (c) etiam alteri conjugī sint carne propinqui, eo quod conjuges inter se facti sunt una caro.

(a) Non tam quod sit *duorum in unum finem unitas*, quam quod *alter ad alterius cognationis fines* accedit, ita dicta. Vid. *Mus. l. c. §. LXXXII. p. 45*.

(b) Ac de *Jure Civili* quidem intelliguntur nuptiae tantum legitimae, de *Jure Canonico* autem atque ita *h. l.* etiam alia qualiscunque conjunctio carnalis propinquitatem illam parit.

(c) Et sic vicissim alterius conjugis consanguinei fiunt alterius conjugis affines. Non autem *consanguinei alterutrius conjugis consanguineis alterius conjugis* ita fiunt *affines*, ut nuptiae inter eos iniri nequeant.

§. XI. Ad *aestimandam* personarum, de quarum conjugio legitimo quaeritur (a), inter se *propinquitatem*, observandae sunt *lineae* et *gradus* consanguinitatis et affinitatis.

(a) Non enim *omnis*, quantumcunque remota, cognatio aut affinitas conjugium impedit.

§. XII. *Linea* (a) est collectio (b) personarum ab eodem stipite (c) descendentium, continens gradus (d).

(a) Vox *lineae* ad hanc doctrinam deferitur per *metaphoram*, a linea mathematica, quae ex punctis et eorum fluxu quodam continuo constat, desumtam. Vid. *Mus.* l. c. §. LXXIII. p. 41.

(b) Ita definitur a *Joh. Andreae* et *B. Mus.* loc. cit. §. LXXIV. p. 42.

(c) Id est, generante communi, aut persona, a qua velut ex arbore *rami* proveniunt, de quorum cognatione quaeritur.

(d) De quibus mox dicemus.

§. XIII. *Dividitur* linea in *rectam* (a), quae est inter personas, quarum una ab altera descendit; atque ista nunc *ascendens* nunc *descendens* (b) vocatur: et *collateralem* (c), quae est inter personas, quarum neutra ab altera, sed utraque ab una quadam tertia persona descendit.

(a) Dicitur *recta*, quia in illa recta ascendimus a genitis ad generantes, aut recta descendimus a generantibus ad genitos.

(b) Est enim quoad rem *una* linea; quae *si* in computatione graduum a generantibus ad genitos progrediaris, *descendens*; *si* a genitis ad generantes, *ascendens* appellatur. Vid. *Mus.* loc. cit. §. LXXVI. p. 42. 43.

(c) Dicitur *collateralis*, quod est inter personas, quae non ut generantes et geniti subordinantur; sed sub uno generante sibi a latere junguntur. Alias vocatur *transversa*.

§. XIV. *Collateralis* linea subdividitur in *aequalem*, quae est inter personas aequaliter (a) distantes a communi stipite: et *inaequalem*, quando una personarum cognatarum propius, altera remotius (b) distat a stipite communi.

(a) Seu eodem gradu.

(b) Quoad diversitatem et numeros graduum.

§. XV. *Gradus* (a) est habitudo (b) distantium personarum, qua cognoscitur, *quota* (c) agnationis vel cognationis *distantia* personae duae inter se differant.

(a) Dicitur gradus per *metaphoram*, a gradibus scalarum vel locorum proclivium desumatam.

(b) Juxta *Joh. Andreae* et *Mus.* l. c. §. LXXIII. p. 41.

(c) Nimirum hic *numerus* locum habet, ac tanquam *ordinalis* vulgo exprimitur; uti sit primus, secundus, tertius gradus, etc. quod ex seqq. patebit.

§. XVI. *Ratio computandi* gradus propinquitatis aut distantiae personarum (a) in hac doctrina, pro diversitate linearum, *tribus* diversis *regulis* comprehenditur.

(a) Quae quidem ex *jure canonico* petita est, atque hactenus observari in scholis et consistoriis ecclesiarum nostrarum consuevit. *Altera* supputandi ratio, quae una tantum regula nititur, hac quidem: *quot sunt generationes, tot sunt gradus*, in *jure civili* praescripta est, et ad causas *successionum* atque adeundae *haereditatis* pertinet: cum priore autem ratione computandi in linea recta quidem convenit; quoad collateralem vero plurimum differt. Vid *Mus.* l. c. §. LXXIX. sqq. pag. 43. 44. 45.

§. XVII. *Prima* regula, quae ad lineam rectam pertinet, haec (a) est: *Quot sunt perso-*

nae, de quorum cognatione quaeritur, computatis, si quae sint, intermediis, una demta, tot sunt gradus inter eas (b).

(a) Ita vulgo canonistae, et qui eos sequuntur: quamvis brevius et clarius ita exprimi posse regula videatur: *Quot intercedunt (in linea recte) generationes, inter personas, de quarum propinquitate vel distantia quaeritur, tot sunt gradus inter illas.* Vid. Mus. l. c. §. LXXIX. pag. 43.

(b) Sic v. g. spectando ex sacris familias patriarcharum, uno seu primo consanguinitatis gradu in linea recta propinqui sunt pater et filia *Jacob* et *Dina*: gradibus (aut gradu secundo) distant avus et neptis, *Isaac* et *Dina*: Gradibus tribus aut tertio gradu distant proavus et proneptis, *Abraham* et *Dina*.

§. XVIII. *Altera regula, quae ad lineam collateralem aequalem spectat, haec est: Quot gradibus distant personae, de quarum cognatione quaeritur, a communi stipite, tot gradibus distant inter se.*

Sic v. g. *Laban* et *Rebecca* frater et soror, ex *Bethuele* nati, consanguinei sunt quoad gradum primum: cum et ille et haec a *Bethuele*, in linea recta, gradu primo cognationis distent. Sed *Jacob*, *Rebecca* filius, et *Rachel*, *Laban*is filia, consobrini distant gradu secundo, quia et ille et haec a *Bethuele* avo et communi stipite gradu secundo consanguinitatis distant.

§. XIX. *Tertia regula, quae ad lineam collateralem inaequalem pertinet, haec est: Quot gradibus persona remotior (a) ex his, de quarum propinquitate quaeritur, a communi stipite distat, tot gradibus personae illae distant inter se (b).*

(a) Nam alias, si pro ratione propinquioris personae gradus numerarem, futurum esset, ut valde distantes personae aequaliter tamen distare judicarentur.

(b) Prout e. g. *Esau*, *Isaac* filius, *Dina*, *Isaac* ex *Jacobo* neptis, in secundo gradu lineae collateralis in-

aequalis inter se junguntur, quia, licet Esavus ab Isaaco, qui communis stipes est, uno absit gradu, Dina tamen ab eo secundo gradu distat.

§. XX. Ad prohibitionem itaque nuptiarum inter consanguineos quod attinet, sciendum est, quod in *linea recta* prohibeantur nuptiae simpliciter (a) et in (b) infinitum, idque lege divina (c) naturali (d) seu morali.

(a) Nam inter *parentes et liberos* propinquitatis carnis impedit nuptias, *partim per identitatem carnis physicam*, per quam non licet, ut *vel* filius sanguinem a parentibus in se derivatum refundat in genitricem, *vel* genitor sanguinem suum in filiam, quae sui pars est, et caro sua transfundat, *partim per respectum parentum et liberorum*, quatenus parentibus natura superioritatem et auctoritatem in liberos concessit, et his vicissim submissionem, reverentiam et verecundiam erga parentes imperat: cui repugnat. parentes et liberos carnaliter misceri. *Mus.* l. c. §. XCIV. p. 52.

(b) *Licet* enim carnis propinquitatis et identitas physica in gradibus remotioribus minor sit, quam in proximioribus, *tamen* respectus parentum, qui ex actu generationis resultat, nunquam expirat. *ibid.* §. XCVI. p. 54.

(c) Vid. *Gen. II, 24.* ubi habetur primaeva conjugii constitutio, cujus vi *homo relinquere jubetur patrem suum et matrem suam*: cum quibus jam est una caro, et fieri *una caro* cum uxore, cum qua nondum antea fuerit una caro. Add. *Mus.* l. c. §. XCIX. C. p. 56. 57. Et *Lex. XVIII, 10.* ubi *formaliter* quidem et expresse primus et secundus gradus tantum prohibentur: *virtualiter* tamen, et propter respectum parentum et liberorum etiam caeteros gradus prohiberi certum est.

(d) Quae *per se* et vi materiae substratae etiam praecisa voluntate legislatoris obligandi vim habet. Est enim vinculum generatione contractum prorsus naturale. Et sic *Lev. XVIII, 7.* adjicitur prohibitionis ratio, ex ipsa re substrat adesumta, *B. Mus.* §. XCVII. p. 54.

§. XXI. In *linea collateralis aequali* prohibentur nuptiae in gradu *primo* (a) de jure di-

vino (b) ac *naturali* (c): de jure *ecclesiastico* positivo (d) autem prohibentur etiam in gradu *secundo*.

(a) Inter *fratres* et *sorores*, sive germanos, sive in alterutro parente unitos.

(b) Vid. *Lev. XVIII, 9. XX, 17.*

(c) Liberi enim sunt aliquid parentum et pars carnis eorum, adeoque, sicut *cum parentibus* sunt una caro *adaequata*, ita *inter se* ipsi sunt una caro, licet non immediate, sed *mediate*, tanquam caro in parentibus unita. Vid. *Mus. §. CI.*

(d) *Non* autem aequae de jure *divino* ac *naturali*. Scriptura enim tacet. Et quod ad rem ipsam attinet, fatendum est, *unitatem carnis* in uno generante non inveniri *inter consobrinos*, nisi *remotam*: quae absolute loquendo unitas non est. Vid. *Mus. §. XCV. p. 53.* Prohibet autem ecclesia nuptias in gradibus jure *divino* non prohibitis, ad reverentiam legum *divinarum* magis tuendam, et ut homines magis arceantur a conjugii jure *divino* et *naturali* prohibitis.

§. XXII. In linea *collaterali inaequali* prohibentur nuptiae in gradu *secundo* de jure *divino* ac *naturali* (a). Sed jure *ecclesiastico* prohibentur etiam in gradu *tertio*; imo etiam in gradu *quarto*, si persona altera uno tantum gradu (b) distet a communi stipite.

(a) Vid. *Levit. XVIII, 12. 13. Cap. XX, 15.* Et sunt sane personae ejusmodi cum stipite communi una caro, licet *inadaequatae*. *Mus. l. c. §. XCV. p. 53.* Atque ita simul observandum est prohibitionem illam valere *non tantum* quoad personas nominatim *expressas*, sed etiam *alias* aequae distantes propter *identitatem fundamenti*. *Mus. l. c. §. CXXV. p. 77. 78.*

(b) Talis enim persona sicut cum fratre aut sorore una caro est, propter unum parentem, ita *descendentibus* ex fratre et sorore, patris aut matris loco est.

§. XXIII. *Affinitatis* genera tria (a) constitui solent: *Primi* generis affinitas est, quae me-

diante una persona per copulam carnalem juncta (b) contrahitur: *secundi generis*, quae mediantibus duabus personis, per totidem (c) nuptias; *Tertii*, quae mediantibus tribus personis totidemque nuptiis (d) contrahitur. Sed *secundum* et *tertium* genus affinitatis *hodie* (e) *non* impediunt matrimonium: in *primo* genere autem quoad gradus quosdam prohibentur nuptiae.

(a) Juxta regulam canonistarum: *Persona addita personae per carnis copulam, mutat genus, non gradum.* Confer. *Mus.* LXXXIII. p. 45. 46.

(b) E. gr. *Nabor*, Abrahami frater, et *Sara*, Abrahami uxor, affines fuerunt mediante solo Abrahamo et per nuptias ejus cum Sara.

(c) Ita *Ketura*, Abrahami post Sarae mortem uxor, et Sarae *consanguinei*, affines fuerunt mediante Abrahamo et Sara et per conjugium *primo* inter Abrahamum et Saram, perque *alterum* inter Abrahamum et Keturam.

(d) V. g. si *Ketura*, mortuo Abrahamo, alteri viro nupsisset, hoc ipso *consanguinei Sarae alteri marito Keturae* affines facti fuissent, mediantibus tribus nuptiis.

(e) Licet *olim* primus gradus *secundi generis* lege ecclesiastica fuerit prohibitus. Vid. *Mus.* l. c. §. LXXXIV. pag. 46.

§. XXIV. Linea et gradus *affinitatis* aestimantur et computantur (a) pro *ratione linearum* et *graduum consanguinitatis*: ita ut, quoto gradu et qua linea consanguinitatis persona, per quam, *intercedente conjugio*, *affinitas* contrahitur, *consanguineis suis conjuncta est*, eo gradu et linea *consanguinei iidem censeantur et sint affines alteri personae*, cui illa matrimonio copulata est.

(a) Nam alias in *affinitate per se* et proprie *non* dantur gradus. Non enim *affinium* unus ab altero descendit. *Mus.* l. c. §. LXXXV. LXXXVI. p. 47.

(b) Sic v. g. cum *Abraham* et *Tharah*, filius et pater, in *primo* gradu lineae rectae sint *consanguinei*, *Sara*,

Abrahamae uxor, et *Tharah*, nurus et socer, affines sunt in eodem gradu *primo* lineae rectae. Eadem *Sara Nahori* affinis est in *primo* gradu lineae collateralis aequalis, quia Abraham et Nahor fratres sunt. Rursus *Sara Lothi* affinis est in *secundo* gradu lineae collateralis inaequalis, quia Loth fratris Abrahami, Haranis, filius, Sara autem Abrahamo, Lothi patruo, (uxor) juncta est.

§. XXV. Itaque, *quo gradu et qua linea consanguineis matrimonium inire non licet, ea linea et gradu affinitatis affines matrimonium contrahere prohibentur.*

Equidem *consanguinitatis vinculum*, quod per generationem naturalem contrahitur, suapte natura *arctius* est vinculo *affinitatis*, quod per nuptias demum contrahitur, major quoque in consanguineorum nuptiis disconvenientiae ac turpitudinis ratio est, quam in nuptiis affinium: Sed nihilominus certum est, affinitatis quoque gradus esse divinitus prohibitos, et rationem prohibitionis in ipsa natura ac materia substrata fundari. Vid. *Mus.* l. c. §. CIV. p. 61. et §. CXII. seqq. p. 67 seqq.

§. XXVI. Speciatim in *linea recta* affinitatis prohibentur nuptiae de jure *divino* (a) ac *naturali* (b) *simpliciter et in infinitum* (c).

(a) Vid. *Lev. XVIII*, 8. ubi conjugium cum *noverca*: vers. 15. ubi conjugium cum *nuru*; et v. 17. ubi conjugium cum *privigna* et *privigni* aut *privignae filiae* prohibetur. Conf. *Lev. XX*, 11. 12. *II. Cor.* V, 1.

(b) Rationes etiam prohibendi *ll. cc.* ex ipsa materia substrata petitaе sunt. Conf. *B. Mus.* l. c. §. XCVII. p. 54. 55. §. CIV. p. 62.

(c) *Licet* enim primus et secundus gradus tantum exprimantur in *Levitico*, tamen in caeteris gradibus hujus lineae respectus parentum et liberorum manet.

§. XXVII. In *linea collateralis* jure *divino* (a) et *naturali* (b) prohibentur a nuptiis affines in gradu *primo* (c).

(a) Vid. *Lev. XVIII. 16. XX, 21.* ubi matrimonium cum *fratris* defuncti *vidua* prohibetur.

(b) Nempe in conjugio cum *fratria* transfundit frater defuncti sanguinem suum in eam, quae una caro est cum eo, cum quo ipse carnem suam ab uno genitore accepit, ita ut illa ei jam sit loco sororis. *Mus. l. c. §. CIV. p. 62.*

(c) Quo pertinent etiam conjugium cum defunctae *uxoris sorore*, quod *Lev. XVIII, 18.* prohibetur, *non solum*, quando accedunt *circumstantiae*, crimen augentes, v. g. polygamiae simultaneae, et quando repugnat uxor prius ducta; *verum etiam* quatenus aequae atque illud conjugium, quod cum fratris defuncti vidua initur, ad *generalem* legem pertinet, qua prohibetur ne quis ad ullam carne propinquam accedat. v. 6. Conf. *Mus. §. CXXIV. seqq. p. 77 seqq.*

§. XXVIII. In linea *collaterali inaequali* prohibentur jure *divino* (a) ac *naturali* (b) conjugia affinium in gradu *secundo* (c).

(a) Vid. *Lev. XVIII, 4. XX, 20.* ubi conjugium cum *uxore patrui* vel *avunculi* prohibetur.

(b) Manet enim respectus parentum et liberorum, atque unitas carnis cum persona ea, cum qua altera illa persona, quoad unum generantem communem, una caro est.

(c) Atqui hic iterum, praeter personas expressas, etiam ad alias, iisdem gradibus sese attingentes, legem extendendam esse putamus. Conf. *B. Mus. §. CXXV. p. 77 seq.*

§. XXIX. Inter conjugia autem illa in gradibus prohibitis inita haec *differentia* esse videtur, ut *alia* omnino dissolvenda (a) sint, *alia* (b) inflicta arbitraria poena tolerari (c) possint.

(a) Nempe, quibus Deus *Levit. XX*, capitis supplicium expresse constituit, scilicet quod ita turpia et abominabilia sint, ut nefas sit, conjuges in illis perseverare. Quo spectant conjugia *consanguineorum* et *affinium* in linea *recta*, inter ascendentes et descendentes, et *consanguini-*

neorum in gradu *primo* lineae *collateralis*, quae etiam *Carpzovius* Jurispr. Consist. Lib. II. Definit. XCIX. *dirimenda* esse censet, ob insigne et detestabile *scandalum*, quod praebent. Conf. *Mus.* l. c. §. CXIX. pag. 74. Quamvis conjunctiones illae non nisi *aequivoce* conjugia dicantur, quippe quod vinculum conjugale et indissolubile in illis locum non inveniatur, uti infra dicemus: §. XXXIV.

(b) Qualis sunt ea, quibus *Levit. XX.* capitis supplicium constitutum non est: v. gr. quae in *consanguinitate* gradu *secundo* lineae *collateralis inaequalis*, et in *affinitate* gradu *secundo* lineae *collateralis inaequalis* contracta et consummata sunt. *In his enim casibus videntur conjuges per leges in cap. XVIII. et XX. Levit. contentas, in conjugio contracto et consummato relinquere, et magistratus poenae arbitrariae subjici cum comminatione sterilitatis.* Vidd. *Carpzov.* et *Mus.* ll. cc.

(c) *Tolerantia* autem illa, ex parte ecclesiae ac magistratus, non idem erit, ac *dispensatio* in legibus *Lev. XVIII. et XX.* prohibitis, *proprie* quidem loquendo. *Nam dispensatio proprie est legis, quoad vim obligandi, relaxatio in his, quae praecipit aut prohibet.* Ecclesia autem et magistratus, qui conjugia illa, quae Deus dirimere non jussit, tolerant, seu non dirimunt: non ideo legem prohibentem conjugia illa relaxant; sed suo vigori relinquunt. Vid. *Carpzov.* l. c. et *Mus.* l. c. p. 74. 75. Conf. *Disp. nostram de differentia dispensationis et tolerantiae in causis ecclesiasticis praesertim matrimonialibus*, anno 1688 habitam.

§. XXX. In quibus autem gradibus conjugia tantum per legem positivam ecclesiasticam prohibita (a) sunt, in illis ecclesia *proprie* loquendo *dispensare* (b) potest.

(a) V. g. linea *collaterali aequali*, gradu *secundo*, inter *consobrinos*: et linea *collaterali inaequali* gradu *tertio*: juxta §. XXI. XXII.

(b) *Cavendum* tamen est, ne dispensationes nimis *frequentes* fiant, ac *levibus* de causis factae scandala excitent: quod in *disp. cit.* paulo prolixius docuimus.

§. XXXI. *Forma seu ratio formalis* (a) conjugii consistit in obligatione mutua (b) conjugum ad fidem et officia conjugalia. Vulgo dicitur (c) *Vinculum* (d) *conjugale* (e).

(a) Sive id, per quod vir in esse mariti, et foemina in esse uxoris, formaliter constituitur. Vid. *B. Mus.* l. c. §. XXIV. pag. 9. §. CXLI. pag. 85.

(b) Adeoque *relatio* quaedam est, quippe per quam conjuges in esse correlatorum constituuntur, atque *hic* vir *illam* foeminam, ut maritus *suam* uxorem; vicissim foemina *illa hunc* virum, ut uxor *suum* maritum; *utrique se mutuo* respiciunt tanquam ii, qui consensu mutuo ad individuum vitae consuetudinem officiaque *mutua, maritalia* quidem uxori vir, *uxoria* autem viro mulier, praestanda sese obligarunt, et obligati tenentur. *B. Mus.* l. c. §. XXVIII. pag. 11. 12.

(c) *Neque* enim revera *differunt* obligatio mutua conjugum et vinculum conjugale. *B. Mus.* §. XXV. p. 9. sqq.

(d) *Morale* quidem, non physicum: neque transitorium quiddam, sed *permanens*: in *actu consentiendi* quidem contrahentium, simul tamen in *institutione divina* fundatum. *Mus.* §. XXIV. p. 9. et §. XXIX. seqq. p. 12 seqq.

(e) *Copula carnalis* autem *consequens* potius est, et *effectus*, quam ut ad rationem formalem conjugii pertineat. Hoc enim atque ipsum vinculum conjugale, cessante etiam copula carnali et conjunctione corporum perdurat. *B. Musaeus* loc. cit. §. XXIV. p. 9.

§. XXXII. Vinculum conjugale *indissolubile* (a) est, *partim* vi (b) objecti, *partim*, et in primis (c), vi institutionis (d) divinae.

(a) Ita ut perpetuo duret, *quamdiu* conjuges ambo *vivunt*: ac *ne mutuo* quidem *dissensu* contrahentium *rescindi* aut aboleri moraliter *possit*.

(b) Seu, quod conjugium contractum est per consensum de perpetuo et per omnem vitam continuando vitae consortio, non nisi per mortem solvendo.

(c) Nempe *si* conjugium *praecise* ex solo conjugum consensu suum esse specificum haberet, retractato eo,

per mutuum utriusque partis dissensum, illud quoque cessaret. *Sed* vi institutionis divinae conjugii tenentur mas et foemina non aliter illud inire, quam per consensum de perpetua cohabitatione seu consortio, eumque irrevocabilem seu ir retractabilem. B. Mus. l. c. §. XXXI, p. 15. et §. XLI. p. 20.

(d) Quae exprimitur Gen. II, 24. his verbis: *Propterea deseret vir patrem suum et matrem suam, et adhaerebit* (προσκοληθήσεται, uti LXX. interpretes et Christus Matth. XIX, 5, et Marc. X, 7. verterunt, *velut glutine conjunctus*, ac minime disjungendus) *uxori suae. Et Christus Matth. XIX, 6. notanter adjicit: Quod igitur Deus conjunxit, homo ne separet.* Fundata autem est lex ista in ipsa natura et *fine* conjugii, *cum* procreatione sobolis, *tum* mutuo vitae consortio, quorum uterque exigit consortium maris et foeminae per totam vitam. Vid. B. Mus. §. XXXIII. ad XL. p. 14. ad 20.

§. XXXIII. Interim *duobus* casibus contingere potest *divortium*, sive conjugii legitimi et validi dissolutio (a) quoad ipsum vinculum conjugale: *Adulterii* (b) casu nimirum, ubi ipso jure (c) solvi potest est solvitur matrimonium, ac parti innocenti licet aliud inire (d) conjugium: et *casu malitiosae desertionis* (e), ubi desertor ipse de facto ac temere (f) rumpit vinculum conjugale; ac parti desertae, declarante indice competente, potestas competit, novum inire matrimonium.

(a) Hoc enim ad *divortium proprie dictum* requiritur. *Alias* autem, si maxime videantur divelli conjuges, si tamen conjugium verum et validum inter ipsos non fuerit, aut vinculum ipsum conjugale non solvatur, *divortium* etiam *proprie* loquendo non fiet.

(b) Vid. Matth. XIX, 9. et Cap. V, 32. ubi vi propositionis exceptivae: *Quisquis repudiaverit uxorem, nisi ob stuprum, et aliam duxerit, adulterium committit*: duo dicuntur: *Unum*, qui repudiat uxorem non adulterantem, et ducit aliam, moechatur: *alterum*, qui repudiat uxorem adulterantem, et ducit aliam non moechatur. Unde recte colligitur, quod in casu stupri aut adulterii liceat di-

mittere uxorem, aut per divortium ab ea separari et ducere aliam. Conf. B. Mus. l. c. §. XLIX. p. 21.

(c) Etiam si conjux ille, qui adulterium commisit, porro cohabitare velit.

(d) Scilicet ideo, quod vinculum cum priore conjugē revera solum est, atque obligatio ad confortium conjugale cessat.

(e) Juxta illud Pauli *I. Cor. VII, 15. Si infidelis (conjux) discedit*, (segregat se, et divortium facit cum conjugē altero fidei,) *discedat. Non est servituti subiectus frater aut soror in ejusmodi*, ut non liceat aliam ducere aut alteri nubere, sed liber aut libera est a vinculo atque obligatione ad consortium conjugale cum desertore aut desertrice.

(f) Cum pars innocens ad cohabitandum porro parata esset, neque per eam staret, quo minus continuaretur matrimonium.

§. XXXIV. Quando autem personae *illegitime* conjunctae (a) separantur, non tam divortium (b) est, quam *declaratio*, quod in conjunctione illa non fuerit *vinculum* (c) conjugale.

(a) V. g. in gradibus consanguinitatis, jure naturae prohibitis. v. supra §. XXIX. not. (a) *aut* ubi error personae, *aut* impotentia alterutrius conjugis intercessit.

(b) Non enim ei competit definitio divortii §. praeced. XXXIII. allata.

(c) Nempe quod *vel* persona altera cum altera, tanquam cum propinqua carnis, non potuerit valide contrahere; *vel* non cum ea, sed cum alia, revera contraxerit, *vel* alterutra inhabilis prorsus sit ad consuescendum, atque adeo de conjunctione matrimoniali contrahendum.

§. XXXV. Similiter, quando conjuges (a) *quoad thorum et mensam* tantum separantur, divortium proprie non est, sed suspensio actuum (b) cohabitationis et officii conjugalis.

(a) V. g. propter *inimicitias* graviores, et quae incorrigibiles, imo cum *periculo vitae* alterutrius conjugis conjunctae apparent.

(b) Vinculo conjugali salvo manente, ut neuter conjugum matrimonium aliud inire possit: imo nonnunquam inuenta uxori maritus dare teneatur.

§. XXXVI. *Moriente* autem alterutro conjugum, vinculum conjugale revera solvitur (a), et conjugii superstiti denuo licet cum alia quadam persona inire matrimonium (b).

(a) Vid. *Rom. VII, 2. 3. I. Cor. VII, 39.*

(b) Vulgo *polygamiam successivam* vocant, et a simultanea, quae absolute polygamia dicitur, distinguunt.

§. XXXVII. *Finis* cui conjugii (a) sunt omnes utriusque sexus (b), quos natura aptos ad conjugium fecit, citra differentiam status ecclesiastici (c) et secularis (d).

(a) Seu illi, quorum bono institutum est a Deo, et ipsis licet inire matrimonium.

(b) Juxta ea, quae de materia conjugii diximus VIII.

(c) Nam etiam in eos, qui sunt in statu ecclesiastico, addit causa *impulsiva* conjugii: de qua diximus §. IV. et Unde ad eosdem pertinet dictum *I. Cor. VII, 7. 9.* Addantur loca *I. Tim. III, 2. 12. Tit. I, 6. Cor. IX, 5.* ubi honestas conjugii clericorum manifeste exponitur. Ac de loco *I. Cor. IX*, et quod per *τὴν γυναῖκα* intelligenda sit *foemina fidelis, conjugio copulata*; v. *B. Mus. Vind. Bibl. Gloss. Disp. V. I. seqq. p. 299 seqq.*

(d) Interim *coelibatus* libere et caste servatus sua ratione fraudandus non est. v. *I. Cor. VII, 1. 8. 32 seqq.*

§. XXXVIII. *Finis* cujus, *proximus* quidem, ad quem conjugium *per se* ordinatur, est procreatio sobolis (a) et mutuuum in vita adiutorium (b); *remotior* finis est conservatio ecclesiae reipublicae (c).

(a) Conjunctio enim maris et foeminae in unam carnem, per se proxime ordinatur ad generationem prolis.

Atque hunc finem ipse auctor conjugii indicat; *Gen. I, 28. B. Mus. l. c. §. CXXXII, 83.* Manet etiam hic finis conjugii, postquam auctum est genus humanum, ad ejus conservationem. *B. Mus. l. c. §. CXXXIX, p. 83.*

(b) Seu ut alter alterum, velut suam carnem, curet, ac mutuo se adjuvent, *in re familiari, in educatione sobolis, ac vita tota.* Quo spectat locus *Gen. II, 18. Conf. B. Mus. l. c. §. CXXXIV, p. 83.*

(c) Vid. quae ad §. I. dicta sunt. Adde *B. Mus. §. CXXXV, p. 83.*

§. XXXIX. Finis intermedius accessorius

(a) est, ut conjugium sit remedium adversus (b) pravas libidines (c).

(a) Nempe in statu lapsus, quique adeo *per accidens* finis conjugii est, non per se: licet *a Deo* pro ratione status praesentis hominum, inque bonum eorum, *intentus.* *B. Mus. §. CXXXVI. CXXXVII, p. 83. 84.*

(b) Vid. *I. Cor. VII, 2. et 9.*

(c) Quod autem *conjuges* ipsi non raro fines alios, v. g. voluptates, divitias, gloriam, etc. intendunt, id suo loco relinquimus, quia de fine ipsius conjugii, *sive* per se, *sive* per accidens: *non tam* ex intentione horum aut illorum hominum, *quam* Dei auctoris naturae et gratiae judicandum est. Conf. *B. Musaeus §. CXXXVIII, seqq. p. 84. 85.*

§. XL. *Officia* conjugum *alia* sunt communia utrisque, *alia* marito aut uxori propria.

§. XLI. Ad *illa* pertinet conjunctio *animorum* (a), *corporum* (b), *facultatum* (c).

(a) Seu amor mutuus, et studium juvandi. Vid. *Eph. V, 28. 29. I. Cor. VII, 10. 33. 34.*

(b) Vid. *I. Cor. VII, 3 seqq.* Quod autem conjunctio corporum in *sanctificatione et honore fieri* debeat, docetur *I. Thess. IV, 4.*

(c) Certe quoad *usum* et ad *sublevandam* alterius *indigentiam.* Vid. *Eph. V, 29.*

§. XLII. Mariti officia sunt, uxorem *pro-
tegere* (a), consiliis et monitis *regere* (b), *necessa-
ria* hujus vitae *suppeditare* (c), et blanda conver-
satione (d) eam *recreare*.

(a) Vid. exemplum Jacobi, partem opum impenden-
tis, ut uxorem servaret, *Gen. XXXII, 13 seqq. Davi-
dis*, conjugem abreptam suo periculo ab hostibus repe-
tentis, *I. Sam. XXX, 3 seqq.*

(b) Prout *Eph. V, 23. caput* uxoris esse dicitur.

(c) Tanquam suo *corpori*, *Eph. V, 29.*

(d) In oppositione ad *amarulentiam*, *Coloss. III, 19.*

§. XLIII. *Uxoris* est, maritum *honorare* (a),
eique *obedire* (b), ac rei familiaris *curam* (c) habere.

(a) Quemadmodum *Sara Abrahamum dominum suum*
appellavit. *I. Petr. III, 6.*

(b) Ὑποτάσσειν *subjici* illi, *Eph. V, 22. 24. Col.
III, 18. I. Pet. III, 5. ὑπακούειν*, *ibid. v. 6,*

(c) Cujus proluxa et elegans descriptio exstat *Pro-
verb. XXXI, 10 seqq.*

§. XLIV. Definiri potest (a) conjugium,
quod sit societas seu conjunctio (b) unius (c)
maris et unius foeminae, indissolubilis, juxta di-
vinam institutionem (d), ex mutuo utriusque con-
sensu nata, ad (c) generationem prolis, et mutuum
vitae adjutorium.

(a) Vid. *B. Mus. l. c. §. CXL. p. 85.*

(b) Non pro actu conjungendi, sed pro *statu con-
junctorum* accepta, ita ut designet ipsam formam aut
rationem formalem conjugii: juxta §. XXXI.

(c) Indicatur materia: de qua vid. §. VIII.

(d) Haec ad causam efficientem pertinent: uti con-
stat ex II. III. et VI.

(e) Qui est finis conjugii juxta §. XXXVIII. seqq.

§. XLV. Societas *paterna* (a) causam effi-
cientem habet Deum (b), *sive* illa in se, sive ex
parte parentum et liberorum spectetur (c).

(a) Quae ex conjugali *proxime* oritur, adeoque ei rectissime subjungitur. Quod autem aliquando ex *illegitimo* quoque congressu nascuntur liberi, *per accidens* est, et ex vitio hominum.

(b) Non solum (1) quod Deus *conjugalis* societatis *causa* est, ex qua paterna societas proficiscitur et *generandi facultatem* primis hominibus ipse concessit, ut parentes fieri possent, verum etiam, (2) quod semper cum conjugibus generantibus *concurrit*. Vid. *Ps. CXXXVII, 3*. Quod (3) *propensionem mutuam* parentibus et liberis ad se invicem impressit: Quod (4) *leges* utrisque posuit, *Exod. XX, 12. Ephes. VI, 1. ad 4. Coloss. III, 20. 21.* (5) benedictione sua societatem hanc adjuvat. Vid. *Exod. XX, 12. Ephes. VI, 2.*

(c) Adeoque sive *abstractive*, sive *concretive* consideretur. Ad *prius* enim pertinent leges divinae memoratae, ad *posterius*, instinctus ille naturalis, influxus Dei ad generationem et multa providentiae specialis argumenta.

§. XLVI. Pertinent etiam ad causam efficientem societatis paternae (a) ipsi parentes, quatenus ex se liberos gignunt (b).

(a) Nempe *concretive* spectatae, non *abstractive*.

(b) Quando enim per generationem liberi producuntur, simul oritur societas et relatio inter parentes et liberos: quamvis etiam verum sit, quod vulgo dicitur: *liberos non eligi voluntate parentum, sed a natura accipi*, adeoque a Deo auctore naturae. Conf. *Ps. CXXXVII, 3.*

§. XLVII. Causa *impulsiva* ex parte *parentum* (a) est naturale desiderium generandi et habendi sibi simile.

(a) *Secundum naturam* quidem: licet aliquando parentibus directe non intendentibus gignantur liberi.

§. XLVIII. *Causalitas* causae efficientis ex parte parentum est generatio.

Vid. quae ad § XLVI. dicta sunt. Quomodo autem Deus actu sit causa hujus societatis, dictum est ad §. XLV. not (b).

§. XLIX. *Materia* societatis paternae sunt *parentes* (a) et *liberi*: quanquam etiam sufficiat *pater solus*, aut *mater sola* (b), cum *filio* aut *filia*.

(a) Spectati hoc loco tanquam *partes* aut *membra* hujus societatis.

(b) Nempe si alteruter parens morte abreptus sit. Et licet a patre tanquam persona digniore societas paterna denominetur, revera tamen etiam mater huc pertinet.

§. L. *Forma* consistit in relatione illa mutua (a), per quam parentes, ut tales, liberos ut liberos suos, et hi vicissim illos, ut suos parentes respiciunt; et in unam (b) quandam societatem conjuncti, ad mutua officia obligantur.

(a) Quam alias *paternitatem* et *filiationem* appellant.

(b) Adeoque et hic *vinculum* quoddam *morale*, sed in natura fundatum, locum habet.

§. LI. *Manet* autem illa relatio et vinculum societatis, *quamdiu* (a) parentes et liberi vivunt (b):

(a) Respiciunt huc loca Scripturae, quae liberos sine restrictione temporis, atque adeo *simpliciter*, quamdiu parentes vivunt, obligationis suae memores esse jubent. *Exod. XX, 12. Ecclesiastici III, 14. Tobiae IV, 3.*

(b) Licet officia ipsa non semper eodem modo invicem exhiberi possint aut debeant. Nec negamus, *parentem* posse *filium* incorrigibiliter malum a se *repellere*, et *haereditate* privare: prout conjugium etiam in certo casu solvi posse diximus.

§. LII. *Finis intermedius* est educatio sobolis (a), et familiae salus (b); *ultimus*, ut ecclesia et respublica (c) conservetur.

(a) Agnovit hoc ipse *Aristoteles VIII. Ethic. c.*

XIII. Et huc tendit naturalis illa *στοργή* quam Deus auctor naturae parentibus impressit.

(b) Sicut omnes societates naturales ad communem ipsarum societatum salutem tendunt. Eodemque spectant leges divinae, quibus parentibus pariter ac liberis sua officia praescribuntur, ad communem utilitatem.

(c) Ita enim ex conjugio, mediante hac societate, augetur et ornatur civibus ac ministris ecclesia et res publica.

§. LIII. *Officia parentum* consistunt in sup-
peditando liberis *victu* et *amictu*, itemque in cura,
ut *erudiantur* in omni pietate (b), scientiis et ar-
tibus (c): atque adeo *temporalis* et *aeterna salus*
eorum promoveatur.

(a) Oppositum enim seu neglectus hujus officii ho-
mines *infidelibus deteriores* facit: juxta *I. Tim. V, 8.*
Et *Matth. VII, 9.* dicitur, quod etiam patres *πονηροί*
ὄντες, qui *mali* sunt, non tamen filiis *lapidem pro pane*
porrigant. Et victus quidem cum amictu *eo usque* parari
a parentibus debet, *donec* liberi sibi ipsis necessaria pa-
rare possint.

(b) Ut educantur *ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ κυρίου*, in
der Zucht und Vermahnung des Herrn, juxta versionem
Lutheri, *Eph. VI, 4.* adhibita simul moderatione, secun-
dum illud *Coloss. III, 21.* *Patres ne irritate μὴ ἔρε-
θίζετε liberos vestros, ne despondeant animum, ἵνα μὴ*
ἀθυμώσιν.

(c) Vid. *Prov. XXIX, 17.* ubi generale monitum
educationis liberorum ad profectus et salutem eorum fa-
cientis, habetur.

§. LIV. *Liberorum officia* consistunt in
amore (a), *honore* (b) atque *obsequio* (c) parenti-
bus exhibendo: itemque, si necessitas ita ferat,
alendis (d) illis; *naevis* etiam ipsorum aequo
animo *ferendis* (e).

(a) Vid. *Proverb. X, 1.* ubi filius bonae frugis dici-
tur *laetitia afficere parentem*: Conf. *Cap. XV, 20.*

(b) Ex vi *quarti* praecepti in *decalogo*, *Exod. XX*, 2. quod repetitur. *Ephes. VI*, 2.

(c) Ὑπακούοντες τοῖς γονεῦσι, *Ephes. VI*, 1. *Col. II*, 20.

(d) Hoc est ἀμοιβὰς ἀποδιδῆναι τοῖς προγόνοις, *Tim. V*, 4. Confer *Matth. XV*, 4. 5. 6.

(e) Non autem contemnendo senescentes. *Prov. XXIII*, 22. Adde *Ecclesiastici III*, 14.

§. LV. Describi potest societas paterna, quod sit societas (a) seu conjunctio parentum ac b) liberorum, divinitus (c) instituta, ad, (d) educationem liberorum, et totius societatis salutem.

(a) In quo convenit cum conjugio, et statibus aut societatibus aliis, quanquam etiam hoc spectet ad formam jus §. L.

(b) Qui sunt materia societatis hujus vid. §. XLIX.

(c) Indicatur causa efficiens: juxta §. XLV.

(d) Qui est finis ejus. *Ibid.* §. LII.

§. LVI. Societas *herilis* (a) causam efficien-
tem itidem habet Deum (b), sive illam in se (c) pectes, sive ratione eorum (d), qui eam ingre-
iuntur ac tenent.

(a) Qualis quidem *recta* et fidelibus conveniens est. dicitur autem *herilis*, a parte potiore, licet sit inter he-
im et servum.

(b) Huc pertinent loca *I. Cor. VII*, 20 seqq. *Coloss. II*, 23. 24. ubi *servi* quidem vocationis suae meminisse
ibentur: sed et dominorum status ac munus simul ra-
im habetur.

(c) Nam quod ad naturam *servitutis* attinet; licet
a talis sit, ut *post lapsum* demum originem acceperit:
otum tamen est, quomodo Deus, omnis boni ordinis
actor, etiam certis *legibus* herilem statum muniverit.
id. *Exod. XXI*, 1 seqq. *Eph. VI*, 5 seqq. *Coloss. III*,
3. 24. et leges illas observantibus *bona* diversa *pro-*
iserit. vid. *I. Petr. II*, 19. *Col. III*, 24. *Cap. IV*, 1.
ph. VI, 8.

—(d) Quatenus dantur legitimi *modi*, ineundi hanc societatem, de quibus in §. seq. dicitur. Et pertinet huc *providentia* divina circa hujus societatis homines occupata.

§. LVII. Pertinent autem etiam ad causam efficientem hujus societatis (a) ipsi *domini* (b) et nonnunquam etiam *servi* (c).

(a) Concretive quidem spectatae.

(b) Qui *captos* bello homines, aut *emptos*, aut pretio *conductos*, servos sibi faciunt.

(c) Pretium *accipientes*, et in servitutem *consentientes*.

§. LVIII. Causa *impulsiva* ex parte hominum est *indigentia* (a) hujus vitae, quae non solum ex parte *servorum* (b), verum etiam ex parte *dominorum* (c) locum habet.

(a) Quod autem saepe homines, luxuria aut fastu stimulati, servos sibi adsciscunt, ex *vicio* est, adeoque hic fere negligitur.

(b) Ut operibus servilibus necessaria acquirant, quibus alias destituerentur.

(c) Qui et ipsi ad opera rei familiaris, soli, sine ministrorum aut servorum opera, non sufficiunt.

§. LIX. *Causalitas* causae efficientis ex parte hominum consistit in eo, quod servus *vel* bello justo captivus ducitur (a), *vel* emitur (b), *vel* cum eo libere contrahitur (c).

(a) Hinc *servum* a *servando* dictum volunt.

(b) Vid. *Exod. XXI, 7. Lev. XXV, 30. Atque* huc etiam olim pertinebat, quod, qui ex *servis in domo domini* nati fuerunt, hoc ipso servitutem contraxerunt.

(c) Atque ita *hodie* societas haec inter dominum et *servum* *plerumque* constituitur. Conf. §. LVII. §.

§. LX. *Materia* hujus societatis sunt (a) *dominus* et *servus* (b), itemque *domina* (c) et *ancilla*.

- (a) Quatenus societatem hanc ingrediuntur et colunt.
- (b) Vel etiam servi *plures*: pro ratione rei familiaris et indigentiae.
- (c) *Sexus* enim h. l. diversitatem *non* facit. Et vid. *Gen. XVI, 6. 9.*

§. LXI. *Ratio formalis* hujus societatis consistit in mutua relaxatione (a) et obligatione (b) domini et servi (c).

- (a) Juxta analogiam societatis conjugalis et paternae.
- (b) Seu *vinculo morali*. Esse autem hoc vinculum *solubile*, non difficulter constat: quando et dominus servum captum aut emptum manumittere potest, et, si contractus intercesserit, plerumque ille ad breve tempus obligat: imo *etiam* mutuo dissensu solvi potest societas, quae mutuo consensu fuit inita.
- (c) Est sane non solum *servorum ad dominos*, sed et *dominorum ad servos* obligatio vera, propter *legem* divinam; et speciatim etiam, si inter eos intercesserit *contractus* voluntarius.

§. LXII. *Finis proximus* est mutua utilitas (a) imperantium et parentium in hac societate, *remotior*, est societatis publicae commodum.

- (a) Nempe ad explendam vitae hujus indigentiam.
- (b) Quatenus societates simpliciter tendunt ad *civitatis* totius felicitatem.

§. LXIII. *Officium dominorum* (a) consistit in aequa *laborum* impositione (b), *necessariorum* hujus vitae suppeditatione, aut *mercedis* promissae solutione (c): denique *directione* atque *castigatione* prudente et moderata (d).

- (a) Itemque *herarum* et *dominarum*.
- (b) Vid. *Exod. XX, 10. Deut. V, 14.* (20.) de *requie* servis aliquando concedenda.
- (c) Pro diversitate modorum hujus societatis. Vid. §. LVII. not. (b) (c) Conf. *Matth. X, 10.* ubi *operarius*, eademque ratione servus operans, *dignus mercede sua*

esse dicitur: cui respondent ex V. Testam. verba *Deut. XXIV, 14. 15.* et ex epistolis apostolicis *Jacobi V, 14.* Eodemque pertinet cura *aegrotantium* vid. exemplum centurionis Capernaïtici, *Matth. VIII, 6.*

(d) Abstinendo a *minis* intempestivis et immoderatis. Vid. *Eph. VI, 9.*

§. LXIV. Officium *servorum* (a) consistit in *honore, obsequio, fide* (b) ac *patientia* (c), dominis exhibenda.

(a) Itemque *ancillarum.*

(b) *Obediendi iis, qui domini sunt juxta carnem, cum timore ac tremore, cum simplicitate cordis sui, tanquam Christo. Non ad oculum servientes, velut hominibus placere studentes, sed tanquam servi Christi facientes, quae vult Deus, ex animo cum benevolentia servientes Domino et non hominibus. Eph. VI, 5. 6. 7. et Col. III, 22. Adde Tit. II, 10. ubi jubentur parere, in omnibus placentes, non contradicentes, nihil suffurantes (aut intervertentes) sed omnem bonam fidem ostendentes.*

(c) *Non solum bonis et aequis, sed etiam pravis (austeris et iniquis) exhibenda: juxta I. Petr. II, 18.*

§. LXV. Describi potest societas herilis, quod sit societas aut conjunctio (a) inter dominum (b) et servum, dominam item et ancillam; juxta voluntatem (c) divinam ordinata ad (d) mutuam utilitatem.

(a) Genus hoc est: quod tamen habito respectu ad sequentia, formam quoque designat.

(b) Materia haec est societatis istius. Vid. §. LX.

(c) Causa efficiens denotatur; juxta §. LVI.

(d) Qui finis est societatis hujus. Vid. §. LXII.

SOLI DEO GLORIA.

INDEX PRIMUS

SERIEM PARTIUM DOCTRINAE IN HOC COMPENDIO EXHIBENS.

PROLEGOMENA.

	pag.
Cap. I. De natura et constitutione theologiae . . .	1
ubi speciatim de theologia naturali . . .	5
de revelata	19
Cap. II. De principio theologiae revelatae seu de Scriptura Sacra	43

PARS PRIMA.

Cap. I. De Deo	113
et quidem de existentia, essentia et attributis divinis	117
de mysterio s. s. trinitatis	141
Cap. II. De creatione	156
Cap. III. De angelis	171
Cap. IV. De imagine Dei in prima creatione ho- mini collata	201
Cap. V. De providentia Dei	213
Cap. VI. De beatitudine aeterna	225
Cap. VII. De damnatione aeterna	242
Cap. VIII. De morte temporali	256
Cap. IX. De resurrectione mortuorum	268
Cap. X. De iudicio extremo et consummatione se- culi	274

PARS SECUNDA.

Cap. I. De peccato in genere	285
Cap. II. De peccato originis	298
Cap. III. De peccatis actualibus	319
ubi etiam de tentatione agitur	325

	pag.
PARS TERTIA.	
Cap. I. De gratia Dei erga homines lapsos, salutis nostrae primo principio . . .	335
Cap. II. De Christo, salutis nostrae principio ac fundamento . . .	342
cujus <i>Sectio I.</i> De persona Christi . . .	343
<i>Sectio II.</i> De statibus exaltationis et exaltationis . . .	365
<i>Sectio III.</i> De officio Christi . . .	370
Cap. III. De fide in Christum . . .	382
Cap. IV. De regeneratione et conversione . . .	400
Cap. V. De justificatione . . .	445
Cap. VI. De renovatione et bonis operibus . . .	461
Cap. VII. De verbo legis et evangelii . . .	479
Cap. VIII. De sacramentis in genere . . .	500
Cap. IX. De sacramentis veteris testamenti circumcissione . . .	511
et agno paschali . . .	517
Cap. X. De baptismo . . .	523
Cap. XI. De sacra coena . . .	545
Cap. XII. De praedestinatione . . .	559
et reprobatione . . .	578
accedit appendix de inscriptione in librum vitae . . .	581
Cap. XIII. De ecclesia . . .	586
ubi etiam de conciliis . . .	612
de schismate . . .	615
de syncretismo . . .	617
de antichristo . . .	620
Cap. XIV. De ministerio ecclesiastico . . .	623
Cap. XV. De magistratu politico . . .	639
Cap. XVI. De statu et societate domestica . . .	649
ubi de conjugio . . .	650
de societate paterna . . .	659
de societate herili . . .	673

INDEX SECUNDUS

QUI EST

RERUM ET VERBORUM.

NUMERI NOTANT PAGINAS.

A.

- Abolitio* peccatorum actualium. 415. et in specie ut offensarum. 416 seq. peccatorum habitualium. 418 seq.
Abraham, a quo circumcisis? 512. cur circumcisis? 515 et 516.
Abrenuntiatio Satanae in baptismo, quid de ea iudicandum. 544.
Absolutio privata. 632 seq.
Absolutum variis modis dicitur. 133.
Accomodatio. Scripturae s. 144.
Actiones humanae bonae vel malae. 219. bonae vel civiliter, vel spiritualiter tales. 220.
Actus animales et spirituales quomodo distinguendi? 426. paedagogici animalibus accensentur. 428. dicuntur a quibusdam actiones ecclesiasticae. ibid. eorundem usus. 428 et 429.
Adam unde dicatur? 163. ejusdem creatio. ibid. causa peccati factus est. 306.
Adiaphora in casu confessionis fiunt necessaria. 637. eorum dissensus per se non tollit concordiam. 618.
Adoptio in filios Dei. vid. *υιοθεσία*.
Adscensio Christi in coelos. 368.
Adventus Dei varius, qualis? 123. dicitur de Deo per *ἐνδϋκνωπονἀσσειαν*. 124.
Aër, quando creatus. 159. 160.
Aeternitas Dei. 126 et 127. Filii Dei. 144.
Aevum quomodo angelis adscribi queat. 180.

Affectio pia voluntatis. 40. 71 et 420.

Affectus fiunt causa peccatorum. 324. quomodo Deo tribuantur? 121. 336.

Affinitas quid sit? 654. tria ejus genera. 659 seq. vid. linea.

Agenda in theologia. 28.

Ἀγεννησία vid. innascibilitas.

Agnitio peccatorum est necessaria. 415.

Agnus paschalis fuit typus Christi. 518 seqq. *pascha*. 522.

Ἄνω et mundum et seculum denotat. 283 et 284.

Ἀποβία metaphysica in consideratione peccati non est negligenda. 306.

Ἀλήθεια angelica. 183. non est in Diabolo. 194.

τὸ ἀληθεύειν requiritur ad habitum mentis. 2.

Allegoriae innatae et Mlatae sunt distinguendae. 105.

Amor vid. charitas.

Amore languescere seu marcere quando quis dicatur? 234.

Ἀνααγρησία vid. sanctitas.

B. D. Jac. *Andreae*, quid de substantia baptismi contra Bezam in Coll. Mompelg. asseruerit? 528 seqq.

Angeli sunt creaturae perfectissimae. 171. habent *nomen* ab officio. ibid. ex lumine naturae vix potest existentia eorum demonstrari. 172. sunt a Deo creati. 173. in tempore. ibid. sed quo die, incertum. ibid. sunt *Spiritus*. 173 et 174. apparuerunt tamen quandoque in corporibus sibi accidentaliter unitis. 174. differunt a Deo et ab anima humana. 174. habent *intellectum*. 175. cognitionem triplicem. 175. naturalem. 175. quaedam cognoscere incipiunt in tempore. 176. quorundam notitiam conjecturalem tantum habent. ibid. praesertim de cogitationibus hominum 177 seqq. habent et *voluntatem* liberam. 177. facultatem loquendi. 178. *potentiam* operandi. 178 et 179. sunt simplices, incorruptibiles, nullo in loco. 179. non sunt ubique. ibid. non generat unus alium. 180. ad imaginem Dei sunt conditi. 183.

Angelorum numerus magnus. 180. *ordines* et gradus. 180 et 181. *definitio*. ibid. *status* gratiae et gloriae. 181. vid. *lux*, *fides*, *spes* et *charitas*. quamdiu *status* gratiae duraverit? 184. *lapsus*. 183 et 184. quando acciderit, non satis constat. 184. nec quomodo, *satis* clarum est. 193.

- Angeli boni* qui? 184. eorundem confirmatio in bono. 185. visio faciei patris coelestis. 185. ἀγαγομένη. 185 et 186. libertas voluntatis. 186. electio ad beatitudinem. 186 et 187. operationes diversae. 187. beatificae. 188. et ministeriales. 189. tum erga homines pios singulos. 189. in vita et morte. ibid. tum erga ipsos status hierarchicos. 189. ecclesiasticum. 190. politicum. 191. oeconomicum. 191. an cuique homini certus angelus ad custodiam datus sit? 189. in die extremo quid acturi sint? 191 et 192. 279. magnificiendi sunt. 192. sed non invocandi. 192. 193. quomodo honorandi? 193.
- Angeli mali* qui? 184. eorundem peccatum primum. 193. dux. 193. miseria. 194. corruptio intellectus. 194. et voluntatis. 194 et 195. operationes in perniciem tum hominum singulorum, circa corpus, opes et animam. 195. tum statuum hierarchicorum. 195. ecclesiastici. 198 et 199. politici. 199. oeconomici. 199. eorundem ministerio quomodo utatur Deus? 200. erunt tortores damnatorum hominum. 200. ipsi quoque cruciandi igne aeterno. ibid. et seq.
- Angeli mali* insidiantur vitae hominum. 260 et 261.
- Angeli* dicuntur etiam homines. 171.
- Angelus foederis*. vid. Christus.
- Animae rationalis* origo non est definitu necessaria. Proleg. 39. immortalitas. 264 et 268. insufflatio divina in corpus Adami. 163. propagatio. 168 et 169.
- Anima* quomodo contrahat peccatum orig. salva fide potest ignorari. 315. aliter explicatur ab his, qui traducem, et aliter ab his, qui creationem amplectuntur. 315 seqq.
- Animarum* per mortem a corporibus separatarum status. 264. piorum. 265. impiorum. ibid.
- Animalium* terrestrium creatio. 162. aquatiliu et volatiliu creatio. 162.*
- Ἀνθρωποπάθεια et συνκατάβασις non est κατάχρησις. 124.
- Anselmi* definitio peccati. 305.
- Antichristus* est papa Romanus. 623. unde id eluceat. 620 — 622. ejus revelatio ante iudiciu. 275.
- Ἀξιοπιστία Scripturae s. 55. Scriptorum sacrorum. 65 et 66.
- Ἄφεςις ὀφειλημάτων quid sit? 456.
- Apocalypsis* Johannis, de ea aliquando dubitatu. 84.

- Ἀπόδειξις θεολογική.* 20.
Apostatae quinam peccent in Spiritum s. 332 et 333.
Apostoli sunt causa efficiens minus principalis s. Scripturae. 47 sq. quinam dicantur. 48.
Appetitus sensitivus humanus in statu integritatis. 207. in statu peccati. 303 et 324 et 403. in statu regenerationis. 404. in statu conversionis. 440. in statu renovationis. 463 et 464.
 Applicatio meriti Christi et remissionis peccatorum, quae fit credentibus per fidem. 389 et 450 et 451. aliter Deus ea homini applicat, aliter credens sibi ipsi. 390.
Apprehensio fidei. 388.
Aqua, quando creata. 159. ejusdem a terra divisio. ibid.
Aquae superiores et inferiores. ibid. an supra coelos sideres quaedam sint? 160 et 161.
Aquatilium creatio. 162.
Argumenta fidem humanam gignentia. 58 et 59. eorum utilitas, imo necessitas. 73.
Argumentum fidem divinam gignens est unicum. ibid.
Articuli fidei unde dicantur? 29. sunt alii puri, alii mixti. ibid. fundamentales et non fundamentales. ibid. puri quinam sint. 30. fundamentales sunt alii primarii, alii secundarii. 31. primariorum distinctio. 32. secundarii qui? 35 seqq. non fundamentales. 38.
Ἄγγελοι angelorum, quam mali non servarunt. 184.
Assessores et ministri iudicii extremi. 279.
Attributa Dei. 118. alia sunt negativa, alia positiva. 119. vid. perfectiones.
Auctoritas Scripturae s. 55. a Deo unice dependet. 55 et 56. quomodo nobis constet? 56. quibus argumentis probetur? vid. *argumenta*. dupliciter consideratur, ut *motiva* et *canonica*. 57.
Aves vid. volatilia.
Ἀὐθεντία. 55.
Ἀὐτοχειρία. 330.

B.

- Baierus*, quando natus V. ejus vita V—X, scripta X, compendium theologiae positivae XI—XIV.
Baptismi vox. 523. doctrinae sedes. ibid. causa effie. princ. 524. impulsiva. 524. minus principalia. 525. materiale. 525. formale. 538. finis cui. 539. finis cujus.

542. definitio. 545. *an detur materia coelestis?* quaeritur. 526 seq. origo quaestionis. 527 seq. variae nostratum explicationes. 530 seq. sententiam de sanguine Christi propugnavit B. Hutterus. 532. quam tamen rejecit B. Foersterus. 533. et B. Zach. Schilterus. 534. quae fuerit B. Himmelii sententia. 535. Gerhards mens exponitur. 536 seq. *ἐπύχρισις*. 537.
- Baptismus* a laicis administrari potest. 504.
- Baptismus* non est iterandus. 406 et 545. quomodo sit lavacrum renovationis? 468.
- Baptismus infantum* probatur. 540.
- Baptismus* duplicem, internum et externum, Beza statuit. 527.
- Barbarismi* et soloecismi non sunt in stylo N. T. 49 et 50.
- Beatitudo aeterna* est finis theologiae. 22. in hac vita perfecte declarari nequit. 239. in *intellectu* est perfectissima Dei cognitio. 226. cum aliarum quoque rerum perfectissima et clara cognitione. 230. similes Deo erimus. 231. vid. visio beatifica. in *voluntate* est amor Dei intensissimus. 231. et *ἀναμνηστος*. 232 seq. vid. fructus Dei. inde resultabit voluptas et gaudium ineffabile. 233 et seq. erit in omnibus hominibus beatis aequae perfecta. 234.
- Beatitudinis* causae ex theol. nat. 9. media, juxta theol. nat. 10. causae juxta theol. revelatam, efficiens. 25. impulsiva. ibid. subjectum quod. 240. quo. 240. finis. 241. descriptio. 242.
- Beati* non cognoscunt decreta Dei libera etc. vi cognitionis beatificae. 228. cognoscere tamen possunt vi peculiaris revelationis. 230.
- Beatorum corpora* erunt spiritualia. 235. subtilia et agilia. ibid. impassibilia. 336. immortalia. ibid. clara et splendida. 237. formosa. ibid.
- Bellum* quando gerendum. 645. quomodo gerendum. 646.
- Benedictio sacerdotalis* pertinet ad causam efficientem conjugii. 652.
- Bethesdae* piscinae aqua ab angelo mota. 190.
- Bibitio* sacramentalis qualis? 552. spiritualis quae sit? 556.
- Biblia*. 44.
- Bonitas Dei*. vid. Deus. est causa impulsiva creationis. 166. et in specie creationis hominis ad imaginem Dei. 202. ut et providentiae. 215. et beatitudinis aeternae. 240.

Bonum summum. vid. Deus.

Bona praesentia respectu fiducia quatenam dicantur? 387.

Bruta proprie peccare non censentur. 291. 292.

C.

Canon. vid. κανών.

Capacitas hominis passiva in conversione. 436 seq.

Caput ecclesiae. vid. ecclesia.

Caro cum concupiscentiis suis. 463.

Castigationes paternae a poenis sunt distinguendae. 294.

Catholicismus ecclesiae proprie dictae. 599 seqq. ecclesiae per synecdochen dictae. 607 et 608.

Causa προκαταρκτική differt a meritoria. 47. *instrumentalis* in genere morum. 453 seq. et 572 et 573.

Causae virtualiter causantes a formaliter causantibus in doctrina de actibus voluntatis divinae, et speciatim in doctrina de electione haut praeter necessitatem distinguuntur. 131. 568 seqq. conf. 451.

Certitudo fidei. 394. hominum credentium, quod vere credant. 395. justificationis. 459.

Chaos primo creatum quid sit? 158.

Charitas seu amor Dei. 336. *angelorum* viatorum. 182. et beatorum. 185. *beatorum* hominum. 231. cum fide necessario est conjuncta. 396. est summa legis. 481. fidelium fraterna et reciproca in actu secundo non est semper necessaria. 596.

χρηστότης. 337.

Christus est fundamentum salutis. 30 et 32 et 342. dicitur angelus foederis. 171 et 172. est verus Deus. 343. et verus homo. ibid. Filius hominis quoties in Scriptura appelletur. ibid. est una persona in duabus naturis. 543. vid. unio et communicatio. secundum humanat. accepisse intelligendus est, quaecunque in tempore eum accepisse Scriptura affirmat. 558. dolores infernales sustinuisse quomodo dicatur? 367. satisfecit toti ss. trinitati. 377. quomodo dicatur caput ecclesiae? 590.

Christus homo peccato originali maculatus non fuit. 299. nec necessitati mortis subjectus. 263. resuscitat mortuos qua Filius hominis est. 269. erit iudex. 277 et 278. quomodo dicatur pulchrior redditus praeter Filiis hominum. 348. ultra triennii spatium officio praedi-

- candi impendit. 385 seq. praecepta moralia nova non dedit. 491. semetipsum sacrificavit. 375.
- Christi nomen* quid indicet? 370. *generatio* duplex. vid. generatio. *divina natura* penetrat et perficit humanam. 357. *humana natura* non habet subsistentiam propriam. 344. neque per hoc fit imperfectior. ibid. ejus causa efficiens. 346. materia ex qua. 346. Productio describitur. 347. est miraculosa. 347. unitio cum D. N. 348. vid. unio. it. communicatio. exinanitio pertinet ad H. N. 366. consistit in abdicatione usus plenarii D. N. ibid. quoniam complectatur? 366 seqq. *exaltatio* quid sit? 368. ejusdem initium et complementum. 368 et seqq. *officium* triplex. 371. *propheticum*. 371 et 372. *sacerdotale*. 373. cum mediatorio coincidit. 374. in statu exaltationis quomodo eodem adhuc fungatur. 379. vid. sacrificium et satisfactio; it. obedientia et intercessio. regium est triplex. 379. vid. regnum.
- Christi Θεωλογία* theologia, alia ἀρετῶνος, alia ἐκτενῶς. 3. scientia futurorum contingentium. 130. voluntas dandi se in mortem. 133 et 134. conservandi vitam suam. 133 seq. occisio quomodo actus sacerdotalis fuerit. 375 seq.
- Circumcisionis* institutio 511. causa effc. princ. 511. causa impulsiva. 511. ministerialis. 512. materiale. 513. formale. 514. finis cui. 515. finis cujus. 515. definitio. 516. materia coelestis an detur? 513. cur illa die octavo debuerit fieri? 515.
- Claritas* Scripturae externa. 97 et 98.
- Coelum* est incorruptibile. 168. ejus creatio. 158.
- Coelum novum* et terra nova. 284.
- Coenae* s. synonyma. 545. causa effc. princ. 546. impulsiva. 547. ministerialis. 548. materia duplex. 549. terrena. ibid. et 550. coelestis. 551. forma. 554. finis cui. 554. finis cujus. 556. definitio. 558. consecratio quomodo fiat? 548 seqq. usus in renovatione. 468. an possit dici sacrificium? 558.
- Cognitio abstractiva* quoniam sit? 228. intuitiva quoniam sit? ibid. comprehensiva quomodo dicatur? ibid.
- Cognitio*, quam Deus de seipso habet. 3. quam Christus homo de Deo habet, ibid. quam nos homines de Deo in hac vita habemus. 227. quam post hanc vitam de Deo habebimus. ib. per lumen naturae non cognoscitur distincte. 8 et 225. quam homines ad imaginem

- Dei creati* habuerunt. 232. *angelorum* triplex. 175. quam *angeli mali* de Deo habent. 194. quam *dammati* de Deo habent. 244.
- Cognitio* nuditatis protoplastorum. 309.
- Communicatio naturarum* in Christo. 350. eam declarant propositiones personales. 351. quae inusitatae vocantur. 351. sed minus tuto accidentales. ibid. aliae sunt, quas vocant formales. 353. *idiomatum*. 353. ejus tria sunt genera: primum. 354 seqq. secundum. 357 et seq. tertium. 363. quidam quartum etiam genus constituerunt. 356. de ordine secundi et tertii generis. 358. vid. *praedicationes*.
- Compendium* theologiae positivae Baieri XI seq., libri impressi historia X seq., iudicium de eo XIII seq.
- Concilia* quid sint? 597. eorundem divisio. 613. praestantia et defectus. 111. unde suam auctoritatem habeant? 614.
- Conclusio* de fide, ubi altera tantum praemissarum revelata, altera evidens est. 80 et 108 et seq.
- Conclusiones* practicae quotuplices sint? 6.
- Concretum* naturae. 351. personae. 352.
- Concupiscentia* prava. 303. semper intra renatos est. 442 et 464. in nono et decimo praec. accusatur et damnatur. 488.
- Concursus* Dei universalis. 217. specialis. ibid. neuter tollit libertatem voluntatis humanae. 221. supernaturalis cum Scriptura sacra. 71.
- Conditiones*, quae non-causales. 6.
- Confessio peccatorum* coram ecclesiae ministro. 633.
- Conjugal* amicitiae fundamentum. 164.
- Conjugale vinculum*. 664. est indissolubile. 664.
- Conjugii* causa efficiens. 650 et 651. impulsiva interna. 651. externa. 651. materia. 653. forma. 664. finis cui. 667. finis cujus. 667. finis intermedius et accessorius. 668. definitio. 669.
- Conjugium* clericorum. 667.
- Conjugia* senum non in universum damnantur. 653. prohibita, alia dissolvenda sunt, alia possunt tolerari. 662. illorum dissolutio non est divortium. 666.
- Conjugum* officia. 668.
- Conscientia*, Dei index. 116.
- Conscientiae* pavores. 431.
- Consensus* Scriptorum sacrorum. 63.

- Conservatio doctrinae Christianae.* 68. mundi. vid. mundus. creaturarum. 217.
- Consilia ecclesiae doctorum et pastorum.* 645. pernicioſa. vid. imperatorum talia.
- Consummatio* mundi vid. mundus.
- Contritio* est pars poenitentiae. 429.
- Contritio capitis serpentis* est opus solius Dei proprium. 146. ad abolendam offensam nihil valet. 417. neque ad bonum propositum constans sufficit. 441.
- Controversiae* theologiae quomodo tractandae. 110 et 111.
- Conversionis* vox transitivam et intransitivam notat. 410. terminus a quo et ad quem sunt notandi. 411. terminus a quo formalis. 411. a quo objectivus. 413. terminus ad quem formalis. 413 et 414. ad quem objectivus. 414. causa eff. princ. 430. impulsiva. 431. instrumentalis. ibid. subjectum quod. 439. quo. 440. finis. 441. fructus. 441. definitio. 444.
- Conversio* prima et iterata. 439 seq. intransitiva idem est ac poenitentia. 429. a peccatis actualibus quomodo fiat? 415. non solum quoad actum, sed etiam quoad offensam. 417. a peccatis habitualibus quomodo fiat? 418. ex parte intellectus quomodo fiat? 420. ex parte voluntatis. 422. non fit in instanti. 423. potest iterari. 442. vid. homo.
- Cooperatio.* vid. συνέργεια.
- Copulatio* conjugum. 652.
- Corpus humanum* ad imaginem divinam creatum. 208. peccato subjectum. 310. morti obnoxium. vid. mors. in renovatione fit instrumentum iustitiae. 470.
- Corporis humani* resurrectio. vid. resurrectio. gloria in V. Ae. 235 seq. et 272.
- Corpora* hominum exanimata in terram sunt recondenda. 266. ab angelis quandoque assumpta. 173 et 174.
- Corporum simplicium* incorruptibilitas. 168. mixtorum propagatio. ibid. eorumque corruptio. ibid.
- Corpus peccati* quid sit? 463.
- Creatio* proprie dicta et metaphorica. 156. proprie dicta est productio ex nihilo, eaque fit dupliciter. 157. est opus sex dierum. 157. vid. opera creationis. est opus ad extra. 165. tribuitur Christo. 145. et Spiritui s. 147. hominis, cur in ultimum demum diem sit reservata? 163.
- Creationis* causa eff. principalis. 179. una tantum est. 180. exemplaris. ibid. impulsiva. 180. instrumentalis

- nulla. 181. materia. 181. modus. 182. differentia a generatione physica. 182. finis. 184. definitio. 184.
Creatio nova quid dicatur? 401.
Creaturarum utilitas. 170.
Credenda in theologia. 28.
Credentes possunt ac solent certi esse, quod vere credant. 395. non tamen necesse est, credentem credere. quod credat. 390.
Cruz, quomodo dicatur ad conversionem perducere? 431.
Crucis species a poena proprie dicta sunt distinguendae. 294. signum in baptismo cur adhibeatur? 545.
Culpa quid sit? 293 et 294.
Cultus divinus. 10. adscribitur Filio Dei 146.

D.

- Daemones*. vid. angeli mali.
Damnatio malorum est aeterna. 254. opponitur beatitudini privative et contrarie. 243. ejus causa efficiens. 249. impulsiva interna. 251. externa. ibid. subjectum quod. 253. quo. 253. finis. 254. descriptio status damnationis. 255.
Damnandorum catalogus. 253. numerus. 253 et 254.
Damnati peccant indesinenter. 246.
Damnatorum intellectus caret visione Dei beatifica. 243. cognoscit tamen Deum ex poenis. 244. contemplabitur etiam ipsosmet et alios. 245. *voluntas* caret amore Dei. 244. ardet odio et invidia. 245. cruciatur dolore et desperatione. ibid. est determinata ad malum. 246. *corpora* carebunt dotibus beatorum. 244. incorruptibilia tamen erunt. ibid. cruciabuntur igne infernali. 247. quoad sensus singulos. 248. *status* habebit suos gradus. 248. *locus* definiri non potest. 254. *poenae* erunt aeternae. 254.
Decalogus est summa legis. 481. ejus praeceptorum distinctio. 481. praeceptum primum. ibid. secundum. 482. tertium. 483. quartum. 484. quintum. 485. sextum. 486. septimum. 486. octavum. 487. nonum et decimum. 488. regulae decalogi explicatrices. 482 et 484.
Decretum Dei absolutum et non absolutum. 135. *de toto* opere perducendi homines ad salutem. 560. *de certis* hominibus certo salvandis. ibid. *de dando* Filio pro

- omnibus. 562. *de* mediatore omnibus offerendo. 563. *de* concursu gratioso cum verbo. 565. *de* conferenda gratia justificante, renovante, fidemque conservante et confirmante. 566. *de* omnibus finaliter credituris certo salvandis. 566. hoc speciatim electionis nomine appellatur, 567. *de* omnibus fide finali carentibus aeternum damnandis. 567. *de* certis hominibus, distincte cognitis, aeternum damnandis. 567.
- Decretum electionis* strictae sic dictum est particulare et immutabile. 576. est articulus fidei secundarius. 37. *reprobationis* est particulare et immutabile. 580.
- Decreta* Dei aeterna ex executione in tempore rectissime aestimantur. 559.
- Deletio* ex libro vitae quomodo sit intelligenda. 586.
- Denegatio* debitae mercedis. 332.
- Descensus* Christi ad inferos. 368 seq.
- Descensus ad inferos* ad statum exaltationis Christi pertinet. 368. 369.
- Desertio* Christi. 367.
- Desperatio* damnatorum. 245.
- Deus* est summum bonum. 141. est finis ultimus hominis et theologiae. 8. 141. Dicitur quievisse ab opere creationis. 165. quomodo dicatur causa damnationis aeternae. 250. an sit causa mortis temporalis? 259. non potest dici causa peccati. 291. 309 et 320. ne per accidens quidem. 320.
- Dei* nomen proprie et improprie accipitur. 113. nomina plura. 114. existentia. 116. essentia. 118 seqq. attributa. 119. unitas. 120. simplicitas. 120. immutabilitas. 121. infinitas essentiae. 122. immensitas. 122. omnipraesentia. ibid. aeternitas. 127. vita. 128. scientia. 128. sapientia. 130. voluntas. ibid. vid. *voluntas*. iustitia. 137. veracitas. 138. potentia. 138. ordinata et absoluta. 139. bonitas. 140. providentia. vid. inf. opera ad intra et ad extra. 151. existentia et attributa ex rebus creatis demonstrari possunt. 18. descriptio. 155 et 156.
- Deus* est Pater, Filius et Spiritus s. 141 et seq. et hi tres inter se realiter differunt. 142. vid. *trinitas*. it. *persona*. hi tres unus Deus sunt. 147. vid. *essentia*. Pater. 155. Filius. 155. Spiritus s. 155. an hae tres personae recte dicantur tres creatores? 165.
- Dextra* Dei. vid. sessio.

Diabolus malorum angelorum dux. 193. et causa peccati. 291 et 306. variis modis. 381. non tamen necessitat. 322.

Dicendi genus in Scriptis s. varium. 50.

Dies iudicii extremi distincte a nobis praesciri nequit. 274.

Dilectio. vid. *charitas*.

Dispensatio quid sit? 663. ubinam locum habeat? 663.

Displicentia peccatorum simplex et efficax. 415.

Disputaturi de controversiis theologicis, quas mentes debeant afferre? 110 et 111.

Divortium. 665.

Dicendi potestas nunc fidelibus quibuscunque concessa? 629.

Dominium in creaturas. vid. *imago Dei*.

Dominorum officia. 675.

Dona administrantia et sanctificantia. 590.

E.

Ebrietas est peccatum in proprium corpus. 330.

Ecclesia alia est militans, alia triumphans. 587. militans accipitur vel improprie et per synecdochen. 588.

Ecclesiam proprie dictam esse coetum verarum credentium et sanctorum, probatur. 589. ejus caput est Christus. 590. influxu multiplici. 591. idque unicum. 592. causa efficiens. 593. impulsiva. 594. materia. ibid. forma. 594. finis. 595. attributa. 595. effectus. 600. definitio. 600.

Ecclesia quotupliciter dicatur *una*. 596. quomodo *sancta*. 598. *catholica*. 599. *apostolica*. 599.

Ecclesia per synecdochen quae dicatur? 603 seq. *corrupta* quando dicatur? 604 et 606. *vera* quotupliciter dicatur? 606. *vera* seu *pura* quatenus sit? 607. etiam *una*, *sancta*, *catholica* et *apostolica* dici solet. 607. in *ecclesia corrupta* etiam filii Dei nascuntur. 609. *visibilis* vel *invisibilis* quomodo dicatur? 609 seq. fieri potest, ut fiat tota invisibilis. 610.

Ecclesiae testimonium de Scriptura s. 67. *primitivae* testimonium historicum de idiomate librorum Scripturae. 77. idque hodiernum sufficiens. 79. encomia et promissiones ad universalem spectant. 602. *particulares* quatenus dicantur? 601. aliae sunt *simplices*, aliae *compositae*. ibid. *particularis* notae, ex quibus vera possit agnosci? 611. *triumphantis* sanctitas. 232.

Ecclesia repraesentativa. vid. *concilium*.

Efficacia Scripturae. 85.

Ἐκνοεῦσθαι dicitur Spiritus s. 154.

Electionis vox quid notet? 560 et 567. causa effic. 568. impulsiva interna. 569. externa principalis. 570. externa minus principalis. 571. objectum. 575. finis. 576. affectiones. 576. definitio. 577. vid. decretum.

Electio angelorum. 186.

Electi an excidere possint gratia Dei? 576.

Elementa secundum se tota nunquam intereunt. 168.

Ἐντλεῦσις Spiritus s. et

Ἐπισκαιοῦς in imprægnatione Mariae. 347.

Episcopatus jura cui competant? 636 et 643.

Epistola ad Ebraeos, an Ebraice fuerit scripta? 50. *Jacobi*, quomodo Eusebio dicatur *ροθεύεσθαι*? 84.

Essentia Dei quid notet? 117 et 149. una tantum est. ibid. vid. Deus.

Evae creatio. vid. foemina. non omnimoda cum Adamo aequalitas. 210. seductio. 306.

Evangelium quid sit? 431 et 493. dicitur *δύναμις Θεοῦ* metonymice. 86. lex fidei. 493 seq. etiam in V. T. fuit revelatum. ibid. diversis vicibus toti humano generi obtigit. 495. convenit cum lege in quibusdam. 495. differt tamen etiam ab eadem in quibusdam. 495. an sit concio poenitentiae? 496.

Evangelii usus in conversione. 497. in renovatione. 498. lux clarior in N. T. 494. primi explicatio. 493. vim habuerunt etiam ea, quae in legibus ceremonialibus fuerunt comprehensa. ibid.

Evangelium Matthaei an Ebraice fuerit consignatum? 50.

Eucharistia vid. coena s.

Εὐσέβεια quid notet? 337.

Excommunicatio minor et major. 635.

Εξέρχενθαι dicitur filius Dei. 154.

Exorcismus in baptismo, quid de eo judicandum. 544.

Ἐξουσία Christo secundum H. N. data. 358.

Expansum secunda die creatum. 160. et aethereum et aëreum coelum complectitur. ibid. 161.

F.

Fides ex tribus partibus constat, ex notitia seu intellectu 383. ex assensu. 384. et ex fiducia. 386.

Fides est finis intermedius theologiae. 23. est ad salutem necessaria. 382. est *causa* salutis. 26. impulsiva.

- nempe. *ibid.* et 571. eaque a nostra parte *unica*. 455. *non per se*, sed ratione objecti. 390. et sic etiam dicitur *causa impulsiva minus principalis* justificationis. 453. ut et electionis. 571. quomodo sit in diversis potentiis? 388. est anima conversionis. 429. est per charitatem efficax. 396. et tunc duplici munere fungitur. 469. est forma B. O. 476. potest amitti. 397.
- Fides* alia est *qua*, alia *quae* creditur. 29. *humana*, quibus argumentis nitatur? 58. *divina*, quomodo producat? 70. *specialis* quae dicatur? 385. *infantum*. 392. *angelica* quae sit? 181.
- Fidei* donatio. 407. *gradus* seu partes quae dicatur? 383. *notitia* *ibid.* *assensus*. 384. inprimis *specialis*. 385. *fiducia*. 396. *apprehensio* qualis sit? 388. *causa* efficiens principalis. 391. *impulsiva*. 391. *instrumentalis*. 392. *subjectum* quod. *ibid.* quo 393. *finis* et *effectus*. 394. *proprietates*. 394 seqq. et 396. *vid. certitudo*. *actualis* descriptio. 399. *habitualis* descriptio. 400. *plerophoria*. 73. 388 et 394.
- Fidem* oportet esse finalem. 398. *solum justificare* recte dicitur. 455.
- Fiducia* differt a *spe*. 386. et dilectione Christi. 387. *angelica*. 182.
- Filiatio* an ad justificationem pertineat? 449.
- Filium irae esse*, quid sit? 298. 314 et 448.
- Finis theologiae revelatae* pertinet etiam ad objectum ejusdem materiale. 27.
- Foeminae creatio*. 164. quo in loco sit facta? ad imaginem Dei est facta. 210.
- Franzii regulae interpretandi Scripturam*. 106.
- Fruitio satisfactionis Christi*. 340. Dei in futura vita. 231.
- Fundamentum fidei* quid et quotuplex? 30.
- Fundamentales articuli fidei* a non fundamentalibus distinguendi. 29.
- Futura contingentia* in s. s. revelata. 63.

G.

Gaudium v. ae. vid. beatitudo.

Generatio filii Dei. 144. 145 et 152. an per actum intellectus aut per *verbum dicere* facta sit? 152. differt a *spiratione*. 153. Christi duplex, aeterna et temporalis. 344. temporalis consistit in productione et unitioe H. N. cum D. 345.

Generatio hominis. vid. *homo*.

Gentiles absque fide in Christum salvari non possunt. 14 et 389. quomodo inexcusabiles sint? 19. eorum *κακοήθεια*. 64 et 69. religio. vid. *infantes*.

Genus theologiae. 21.

Γηγας. 260.

Chr. *Gersonis* Judaei conversio. 73.

Gloria nostra est Deus. 229.

גוגי. 272.

Gogi et *Magogi* excidium. 277.

Gradus angelorum. 180. hominum bestorum. 239. damnatorum. 248. *consanguinitatis* vel *affinitatis*. 656. prohibiti. 658. vid. *nuptiae*.

Graduum consanguinitatis computandi ratio. 556. *affinitatis* computandi ratio. 660.

Graeca N. T. *dictio*. ελληνιστική. 49.

Gratia Dei est salutis nostrae primum principium. 335. quid hoc nomine intelligatur? 336. ejus objectum sunt homines omnes et singuli. 337 et 562. et inde *universalis* appellatur. ibid. non est otiosa complacentia. 338. et inde efficax appellatur. 339. movit Deum ad procurandum medium, quo suae justitiae satisfactum. 339. et id propter dedit mediatorem Christum. 340. movit Deum, ut suum conferat, quo satisfactione mediatoris omnes frui queamus. 341. non autem irresistibiliter determinat. ibid. pro operatione Dei gratiosa accepta distinguitur in *praevenientem*, *operantem* et *cooperantem*. 435. est resistibilis. 438.

Gratiae Dei finis. 341. descriptio. ibid. actus formales quos quidam appellant. 342.

Gubernatio Dei. 217.

H.

Habitatio Dei specialis in sanctis. 122.

Habitus evidens. 5. practicus. 6. piae affectionis 39 seq. vid. affectio. Θεόσδοτος. 41. acquisitus. ibid. credendi. 420. non infunditur in instanti. 407.

Habitus supernaturales quomodo acquirantur? 407. 420. 421 et 423.

Haereseos nomine quid appelletur? 615. autor Diabolus. 198 seq.

Haereses inter signa judicii extremi referuntur. 275. *heterodoxi* an in civitatem sint recipiendi? 617.

Homicidium est morte puniendum. 203. est peccatum clamans. 332.

Homo est finis cui creationis. 170. ad imaginem divinam est creatus. 201. *peccator* est subjectum operationis theologiae revelatae. 24 seq. et 285. per vires suas naturales nihil active potest conferre ad sui conversionem intrinsece inchoandam aut perficiendam. 433. vid. liberum arbitrium. in initio conversionis quomodo se habeat? et quomodo in progressu? 437. *animalis* qui dicatur? 301. *vetus* qui dicatur? 461 et 463. *novus* qui dicatur? 461 et 464.

Homini creatio. 162. quo in loco sit facta? 164. generatio est opus divinae providentiae. 216. an absque concursu Dei speciali fiat? 169 et 219.

Hortus eden. vid. *paradisus*.

Hostiae seu oblatae sunt verus panis. 549 seq.

Humatio. vid. *sepultura*.

Hypostases tres in Deo. 148.

יִצְחָק habet significatum forensem. 445.

I.

Ideae creaturarum in intellectu divino. 166.

Idioma librorum Scripturae quid sit? 77.

Idiomatis vox in articulo de Christo. 353.

Idiomata ἑρμηνεύματα quae dicantur? 361.

Idiotismi Ebraei et Graeci sermonis sunt attendendi. 106.

Jesus nomen unde desumptum? 370. plus notat, quam servatorem. ibid.

Ignis quando creatus? 159. *infernalis* est verus et proprie dictus. 247. est aeternus. 200. per quem coelum et terra peribunt. 283 seq.

Ignorantia quotuplex? 323 seq.

Ignorantiae peccata quaenam dicantur. 328.

יהוה nomen Dei essentielle. 114.

Imago Dei in angelis. 183. *in homine*. 201. non referri debet ad omnia, quae in Deo sunt. 202. *generaliter* accepta. 203 seq. *specialiter* accepta. 205. ex parte intellectus. 205. voluntatis. 206. appetitus sensitivi. 206 seq. corporis. 208. fuit donum naturale. 207 seq. in posteros propagandum. 307. ejus causa efficit. 202. impulsiva. 202. exemplaris. 202. subjectum quod. 210.

- subjectum quo. 211. finis. ibid. definitio. 211 et 212 seq. pars vel consequens fuit *dominium in creaturas inferiores*. 209.
- Imaginum cultus* in I. praecepto decalogi prohibitus. 481.
- Immortalitas corporis humani in statu integritatis*. 208 seq.
- Immutatio*, morti analoga. vid. *mors*.
- Imperantium consilia* pernicioso. 193.
- Impiorum descriptio*. 192.
- Impraegnatio Mariae*. 347.
- Imputatio lapsus protoplastorum*. 307. meriti Christi non est imaginaria. 450. justitiae Christi an ad formam justificationis pertineat? 456 seq.
- Incarnatio filii Dei*. 345. angelis in statu viae fuit incognita. 181 seq.
- Inclinatio naturae in Deum*. 15 seq.
- Incontinentia*. 325.
- Incredulitas finalis omnium maxime damnat*. 251.
- Ἰνδάλματα*. vid. spectra.
- Infantes*, an in illos cadant peccata actualia? 329. debere baptizari, probatur. 539. baptizati, ut et olim circumcisi, credunt. 392 seq. fidelium, baptismo privati. 545. infidelium. ibid. et 248.
- Inferni locum quaerere*, inutilis curiositas est. 254.
- Infirmitas*. 324.
- Innascibilitas Dei patris*. 149.
- Inscriptio in librum vitae*. 581. ejus descriptio. 583. distinctio. 584. causa efficiens. 585. impulsiva. 585. obiectum. 585. forma. 585. finis. 586. affectiones. 586.
- Inspiratio*. 46.
- Instrumentum passivum et cooperativum*. 89 seq.
- Intellectus angelicus*. 175. *humanus in statu integritatis*. 205. peccati. 301. 323 et 403. regenerationis. 404. conversionis. 419. renovationis. 463 et 464. beatitudinis aeternae. 226 seqq. damnationis aeternae. 243 et 244.
- Intelligentia Dei*. vid. scientia.
- Intercessio Christi*. 377 seq. in statu exaltationis quomodo fiat? 378 seq.
- Interpretatio Scripturae quomodo instituenda?* 104.
- Invidia damnatorum*. 245. satanae. 259.
- Judaei quomodo convincendi?* 68 seq. eorum notabilis ante diem extremum conversio. 277.

Judex controversiarum. 109 seq.

Judicium extremum futurum esse probatur. 274. ejus causa efficiens. 277. impulsiva interna. 278. externa. 278. ministerialis. 279. objectum materiale. 280. formale. 280. distinctio. 291. finis. 282. descriptio. 282. *Judicium* discussionis. 281. retributionis. 282. discretionis et decisionis. 111.

Jurisdictio ecclesiastica. 643.

Justificatio est articulus fidei primarius. 35 et 36. quod fiat per fidem solam, et non per opera, est articulus fundamentalis secundarius. 38. ex sola Scriptura evangelica constat. 445. habet significationem forensem. 445. non importat realem et intrinsecam hominis imutationem. 447. statum tamen hominis mutat. ibid. et inde notandi sunt terminus a quo. 448. et terminus ad quem. 449.

Justificationis processus. 450. causa efficiens. 451. impulsiva interna. 452. impulsiva externa principalis et meritoria. 452. impulsiva minus principalis. 453. forma. 455. ab aliis extenditur, ab aliis restringitur. 456 seq. a forma tamen ipsius hominis justi est distinguenda. 457. subjectum. 458. finis. 459. effectus. 459. definitio 460.

Justitia Dei. 137. renumerativa et vindicativa. 137 et 270. universalis. 465.

יָצַר quid significet? 163.

K.

Κανών. 38.

Barth. *Keckermanni* *μυστηρίου τῆς τριτητάδος* mysterii trinitatis. 150. *Κοινωνία* corporis et sanguinis Christi. 554.

L.

Laici baptismum administrare possunt sc. in casu necessitatis. 504. non tamen sacram coenam. 548.

Lapides quando creati. 161.

Lapsus angelorum. vid. *angeli*. protoplastorum. 308.

Legio quid sit? 180.

Lex est Deus sibi ipsi. vid. Deus. lex quid notet? 480. dividitur in moralem, ceremonialem et forensem. 490. *ceremonialis* quae sit? 489. *forensis* quae dicatur. 490. utraque abrogata est. 490.

- Lex naturae.* 10 et 11. dicitur et *lex moralis.* 286. quid sit? 286 et 480. formaliter est in ipso Deo. 286. promulgata primum. 287. repetita. 288. vid. *decalogus.* abrogata nunquam. 490.
- Lex Moysis et Christi revera una est.* 468 et 491. Mo-
saica, quomodo per angelos ordinata? 185.
- Lex positiva quae sit?* 289.
- Legis vestigia in hominibus post lapsum.* 288. explicatio a Deo et Christo instituta. 288. vis obligandi maxima. ibid. vis movendi divina. 432. convenientia cum evangelio et differentia vid. *evangelium.* usus triplex. 497 seq. in conversione. 418 et 497. in renovatione. 468 et 498 seq.
- Leges forenses non paucae possent introduci,* 490 seq.
- Leges bonae interpretationis.* 104 seq. generales, speciales. 106.
- Liberatio a maledictione legis et damnatione aeterna.* 459.
- Liberorum officia.* 672.
- Liberum arbitrium homo in conversione sui non habet.* 421 seq. ejus defectus ex peccato originali sequitur. 312.
- Libertas radicaliter est in intellectu.* 513 seq. ad bonum et malum qualis perfectio sit. 233. *voluntatis* divinae. 132. angelorum in statu vitae. 177. angelorum in bono confirmatorum. 186. voluntatis humanae ad imaginem Dei creatae. 206. humanae post lapsum in spiritualibus nulla, in naturalibus labefactata. 312. humanae restauratae. 473. hominum beatorum. 233. Libertas Christiana. 459. 476. 490. 636.
- Liber, materialiter consideratus quid notet?* 582. *vitae* quinam sit? ibid. an dicendum, quod sit Christus ipse? vid. *inscriptio.* 583. *interim.* 617.
- Librorum sacrorum πρωτότυπα et αντίγραφα.* 80.
- Libri canonici* V. T. 80 seq. N. T. 83. a quibusdam alii πρωτο-alii δευτεροκανονικοι dicuntur. 84 seq. *apocryphi.* 82. quomodo ab Augustino canonici sint dicti? 83. *deperditi.* 93 seq. *symbolici* qualis sint norma? 76.
- Linea consanguinitatis vel affinitatis quid sit?* 655. ejusdem divisio. 655 et 656.
- Linguarum notitia lectori Scripturarum necessaria.* 98.
- Literae et spiritus notitia.* 48.
- Litterarum encyclicarum commercium.* 615.
- Λογισμός* Dei justificantis. 450.
- Loquendi facultas angelica.* 177 seq.

Lucta carnis et spiritus incipit cum primis fidei et conversionis initiis. 424. a pugna rationis et affectuum solícite est distinguenda. 425. continuatur in renovatione. 466.

Lumen naturae. 16. gloriæ. 229.

Lunæ creatio. 162.

B. Mart. *Lutherus* bonus Scripturarum s. interpres. 105.

Lux intellectui ingenita quid sit? 16 et 17. in intellectu angelico quæ sit? 182 seq. in renatis quæ sit? 404 et 421. prima die producta. 159.

M.

Magistratus politici theologia consideratio. 639. causa efficiens. ibid. mediate vel immediate. 640. potestas atque officium. 641 et 643. circa res civiles. 641. circa res sacras. 644. correlatum. vid. subditi. 642. finis. 647. m. p. abstractivæ accepti definitio. 648. m. p. concrete spectati descriptio. 648. .

מִלְאָךְ unde sit? 171.

מִלְאָכִי רֵשִׁים 198 et 200.

Malitia. 325.

Manducatio sacramentalis, qualis sit? 552 seq. spiritusalis quæ sit? 555 seq.

Mavæ damnatorum. 246.

Mariti officia. 671.

Martyrum de Scriptura s. testimonium. 67.

Materia coelestis an in omnibus sacramentis detur? 505. in s. coena sunt corpus et sanguis Christi. ibid. 551.

Mediæ non sunt unius generis, dantur *non-causalia*. 6 et 10 et 23 seq. et 182.

Medicari theologicum. 21.

Membra humana Deo tribuuntur per ἀνθρώπου πλάσιν. 120.

Meritum Christi. ejus necessitas. 25. non est causa impulsiva resurrectionis respectu impiorum. 270. est causa impulsiva electionis. 570. regenerationis. 405. justificationis. 452.

Metalla quando creata. 120.

Μεταμείσθαι et μετανοεῖν. 411 et 429.

Mineralia quando creata. 161.

Ministerii ecclesiastici necessitas. 623. causa efficiens principalis. 624. minus principalis. 625. vid. *vocatio*.

- officia. 629. finis cui. 637. finis cuius. 637 seq. definitio. 638.
- Ministerium ecclesiasticum* repraesentat ecclesiam. 612.
- Ministorum ecclesiae* partes in controversiis fidei. 111. officium docendi. 630. sacramenta administrandi. 632. remittendi et retinendi peccata. 633 et 634. officium circa res ecclesiae externas. 636.
- Miracula*. 66.
- Misericordia Dei*. 336.
- Morbi* immittuntur a Satana. 195. sunt causae mortis praeternaturales. 262. sunt effectus peccati. 312. in comminatione mortis simul comprehensi. 314.
- Mors spiritualis* seu peccati. 299 et 403.
- Mors aeterna* dicitur et *secunda*. vid. damnatio. 243
- Mors temporalis* quid sit? 256. credentibus non est poena. 264.
- Mortis* origo, peccatum. 208 et 258 et 314 et seq. causae efficientes. 257. morales sunt Diabolus. 258. et protoplasti. 258. non Deus, nisi ut ut iudex. 259. causa impulsiva. 259. exempla varia. 260. causae physicae. 261. naturalis. ibid. praeternaturales. 262. violentae. 263. subjectum. 263. causa finalis. 264. descriptio. 267. causa moralis et impulsiva variat. 260. tempus ac genus non est absolute necessarium. 212.
- Morti* analogia immutatio quid sit? 264 et 271.
- Mortui* ad hanc vitam naturalem resuscitati. 271. vid. resurrectio.
- Motus localis* Deo ἀνθρώπου παρθεως tribuitur. 121.
- Motus* inordinati subitanei. 328 seq.
- Moyse*s primi libri scriptor. 64 seq. ejus miracula. 66.
- Mundus*, quem Deus dilexit. 561 seq. Satanae sponsa. 322.
- Mundi* conservatio. 168. consummatio quoad substantiam. 284.
- B. D. Joh. *Musaeus* b Baieri magister. VI. VII. an unquam statuerit, barbarismos et soloecismos esse in stylo N. T. 50. inter instrumenta activa et passiva sollicitè distinguit. 90 seq. non docuit, P. O. proprie et accurate loquendo esse meram privationem. 300. docuit hac in re idem, quod B. Gerhardus. 303. concordiam cum pontificiis et Calvino-reformatis disuasit et improbat. 617 seq.
- Mysteria*, an contradictionem involvant? 63.

N.

נָבִיָּה quem Ebraei dicant? 372.

נֶחֱם. 411.

Natura pura. vid. *status*.

Negatio articuli fidei secundarii quando fundamentum fidei evertat, et quando non? 36 seq.

Nominis proprii notae. 114.

Norma. vid. *κανὼν*.

Notiones in Deo *constitutivae* personarum et *significativae*. 151. quod sint? ibid. 154.

Notitia Dei naturalis insita et acquisita. 15 seq. et 115 seqq. *revelata* literalis et spiritualis. 98 et 101.

Novissimorum distinctio. 256.

Nubes nomine aquarum superiorum veniunt. 160 seq.

Nuditatis cognitio. vid. *cognitio*.

Nuptiae prohibitae in linea recta consanguinitatis. 658. in linea collateralis aequali consanguinitatis. 658 seq. in linea collateralis inaequali consanguinitatis. 659. in linea recta affinitatis. 661. in linea collateralis aequali affin. 661. in linea collateralis inaequali affin. 662.

O.

Obduratio malorum angelorum. 194 seq.

Obedientia Christi activa et passiva. 376 et 452. nova, quae est fructus conversionis. 441.

Objectum scientiae quotuplex. 7. theologiae revelatae duplex. 27. Scripturae sacrae et theologiae revelatae coincidunt. 52.

Oblatae. vid. *hostiae*.

Obscuriora Scripturae loca. 63 et 96 et 97. aliqua sunt obscura per se, alia in respectu ad alia. 105.

Obsessio spiritualis et corporalis. 196. corporalis quomodo cognoscenda. 197. ejus finis. ibid.

Odium damnatorum. 245 seq.

Officia magistratus pol. et ministerii eccl. vid. suo loco.

Οἰκονομία quid Scriptoribus eccl. sit? 9.

עֲוִיָּה. 283 seq.

Omnipotentia Dei. 138. Christi. 144 seq. etiam secundum H. N. 358.

Omnipraesentia Dei. 122 et 123 seq. Christi secundum H. N. modificata. 359. ejus fundamentum in ipsa exaltatione constituitur. 372.

- Omniscientia.* vid. scientia Dei. Christi. 145. etiam secundum H. N. 358. Spiritus s. 146.
Θεοκύριος dicitur filius Dei. 147 seq.
Operatio, quae nos beatos efficit. 8.
Opera Dei ad intra et ad extra. 140. creationis, diei primae. 158. secundae. 160. tertiae. 161. quartae. 162. quintae. 162. sextae. 162.
Opera bona sunt partim effectus renovationis, partim ad rationem formalem ejus spectant. 473. eorundem descriptio. 473. causa efficiens. 476. forma. 476. affectiones. 476 seq. imperfectio. 477. necessitas. 477 seq. ab hac phrasi tamen abstinendum, *bona opera esse necessaria ad salutem*. 478. vid. *renovatio*.
Opera non-renatorum qualia sint? 474.
Opera die sabbathi prohibita vel licita. 483.
Oppressio insontum. 331 seq.
Optimus maximus. 113.
Ordinatio ministrorum ecclesiae. 627 et 628.
Ordo divinarum personarum. 155.
Ordines angelorum. 180. sanctorum in judicio extremo. 279.
Ὀυστα. vid. essentia.

P.

- Παλιγγενεσία*. vid. regeneratio.
Papa Romano est Antichristus. 623. unde id eluceat. 620—622.
Paradisus quando productus? 161.
Parentum officia. 672. consensus ad liberorum conjugium requiritur. 651.
Πάρεσις ἀμαρτημάτων quid sit? 456.
ΠΑΣΧΑ seu *Pascha* est alterum V. T. sacramentum. 517. ejus causa efficitur principalis. 517. impulsiva. 517. minus principalis. 518. materia. 518. forma. 521. finis cui. 521. finis cujus. 521. definitio. 522. an in eo quaerenda sit materia coelestis? 520.
Pascha nostrum est Christus. 518 seq.
Passio in Deum non cadit. 154. Christi pertinet ad legem et ad evangelium. 496.
Patrini quare in baptismo adhibeantur? 545.
Patronus ecclesiae quinam dicatur? 628.
Paulus a Satana colaphizatus. 196 seq.
Pax conscientiae cum Deo. 459 seq.
Peccasse in Adamo, quid sit? 298.

- nis natura. 323. ex parte intellectus. 324. ex p. appetitus sensitivi. 324. ex p. voluntatis. 325. subjectum quod. 327. quo. 327. effectus. 328. divisiones variae. 328 seq.
- Peccata actualia* voluntaria vel involuntaria. 328. commissionis vel omissionis. 329. in Deum, proximum et ipsum peccantem. 330. cordis, oris vel operis. 331. mortalia vel venialia. 331. clamantia vel non-clamantia. ibid. remissibilia vel irremissibile. ibid. proaeretica, vel ignorantiae, vel infirmitatis. 328. carnalia vel spiritualia. 330. primae vel secundae tabulae. ibid. inchoata vel consummata. 331. interna vel externa. ibid. an etiam cadant in infantes? 329. quomodo in conversione aboleantur? 415.
- Peccata habitualia* quomodo ab actualibus differant? 418. quomodo aboleantur? ibid.
- Peccatum in Spiritum s.* quale sit? 332 seq.
- Peccata* piorum ipsis in extremo iudicio in memoriam reditura quidam existimant. 281.
- Peccatorum reliquiae* in renatis. 403 seq. et 404 et 408.
- Πειρασμοί* quid significant? 388 et 394.
- Per* non semper est nota causae minus principalis. 145 et 166.
- Perfectio* Scripturae s. 93. ad quam renatus in renovatione tendit. 465 et 471.
- Perfectiones divinae* non possunt omnes de H. C. N. eodem modo praedicari. 358.
- Περίχρησις* in Christo quid dicatur? 350.
- Permissio divina* in actionibus malis. 220. non determinat causas secundas. 221.
- Persona* quid sit? 149.
- Personarum* in Deo *trinitas* probatur. 141. declaratur. 149. differentia. 142. distinctio. 151.
- Perspicuitas Scripturae s.* 95. potest constitui triplex. 96. probatur. 101 seq.
- Pharisaei* et scribae peccarunt in Spiritum s. 332.
- Φρόνησις* quid scholae appellent? 287.
- Pietas* ad omnia utilis. 472.
- Piorum* angelica custodia. 189.
- Poenae* proprie dictae a castigationibus paternis sunt distinguendae. 294. *infernales*. vid. damnatio.
- Poenitentia*, qualem theologia n. praescribit. 13. Deo ἀνθρῳπονῶς tribuitur. 121. angelis non concessa. 194.

- infidelium et lapsorum. 439. stantium. 440. et 466. quotidiana. 499. est necessaria. 520. sera etiam potest esse vera et salutaris. 443. differenda tamen non est. *ibid.*
- Poenitentiae* vox quomodo accipiat? 429. partes. *ibid.* rescriptio. 444.
- Polygamia* simultanea est illicita. 653. successiva est licita. 667.
- Pontifex* Romanus est magnus Antichristus. 623. unde id eluceat. 620—622.
- Πῶπως* cordis. 302.
- τὸν* *Positivi* consideratio. 305.
- Potentia Dei.* vid. Deus. angelica. 178. obediencialis passiva, quae homini per naturam inest, ut converti possit. 436 seq.
- Ποῦ* angelorum. 179.
- Practicae* scientiae item conclusiones. 5.
- Practicus* habitus. 6.
- Praecepta* Christi gravia non sunt. 492.
- Praecipitantia.* 324.
- Praedestinationis* vox. 559. denotat duo distincte consideranda decreta. 560. vid. *decretum*. sumitur late vel stricte. 560 seqq. latius dictae ordo. 561. definitio. 576 seq. vid. *electio*.
- Praedestinatio* specialis fit respectu fidei praevisae. 577.
- Praedicationes* inusitatae. vid. communicatio naturarum. ad primum genus communicationis idiomatum in Christo pertinentes. 354. quo et pertinent quas vocant *formales*. 355. quae tamen a prioribus recte distinguuntur. *ibid.* ad secundum genus spectantes. 361. *abstractivae* quomodo usurpandae? 362. ad tertium genus spectantes. 364.
- Praejudicia* seu praeconceptae opiniones. 101.
- Praeputium.* 513.
- Praescientia* Dei. 130.
- Praesentia* Dei modificata. 123. corporis et sanguinis Christi in s. coena. 552 seq.
- Preces* ad angelos non sunt dirigendae. 192. Christi. vid. *intercessio*.
- Primus* dicitur Deus. 118.
- Principium cognoscendi* theol. rev. 43.
- Principium* theologiae unum, non duo. 43.

- Principia rationis* alia sunt formalia, alia materialia. 107 seq. eorum usus in theologia. ibid. abusus. 109.
- Privationis* voce peccatum non extenuatur, sed exaggeratur. 304 seq.
- Productio* ex nihilo. vid. creatio.
- Professio* fidei. 597.
- Πρόνοια*. vid. providentia.
- Προορισμός* quid sit? 539.
- Propagatio* doctrinae Christianae. 68. corporum mixtorum. 168.
- Propinquitas* carnis quomodo aestimanda? 655. Dei specialis. vid. praesentia.
- Propositum* non peccandi, sed pie vivendi unde sit? 441.
- Proprietates* personales in Deo. 154.
- Πρόσχατοι* in fide quinam sint? 397.
- Pro*. estantes non sunt schismatici. 608.
- Protoplastorum* lapsus. vid. lapsus. corruptio an peccatum originis dici possit? 309 seq.
- Providentia* divina circa creaturas omnes et singulas. 215 seq. speciatim circa homines. 216. et praecipue fideles. 218. quoad ortum. 219. actiones bonas et malas. 219 seqq. terminum vitae. 222 seqq. vid. *vita humana*.
- Providentiae* vox. 213. divinae actus. ibid. ejus ex lumine naturae et Scriptura s. certitudo. 214. causa efficiens. 215. impulsiva. 215. objectum. 215. actus conservationis et gubernationis. 217. gradus. 218. distinctio in generalem et specialem, itemque specialissimam. 218. finis. 224. definitio. 225.
- Purgatorium* fingi non debet. 265.

Q.

- Quies* Dei ab operibus creationis. 165.

R.

- Ratio* corrupta. 63.
- Reatus* culpae et poenae. 293.
- Reconciliatio* Dei. 376.
- Redemptio*. ibid.
- Regenerationis* vox *πολύωμος*. 401. mutationem aliquam spirituales importat. 402. ejus terminus a quo. 403. terminus ad quem. 404. causa effie. primae. 404. impulsiva interna. 405. impulsiva externa et meritoria. 405. minus principalis. 405 seq. subjectum quod. 406.

- quo. 407. forma. 407. finis. 408. affectiones. 408. definitio. 409. an fiat in instanti? 407.
- Regeneratio duplex secundum Musaeum.* 408. secundum veteres simplex. 409.
- Regeneratio corporum mortuorum.* 269.
- Regnare quando peccatum dicatur?* 318.
- Regnum Christi triplex.* 379. potentiae. 380. gratiae. 380. gloriae. 381. cui quidam addunt regnum justitiae. 382.
- Regulae interpretandi Scripturam s. vid. Franzii.* decalogi explicatrices. vid. *decalogus*. computandi gradus consanguinitatis et affinitatis. 656 seq.
- Religio* quid sit? 10. *Christiana* ipsis gentilibus probata. 68 seq. ejus cura magistratui competit. 641. pagana. 68 seq. Muhammedana. ibid.
- Remissio peccatorum* est fructus conversionis. 413 seq. et forma justificationis. 455. quae sit per ecclesiae ministrum. 633.
- Renovationis* vox latius et strictius accipitur. 461. transitive et intransitive. 462. terminus a quo. 463. terminus ad quem. 464. exercitium seu actus. 466. causa effc. principalis. 467. causa instrumentalis. 468. subiectum quod. 470. quo. 470. forma. 471. finis. 471. adjuncta. 472. definitio. 472.
- Renovatio* non est unius horae aut die. 471. ad eam ex parte hominis concurrunt vires gratiae. 469.
- Reprobatio* quaenam dicatur? 567. ejus causa effc. 578. impulsiva interna. ibid. externa. 579. objectum. 579 seq. finis. 580. affectiones. 580. definitio. 580 seq.
- Repugnantia* hominum naturalis et malitiosa. 438.
- Resurrectio mortuorum* rationi naturali non repugnat. 268. constat duobus actibus. 269. ejus causa effc. 269. impulsiva interna. 270. et externa. 270. subiectum quod. 271. quo. 272. finis. 273. descriptio. 273.
- Resuscitati* ad hanc naturalem vitam. 271.
- Resuscitatio* spiritualis. 401.
- Retentio* peccatorum. 634.
- Retractatio peccatorum.* 415. sola non sufficit in conversione. 416 seq.
- Revelare* quotupliciter dicatur? 4.
- Revelationem* supernaturalem dari, etiam gentilibus constat. 19. afficit ea, pulsatur et flectitur voluntatem. 39 seq.

ejus olim modi varii. 43. *privilegiata* seu *specialis*, quam Pontificii vocant. 395.
Romae desolatio inter signa extremi diei refertur. 277.

S.

Sabbathi sanctificatio. 483.

Sacramenti rationem extra usum nihil habet. 551. vox unde orta sit et quid notet? 500. requisita. 501. causa effic. princ. 502. impulsiva. 503. minus principalis. 503. materia. 504. forma. 507. finis cui. 508. finis ejus. 508. definitio. 509.

Sacramenta sunt signa et organa. 500. sunt causa salutis. 38. alia sunt V. alia N. T. 488. 510. N. T. tantum sunt duo. 523. vid. quaelibet suo loco. eorundem materia an sit duplex? 504 seq. efficacia an sit physica? an moralis? 508.

Sacrificia V. T. varia. 489.

Sacrificium Christi praestat prae sacrificiis V. T. 374.

Sancti quinam sint? 588.

Sanctis demortuis quid debeamus? 192.

Sanctimonia vitae pertinet ad finem theologiae intermedium. 23.

Sanctitas Dei. 137. ecclesiae. 598. angelorum beatorum. 185. hominum in hac vita *inchoata*. 470. hominum beatorum *consummata*. 232. et 471.

Sanguis Christi an sit materia coelestis baptismi? 528 seq.

Sapientia Dei. 130.

Satanas. vid. angeli mali.

Satisfactio Christi. 376. est universalis. 377.

Scandala. 322.

Schisma quid sit? 615. unde oriatur? 615. ejus culpa non cadit in injuste excommunicatos. 616.

Scientia quid importet. 129. est genus theologiae. 20. Dei. 128. naturalis et libera media. 129 seq.

Scientiae practicae quod sint. 5.

Scortatio peccatum proprium corpus dicitur. 330.

Σότρος dicuntur homines ante regenerationem. 301.

Scriptorum sacrorum consensus plane divinus. 63. notitia et sinceritas. 65.

Scriptura sacra, cur ita appelletur? 44. dicitur iudex controversiarum improprie. 110. gignit divinam fidem. 70. ejus causa effic. principalis. 45. per *θεογνωστία*.

45. impulsiva. 47. efficiens minus principalis. 47. materia. 48. forma. 51. objectum. 52. finis cui. 52. cuius. 54. auctoritas. 55. veritas. 61. sanctitas. 63. sufficientia ad salutem. 64. antiquitas. 64. propagatio et conservatio. 68. efficacia. 85. perfectio. 93. perspicuitas. 95. interpretatio. 104 seqq. definitio. 112. claritas externa et interna. 95. vid. *obscuriora loca* it. *verbum Dei*.

Scripturae s. lectio est omnibus concedenda. 53.

Securitas hominum ante diem extremi iudicii. 275.

Senectus. 261.

Sensus verborum Scripturae. 51. est *ἔκτυπος*. 85. literalis et mysticus quomodo sit investigandus? 104. ejus notitia literalis et historica. 97. notitia salutaris. ibid.

Separatio conjugum quoad thorum et mensam. 666.

Sepulturae Christianae ratio. 266. ab adversariis denegatio. 89 seq.

Servitus. 673.

Servorum officia. 676.

Servus peccati quis sit? 302.

Sessio ad dextram Dei. 368.

Signa iudicii extremum praecessura. 275. coelestia secundum litteram Scripturae sunt intelligenda. 277.

Signum Filii hominis. 277.

Simpliciorum in controversiis fidei modestia. 111.

Simplicitas et ignorantia consequentiae aliquando excusat. 36.

Simplicitas Dei. 120. angelorum. 179. styli Scripturae s. qualis? 59.

Societas conjugalis. vid. conjugium.

Societatis paternae causa efficiens. 669 seq. et 670 seq. causa impulsiva. 670. materia. 671. forma. 671. finis. 671. descriptio. 673.

Societatis herilis causa effic. 673. causa impulsiva. 674. materia. 674. ratio formalis. 675. finis. 675. descriptio. 676.

Sodomia. 331.

Solis creatio. 162.

Soloeicismi. 49. 50.

Species intelligibiles in Deo non habent locum. 129.

Spectra quotuplicia sint? 198.

Spes est cum fide conjuncta. 396. ejus objectum. 387. angelorum in statu viae. 162.

- Spiratio* divina. 153. an per actum voluntatis seu amorem facta sit? 152. differt a generatione. 153. passiva quatenus dicatur? 154. activa. *ibid.*
- Spiritus* quotupliciter accipitur? 173.
- Spiritus* s. est iudex controversiarum auctoritativus. 110. est verus Deus. 146 seq. est persona. 150. ejus donatio. 408.
- Sponsalia* de praesenti et futuro. 651 seq.
- Status* controversiae quomodo formandus. 109. hominis duplex, integritatis et corruptionis. 12. purae naturae non est fingendus. 181 et 207 seq.
- Status* hierarchici. 189.
- Stellarum* creatio. 162.
- Styli* in Scriptura s. simplicitas. 59 N. T. puritas. 59.
- Subditi* qui? 646. eorum officia. 647.
- Subjectum operationis* theologiae rev. quale, nostrates theologi agnoscant. 24.
- Subsistentiae* in Deo plures sunt relativae, non absolutae. 149.
- Summum bonum*. vid. Deus.
- Superbia* primum fuisse putatur malorum angelorum peccatum. 193.
- Supernaturalis* theologia quomodo dicatur. 4 et 40. concursus Dei cum Scriptura. vid. *concursus*. vis et potentia Scripturae s. 85 seq.
- Supplicia capitalia* sunt licita. 645.
- Syncretismus* quid sit? 617 seqq. est fugiendus. 617—620. temperativus quatenus vocetur? 618 seq. illicitus et vitandus ostenditur. 619.
- Συρέγκυα* voluntatis humanae in progressu conversionis. 436 seq.
- Syngramma*. 76.
- Synodi*. vid. concilia.
- Συντήρησις* quid sit? 157.

T.

- Temperamentum religionis*. vid. syncretismus.
- Tentare* dicuntur Satanas mundus et corrupta nostra natura. 325 seq. Deus quoque homines, et homo Deum, et homo hominem. 326. quid in oratione dominica hac de re oremus? *ibid.*
- Tentationes* Satanicae. 196.
- Tentatio* de auctoritate Scriptura s. 73.

Terminus vitae. vid. *vita humana.*

Terra quando creata? 158. quomodo dicatur producere herbas etc. 161.

Testamentum vetus systematico acceptum. 49. novum. ibid. ejus dictio. vide *graeca.*

Testimonium ecclesiae de Scriptura s. 67. martyrum de eadem. 67. relinquorum orbis populorum. 68. Spiritus s. internum. 73 seq. Spiritus s. et ecclesiae primitivae de idiomate certo librorum Scripturae. 76.

Θεός proprie nomen naturae divinae est. 115.

Theologiae vox quid notet? 1.

Theologia viatorum cur appelletur? 3. ἀρχέτυπος quae dicatur? 3. competit Christo etiam secundum h. n. ibid. ἔκτυπος quae? ibid. *naturalis* quae sit? 5. est habitus practicus. 7. a statu integritatis et corruptionis praescindit. 9. adeoque in se una est. 14. post lapsum tamen imperfecta et hominibus contaminata. ibid. duo habet principia. 15 seq. ejus finis. 4 et 8. insufficientia ad salutem. 12 seq. definitio. 18. *revelata* est habitus. 19 seq. scientia practica. ibid. ejus finis internus et externus. 21. finis intermedius. 23. subjectum. 24. causa efficiens. 25. impulsiva. 25. objectum materiale. 27. formale. 39 seq. distinctio a fide. 41. definitio. 41. parte. 42.

Theologia gentilis. 3.

Theologus quis. 1.

Θεοπνευστία. 46 et 51. est fundamentum auctoritatis Scripturae s. 55 seq. nota esse debet. 56.

חזקו רבדו Gen. I. quid sit? 158 et 159.

Tolerantia non est idem, ac dispensatio. 662. errorum doctrinae. vid. *syncretismus.*

Traditiones non-scriptae. 94.

Trinitatis mysterium formaliter et materialiter consideratum. 33 seq. et 36. argumentis ex V. T. petitis demonstrari potest. 146. quibus vocabulis a Graecis et Latinis fuerit explicatum. 148. in hac vita satis intelligi aut explicari nequit. 150. non implicat contradictionem. 150. angelis in statu viae per lumen gratiae fuit cognitum. 182. vid. *Deus. it. persona.*

V.

Veracitas Dei. vid. *Deus.*

Verbum Dei est causa salutis. 26 et 461. dividitur in

- legem et evangelium.* 479. eaque divisio diligenter est notanda. *ibid.* virtute divina illuminat intellectum et movet voluntatem. 70. scriptum a praedicato differt tantum accidentaliter. 72. dicitur causa instrumentalis. 89 seqq. non est instrumentum passivum. 90. luci et lucernae comparatur. 103. an loco generis in definitione Scripturae s. stare possit? 112. *vid. Scriptura s. Verbi divini utilitas.* 54. abusus praecepto secundo prohibetur. 482.
- Veritas* theologiae naturalis et revelatae una est. 14. prima revelans. 27. Scripturae s. 61. Dei in essendo, cognoscendo et dicendo. 138. angelica. *vid. ἀλήθεια.*
- Versiones* Scripturae s. 75 et 103.
- Viator* qui in theologia dicatur? 9.
- Victor* Ep. R. autor schismatis. 615.
- Vindicta divina* adversus persecutores doctrinae Christianae. 69.
- Virtus* in Deo et Scriptura s. eadem, sed non eodem modo. 88.
- Visio Dei beatifica* dicitur visio locutione metaphorica. 226. est actus necessarius. 229.
- Vita* in actu primo et secundo. 128. Dei. *ibid.* 128. spiritualis. 299 et 404 et 582. beata. 216. aeterna est articulus fidei primarius. 35. ex Scripturis est cognoscenda. 225. *vid. beatitudo aeterna.*
- Vitae humanae* ortus. 216. *vid. generatio. terminus naturalis.* 221. dicitur a quibusdam dilatabilis et abbreviabilis. 222. mutatur a Deo quandoque piis. 223. quandoque impiis. 223. et tunc dicitur praeternaturalis. 222. gratiae vel irae. *ibid.* isque semper est hypotheticus. 224. *vid. mors temporalis.*
- Viti et peccati* voces quidam distinguunt. 295.
- Vivificatio.* 401.
- Unio duarum naturarum* in Christo. 349. quibus terminis a veteribus fuerit declarata. 349 seq. non est naturalis aut essentialis, neque accidentalis. 350. duravit quoque in triduo mortis. 349. salvo fundamento fidei negari non potest. 36. *vid. communicatio.*
- Unio sacramentalis* corporis et sanguinis Christi cum pane et vino. 551.
- Unio mystica* credentium cum Christo. 460 et 594.
- Unio* inter angelos et corpora ad tempus assumpta. 173.
- Unio* nec cum Pontificiis nec cum Calvinianis facienda. 620.

Unitas ecclesiae interna. 595. *externa.* 597. ei opponitur, quod vide, *schisma*.

Universalitas gratiae divinae et meriti Christi omnibus ad salutem est scitu necessaria. 34.

Vocatio hominum ad fidem et salutem universalis. 563. *ministratorum ecclesiae mediata et immediata.* 625. *mediata tria importat.* 627. ad eandem concurrunt ordo ecclesiasticus et secularis. 627 et 628.

Vocum et phrasium consideratio, Scripturae interpreti necessaria. 106. *proprietas, extra necessitatem, non est deserenda.* ibid.

Volatilium creatio. 162.

Voluntatis vox latius patet, quam decreti. 135.

Voluntas Dei. 131. *naturalis et libera.* 132. *efficax et inefficax.* 133. *absoluta et conditionata.* ibid. *absoluta et ordinata.* ibid. *antecedens et consequens.* 561 seq. *signi et beneplaciti.* 135 seq.

Voluntati Dei ordinatae potest resisti. 132.

Voluntas Christi θεανθρώπου. vid. *Christus.* *angelica.* 177. *humana in statu integritatis.* 206. *in statu peccati.* 302 et 312 et 325 et 403. *in statu regenerationis.* 404. *aut conversionis.* 421 seq. et 440. *in statu renovationis.* 463 et 464 et 473 seq. *in statu beatitudinis aeternae.* 232. *in statu damnationis aeternae.* 245 et 246.

Voluntas renatorum in hac vita non penitus in bono confirmatur. 442.

Voluptas carnis etc. 325 seq. *vitae aeternae.* vid. *beatitudo.*

Uxoris officia. 669

Y.

Υιοθεσία sequitur justificationem. 449 et 459.

Υποστάσεις tres in Deo. 147 seq. vid. *subsistentia*.

Z.

Zippora filium circumcidens. 512.

